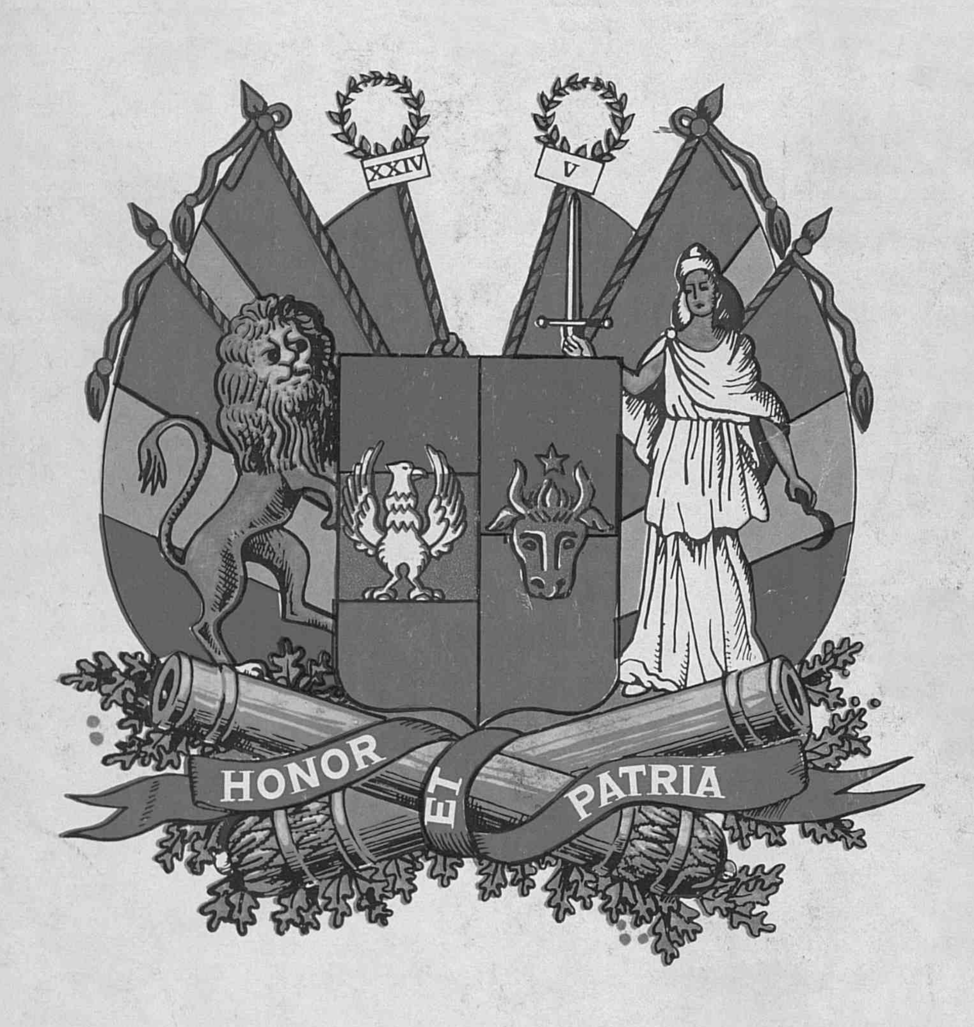
DAN CERNOVODEANU

ȘTIINȚA ȘI ARTA HERALDICĂ ÎN ROMÂNIA

editura științifică și enciclopedică

Stema de pe supracopertă reprezintă un fragment din armeriile Principatelor Unite executate de pictorul Carol Popp de Szathmáry în decembrie 1859 la cererea lui Ion Ghica, pe atunci prim-ministru al Ţării Româneşti. Din multitudinea de variate reprezentări ale stemei de stat a Principatelor Unite, autorul a ales anume acest exemplar special care întruneşte armeriile Ţării Româneşti (acvila valahică), ale Moldovei (capul de bour) cît şi emblemele Transilvaniei (femeia dacă şi leul) sub formă de tenanţi ai scutului. Astfel, respectiva stemă a conţinut cu anticipaţie simbolurile reunite ale tuturor celor trei ţări române surori, al căror teritoriu — parţial unificat la 1859 — va fi reîntregit după cum se ştie, de-abia la 1918. Faptul evidenţiază însă dorinţa vie a acestei reîntregiri exprimată în limbaj heraldic de către poporul nostru încă din 1859.

Compoziţia heraldică de pe copertă constă în reproducerea medaliei « Norma », care urma să comemoreze prima reprezentare a operei « Norma » de Bellini cîntată în româneşte de către elevii Şcolii Filarmonice din Bucureşti. Medalia, emisă în ianuarie 1838, conţine pe revers numele modern al ţării noastre — ROMÂNIA — cît şi ilustrarea lui heraldică prin reunirea într-un triunghi înscris într-o cunună alcătuită din frunze de laur, a stemelor celor trei principate româneşti: Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, vădind astfel aspiraţiile nutrite la acea epocă de întreg poporul nostru pentru unificarea acestor teritorii. Interzisă de a fi pusă în circulaţie din pricina aluziilor sale politice directe, imaginea acestei medalii va figura totuşi mai tîrziu pe coperta broşurilor de propagandă unionistă publicate la Paris între 1856—1857 de către patriotul Cezar Bolliac, conţinînd acelaşi mesaj mobilizator de unire în interiorul unui hotar unic a teritoriilor celor trei ţări româneşti despărţite în mod nefiresc timp de atîtea veacuri.

„Valoarea unei istorii cu adevărat ştiinţifice constă în înfăţişarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel o oglindă a conştiinţei de sine a poporului, a claselor, înmănunchind experienţa de viaţă şi de luptă a maselor şi a conducătorilor."

NICOLAE CEAUŞESCU

România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 338

DAN CERNOVODEANU

LA SCIENCE ET L'ART HÉRALDIQUES EN ROUMANIE

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
Bucarest, 1977

DAN CERNOVODEANU

ȘTIINȚA ȘI ARTA HERALDICĂ ÎN ROMÂNIA

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
Bucureşti, 1977

Referenţi ştiinţifici:

acad. MIHAI BERZA,

prof. AURELIAN SACERDOŢEANU,

OCTAVIAN ILIESCU,

conf. univ. GH. IONESCU,

MIHAI N. POPESCU.

*

Stema de pe supracopertă reprezintă un fragment din armeriile Principatelor Unite executate de pictorul Carol Popp de Szathmáry în decembrie 1859 la cererea lui Ion Ghica, pe atunci prim-ministru al Ţării Româneşti

*

Redactor:
GHEORGHE VASILE

*

Tehnoredactor:
MIRCEA NASTA

*

Coperta şi supracoperta:
EUGEN KÉRY

SUMAR

PARTEA I
ŞTIINŢA HERALDICĂ

PARTEA a II-a
ARTA HERALDICĂ

ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA HERALDICII ROMÂNEŞTI DE-A LUNGUL VEACURILOR

PARTEA a III-a
ANEXE

PREFAȚĂ

Vechiul și bunul meu elev, Dan Cernovodeanu, îmi cere un cuvînt de prezentare pentru interesanta sa lucrare, *Știința și arta heraldică în România*. La început s-a speriat gîndul meu auzind de o încercare atît de temerară în situația în care ne aflăm cu cercetările de pînă acum în această privință: puțină documentație și slab prelucrată, bibliografie sporadică și arareori consistentă, cum și lipsa studiilor de teorie a heraldicii și de aplicare a tehnicii ei, din care pricini au izvorît numeroase divergențe între autori.

Pentru înțelegere, sînt necesare cîteva cuvinte de punere în temă. Heraldica este o știință auxiliară a istoriei, care se ocupă cu compunerea și explicarea stemelor, cu distingerea genului și poziției figurilor heraldice naturale, artificiale și himerice de pe scut, numirea lor corectă și precizarea proprietăților caracteristice. Heraldica este și știința care studiază și descifrează simbolurile, cu un cîmp vast de cercetare și interpretare.

În această situație m-am întrebat dacă a sosit momentul să apară o lucrare de ansamblu asupra doctrinei heraldice și de sinteză a certitudinilor și a ipotezelor ce le cuprinde. Totuși, o astfel de lucrare, oricum ar fi ea, o consideram utilă. Cine putea să o facă? Îndoielile mele au început să se destrame pe măsură ce citeam lucrarea celui ce a îndrăznit să atace problema. Pentru început nu se putea ceva mai bun: amplă documentație, bună stăpînire a științei heraldice, satisfăcătoare încadrare în istoria națională și uneori, cu reflexe fericite în istoria generală. Sînt calități suficiente să facă din ea o lucrare de bază pentru studiul heraldicii în sine cît și al științelor conexe sau al artelor care se adresează nemijlocit heraldicii.

Nu este locul să stăruim acum asupra importanței științifice a lucrării prezentate de Dan Cernovodeanu prin care, în mod cert, are dreptul să fie socotit un heraldist de merit. Cu toate acestea, mai sînt unele aspecte care vor face desigur obiectul unor cercetări viitoare ale sale, sau ale altora, care vor găsi de cuviință să intervină într-o discuție atît de gingașă.

Heraldistul nostru discută cu tact așa-zisa stagnare a reprezentărilor heraldice într-o perioadă dată (sec. XVI—XVIII), după unii din cauza interzicerii de către puterea suzerană a folosirii semnelor heraldice, care puteau acredita interpretări diverse. Desigur, așa cum subliniază și autorul, nu e vorba de o stagnare, dată fiind uriașa răspîndire a folosirii sigiliilor, nu toate cu reprezentări heraldice în sensul strict al cuvîntului, dar cu bogată înflorire a simbolurilor. Boierimea locală putea avea o rezervă în adoptarea acestora fiindcă se manifestă o largă pătrundere de oameni străini, de viță veche sau fără genealogii. Trebuia deci găsită o cale de compromis, care este foarte interesantă atît din punct de vedere heraldic cît și istoric. În orice caz, să nu uităm că atunci a apărut cea mai interesantă stemă, a Ghiculeștilor, superbă sinteză a tradiției românești unitare. În această privință mai sînt

necesare studii de adîncime către care materialul publicat acum de neobositul nostru heraldist ne trimite cu insistență.

Peste toate acestea lăudabil se impune poziția mai totdeauna prudentă a autorului în chestiunile controversate, cît și aderarea critică la unele dintre acestea, uneori cu lux de motivări. O face și pentru propriile sale opinii mai vechi, ceea ce este un fapt meritoriu în căutarea celei mai bune ipoteze de lucru, la care heraldica ne obligă permanent.

Putem să nu fim de acord cu unele descrieri heraldice, nici cu toate interpretările pe care le avansează Dan Cernovodeanu. Confruntări de opinii vor lămuri acestea în viitor. Meritul autorului este că, într-un sistem închegat, le-a pus cel dintîi.

Îmi dau seama că tratatul de față va naște discuții atît în ce privește descrierile făcute și ipotezele emise, cît și în ce privește încadrarea lor în mersul istoriei locale cu influențe și adaptări străine. Materialul ilustrativ prezentat de autor va ajuta însă pe orice specialist să studieze problemele ce se pun și să tragă concluzii de natură istorică a căror valabilitate nu va putea fi contestată. Acest aport va fi un merit esențial al lucrării, cu multe mărgăritare presărate pretutindeni.

Utilitatea acestei lucrări este sporită prin bogăția de ilustrații ce însoțesc textul, cu minuțioase explicații și descrieri heraldice corecte care pot contribui la determinarea unui stil heraldic unitar și științific în domeniul disciplinei românești a blazonului.

AURELIAN SACERDOȚEANU

18 noiembrie 1975

CUVÎNT ÎNAINTE

Ştiinţa heraldică românească, disciplină relativ nouă în ţara noastră — datînd doar din secolul al XIX-lea — abordată în treacăt de către unii din marii noştri istorici ai veacului trecut şi nu îndeajuns de preţuită de către istoriografia românească a primei jumătăţi a prezentului veac pentru a fi studiată şi cunoscută mai în detaliu, pune de la început probleme destul de dificile cercetătorului care ar voi s-o aprofundeze. Aceste probleme se referă la informarea ştiinţifică riguroasă în numitul domeniu, cît şi la culegerea de materiale documentare — vestigii heraldice de cele mai variate feluri — a căror semnalare, cercetare şi prezentare nu a format, la noi în ţară, decît în cîteva cazuri cu totul excepţionale, obiectul unor studii metodice şi sistematice. În consecinţă, cu toate realele greutăţi legate de o atare încercare, pe de o parte o veche pasiune pentru disciplina în cauză, pe de alta interesul ştiinţific faţă de un domeniu atît de puţin abordat, în care se pot aduce totuşi numeroase lămuriri suplimentare pe lîngă cunoştinţele existente, ne-a determinat să întreprindem lucrarea de faţă.

Desigur, cu toate imperfecţiunile sau scăpările inerente unor cercetări efectuate într-o disciplină al cărei debut, supus unor rigori strict ştiinţifice, este în ţara noastră de dată încă atît de recentă, prezenta lucrare tinde să împlinească o lacună în studiul heraldicii româneşti, în care pînă astăzi nu s-a realizat o sinteză bazată pe o sistematizare metodică a întregului material armoriat cunoscut, apărut la diverse epoci şi aparţinînd celor mai variate feluri de reprezentare.

În dorinţa de a pune la dispoziţia tuturor cercetătorilor de specialitate o serie de date, unele inedite, altele, deşi cunoscute, interpretate sau puse într-o lumină nouă faţă de cercetările anterior întreprinse, am alcătuit *Ştiinţa şi arta heraldică în România* în speranţa că ea va constitui atît pentru heraldişti cît şi pentru specialiştii cu preocupări istorice înrudite, o bază de cercetare cu rezultate viitoare mult mai rodnice şi mai cuprinzătoare decît am putut-o noi realiza. Întrucît studiul ştiinţific al heraldicii româneşti — după părerea noastră — se află într-o fază în care mai necesită îndelungate investigaţii de arhivă — un imens material de acest gen aşteptînd încă să fie analizat şi identificat (în special în domeniul stemelor boiereşti) — am urmărit prin lucrarea noastră să stîrnim interesul cercetătorilor de specialitate în aprofundarea multiplelor şi complexelor probleme ridicate de feluritele vestigii heraldice rămase de la înaintaşii noştri pe întreg cuprinsul ţării. Rezultatele astfel obţinute vor contribui substanţial la elucidarea caracterului oarecum special al heraldicii româneşti, lămurindu-i geneza şi făcînd cunoscute cît mai multe din reprezentările armoriate existente pe teritoriile locuite de poporul nostru.

Pentru alcătuirea lucrării de faţă ne-au fost necesare minuţioase investigaţii întreprinse atît în biblioteci şi arhive de stat sau private, în muzee de istorie sau de artă, cît şi în colecţii de documente, de monede, de sigilii, de inele sigilare sau

de alte diverse obiecte dotate cu reprezentări armoriate. Aceste studii ne-au fost mult uşurate prin concursul binevoitor oferit fie de direcţiile şi de personalul de specialitate al respectivelor instituţii, fie de cercetători sau colecţionari particulari. Astfel, aducem pe această cale călduroase mulţumiri pentru tot sprijinul acordat în activitatea noastră de investigaţie personalului de specialitate al următoarelor instituţii de cultură: Biblioteca Academiei R.S.R., Institutul de Istorie « N. Iorga » (şi în special Comisia de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Institutului), Arhivele Statului din Bucureşti, Biblioteca Centrală de Stat, Institutul de Istoria Artei, Muzeul de Istorie al R.S.R., Muzeul de Artă a R.S.R., Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti, Comisia Monumentelor istorice ş.a.

De asemenea, mulţumim cu toată gratitudinea conducerii Ministerului Afacerilor Externe cît şi personalului de specialitate al bibliotecii acestui departament pentru deosebita solicitudine ce ni s-a arătat, facilitîndu-ni-se cercetările ce am întreprins în Arhiva istorică a susamintitului minister.

În continuare, aducem mulţumirile noastre şi unui număr de colecţionari particulari care ne-au pus la dispoziţie materiale aflate în colecţiile lor.

Exprimăm mulţumiri şi heraldistului bulgar Hristo Dermendjiev din Sofia ale cărui interesante şi inedite informaţii le-am folosit în studierea prezenţei stemelor ţărilor româneşti în armorialele sud-slave dintre secolele al XVI-lea şi al XVII-lea şi apoi în cele balcanice în general.

Mulţumim de asemenea lui I. N. Mănescu, secretarul Comisiei de Heraldică amintită, subliniind preţiosul sprijin ce ne-a acordat şi îndeosebi aportul său la albumul anexat lucrării noastre, prin semnalarea sau procurarea de material inedit la capitolul steme de stat şi dinastice, cu precădere la stema Transilvaniei şi la familia Movileştilor.

În sfîrşit, mai amintim că la alcătuirea prezentei lucrări, am folosit şi materiale din propria noastră colecţie de acte, steme, sigilii, amprente sigilare, anteturi, etc. strînse în decursul anilor.

Încheiem aceste rînduri în speranţa că lucrarea de faţă, rod al unor studii îndelungate, va putea aduce o cît de modestă contribuţie cercetărilor din domeniul heraldicii româneşti, constituind un punct de plecare spre o serie de noi investigaţii în scopul lămuririi dificilelor probleme legate de originea artei blazonului în ţara noastră.

AUTORUL

PARTEA I

ȘTIINȚA HERALDICĂ

CAPITOLUL 1

CONSIDERAŢII GENERALE ASUPRA HERALDICII DIN PUNCTUL DE VEDERE AL TEORIEI BLAZONULUI

Printre ştiinţele auxiliare ale istoriei, un loc însemnat îl ocupă şi heraldica, disciplină care are ca obiect atît studiul regulilor de alcătuire a stemelor (unui stat, unui oraş, unei familii etc.), cît şi istoricul acestor însemne. Încă de la început trebuie să facem clar distincţia între *ştiinţa heraldică* şi *arta heraldică*.

Ştiinţa heraldică are ca scop cunoaşterea principiilor teoretice conform cărora se poate întocmi o stemă cu toate elementele ce o compun — scut şi ornamente exterioare — precum şi istoricul alcătuirii ei. Arta heraldică reprezintă realizarea practică, efectivă, în diferite ţări sau regiuni, a unui armorial de stat, de provincie, de oraş, de familie etc., armorial constituit prin transpunerea plastică a amintitelor principii teoretice, studiindu-se în acelaşi timp şi evoluţia iconografică a acestor steme de-a lungul uneia sau mai multor perioade cronologice. Trebuie totuşi precizat că iniţial această diferenţiere n-a existat, ea producîndu-se ulterior, pe parcursul celor circa opt secole de la apariţia heraldicii, deoarece în evul mediu, în epoca creării stemelor cît şi în perioada imediat următoare, ştiinţa şi arta blazonului constituiau termeni sinonimi, reprezentînd una şi aceeaşi noţiune şi anume cunoaşterea modalităţilor de alcătuire precum şi explicarea şi descrierea corectă a unei steme. Cu timpul, începînd încă din secolul al XII-lea, aceste modalităţi diversificîndu-se după loc şi epocă, s-au produs deosebiri destul de accentuate ca stil şi aspect general între heraldica diferitelor ţări şi popoare, ajungîndu-se astfel la diferenţierea noţiunilor de ştiinţă heraldică şi artă heraldică. Conform ştiinţei heraldice o stemă se compune:

a) dintr-un *scut*, ce se poate prezenta sub diferite forme (circular, oval, triunghiular, pătrat, rombic, patrulater cu baza fie ascuţită, fie curbată etc.) şi al cărui cîmp poate fi împărţit sau nu, în diverse compartimente numite cartiere [1], rezultate din divizarea acestuia prin linii drepte sau curbe plasate în diferite sensuri. Respectivele cartiere conţin în interiorul lor, colorat în multiple feluri, diverse reprezentări (personaje himerice sau naturale, aştri, animale, arme, flori etc. etc.), la rîndul lor mono- sau policrome.

b) din *ornamentele exterioare* care însoţesc sau înconjoară scutul.

Scutul poate avea formele cele mai diverse (numite după specificul lor, francez vechi sau modern, germanic de mai multe tipuri, englez, elveţian, italian, polonez etc.) şi este împărţit simplu sau multiplu după cum urmează: *despicat* (secţionat printr-o linie mediană verticală), *tăiat* (secţionat printr-o linie mediană orizontală), *tăiat în bandă* (despărţit printr-o diagonală din colţul superior dextru spre cel

---

[1] Iniţial, termenul de cartier se aplica numai celor patru cîmpuri ale scutului scartelat (quart=sfert, quartier=sfert de scut); ulterior prin extensiune de sens, el a ajuns să însemne un compartiment al scutului, indiferent de numărul diviziunilor acestuia.

inferior senestru), *tăiat în bară* (despărţit printr-o diagonală din colţul superior senestru spre cel inferior dextru), *scartelat* sau *sfertuit* (divizat printr-o mediană verticală şi una orizontală ce creează patru cartiere), *scartelat în curmeziş* (aceleaşi patru cartiere rezultate din întretăierea celor două diagonale), *gironat* (combinarea scartelatului cu scartelatul în curmeziş, creînd opt cartiere), *tripartit în pal* sau *divizat multiplu în pal* (împărţire a scutului în trei sau mai multe părţi prin linii verticale la egală distanţă între ele), *tripartit în fascie* sau *divizat multiplu în fascie* (împărţire a cîmpului scutului în trei sau mai multe părţi prin linii orizontale la egală distanţă între ele), în sfîrşit *6, 9, 12, 16* etc. *cartiere* (divizarea scutului în respectivul număr de compartimente prin intersectarea unor linii verticale şi orizontale plasate la distanţă egală între ele).

Aşa-numitele *piese onorabile* (30 la număr în ştiinţa clasică a blazonului) constituie în ultimă analiză un alt mod de distribuire a cîmpului scutului, din care heraldica noastră nu foloseşte decît aproximativ jumătate şi anume: *capul* sau *şeful*, *cîmpia* sau *talpa*, *palul*, *fascia*, *banda*, *bara*, *crucea*, *crucea în curmeziş*, *şevronul* sau *căpriorul*, *crăcana* sau *furca* (simplă sau răsturnată), *scut central* (în inimă, în abis), *franc-cartier*, *franc-canton*, *bordură*, *orlă*, *triunghi în şef*, *triunghi în talpă*. Multiplicarea acestor piese onorabile, frecventă în heraldica occidentală, nu este întîlnită în cea românească (deci considerăm că nu este cazul să mai menţionăm denumirile în cauză).

Aşa-numitele *smalturi* întrebuinţate în componenţa unei steme sînt alcătuite din *metale* (aur şi argint), *culori* (roşu, albastru sau azur, verde, negru, purpuriu şi portocaliu, ultimele două fiind aproape nefolosite în heraldica românească) şi în sfîrşit din *blănuri* (hermina şi contra-hermina, sîngeapul şi contra-sîngeapul, prima categorie extrem de rar întîlnită în stemele noastre autohtone, iar cea de a doua nefolosită). Practica curentă interzice plasarea unei mobile de metal în cîmp tot de metal, o prohibire identică privind şi aşezarea unei mobile de culoare în cîmp colorat; cazurile în care acest principiu este călcat constituie excepţii intenţionate care au o explicaţie specială ce trebuie căutată, fiind vorba de concedări exprese în acest sens.

Semnele convenţionale (liniaturi sau puncte) pentru indicarea smalturilor heraldice în reprezentările necolorate sînt următoarele: pentru *aur*, puncte plasate la egală distanţă între ele; pentru *argint*, cîmp liber; pentru *roşu*, linii paralele verticale; pentru *albastru*, linii paralele orizontale; pentru *verde*, linii paralele diagonale de la dextra la senestra; pentru *purpuriu*, linii paralele diagonale de la senestra la dextra; pentru *negru*, linii paralele verticale şi orizontale întretăiate; pentru *portocaliu*, linii paralele verticale întretăiate de linii paralele diagonale de la senestra la dextra. Blănurile au şi ele reprezentări convenţionale şi anume: *hermina*, codiţe negre pe argint; *sîngeapul*, clopote de azur alternate cu clopote cu argint; *contra-hermina*, codiţe de argint pe negru; *contra-sîngeapul*, clopote avînd cupele alipite la bază două cîte două, alternate azur cu argint.

În ceea ce priveşte mobilele scutului ele se împart în *figuri naturale*, *himerice* şi *artificiale*.

1. **Figurile naturale** sînt reprezentate prin:

a) personaje umane de ambe sexe şi de toate vîrstele, înfăţişate din faţă, pe trei sferturi sau din profil, cap, bust sau trup întreg (uneori numai anumite membre, ochi, mîini, picioare etc.), îmbrăcate sau nu, încoronate sau nu, purtînd sau nu diferite atribute. (Printre aceste personaje cu aspect uman se plasează şi *îngerii* de diverse categorii precum arhangheli, heruvimi, serafimi etc.);

b) animale (patrupede, păsări, reptile, peşti, insecte etc.) reprezentate din faţă sau din profil, cap sau trup întreg, în diferite poziţii (stînd, umblînd, alergînd,

zburînd, înotînd etc.), pentru păsări sau insecte, cu aripile închise, pe jumătate sau larg deschise, pentru toate animalele, cu boturile sau ciocurile închise sau deschise, cu limba scoasă sau nu, cu gheare sau fără etc.;

c) plante (flori sau arbori de cele mai variate specii, florile reprezentate cu tulpină sau fără, arborii plantaţi în terasă sau dezrădăcinaţi etc.);

d) aştri [soare, lună (crai-nou în diverse poziţii, sau mai rar disc lunar), stele (cu cinci sau mai multe raze), comete, toate acestea multiplicate sau nu în cîmpul scutului];

e) elemente ale naturii (precum aerul, reprezentat prin nori de diferite forme, curcubee etc.; focul, înfăţişat prin flăcări, torţe aprinse, ruguri etc.; apa, simbolizată prin fîntîni, rîuri sau valuri; în sfîrşit pămîntul, reprezentat prin munţi, dealuri, coline, stînci, terase etc.).

2. **Figurile himerice** sînt înfăţişate prin creaturi mitice, născocite de fantezia umană şi anume acele fiinţe rezultate din diverse combinaţii între om şi animale (precum centauri, sirene marine, melusine, harpii etc.), între diversele specii de animale (dragoni, grifoni, hidre, licorne etc.) sau animale fabuloase (păsări fenix, acvile bicefale, salamandre etc.).

3. **Figurile artificiale** cuprind diverse obiecte create de mîna omului precum obiecte de cult (vasele sau alte instrumente folosite în timpul slujbelor religioase, creştine sau păgîne, cît şi însemnele dregătorilor bisericeşti — mitre, cîrji, cruci etc.) sau profane (arme de război sau de vînătoare, nave de diverse forme şi utilizări, construcţii arhitectonice de cele mai variate tipuri, castele, turnuri, ziduri, arcuri, clădiri civile etc.), articole de îmbrăcăminte de multiple întrebuinţări, aparţinînd feluritelor stiluri şi epoci, în sfîrşit scule de lucru sau ustensile uzuale de cele mai diverse feluri (precum ciocane, ancore, chei, clopote laice, instrumente muzicale etc.).

Ornamentele exterioare ale scutului se compun din: a) *timbru* alcătuit din *coif* (plasat în faţă, pe trei sferturi sau din profil, fiind sau nu încoronat, cu viziera închisă sau deschisă, avînd sau nu gratii, în genere în număr impar: 3, 5, 7, 9, 11), *cimier* (ornament aşezat în partea cea mai ridicată a unei steme, de obicei deasupra coifului, reprezentînd sau nu mobila principală din scut, alcătuit uneori şi din penaje, coarne, aripi de diferite feluri şi dimensiuni) şi *lambrechini*; b) *coroana* de rang de felurite tipuri şi forme; *c) sprijinitori* formaţi din *tenanţi*, *suporţi* şi *susţinători*; *d) mantou* şi *pavilion*; *e) deviză*.

Ştiinţa heraldică occidentală mai cunoaşte şi alte elemente, foarte diversificate şi mai speciale, neutilizate însă în heraldica românească, pentru care motiv nu am socotit necesar să le mai menţionăm.

Înainte de a încheia acest capitol, considerăm necesar să mai furnizăm şi unele concluzii la care au ajuns heraldiştii occidentali contemporani în cercetările lor asupra originii disciplinei care guvernează legile blazonului. Spre deosebire de ceea ce s-a crezut pînă în trecutul apropiat şi anume că apariţia stemelor în Europa s-ar fi datorat aproape exclusiv Cruciadelor, investigaţiile în acest domeniu întreprinse de specialişti în ultimele decenii au dus la rezultate din care reiese că rolul numitelor războaie religioase în elaborarea însemnelor armoriate a fost neînsemnat. În schimb, actualmente se consideră că factorul ce a determinat — în a doua treime a veacului al XII-lea — apariţia blazoanelor pe teritoriul continentului nostru trebuie pus în legătură în primul rînd cu evoluţia echipamentului militar. Heraldica a luat aşadar naştere din contopirea într-un sistem bine închegat a diverselor elemente emblematice preexistente, aflate pe sigilii, pe scuturi de luptă şi pe steaguri (personale sau de grup), din care ultimele par a fi jucat rolul cel mai însemnat în viitoarea alcătuire a stemelor. Ca o consecinţă a unor

astfel de împrejurări, studiile cele mai autorizate, despre care am amintit mai sus, au ajuns la concluzia că între secolele XIII şi XV oricine a putut să adopte armerii după bunul său plac, cu singura condiţie de a nu uzurpa vreo altă stemă anterior constituită, legislaţiile restrictive în acest domeniu începînd a fi semnalate de-abia în ultimii ani ai veacului al XV-lea [2]. Într-o asemenea situaţie, apariţia şi la români a însemnelor heraldice devine perfect explicabilă, respectivele steme constituind un caz tipic de aşa-numite « arme de asumpţiune » (adică auto-conferite) a căror confirmare de către vreun domnitor moldo-valah oarecare spre a deveni « arme de concesiune » nu s-a mai produs niciodată din considerente politice şi religioase bazate pe unele tradiţii ancestrale ale poporului nostru, tradiţii ce l-au determinat să-şi însuşească de o manieră specifică proprie atare practici feudale vest şi central-europene. În acest sens precizăm că ţările române, aflate iniţial sub influenţa politică şi culturală a Bizanţului ortodox (ce nu cunoscuse o artă a blazonului), nu puteau prelua sistemul folosirii însemnelor heraldice în forme identice celor ale statelor occidentale catolice, care aparţineau deci unei alte orientări cultural-politice.

Cu aceasta încheiem capitolul de faţă subliniind că deşi în cuprinsul său am abordat probleme teoretice generale [3], am ţinut totuşi seamă de aspectele ce interesează heraldica românească, selectînd cu precădere din multitudinea elementelor întîlnite în ştiinţa europeană a blazonului doar pe acelea folosite în armorialul nostru autohton.

---

[2] Vezi în acest sens, de pildă, MICHEL PASTOUREAU, *Où en sont les études d'héraldique médievale?*, în Revue française d'héraldique et de sigillographie, XXVIII, 1975, bul. no. 45, p. 7—11.

[3] Autorii şi titlurile manualelor heraldice occidentale folosite pentru alcătuirea capitolului de faţă sînt indicaţi fără excepţie în *Bibiografia* prezentei lucrări (v. Partea a III-a, Anexe, nr. 2).

CAPITOLUL 2

DESPRE DEZVOLTAREA ŞTIINŢEI HERALDICE ÎN ROMÂNIA, DE LA APARIŢIE ŞI PÎNĂ ÎN PREZENT

Spre deosebire de alte ţări europene de veche cultură, pe teritoriile cărora ştiinţa heraldică a cunoscut o dezvoltare înfloritoare cu multe secole în urmă, în ţările române, din considerentele de ordin tradiţional, fie politice, fie religioase amintite, această disciplină nu s-a bucurat de o cercetare şi de o reglementare strictă ca în Apus. Legile heraldicii cît şi folosirea elementelor ce îi aparţin — cu tot interesul arătat de domnii şi de boierii noştri faţă de însemnele armoriate — nu au format niciodată în întreg trecutul românesc pînă în secolul al XIX-lea, vreo preocupare ştiinţifică anume, care să antreneze în realizarea ei, dacă nu chiar pe heraldiştii de profesiune, necunoscuţi la noi, măcar pe vreunul dintre istoricii sau istoriografii noştri cu renume, care să abordeze în operele lor şi un atare studiu, în chip metodic şi documentat.

În rîndurile ce urmează, vom căuta să fixăm atît momentul apariţiei în ţările române a unor preocupări cu caracter ştiinţific asupra disciplinei care guvernează legile blazonului, cît şi să prezentăm pe acei dintre oamenii noştri de cultură care, în decursul timpului, au abordat în diverse lucrări, subiecte privind ştiinţa heraldică în general, dar mai ales pe cea autohtonă în special.

Studiul metodic al ştiinţei heraldice în România nu începe decît în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, găsindu-şi obîrşia în necesitatea stabilirii de către autorităţile centrale a stemei statului naţional român modern creat în 1859. Cu mult înaintea acestei date, preocupări de ordin heraldic — deşi sporadice şi accidentale — n-au fost totuşi străine unora dintre cronicarii sau istoricii români, care, începînd din secolul al XVII-lea şi pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au făcut menţiuni mai mult sau mai puţin ample asupra unor subiecte ce se refereau la ştiinţa blazonului. Astfel, într-un pasaj din *Letopiseţul Ţării Moldovei*, cronicarul Grigore Ureche explică originea stemei Moldovei [1], în timp ce Miron Costin prezintă în două dintre lucrările sale scrise în limba polonă, şi anume în *Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei* (aşa-numita Cronică polonă) şi în *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească* (aşa-zisa Poemă polonă), cele două legende heraldice, a capului de bour din stema Moldovei şi a « corbului » din cea a Ţării Româneşti [2]. Cît priveşte pe Nicolae Costin, acesta descrie în *Cartea pentru*

---

[1] v. Gr. Ureche, *Domnii Ţării Moldovei şi viaţa lor. Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei.* Ed. a II-a publicată de Mihail Kogălniceanu. Tomul I, Buc., 1872, p. 133; v. de asemenea, Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (ediţie îngrijită . . . de P. P. Panaitescu) (ed. a II-a), Buc., E.S.P.L.A., (1958), p. 66.

[2] v. Miron Costin, *Opere complete.* Edit, de V. A. Urechia. Tomul II, Buc., 1888. *Descrierea Ţării Moldovei şi Ţării Româneşti*, p. 113 şi 121—123; v. şi Miron Costin, *Opere*, vol. I, Ed. îngrijită de P. P. Panaitescu, Buc., 1965. *Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei* (Cronica polonă), p. 226—227 şi 228—229; *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească* (Poema polonă), p. 258—259 şi 262—263.

descălecatul dintîiu a Țării Moldovii și neamului moldovenesc pretinsele armerii ale Daciei (doi lei afrontați), însoțind textul și cu imaginea lor [3]. Dimitrie Cantemir în cunoscuta sa *Descriptio Moldaviae* reia legenda bourului din stema acestui principat, descriind apoi, într-un alt pasaj al aceleiași opere, un blazon gravat pe două pietre așezate în zidurile cetății Suceava; de asemenea, în *Istoria imperiului otoman* . . ., același autor face o descriere heraldică a stemei reprezentate pe un bloc de piatră aflat în zidurile orașului Iași [4]. În sfîrșit, Dionisie Fotino prezintă pe larg în *Istoria generală a Daciei* . . . vechile embleme ale geților, ale dacilor, ale romanilor, cît și pe acelea ale Țării Românești, precum și evoluția lor de-a lungul veacurilor [5].

Un alt gen de descrieri heraldice mai întîlnim și în tipăriturile religioase sau laice, apărute în ambele principate românești de la înființarea primelor tipografii în Muntenia și Moldova în cursul secolului al XVII-lea și pînă la 1821. Amintim că majoritatea dedicațiilor în versuri ce însoțesc în aceste tipărituri reprezentarea armeriilor uneia sau alteia dintre cele două țări (dedicații numite precum se știe, « stihuri pre herbul țării », « stihuri în stema domniei », « versuri politice asupra stemei » etc.) conțin, pe lîngă omagii versificate la adresa domnului respectiv, și descrierea mobilelor din stemă [6], descriere din nefericire profană, nu conformă științei heraldice, din care pricină aceste producții nu prezintă un interes deosebit din punct de vedere al studiului blazonului în țările românești.

Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și cu precădere în prima jumătate a celui următor, diferiți membri ai unor familii domnitoare sau de mari boieri din cele două principate românești, spre exemplu în Moldova, Sturzeștii sau Bălșeștii, în Țara Românească, Filipeștii sau Văcăreștii ș.a., au manifestat un oarecare interes pentru știința heraldică în scopul fixării într-un mod mai riguros al propriei lor steme de familie, cu prilejul întocmirii oficiale a unor arbori genealogici dotați și cu atari însemne [7], dar acest gen de interes n-a depășit domeniul strict limitat pe care cei în cauză și-l propuseseră.

Tot la aceeași epocă constatăm însă o inițiativă oficială ce va stîrni oarecari preocupări de ordin științific pentru disciplina care guvernează legile blazonului.

---

[3] v. *Letopisețele Țării Moldovei*. Publicate pentru întîiași dată de M. Kogălniceanu, Tomul I, Iași, 1852. Nicolae Costin, *Cartea pentru descălecatul dintîiu a Țării Moldovii și neamului moldovenesc*, p. 60—61. V. și Bibl. Acad. R.S.R., Mss., nr. 120, f. 20.

[4] v. *Operele principelui Demetriu Cantemir*. Tipărite de Societatea Academică Română. Tomul I. *Descriptio Moldaviae* cu harta geografică a Moldovei și un facsimil, Buc., 1872, p. 32; pentru descrierea heraldică a stemei reprezentate pe un bloc de piatră aflat în zidurile orașului Iași, v. și Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului ottoman. Creșterea și scăderea lui*. Tradusă de Dr. Ion Hodoș. Partea I, Buc., 1875, p. 274, n. 39. O descriere aproape identică a aceleiași steme — dar de data asta gravată pe două pietre așezate în zidurile cetății Suceava — se regăsește în *Descriptio Moldaviae* (cf. ibidem, p. 22—23); în această împrejurare nu sînt decît două ipoteze posibile: fie că Dimitrie Cantemir a confundat numele celor două orașe, fie că într-adevăr atît la Iași, cît și la Suceava, se găseau în zidurile lor de apărare asemenea pietre sculptate cu steme.

[5] v. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenești și a Moldovei*. Trad. de George Sion. Tomul I, Buc., 1859. Partea III, Epoca III, Cap. XX, p. 126—127; v. de asemenea și Nicolae Blaremberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucarest, 1885, p. 202—203, nota 3.

[6] Pentru o mai amplă documentație v. I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu, *B.R.V.*, 1508—1839, Tomul I—III, IV, Buc., 1903—1944.

[7] v. de ex. genealogia familiei Sturdza, redactată în 1842 de către un comitet, ale cărui rezultate au fost confirmate de către « Gheneralniceasca Obicinuita Adunare a Moldovei » și întărită de către însuși Domnitorul țării; lucrarea este însoțită de un număr de gravuri reprezentînd stema acestei familii și evoluția ei de-a lungul diferitelor epoci, precum și armele celor doi domnitori aparținînd acestui neam și cele ale descendenților lor (cf. *Genealogia familiei Sturdza sau Turzo* . . . etc., Iași, la Institutul Albinei, 1842).

Într-adevăr, apariţia în Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a sigiliilor domneşti, dotate, în afara stemei principatului, şi cu stemele celor 17 judeţe ale ţării, a implicat din partea creatorilor acestui gen de sigilii o serie de investigaţii destul de amănunţite privitoare la heraldica districtuală. Aceste cercetări n-au putut fireşte fi opera simplilor meşteri pecetari (îndeobşte robi ţigani [8]), uneori buni executanţi şi imitatori, dar neavînd decît cunoştinţe foarte superficiale în domeniul ştiinţei heraldice. Astfel, cel mai vechi sigiliu domnesc dotat cu steme judeţene care se cunoaşte pînă în prezent, este cel din 1782 al lui Nicolae Caragea, domn al Ţării Româneşti între 1782—1783; obiceiul se perpetuează şi la domnii fanarioţi următori, continuîndu-se apoi şi sub domnii pămînteni de după 1821.

În Moldova, cea mai veche pecete dotată cu stemele ţinuturilor ce cunoaştem este aceea a Divanului Cnejiei Moldovei, apărută în perioada 1806—1812, iar prima stemă domnească moldoveană de acest tip este cea a lui Scarlat Callimachi, alcătuită în urma poruncii sale dată în 1815 Divanului ţării, care la rîndul său a încredinţat sarcina compunerii ei lui Gheorghe Asachi, pe atunci profesor la Academia domnească din Iaşi. Stema însoţind portretul domnului Moldovei de pe foaia de titlu a Codului Callimachi, apărut în 1817, nu a necesitat însă din partea lui Asachi cercetări deosebite [9], deoarece el a avut ca model sigiliul dotat cu stemele de ţinuturi al Divanului, însemn căruia i-a îndepărtat cele cinci embleme ale districtelor ce nu mai aparţineau Moldovei după 1812, aşezînd restul într-o poziţie inversă celeia în care aceste embleme se găseau plasate pe sigiliul model.

Deşi aportul lui Asachi a fost minim în alcătuirea stemei lui Scarlat Callimachi, totuşi împrejurarea a folosit documentării sale în domeniul ştiinţei heraldice, familiarizîndu-l cu specificul acestei discipline auxiliare a istoriei. De aceea cînd va executa mai tîrziu, în 1823, litografiile reprezentînd pe Ştefan cel Mare [10], el va împodobi portretul marelui domn şi cu stema Ţării Moldovei, stemă ce va apare ulterior — în diverse variante — şi pe stampele realizate de fiul său Alexandru, de Iosif Müller, K. F. Hoffmann şi alţii [11], dar inspirate de dînsul. Dealtfel, reputaţia lui Asachi de bun cunoscător al heraldicii moldoveneşti — atît de stat cît şi districtuale — era bine stabilită la acea epocă, deoarece în 1831, Divanul ţării prin recunoaşterea oficială, urmată de dispoziţia fixării definitive a stemelor ţinuturilor Moldovei (ca urmare a aplicării unui articol expres în acest sens cuprins în Regulamentul Organic), solicită tot pe Asachi « o persoană care poate avea o

[8] v. scrisoarea din 1 iunie 1595 a lui Mihnea Turcitul către fiul său Radu, citată de ŞTEFAN D. GRECIANU în *Eraldica română*, Buc., 1900, p. LIV.

[9] GH. UNGUREANU în *Figuri de arhivişti români. Gh. Asachi, 1788—1869*, Buc., 1969, p. 12, cît şi în *O viaţă întru luminarea neamului: Gh. Asachi*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 2 (februarie), p. 46—47, afirmă că acesta ar fi făcut numeroase cercetări prin arhivele Curţii domneşti, a Mitropoliei Iaşilor şi ale boierilor, pentru a putea compune stema ce i se comandase. Repetăm că aceste cercetări ni se par cu totul improbabile, fiind inutil ca Asachi să facă investigaţii, de vreme ce stemele ţinuturilor (reproduse de dînsul cu foarte mici modificări în sigiliul ce a alcătuit) se găseau sub ochii săi, cuprinse în pecetea Divanului Cnejiei aflată în cancelaria respectivei înalte autorităţi de stat a Moldovei şi de care el a avut în mod neîndoios cunoştinţă.

[10] v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Gh. Asachi. Nr. inv. 626 (428×300) şi nr. inv. 39514 (495×347).

[11] v. spre ex. litografiile lui Alexandru Asachi reprezentînd pe Ştefan cel Mare (ibid., nr. inv. 749), cele ale lui Iosif Müller intitulate: Mama lui Ştefan cel Mare (ibid., nr. inv. 6577) şi Testamentul lui Ştefan cel Mare (ibid., nr. inv. 7018) etc.; cea a lui K. F. Hoffmann cu subiectul Alexandru cel Bun şi solii împăratului Ioan Paleologul (ibid., nr. inv. 547) etc.; v. şi REMUS NICULESCU, *Gh. Asachi şi începuturile litografiei în Moldova*, în S.C.B., I, 1955, p. 67—112.

cea mai bună idee întru asemenea pricini » pentru a realiza o « închipuire după primele gherburi (adică ţifre) a principatului şi a 16 ţinuturi, cu a lor prescriere » [12]. Tot astfel cînd în 1841 şi respectiv în 1850 vor fi publicate două articole anonime asupra stemei Moldovei (primul în *Icoana lumii*, cel de al doilea în *Gazeta de Moldavia)* [13], sîntem tentaţi să le atribuim paternitatea aceluiaşi Asachi, atît pentru faptul apariţiei lor în două din periodicele anexe ale *Albinei româneşti* şi sub teascurile aceleiaşi tipografii, cît şi pentru cunoştinţele în materie de heraldică de care dă dovadă autorul lor [14]. În 1845 Asachi mai prezentase autorităţilor de resort un proiect de stemă a oraşului Iaşi, însoţit de un desen reprezentînd acest blazon municipal [15]. Solicitarea sa va găsi ecou de-abia în 1851, cînd Eforia orăşenească a capitalei Moldovei, printr-o adresă oficială, îi va cere să întocmească un asemenea proiect heraldic [16]. Astfel, cînd în acelaşi an, municipalitatea Iaşilor îşi va alcătui o nouă stemă, ea va ţine seama şi de propunerile făcute de Asachi în adresa sa de răspuns către Eforia sus-amintită [17], dovadă a prestigiului de heraldist de care el se bucura la acea epocă [18]. Preocupările heraldice nu îl vor părăsi pe Asachi nici mai tîrziu, în 1853, cînd va publica un articol intitulat « *Arheologie* » [19], ilustrat cu două gravuri executate de fiul său, maiorul Alexandru Asachi, gravuri reprezentînd stema Moldovei şi stema Iaşilor [20].

---

[12] v. adresa din 10 decembrie 1831 a Divanului Ţării Moldovei (Arh. Stat. Iaşi, colecţia Litere, Gh. Asachi, G/94, fila 3, cf. GH. UNGUREANU, *Sigiliul oraşului Iaşi în secolul al XIX-lea*, în Rev. Arh., IX, 1966, nr. 2 (iulie-decembrie) p. 85). În acelaşi sens al solicitării lui Asachi de către autorităţile de resort pentru a alcătui într-o formă definitivă stemele ţinuturilor Moldovei, v. şi V. A. URECHIA, *Schiţe de sigilografie românească*, Buc., 1891, p. 15—16.

[13] v. *** *Stema Moldovei*, în Icoana lumii. Foaie pentru îndeletnicirea Moldo-Românilor, I, 1841, nr. 12 (23 martie), p. 95—96. Reproducerea textului şi comentarii asupra acestui articol se găsesc în scurtul studiu al lui C. MOISIL, *O descriere heraldică din anul 1841*, în Arh. Rom., III, 1939, p. 286—287. În ceea ce priveşte cel de al doilea articol, v. *** *Marca ţerii Moldovei*, în Gazeta de Moldavia, XXII, 1850, nr. 51 (13 iunie), p. 209—211.

[14] Nu trebuie să uităm faptul că Asachi a fost între 1832—1849 directorul Arhivelor Statului din Iaşi, împrejurare ce i-a îngăduit cunoaşterea temeinică a diplomaticii moldovene, în care reprezentările heraldice şi de heraldică sigilară au figurat din belşug.

[15] cf. Arh. Stat. Iaşi, doc. 6998, op. 2020, nr. 1772 şi un desen. V. şi EMIL VÎRTOSU, *Note şi discuţii sigilografice*, în S.C.N., III, 1960, p. 526. Pentru o mai amplă documentaţie privind stema municipală a oraşului Iaşi, v. mai ales GH. UNGUREANU, *op. cit.*, p. 83—100.

[16] cf. adresei nr. 148 din 20 ianuarie 1851 a Eforiei orăşeneşti a Iaşilor către Gh. Asachi. O solicitare asemănătoare este adresată de aceeaşi autoritate şi prof. Gh. Seulescu, arheolog reputat la acea epocă (v. N. A. BOGDAN, *Oraşul Iaşi — odinioară şi astăzi*. Schiţe istorice şi administrative . . ., Iaşi, 1904, p. 26 şi GH. UNGUREANU, *op. cit.*, p. 91). În adresa sa de răspuns, Asachi menţionează printre altele şi articolul asupra stemei Moldovei publicat în nr. 51 al Gazetei de Moldavia din 1850, e drept fără a preciza că ar fi el autorul, dar nici nu lasă să se înţeleagă că l-ar fi scris altcineva (v. N. A. BOGDAN, *op. cit.)*.

[17] În alcătuirea stemei oraşului Iaşi din 1851, Sfatul municipal al capitalei Moldovei va combina cele două proiecte primite respectiv de la Asachi şi de la prof. Seulescu, îmbinînd elementele heraldice sugerate de fiecare dintre cele două personalităţi solicitate (v. N. A. BOGDAN, *op. cit.*, p. 30 şi GH. UNGUREANU, *op. cit.*, p. 92).

[18] În adresa din 1851, Eforia orăşenească a Iaşilor consideră pe Asachi « părintele literaturii române » care are « mai deplină cunoştinţă despre marca ce au avut din învechime astă politie » (v. N. A. BOGDAN. *op. cit.*, p. 26).

[19] v. *Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1853*, XII, Iaşi, la Institutul Albina, p. 75.

[20] Pentru gravuri, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Al. Asachi, nr. inv. 209; în ceea ce priveşte articolul, el se referă la armeriile municipale ale Iaşilor, aprobate de autorităţile de resort, precum am văzut, încă din 1851, dar într-o reprezentare cu care Asachi nu era întru totul de acord. Astfel autorul, după ce explică prezenţa legiunii Iassiensis pe locul unde se va afla oraşul Iaşi, vorbeşte de coloana înălţată împăratului Hadrian şi soţiei sale de către respectiva legiune şi cere ca acest monument să figureze neapărat în stema municipală a capitalei Moldovei (v. N. A. BOGDAN, *op. cit.*, p. 27). În acelaşi sens, v. şi N. Iorga, *Gh. Asachi ca tipograf şi editor după « Catalogul » lui din 1847*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., S. II, T.

O altă personalitate de cultură istorică din Moldova de la acea epocă, care a avut de asemenea preocupări de ordin heraldic a fost şi arheologul Gheorghe Seulescu. Solicitat şi el de către municipalitatea Iaşilor să elaboreze un proiect de stemă a respectivei capitale, Seulescu va răspunde printr-un lung raport ce va cuprinde în afara unui istoric al oraşului de-a lungul veacurilor, dar şi o prezentare a inscripţiilor dotate cu steme şi embleme găsite în cetăţile şi monumentele de pe teritoriul Moldovei, cît şi considerentele de ordin heraldic care justificau, din punctul de vedere al ştiinţei blazonului, proiectul de stemă municipală ce propusese spre aprobare consiliului orăşenesc [21]. Erudiţia de care dă dovadă cu acest prilej Gheorghe Seulescu va face probabil pe regretatul Constantin Moisil [22] să atribuie acestui om de ştiinţă, şi nu lui Asachi, după cum credem noi, paternitatea articolului asupra stemei Moldovei apărut la data amintită în revista ieşeană *Icoana lumii* despre care am făcut menţiune mai sus.

Dar dintre cărturarii moldoveni, cel care a avut nu numai competenţă în materie de heraldică, dar şi putere politică pentru a-şi impune şi în viaţa de stat dezideratele din domeniul ştiinţei şi artei blazonului, a fost Mihail Kogălniceanu. Ca profesor la Academia Mihăileană şi apoi la Universitatea din Bucureşti, Kogălniceanu nu a exclus din preocupările sale de specialitate şi disciplina heraldică, vădind interes pentru ea nu numai ca om de ştiinţă, dar şi ca om politic. Astfel, în 1859, ca membru în Comisia Centrală de la Focşani, renumitul dascăl şi bărbat de stat a avut o intervenţie hotărîtoare în amînarea iniţiativei, susţinută de alţi membri ai numitei Comisii, de a se institui o stemă a Principatelor Unite [23], al cărei aspect urma să fie fixat într-un articol expres, cuprins în proiectul de Constituţie a ţării, ce se elabora la acea epocă de forul legislativ amintit. Kogălniceanu era convins că o asemenea instituire a însemnelor heraldice a noului stat creat la 1859 era prematură şi contravenea dispoziţiilor privitoare la reorganizarea Principatelor dunărene conţinute în Convenţia de la Paris din 7/19 august 1858, considerînd oportună stabilirea unei steme a ţării doar după realizarea unirii depline politico-administrative a Moldovei cu Ţara Românească. Reputaţia lui Kogălniceanu de bun cunoscător al heraldicii noastre autohtone o mai dovedeşte şi desemnarea sa ca membru, alături de Constantin Hurmuzaki şi Nicolae Ionescu, în comisia instituită în martie 1860 de către Ministerul Trebilor Străine al Moldovei, la cererea Preşedintelui Consiliului de Miniştri, Manolache Kostaky-Epureanu [24], în scopul examinării proiectului de stemă al Principatelor Unite propus în februarie al aceluiaşi an de către guvernul Ţării Româneşti condus de Ion Ghica. Mai tîrziu, în 1863, Kogălniceanu va interveni cu succes în problema modificării armeriilor municipale ale Iaşilor, reuşind să menţină însemnele create în 1851 ale primului centru urban al Moldovei [25]. În 1864, acelaşi bărbat de stat, în calitate de ministru de interne (în guvernul unificat a cărei preşedinţie o deţinea tot el), va propune

---

XXXIV (1911—1912), p. 755. În sfîrşit, în lucrarea genealogică privind familia Sturdza, tipărită în 1842 la Institutul Albinei (citată supra), se află o serie de steme ale acestui neam domnesc, de alcătuirea cărora afirmăm că Asachi n-a fost deloc străin.

[21] v. N. A. BOGDAN, *op. cit.*, p. 27—29 şi GH. UNGUREANU, *op. cit.*, p. 92.

[22] v. CONST. MOISIL, *O descriere heraldică din 1841*, p. 287.

[23] v. protocolul LXIV al şedinţei Comisiei Centrale de la Focşani din 1 octombrie 1859, cf. *Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*. Sesiunea 1859—1860, Focşani, [1860], p. 9—11.

[24] v. Min. Af. Ext., Arh. ist., dos. 17/190/1860, f. 4, adresa nr. 1263 din 15 martie 1860 a Ministerului Trebilor Străine către Mihail Kogălniceanu, căreia, spre deosebire de adresele trimise celorlalţi doi istorici solicitaţi, i se va anexa şi desenul proiectului de stemă a Principatelor Unite, în dezbatere.

[25] v. *Românul*, VII, 1863, nr. din 25 iulie, p. 1—2.

domnitorului Cuza — care va aproba — proiectul de stemă a oraşului Bucureşti, de elaborarea căruia, fireşte, n-a fost străin [26].

De asemenea, în perioada 1866—1867, cu prilejul dezbaterilor din Adunarea Electivă privind stabilirea armeriilor de stat ale României, Kogălniceanu va fi numit, alături de Cezar Bolliac, Nicolae Golescu, Dimitrie Brătianu ş.a., ca delegat al uneia dintre secţiile numitei Adunări [27], instituite în scopul cercetării proiectului de lege care fixa aspectul stemei ţării, fiind apoi desemnat şi raportor al tuturor acestor secţii [28]. În respectiva calitate, Kogălniceanu va participa foarte activ la toate dezbaterile Camerei în care se vor elabora noile însemne heraldice din 1867 ale României. Mai tîrziu, între 1887 şi 1890, la solicitarea Primăriei oraşului Bucureşti, el va face parte din comisia instituită pentru stabilirea unor armerii municipale definitive ale capitalei ţării [29]. Prin competenţa şi importantul rol jucat în politica românească de la acea epocă, Mihail Kogălniceanu a putut nu numai să enunţe dar şi să îndeplinească, în bună măsură, dezideratele sale în domeniul heraldicii noastre naţionale [30].

Spre deosebire de Moldova, interesul ştiinţific pentru heraldică s-a manifestat mai tîrziu în Ţara Românească, pionierul în acest domeniu fiind poetul şi arheologul Cezar Bolliac. Încă din 1856, fiind în exil la Paris, Bolliac va tipări pe pagina de titlu a broşurilor sale cu conţinut propagandistic unionist, apărute în capitala Franţei între 1856 şi 1857 [31], stemele reunite ale celor trei ţări româneşti simbolizînd unificarea lor, deziderat de seamă al patrioţilor români refugiaţi în străinătate după înăbuşirea revoluţiilor paşoptiste din Principate. Respectiva reprezentare heraldică, reproducînd fidel imaginea gravată pe aversul medaliei « Norma » emisă la Bucureşti în 1838 [32], înfăţişează, aşezate pe o cunună din frunze de stejar, stemele Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei, plasate (1, 2,) în interiorul unui triunghi aproape echilateral. Din punct de vedere heraldic, reprezentarea reprodusă de Bolliac nu respectă înfăţişarea clasică a armeriilor celor trei ţări româneşti, dar ele formează prin cîmpul de azur al scutului Munteniei, cel auriu al Transilvaniei şi

---

[26] v. decretul nr. 1740 din 7 decembrie 1864 publicat în *Mon. Of.* nr. 277 din 11/23 decembrie al aceluiaşi an; pentru detalii, v. DAN CERNOVODEANU, *Contribuţiuni la studiul stemei municipiului Bucureşti in secolele XIX şi XX*, în « Bucureşti », M.I.M., VIII, 1971, p. 171.

[27] cf. adresei nr. 123 din 21 decembrie 1866 a Preşedinţiei Adunării Elective a României către Mihail Kogălniceanu şi ceilalţi delegaţi de secţie, v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale* . . ., Buc., 1900, p. 4—5; Kogălniceanu va fi numit delegatul secţiei a IV-a *(op. cit.*, p. 8).

[28] cf. procesului verbal al şedinţelor din 22 şi 23 decembrie 1866 ale Comitetului Delegaţilor Adunării Elective a României de sub preşedinţia lui Nicolae Golescu *(op. cit.*, p. 7). Ulterior, Kogălniceanu va fi desemnat ca raportor şi al proiectului de lege privitor la fixarea stemei ţării din 1867 *(op. cit.*, p. 14—15).

[29] v. B.C.S., Secţia Mss., Arhiva Kogălniceanu, pach. LVII, dos. 12, act nr. 93, adresa nr. 1448 din 11 ianuarie 1890 a Primarului Comunei Bucureşti către Mihail Kogălniceanu.

[30] v. C. MOISIL, *Mihail Kogălniceanu şi heraldica naţională*, în Arh. rom., III, 1939, p. 49—58.

[31] v. CEZAR BOLLIAC, *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie (Provinces danubiennes)*. Ancien Vornic (Maire et Préfet) de la ville de Bucarest. Premier mémoire: *Topographie de la Roumanie*. Paris, Just Rouvier, 1856, 112 p.; IDEM, *À la Roumanie*, par . . . —. Traduction libre en vers français par M. Jules Ferrand, Paris, Pommeret et Moreau, 1857, 8 p.; IDEM, *Poésies*. Traduites en roumain en prose et en vers français. Paris, Pommeret et Moreau, 1857, VII + 100 (—102) p.; IDEM, *Poezii. Renaşterea României*. Paris, De Soye et Bouchet, 1857, 16 p. etc. V. de asemenea şi C. MOISIL, *Steme vechi româneşti. Stemele unite ale Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei*, în Universul, LVIII, 1941, nr. 159 (16 iunie), p. 2.

[32] Medalia de argint (v. pl. LV, fig. 1) a fost bătută de Societatea Filarmonică din Bucureşti. Pentru detalii mai ample, v. C. MOISIL, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, în Cr. num., I, 1920, nr. 8, p. 55—57, precum şi DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, în Rev. Mon. şi Muz., XI, 1974, nr. 3, p. 67.

roşu al Moldovei, tricolorul României, al cărui nume apare înscris în legenda acestui însemn, manifest armoriat simbolic al năzuinţelor de unitate naţională la care îndemnau patrioţii români de la acea epocă.

Înapoiat mai tîrziu în ţară, Bolliac va continua să manifeste interes pentru heraldică, întreprinzînd între anii 1860—1861 cercetări şi în acest domeniu ştiinţific, publicînd rezultatul investigaţiilor sale [33] într-un tablou arheologic de mari proporţii, intitulat *Daco-Romane* [34]. În acest tablou va prezenta pe lîngă costumele, armele şi obiceiurile dacilor, dar şi monede antice, medievale şi moderne [35], unele gravate cu armeriile emitenţilor, cît şi stemele atribuite Imperiului româno-bulgar, Transilvaniei (în secolul al XVI-lea), Ţării Româneşti şi Olteniei [36] de către heraldiştii occidentali începînd din veacul al XV-lea (fără să menţioneze totuşi izvoarele consultate în acest domeniu). În 1863, Bolliac va publica în ziarul său « Buciumul » două articole cu conţinut heraldic, primul despre stema ţării, intitulat « *Armele României* », ce furnizează preţioase detalii asupra istoricului acestor armerii [37], cel de al doilea cu titlul « *O eroare istorică* », în care va polemiza asupra stemei municipale a Iaşilor [38]. Tot atunci, va mai publica în acelaşi organ de presă, şi o genealogie documentată a Cantacuzinilor, amintind despre stema acestei familii şi descriind pe cea conferită de Gheorghe II Rákóczy lui Drăghici Cantacuzino în 1658 [39].

---

[33] Cf. *Daco-Romane*, articol apărut în « Românul », V, 1861, nr. 272 (29 septembrie), p. 859, care anunţă publicarea, precum şi dimensiunile şi conţinutul unui « tablou arheologic privitor la istoria Daco-României ». Alcătuirea acestui tablou fusese semnalată cu aproape un an şi jumătate mai înainte, cf. *Daco-Romane*, anunţ apărut tot în « Românul », IV, 1860, nr. 104 (13 aprilie), p. 308 — urmat de 12 anunţuri identice pînă la nr. 123 (4 mai), p. 372 — în care Bolliac informează publicul asupra dimensiunilor (850 × 1 100) şi conţinutului tabloului arheologic al cărui autor este, precum şi asupra preţului pe care îl cere (2 galbeni = 64 lei) pentru livrarea sa celor doritori să-l achiziţioneze. Este probabil că dificultăţi tehnice şi financiare (şi nicidecum întîrzierea materialului ştiinţific cules şi clasat de Bolliac) au amînat atît de mult apariţia acestei lucrări conţinînd vestigiile arheologice ale strămoşilor poporului român.

[34] v. Anonim. Daco-Romane (1861), litografie în peniţă (570 × 850). Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, nr. inv. 650. Acest tablou arheologic prezintă — cum se poate uşor constata — o neconcordanţă sub aspectul dimensiunilor cu acel anunţat în 1860 şi în 1861 în ziarul « Românul ». Este vorba de o reimprimare de proporţii mai reduse? Nu credem, dat fiind că Bolliac n-a mai putut să tipărească un al doilea tablou, ce era în pregătire (cf. « Românul », V, 1861, nr. 272 (29 septembrie), p. 859), împrejurare care reiese din anunţurile înserate în « Buciumul » în cursul anului 1863, în care Bolliac invită pe eventualii amatori să achiziţioneze exemplarele din Daco-Romane ce rămăseseră încă nevîndute la epoca menţionată. Ipoteza ce ne pare cea mai veridică este aceea că tabloul arheologic în cauză nu a apărut niciodată în dimensiunile respectabile anunţate iniţial, ci doar în cele ceva mai reduse ce ne sînt cunoscute.

[35] În cele două ultime categorii este vorba de multe monede ale domnitorilor munteni, moldoveni şi transilvăneni, purtînd pe revers stema ţării respective sau pe cea a emitenţilor lor, deci un adevărat studiu de heraldică monetară realizat de Bolliac la acea epocă.

[36] Sub nr. XX, stema Imperiului româno-bulgar, sub nr. XXI, Transilvania, sub nr. XXII, Ţara Românească, în sfîrşit, sub nr. XXIII, Oltenia. Privitor la tabloul arheologic intitulat *Daco-Romane*, v. şi C. BOLLIAC, *Opere*. Vol. II, Ediţia, note şi bibliografie de Andrei Rusu, Buc., 1956, p. 307 şi STELIAN METZULESCU, *Crucea Sf. Andrei, simbol heraldic*, în Gl. Bis., XIX, 1960, nr. 11—12, p. 1030.

[37] v. *Armele României*, în Buciumul, I, 1863, nr. 33 (27 aprilie), p. 131—132.

[38] v. *O eroare istorică*, în Buciumul, ibidem, nr. 66 (27 iulie), p. 262, articol asupra stemei oraşului Iaşi, în urma publicării în Românul (VII, 1863, 25 iulie, p. 1—2) a unei corespondenţe provenind din vechea capitală a Moldovei, în care este vorba despre protestul lui Mihail Kogălniceanu şi a conducătorilor administrativi ai acestui oraş împotriva schimbării stemei municipale a Iaşilor.

[39] v. *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, în Buciumul, ibidem, nr. 23 (20 martie), p. 95 pînă la nr. 147 (13 noiembrie), p. 591, în care material se găsesc şi descrieri de steme (v. ibidem, nr. 34 (1 mai), p. 136, ce cuprinde textul diplomei cu descrierea blazonului acordat de Rákóczy lui Drăghici Cantacuzino la data amintită).

În anul 1864 Bolliac va fi numit director al Arhivelor Statului (post pe care îl va păstra pînă în 1866) cînd va avea posibilitatea de a se dedica unor minuţioase investigaţii asupra vechilor steme atribuite celor două principate româneşti, precum şi asupra altor diverse probleme contingente cu heraldica naţională, acumulînd astfel preţioase cunoştinţe în acest domeniu, împrejurare ce-l va pregăti temeinic în vederea viitoarelor dezbateri — la care va participa — ale Corpurilor legiuitoare convocate în 1866 pentru stabilirea definitivă a armeriilor ţării.

În 1859, cu prilejul unirii celor două principate române, stema noului stat creat — Principatele Unite — nu fusese precizată din punct de vedere heraldic decît de-abia în februarie 1861 [40], dar şi la această dată se omisese indicarea smalturilor ce compuneau cîmpurile şi mobilele scutului acestei steme [41] (dovadă evidentă de insuficientă competenţă în materie de ştiinţă a blazonului din partea organelor de stat chemate să rezolve o astfel de sarcină). De asemenea şi ulterior, după încetarea statutului de uniune personală şi unificarea completă a celor două ţări române în decembrie 1861, de-abia în 1863 fusese fixată o altă stemă, dar — şi de astă dată — alcătuirea ei se vădise nesatisfăcătoare, încît o nouă remaniere heraldică se proiectase la sfîrşitul aceluiaşi an [42].

În aceste împrejurări, după urcarea pe tron a lui Carol I, vor avea loc ample dezbateri — între 1866 şi 1872 — atît în Adunarea Electivă (după 1867 Cameră a Deputaţilor), cît şi în Senat, cu privire la stabilirea definitivă a stemei ţării. Cu acest prilej, competenţa lui Cezar Bolliac, ales între timp deputat, se va uni cu cea, demult consacrată, a lui Mihail Kogălniceanu [43], deputat şi dînsul şi, după cum am arătat mai sus, cu renume bine stabilit de heraldist. În Senat participa la şedinţe Ştefan D. Grecianu, de asemenea temeinic iniţiat în materie de heraldică, astfel încît dările de seamă ale şedinţelor Parlamentului român de la acea epocă vor consemna dezbateri erudite, demonstrînd în felul acesta apariţia unui interes ştiinţific de netăgăduit pentru disciplina care guvernează legile blazonului [44].

Odată cu stabilirea stemei României, interesul pentru ştiinţa heraldică va creşte, reputaţi istorici români de la acea epocă cuprinzînd în lucrările lor studii sistematice de acest gen. Astfel, *B. P. Hasdeu*, *V. A. Urechia*, *D. A. Sturdza*, pentru a nu cita decît pe cîţiva dintre ei, vor dovedi competenţă, ba uneori chiar erudiţie, în domeniul ştiinţei heraldice.

---

[40] v. Înaltul ordin de zi nr. 34 din 9 februarie 1861 al domnitorului Cuza, publicat în Monitorul Oastei, 1861, nr. 10, p. 146 (cf. P. V. NĂSTUREL, *Steagul, stema română, insemnele domneşti, trofee*, Buc., 1903, p. 73 şi nota 2).

[41] cf. IDEM, *Steagul şi stema României.* Perioada convenţională, în Albina, IV, 1900, nr. 11 (10 decembrie), p. 288—289, cît şi CONSTANTIN MOISIL, *Stema României*, în Boabe de grîu, II, 1931, nr. 2 (februarie), p. 80.

[42] cf. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, ibidem, IV, 1900, nr. 11 (10 decembrie), p. 289—290; IV, 1901, nr. 15—16 (7—14 ianuarie), p. 394; IDEM, *Steagul, stema română, insemnele domneşti, trofee*, p. 87—88, precum şi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 81.

[43] v. şi C. MOISIL, *Mihail Kogălniceanu şi heraldica naţională*, loc. cit., p. 56—58.

[44] v. dezbaterile Camerei Deputaţilor şi intervenţiile lui Cezar Bolliac, delegat al Secţiei I-a respectivei Camere (cf. ŞTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 9, 26—27 şi 85—90), precum şi cele ale lui Mihail Kogălniceanu, numit raportor al Comitetului delegaţilor secţiilor Camerei pentru acelaşi proiect de lege (v. ibidem, p. 7, 10, 14—16, 19—24, 30—34, 36 şi 38—39); v. de asemenea interpelările şi concluziile lui ŞTEFAN D. GRECIANU, în calitate de raportor al Senatului şi începînd din 1872 şi al Camerei Deputaţilor, pentru acelaşi proiect de lege (v. ibidem, p. 50—55, 74—79, 82—85 şi 94—98); în afara celor trei sus-menţionaţi, mai sînt de remarcat intervenţiile lui D. A. STURDZA (v. ibidem, p. 16—18 şi 24—25) şi cele ale lui GEORGE GHICA (v. ibidem, p. 18—19) în aceleaşi dezbateri.

În bogata şi variata activitate ştiinţifică a lui Hasdeu, locul ocupat de heraldică a fost insemnat. Încă din 1864, in culegerea sa intitulată *Arhiva istorică a României*, el făcuse descrierea mai multor peceţi heraldice aparţinind citorva domnitori şi boieri mari ai ţării, printre care şi cea a cunoscutului logofăt Udrişte Năsturel, cumnat al lui Matei Basarab [45]. De asemenea, mai tirziu — incepind din 1873 — in mai multe dintre lucrările sale, *Istoria critică a Românilor* [46], *Cuvente den Bătrîni* [47], *Basarabii. Cine ? De unde ? De cînd ?* [48], inclusiv in marea sa operă de erudiţie *Etymologicum Magnum Romaniae* [49], Hasdeu va dovedi un viu interes pentru vechile armerii ale ţărilor române, cit şi pentru unele steme boiereşti din Ţara Româneascā, deşi ipoteza sa privitoare la capetele de arapi din stema atribuită Valahiei, pe care el o considera a fi fost stema dinastică a Basarabilor, s-a dovedit ulterior a nu corespunde realităţii. În orice caz, preocupările heraldice ale lui Hasdeu (recent am intilnit şi un studiu in mss. in care renumitul cărturar trata despre unele steme domneşti şi boiereşti din Moldova) [50], il plasează printre cei mai insemnaţi corifei din veacul trecut al ştiinţei noastre autohtone a blazonului.

Paralel cu alte domenii de activitate, istoricul V. A. *Urechia* s-a ocupat şi de studiul heraldicii, cu disciplinele sale aferente, heraldica sigilară şi cea monetară. Astfel in 1865 el va scrie un scurt articol *Despre marca Moldovei* [51], iar in 1868 va redacta şi publica pentru edificarea parlamentarilor ce aveau să se ocupe de această problemă in cadrul dezbaterilor de la acea dată din Cameră, *Raportul către Adunarea Deputaţilor privitor la stabilirea definitivă a Armorielor ţierrei*, insoţindu-l şi de o planşă litografică in folio-dublu [52]; in această planşă, el va reproduce (inspirindu-se vădit din tabloul *Daco-Romane* al lui Bolliac) steme, sigilii şi vechi monede ale Ţării Româneşti şi Moldovei, cit şi citeva armerii ale unor familii domnitoare, precum Cantemir, Caragea, Sturdza ş.a. Ulterior, V. A. Urechia va fi autorul a două lucrări de sigilografie [53] privitoare la peceţile heraldice ale domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei, cit şi la cele ale districtelor şi citorva oraşe din cele două ţări. În

---

[45] cf. B. P. HASDEU, *Arhiva istorică a României*. Tom. I, 1864, nr. 1 (8 august), p. 8, precum şi ibidem, nr. 16 (5 decembrie), p. 128, etc.

[46] v. B. P. HASDEU, *Istoria critică a Românilor din ambele Dacie in secolul al XIV-lea*, Tomul I. Pămintul Tării Româneşti, Buc., 1873, p. 93—97; v. şi ed. a II-a, Buc., 1875.

[47] v. studiul asupra *Limbei române vorbită intre 1560—1600. Texturi inedite*, în Columna . . ., VIII, Noua serie, Tom. II, 1877, nr. 6 (iunie-iulie), p. 271—292 şi 309—340, nr. 8—9 (august-septembrie), p. 357—404 şi 456—484, nr. 10—11 (octombrie-noiembrie), p. 512—556 şi 559—568, republicat in *Cuvente den bătrini*. Tom. I—II + supl. la t. I, Buc., 1878—1891, in care Hasdeu reproduce diferite peceţi cu stemele Moldovei şi a citorva boieri şi oraşe, precum şi diverse mărci heraldice ale unor fabrici de hirtie româneşti de la acea epocă.

[48] B. P. HASDEU, *Basarabii. Cine? De unde? De cind?*, Buc., 1894, p. 13—16.

[49] B. P. HASDEU, *Etymologicum Magnum Romaniae*, T. II, Buc., 1887, p. 1457—1460 şi 1596—1599, T. III, Buc., 1893, p. 2567—2575, 2988—2989 şi 3049; T. IV, Buc., 1898, p. XXXIX—XL, XLVI—XLVII, CXLVIII şi CCXXII.

[50] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arh. B. P. Hasdeu, II, mss. 8, Fragmente diverse, printre care şi studiul: *Despre originea şi filiaţia principalelor familii vechi boiereşti din Moldova* (33 f.) insoţit şi de 9 desene de steme ale respectivelor familii.

[51] În *Buletinul Instrucţiunii Publice*, [1865, nr. 11], 1—30 noiembrie, p. 189—190 + 4 ilustr.

[52] Tabloul (450 × 610) intitulat *Anexă la Raportul Comitetului Delegaţilor de Secţiuni asupra Proiectului de lege pentru modificarea armelor Ţării* se află la Arh. Stat. Buc., Achiz. noi, MMDCCCLXXXII/7. Asupra datei publicaţiei (1868), cit şi asupra paternităţii respectivelor lucrări, v. NICOLAE DOCAN, *Studii privitoare la numismatica Ţării Româneşti*, in Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., S. II, T. XXXII (1909—1910), p. 463.

[53] v. V. A. URECHIA, *Sigiliul tirgului Pietrei (judeţul Neamţ)*, in Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., S. II, T. X, Buc., 1889, p. 235—243; IDEM, *Schiţe de sigilografie românească*, Buc., 1891, 17 p. in-fol.

plus, el va fi numit în 1890 — alături de Ştefan D. Grecianu şi Grigore Tocilescu [54] — membru în comisia instituită de Ministerul de Interne, pentru a controla exacta aplicare a legii din 1872 privind stabilirea stemei României şi ale judeţelor sale [55]. În sfîrşit, în 1900, cu prilejul Congresului de istorie comparată de la Paris, Urechia va prezenta un documentat memoriu asupra stemelor ţărilor române [56].

La rîndul său, *D. A. Sturdza* studiase în 1885 colecţia de documente istorice de la Wiesbaden [57], ce conţinea cîteva vechi hrisoave cu peceţi heraldice ale mai multor domni ai Ţării Româneşti din veacul al XV-lea, prilej care îi va îngădui să fie cel dintîi care să explice semnificaţia primelor steme ale acestui principat. Această temă va fi reluată de Sturdza în 1894, după ce examinase cronica ilustrată a lui Ulrich von Richenthal, care conţinea pe lîngă blazoanele atribuite Ţării Româneşti şi Moldovei şi pe acelea a doi boieri, Stanislaus din Neamţ şi cavalerul Dobromir din Valahia, precum şi pe cea a unui înalt prelat, mitropolitul Grigore Ţamblac, toţi trei originari din aceste ţări [58]. De asemenea şi ca numismat, D. A. Sturdza a abordat deseori subiecte legate de heraldica monetară a ţărilor române [59].

Reputatul scriitor şi estet *Alexandru Odobescu* s-a interesat şi el de heraldica noastră naţională, tratînd într-o conferinţă ţinută în martie 1889 despre originea patrupedelor androcefale figurate pe diferite monumente de artă veche românească [60].

Spre sfîrşitul veacului al XIX-lea, cu prilejul publicării vechilor documente aflate fie la Arhivele Statului, fie în arhivele particulare, va fi alcătuită o serie de studii genealogice (serie care se va prelungi pînă în primele decenii ale secolului al XX-lea), asupra fostelor familii domnitoare şi ale marilor boieri ai ţării, studii care vor aminti şi despre stemele acestor familii, reproducînd imaginea sau descrierea lor. Din această serie menţionăm cu precădere lucrarea lui *George Octav Lecca*, care conţine atît descrierile a circa 38 de steme ale unor familii domnitoare şi boiereşti muntene şi moldovene, cît şi un scurt studiu asupra heraldicii nobiliare româneşti [61].

În aceeaşi perioadă au apărut lucrări avînd ca temă principală subiecte de heraldică românească, dintre care cele ale generalului *P. V. Năsturel* s-au distins cel mai mult prin înalta lor ţinută ştiinţifică şi prin erudiţia autorului lor [62]. În prima sa operă de acest gen, publicată în 1892 şi intitulată *Stema României, studiu*

---

[54] Deşi arheolog şi istoric, Grigore Tocilescu s-a interesat puţin de heraldică. În mod incidental a menţionat cîteva steme în unele dintre lucrările sale, ca spre exemplu în *Catalogul Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, Buc., 1906, p. 97, unde publică stema Ţării Româneşti gravată pe ţeava unui tun al lui Petru Vodă Cercel. Anterior, în 1905, se ocupase — de asemenea accidental — de sigiliul din 1600 al lui Mihai Viteazul.

[55] v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 123, 125 şi 157.

[56] v. V. A. URECHIA, *Notice sur les armoiries du peuple roumain.* Mémoire lu au Congrès d'histoire comparée. Paris, 1900, Macon, 1901, 20 p.

[57] v. D. A. STURDZA, *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, Buc., 1888, în Anal. Acad. Rom., S. II, T. VIII, Sect. II, p. 239—259.

[58] IDEM, *Cronica lui Ulrich von Richenthal asupra Conciliului de la Constanţa (1414—1418)*, în Anal. Acad. Rom., S. II, T. XVI, dezbateri 1893—1894, p. 97—106.

[59] v. de pildă în *Magnum Etymologicum* al lui HASDEU, în care, în vol. III, STURDZA e autorul unui erudit studiu de numismatică românească veche, în care fireşte tratează şi teme de heraldică monetară (cf. *E.M.R.*, T. III, Buc., 1893, la articolul BAN, p. 2428—2446 + 3 pl.).

[60] v. ALEXANDRU ODOBESCU, *Heraldica naţională. Patrupedele androcefale figurate în monumente şi origina lor*, în Conv. Lit., XLII, 1908, nr. 1, p. 497—514 + ilustr. (studiu publicat postum).

[61] v. OCTAV-GEORGE LECCA, *Familii boiereşti române*, Buc., 1899, cap. VII, p. XLII—XLIII.

[62] v. P. V. NĂSTUREL, *Stema României.* (Studiu critic din punct de vedere heraldic), Buc., 1892; IDEM, *Steagul şi stema României.* (Perioada convenţională), în Albina, IV, 1900, nr. 10 (3 decembrie), p. 253—257—V, 1901, nr. 2 (14 octombrie), p. 38—42; IDEM, *Steagul, stema română, insemnele domneşti, trofee*, Buc., 1903.

critic din punct de vedere heraldic, autorul debutează prin a trata originea și însemnătatea stemelor în general, alcătuind apoi și un prim vocabular heraldic românesc; în continuare, el va face — în lumina investigațiilor incipiente în acest domeniu la epoca respectivă și a materialului documentar redus, existent pe atunci la îndemîna cercetătorilor — un istoric destul de amănunțit al stemelor Moldovei și Țării Românești de-a lungul veacurilor, încheind cu evoluția armeriilor Principatelor Unite, apoi ale României, în decursul diferitelor etape din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În final, generalul Năsturel va studia și steagurile și însemnele armatei române, fiind astfel unul dintre primii istorici autohtoni care s-a ocupat de vexilologie împreună cu anexa ei, vexilologia heraldică.

În urma apariției în 1894 a lucrării episcopului *Ghenadie al Rîmnicului* [63], care urmărea să demonstreze existența unui raport de descendență între emblemele vechilor culte religioase ale dacilor și romanilor și stemele Țării Românești și Moldovei, Năsturel va publica, ca răspuns, un studiu [64] în care va dovedi erudiția sa atît în ceea ce privește știința blazonului în general, cît și referitor la heraldica românească în special. În sfîrșit, într-un alt studiu al său și anume *Marca țării pe peceți, clădiri și monete* [65], el critică atît întrebuințarea abuzivă a stemei țării de către anumite autorități și instituții din București sau din provincie, cît și desconsiderarea regulilor stricte ale blazonului constatată în reprezentarea stemei de stat aflată pe diferitele edificii oficiale din Capitală sau pe monedele naționale.

Astfel, dată fiind dezvoltarea științei blazonului în România la acea epocă, apariția unei lucrări teoretice asupra heraldicii noastre naționale se impunea grabnic; într-adevăr, publicînd în 1900 actele referitoare la stabilirea stemei oficiale a statului român între 1866 și 1872, *Ștefan D. Grecianu* va prezenta în introducerea lucrării sale un adevărat studiu asupra evoluției heraldicii în Țara Românească, adăugînd la sfîrșitul aceleiași publicații un vocabular de termeni tehnici ai acestei științe, adaptați caracteristicilor limbii autohtone [66].

Cu toată utilitatea de netăgăduit a contribuțiilor lui Ștefan D. Grecianu atît la stabilirea între 1867—1872 a stemei țării cît și mai tîrziu în 1890, la respectarea de către diferite autorități, a legii destinate să fixeze această stemă, concluziile pe care le trage, la sfîrșitul studiului său introductiv, asupra heraldicii în principatele române, au avut consecințe absolut negative. Tăgăduind existența unei heraldici românești și bazîndu-și aprecierile pe argumente nu totdeauna întemeiate, sau pe realități istorice insuficient cunoscute la acea epocă, Grecianu a diminuat în mod sensibil interesul oamenilor de știință români pentru studiul acestei discipline auxiliare a istoriei. Considerînd, pe bună dreptate, că sistemul electiv la tron, folosit în cele două principate românești, a constituit un obstacol major în instaurarea unei stabilități politice în aceste state și subliniind în plus și absența la noi a unor instituții specifice feudalității occidentale, autorul a contestat însă existența artei blazonului dezvoltată pe teritoriul Țării Românești și Moldovei, negînd în mod

---

[63] v. Ghenadie (Enăceanu), episcop al Rîmnicului și Noului Severin: *Eraldica vekie a Românilor*. Stemele țării în fața religiunilor daco-romane, cabirismul și mitraismul. Buc., 1894.

[64] v. P. V. Năsturel, *Eraldica în fața P.S.S. Episcopului Ghenadie al Râmnicului-Noul Severin*, Buc., 1895.

[65] v. idem, *Marca țării pe peceți, clădiri și monete*, în Albina, V, 1901, nr. 5 (4 noiembrie), p. 117—119, nr. 12—13 (23—30 decembrie), p. 325—330; V, 1902, nr. 14 (6 ianuarie), p. 367—369.

[66] Șt. D. Grecianu, *op. cit.* Introducerea despre care este vorba se găsește la p. XI—XC, vocabularul heraldic la p. 169—225. Terminologia heraldică propusă de acest autor n-a fost adoptată, fiind ulterior abandonată în cea mai mare măsură de către specialiști.

eronat orice valoare heraldică vestigiilor sigilare armoriate [67] cit şi stemelor pictate pe diferite documente autohtone ce citează, ignorind de asemenea, in mod inexplicabil, şi mărturiile heraldice incontestabile de ordin monetar aflate in vechea noastră numismatică [68]. Insuficienţa la acea epocă a posibilităţilor de documentare mai amplă, necesare unor astfel de cercetări pe de o parte, o oarecare animozitate faţă de fostele familii domnitoare fanariote (care — după părerea sa — işi afişau stemele intr-un mod prea ostentativ) pe de alta, au condus pe Ştefan Grecianu la aceste concluzii negative care vor fi ulterior, parţial sau total, infirmate. Totuşi, dată fiind reputaţia de mare heraldist de care se bucura la acea epocă autorul ei, lucrarea a frinat, in toată perioada ce va urma, dezvoltarea cercetărilor ştiinţifice in domeniul ştiinţei blazonului, determinind — in mod direct sau indirect — pe numeroşi dintre istoricii noştri tineri să se dezintereseze de studiul heraldicii româneşti socotită astfel o disciplină inexistentă; printre aceştia credem că putem include şi pe marele savant Nicolae Iorga, care a manifestat — pe toată durata activităţii sale atit de vaste — o rezervă foarte accentuată faţă de ştiinţa şi arta heraldică [69].

Astfel, practic abandonată de către istorici, heraldica românească nu va mai constitui un obiect de preocupare ştiinţifică in epoca care va urma; diferite lucrări genealogice (ce nu vor fi intotdeauna opera unor specialişti) şi a căror apariţie va continua — după cum am mai spus — şi in primele decenii ale actualului secol, vor reproduce sau vor descrie — in general insă fără nici un comentariu — diferite steme aparţinind unor familii româneşti domnitoare sau boiereşti. Singur, numai generalul P. V. Năsturel va continua, şi după 1900, preocupările sale heraldice incepute in 1892, publicind in afara lucrărilor privitoare la stema României, mai multe studii şi anume: asupra stemei Cantacuzinilor, despre « Nova plantatio » în sigiliile heraldice ale domnilor români, despre mobilele heraldice din stemele voievozilor Ţării Româneşti aflate pe monedele acestui principat, in sfirşit un studiu asupra stemei Sf. Imperiu romano-german [70], pe care trebuie să-l cităm — deşi el nu are o legătură directă cu heraldica română — din pricină că autorul intrebuinţează o terminologie de specialitate (care completează vocabularul de acest fel iniţiat in prima sa lucrare din 1892), terminologie ce va fi adoptată de toţi heraldiştii români care vor urma.

---

[67] Autorul in cauză, analizind doar un număr restrins de sigilii heraldice cunoscute cercetătorilor la acea epocă şi în plus, atribuind sigilografiei româneşti nişte caracteristici pe care ne ingăduim să le considerăm cel puţin bizare (v. p. LIII), ignorează — voit sau nu — caracterul specific sigilar al heraldicii noastre autohtone, fie domneşti, fie boiereşti, fie districtuale sau orăşeneşti, generalizind din citeva exemple disparate şi neconcludente şi ajungind pină la contestarea «de plano» a existenţei insăşi a artei româneşti a blazonului.

[68] v. *op. cit.*, p. LIX, autorul aminteşte in treacăt existenţa unei numismatici autohtone, fără însă a face vreo menţiune despre stemele — perfect heraldice — aflate pe vechile monede româneşti cunoscute la acea epocă prin studiile lui Bolliac şi Hasdeu şi mai ales ale lui D. A. Sturdza.

[69] Cu toată imensa sa activitate de cercetări in domeniul istoriei românilor, N. IORGA n-a lăsat decit citeva foarte modeste articole privind heraldica naţională, din care cităm: *Stema Moldovei pe clopotniţa bisericii din Todireni (Burdujeni)*, in Bul. Com. Mon. ist., VII, 1915, p. 139—140; apoi: *Iarăşi ştiri nouă despre Despot Vodă*, in Rev. ist., II, 1916, p. 125—136, articol in care, printre altele, autorul face descrierea heraldică a stemei acestui domn al Moldovei; în sfirşit *Sur le blason des princes roumains*, articol de patru pagini apărut in «Revue héraldique et onomastique», Bruxelles, 1925.

[70] v. P. V. NĂSTUREL, *Neamul boierilor Pirşcoveni şi incuscrirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăghici Măgureanu*, Buc., 1906; IDEM, *Neamul boierilor Cantacuzini din ramura lui Şerban Voevod*, în L.A.R., XII, 1908, nr. 1—3, p. 61—74, nr. 4—6, p. 210—234 şi nr. 7—9, p. 317—349; IDEM, *«Nova Plantatio» şi Regii României, moştenitori ai Împăraţilor Bizanţiului*, în R.I.A.F., XV, 1914, p. 1—80; IDEM: *Interpretarea mobilelor eraldice de pe monetele Ţării Româneşti*, în Bul. Soc. Num. Rom., XI, 1914, nr. 21, p. 19—23 şi IDEM: *Armele Sfintului Imperiu Roman . . .*, în R.I.A.F., XVI, 1915—1922, p. 3—32.

Dacă istoricii de profesie excluseseră în mod practic la acea epocă ştiinţa blazonului din preocupările lor, în schimb ei manifestaseră interes — şi atunci, dar şi cu mult înainte — pentru numismatică [71] ca şi pentru sigilografie [72], discipline auxiliare ale istoriei înrudite cu heraldica, dat fiind — ca pretutindeni de-altfel — că multe monede sau sigilii ale domnilor Ţării Româneşti sau Moldovei, ca şi sigiliile boierilor acestor principate, purtau gravate pe ele steme şi embleme. Această împrejurare este cu atît mai importantă cu cît nu trebuie niciodată pierdut din vedere faptul că la origine, heraldica românească se bazează pe mărturii de ordin sigilar. În consecinţă, studiile de numismatică şi de sigilografie făcute în această perioadă au servit în mod indirect ştiinţa heraldică, dat fiind că cercetările întreprinse în aceste domenii au înmulţit un material documentar deja existent, pe care mai tîrziu heraldiştii l-au putut folosi pentru propriile lor investigaţii. Printre aceste lucrări trebuie citate cele ale slavistului *Ioan Bogdan*[73] căruia i-au apărut între 1902—1913, cît şi postum în 1926, trei culegeri de texte de vechi documente româneşti datînd dintre secolele XIV şi XVI, acte dotate cu sigilii heraldice, aplicate sau atîrnate, aparţinînd diferiţilor domni sau boieri munteni sau moldoveni de la acea epocă, documente pe care le-a fotografiat, constituind astfel două albume paleografice, indispensabile studiilor privind prima perioadă numită clasică a heraldicii noastre autohtone. În plus, în introducerea primului său volum de vechi documente, I. Bogdan a înfăţişat un scurt, dar foarte documentat studiu de heraldică sigilară asupra peceţilor cu steme ale domnilor şi boierilor Ţării Româneşti din veacurile al XV-lea şi al XVI-lea [74].

În 1918 se produce totuşi un reviriment în domeniul studiului ştiinţei noastre heraldice prin apariţia în acel an a unicului armorial românesc existent pînă în

---

[71] În afara studiilor lui Cezar Bolliac asupra numismaticii muntene şi moldovene (v. reprezentările monedelor diverşilor domnitori români în tabloul arheologic Daco-Romane, Buc., 1861, citat mai sus, precum şi articolele publicate în «Trompeta Carpaţilor» între 1868—1871), B. P. HASDEU întreprinsese de asemenea, în mai multe dintre lucrările sale, investigaţii în acelaşi domeniu al numismaticii şi heraldicii monetare româneşti; tot astfel D. A. STURDZA este autorul mai multor studii in acelaşi domeniu de cercetări, precum: *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Valachei)*, Wien, 1874; *Memoriu asupra numismaticei româneşti*, în Columna . . ., VII, 1877, nr. 10—11, p. 493—511; *Numismatica română*, Buc., 1878 etc. În sfîrşit, un alt distins cercetător în acelaşi domeniu de investigaţii ştiinţifice, NICOLAE DOCAN, ne-a lăsat studii deosebit de valoroase, precum: *Notiţă despre monedele lui Petru Muşat*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., S. II, T. XXX (1907—1908), p. 117—182; *Studii privitoare la numismatica Ţării Româneşti*, in Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., S. II, T. XXXII (1909—1910), p. 459—567 etc. Metrologia numismatică legată de vechile monede ce au circulat pe teritoriul ţărilor române a format de asemenea obiectul mai multor studii, printre care cităm pe cele ale dr. GEORGE SEVEREANU, *Greutăţile monetare din Moldova din 1834—1849*, în Bul. Soc. Num. Rom., II, 1905, nr. 9, p. 14—23 şi DR. C. ISTRATY, *Pietrele de identificare şi controlă a monedelor din timpul lui Mihail Sturdza Voievod (1834—1849)*, în L.A.R., XII, 1908, decembrie, p. 395—409, în care ambii autori reproduc şi fac descrierea heraldică a stemelor Moldovei în domnia lui Mihail Sturdza şi în cea a lui Grigore Al. Ghica, steme ce se găseau gravate pe măsurile ponderale ale monedelor dintre anii 1834—1849 ale acestui principat.

[72] Printre articolele de sigilografie (cu reprezentări armoriate) apărute la acea epocă, trebuie să menţionăm între altele şi pe acele ale lui ALEXANDRU LAPEDATU, *Sigiliile Romanului şi Cimpulungului*, în Conv. Lit., XL, 1906, decembrie, p. 1140—1142 şi IDEM, *Antichităţile de la Baia*, în Bul. Com. Mon. ist., II, 1909, nr. 2, p. 53—64, precum şi articolul lui D. DAN, *Un document românesc cu marele sigil din tirgul Baia*, în Jun. lit., IV, 1907, p. 56—57.

[73] v. IOAN BOGDAN, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul (sic) XV şi XVI*, Buc., 1902; IDEM, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul Braşovului*, Buc., 1905; IDEM, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească in secolele XV şi XVI*, Vol. I, Buc., 1905; IDEM, *Album paleografic cuprinzind 26 de facsimile de documente româneşti din sec. XV-lea*, Buc., 1913; IDEM: *Album paleografic moldovenesc. Documente din sec. XIV, XV şi XVI*, Buc. şi Paris, 1926.

[74] v. IOAN BOGDAN, *Documente şi regeste . . .*, Buc., 1902, p. L—LXXX.

zilele noastre şi anume acel al lui Emanuel Hagi-Mosco intitulat *Steme boiereşti din România*, conţinînd 90 de blazoane în culori, din nefericire neînsoţite de nici un text explicativ sau de vreo documentaţie oarecare, cu excepţia unei foarte scurte introduceri a autorului ce cuprinde cîteva generalităţi privind sigiliile şi stemele boierilor români de-a lungul veacurilor [75]. Totuşi, cu toate lipsurile semnalate şi tirajul său limitat, lucrarea a cunoscut în perioada de după primul război mondial o destul de amplă difuziune şi fie atunci, fie mai tîrziu, a avut marele merit de a fi trezit multor cercetători interesul pentru studiul heraldicii româneşti.

Problemele de heraldică legate de trecutul istoric al ţărilor române au cunoscut o nouă dezvoltare după 1918, cînd s-a fixat noua stemă a României. Într-adevăr, începînd din 1919, numeroase comisii numite în acest scop s-au succedat fără rezultate pozitive pînă la cea constituită în toamna lui 1920 care, urmînd proiectul propus de cunoscutul heraldist *Paul Gore*, a reuşit în anul următor să stabilească stema ţării, respectînd în acelaşi timp tradiţiile heraldice autohtone, cît şi reglementările stricte ale ştiinţei blazonului [76]. Legea din 23 iunie 1921 promulgînd noua stemă a României, a hotărît înfiinţarea pe lîngă Ministerul de Interne a unei Comisii Consultative Heraldice formată din 7 membri aleşi pe 5 ani şi ale căror atribuţii erau de a stabili stemele judeţelor, oraşelor şi diferitelor autorităţi şi instituţii laice sau religioase ale ţării, cît şi de a controla folosirea lor [77].

De la crearea sa şi pînă în 1927, Comisia Consultativă Heraldică [78] a studiat şi a fixat stemele tuturor judeţelor României, respectînd vechile embleme şi nemodificîndu-le decît în cazul în care acestea nu corespundeau regulilor heraldice sau aveau un caracter străin prea pronunţat [79]; de asemenea, Comisia a mai stabilit stema Patriarhiei României, cît şi pe acelea ale mitropoliilor şi episcopiilor ortodoxe ale ţării [80].

---

[75] v. (Emanuel Hagi-Mosco), *Steme boiereşti din România*, Buc., 1918. 1 + 11 f. cu 90 ilustr. Împrejurările speciale în care a apărut această lucrare — războiul nefiind terminat şi autorul aflîndu-se pe front — justifică în mare măsură aceste lacune. Regretăm totuşi faptul că Em. Hagi-Mosco nu a mai reeditat niciodată de atunci acest armorial care, revăzut şi completat, ar fi fost de mare utilitate pentru cercetările în respectivul sector de investigaţii ştiinţifice.

[76] cf. Arh. St. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, Dos. nr. 3/1921; v. de asemenea Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Pavel Gore, I, mss. 8, precum şi C. Moisil, *Stema României*, p. 83—84.

[77] cf. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. nr. 1/1921; v. de asemenea Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Ioan C. Filitti, Col. mss. 354, A. 2026, p. 1, precum şi M. C. (Moisil Constantin), *Comisia consultativă heraldică*, în Rev. Arh., I, 1925, nr. 2, p. 299.

[78] Această Comisie constituită în 1922 sub preşedinţia lui Dimitrie Onciul, pe atunci Director General al Arhivelor Statului, şi avînd ca membri pe: Mihai Seulescu, Paul Gore, C. Moisil, Alexandru Crăsnaru şi ca secretar pe Virgil Drăghiceanu, şi-a început lucrările şi le-a continuat pînă în aprilie 1923, dată a morţii preşedintelui ei, înlocuit în momentul acela de Mihai Seulescu, comisia fiind completată prin numirea prof. Alexandru Lapedatu în locul rămas vacant. În iulie 1924, numărul membrilor se va mări, în urma cooptării prof. Constantin Marinescu de la Universitatea din Cluj, a lui Zenovie Pîclişanu, a lui Petre Modolea, delegat din partea Ministerului de Interne, cît şi a lui Iuliu Tuducescu, numit secretar în locul lui Virgil Drăghiceanu, înaintat membru al Comisiei. În martie 1925, în urma demisiei lui Petre Modolea, Ioan C. Filitti ocupă locul devenit vacant al fostului delegat al ministerului titular. (cf. Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 2—4, precum şi (C. Moisil), *op. cit.*, p. 299—300).

[79] v. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. nr. 6—76/1922—1923, precum şi Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 2—5, 12—15, 18—19, 20, 21—23; v. de asemenea (Const. Moisil), *op. cit.*, p. 300; *** *Comisiunea Consultativă heraldică*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4, p. 260.

[80] cf. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. 87/1928; v. de asemenea Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 4—6, 26—27, precum şi (Const. Moisil), *op. cit.*, p. 261. În decembrie 1927, Comisia a pierdut pe unul dintre cei mai distinşi membri ai săi, Paul Gore, înlocuit în februarie 1928 prin istoricul George D. Florescu. Heraldistul Paul Gore făcuse studii foarte aprofundate asupra

În 1928, după promulgarea în luna octombrie a stemelor celor 71 de județe ale țării, Comisia va elabora pînă în 1929 stemele multor orașe reședințe de județ, precum și acelea ale altor numeroase localități urbane [81]. De asemenea, cu prilejul comemorării unui deceniu de la înființarea Universității românești din Cluj, Comisia a fixat și stema acestei înalte instituții de cultură transilvănene [82].

În cursul anului 1930, Comisia va izbuti să i se aprobe 19 steme municipale, precum și acelea ale mai multor zeci de orașe ale țării, armerii care vor fi și promulgate de forul legislativ suprem. În 1931, activitatea acestei Comisii dependente de Ministerul de Interne a continuat să se consacre elaborării stemelor orașelor reședințe de județ și ale altor localități urbane ale țării [83]. În perioada 1931—1936, Comisia Consultativă Heraldică va stabili mai mult de 120 de steme de astfel de așezări [84]. În sfîrșit, în cursul anului 1938, cu prilejul reformei administrative a

---

științei blazonului, erudiția sa determinînd numirea sa ca membru al Consiliului Heraldic al Franței, al Convenției Internaționale de Heraldică de la Londra, al Academiei Heraldice din Roma, membru corespondent al Academiei Heraldice din Madrid, membru al Societății Elvețiene de Heraldică, precum și al asociaților Adler (Viena), Herold (Berlin), Sanct Michael (Bamberg) etc. (cf. Arhiva Pavel Gore, ibid. și I, varia). Pentru o documentare mai amplă privind persoana și activitatea lui Paul Gore, v. Sever de Zotta: *Paul Gore*, Chișinău, 1928 și Gh. Bezviconi: *Pavel Gore*, în D.T.N., III, 1936, nr. 28—30 (ianuarie-martie), p. 22—29 și V, 1937, nr. 50 (noiembrie), p. 1—45, precum și (C. Moisil), *op. cit.*, p. 260—261. În Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 2, autorul afirmă că Paul Gore și-ar fi prezentat demisia din Comisia Consultativă Heraldică încă din februarie 1922. Nu putem subscrie unei atari afirmații, dat fiind că același I. C. Filitti declară că numirea lui George D. Florescu în februarie 1928 în sînul Comisiei a fost pricinuită de decesul lui Gore (survenit în decembrie 1927), v. ibid., p. 5. Dacă locul ar fi fost vacant, pentru ce s-ar fi așteptat moartea lui Gore, spre a fi înlocuit în Comisie? Ne asociem versiunii lui Const. Moisil (*op. cit.*, p. 261), care afirmă că fiind numit director al muzeului din Chișinău și președinte al Comisiei Arhivelor Statului din același oraș, greutatea unei deplasări pînă la București pusese pe Paul Gore în situația de a nu putea participa decît la puține ședințe ale Comisiei în intervalul 1922—1927.

[81] cf. Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 5—6, de asemenea (C. Moisil), *op. cit.*, p. 261.

[82] v. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. 88/1929, precum și (C. Moisil), *op. cit.*, nr. 5, p. 454. În decembrie 1929 se produce decesul președintelui Mihai Seulescu, înlocuit prin Alexandru Crăsnaru care, la rîndul său, în ianuarie 1930, a completat numărul membrilor Comisiei prin numirea lui Emanuel Hagi-Mosco, heraldist competent și autor, după cum am văzut, al unicului album heraldic românesc existent pînă în prezent. Activitatea laborioasă a lui Emanuel Hagi-Mosco în sînul Comisiei Heraldice va fi viu apreciată de președintele I. C. Filitti, care îi va aduce elogii atît pentru competența sa în materie de știință a blazonului, cît și pentru faptul de a fi executat personal schițele de steme ce se stabileau în timpul ședințelor Comisiei (v. Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 6 și 17). Dealtfel, ca și generalul P. V. Năsturel (v. arhiva autorului) și Paul Gore (cf. diplomei din 7 martie 1907, v. Arh. Paul Gore, ibid., I, varia), Emanuel Hagi-Mosco a devenit membru al societății Adler din Viena (cf. diplomei din 15 ianuarie 1908, v. col. de doc. Em. Hagi-Mosco), asociație creată acum peste o sută de ani (1870) în capitala Austriei, în scopul dezvoltării studiilor științelor genealogice și heraldice atît în această țară, cît și în întreaga Europă.

[83] cf. Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 7—8. În 1931, în urma demisiei lui Alexandru Crăsnaru, președinția C.C.H. fu atribuită lui I. C. Filitti, care va numi pe Eugen Poulopol ca membru al Comisiei în locul vacant. Spre sfîrșitul aceluiași an 1931, Iuliu Tuducescu, secretar al Comisiei, își va prezenta demisia, fiind suplinit de către prof. Emil Vîrtosu; cîteva luni mai tîrziu, în ianuarie 1932, acesta va fi la rîndul său înlocuit prin prof. Mihai Popescu, subdirector al Arhivelor Statului, care va clasa toate actele Comisiei, formînd dosare pentru fiecare an de activitate a acesteia.

[84] cf. Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 9—11. În ianuarie 1934, unul din membrii Comisiei (fost și secretar al acesteia), Virgil Drăghiceanu, își va prezenta demisia, nefiind înlocuit decît în ianuarie 1937 prin Matila Costiescu-Ghika, ministru plenipotențiar; după plecarea acestuia în post în străinătate, Ion Vlădăianu (de asemenea ministru plenipotențiar) va ocupa pe o perioadă destul de scurtă locul devenit vacant, căci va fi înlocuit la rîndul său, în mai 1938, prin Ion Pangal, fost subsecretar de stat. În luna iunie a aceluiași an, prof. Mihai Popescu, secretar al Comisiei Consultative Heraldice, va fi substituit în atribuțiile sale de către I. Cornescu, funcționar în administrația centrală a Ministerului de Interne. (cf. ibid.).

României, Comisia va alcătui stemele celor zece ținuturi [85] după proiectul prezentat de George D. Florescu. Comisia Consultativă Heraldică va înceta să-și exercite funcțiunile în toamna lui 1940, cînd ea va fi desființată după aproape 20 de ani de existență și de laborioasă activitate în slujba statului și a științei heraldice românești [86].

Paralel cu activitatea Comisiei Consultative Heraldice, autoritățile de resort înființaseră încă din 1924 o Școală practică de arhiviști-paleografi pe lîngă Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, unde se preda, printre alte științe auxiliare ale istoriei, și un curs sistematic de heraldică generală și națională, pregătind astfel viitori specialiști în acest domeniu, în scopul dezvoltării studiului științific al disciplinei blazonului în România [87].

Scopul urmărit de către fondatorii acestei școli a fost pe deplin realizat, întrucît un mare număr de istorici care se vor ocupa de aici încolo de heraldică, vor trece prin această instituție, fie ca profesori, fie ca elevi. Astfel, dintre profesori, trebuie citat la început numele lui *Constantin Moisil*, numismat și heraldist distins, autor a unei bogate literaturi de specialitate. În afara lucrărilor sale de numismatică, C. Moisil a publicat numeroase studii și articole de heraldică românească, precum și de heraldică monetară și sigilară munteană și moldoveană [88]. În aceste ultime domenii, C. Moisil a semnalat un bogat material armoriat aflat atît pe vechile noastre monede și peceți domnești, cît și pe pecețile boierești de epocă. Cît privește heraldica propriu-zisă, același istoric este autorul unui valoros studiu privind originea și evoluția heraldică a stemei României, reluînd și completînd tema identică, tratată anterior de către generalul P. V. Năsturel.

Alt profesor și însemnat emul al științei heraldice românești a fost și *Aurelian Sacerdoțeanu*, de asemenea autor pe lîngă a numeroase lucrări din domeniul diverselor științe auxiliare ale istoriei, dar și a unei serii de prețioase studii și articole privind heraldica românească în general cît și heraldica noastră sigilară (dom-

---

[85] v. Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 77—86/1938 și Mon. Of., nr. 34 din 10 febr. 1939.

[86] Cu privire la lucrările efectuate de către Comisia Consultativă Heraldică de la crearea și pînă la desființarea sa, v. ibidem, Dos. nr. 1—5/1921—22; nr. 6—76/1922—23; nr. 77—86/1938; nr. 87/1928; nr. 88/1929; nr. 89—92/1925—30.

[87] Pentru o documentare completă relativ la activitatea acestei Școli care, dealtfel, a suferit mai multe modificări structurale pe parcursul celor 26 de ani de existență, numindu-se la început (între 1924—31) Școala practică de arhiviști-paleografi, cu o durată de studii de 2 ani, apoi succesiv Școala superioară de Arhivistică și Paleografie (între 1931—38), Școala de Arhivistică (între 1938—41 și 1942—48), avînd o durată de studii de 3 ani și în sfîrșit Institut de Arhivistică, bibliografie și muzeografie (între 1948—50), după care numita instituție a fost desființată, v. CONST. MOISIL, *Din istoria Școalei de Arhivistică*, în Hrisovul, I, 1941, p. 11—45 și A. SACERDOȚEANU, *Partea administrativă*, ibidem, p. 502—541, cît și în continuare mențiunile despre această școală conținute în rev. Hrisovul, II, 1942—VII, 1947, precum și *** *Școala superioară de arhivistică și paleografie*, în Rev. Arh., II, 1927—29, nr. 4—5, p. 261 și 452. V. de asemenea AURELIAN SACERDOȚEANU, *Îndrumări în cercetări istorice*, Buc., 1943, p. 344—354 și TR. RUS și IOANA BURLACU, *Școala de Arhivistică*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 1, p. 135—150.

[88] V. CONSTANTIN MOISIL, *Primele peceți cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești*, în Bul. Soc. Num. Rom., XVIII, 1923, p. 60—63; *O stemă interesantă de la Constantin Mavrocordat*, ibidem, p. 92—93; *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor* în An. I.I.N. (Cluj), III, 1924—1925, p. 107—159; *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 126—149; *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în Boabe de grîu, II, 1931, p. 65—85; *Mihail Kogălniceanu și heraldica națională*, în Arh. Rom., III, 1939, p. 49—58; *O descriere heraldică din anul 1841*, ibidem, p. 286—287; *Stemele primelor monete românești*, București, 1939, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. XXI, m. 4, p. 77—88; *Noi studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., IV, 1940, nr. 1, p. 100—109; *O pagină de heraldică românească veche*, în Bul. st., Com. Secț. de științe istorice, filologice și economico-juridice, Buc., Ed. Acad. R.P.R., II, 1950, nr. 2—4, p. 53—66 etc. etc.

nească şi boierească) indeosebi [89]. Din bogata activitate a prof. Sacerdoţeanu cităm cu precădere studiul asupra stemelor unite ale celor două principate româneşti, cel al stemei ţării in corelaţie cu sigiliul domnesc, precum şi semnalarea şi comentarea unor serii de peceţi heraldice domneşti şi boiereşti dintre secolele XV şi XVII.

În afara insemnatelor sale lucrări de istoriografie şi metodologie istorică, prof. *Mihai Berza*, actualmente Preşedinte al Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie de pe lingă Institutul de Istorie « N. Iorga », a imbogăţit literatura de specialitate cu citeva valoroase studii asupra stemelor Moldovei in diferite epoci [90].

Prin numeroasele sale studii asupra sigilografiei şi heraldicii sigilare româneşti, prof. *Emil Vîrtosu* a adus preţioase contribuţii cunoaşterii acestor discipline auxiliare ale istoriei noastre naţionale [91]. Dintre lucrările sale, menţionăm cu precădere insemnatul studiu privind heraldica sigilară domnească, boierească şi municipală din Moldova şi Ţara Românească (publicat in D.I.R., Introd.), precum şi studiile referitoare la tiparele sigilare (heraldice) domneşti din sec. al XIX-lea şi la peceţile heraldice boiereşti cu insemnele dregătoriei (sec. XVIII şi XIX).

Academicianul *Emil Condurachi*, de asemenea fost profesor al Şcolii de Arhivistică şi Paleografie, pe lingă eruditele sale lucrări de arheologie şi de numismatică antică, medievală şi modernă (abordind in unele dintre acestea şi teme de heraldică monetară munteană şi moldoveană), s-a preocupat şi de vechile steme domneşti in ţările române, publicind un interesant studiu asupra blazonului lui Ştefan cel Mare [92].

Din rindurile elevilor fostei şcoli de Arhivistică, menţionăm in primul rind pe prof. *Mihai Popescu*, autor al unor documentate articole asupra heraldicii transilvane şi asupra stemei Basarabilor, cit şi pe prof. *Ion Radu Mircea* ce a adus o preţioasă contribuţie studiului sigiliilor armoriate ale unor domni ai Ţării Româneşti din sec. al XVI-lea. Cităm apoi pe *Petre S. Năsturel* şi pe *Dan Cernovodeanu*, cel dintii aducindu-şi aportul la adincirea studiului heraldicii autohtone prin citeva interesante lucrări sau articole asupra stemei Moldovei sub Ştefan cel Mare, asu-

---

[89] v. AURELIAN SACERDOŢEANU, *O diplomă de innobilare din Haţeg*, in Ţara Birsei, IX, 1937, nr. 2, p. 134—140; *Autografe şi sigilii de la Mihai Viteazul*, in Rev. Arh., IV, 1941, nr. 2, p. 296—313; *Iarăşi sigiliul lui Mihai Viteazul*, in Rev. Arh., VI, 1945, nr. 2, p. 330—333; *Antim Ivireanu arhivist, bibliotecar şi topograf*, in Gl. Bis., XXII, 1963, nr. 9—10, p. 862—890 şi XXIII, 1964, nr. 3—4, p. 223—244; *Contribuţii la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc şi sigiliile din timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521)*, in Rsl., X, 1964, p. 405—434; *Sigiliile Mitropolitului Antim Ivirianu*, in M. Olt., XVIII, 1966, nr. 9—10, p. 838—841; *Sigiliul domnesc şi stema ţării*, in Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 11—68; *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade şi Olah*, in Rev. muz., V, 1968, nr. 1, p. 5—16; *Despre un sigiliu al lui Mircea cel Bătrin*, in Rev. muz., V, 1968, nr. 5, p. 443—445, etc. etc.

[90] v. MIHAI BERZA, *Stema Moldovei in timpul lui Ştefan cel Mare*, in S.C.I.A., II, 1955, nr. 1—2, p. 69—88; *Stema Moldovei in veacul al XVI-lea*, ibidem, III, 1956, nr. 1—2, p. 99—128; *Stema Moldovei. Originile heraldice ale mărcii «Cap de bour»*, in Filatelia, Rev. fil. R.P.R., VII, 1958, nr. 11, p. 17—20.

[91] v. EMIL VÎRTOSU, *Sigilii domneşti rare din veacul al XVII-lea*, Buc., 1942, in Anal. Ac. Rom., Mem. Secţ. ist., s. III, t. XXV, m. 3; *Sigilii româneşti cu legenda in limba turcă*, în Hris., Bul. Sc. de Arhiv., II, 1942, p. 203—216; *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, in Doc., pr. ist. Rom., Introd., Vol. II, Buc., 1956, p. 333—537; *Sigilii de tirguri şi oraşe din Moldova şi Ţara Românească*, in Anal. U.P.B., Istorie, 1956, V, p. 131—155; *Tipare sigilare domneşti din secolul al XIX-lea (Ţara Românească)*, in S.C.N., I, 1957, p. 307—355; *Glose sigilografice*, ibidem, II, 1958, p. 419—437; *Note şi discuţii sigilografice*, in S.C.N., III, 1960, p. 519—539; *Sigilii cu insemnele dregătoriei (Ţara Românească, 1786—1827)*, in Rev. muz., II, 1965, nr. 2, p. 152—159; *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman reflétées par le sceau du Prince régnant (XVII-e — XIXe siècle)*, in R.E.S.E., IV, 1966, nr. 1—2, p.197—206; *Bucureştii şi sigilografia*, in M. I. M., IV, 1966, p. 123—129; *L'apparition et le rôle politique du sceau princier*, in R.R.H., VI, 1967, no.1, p. 57—67, etc. etc.

[92] v. EMIL CONDURACHI, *Blazonul lui Ştefan cel Mare*, în Hrisovul, V, 1945, p. 146—151.

pra armeriilor unite ale principatelor româneşti în secolul al XVII-lea, precum şi asupra unor steme ecleziastice, cel de al doilea dedicîndu-se la început domeniului heraldicii sigilare boiereşti muntene şi moldovene cît şi celei districtuale şi municipale din ţările române, ocupîndu-se ulterior de heraldica românească în ansamblul ei, abordîndu-i toate sectoarele de manifestare şi evoluţia lor de-a lungul veacurilor.

Evident, interesul pentru ştiinţa blazonului în România nu a fost desigur apanajul exclusiv al persoanelor avînd contingenţe cu fosta Şcoală de Arhivistică din Bucureşti. Şi alţi reprezentanţi ai şcolii istorice româneşti s-au ocupat de asemenea în lucrările lor de probleme dintre cele mai variate privind heraldica acestei ţări. Dintre aceştia citām pe *Gheorghe Brătianu*, care, în afara cunoscutelor sale studii de istorie universală, a abordat şi problema originilor armeriilor principatelor dunărene, cît şi cea a stemelor atribuite dinastiei Basarabilor. Menţionăm apoi pe *Andrei Veress*, care ulterior unei polemici cu precedentul istoric în problema originii stemei ţărilor româneşti, a publicat atît în cele 11 volume de documente privitoare la istoria Transilvaniei, Moldovei şi a Ţării Româneşti, cît şi în bibliografia româno-ungară, numeroase steme de domnitori şi de boieri munteni şi moldoveni, precum şi de nobili români din Ardeal (steme aflate pe documentele cercetate), completînd astfel ampla documentaţie în domeniul heraldicii acestui din urmă principat, inaugurată anterior de *Ioan cavaler de Puşcariu*.

Reluînd subiectul studiat de Bolliac şi D. A. Sturdza cu mulţi ani înainte, *Constantin Karadja* va trata în lucrările sale despre stemele Ţării Româneşti şi Moldovei din armorialul lui Ulrich von Richenthal, precum şi despre heraldica ecleziastică, aducînd lămuriri suplimentare celor cunoscute pînă atunci în acest domeniu.

Armorialul din Moldova a fost mult îmbogăţit prin contribuţiile lui *Gheorghe Bezviconi*, care a publicat în revista sa « Din trecutul nostru » (1933—1939) numeroase steme ale familiilor boiereşti din acest principat, steme adeseori însoţite de descrierea lor sau de comentarii adecvate.

Heraldica sigilară moldovenească, precum şi probleme teoretice de heraldică generală românească au fost tratate de către *Nicolae Grămadă* în cîteva studii de specialitate (deşi nu subscriem concluziilor sale — asemănătoare celor ale lui Şt. D. Grecianu — cu privire la non-existenţa unei heraldici româneşti).

Cunoscutul numismat *Octavian Iliescu* a adus frecvente contribuţii în domeniul heraldicii monetare, studiind stemele ambelor principate, cît şi pe cele ale primilor Basarabi, a lui Vlad Dracul, a lui Despot Vodă şi ale altor domni munteni şi moldoveni.

În afara operelor cu care a îmbogăţit literatura română, scriitorul *Matei Caragiale* a fost totodată şi un bun heraldist, alcătuind un studiu asupra stemei principilor Brîncoveanu (care conţine şi comentarii asupra originei şi evoluţiei heraldicii Ţării Româneşti), dovedind o deosebită erudiţie în ştiinţa blazonului atît european cît şi autohton.

După 1948, heraldica a găsit numeroşi discipoli dornici să aprofundeze studiul ei. În timpul celor două decenii şi jumătate ce au urmat, au apărut numeroase lucrări avînd ca obiect ştiinţa blazonului, sporind astfel literatura de specialitate existentă. Printre acestea, vom cita mai întîi pe cele ale lui *Ioan N. Mănescu*, secretarul Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie « N. Iorga », autor a mai multor remarcabile studii privind probleme de heraldică românească atît veche, cît şi mai recentă, tratînd despre o stemă necunoscută a domnitorului Cuza, despre semnificaţia armelor lui Gaspar Graţiani, domn al Moldovei, despre un blazon atribuit eronat cronicarului Miron Costin,

despre stema Moldovei şi cea a Transilvaniei, despre ornamentele exterioare în heraldica de stat română după 1830 ş.a.

Regretatul *Stelian Metzulescu*, membru în Comisia de Heraldică sus-amintită, a publicat numeroase studii şi articole asupra unor subiecte diverse din heraldica românească (între altele asupra stemelor lui Matei Basarab şi Constantin Şerban, asupra simbolurilor creştine în armorialul muntean şi moldovean, asupra problemei atît de controversate a stemelor atribuite Ţării Româneşti şi Moldovei de către heraldiştii occidentali din sec. al XV-lea şi al XVI-lea etc.), aducînd în lucrările sale variate contribuţii studiului ştiinţei blazonului în ţările române.

Trei aporturi preţioase în domeniul heraldicii sigilare aparţin atît prof. *Sigismund Jakó* în ceea ce priveşte principatul Transilvaniei, lui *D. Ciurea* referitor la peceţile vechilor oraşe ale Moldovei, cît şi *Magdalenei Bunta* privitor la sigiliile domneşti cu stemă ale unor voievozi ai Ţării Româneşti şi Moldovei.

În sfîrşit, printre reprezentanţii tinerei generaţii care s-au dedicat studiului ştiinţei blazonului sub conducerea competentă a prof. Aurelian Sacerdoţeanu, cităm pe *Gabriela Rădulescu*, căreia îi datorăm un studiu de heraldică sigilară privitor la sigiliile cancelariei domneşti a Moldovei în sec. XVIII şi XIX, cît şi pe *Maria Dogaru*, membră a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, care prezintă, într-o serie de studii şi articole, bogata colecţie de sigilii heraldice româneşti aparţinînd Direcţiei Generale a Arhivelor Statului din Bucureşti, diferite sigilii domneşti moldovene armoriate şi cele ale cancelariei Ţării Româneşti în sec. XVIII şi XIX, evoluţia ornamentelor exterioare ale scutului în stemele domnilor munteni din secolul al XVIII-lea, conservarea stemelor judeţene în sigiliile domneşti ş.a.

Nu putem încheia acest studiu fără să menţionăm participarea României la ultimele patru Congrese Internaţionale ale Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică şi anume: de la Viena (14—19 septembrie 1970), de la Liège (29 mai —2 iunie 1972), de la München (9—13 septembrie 1974) şi de la Londra (31 august — 7 septembrie 1976). În primul dintre aceste congrese ţara noastră a fost reprezentată pentru secţia heraldică de către IOAN N. MĂNESCU (cu referatul intitulat: *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen im 16. Jahrhundert)* şi MARCEL STURDZA-SĂUCEŞTI *(Aperçu sur l'héraldique roumaine)*; pentru secţia sigilografie de către DAN CERNOVODEANU *(Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines)*; în sfîrşit pentru secţia vexilologie de către MIHAI STEPHĂNESCU *(Étendards princiers roumains de l'époque phanariote)*.

La cel de al doilea congres, delegaţii români au fost pentru secţia heraldică: FERDINAND BARTSCH *(Les timbres des armoiries des familles de Moldavie et de Valachie)*; DAN CERNOVODEANU *(Aperçu sur l'héraldique de district et municipale des pays roumains et la création d'armoiries nouvelles de districts et de villes (municipes) de la République Socialiste de Roumanie)*; MARIA DOGARU *(Particularités et évolution des ornements extérieurs de l'écu dans les sceaux des princes régnants de Valachie au XVIII-e siècle)*; ŞTEFAN GOROVEI *(Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIV-e — XVI-e siècle)*; MARCEL STURDZA-SĂUCEŞTI *(Les boyards roumains* cît şi *L'armorial roumain)*, iar pentru secţia vexilologie heraldică MIHAI STEPHĂNESCU *(Drapeaux militaires roumains du XIX-e siècle aux armoiries des districts et des villes)*.

La al treilea congres a participat pentru secţia heraldică DAN CERNOVODEANU *(Contributions à l'étude de l'héraldique d'Etat des Principautés-Unies roumaines (1859—1866)*, iar pentru secţia de sigilografie MARIA DOGARU *(L'état actuel et les directions du développement de la sigillographie roumaine)*.

Cît priveşte recentul congres de la Londra, participarea românească a fost concretizată prin comunicările pentru secţia heraldică ale următorilor: DAN CER-

NOVODEANU *(Armes attributed to Wallachia and Moldavia in the XV-th and XVI-th Century European book of Heraldry and the historical realities they reflect)*; MARIA DOGARU *(L'importance de l'héraldique et de l'emblématique sigillaire pour l'étude de l'histoire des principautés roumaines)*; IOAN N. MĂNESCU *(Contributions héraldiques à l'histoire des sociétés secrètes)* şi MIHAI STEPHĂNESCU *(Les armoiries de la Valachie dans un blason italien de 1600)*.

Prezentul studiu nu este şi nici nu a urmărit să fie exhaustiv. Alţi autori cu lucrări sau articole cunoscute nouă, tratînd despre probleme legate de heraldica românească, care n-au fost menţionaţi în rîndurile de mai sus, pot fi găsiţi în referinţele bibliografice citate în cursul acestui volum, precum şi în bibliografia de la finele aceluiaşi tom [93].

---

[93] Semnalarea — în mod aproape exhaustiv — a celor mai multe dintre studiile şi articolele tratînd subiecte de heraldică românească a fost realizată de autorul prezentei lucrări în cuprinsul unei bibliografii editată recent de Muzeul de Istorie al R.S.România (v. DAN CERNOVODEANU, *Bibliografia heraldicii româneşti*, Buc., 1977, X + 89 p.).

PARTEA A II-A

ARTA HERALDICĂ

Originea şi evoluţia heraldicii româneşti de-a lungul veacurilor

CAPITOLUL 1

INTRODUCERE

În armorialul european, heraldica românească ocupă un loc cu totul deosebit, fiind admisă de unii, necunoscută de alţii, în orice caz prezentînd particularităţi care îndreptăţesc pe orice cercetător să o considere ca pe o disciplină ad-hoc, al cărui specific justifică pe deplin calificativul de heraldică sui-generis.

Într-adevăr, spre deosebire de celelalte simboluri armoriate apărute şi dezvoltate în diversele ţări europene începînd din a doua treime a veacului al XII-lea, heraldica românească nu a fost creată şi mai apoi perpetuată prin concedări sau confirmări oficiale de steme diverşilor boieri mai mari sau mai mici ai ţării, de către conducătorii statelor medievale româneşti.

Faptul, îndeobşte cunoscut, al acestor abţineri permanente ale domnilor ţărilor române de a uza de una dintre prerogativele feudale clasice curente — dreptul de conferire de titluri nobiliare şi de armerii — împrejurare explicată în multiple feluri de către cercetători [1] însă recunoscută unanim ca atare, pune în mod implicit problema existenţei şi apoi a valabilităţii însemnelor heraldice apărute totuşi la finele secolului al XIV-lea în Moldova şi începutul secolului al XV-lea în Ţara Românească. Dacă în privinţa stemelor domneşti — deşi şi în acest domeniu sînt păreri diferite [2] — teoria cea mai acreditată este aceea a unor concesiuni străine pentru voievozii ţărilor române [3], în schimb prezenţa constatată documentar a unor steme boiereşti pe diferite acte — publice sau cu caracter privat — din ţările noastre, în perioada următoare întemeierii lor, creează oarecari nedumeriri care

---

[1] Tradiţiile ancestrale ale ţărilor româneşti — sub influenţa Imperiului bizantin care n-a cunoscut propriu-zis o heraldică, neapreciind această manifestare feudală occidental-europeană şi prin excelenţă catolică — s-au format în sensul unei totale lipse de interes atît pentru titlurile nobiliare de factură apuseană, cît şi faţă de o reglementare strictă în domeniul artei blazonului. Respectiva datină a rămas atît de adînc înrădăcinată în practicile conducerii de stat ale celor două ţări, încît niciodată nu s-a pus — măcar principial — problema adoptării de titluri de nobleţă de tip occidental şi de conferire sau de recunoaştere de steme boierilor ţării de către diverşii voievozi care s-au perindat timp de secole pe tronurile Ţării Româneşti şi Moldovei.

[2] v. de pildă OCTAVIAN ILIESCU, în articolul *O acvilă neobişnuită* (în Mag. ist., V, 1971, nr. 3 (48), martie, p. 27—32), care înclină să creadă că Domnii Ţării Româneşti — în speţă Vladislav I (Vlaicu Vodă) — sub influenţa heraldicii ungare, la rîndul ei de factură occidentală, şi-au adoptat o stemă proprie de familie (în afară de cea a ţării reprezentată de acvila cruciată valahică), stemă alcătuită dintr-un scut despicat la verticală, primul cartier fiind fasciat verde şi aur, al doilea de aur plin, ceea ce ar indica — pe bună dreptate — o tendinţă de autonomie faţă de regii maghiari care purtau fascii roşii alternate cu argint, metal mai puţin nobil în scara ierarhică decît aurul. Această împrejurare ar indica clar auto-conferirea, întrucît suveranul ungar n-ar fi concedat unui principe socotit vasal, mobile sau smalturi heraldice superioare în rang însăşi celor ale sale.

[3] v. şi C. MOISIL, *O pagină de heraldică românească veche*, Buc., 1949, pag. 9 şi 12.

trebuie desigur explicate nu numai din punct de vedere strict heraldic, ci şi istoric în general.

În adevăr, în evoluţia istorică a ţărilor române, neexistînd la conducătorii acestor ţări obiceiul de a folosi dreptul de conferire de titluri nobiliare de tip occidental şi implicit şi de însemne heraldice aferente acestor titluri, apariţia stemelor sigilare boiereşti pe hrisoavele domneşti încă de la finele secolului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea, pare destul de ciudată. Din punct de vedere al originii lor, aceste steme pot fi rezultatul fie al unor concesiuni străine acordate boierilor posesori a unor atari însemne, fie pur şi simplu, în absenţa unei astfel de uzanţe din partea voievozilor autohtoni, a unei auto-conferiri din partea titularilor lor.

În privinţa primei categorii, afirmăm că aceste acordări de armerii din afară către unii boieri români, constatate documentar de-a lungul veacurilor, s-au produs în număr relativ restrîns (şi presupunînd de regulă acordarea indigenatului respectiv); în plus, ele au fost conferite, în general, la epoci mai tîrzii decît secolele XIV şi XV, circumstanţă ce ne îngăduie să conchidem că stemele sigilare boiereşti de pe documentele oficiale pomenite mai sus, nu se datoresc în marea lor majoritate unor asemenea concesiuni străine, ci sînt rezultatul unei auto-conferiri. Referitor la această a doua categorie de însemne, amintim că în heraldica occidentală, potrivit doctrinei clasice, se cunosc mai multe modalităţi de dobîndire de steme nobiliare printre care: a) aşa-numitele *armerii de asumpţiune* în care caz posesorul iniţial al însemnului heraldic respectiv este şi creatorul acestuia şi b) *armerii de concesiune*, în care însemnul nobiliar este acordat posesorului de către un suveran oarecare [4]. Cel dintîi tip de steme este desigur mai vechi decît al doilea; confirmarea sa ulterioară de către suveranul local respectiv nu va constitui decît recunoaşterea de drept a unei situaţii de fapt. Stemele boierilor munteni şi moldoveni, fie în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, fie mai tîrziu, reprezintă un exemplu tipic de asemenea armerii de asumpţiune a căror recunoaştere posterioară însă nu s-a mai produs niciodată pe simplul considerent că ea nu se înscria pe linia tradiţiilor străvechi — atît politice cît şi de ordin religios — ale ţărilor române. Acest fapt nu impietează totuşi asupra valabilităţii stemelor în sine, ele prezentînd doar inconvenientul, ce va constitui şi un specific, al unor fluctuaţii de aspect, împrejurare care desigur nu se întîlneşte în cazul armeriilor acordate, unde elementele componente, fixate prin diploma de conferire, sînt în principiu imuabile [5].

O altă constatare ce se impune în domeniul heraldicii româneşti — fie domnească, boierească, orăşenească, bisericească sau districtuală — este caracterul ei accentuat de *heraldică sigilară*. Cele mai vechi manifestări de acest gen (în cazul stemelor domneşti, peceţile armoriate sînt incontestabil anterioare monedelor dotate cu atari reprezentări) le întîlnim în domeniul sigiliilor — atîrnate sau aplicate — pe mai toate documentele oficiale de stat sau private, cunoscute în diplomatica ţărilor române de-a lungul veacurilor.

Acest caracter sigilar al heraldicii noastre mai poate fi explicat şi prin aceea că dreptul de a poseda pecete şi de a uza de dînsa era în mod practic nelimi-

---

[4] v. spre exemplu P. B. GHEUSI, *Le blason héraldique*. Manuel nouveau de l'art héraldique, de la science du blason et de la polychromie féodale d'après les règles du Moyen-Âge, Paris, Firmin-Didot, 1892, p. 15.

[5] În această problemă a valabilităţii stemelor boiereşti v. şi DAN CERNOVODEANU, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines* (Referat la cel de al X-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică de la Viena, 14—19 septembrie 1970), în Heraldica et Genealogica, Viena, 1972, vol. II, p. 590.

tat — la noi ca şi în alte părţi [6] — fapt ce îngăduia, ba chiar facilita în cea mai mare măsură, adoptarea de către diverşii domni, boieri, înalţi prelaţi sau autorităţi, a unor sigilii dotate cu steme proprii, nesupuse rigorilor unor legislaţii speciale sau unor reglementări stricte ca în Apus, cu singura condiţie ca aceste însemne să nu prezinte o identitate cu stema domnească, respectiv cu stema ţării.

În urma studierii atente şi minuţioase a manifestărilor de ordin heraldic din trecutul ţărilor româneşti, ne îngăduim să le clasificăm în trei perioade distincte [7] şi anume: 1) **epoca veche** (clasică) ce se situează, între finele secolului al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XVI-lea, epocă caracterizată prin apariţia şi dezvoltarea stemelor domneşti şi boiereşti, ce prezintă similitudini cu heraldica central-europeană, aceste steme fiind în general în concordanţă cu regulile uzuale ale disciplinii care reglementează ştiinţa blazonului. Tot în acest răstimp se înregistrează şi primele manifestări din domeniul armorialului bisericesc şi cel al oraşelor; 2) **epoca medie**, plasată între a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în care, deşi interesul arătat de conducătorii ţării — domni şi boieri — faţă de reprezentările heraldice de tot felul se va menţine, totuşi, datorită influenţei directe a apăsătoarei suzeranităţi otomane, acest gen de manifestări nu va putea lua o dezvoltare mai amplă. Astfel, unele sigilii ale micii boierimi nu vor reuşi în aceeaşi măsură ca şi cele ale marilor feudali, să ţină seamă de canoanele prestabilite ale artei blazonului, înregistrîndu-se în anumite cazuri o decadenţă în privinţa felului de reprezentare al acestor steme sigilare (uneori şi în cazurile însemnelor unor familii de boierime mijlocie); doar stemele de stat ale celor două principate cît şi, în genere, cele ale unor mari boieri îşi vor menţine în mod constant caracteristicile lor heraldice specifice. Se semnalează şi apariţia, între sec. XVII şi XVIII, a sigiliilor iconografice ale înalţilor dregători din ţările române (dar în special în Ţara Românească), în care nu mai e prezent nici un element heraldic. Totuşi, luată în ansamblu, perioada a doua menţine statornic — deşi fără a lua amploare — predominanţa însemnelor armoriate; 3) **epoca modernă** (de înflorire) ce începe din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi se caracterizează printr-o nouă dezvoltare pe teritoriile româneşti a însemnelor heraldice de tot felul, datorită influenţei occidentale, fie directă, fie prin intermediul nobilimii ruseşti. Această dezvoltare va fi considerabilă atît în sectorul stemelor personale sau de familie, cît şi în domeniul armeriilor oficiale (de stat, ecleziastice, districtuale şi municipale), de data aceasta însă, numitele reprezentări respectînd întru totul legile stricte ale ştiinţei blazonului.

În privinţa izvoarelor heraldicii româneşti (aceasta avînd, după cum am arătat, o origine sigilară), vom înregistra în primul rînd *vestigii de natură sfragistică* (tipare şi amprente din domeniul armorialului domnesc, boieresc, ecleziastic şi municipal), urmate apoi de *mărturii de ordin monetar* (privind fireşte numai heraldica domnească), colecţiile noastre numismatice — de stat sau particulare — conservînd

---

[6] v. şi EMIL VÎRTOSU, *Despre dreptul de sigiliu*, Buc., 1960, p. 334; aceeaşi lipsă de îngrădiri privind folosirea de peceţi personale întîlnim şi în occidentul european, unde spre ex. în statele germanice găsim frecvent aşa-numitele «steme de orăşeni» (Bürgerliche Wappen), armerii tipice de auto-concesiune, unele dintre ele înregistrînd o vechime de mai multe secole. În acelaşi sens se pronunţă şi heraldistul francez MICHEL PASTOUREAU care în studiul său intitulat *Où en sont les études d'héraldique médievale?* (publicat în Revue française d'héraldique et de sigillographie, XXVIII, 1975, bul. no. 45, p. 7—11) confirmă că şi în Occident, între secolele XIII şi XV, fiecare a putut să-şi creeze o stemă după bunul său plac, cu singura condiţie ca acest însemn să nu uzurpe pe un altul apărut anterior (M.P., *op. cit.*, p. 9—10).

[7] v. în acest sens şi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 10—11 şi 12.

numeroase piese dotate cu stemele de stat ale țărilor române cît și cu cele ale dinastiilor de pe tronurile lor.

Un alt izvor îl constituie și *vestigiile epigrafice* (în genere lespezi funerare, pisanii sau pietre cu diverse inscripții, sculptate și cu reprezentări heraldice) interesînd desigur atît armorialul domnesc cît și cel boieresc și bisericesc, precum, mai rar, și pe cel municipal.

Apoi, mai putem menționa ca izvor și *manuscrisele, documentele* de tot felul, precum și *vechile noastre tipărituri* ce conțin, în bună măsură, diverse reprezentări heraldice din care unele colorate (ceea ce le mărește valoarea ca vestigii armoriate). De asemenea policrome mai sînt și stemele pictate în diferite biserici, cetăți și reședințe domnești, constituind și ele un alt izvor al heraldicii noastre autohtone.

Ocazional, *o serie de obiecte de paradă sau de uz comun*, aparținînd unor domni, boieri sau înalți clerici, au fost împodobite și cu stemele lor, formînd astfel un alt gen de mărturii de natură heraldică adeseori nu lipsite de interes și de însemnătate.

În sfîrșit o ultimă sursă de informații cu caracter heraldic se mai găsește în diversele *cronici* sau lucrări de tot felul — românești sau străine — ce conțin sporadic și unele date despre stemele noastre autohtone.

Pentru perioadele mai recente și anume începînd din secolul al XIX-lea, în afară de izvoarele menționate, mai înregistrăm și *decretele, legile și ordonanțele* prin care sînt fixate diversele steme de stat, de districte sau de orașe, precum și de autorități și de instituții oficiale ale României moderne [8].

Folosind toate aceste izvoare, am urmărit apariția și evoluția armeriilor celor trei țări românești, ale domnilor, boierilor, înalților prelați, cît și ale orașelor și districtelor noastre, analizînd — metodic și detaliat — în paginile ce vor urma, fiecare dintre aceste domenii ale heraldicii românești în parte.

---

[8] v. și IDEM, *Stema României*, Buc., 1931, p. 65.

CAPITOLUL 2

ŢARA ROMÂNEASCĂ (sec. XIV—XIX)

a) Stema de stat

Stema oficială recunoscută de către autoritatea de stat a Ţării Româneşti, singura, pînă la ora actuală, dovedită documentar prin vestigii incontestabile de ordin sigilar şi monetar ca armerii tradiţionale ale principatului muntean, a fost acvila valahică. În acest sens, trebuie precizat că primele reprezentări ale stemei Ţării Româneşti sînt de ordin sigilar şi înfăţişează, în interiorul unui scut de tip francez vechi, o pasăre heraldică cu capul conturnat, cu aripile strînse, însoţită la dextra de o cruce şi în cantonul superior senestru de o stea cu şase raze, flancată de o lună cu coarnele întoarse spre dextra (crai-nou); este aspectul probabil al peceţii de pe documentul din 20 ianuarie 1368 emis de Vladislav I (Vlaicu Vodă), constituind cel mai vechi vestigiu de acest gen aflat în arhivele noastre. Proasta stare de conservare a acestei amprente sigilare, atîrnate, face ca reconstituirea integrală cu toate detaliile să fie posibilă doar prin pecetea — cu o reprezentare similară — a lui Mircea cel Bătrîn de pe tratatul de alianţă din 1390 cu regele Vladislav al Poloniei (v. pl. IV, fig. 1). Putem presupune că acest tip arhaic să fi fost şi cel folosit de primii doi Basarabi, domni ai Ţării Româneşti, de la care nu ni s-au păstrat vestigii de ordin sigilar, dar este neîndoielnic că ei au posedat astfel de însemne, curente şi necesare în practica feudală nu numai suveranilor, dar şi marilor şi micilor seniori.

În privinţa mobilei principale din scut, pasărea heraldică cruciată, ea a format obiectul unor multiple teorii — atît în privinţa speciei, cît şi a culorii — enunţate de mai toţi istoricii români cu preocupări heraldice. În ceea ce ne priveşte, afirmăm că în primele amprente sigilare, tipul arhaic de pasăre cu aripile strînse — ce pare să fi derivat dintr-un prototip anterior formaţiunii statale a Ţării Româneşti — are toate aparenţele unui vultur [1] din specia *aegypius monachus* (vultur pleşuv brun, vultur negru, hoală etc.), ceea ce ar explica şi culoarea neagră în care apare înfăţişată pasărea heraldică în prima reprezentare policromă cunoscută a stemei numitului principat aflată în albumul lui Valentin Franck, primar al Sibiului între 1639—1654 [2].

---

[1] Într-un studiu în mss. asupra originii stemei Ţării Româneşti, heraldistul I. N. Mănescu afirmă şi dînsul că pasărea de pe scutul stemei sigilare a domnilor Ţării Româneşti n-a fost la început o acvilă, ci un vultur pleşuv, considerînd această stemă de factură transilvană; conform tendinţelor naturaliste manifestate în arta heraldică europeană încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea (şi mai ales în cea maghiară), autorul menţionat face aserţiunea că animalele (mamifere, pasări, reptile etc.) vor fi reprezentate în culori asimilate celor naturale — precum lei roşii, păsări negre, şerpi verzi ş.a. — ceea ce va duce la o derogare sistematică de la regula culorilor stabilită de ştiinţa blazonului, în sensul că în cîmpul albastru al scutului nu vor apărea mobile de metal, ci dintr-unul dintre smalturile aparţinînd culorilor heraldice uzuale. Astfel s-ar explica prezenţa în stema Ţării Româneşti a păsării negre pe fondul azuriu al scutului.

[2] cf. C. Moisil, *Stema României*, p. 66, şi nota 1. Respectivul album despre care autorul citat afirmă că se află în copie în Biblioteca Academiei Române, n-a putut fi găsit în prezent în

Ulterior, în peceţile domnilor ce s-au perindat pe tronul Ţării Româneşti de la Vlad I Uzurpatorul (1394—1397) [3] şi pînă la Vlad al IV-lea Călugărul (1481—1495) exclusiv, vulturul heraldic se va transforma treptat într-o acvilă (etapele de metamorfoză putîndu-se vădi spre exemplu în aspectul peceţii atîrnate din 1425 a lui Dan al II-lea (pl. IV, 2), urmată de o altă fază ce se poate constata de pildă în pecetea atîrnată din 1437 a lui Vlad Dracul (XX, 1), pasăre aparţinînd — după părerea noastră — speciei numită *aquila chrysaëtos* (pajură de munte, iepurar, acvilă de piatră, acvilă regală, acvilă aurie etc.) [4].

În aceste amprente sigilare, aspectul păsării heraldice, ce prezintă şi aripile mai detaşate de trup, se perpetuează oarecum acelaşi, nu fireşte din punct de vedere zoologic (fiind vorba, după cum am văzut, de o transformare lentă dintr-o specie în alta), ci numai în privinţa dimensiunilor şi poziţiei, singurele elemente vizibil variabile — atît prin formă cît şi prin aşezare — fiind crucea şi cei doi aştri. În peceţile atîrnate ale lui Vlad Călugărul, poziţia acvilei Ţării Româneşti se va schimba însă, apărînd de data aceasta cu trupul conturnat, cu capul întors spre dextra şi ţinînd crucea în cioc [5]. Întrucît aceste însemne sigilare sînt, sub aspectul conservării, foarte degradate, ele se pot studia mai bine cu ajutorul peceţilor — ce ni s-au păstrat în condiţii satisfăcătoare — aparţinînd lui Radu cel Mare (1495—1508), fiul şi succesorul imediat al lui Vlad Călugărul, peceţi ce reproduc fidel pe cele ale acestui din urmă voievod (IV, 4). În aceste amprente sigilare, mai trebuie remarcate pe lîngă caracteristicile menţionate mai sus, atît poziţia semilunii şi stelei, plasate în cantonul superior dextru al scutului, cît şi forma numiţilor aştri, semiluna avînd coarnele în sus (aşezare normală din punct de vedere heraldic), iar steaua fiind dotată cu cinci raze (reprezentare de asemenea uzuală), în loc de şase ca în peceţile domneşti de pînă atunci.

Odată cu înscăunarea la 1512 a lui Neagoe Basarab, acest tip sigilar se schimbă din nou, pasărea heraldică apărînd (v. documentul din 17 martie 1517) [6] cu un aspect care o apropie de un corb — deşi rămîne în poziţie de acvilă — avînd aripile deschise cu zborul în jos, ţinînd de asemenea o cruce în cioc însă de dimensiuni mult mai mari, mergînd pînă în terasă şi fiind flancată la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou (IV, 5); reprezentarea separată a celor doi aştri

---

numita bibliotecă, nici la secţia mss., nici la cabinetele de stampe, numismatic şi cartografic şi nici în depozit, neavînd deci posibilitatea de a-l cerceta personal. Conform reprezentării din albumul văzut mai întîi de G. I. IONESCU-GION (v. *Istoria Bucurescilor*, p. 572 şi 576), apoi semnalat de prof. N. SULICĂ în: *Două steme şi autografe domneşti din 1616*, în Şoimii (Tg. Mureş), IV, 1928, nr. 9—10, p. 61—67 şi în sfîrşit de C. MOISIL, loc. cit., cîmpul scutului e albastru, pasărea neagră, crucea şi steaua de aur, semiluna de argint.

[3] v. reprezentarea sigiliului acestui domnitor la C. MOISIL, *op. cit.*, p. 65, fig. 2.

[4] În *Stema României*, Buc., 1892, p. 130—133 şi gen. P. V. NĂSTUREL face o clasificare zoologică a păsărilor din scutul Ţării Româneşti. Actualmente, prof. A. Sacerdoţeanu consideră că răpitoarea din stema principatului muntean ar corespunde speciei numită *gypaëtus barbatus aureus* (zăganul), în contradicţie cu I. N. Mănescu care o vede mai apropiată speciei numită *gyps fulvus* (vultur pleşuv sur).

[5] v. reproducerile foto de la Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, nr. 206 cît şi cele din gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova Plantatio şi Regii României . . .*, extras, Buc., 1915, p. 31, fig. 27 şi p. 32, fig. 28.

[6] Schimbarea de aspect a păsării de pe această amprentă sigilară este pusă de prof. SACERDOŢEANU în *Contribuţii la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc şi sigiliile din timpul domniei lui Neagoe Basarab* (în Rsl., X, 1964, p. 415), în legătură cu ridicarea Craioveştilor prin persoana lui Neagoe, la tronul Ţării Româneşti, eveniment ducînd deci la o schimbare de ramură dinastică marcată printr-o modificare de înfăţişare a stemei de stat efectuată de către noul domnitor, opinie la care nu putem subscrie întrucît din studiile genealogice cele mai recente (Dan Plesia), rezultă că Neagoe este în mod cert fiul lui Basarab cel Tînăr (Ţepeluş), deci nu poate fi vorba de vreo schimbare dinastică avînd un ecou şi în stema ţării.

se va întîlni de aici încolo în mod obişnuit în toate stemele domnilor ulteriori ai Țării Româneşti [7].

Acest tip sigilar în care pasărea heraldică capătă un aspect hibrid între două specii, se va perpetua cu diverse fluctuaţii de înfăţişare — cînd mai aproape de corb, cînd mai aproape de acvilă — pe peceţile diverşilor voievozi ce se vor succeda în această perioadă pe tronul Țării Româneşti, aspectul mai frecvent al respectivei zburătoare fiind însă cel de acvilă. De aceea, acest gen de pasăre heraldică ţinînd o cruce în cioc, cu trupul conturnat, cu capul întors spre dextra, cu aripile deschise, în genere cu zborul în jos, flancată de un soare (în cantonul superior dextru) şi de o lună crai-nou (în cantonul superior senestru), pasărea fiind plasată sau nu pe o terasă, va constitui de aci înainte tipul uzual al stemei Țării Româneşti (nu numai în domeniul sfragistic, ci şi în toate celelalte genuri de reprezentare). Acest fel de acvilă, cu toate atributele amintite, va rămîne cunoscut în arta heraldică ca un element specific, caracteristic în exclusivitate Țării Româneşti, primind de aceea şi apelativul de « *aquila valachica* » (acvilă românească) [8].

Tipul heraldic de mai sus se va perpetua în tot secolul al XVI-lea, ajungînd încă din a doua jumătate a acestui veac la modalităţi de reprezentare foarte elegante, ca de pildă în pecetea lui Pătraşcu cel Bun din 1557 (IV, 6), în care pasărea capătă nu numai o înfăţişare cît mai conformă canoanelor heraldice, dar prezintă şi un aspect estetic deosebit de reuşit prin stilizarea elementelor ce o compun.

De remarcat, în plus, schimbarea formei scutului, care trecuse de la formatul cunoscut sub denumirea de *francez vechi* (adus de Angevini în heraldica ungară) aflat pe sigiliile lui Vlaicu, Mircea cel Bătrîn, Vlad I ş.a., la cel cu baza rotunjită de factură central-europeană din sigiliile lui Vlad Călugărul, Radu cel Mare ş.a., forma de tranziţie dintre aceste două tipuri fiind întîlnită în peceţi de genul celor ale lui Vladislav al II-lea din 1451 [9]. În amprenta sigilară atîrnată a lui Neagoe Basarab din 1517, forma scutului se modifică şi ea, apropiindu-se foarte mult de cea denumită *franceză modernă*, după care ea se va schimba după stilul epocii; de pildă în sigiliul lui Pătraşcu cel Bun din 1557 menţionat, ecusonul în care e cuprinsă stema Țării Româneşti aparţine stilului Renaşterii, însă de tip simetric, cu flancurile curbate ce se îngustează în mod egal în partea superioară, terminîndu-se în cantonul inferior central printr-un vîrf ascuţit.

Din bogatul material iconografic nu numai de ordin sigilar, dar şi epigrafic (pisanii, lespezi funerare, inscripţii), apoi cel aflat pe ornamentaţia hrisoavelor sau în grafica religioasă şi laică de epocă, ori rezultat din gravările de armerii pe diferite obiecte, putem urmări evoluţia stemei Țării Româneşti, atît cu diversele fluctuaţii de aspect ale păsării heraldice, ale scutului şi ornamentelor lui exterioare (coroană, susţinători), cît şi cu diversele stiluri de reprezentare ale acestora.

Astfel, pe lespedea funerară aflată la mănăstirea Prislop, a domniţei Zamfira († 1580), fiica lui Moise Basarab (1529—1530), stema principatului muntean, sculptată într-un medalion oval, e reprezentată printr-o acvilă (şi ca aparenţă şi ca poziţie) cu capul conturnat, ţinînd în cioc o cruce, cu aripile deschise avînd zborul în sus şi ale cărei gheare puternice stau agăţate de un masiv stîncos ce serveşte

[7] Trebuie totuşi menţionat că în grafica religioasă de la începutul secolului al XVI-lea în Țara Românească, cei doi aştri sub formă de soare şi lună separaţi, flancînd la dextra şi senestra pasărea încoronată, de asemenea în poziţie de acvilă dar cu un aspect hibrid, ce ţine în cioc o cruce trilobată la extremităţi, avînd aripile larg deschise cu zborul în sus (XI, 1), apare încă în domnia lui Radu cel Mare pe *Liturghierul slavonesc* tipărit de Macarie la Tîrgovişte în 1508.

[8] v. şi C. Moisil, *op. cit.*, p. 66.

[9] v. gen. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 24, fig. 23.

păsării drept terasă (VI, 3). De asemenea, reprezentarea armoriată de pe țeava unui tun din artileria lui Petru Cercel (1583—1585) ne înfățișează pasărea Țării Românești tot sub formă de acvilă, de data aceasta însă cu trupul conturnat, cu capul spre dextra, ținînd în cioc o cruce lungă, cu aripile larg deschise cu zborul în sus și stînd cu ghearele tot pe un masiv stîncos (VI, 1).

Între alte vestigii de ordin epigrafic mai menționăm și piatra funerară a lui Radu Șerban (1602—1611), aflată la mănăstirea Comana, avînd sculptată în registrul superior, într-un cartuș oval, pasărea valahică în poziție de acvilă, dar prezentînd un aspect oarecum hibrid din punct de vedere al speciei (datorat probabil și execuției stîngace a meșterului pietrar) (VI, 4).

Cu aceeași înfățișare hibridă între acvilă și corb este redată pasărea heraldică a Țării Românești și pe pecetea atîrnată a lui Mihnea Turcitul din 1587 (VI,2); deși poziția păsării cruciate este incontestabil de acvilă, cu zborul în sus, larg deschis și cu gheare puternice de răpitoare mare, capul și ciocul sînt de corb. Ceea ce este interesant la această reprezentare sigilară constă în faptul că ea prezintă cîteva mobile heraldice nefolosite pînă atunci în stema țării (ce nu se vor perpetua sub domnii următori) și anume crucea cu brațele terminate printr-o mică sferă *(croix pommetée)*, globul înaripat (poate un coif cu penaj?) pe care stă pasărea cruciată precum și cele trei steaguri din gheara senestră a acesteia; tot astfel, în afară de cei doi aștri plasați normal (soarele la dextra, luna crai-nou la senestra), mai apar presărate în mod neregulat în cîmpul scutului un număr de nouă stele în șase colțuri de dimensiuni diferite. Cartușul în care se află inclusă această stemă este timbrat cu o coroană închisă (de asemenea neobișnuită pînă atunci în armeriile Țării Românești) și flancat de doi lei afrontați purtînd unul în laba dextră și respectiv celălalt în cea senestră cîte o spadă, lei care au constituit prima apariție cunoscută pînă în prezent a suporților în stema principatului muntean [10].

Un aspect de asemenea hibrid îl prezintă pasărea valahică aflată pe cele două acuarele din 1616 cuprinse în armorialul în culori, menționat mai sus, al primarului Sibiului, Valentin Franck. În aceste două reprezentări foarte asemănătoare între ele ca înfățișare și factură de execuție (VI, 5 și 6), pasărea Țării Românești din ambele steme are poziția de acvilă, dar aparențele de corb și aceasta nu numai din pricina culorii negre în care este redată, dar și prin aspectul capului fără creastă și al ciocului specific corvideelor. Singura deosebire mai însemnată între cele două reprezentări constă în faptul că în timp ce în stema lui Nicolae Pătrașcu pasărea ține în cioc un inel [11], avînd îndărătul capului o cruce, în cea a lui Radu Șerban, aceste două elemente lipsesc, pasărea avînd ciocul deschis, diferență desigur legată de împrejurarea că primul dintre acești voievozi cobora direct din ramura dinastică a Basarabilor, în timp ce al doilea (care îi era și socru) aparținea ramurii colaterale a Craioveștilor. În rest, cele două steme prezintă mari similitudini atît în privința formei cartușului în care este inclus scutul oval, cît și a coroanei ce-l timbrează, precum și a celor doi suporți, leii afrontați ce susțin cartușul heraldic.

Dacă am văzut mai sus aspectul armeriilor Țării Românești de pe pecețile atîrnate sau aplicate aparținînd primelor două feluri de sigilii domnești (mari și mijlocii), să aruncăm o privire și asupra ultimei dintre aceste categorii și anume aceea a sigiliilor mici, în genere inelare, a diferiților voievozi ce s-au succedat pe tronul principatului valah în perioada studiată.

---

[10] Același autor, *op. cit.*, p. 42, afirmă eronat că leii apăruseră pentru prima oară pe un sigiliu timbrat al lui Petru cel Tînăr, aplicat pe un act din 13 noiembrie 1566.

[11] Aluzie posibilă la inelul din ciocul corbului Corvineștilor cu care dinastia Basarabilor, prin descendența lui Vlad Dracul stabilită în Transilvania, se înrudea.

Pe acest gen de însemne cu caracter îndeobște privat, de formă circulară, ovală sau octogonală, apar gravate în majoritatea cazurilor steme reprezentînd pasărea heraldică a Țării Românești în ipostaza netă de acvilă cruciată, uneori conturnată sau doar cu capul în această poziție, flancată sau nu de soare și lună crai-nou, inclusă în scut sau liberă în cîmpul sigilar, în sfîrșit avînd sau nu ca suporți cei doi lei deveniți acum elemente tradiționale în stema principatului valah. De asemenea, aceste peceți mici poartă deseori o legendă în bordură, dar întîlnim și cazuri în care ele sînt prevăzute doar cu inițialele domnului respectiv, fiind și uneori datate.

Cu asemenea caracteristici se prezintă de pildă sigiliile inelare ale lui Petru Cercel (VII, 3), Mihai Viteazul (VII, 1 și 2), Nicolae Pătrașcu (VII, 4, 5 și 6), Radu Șerban (VIII, 1, 2 și 5), Matei Basarab (VIII, 3), pretendentul Mihai Pătrașcu (VIII, 4), Constantin Șerban (VIII, 6), Grigore I Ghica (IX, 4) etc.

În privința suporților scutului domnesc cu stema țării, suporți alcătuiți din leii constituind un element apărut și pe sigiliile voievodale de tip « Nova plantatio » ce vom analiza mai jos, ei se prezintă în genere afrontați, cu cozile pe spate și fără atribute în gheare. Este cazul tipic întîlnit nu numai în marea majoritate a peceților de epocă ce posedă acest gen de suporți ce-am studiat pînă acum, dar și, în general, în toată gama de vestigii de ordin heraldic ce ni s-a păstrat pînă în prezent. Semnalăm totuși și cîteva excepții de la regula prestabilită, menționînd în afară de însemnul, amintit mai sus, al lui Mihnea Turcitul, dar și sigiliul mare din 1658 al lui Mihnea al III-lea Radu, în care suporții nu mai prezintă factura obișnuită, scutul cartuș fiind susținut la dextra de un leu, iar la senestra de un leopard lionat (IX, 2), precum și pecetea atîrnată de un hrisov din 1695 al lui Constantin Brîncoveanu, în care suporții, alcătuiți tot din lei afrontați, nu mai poartă cozile îndoite pe spate, ci trecute printre picioare (IX, 3).

Analizînd în continuare evoluția aspectului stemei și îndeosebi a păsării heraldice a Țării Românești de-a lungul timpului, trebuie dintru început să precizăm că apariția și perpetuarea confuziei între acvila valahică și corb ca mobilă principală a scutului în armele de stat ale Țării Românești, s-au datorat — după părerea noastră — mai multor cauze și anume : a) întrucît în stema arhaică cunoscută în sec. al XIV-lea (dar posibil anterioară) a fost reprezentat un vultur pleșuv negru, constatăm menținerea acestei culori a păsării heraldice atît pe parcursul cît și ulterior procesului său de metamorfozare, proces desăvîrșit, după cum am văzut, în prima jumătate a secolului al XV-lea, prin transformarea vulturului într-o acvilă aparținînd — conform aspectului său — speciei numită *acvilă aurie (pajură de munte, acvilă de piatră* etc.*)*. Deși în natură această răpitoare are o culoare mai deschisă, brun-roșiatică (care ar fi putut fi reprezentată în arta heraldică în auriu), totuși asistăm la o conservare dacă nu, desigur, a formei[12], dar în mod cert a smaltului mobilei principale din scutul cu vechile arme ale Țării Românești, putîndu-se astfel — măcar aparent — salva continuitatea înfățișării în ansamblu a stemei de stat prin menținerea cel puțin a aspectului său coloristic ; acest fapt a putut genera ulterior confuzia de specie facilitată de culoarea neagră a păsării ; b) este posibil ca aparenta schimbare a ramurii dinastice odată cu venirea la tron în 1512 a lui Neagoe Basarab, să ducă și la modificarea reprezentării sigilare a păsării heraldice a

[12] E de presupus că această dorință — care s-a și realizat pînă la sfîrșit — de a se abandona treptat forma păsării din stema arhaică, formă ce nu mai corespundea din cauze ce ne sînt încă neclare în momentul de față (fie că aparținuse unei vechi dinastii ce nu mai domnea, stema fiind preluată ca atare din motive de continuitate heraldică, fie din pricină că originea ei era străină), repetăm, această dorință să se limiteze numai la schimbarea formei păsării heraldice dar nu și la culoarea ei, pentru ca aparent transformarea să se opereze cît mai pe nesimțite, fiind cît mai puțin sesizabilă.

principatului muntean (deşi în grafica religioasă această metamorfoză e semnalată ca începînd din 1508), în sensul că pe sigiliile mari de stat de la acea epocă (v. în special cele de tipul 1517), pasărea cruciată, deşi plasată în scut în poziţie de acvilă, este totuşi prin înfăţişarea ei — fără echivoc — un corb. Totuşi şi posterior domniei lui Neagoe Basarab, după ce tronul a devenit din nou obiect de dispută între Drăculeşti şi Dăneşti, nu s-a mai revenit, ca în perioada anterioară, la o reprezentare heraldică tipică — ca formă şi poziţie — declarată în principiu stabilă, a păsării din stema Ţării Româneşti, aspectul ei de aici încolo devenind variabil, în sensul unor fluctuaţii între înfăţişarea netă de acvilă şi cea nu mai puţin precisă de corb. Astfel, va apare un mare număr de tipuri intermediare hibride, cu elemente mixte luate în diverse proporţii din fiecare dintre cele două specii zoologice amintite, elemente în măsură fie să-i confere un aspect dominant de apartenenţă la una sau la cealaltă dintre aceste specii, fie să creeze un gen nou de pasăre heraldică; c) acest aspect ambiguu de zburătoare deseori neprecizată ca specie, între acvilă şi corb, a mai putut fi cauzat desigur şi de stîngăcia mai mare sau mai mică a gravorilor, a meşterilor pecetari sau pietrari, a tipografilor călugări sau laici şi în general a oricărui executant autohton de reprezentări ale stemei ţării.

Nu este însă mai puţin adevărat că nici domnii, nici dregătorii sau oamenii de cultură care comandau astfel de reprezentări de steme sau de embleme heraldice, nu erau totdeauna lămuriţi asupra felului corect de redare al armeriilor ţării şi mai ales al păsării cruciate ce mobila ca piesă principală scutul stemei de stat, ei înşăşi interpretînd deseori în mod eronat identitatea zburătoarei aflate în herbul principatului valah.

Astfel, în domeniul graficii religioase sau laice, de la înfiinţarea primei tipografii în Ţara Românească şi pînă la 1821, trebuie să amintim că majoritatea dedicaţiilor în versuri ce însoţesc reprezentarea armeriilor ţării, dedicaţii cuprinzînd laude la adresa voievodului cît şi descrierea mobilelor din stemă (descriere fireşte profană, nu conformă ştiinţei heraldice), confundă, voit sau nu, acvila valahică cu corbul. Deşi aceste omagii versificate sînt numite chiar de autorii lor « stihuri pre herbul ţării », sau « stihuri în stema domniei », sau « versuri politice asupra stemei » (fiind uneori şi semnate de respectivii alcătuitori), presupunînd fireşte anumite cunoştinţe măcar asupra tradiţiei heraldice a acestui însemn oficial al Ţării Româneşti, totuşi, aproape în mod constant, pasărea din armeriile în cauză este numită corb [13]. Înalţi prelaţi (de pildă mitropoliţii Teofil, Teodosie, Antim Ivireanu), mari boieri cărturari (precum Udrişte Năsturel, fraţii Radu şi Şerban Greceanu, Radu Popescu) considerau că « ceastă ţară corbu-şi poartă întru pecetia ei »[14], sau « faţa aceasta drept stemă pasere corb poartă » [15], sau « semnul domniei corb este cu cruce » [16] etc., etc. Pentru a găsi o explicaţie a acestei confuzii, gen. P.V. Năsturel caută, în afara altor multiple argumente, să mai emită o ipoteză, de data aceasta de ordin filologic, considerînd că acvila neagră din stema Ţării Româneşti

---

[13] v. şi C. MOISIL, *Stema României*, p. 67—68.

[14] cf. I. BIANU şi N. HODOŞ: *B.R.V.*, I, p. 145, în versurile de omagiu ale mitropolitului Teofil către Matei Basarab în *Evanghelia învăţătoare* tipărită în 1644 la mănăstirea Dealu; v. şi V. A. URECHIA, *Schiţe de sigilografie românească*, p. 14 şi gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 112.

[15] v. I. BIANU şi N. HODOŞ, *op. cit.*, p. 109, în dedicaţia lui Udrişte Năsturel adresată lui Matei Basarab pe verso-ul titlului *Pravilei de la Govora* tipărită la 1640; v. şi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 68.

[16] v. I. BIANU şi N. HODOŞ. *op. cit.*, p. 316, în dedicaţia fraţilor Grecianu către Constantin Brîncoveanu aflată în lucrarea *Mărgăritare* a Sf. Ioan Gură-de-Aur, tipărită la 1691; v. şi C. MOISIL, ibidem.

era descrisă pe vremuri (sub aspectul coloristic) ca « acvilă neagră corb » pentru a preciza nuanţa respectivei culori. Din formula « acvilă neagră corb » s-a exclus cu timpul cuvîntul neagră, el reprezentînd un pleonasm, rămînînd deci numai termenii «acvilă corb», în sensul de pasăre neagră, cu culoarea corbului. Ulterior, s-a prescurtat — pentru facilităţi de exprimare curentă — şi cuvîntul acvilă, rămînînd doar termenul de « corb », care dat fiind faptul că stema ţării cu acvilă (căreia i se mai zicea şi pajură, deci se ştia bine specia păsării heraldice valahice) era îndeobşte cunoscută, formula că « Ţara Românească poartă drept stemă un corb » din stihurile asupra herbului ţării, nu trebuie înţeleasă decît în sensul coloristic, nu şi al speciei [17]. Chiar dacă considerăm părerea de mai sus a gen. P. V. Năsturel drept o simplă ipoteză (deşi foarte plauzibilă), nu trebuie totuşi să omitem şi faptul că respectiva confuzie a vechilor noştri cărturari, care au luat acvila drept corb, mai poate părea firească dacă ne amintim că însăşi aspectul păsării heraldice a principatului pornind de la Neagoe Basarab încolo (deci aproape concomitent cu prima tipăritură apărută în Ţara Românească), a început să prezinte un aspect ambiguu avînd deseori caracteristici comune ambelor specii. În orice caz constatăm că o bună parte a reprezentărilor autohtone înfăţişează pasărea heraldică în această formă hibridă, în timp ce în realizările de ordin heraldic executate peste hotarele ţării privind aceeaşi stemă, pasărea apare în majoritatea cazurilor sub forma unei autentice acvile [18]. Totuşi există şi asemenea reprezentări, îndeosebi de origine ardeleană, în care zburătoarea se înfăţişează sub o formă apropiată de ceea ce întîlnim în execuţia meşterilor munteni localnici şi aceasta probabil pe motivul că vecinătatea geografică imediată, cît şi traficul permanent între Ţara Românească şi Transilvania, punea deseori pe diverşii meşteşugari (argintari, orfevri, pecetari, armurieri ş.a.) în situaţia de a trebui să cunoască reprezentările autohtone ale stemei principatului valah pentru a reuşi să le redea — dacă nu similar — cel puţin cît mai aproape de modelele locale.

Astfel ne explicăm (deşi de data aceasta nu mai este vorba de o comandă din ţară) aspectul destul de asemănător al păsării heraldice de pe sigiliile de pretenţiune ale principilor Báthory de la finele veacului al XVI-lea (Sigismund şi soţia sa Maria Cristierna, cît şi cardinalul Andrei) [19] (XLIX, 1, 2, 3 şi 5), cu cel realizat şi răspîndit în interiorul principatului valah. Într-adevăr pe sigiliile sus-menţionate, stema Ţării Româneşti — în afară că apare pentru prima oară cu indicaţii convenţionale de smalturi (din nefericire apocrife) [20] — e reprezentată avînd pasărea de culoare neagră cu aspect hibrid, între acvilă şi corb, întocmai cum ea apare la

---

[17] v. gen. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 138—139.

[18] v. în acest sens, spre exemplu, *Das neuen Deutschen Wappenbuchs*, armorialul din 1609 al lui J. Siebmacher, precum şi ediţia în 5 volume a aceleiaşi opere, adăugită şi republicată între 1655—1657 de Paul Fürst.

[19] v. şi Mihai Popescu, *Sigiliul lui Sigismund Báthory principele Transilvaniei*, în Rev. Arh., II, 1926, nr. 3, p. 328—332; apoi C. Moisil, *op. cit.*, p. 76—78, precum şi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, Buc., 1932 etc.

[20] Supra, la p. 43, nota 2, am făcut menţiune de cea mai veche reprezentare policromă cunoscută a stemei Ţării Româneşti în albumul lui Valentin Franck, primar al Sibiului între 1639—1645. Sigiliile Bathoreştilor, e drept anterioare acestui armorial (1595 şi anii următori), nu sînt desigur colorate, smalturile din stemă fiind indicate prin liniaturile şi semnele convenţionale uzuale în ştiinţa blazonului pentru reprezentările heraldice pe obiecte de metal, piatră, lemn, piele etc.; din nefericire aceste indicaţii sînt apocrife, întrucît ele nu apar şi nu se generalizează ca întrebuinţare decît de la 1638 încolo. În albumul lui Franck cele două steme ale Ţării Româneşti apar colorate efectiv, nu doar sub formă de semne convenţionale indicatoare ale smalturilor heraldice.

acea epocă pe însemnele uzuale autohtone, atît de stat cît şi private, ale domnilor munteni.

În concluzie, revenind la grafica religioasă şi laică dezvoltată în Ţara Românească între 1508—1821, constatăm că ea ne va oferi reprezentări de steme ale acestui principat în care pasărea heraldică va fi înfăţişată fie în poziţie de acvilă dar cu aspect de corb, fie posedînd caracteristici hibride provenind de la ambele specii [21].

Pentru o cît mai explicită exemplificare a celor expuse mai sus, vom trece în revistă cîteva dintre aceste reprezentări selecţionate dintre cele mai semnificative. Astfel, printre tipăriturile religioase apărute în secolul al XVI-lea în Ţara Românească şi însoţite de reprezentări heraldice, întîlnim, în centrul unui chenar ornamental, pasărea valahică conturnată şi încoronată, ţinînd în cioc o cruce mare cu extremităţile trilobate, cu aripile larg deschise, avînd zborul în sus şi fiind flancată la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou (cu coarnele spre dextra). Aspectul păsării este hibrid, întrunind elemente provenite atît de la o acvilă cît şi, mai degrabă de la o bufniţă şi nu de la un corb, neavînd în plus decît partea superioară a capului şi picioarele cu gheare, colorate în negru (XI, 1). Este vorba de emblema Ţării Româneşti de pe *Liturghierul slavonesc* tipărit de Macarie la 1508, deci anterioară ridicării în scaun a lui Neagoe Basarab, pentru care motiv ne explicăm absenţa din emblemă a elementului corb, dat fiind că numai din timpul domniei acestui voievod, după cum am văzut, încep să se producă modificări în înfăţişarea acvilei valahice din reprezentările ei sigilare.

Astfel de forme mixte, în combinaţii şi proporţii variabile, întîlnim în grafica religioasă din tot cursul veacului al XVI-lea începînd cu *Evangheliarul slavonesc* din 1512 în care pasărea neagră a Ţării Româneşti apare în poziţie de acvilă dar cu aspect ambiguu, contaminată şi de elemente eterogene aparţinînd speciei corvideelor (XI, 2); un alt element caracteristic în această reprezentare îl mai constituie şi crucea lungă, mergînd pînă în terasă, ţinută în cioc de pseudo-acvilă, cruce identică cu cea întîlnită în pecetea atîrnată din 1517 a lui Neagoe Basarab. O înfăţişare asemănătoare mai prezintă pasărea de pe emblema Ţării Româneşti aflată şi pe *Evangheliarul* de la Beograd din 1522 (XI, 5), cu diferenţa că ea este plasată într-o poziţie inversă celeia de pe Evangheliarul din 1512.

Octoihul slavonesc tipărit la Braşov de Coresi la 1575 ne înfăţişează o pasăre cruciată de asemenea neagră, dar cu aspect mixt, avînd poziţia, cît şi aripile şi trupul de acvilă, iar capul, ciocul şi ghearele fiind de corb (XI, 3).

În secolul următor reprezentările de acest fel se menţin în grafica religioasă în forme asemănătoare cu precedentele, v. spre exemplu *Învăţături pentru toate zilele* tipărite la Cîmpulung în 1642 în domnia lui Matei Basarab, în care, inclusă într-un frumos scut cartuş şi timbrată cu o coroană deschisă, flancată de cei doi aştri obişnuiţi, apare pasărea cruciată neagră, cu capul conturnat şi cu aripile deschise avînd zborul în jos, prezentînd de asemenea aspecte hibride între acvilă şi corb (XI, 4). Acelaşi gen de reprezentare îl găsim şi pe *Liturghierul* slavonesc tipărit la mănăstirea Dealu în 1646, tot sub Matei Basarab (XI, 6), în care pasărea, într-o poziţie şi aspect similare, dar fără coroană şi astre, e redată de o factură mai primitivă, mai rudimentară.

Odată cu domnia lui Constantin Brîncoveanu, reprezentările acvilei-corb, incluse în frumoase chenare bogat împodobite, sau în cartuşe de asemenea din plin ornamentate şi timbrate de coroana domnească flancată de spada şi buzduganul

---

[21] În problema prezenţei acvilei şi a corbului în stema Ţării Româneşti, v. şi ALEXE PROCOPOVICI, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuţi, 1922, p. 88—89 şi nota 1.

voievodale, ni se înfăţişează în realizări, e drept, mult mai artistice ca manieră de redare, dar identice ca aspect al păsării ce prezintă în continuare înfăţişări hibride, în proporţii variabile de la o reprezentare la alta. Astfel, semnalăm stemele Ţării Româneşti în somptuosul stil brîncovenesc din diferite tipărituri religioase apărute la acea epocă precum: *Pravoslavica mărturisire* (1691) în traducerea lui Radu Greceanu (XII, 1), *Mărgăritare*, operă a lui Ioan Gură-de-Aur (1691) (XII, 2), *Evanghelia greco-română* (1693) (XII, 3), *Învăţături creştineşti* (1700) (XII, 5), *Octoihul* de la Buzău (1700) (XII, 4), *Noul Testament* tipărit de Antim Ivireanu (1703) (XIII, 2), *Triodul* de la Buzău (1705) (XII, 4) etc. etc. În toate aceste reprezentări, pasărea heraldică neagră a Ţării Româneşti plasată în mod constant în poziţie de acvilă, are un aspect cînd mai apropiat de cel al unei pajure, cînd de cel al unui corb, cu toate că termenul ce se întrebuinţa permanent în grafica religioasă sau laică de epocă faţă de pasărea valahică era — după cum am văzut — acela de corb.

În perioada fanariotă, toţi domnii, atît cei de obîrşie autohtonă, cît şi cei de origine greacă, au respectat pe deplin tradiţia heraldică precum şi modul de reprezentare al stemei Ţării Româneşti de pînă atunci, înregistrîndu-se doar unele inovaţii legate de evoluţia ornamentelor exterioare ale scutului conform modei timpului (în stil baroc, rococo etc.) fără a se aduce—în mod brusc—vreo modificare substanţială conţinutului scutului. Totuşi, în decursul secolului al XVIII-lea pasărea heraldică a Ţării Româneşti va reveni treptat la aspectul de acvilă, abandonînd, pe măsura trecerii timpului, toate caracteristicile — afară de culoarea neagră — ce o apropiau (dacă nu o confundau chiar) cu un corb; fireşte această metamorfoză în sens invers nu s-a înregistrat dintr-o dată, procesul evolutiv de transformare operîndu-se pe un interval de mai multe decenii, în orice caz la finele veacului al XVIII-lea el fiind definitiv încheiat.

În privinţa ornamentelor exterioare ale scutului, trebuie menţionat faptul că începînd încă de la Mihnea Turcitul (pe sigiliul său din 1587 analizat mai sus) apăruse coroana domnească închisă, care dacă iniţial constituise o inovaţie ce nu fusese urmată de voievozii munteni din secolul al XVI-lea decît în rare cazuri, în veacul următor acest gen de însemn fusese mai des folosit (v. spre exemplu stema lui Matei Basarab pe *Pravila* de la Govora (1640) sau sigiliul lui Mihail Radu din 1658 etc.), spre a fi adoptat cu precădere de Grigore I Ghica şi Şerban Cantacuzino şi aproape în exclusivitate de Constantin Brîncoveanu (pe considerentul că el fusese creat, în 1698 principe al Sf. Imperiu de către împăratul Leopold I); ulterior, Ştefan Cantacuzino şi apoi după 1716, mai toţi domnii fanarioţi din Ţara Românească, încep să-şi timbreze scuturile, atît în stemele de stat cît şi în cele de familie, cu coroane închise (fie bonete princiare, fie coroane de acest rang), cele deschise avînd o întrebuinţare mult mai redusă.

Relativ la suporţii scutului, constatăm menţinerea în continuare a leilor afrontaţi, care mai apar însă în unele steme domneşti cu oarecari variante de reprezentare şi anume fie încoronaţi, fie cu capetele conturnate, fie ţinînd în labe atributele suveranităţii (spada şi buzduganul), fie avînd cozi duble, fie în sfîrşit purtînd coada printre picioare. În plus, încă de la finele veacului al XVII-lea şi cu precădere apoi în secolul următor, apar în stema ţării ca tenanţi două busturi de personaje omeneşti, după aspect părînd a fi doi paji (copii de casă), spate în spate (adosaţi) şi suflînd în cîte o trîmbiţă cu ţeava răsucită [22].

Uneori, ei sînt înlocuiţi prin doi îngeri afrontaţi şi în picioare, ca de pildă în stema Ţării Româneşti de pe *Evanghelia greco-română* tipărită la Bucureşti în

[22] Familia fanariotă domnitoare Mavrogheni îşi va însuşi aceşti tenanţi din stema ţării transferîndu-i în propriile sale armerii de familie (LXXXIII, 3).

1693 (XII, 3), în care mai trebuie menţionată extrem de rara apariţie a unui coif cu zăbrele, aşezat în faţă, ce timbrează scutul-cartuş conţinînd pasărea heraldică a ţării, coif la rîndul său suprapus de o coroană deschisă susţinută de o parte şi de cealaltă de cîte o sirenă. Ulterior, către finele secolului al XVIII-lea, mai înregistrăm apariţia a încă doi tenanţi, de data asta fiind vorba de Sf. împăraţi Constantin şi Elena [23], la început sub formă de busturi ţinînd, primul spada, cea de a doua, buzduganul domnesc şi amîndoi susţinînd coroana voievodală ca de pildă în stema ţării de pe *Triodul* de la Rîmnic tipărit în 1782 (XII, 6), mai apoi apărînd în întregime pe sigiliile mari de stat susţinînd stema ţării cu acvila cruciată şi fiind înconjuraţi de stemele în medalion ale celor 17 judeţe ale principatului muntean (v. sigiliul din 1783 al lui Mihai Vodă Suţu[24], apoi cel din 1792 al lui Alexandru Moruzi [25] (XCIX, 2), cel din 1796 al lui Alexandru Ipsilanti [26], cel din 1797 al lui Constantin Hangerli [27] (XCIX, 3) etc., etc.).

Pentru a exemplifica cele spuse mai sus cu privire la evoluţia stemei Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea, reproducem cîteva steme din această epocă luate fie din grafica religioasă, fie din hrisoave domneşti, fie din monumente epigrafice de epocă precum: *Molitvenicul* de la Rîmnic tipărit în 1758 în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat (XIII, 3), în a cărui stemă de stat constatăm o acvilă cruciată neagră cu trupul conturnat şi capul întors spre dextra avînd aripa dextră cu zborul în jos şi cea senestră cu zborul în sus, fiind flancată doar la senestra de o semilună conturnată, soarele nefiind reprezentat; hrisovul din 5 februarie 1765 emis de Ştefan Racoviţă (XIII, 6) în care scutul-cartuş cu acvila ţării apare timbrat de o coroană germanică de baron (! ?) cu şapte perle, iar suporţii, cei doi lei afrontaţi, fiind încoronaţi şi avînd cozile bifurcate; *Triodul* de la Rîmnic, tipărit în 1782 în domnia lui Nicolae Caragea (XII, 6), în care apar ca tenanţi — după cum am văzut — busturile Sf. Constantin şi Elena ţinînd în mîini atributele domniei şi susţinînd coroana voievodală, iar acvila ţării stînd pe un mascaron; în sfîrşit stema sculptată în marmură la 1779 pe clopotniţa mănăstirii Mărcuţa, ctitorie a lui Alexandru Ipsilanti (XIII, 4) în care scutul cvadrilobat, timbrat de o frumoasă coroană închisă cu aspect de coroană regală (flancată de atributele domniei) şi înconjurată de ornamente vegetale amintind lambrechinii, conţine acvila cruciată a Ţării Româneşti cu aripile larg deschise, stînd pe o terasă şi nefiind însoţită de cei doi aştri uzuali.

Înainte de a continua studiul evoluţiei stemei principatului valah, să ne oprim puţin şi asupra unui alt gen de însemne, care şi ele comportă un interes heraldic, deşi nu au în general o valoare de stemă şi prezintă mai mult un caracter emblematic, îndeplinind uneori şi rolul de ornamente exterioare ale scutului. Este vorba de

---

[23] Sf. Constantin şi Elena constituiseră hramul bisericii Mitropoliei bucureştene, ctitorie a lui Constantin Şerban Voievod (1654—1658). Aceşti sfinţi n-au fost patronii Ţării Româneşti ci doar ai mitropoliei Ungro-Vlahiei şi ai judeţului Ilfov, în care postură apar pe sigiliile ecleziastice şi cele judeţene respective încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (v. şi gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova plantatio* . . ., p. 27).

[24] v. Arh. St. Buc., Fond M-rea Cotroceni, XXXIII/12, sigiliu timbrat, reprodus de MARIA DOGARU, *Sigiliile cancelariei domneşti a Ţării Româneşti între anii 1715—1821*, în Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 413, fig. 38.

[25] v. Arh. St. Buc., colecţia Suluri, nr. 50, sigiliu de ceară în capsulă, reprodus de M. DOGARU, *op. cit.*, p.415, fig. 42.

[26] v. Arh. St. Buc., Fond Mitropolia Bucureşti, CDLXXII/6, sigiliu timbrat, reprodus de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 410—411, fig. 34

[27] v. Arh. St. Buc., Fond Mănăstirea Cotroceni, XXXIII/16, sigiliu imprimat în chinovar, reprodus de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 416, fig. 44.

așa-numita « *Nova plantatio* » care a format cu peste șapte decenii în urmă o cunoscută polemică între V. A. Urechia și gen. P. V. Năsturel [28].

Încă din 1403, apare prima pecete iconografică cunoscută pînă în prezent în sfragistica Țării Românești, pecete de format oval culcat, atîrnată de un hrisov dat de Mircea cel Bătrîn regelui Vladislav al Poloniei și care reprezintă două capete încoronate și afrontate (domnul și fiul său Mihai Voievod) despărțite de o tulpină de plantă sau de puiet, bifurcată în partea superioară [29]. Acest gen de însemn se perpetuează și la domnii următori, Dan al II-lea (V, 1), Radu Praznaglava, Alexandru Aldea și Vlad Dracul, ultimii trei, după cum se știe, fii ai lui Mircea cel Bătrîn; la primul dintre aceștia, pecetea de asemenea oval culcată și atîrnată de un act din 1421 [30], reprezintă două capete încoronate și afrontate avînd tot o tulpină de puiet între ele. Pecetea lui Alexandru Aldea, aplicată în ceară roșie pe o scrisoare nedatată și adresată de domn Brașovenilor [31], reprezintă două capete încoronate și afrontate, cu un început de bust, despărțite printr-o tulpină, bifurcată la extremitatea superioară și trifurcată la cea inferioară. Personajul de la dextra, mai vîrstnic, este desigur voievodul, cel de la senestra, mai tînăr, pare a fi soția sa și nu fiul (deoarece lui Alexandru Aldea nu i se cunoaște nici o posteritate) [32]. Cît privește pecetea lui Vlad Dracul, ea este circulară, aplicată pe o scrisoare de asemenea nedatată (în orice caz anterioară anului 1444) adresată de domn pîrgarilor Brașovului, și reprezintă, incluse într-un scut cu baza rotunjită, din nou două capete încoronate și afrontate, de asemenea cu un început de bust (de data aceea distingîndu-se bine personajul de la senestra care apare clar ca fiind feminin, deci Doamna țării), despărțite printr-o floare de crin cu tulpina prevăzută cu frunze (V, 2).

Prima pecete în care cele două personaje încoronate și afrontate, cu bustul încă mai prelungit, apar despărțite de un arbore (după aspect un chiparos), este cea a lui Radu cel Frumos (1462—1475) aplicată pe o scrisoare adresată Sibienilor [33]. Sistemul de a sigila cu un astfel de însemn dotat cu cele două personaje domnești afrontate, în busturi ce treptat se prelungesc pînă ajung trupuri complete în picioare, despărțite printr-un arbore ce începe să-și îngroașe tulpina, fiind uneori reprezentat și cu rădăcini și avînd aspectul de chiparos (cîteodată și de brad), se perpetuează la mai toți domnii ce se vor perinda de aici înainte pe tronul Țării Românești, cele două personaje încoronate fiind înfățișate nu numai din profil, ci și din față și reprezentînd pe voievod cînd cu doamna țării, cînd cu fiul, urmașul și uneori coasociatul său la tron. De remarcat că toate aceste sigilii aparțin celor domnești de categorie mijlocie [34], fiind aplicate pe documente de mai mică însemnătate sau pe scrisori

---

[28] v. gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 83—84, 89—90, 91—92, 137—138; IDEM, *Eraldica în fața P.S.S. Episcopului Ghenadie alu Rîmnicului-Noului Severinu*, p. 157—162. Lămuriri documentate sînt furnizate de același autor în lucrarea sa: «*Nova plantatio*» *și Regii României moștenitori ai Împăraților Bizanțiului*, în R.I.A.F., XV, 1914, p. 1—80 și extras, Buc., 1915, 80 p.

[29] v. reprezentarea la gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova plantatio . . .*, p. 17, fig. 17.

[30] v. reprezentarea la E. VÎRTOSU, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, p. 540, fig. 7.

[31] v. reprezentarea la D. A. STURDZA, *Dare de seamă despre colecțiunea de . . . la Wiesbaden*, pl. III, precum și la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 18, fig. 18.

[32] v. gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 19, care afirmă de asemenea că este vorba de soția lui Alexandru Vodă Aldea.

[33] v. reproducerea la STOICA NICOLAESCU, *Documente Slavo-Române*, Buc., 1905, p.334 și gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 28, fig. 24.

[34] Sfragistica românească munteană de cancelarie cunoaște trei feluri de sigilii:

a) sigilii mari de stat, atîrnate, purtînd acvila valahică cu atributele cunoscute (cruce, lună crai-nou, stea, apoi soare); b) sigilii mijlocii, aplicate (în ceară sau timbrate), purtînd în genere personajele încororate flancînd arborele « Novei Plantatio » și c) sigilii mici inelare, de asemenea aplicate, purtînd deseori acvila țării, cîteodată și alte mobile heraldice. V. în acest sens și P. V NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 28 și 44.

oficiale. Întîlnim astfel de peceți purtînd în efigie elementele ce, începînd de la V. A. Urechia, au căpătat denumirea de « Nova plantatio » pe o serie de acte emanînd de la: Vlad Țepeș (document din 1476)[35] (V, 3), Basarab cel Tînăr (Țepeluș) pe un act din 1481 [36], Radu cel Mare, pe documentele din 1499 [37] și 1505 [38], Mihnea cel Rău pe un act de danie din 1508 [39], Vlad cel Tînăr (Vlăduț) pe un document de același gen din 1511 [40], Neagoe Basarab cu cele două tipuri de « Nova plantatio », primul din perioada 1512—1516 [41], cel de al doilea din perioada 1517—1521 [42], Vladislav al III-lea pe un document din 1524 [43], Radu de la Afumați pe un altul din 1528 [44], Vlad al VI-lea Înecatul pe o scrisoare a sa din cca 1530 (V, 4) și pe un act din 1531 [45], Vlad Vintilă de la Slatina pe trei documente din 1533 [46], Radu Paisie pe două acte din 1536 și 1540 [47], Mircea Ciobanu pe un altul din 1547 [48], Pătrașcu cel Bun pe două documente din 1556 și 1557 [49] etc. etc.

---

[35] v. reproducerea peceții lui Vlad Țepeș din 1476 la EMIL VÎRTOSU, *op. cit.*, p. 540, fig. 8 și la DAN CERNOVODEANU, *Contribuții la studiul însemnelor heraldice ale lui Vlad Țepeș*, p. 1740, fig. 5. Arborele e prezentat de data aceasta cu rădăcini, iar domnul este însoțit de tatăl său, Vlad Dracul.

[36] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., XL/6. Personajele încoronate și afrontate poartă mantii lungi și au fiecare cîte o stea în șase colțuri deasupra capului, arborele fiind înfățișat cu rădăcini; v. reprezentarea la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 30, fig. 26.

[37] v. doc. din 13 iulie 1499 cu reprezentarea peceții aplicate, ibid., p.34, fig. 30; originalul la Arh. Stat. Buc., Fond. Mănăstirea Glavacioc și Govora, VIII/2.

[38] v. documentul din 26 martie 1505 de asemenea cu pecete aplicată; originalul la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Tismana, II/8, reprezentarea, ibidem, p. 34, fig. 31.

[39] v. doc. din 16 iunie 1508, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Sf. Ion (Buc.), doc. XX/1; reprezentarea, ibidem, p. 35, fig. 32 și 34.

[40] v. doc. din 19 aprilie 1511, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Govora, XXXII, netreb.; reprezentarea, ibidem, p. 37, fig. 35 și 36.

[41] Pentru tipul de peceți din perioada 1512—1516, v. reprezentarea la A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 415, fig. 4; gen. P. V. NĂSTUREL, ibidem, p. 38, fig. 37, reproduce o pecete pe documentul din 30 iulie 1512 aflat la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistrița Vîlcea, XLVI/1, pe care o reprodusese și ST. NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 334, fig. 3, ce mai prezintă în plus și pecetea din 23 ianuarie 1512, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Nucet, XVII/1.

[42] Pentru tipul de peceți din perioada 1517—1521, v. reprezentarea la A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 416, fig. 5; D. A. STURDZA, *op. cit.*, pl. I, reproduce o pecete a lui Neagoe de tip «Nova plantatio» aplicată pe o scrisoare nedatată a domnului adresată pîrgarilor brașoveni.

[43] v. reprezentarea la STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 334, fig. 4; originalul se află la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistrița Vîlcea, IV, netreb.

[44] v. doc. din 25 mai 1528, original la Arh. Stat. Buc.; v. reproducerea pecetei la STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 335, fig. 5 cît și la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 38, fig. 38. În această amprentă sigilară arborele «Novei plantatio» e plasat pe trei coline.

[45] v. doc. din 9 ianuarie 1531, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistrița Vîlcea, XLII/1; v. reprezentarea pecetei la STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 334, fig. 7 și gen. P. V. NĂSTUREL, ibid., p. 39, fig. 39.

[46] v. doc. din 2 februarie 1533, original la Arh. Stat. Buc., Fond Episcopia Argeș, LXIX/2 și doc. din 16 aprilie 1533, original, ibid., Fond M-rea Bistrița Vîlcea, LVI/3, a căror peceți le reproduce STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 335, fig. 4; gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 40, fig. 40, înfățișează o pecete a aceluiași domnitor de tip «Nova plantatio» aflată pe un document ce se găsește la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Radu Vodă, XVI/3, în care arborele e de asemenea plasat pe trei coline, ca și în pecetea lui Radu de la Afumați din 1528 de mai sus.

[47] v. doc. din 4 ianuarie 1536, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Govora, X/2 și cel din 9 decembrie 1540, ibidem; pecetea reprodusă de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 41, fig. 41.

[48] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CXXXIV/35, doc. din 1 iulie 1547, reprodus de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 41, fig. 42; arborele e de asemenea plasat pe cele trei coline care nu sînt, după părerea noastră, rădăcinile copacului (după cum afirmă gen. Năsturel) redate prin trei arcuri de cerc.

[49] v. doc. din 3 aprilie 1556 și cel din 22 mai 1557 (ambele la Arh. Stat. Buc.) din care ultimului i se reproduce pecetea de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 42, fig. 43.

Conform afirmațiilor lui P. V. Năsturel, Petru cel Tînăr (1559—1568) ar fi introdus o inovație în pecetea sa de tip « Nova Plantatio » (cf. doc. din 13 nov. 1566 [50]), la baza arborelui apărînd siluetele a doi lei în picioare ce se urcă pe trunchiul său. Cercetînd personal actul în cauză, am constatat că este vorba de o eroare de interpretare a autorului citat care a confundat unele ornamente vegetale ce flancau tulpina copacului, cu siluetele a doi lei afrontați. Mihnea Turcitul este însă primul domn care combină într-o pecete atîrnată din 1589 (V, 5), pasărea heraldică cruciată și conturnată a Țării Românești, flancată de soare și lună crai-nou, cu reprezentările « Novei plantatio », în sensul că această pasăre apare așezată în vîrful arborelui străjuit de cele două personaje domnești, copac ce în cazul de față prezintă două coroane și două tulpini, putînd fi interpretat și ca doi arbori suprapuși. În consecință, prin includerea în același sigiliu atît a stemei țării înfățișată prin pasărea cruciată însoțită de cei doi aștri, cît și a scenei uzuale a « Novei plantatio » cu toate elementele ce o compun, se ajunge la crearea unui însemn, cu aspect compozit, care devine mare pecete de stat atîrnată, deși pînă acum toate reprezentările sigilare ale arborelui flancat de cele două personaje domnești intrau în categoria peceților mijlocii aplicate. Acest sistem se generalizează la voievozii ulteriori ai Țării Românești într-o formă care derivă tot de la o pecete a lui Mihnea Turcitul și anume cea aplicată pe un document din 1590 [51] în care pasărea heraldică, însoțită de soare și lună, apare separată de restul cîmpului sigilar prin două arcuri de cerc plasate în registrul superior al însemnului, cele două personaje domnești ce flanchează arborele ocupînd centrul respectivei peceți.

Astfel, la toți domnii ce vor urma, genul acesta de peceți heraldico-iconografice cu pasărea Țării Românești separată de restul elementelor (arbore, personaje princiare, ornamente vegetale ș.a.) ce compun scena «Novei plantatio », va deveni foarte uzual, amplificîndu-se uneori cu încă alte mobile sau motive ornamentale. De pildă, de la Mihai Viteazul ne-au rămas o serie de astfel de peceți (studiate de prof. A. Sacerdoțeanu), precum cea din 1600 [52] înainte de unirea Moldovei, în care personajele domnești, arborele și diverse ornamente vegetale ce-l însoțesc sînt incluse într-un scut cu laturile neregulate, formînd astfel o stemă în care acvila țării ar putea juca rolul de cimier; menționăm de asemenea cunoscuta pecete din iulie 1600 (XX, 3) ce conține un tip sigilar aparte, în care sînt reprezentate concomitent acvila Țării Românești, capul de bour al Moldovei, personajele domnești și leii heraldici afrontați, însemn ce vom analiza în detaliu în subcapitolul următor.

La domnii ulteriori, precum Radu Mihnea, Alexandru Iliaș, Gavril Movilă, Alexandru Coconul, Leon Tomșa ș.a., elementele componente ale « Novei plantatio » combinate cu stema Țării Românești în diferite mici variante, vor apărea pe peceți atîrnate sau aplicate pe diverse documente emise de acești voievozi. Astfel, în pecetea lui Radu Mihnea aplicată pe un document din 10 mai 1623 (V, 6), acvila principatului muntean însoțită de data aceasta la dextra de o lună conturnată și la senestra de un soare, nu va mai apărea separată de restul elementelor « Novei plantatio », ci revine la poziția ei inițială și anume așezată în vîrful arborelui flancat de cele două personaje domnești și susținut la baza lui de cei doi lei rampanți, afrontați. În sfîrșit, de la Matei Basarab ne-a rămas și o bulă

---

[50] v. Arh. Stat. Buc., Fond Episcopia Buzău, XVI/7, cu pecete reprodusă de același autor, ibid., p. 42, fig. 44.

[51] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CXXXIV/24, doc. din 24 aprilie 1590 a cărui pecete este reprodusă de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 45, fig. 47.

[52] v. reprezentarea la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 47, fig. 49; pecetea e aplicată pe doc. din 29 martie 1600 aflat la Bibl. Acad. R.S.R., Mss., LXXXVII/57.

de aur atîrnată de un hrisov domnesc din 1645 (V, 8), în care pasărea heraldică a Țării Româneşti însoțită din nou la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou, apare de asemenea aşezată în vîrful arborelui flancat de cele două personaje domneşti dar nu şi de leii afrontați care dispar din acest ansamblu de mobile heraldice (în schimb deseori folosiți ca suporți); toate aceste elemente sînt incluse într-un cartuş timbrat de o coroană domnească deschisă. Respectivul tip de reprezentare se va perpetua de aici încolo la majoritatea domnilor ce au urmat precum Constantin Şerban, Mihnea al III-lea Radu (Mihail Radu), Grigore I Ghica (pecetea din 1664 [53]), Radu Leon (pecetea din 1665 [54]), Gheorghe Duca (pecetea din 1673 [55]) etc. Pecetea lui Şerban Cantacuzino aplicată pe un act din 1679 [56] (identică cu cea aflată într-o capsulă sigilară atîrnată de o scrisoare domnească din 1682, XX, 2), introduce o inovație şi anume dispariția arborelui « Novei plantatio », personajele domneşti flancînd un scut ce conține acvila cruciată, scut timbrat de o bonetă princiară, la rîndul ei suprapusă de o acvilă bicefală încoronată, ținînd în gheare atributele domneşti şi însoțită de ambele părți de cîte două stele în şase colțuri; presupunem că înlocuirea arborelui « Novei plantatio » prin acvila bicefală imperială bizantină (ce reprezenta armele de pretențiune ale voievodului, descendent din împărații Ioan al VI-lea şi Matei Cantacuzino), constituie o echivalență, deoarece — după cum vom explica mai jos — copacul din acest tip sigilar simboliza tocmai Noul Oraş, adică Constantinopolul, capitala împărăției de Orient. Astfel, prezența simultană a celor două simboluri, arborele « Novei plantatio » şi acvila bicefală bizantină, însemna — după părerea noastră — un pleonasm heraldic ce trebuia evitat. Că probabil este astfel, ne poate demonstra şi pecetea lui Ştefan Cantacuzino din 1714 [57] (XX, 6) cu un aspect asemănător, unde de asemenea se constată aceeaşi dispariție a pomului şi apariția acvilei bicepte, fenomen ce nu se mai produce în nici o altă pecete a vreunor alți domni în afară de Cantacuzini.

Nici chiar în sigiliile lui Constantin Brîncoveanu (deşi descendent după mamă din familia Cantacuzino) nu se observă fenomenul semnalat, căci în însemnele sale de tip « Nova plantatio » remarcăm reapariția arborelui (v. spre ex. docum. din 1697 [58]), pe vîrful căruia din nou se află aşezată acvila țării, flancată de aştrii uzuali, copacul fiind însoțit ca de obicei de cele două personaje încoronate, totul inclus într-un cartuş timbrat de o coroană domnească închisă.

---

[53] v. pecetea metalică atîrnată de hrisovul din 20 mai 1664 (v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 171) în care personajele domneşti poartă coroane deschise, ca dealtfel şi acvila aşezată în vîrful arborelui ce este timbrată tot de un asemenea însemn deschis. Pe lîngă cei doi aştri uzuali ce însoțesc pasărea heraldică a Țării Româneşti, mai apar încă 4 stele în şase colțuri ce flanchează două la dextra şi alte două la senestra personajele domneşti, totul fiind inclus într-un cartuş cu bordura ornamentată. Pecetea reprodusă de gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova plantatio*, p. 65, fig. 71 bis.

[54] v. pecetea atîrnată de un hrisov din 29 martie 1665 (v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 187) în care pe lîngă personajele domneşti care flanchează arborele în vîrful căruia se află acvila cruciată a Țării Româneşti, mai apar şi cei doi lei afrontați ce se urcă pe tulpina copacului.

[55] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., XLV/20 doc. din 25 ianuarie 1677, dar pecetea (în tuş) e datată 1673 şi ibid., CXLI/67 doc. din 20 mai 1678, pecetea (în ceară) de asemenea datată 1673, cf. A. SACERDOȚEANU, *Sigiliul domnesc şi stema țării...*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 17, fig. 9 şi 10 şi p. 18.

[56] v. pecetea reprodusă de V. A. URECHIA, *op. cit.*, p. 12, fig. 4, precum şi de gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 117, fig. 37.

[57] În această pecetie aplicată a lui Ştefan Cantacuzino, spre deosebire de acelaşi tip sigilar al unchiului său Şerban vodă, reapar soarele şi luna ce flanchează de astă dată nu acvila Țării Româneşti, ci cea bicefală împărătească (v. col. de docum. Barbu Ştirbey, în posesia familiei Şerban Flondor).

[58] cf. V. A. URECHIA, *op. cit.*, p.12, fig. 3, care reproduce acest sigiliu; v. de asemenea şi gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 119, fig. 38.

Domnii fanarioți preluînd tronurile țărilor române, au dorit cu precădere să se integreze tradițiilor și obiceiurilor autohtone. De aceea printre alte practici conservate de la domnii pămînteni a fost și perpetuarea pecetilor de tip « Nova plantatio » ce întîlnim și la diverși domnitori fanarioți în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după care dată acest gen de însemne sigilare cade în desuetudine. Renunțîndu-se la arbore, cele două personaje domnești vor fi înlocuite prin Sf. împărați Constantin și Elena ce încep să apară în sfragistica Țării Românești în a doua jumătate a aceluiași secol.

Printre domnii fanarioți ce au întrebuințat sigilii de tip « Nova plantatio » se numără și Nicolae Mavrocordat cu pecețile atîrnate din 1716 [59] și 1719 [60], Ioan Mavrocordat cu sigiliul timbrat din 1719 [61], Constantin Mavrocordat cu același gen de sigiliu din 1733 [62], Mihai Racoviță tot cu sigilii timbrate din 1742 [63] și 1743 [64] etc.

O altă variantă a pecetilor de tip « Nova plantatio » (apărută inițial într-o formă încă nu de ajuns de explicită pe un sigiliu, datînd din secolul anterior, aparținînd lui Grigore I Ghica [65]), aflată de astă dată pe un însemn sigilar al lui Grigore al II-lea Ghica, înfățișează arborele flancat nu de cele două personaje domnești obișnuite, ci la dextra de un arcaș care țintește cu arcul său pasărea aflată în vîrful copacului (cu aspect de chiparos), iar la senestra de o femeie; pasărea nu mai e acvilă, ci un corb cu un inel în cioc [66]. Pecetea aplicată pe trei documente dintre 1734—1735, emise de voievod în prima sa domnie din Țara Românească [67] (LIV, 1), conține — după cum s-a afirmat — așa-zisa legendă a Corvineștilor, scenă care va fi reluată și de succesorul său, Constantin Mavrocordat (în a treia domnie a acestuia în Țara Românească) într-o pecete aplicată pe un document

---

[59] v. hrisovul din 28 aprilie 1716, originalul la Arh. Stat. Buc., colecția Suluri, nr. 14. Nicolae Mavrocordat își însușește tipul clasic de sigiliu «*Nova plantatio*» îmbinat cu acvila țării, prevăzîndu-l cu absolut toate elementele cunoscute ale unui astfel de însemn. Sigiliul a fost descris și reprodus de MARIA DOGARU, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1795—1821*, în Rev., Arh. XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 10, fig. 1.

[60] v. Arh. Stat. Buc., Fond Mitropolia Țării Românești, CLXIX/169; documentul este din august 1723, dar sigiliul e datat 1719 (v. descriere și reproducere la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 394 și 395 fig. 2).

[61] v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Cotroceni, LVI/6, doc. din 3 iunie 1717 avînd un sigiliu timbrat ce poartă data 1716. Domnitorul și-a confecționat un sigiliu de tip «*Nova plantatio*» îmbinat cu acvila țării după rețeta cea mai clasică a genului (v. descriere și reprezentare la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 394 și 396, fig. 5).

[62] v. Arh. Stat. Buc., Fond ibid., LVI/8, doc. din 1 ianuarie 1733 purtînd un sigiliu timbrat nedatat în care arborele nu are aspect de chiparos ci mai degrabă de brad (v. descrierea și reprezentarea la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 396—397, fig. 7).

[63] v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Dintr-un lemn, XXXVII/1 doc. din 9 martie 1742; sigiliul reprodus și comentat de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 400, fig. 12.

[64] v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Radu Vodă, XXI/36, doc. din 27 iulie 1743 dotat cu un sigiliu timbrat, nedatat (v. descrierea și reprezentarea la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 399, fig. 11).

[65] v. pecetia (datată 1672) de pe hrisovul din 31 mai 1673 (a cărei reprezentare o reproduce V. A. URECHIA în *Schițe de sigilografie românească*, p. 12, fig. 2 și IDEM, *Notice sur les armoiries du peuple roumain*, p. 19, apoi GEN. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 114, fig. 35 și în sfîrșit A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 16, fig. 8), în care remarcăm că unul din cele două personaje domnești apare cu un arc pe umărul stîng, iar acvila cruciată din vîrful arborelui « Novei plantatio» mai poartă în cioc și un inel.

[66] Pecetea, atribuită de V. A. Urechia și după el, de gen. P. V. Năsturel lui Grigore I Ghica în a doua sa domnie (1672—1673) este în realitate a lui Grigore al II-lea Ghica, după cum a arătat prof. A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 17.

[67] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CCCXCVIII/66—67—68 doc. din 12 martie 1734, din 14 noiembrie 1734 și 20 ianuarie 1735; cf. A. SACERDOȚEANU, *op cit.*, p. 20 și nota 25, precum și reproducerea la p. 21, fig. 15.

din 1737 [68] în care, cu oarecare mici diferenţe de prezentare, scena mitică cu corbul reapare într-o formă ce denotă în mod vădit inspiraţia directă din însemnul sigilar ghiculesc ce incontestabil i-a servit drept model [69]. Constantin Mavrocordat va mai folosi ulterior această scenă iconografică, ea apărînd cu unele modificări şi în stema de la baza portretului său executat de pictorul Jean-Etienne Liotard (LIV, 2).

În sfîrşit, o ultimă reprezentare a scenei legendare cu corbul, din cît se cunoaşte pînă în prezent, se înregistrează la Mihail Racoviţă pe sigiliile timbrate de pe documentele din 1742 şi 1743 (citate mai sus), în care stilul de redare cît şi în general alcătuirea elementelor componente, vădesc o copiere destul de fidelă a sigiliului anterior de acest gen al lui Constantin Mavrocordat.

În privinţa raţiunii reprezentării scenei mitice a corbului în stemele unora dintre domnii fanarioţi, s-a afirmat că respectiva scenă ar figura pretenţiile acestor domni la o înrudire cu Corvineştii [70]. Nu subscriem acestei afirmaţii întrucît în afara legendei — amintită de istoricul Heltai şi reprodusă de Sulzer — privitoare la obîrşia lui Iancu de Hunedoara şi a familiei sale, mai există şi naraţiunea lui Miron Costin în «*Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei*» [71], în care este vorba de un mit asemănător ce se referă la originea lui Negru Vodă şi a corbului din stema Ţării Româneşti; în consecinţă, credem că dacă fanarioţii în cauză au dorit să-şi aroge legături familiale cu vechile dinastii ale ţărilor române, mai degrabă era cazul să evoce legenda lui Negru Vodă, presupusul întemeietor al principatului şi al casei domnitoare muntene (legendă cunoscută şi răspîndită pe întreg teritoriul valah), decît fabula cu corbul Corvineştilor, povestită de Gaspar Heltai într-o cronică puţin accesibilă la epoca aceea; cu atît mai mult, cu cît naraţiunea respectivă nici nu se referea la o ţară asupra căreia domneau fanarioţii [72].

În privinţa semnificaţiei simbolice a «Novei plantatio» în general, s-au emis păreri multiple de la V. A. Urechia încoace. Ne raliem opiniei gen. P. V. Năsturel în a sa «*Nova plantatio*» *şi Regii României* . . ., care susţine în mod documentat că elementul arbore nu apare în sigiliile iconografice cunoscute în sfragistica Ţării Româneşti decît de-abia în cele rămase de la Radu cel Frumos, deci posterioare

---

[68] v. Bibl. Acad. R.S.R., CCCXVIII/70 doc. din 17 ianuarie 1737; sigiliul reprodus şi comentat de A. SACERDOŢEANU, *op. cit.*, p. 21, fig. 61, cît şi de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 398, fig. 8.

[69] C. MOISIL, *Stema României*, p. 79, afirmă că reprezentarea legendei Corvineştilor este întîlnită mai întîi la Constantin Mavrocordat pe portretul acestui domn executat de pictorul Liotard şi apoi pe sigiliul lui Grigore II Ghica pe care autorul citat îl atribuie anului 1755 (dată la care dealtfel Grigore II nici nu mai domnea, Ţara Românească fiind cîrmuită între 1753—1756 de Constantin Racoviţă). Credem că este inutil să mai argumentăm în contradictoriu, datele documentelor (1734—1735) emise de Grigore II Ghica şi dotate cu peceţile cu legenda corbului fiind certe şi deci anterioare actului lui Constantin Mavrocordat din 1737. În plus, elementele principale ale acestei legende (arcul cît şi inelul din ciocul păsării) apăruseră pentru prima oară, precum am văzut, tot într-un sigiliu ghiculesc şi anume acel din 1672 al lui Grigore I; cît despre portretul lui Constantin Mavrocordat pictat de Jean Etienne Liotard (cunoscut actualmente prin gravura nedatată, executată la Paris de G. F. Schmidt), el este, pentru o seamă de considerente, atît de natură artistică, cît şi legate de aspectul din punct de vedere al vîrstei domnitorului reprezentat, posterior primei domnii (1733—1735) a lui Grigore II în Ţara Românească, în care apare pentru prima oară sigiliul acestuia cu pretinsa legendă a Corvineştilor.

[70] v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 79—80.

[71] v. *Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*. Publicate de Mihail Kogălniceanu, Buc., 1872, Tomul III, p. 517.

[72] Gen. P. V. NĂSTUREL în *Stema României*, p. 94—97, înfăţişează ambele legende ale lui Heltai şi Miron Costin, comparîndu-le şi deşi reprezintă şi descrie sigiliul ghiculesc în chestiune (v. ibidem, p. 114—116 şi fig. 36), nu se pronunţă asupra cauzei prezenţei scenei legendare pe respectivul însemn.

căderii Constantinopolului [73]. Întrucît conform armorialului cunoscutului heraldist J. B. Rietstap [74] armele Imperiului de Orient erau: « în cîmp de aur, un arbore smuls verde » şi întrucît supravieţuitorii casei imperiale purtau, conform aceluiaşi armorial, « în cîmp de aur, un arbore smuls verde, flancat de doi lei afrontaţi, roşii, cu ghearele şi limba neagră, urcîndu-se pe trunchi », explicaţia dată de generalul Năsturel la care subscriem, constă în aceea că voievozii Ţării Româneşti, prin daniile şi ajutoarele de tot soiul oferite după căderea Constantinopolului, bisericii ortodoxe şi reprezentanţilor ei, în ţară sau peste hotare, s-au substituit în bună măsură rolului jucat de împăraţii bizantini ca protectori ai ortodoxismului; de aceea autorul menţionat presupune chiar că reprezentanţii cei mai de frunte ai clerului constantinopolitan, în speţă patriarhii, au proclamat pe domnitorii principatului valah ca diadohi ai împăraţilor de Orient, transmiţîndu-le anumite prerogative ale acestora precum semnarea şi pecetluirea Evangheliei Învierii în ziua de Paşti şi dreptul de a sigila cu armele imperiale. Acest drept, de care voievozii Ţării Româneşti vor face uz începînd de la Radu cel Frumos, în peceţile căruia e constatată pentru prima oară prezenţa arborelui, va fi folosit apoi în continuare şi de către ceilalţi domni munteni următori printre care şi Mihnea Turcitul, pe al cărui sigiliu de stat, atîrnat, scena « Novei Plantatio » va fi îmbinată cu înseşi armele principatului valah. Mai tîrziu, Matei Basarab se va servi pe un document din 1641 [75] de o stemă purtînd chiar armele casei imperiale a Constantinopolului, iar Mihnea al III-lea Radu (Mihai Radu) va adopta pe un hrisov din 1658 [76] un sigiliu de stat în care, pe lîngă acvila ţării şi scena « Novei plantatio », apare însăşi acvila bicefală împărătească bizantină (IX, 2).

În concluzie, « Nova plantatio » cu semnificaţia de nouă întemeiere, nu în sensul de descălecare a principatului muntean cum s-a afirmat de către unii istorici, ci de înfiinţare a Noului Oraş, a Romei noi, adică a Constantinopolului, constituie un element heraldico-iconografic în armorialul Ţării Româneşti exclusiv acestui stat, nu şi Moldovei, reprezentînd o caracteristică specifică cu implicaţii nu numai heraldice, ci legate de însăşi evoluţia istorică a instituţiei domneşti din principatul valah. Este probabil însă că iniţial această tradiţie de origine bizantină să fi ajuns la noi nu direct din Bizanţ, ci prin influenţa circulaţiei monedelor unora dintre regii arpadieni în care întîlnim reprezentate două capete afrontate şi încoronate, despărţite de o tulpină sau de un puiet, elemente ce presupunem că au influenţat direct aspectul primelor însemne sigilare muntene de acest tip [77].

*

[73] Chiar dacă ar fi să considerăm puietul (deci simplă tulpină cu rădăcini dar fără frunze) din sigiliile iconografice ale lui Mircea cel Bătrîn şi ale urmaşilor săi, drept o încercare timidă de a simboliza un arbore (mai degrabă un viitor arbore), totuşi reprezentarea clară, distinctă a unui copac cu trunchi şi coroană de frunziş nu apare decît în peceţile lui Radu cel Frumos.

[74] v. J. B. RIETSTAP, *Armorial général*, Vol. I—II, 2e édition, Gouda, 1884. Réimpression corrigée, Berlin, 1934.

[75] v. doc. din 10 martie 1641 prin care Matei Basarab întăreşte stăpînirea unor moşii lui Hrizea vel vornic (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Radu Vodă, XLVIII/5). Stema de pe acest hrisov a fost reprodusă de ŞT. D. GRECIANU în *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale . . .*, Buc., 1900, anexa la p. LVI, fig. III, cît şi de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 58, fig. 64 şi p. 59, fig. 65.

[76] v. doc. din 25 iulie 1658 prin care Mihail Radu Voievod întăreşte stăpînirea postelnicului Şerban Cantacuzino asupra satului Drăgăneşti din judeţul Prahova (Arh. Stat. Buc., Fond Mitropolia, netreb., 258/78—3). Reproducerea în desen şi foto la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 62, fig. 68 şi 69; ANDREI VERESS, *Documente . . .*, vol. X, p. 341; E. VÎRTOSU, *Sigilii domneşti rare . . .*, pl. IV şi V, etc.

[77] v. şi I. N. MĂNESCU, *Origina stemei Ţării Româneşti*, studiu în mss., p. 31; pentru monedele regilor arpadieni, v. dr. RÉTHY LÁSZLÓ, *Corpus Nummorum Hungariae*, vol. I, Budapest, 1899, tab. 11, 15, 16, 18 etc.

Revenind acum la reprezentările stemei Ţării Româneşti la finele veacului al XVIII-lea, reprezentări aflate pe sigilii sau pe hrisoave, pe monumente epigrafice şi în general pe orice fel de obiecte dotate cu atare însemne, amintim că la epoca menţionată, procesul în sens invers de metamorfozare a păsării heraldice valahe de la aspectul hibrid între acvilă şi corb, la înfăţişarea netă de acvilă, se încheiase definitiv. De aici înainte pasărea cruciată, cu specia din nou bine precizată, va mobila scuturile sau cartuşele atît ale stemei ţării cît şi — ca armerii de pretenţiune — blazoanele de familie ale diverşilor domni ai Ţării Româneşti.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începuseră să apară ca ornamente exterioare ale scutului aşa-numitele « *parasime* » sau trofee militare (arme, steaguri, trompete, tobe, ţevi de tun, ghiulele etc.), elemente de influenţă apuseană (moda ne venise atît direct din occidentul european, cît şi prin filieră rusească) ce se vor dezvolta şi se vor amplifica cu precădere în veacul următor.

Astfel, în secolul al XIX-lea înfăţişarea acvilei cruciate inclusă în armele ţării se va menţine în general constantă ca factură, mici variaţii în redarea ei înregistrîndu-se doar din punctul de vedere al modernizării stilului de reprezentare care va urma moda timpului. Modificări importante în aspectul păsării heraldice a Ţării Româneşti nu se vor produce deocamdată nici la data înscăunării la 1822 a domnilor pămînteni, tradiţia de redare a armeriilor ţării continuîndu-se în factura cunoscută pînă în epoca regulamentară.

De-abia în vremea Regulamentului Organic se va petrece un fenomen neobişnuit în stema principatului valah; dacă pînă atunci armele de stat prezentau toate elementele constitutive ale unui astfel de însemn (adică scut, coroană, susţinători, ornamente exterioare etc.), începînd din timpul domniei lui Alexandru Ghica (1834—1842) şi pînă la Unire, deci timp de un sfert de veac, armeriile oficiale ale Ţării Româneşti se vor transforma din stemă în emblemă. Într-adevăr din perioada de guvernare a primului domn regulamentar şi pînă la Alexandru Ioan Cuza, acvila cruciată şi încoronată va apărea scoasă din scut, uneori flancată de soare la dextra şi de lună crai-nou la senestra, ţinînd în gheare spada şi buzduganul şi înconjurată de diverse trofee, alteori fără astfel de elemente şi ornamentări, prezentînd în consecinţă o înfăţişare tipică de emblemă. De asemenea, menţionăm că acvila, rareori întîlnită pînă atunci cu aripile larg deschise [78], va fi înfăţişată cu precădere în această poziţie, ce va deveni de aci înainte ipostaza obişnuită a păsării heraldice a principatului Valahiei în această perioadă; ca aspect ea va fi deseori tributară pînă la un punct, acvilei imperiale ruseşti, iar cîteodată chiar celei napoleoniene.

Trebuie însă precizat că acvila ca emblemă de stat (apărînd pe sigilii oficiale, pe tipărituri, pe frontispiciul diplomelor de înălţare în rang sau al ofiselor domneşti, pe manşeta Buletinului gazetă oficială a prinţipatului Ţării Româneşti etc., etc.), va funcţiona în paralel cu rarele reprezentări ale ei inclusă într-un scut (XIV, 2), dar mai ales cu marile sigilii domneşti care — cu tot aspectul lor perfect heraldic, fiind dotate cu un ecuson timbrat de coroană, înconjurat de suporţi şi plasat sub un mantou de purpură şi hermină încoronat — vor reprezenta totuşi o stemă mixtă, alcătuită din armeriile de stat îmbinate cu cele de familie ale domnitorilor respectivi.

[78] v. spre ex. hrisovul lui Matei Ghica din 23 octombrie 1752 (Arh. Stat. Buc., colecţia Suluri, nr. 25) în care cartuşul ornamental ce conţine semnătura autografă a domnitorului e timbrat de o acvilă neagră cu aripile larg deschise; v. de asemenea hrisovul din iunie 1805 al lui Constantin Ipsilanti în care acelaşi gen de cartuş, de astă dată sub forma unei eşarfe, apare de asemenea suprapus de o acvilă neagră cu zborul la fel de întins, purtînd în gheare atributele domneşti şi anume spada la dextra şi buzduganul la senestra (v. Arh. Stat. Buc., ibidem, nr. 58) etc.

Ca exemplificări din această perioadă menționăm acvila în chip de emblemă oficială a Țării Românești pe o tipăritură religioasă apărută în 1835 în timpul domniei lui Alexandru Ghica, în care pasărea heraldică, cruciată și încoronată, cu aripile larg deschise și cu zborul în jos, flancată în registrul superior de un soare la dextra și de o lună crai-nou la senestra, este înconjurată de trofee (steaguri, trompete, țevi de tun și o tobă), cît și însoțită în registrul inferior, de o balanță la dextra și de o ancoră la senestra (XIV, 1). De asemenea mai amintim stema țării de pe frontispiciul diplomelor militare de înălțare în grad în care acvila Țării Românești apare pe un fundal celest și stînd pe un șir de nori plasați pe orizontală în chip de terasă, în timp ce din spatele păsării heraldice răsar fascicule de raze dispuse în evantai; acvila nu poartă direct pe capul conturnat coroana princiară, ci deasupra acestuia. Ea ține în cioc o cruce cu extremitățile brațelor trilobate, iar în gheare, la dextra un iatagan, la senestra un buzdugan (XIV, 3). Pe diplomele civile de ridicare în rangurile boierești din timpul domniei aceluiași Alexandru Ghica, apare o acvilă cu aripi foarte larg deschise, cu capul conturnat și încoronată cu o bonetă princiară, ținînd în cioc același gen de cruce trilobată, iar în gheare, la dextra o spadă dreaptă și la senestra un buzdugan cu măciulie canelată (XIV, 4). În sfîrșit, datînd de la finele perioadei de guvernare a acestui domnitor și anume pe coperta *Anuarului Prințipatului Țării Românești* din 1842, acvila apare inclusă într-un scut de format așa-numit elvețian, timbrat de o bonetă princiară și al cărui cîmp este de azur și roșu, străbătut de o fascie aurie (culorile tricolorului românesc), acvila cruciată aflîndu-se în cartierul superior, neîncoronată și fără soare și lună, ținînd însă în gheare atributele suveranității, spada la dextra și buzduganul la senestra (XIV, 2).

Din timpul domniei lui Gheorghe Bibescu (1842—1848) putem semnala trei tipuri de acvilă emblemă de stat și anume: primul, în care pasărea heraldică cu aripile larg deschise este înfățișată cruciată și încoronată, cu capul conturnat, ținînd în gheare atributele suverane, de data aceasta în poziție inversă, un sceptru la dextra și în loc de spadă, o sabie curbată la senestra (XV, 2), cu varianta acvilei însoțite și de trofee (XV, 3); cel de al doilea, inspirat din tipul de pe diplomele civile emise de Alexandru Ghica, reprezintă acvila cruciată și încoronată într-o formă și poziție identice cu cele ale modelului copiat, cu diferența că unul din atributele domniei și anume buzduganul de la senestra este înlocuit cu un sceptru încoronat (XIV, 5); în sfîrșit, al treilea tip este derivat din precedentul, prezentînd însă două deosebiri și anume crucea din ciocul acvilei care nu mai are extremitățile brațelor trilobate ci drepte, precum și modul diferit — mai realist redat — de susținere în ghearele păsării heraldice valahice a simbolurilor puterii domnești (XV, 1). Cele trei tipuri de reprezentări sus-menționate se află de asemenea pe frontispiciul unor publicații oficiale cît și ale diplomelor de înălțare în ranguri de boierie emise de cancelaria domnească a lui Gheorghe Bibescu.

Odată cu evenimentele revoluționare din vara anului 1848, urmate de abdicarea acestui domnitor și instituirea unui guvern provizoriu, se creează firește și pentru noua autoritate de stat un sigiliu oficial (XVII, 1) de formă ovală ce reprezintă, tot sub formă de emblemă, acvila Țării Românești cruciată și încoronată, cu aripile mai puțin deschise, avînd zborul în jos și purtînd în gheara dextră sceptrul și în cea senestră spada. Pasărea heraldică, mai redusă ca dimensiuni, timbrează însă două fascii de lictor, așezate în cruciș și cu lamele topoarelor în sus (elemente preluate din reprezentările grafice din epoca revoluției franceze din 1789) și care ocupă în cazul de față centrul cîmpului sigilar, tocmai pentru a marca că ele constituie piesele heraldice principale simbolizînd însăși revoluția pașoptistă din Țara Românească. Un alt sigiliu, de asemenea oval, din aceeași epocă, al aceleiași auto-

rităţi de stat (XVII, 2), înfăţişează de astă dată acvila Ţării Româneşti ocupînd centrul cîmpului sigilar, pasărea cruciată însă neîncoronată, avînd aripile larg deschise cu zborul în jos, stînd pe două ţevi de tun aşezate în cruciş şi fiind înconjurată de diferite trofee (steaguri, arme albe sau de foc, ghiulele şi o tobă). În sfîrşit, un al treilea sigiliu, de astă dată circular, al guvernului vremelnic al Ţării Româneşti (XVII, 3), reprezintă acvila cruciată valahă într-o poziţie şi o ambianţă foarte asemănătoare celei din însemnul precedent, adică avînd o postură şi trofee identice — ca formă şi aşezare — cu singura deosebire că pasărea este de astă dată încoronată.

Odată cu instituirea locotenenţei domneşti în iulie 1848, va apare şi sigiliul acestei înalte autorităţi de stat (XVII, 4), înfăţişînd acvila principatului muntean cruciată, dar iarăşi neîncoronată, aflîndu-se într-o nouă ipostază şi anume cu aripile deschise dar mai apropiate de corp (amintind întrucîtva pasărea imperială napoleoneană), stînd pe o faclă aprinsă (simbolizînd revoluţia), încrucişată peste o ramură de măslin cu frunze şi fructe (evocînd înfrăţirea între toţi cetăţenii ţării), la bază încrucişării pe centru, atîrnînd o balanţă cu talgerele în echilibru (simbolizînd dreptatea). Inscripţia din bordură cuprinde şi textul « Dreptate-Frăţie » care explică nu numai simbolurile redate în acest însemn, dar constituie concomitent şi o referire directă la însemnatul rol jucat de societatea secretă cu acest nume în declanşarea şi dirijarea revoluţiei paşoptiste din Muntenia.

În perioada următoare, adică în timpul domniei lui Barbu Ştirbei, amintim patru tipuri de emblemă cu acvilă, diferite însă de precedentele, atît prin poziţia, cît şi prin aspectul păsării heraldice a Ţării Româneşti. Primul tip, imprimat pe manşeta gazetei bucureştene « *Vestitorul Românesc* » din anul 1850, înfăţişează acvila cruciată şi încoronată, cu trupul conturnat şi capul întors spre dextra, cu aripile mai puţin deschise, avînd zborul în jos, înconjurată de numeroase trofee (precum steaguri, un tui, puşti cu baionetă, săbii, ghioage, ţevi de tun etc.) şi ţinînd în gheare în loc de spadă şi sceptru, un mănunchi de fulgere, element preluat de la acvila napoleoneană, de a cărui aspect pasărea valahică încearcă chiar să se apropie (XVI, I). Cel de al doilea tip, aflat pe diplomele domneşti de înălţare în ranguri de boierie, militare sau civile, reprezintă acvila heraldică cruciată şi încoronată, cu zborul foarte extins, ţinînd sceptrul în gheara dextră şi o spadă cu lama uşor curbată în cea senestră, purtînd însă aninate de aripi, în chip de salbă, medalioane ovale conţinînd stemele celor 17 judeţe ale Ţării Româneşti de la acea epocă (XV, 4), tip prezentînd şi o variantă fără medalioane (XVI, 4). Cel de al treilea tip, figurînd ca antet pe formularele diferitelor instituţii de stat, înfăţişează acvila valahică conturnată, cu o bonetă princiară pe cap şi crucea în cioc, ţinînd de astă dată spada curbată în gheara dextră şi sceptrul în cea senestră (XVI, 3). În sfîrşit, cel de al patrulea tip, menţinînd aceeaşi amplasare a atributelor domneşti, prezintă o acvilă cruciată şi încoronată însă neconturnată, însoţită de două ramuri — la dextra de stejar, la senestra de laur — întretăiate la bază (XVI, 2).

În perioada căimăcămiei din toamna anului 1858, înregistrăm de asemenea apariţia unui însemn al acestei autorităţi de stat (XVII, 5), în care acvila ţării, cruciată şi încoronată, este înfăţişată într-o poziţie cu aripile larg deschise şi zborul în jos, amintind pe cea din domnia lui Alexandru Ghica (probabil pe considerentul că acesta obţinuse din nou puterea între 1856—1858, deşi doar în calitate de caimacam); de asemenea pasărea heraldică munteană ţine în gheara dextră o spadă şi în cea senestră un sceptru de o formă şi într-o postură foarte asemănătoare cu unele embleme de stat din timpul domniei aceluiaşi Alexandru Ghica. Un alt însemn sigilar, de data aceasta de format oval (însă apărut simultan cu precedentul) al aceleiaşi autorităţi statale, este şi cel cu legenda în limba franceză, reprezentînd

pasărea heraldică valahică în formă şi postură similară, doar cu trupul ceva mai alungit (XVII, 6).

Cu această perioadă se încheie evoluţia armeriilor de stat ale Ţării Româneşti, noua fază în care se va crea stema Principatelor Unite, atît în epoca premergătoare cît şi în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, implicînd îmbinări mult mai complexe, în care fireşte şi acvila valahică, însă cu un aspect diferit, va juca rolul ei bine determinat, deşi bineînţeles nu ca element unic, ci alături de capul de bour al Moldovei şi uneori de armeriile personale ale domnitorului ţării.

b) Stema de stat combinată cu armele dinastice sau domneşti

După ce am studiat evoluţia stemei Ţării Româneşti de la origini şi pînă în momentul Unirii Principatelor, se cuvine să ne referim şi la armeriile diferitelor familii domnitoare ce s-au perindat pe tronul acestei ţări, începînd fireşte cu dinastia Basarabilor, analizînd respectivele armerii în special atunci cînd ele apar îmbinate cu stema de stat a principatului muntean.

Cele mai vechi vestigii referitoare la armele dinastice ale primei noastre case domnitoare din Ţara Românească sînt — precum se ştie — cu precădere de ordin monetar, încă pe cea dintîi emisiune a lui Vladislav I (1364—1377) (stabilită de numismaţi a se fi produs la 1365), apărînd pe aversul ducaţilor acestui voievod, un scut despicat, primul cîmp fiind fasciat de patru piese, cel de al doilea purtînd o semilună conturnată, reversul reprezentînd emblema ţării alcătuită dintr-o acvilă conturnată stînd pe un coif (XVIII, 1).

În emisiunile următoare, de pildă pe dinarii aceluiaşi domnitor, aversul conţine acelaşi scut despicat şi fasciat în primul cartier, cel de al doilea prezentînd însă cîmpul plin (reversul înfăţişează de asemenea acvila ţării stînd pe un coif, de data aceasta fiind aşezată în poziţie normală, doar cu capul conturnat) (XVIII, 2).

Pe dinarii bătuţi de Radu I (1377—1383), aversul este acum ocupat de acvila ţării cu capul conturnat, îndeplinind încă mai clar rolul de cimier decît pe monedele anterioare, deoarece ea stă pe un coif ce timbrează scutul înclinat, despicat şi pe jumătate fasciat (de 8 piese) al familiei domnitoare; reversul aceleiaşi monede cuprinde reprezentarea unui cavaler în armură purtînd în mîna dreaptă o lancie, cea stîngă sprijinindu-se de scutul dinastic, semi-fasciat, al Basarabilor (XVIII, 3).

Pe o emisiune ulterioară a aceluiaşi voievod, aversul conţine din nou scutul despicat, fasciat de opt piese în primul cîmp, purtînd în al doilea o siglă ovală; reversul prezintă de asemenea acvila ţării cu capul conturnat stînd ca de obicei pe un coif (XVIII, 4).

Ducaţii emişi de Dan I (1383—1386) nu prezintă nici o deosebire esenţială faţă de emisiunea precedentă a tatălui său, singura diferenţă constînd în apariţia pe avers, în cîmpul al doilea al scutului despicat, a unui alt gen de siglă (în formă de K), în loc de cea ovală [79] (XIX, 1).

Odată cu emisiunile monetare ale lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418), care înfăţişează pe avers un cavaler ţinînd în mîna dreaptă o lance şi în cea stîngă un glob crucifer, reversul va înregistra o inversare de conţinut a scutului dinastic, care apare de asemenea înclinat şi timbrat de coiful purtînd în cimier acvila ţării cu capul conturnat, dar avînd cîmpul plin în primul cartier şi cele 8 fascii în cel de al doilea (XIX, 2).

---

[79] În privinţa siglelor, trebuie să precizăm că cele în formă de O apar şi pe monede emise de Dan I şi Mircea cel Bătrîn; în plus, atît la Radu I cît şi la ceilalţi doi voievozi menţionaţi, apar şi alte sigle în cîmpul doi al scutului despicat, precum: Y şi I la Radu I; W la Dan I; I, M, S, P etc. la Mircea cel Bătrîn.

Pe o altă emisiune a lui Mircea a cărui avers conservă imaginea cavalerului cu lance şi glob crucifer, reversul conţine aceeaşi reprezentare a scutului înclinat, timbrat de coiful cu acvila în cimier, dar avînd în primul cîmp o stea, cel de al doilea fiind fasciat de opt piese (XIX, 3).

În sfîrşit pe ducaţii emişi de Vladislav al II-lea (1447—1456), aversul conţine din nou scutul despicat, purtînd în primul cîmp o semilună cu coarnele spre dextra suprapusă unei stele în şase colţuri, cel de al doilea fiind de data aceasta fasciat de şase piese; reversul înfăţişează din nou, într-o reprezentare mai elegantă, coiful cu acvila Ţării Româneşti în cimier (XIX, 4).

Acestea sînt monedele care prezintă tipurile cele mai caracteristice purtînd stema de familie a Basarabilor, precizînd că am menţionat fiecare tip doar la voievodul la care apare pentru prima oară [80].

În privinţa reprezentării păsării heraldice a statului feudal muntean în aceste emisiuni monetare, majoritatea cercetătorilor au fost de acord în a considera — pe bună dreptate — respectiva pasăre ca fiind o acvilă şi nu un vultur, forma ei pe toate monedele emise de la Vlaicu Vodă încoace, îndreptăţindu-ne să o clasificăm ca aparţinînd speciei acvilelor şi nu celei a vulturidelor. Acest fapt se explică prin aceea că practicile sigilare fiind mult mai vechi la domnii Ţării Româneşti decît emisiunile lor monetare (începute după cum am văzut de-abia în 1365), nu a mai fost cazul, precum în sfragistică — unde se moştenise tipul heraldic arhaic de stemă cu un vultur, prototip ce fusese încă menţinut pe sigiliile de stat de la acea epocă — să se doteze noile monede cu reprezentări desuete de care însăşi practica sigilară va încerca şi va reuşi să se debaraseze.

Din analizarea tipurilor monetare considerate ca esenţiale, putem desprinde următoarele concluzii: a) scutul dinastic al Basarabilor se prezintă iniţial despicat, cu primul cîmp fasciat de patru pînă la opt piese, şi al doilea plin; totuşi încă de la Vladislav I pe unele emisiuni de ducaţi, apoi la Radu I pe bani, la Mircea cel Bătrîn şi Vlad I pe unele emisiuni de ducaţi şi după aceea în mod constant la toţi domnii următori [81] pînă la Basarab al III-lea Laiotă cu care se încheie acest gen monetar, conţinutul scutului dinastic se inversează, cîmpul fasciat trecînd pe locul doi, la senestra; b) cîmpul plin nu se menţine astfel nici la Vladislav I unde, încă pe unele prime emisiuni apare o semilună conturnată, apoi, începînd din domnia asociată a acestui voievod cu fratele său Radu I, cîmpul respectiv să conţină sigle de cele mai variate forme; în sfîrşit de la Vladislav al II-lea încolo în spaţiul menţionat va apare o semilună şi o stea (în cele două variante de suprapunere) pînă la Basarab Laiotă inclusiv. În mod sporadic, cîmpul plin se înregistrează ca atare la unele emisiuni ale lui Radu I, Mircea cel Bătrîn, Mihai I şi Dan al II-lea, totuşi ele constituind excepţii de la regula generală care presupune ca respectivul cîmp să cuprindă diverse sigle. (Este drept însă că în numismatică, siglele sînt considerate ca indicaţii de emisiune şi de atelier monetar, nu ca mobile în

---

[80] S-ar putea totuşi obiecta că ultimul tip indicat de noi, cel al lui Vladislav al II-lea apăruse anterior sub Basarab al II-lea (1442—1443), deşi în prima emisiune a acestui voievod, scutul despicat conţinea fasciile în primul cîmp, iar semiluna şi steaua în cel de al doilea; de-abia emisiunea secundă a acestui voievod va coincide ca reprezentare a scutului dinastic cu cea a lui Vladislav al II-lea. Am ales totuşi ca tip semnificativ ducaţii acestui din urmă domnitor pe considerentul că respectivele monede prezintă un aspect mai îngrijit sub aspectul execuţiei decît cele ale lui Basarab al II-lea, fiind lucrate mai artistic decît acestea. Pentru selecţionarea materialului numismatic citat, am consultat OCT. ILIESCU, *Emisiuni monetare ale Ţării Româneşti din secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 303—344.

[81] Cu o singură excepţie, la o emisiune de ducaţi ai lui Basarab al II-lea scutul revine în cimpul fasciat la dextra (v. OCT. ILIESCU, *op. cit.*, p. 333, fig. 40).

scut); c) în cîmpul fasciat, numărul pieselor variază de la patru la opt, atît în postura dextră cît şi în cea senestră a respectivului cîmp al scutului şi aceasta începînd încă de la primele emisiuni ale lui Vladislav I şi pînă la ultimele ale lui Basarab al III-lea Laiotă, deci pe toată perioada cunoscută a celor dintîi manifestări numismatice în Țara Românească.

Asemenea condiții de fluctuații de aspect în stema primei noastre dinastii muntene nu trebuie să ne mai surprindă. Conform celor mai recente studii heraldice întreprinse în Occident [82], astăzi este general admis faptul că între secolele XIII şi XV, în Europa centrală şi de vest a domnit, în privința modului de constituire al stemelor, o mult mai mare libertate în alegerea simbolurilor armoriate decît s-a crezut pînă acum. Şi dacă, potrivit aceloraşi studii, legislațiile restrictive privitor la însemnele heraldice au început să apară, în aria geografică amintită, de-abia în ultimii ani ai veacului al XV-lea, atunci n-ar fi greu de presupus că în perioada 1200 — post 1490, şi în zona în care se aflau teritoriile româneşti — deşi situată la confiniile Europei centrale — s-a putut extinde un fenomen similar referitor la caracterul fluctuant al acestor însemne. În consecință revenind la stema Basarabilor, vom încerca să reconstituim apariția şi evoluția ei heraldică în lumina noilor premise acceptate. Astfel, simbolurile armoriate ale primei dinastii a Țării Româneşti au putut cunoaşte mai multe etape de dezvoltare şi anume: 1) perioada inițială de alcătuire, atunci cînd Basarabii nu erau decît mici dinaşti locali; 2) faza imediat următoare ascensiunii lor pe tronul principatului valah; 3) etapa finală, de desăvîrşire a stemei dinastice odată cu realizarea independenței statului feudal Țara Românească.

În prima perioadă, în absența oricărui vestigiu documentar sau iconografic, nu putem desigur decît să conjecturăm asupra datei de apariție şi a aspectului pe care l-au putut avea cele dintîi însemne heraldice ale Basarabilor. Conform unei presupuneri a heraldistului I. N. Mănescu, strămoşii Basarabilor ca mici dinaşti stăpînind malul drept al Oltului, au putut eventual participa la cruciada a V-a (1217—1221) condusă de Andrei al II-lea, cu care prilej să fi adoptat şi ei o stemă proprie. Îndrăzneața ipoteză ar duce la concluzia că ascendenții lui Litovoi, Barbat şi Tihomir ar fi devenit posesorii unei steme de familie încă din al doilea deceniu al veacului al XIII-lea, concluzie ce considerăm — deşi interesantă — mult prea hazardată. Dealtfel ea vine în contradicție şi cu punctul de vedere general admis, potrivit căruia heraldica ungară datează numai de la Angevini. Împreună cu cercetătorul menționat, considerăm însă exclusă posibilitatea ca Ungaria să fi rămas în afara lumii heraldice mai tîrziu de epoca lui Bela al III-lea (1172—1196). Astfel, chiar dacă stema Basarabilor n-a avut, probabil, vechimea presupusă de I. N. Mănescu, ea a putut totuşi să apară în cursul secolului al XIII-lea pe temeiul relațiilor existente între regii ungari şi dinaştii români de la sud de Carpați. De aceea ar fi foarte plauzibil ca Basarabii să fi adoptat o stemă influențată sau provenind din heraldica regală arpadiană (fasciile alternate, argint cu roşu), la care să fi adăugat şi un element personal (cîmpul de azur, cu sau fără o semilună de argint).

Această posibilă stemă de familie cu scutul despicat, avînd cîmpul dextru fasciat de patru (sau mai multe) piese de argint alternat cu roşu, iar cîmpul senestru de azur plin sau încărcat cu o semilună de argint [83], a putut fi perpetuată de Basa-

[82] v. MICHEL PASTOUREAU: *Où en sont les études d'héraldique médievale?*, p. 9—10.

[83] În studiul său în mss., citat mai sus, I. N. Mănescu presupune primilor Basarabi o stemă identică, cu deosebire că în viziunea acestui heraldist, fasciile sînt de aur, crezînd că poate găsi o confirmare a acestei presupuneri invocînd şi cîmpul fasciat de 12 piese, de aur şi roşu (peste care broşează două labe de leu negre aşezate în cruciş) al stemei atribuite «regelui Valahiei» (le Roy de Blaqui) din cuprinsul unui armorial anonim englez datînd din timpul domniei lui

rabi — deocamdată cu acelaşi aspect cromatic şi iconografic — şi după înălţarea lor pe tronul Ţării Româneşti. În orice caz, Basarab I poseda în mod cert un însemn heraldic la 1330 cînd — conform relatărilor precise din cunoscutul *Chronicum pictum*, scris la 1358 — acest voievod adresează o misivă conţinînd oferta de pace regelui Carol-Robert de Anjou, misivă care, potrivit tradiţiilor feudale curente la acea epocă, trebuia necondiţionat să fie prevăzută şi cu sigiliul emitentului [84]. Acest sigiliu, absolut indispensabil autentificării documentului, trebuia să conţină un însemn dacă nu neapărat armoriat, măcar dotat cu o emblemă exclusivă a voievodului valah.

În ceea ce ne priveşte, credem că Basarab I poseda efectiv la acea dată o stemă proprie, fie conferită anterior lui, fie auto-concedată, deoarece vestigiile sigilare — e drept ceva mai tardive, de la Vladislav I din 1386 — lasă totuşi să se presupună prin aspectul lor arhaic, preexistenţa unor atari însemne şi la domnii anteriori, Nicolae Alexandru şi tatăl său. Relativ însă la paralelismul care ar fi putut exista între stema ţării şi cea dinastică a Basarabilor în prima jumătate a veacului al XIV-lea, nu posedăm nici cel mai mic indiciu, astfel încît nu putem şti care va fi fost însemnul ce a figurat pe sigiliul aplicat de Basarab I pe scrisoarea sa din 1330 către Carol Robert: pasărea valahică sau scutul semi-fasciat dinastic? În orice caz, ceea ce ne îngăduim să presupunem constă în faptul că în prima fază de unificare a teritoriilor româneşti de la sud de Carpaţi şi de întemeiere a principatului valah, Basarabii au conservat posibila lor stemă de familie adoptată în cea de a doua jumătate a veacului al XIII-lea fără a-i aduce vreo remaniere prin adaosuri de mobile heraldice sau prin modificări de ordin cromatic.

Independenţa Ţării Româneşti consacrată prin victoria lui Basarab I asupra lui Carol Robert la Posada a avut desigur un ecou şi în domeniul — important pe atunci — al însemnelor armoriate. Astfel considerăm că vechea stemă dinastică care conţinea vestigii de certă influenţă ungară (fasciile arpadiene), nu mai putea conveni voievozilor care înlăturaseră dominaţia Angevinilor asupra ţării lor [85]. De aceea, presupunem că fie însuşi Basarab I, fie urmaşii săi imediaţi, au procedat — prin auto-conferire — la remanierea stemei lor de familie, modificînd smalturile vechilor armerii dinastice care vor conserva împărţirea scutului despicat şi semi-fasciat, dar nu şi alcătuirea lui din punct de vedere cromatic. La această concluzie am ajuns însă după un examen atent şi aprofundat al problemei ce a prezentat numeroase aspecte anevoioase în rezolvarea lor. Astfel, deoarece — după cum se ştie — indicaţiile convenţionale pentru a marca culorile şi metalele heraldice în reprezentările acromate ale stemelor — fie în gravările pe metale (monede, medalii, inele, sigilii, stampe ş.a.), fie în cele de pe pietre (basoreliefuri, litografii,

---

Henric al VI-lea (1421—1471), (II, 5), stemă semnalată atenţiei noastre de către heraldistul susmenţionat şi aflată în *The Encyclopaedia Britannica*, ed. a 13-a, vol. XIII, London & New York, 1926, la articolul Heraldry, pl. III, fig. 16, între p. 320 şi 321.

[84] Asupra acestei împrejurări, cunoscute demult istoriografiei româneşti, atrage totuşi atenţia pentru prima oară (în sensul heraldic al evenimentului) numismatul OCTAVIAN ILIESCU, într-o conferinţă urmată de articolul cu acelaşi titlu: «*O acvilă neobişnuită*», în Mag. Ist., V, 1971, nr. 3 (48), martie, p. 29. Totuşi, nu sîntem de acord cu faptul că numismatul citat afirmă că Basarab I nu putea avea la 1330 un însemn heraldic propriu.

[85] I. N. Mănescu crede că formula «*a qua sua debent dependere insignia*» folosită de regele Ludovic de Anjou în documentul din 5 ianuarie 1365 în care acuză pe Vladislav I (Vlaicu) de nesupunere şi îl consideră rebel faţă de coroana sa (v. E. HURMUZAKI. *Documente privitoare la istoria Românilor*, I/2, Buc., 1890, p. 92—93, nr. LXIX), s-ar referi şi la însemnele heraldice conferite fie lui Vlaicu, fie chiar înaintaşilor săi. Textul nu îngăduie — după părerea noastră — o interpretare chiar atît de precisă a sensului menţionat, astfel încît o socotim doar ca o ipoteză de luat în seamă.

geme, pietre semiprețioase etc.) — nu s-au fixat decît de-abia în prima jumătate a secolului al XVII-lea [86], vestigiile monetare ce înfățișează stema dinastică a Țării Românești nu ne-au putut furniza, din păcate, nici un indiciu în sensul urmărit.

Ar rămîne deci celelalte surse, fie de ordin epigrafic, fie din domeniul artistic și anume lespedea funerară anonimă gravată cu stema Basarabilor din biserica domnească de la Curtea de Argeș — din nefericire și ea neputînd conține indicații convenționale de culoare deoarece datează de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea — cît și fresca cu stemă a « cavalerului fără cap », precum și nasturii armoriați găsiți pe tunica din mormîntul lui Radu I (sau Vlaicu după unii cercetători), ambele relicve aflate în același lăcaș menționat mai sus. Fresca, azi în parte distrusă, nu ne poate furniza decît vagi și neidentificabile urme de culoare pe scutul fasciat de patru piese în primul cartier și avînd cîmpul plin în cartierul al doilea [87]; doar nasturii armoriați ar putea fi în măsură să ne indice aspectul cromatic al stemei aflate pe dînșii, ei fiind alcătuiți din argint aurit (care dă și nuanța fondului), avînd opt fascii, dintre care patru alternate, emailate în verde [88].

Astfel, am putea blazona scutul dinastic al Basarabilor de pe acești nasturi în felul următor: ecuson despicat, primul cîmp fasciat de opt piese, de aur alternat cu verde, cîmpul al doilea fiind de aur plin. În acest sens, reamintim teoria emisă de numismatul Octavian Iliescu conform căreia respectiva stemă dinastică indică limpede o auto-conferire din partea posesorilor ei. Într-adevăr, metalul folosit de Basarabi în alcătuirea noilor lor armerii — în speță aurul — este considerat mai nobil pe scara ierarhică a artei heraldice argintului din fasciile regilor unguri; rezultă în consecință că stema dinastică munteană în ultima sa formă nu mai putea fi concedată Basarabilor de către suveranul angevin care n-ar fi conceput să confere unor principi socotiți vasali, smalturi heraldice superioare în rang celor aflate în propria sa stemă regală.

Blazonarea de mai sus a stemei dinastice basarabești este considerată ca sigură de către numismatul Octavian Iliescu, în timp ce I. N. Mănescu crede că alcătuirea nasturilor de pe tunica voievodală din mormîntul de la Argeș exclude posibilitatea de a li se stabili vreo valoare cromatică din punct de vedere heraldic.

În ceea ce ne privește, înclinăm spre interpretarea dată de numismatul citat pe considerentul culorilor identice ale fasciilor din stema policromă a lui Ștefan cel Mare de pe *Tetraevanghelul* de la 1502 aflat actualmente în Biblioteca de Stat din Viena; întrucît au existat numeroase alianțe directe de familie între dinastiile

---

[86] Semnele convenționale (liniaturi și puncte) pentru indicarea smalturilor în reprezentările necolorate ale stemelor vor fi stabilite de-abia în secolul al XVII-lea. Primul care încearcă să introducă un asemenea sistem este Francquardt la 1623, însă metoda lui nu va fi adoptată, el fiind urmat de Vulson de la Colombière care va crea și apoi Petra Sancta care va difuza și va impune în știința heraldică după anul 1638, sistemul astăzi generalizat al reprezentărilor convenționale ale smalturilor (cf. OTTO TITAN VON HEFNER, *Handbuch der theoretischen und praktischen Heraldik*, vol. I, ed. II-a, Görlitz, 1887, pl. X, fig. 97 și 98).

[87] În studiul său în mss. citat supra, I. N. Mănescu vede totuși în scutul din fresca «cavalerului fără cap», primul cartier fasciat de aur și roșu, iar cîmpul plin din cartierul al doilea, de azur, considerînd că aceste detalii ar reieși din fotografia făcută în 1915 a menționatei fresce de pe stîlpul stîng (de la nord) dinaintea altarului bisericii domnești de la Curtea de Argeș (v. D. ONCIUL, *În chestiunea bisericii domnești de la Curtea de Argeș*, în Bul. Com. Mon. Ist., IX, 1916, fasc. 34, apr.-iun., p. 61, fig. 14). Întrucît respectiva fotografie este realizată în alb-negru, manifestăm rezerve față de interpretarea cromatică dată de I. N. Mănescu amintitelor smalturi ale stemei în cauză.

[88] Nasturii se află actualmente în Muzeul de Istorie al R.S.R. din București. O reprezentare fotografică (în alb-negru) v. la VIRGILIU DRĂGHICEANU, *Curtea de Argeș. Călăuza vizitatorului monumentelor orașului*, (București), f. d., p. 8, fig. 2.

Țării Românești și Moldovei de-a lungul timpului (însuși Ștefan fiind căsătorit a treia oară cu Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos), n-ar fi exclus ca scutul fasciat de azur și verde să figureze pe stema dinastică a voievozilor moldoveni fie ca o « armerie de alianță » foarte uzitată în practicile heraldice de la acea epocă și ulterioare, fie să provină de la casa domnitoare munteană într-un alt mod. Oricare ar fi însă situația, sîntem îndreptățiți să presupunem existența unor influențe reciproce, de sens și intensități variabile, după epocă și domnie, între heraldica dinastică a Moldovei și cea a Țării Românești, relații despre care vom vorbi mai detailat în capitolul dedicat stemei dinastice a Mușatinilor.

În final, mai trebuie să amintim că stema dinastică a Basarabilor ce va continua să apară în general pe aversul monedelor acestor voievozi pînă la Basarab al III-lea Laiotă (1473—1477), va dispare definitiv odată cu încetarea la acea epocă a emisiunilor monetare a domnilor Țării Românești, nemaifiind întîlnită ulterior pe nici un alt vestigiu de ordin epigrafic (cu excepția stemei din 1499 a lui Radu cel Mare de la Mănăstirea Dealu), documentar sau de orice alt gen, deși stingerea respectivei dinastii (cu colateralii săi, inclusiv) se va produce aproape două secole mai tîrziu.

Dacă stema de familie a primei dinastii a Țării Românești va pieri fără urme din motive ce ne sînt total necunoscute, totuși unii dintre voievozii aparținînd acestei familii domnitoare vor arbora steme sau embleme personale, foarte adesea combinate cu stema țării alcătuită din cunoscuta acvilă valahică.

Astfel, putem cita pe Vlad Dracul care, atît pe unele dintre monedele bătute la Tîrgoviște cît și pe sigiliul său de stat, din 1437 (XX, 1), va purta emblema sa personală simbolizată printr-un dragon; respectiva emblemă, reprezentînd cunoscutul animal fabulos din legendele antichității și evului mediu, a fost — după unii cercetători — folosită de acest voievod din pricină că el fusese, creat la 1431, cavaler al Ordinului Dragonului, înființat la 1408 de către Sigismund de Luxemburg [89].

Dacă pe emisiunile monetare menționate supra, dragonul va fi înfățișat pe revers într-un singur exemplar, pe marele sigiliu atîrnat din 1437, amintit mai sus, animalul himeric va apărea de trei ori — firește de proporții reduse — atît în cantonul superior dextru al scutului, sub semiluna cu coarnele la dextra, flancată de steaua în șase colțuri, cît și la picioarele crucii cu trei brațe plasate pe flancul senestru al ecusonului, precum și, în sfîrșit, în cantonul inferior dextru la picioarele acvilei cu capul conturnat a Țării Românești.

De la finele aceluiași secol al XV-lea datează și stema lui Radu cel Mare, sculptată pe pisania din 1499 a vechii clopotnițe a mănăstirii Dealu (XX, 2). Într-un scut de factură gotic-germană, apare o reprezentare de pasăre cruciată a țării, foarte diferită (ca aspect, poziție și atribute auxiliare) de amprenta sigilară cunoscută, datînd din 1497, a aceluiași voievod. Stema de la Dealu include însă majoritatea elementelor tradiționale specifice ale coifului și cimierului din stema clasică de tip monetar a Basarabilor, cu care ne familiarizaseră emisiunile numismatice din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, adică acvila cruciată cu capul conturnat (de data aceasta cu aripile larg deschise), stînd pe coif și fiind flancată la dextra de o lună conturnată, lipsind însă steaua. În orice caz, considerăm că este necesar să precizăm că acest mic monument epigrafic constituie un ultim vestigiu — altul decît monetar —

---

[89] v. OCT. ILIESCU, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, p. 323, fig. 33—34, p. 325—330 și p. 329, fig. 38 și 39; v. și EMIL VÎRTOSU, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, Buc., 1956, p.343, fig. 17 și 20, cît și STELIAN METZULESCU într-o conferință asupra dragonului ca simbol heraldic ținută în ședința din 29 decembrie 1971 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Institutului de Istorie «N. Iorga».

al stemei dinastice a Basarabilor, într-o perioadă cînd emisiunile de acest fel încetaseră să mai apară cu peste două decenii mai înainte; ulterior nici vreo altă urmă — de orice gen ar fi fost ea — a armelor primei noastre familii domnitoare în Țara Românească nu ni s-a mai conservat.

O altă stemă, de astă dată sigilară, care a suscitat mari controverse este şi cea aflată pe pecetea lui Mihai Viteazul aplicată pe cunoscutul document din 27 iulie 1600 (XX, 3), însemn despre care s-a spus, între altele, că ar conţine şi elemente de stemă personală (leii afrontaţi). Este vorba de un sigiliu conţinînd acvila valahică îmbinată cu tipul «Nova plantatio» şi în subsidiar cu stema Moldovei cît şi cu doi lei afrontaţi. Acest tip sigilar folosit de Mihai Viteazul după unirea Transilvaniei şi Moldovei, ni s-a conservat doar în trei exemplare, toate emise de către cancelaria domnească moldoveană a marelui nostru voievod în vara anului 1600. Astfel, primul dintre aceste exemplare a fost aplicat în ceară roşie pe un act din 3 iulie 1600 (semnalat în 1945 de prof. Aurelian Sacerdoţeanu), iar celelalte două, aplicate în chinovar pe documentele din 27 şi respectiv 29 iulie 1600 (cel dintîi semnalat de prof. Stoica Nicolaescu în 1905, cel de al doilea, făcut cunoscut de-abia în 1964 de către cercetătorul Paul Mihail [90]). Dintre aceste trei însemne — primele două aflate în ţară în depozitele Arhivelor Statului din Bucureşti, ultimul în arhiva metocului Sf. Mormînt din Constantinopol — cel care a stîrnit vîlva şi interesul pe deplin justificate ce prezenta, a fost fireşte exemplarul de pe actul din 27 iulie 1600, semnalat cronologic cel dintîi atenţiei istoricilor şi marelui public românesc de la începutul secolului actual. Deşi documentul de la data sus-menţionată fusese cercetat şi publicat încă din 1865 de B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României*, acest mare erudit nu acordase nici o atenţie pecetiei în chinovar aplicată pe respectivul act; de asemenea, aceeaşi pecetie fusese studiată şi descrisă în 1891 de către V. A. Urechia în *Schiţe de sigilografie românească*, dar istoricul citat dăduse o cu totul altă interpretare elementelor heraldice şi emblematice aflate în cîmpul sigilar al însemnului examinat. Cel care a sesizat primul însemnătatea pecetiei lui Mihai Viteazul din 1600 şi a sensului ei simbolic major, a fost Stoica Nicolaescu, pe atunci student în istorie, care a semnalat profesorului său Grigore Tocilescu acest important însemn sigilar domnesc. Numitul reputat istoric s-a grăbit să-l prezinte neîntîrziat lumii ştiinţifice de specialitate în comunicarea din 18 februarie 1905 de la Academia Română, fiind urmat şi de Dimitrie Onciul, pe atunci Director General al Arhivelor Statului din Bucureşti, care a ţinut şi dînsul să se pronunţe asupra pecetiei lui Mihai Viteazul din 1600 (aflată în depozitele instituţiei ce conducea), exprimîndu-şi punctul de vedere în comunicarea ţinută la 15 martie 1905 în cadrul aceluiaşi înalt for de cultură al ţării. Conform interpretării date de Tocilescu şi Onciul (ulterior şi de Stoica Nicolaescu), însemnul sigilar domnesc de pe actul din 27 iulie 1600 conţine simbolurile reunite ale celor trei ţări româneşti şi anume acvila valahică, capul de bour al Moldovei şi leii afrontaţi, consideraţi a reprezenta Transilvania. Această interpretare a fost unanim acceptată la epoca semnalării pecetiei la care ne referim, fiind bazată mai puţin pe inscripţia (parţial reconstituită) din bordura însemnului în cauză, cît mai ales pe intitulaţia documentului care numeşte pe Mihai Viteazul «domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei». Dacă cercetătorii ulteriori n-au formulat fireşte obiecţii asupra simbolurilor consacrate ale principatelor valah şi moldav, în schimb unii dintre aceşti specialişti au emis serioase dubii asupra leilor afrontaţi ca emblemă evocatoare a Transilvaniei.

[90] v. P. MIHAIL, *Documente inedite ale cancelariei moldoveneşti din secolul al XVI-lea* (din arhiva metocului Sf. Mormînt din Constantinopol), în Studii, Revistă de istorie, XVII, 1964, nr. 2, p. 335—359.

Astfel în 1914, gen. P. V. Năsturel în lucrarea menţionată despre «*Nova Plantatio*», cît şi ulterior, prof. Constantin Moisil în mai multe dintre studiile sale, au contestat celor doi lei faţă în faţă rolul de a constitui simbolul Ardealului ce li se atribuise, fundamentîndu-şi argumentaţiile pe două considerente: a) aceste animale heraldice afrontate n-au avut niciodată în armorialul de stat al Transilvaniei semnificaţia de a reprezenta respectivul principat; b) spada plasată în pal, ţinută de labele anterioare ale celor doi lei (în interpretarea lui Tocilescu, Onciul şi Nicolaescu, exprimată plastic încă din 1905 de graficianul W. Sabo într-o reconstituire în desen a pecetiei lui Mihai Viteazul din iulie 1600 foarte popularizată de atunci încolo) este în realitate doar trunchiul arborelui «Novei Plantatio», iar cele 7 presupuse movile pe care stau leii nu sînt altceva decît rădăcinile acestui copac înfăţişat smuls. Într-o reeditare din 1916 a unor documente ale lui Mihai Viteazul publicate iniţial în 1911, Stoica Nicolaescu va reveni parţial asupra aspectului elementelor anexe ale leilor afrontaţi din însemnul sigilar ce studiem, considerînd că cele două animale heraldice stau într-adevăr pe rădăcinile unui arbore (curent reprezentat în sfragistica domnească munteană de tip «Nova Plantatio» din veacul al XVI-lea), dar că ţin totuşi în labe o spadă în poziţie verticală, ipostază în care aceste patrupede faţă în faţă apar figurate şi pe o monedă de aur emisă în 1603 de Moise Székely (XLIV, 4) în calitate de voievod al Transilvaniei (argument preluat de la Tocilescu din studiul acestuia publicat în 1905 în Buletinul Societăţii Numismatice Române).

Problema leilor atribuiţi ca simbol al principatului ardelean a rămas controversată chiar şi în urma dezbaterii ei în cadrul Comisiei Consultative Heraldice create în 1921 cu scopul de a alcătui stemele judeţelor, municipiilor şi oraşelor de la acea epocă ale ţării. Specialiştii reuniţi în numita comisie au împărtăşit două opinii: unii care susţineau că cele două animale afrontate reprezentau emblema personală a lui Mihai Viteazul (C. Moisil, Mihai Seulescu, I. C. Filitti, Em. Hagi-Mosco), ceilalţi menţinînd vechea teză a leilor ca simbol al Transilvaniei (D. Onciul, Paul Gore, Virgil Drăghiceanu, George D. Florescu). Astfel, cînd Comisia Consultativă Heraldică (C.C.H.) va crea armele municipale ale Ploieştilor care îşi dobîndiseră statutul urban în domnia marelui nostru voievod (1597), ea o va alcătui, în cîmp de azur, din doi lei afrontaţi de aur, ţinînd în labe un arbore (stejar) smuls, de argint şi stînd pe o eşarfă roşie cu iniţialele lui Mihai Viteazul (CLVII, 2), în timp ce în stema oraşului Alba-Iulia, prin mobilele căreia numita comisie voia să evoce prima unire din 1600 a celor trei ţări româneşti sub sceptrul aceluiaşi mare domn, vor fi înfăţişaţi în cîmpul destinat armelor Transilvaniei, pe aur, doi lei afrontaţi, roşii, ţinînd în labele lor anterioare o spadă în pal, de argint şi stînd pe şapte coline negre, dispuse simetric 1, 2, 4. Această situaţie în care respectivele animale heraldice au fost considerate că poartă în labe fie unul, fie celălalt din cele două atribute amintite anterior (arbore sau spadă) şi mai ales cu cele două interpretări arătate mai sus, s-a perpetuat în dubla ipostază menţionată pînă în anul 1945, dată la care prof. A. Sacerdoţeanu va semnala descoperirea celei de a doua amprente sigilare — de astă dată în ceară roşie — a tipului de pecetie heraldico-iconografică folosit în 1600 de către cancelaria moldoveană a ilustrului nostru voievod. Conform acestei descoperiri, însemnul sigilar, analizat în detaliu cu toată rigoarea ştiinţifică de către reputatul istoric citat, va revela faptul că leii nu ţin în labele lor anterioare un copac smuls, ci unul fără rădăcini vizibile, cele două animale heraldice afrontate stînd pe o terasă accidentată (alcătuită poate din vîrfuri de munţi?). În plus, inscripţia din bordura pecetiei în ceară va îngădui o lectură clară şi integrală a textului său din care ar rezulta fără echivoc posibil, că însemnul sigilar a aparţinut lui Nicolae Pătraşcu Voievod,

fiind emis de acesta în numele tatălui său ca domn al Moldovei, deși — după cum precizează prof. Sacerdoțeanu — în intitulația documentului dat în Iași la 3 iulie 1600 nu figurează menționat ca voievod decît Mihai Viteazul. Constatările efectuate în urma analizării minuțioase a respectivei peceți în ceară a marelui domn, vor cauza și o remaniere corespunzătoare a reprezentării sale grafice. Astfel, desenatorul P. Polonic (de la Institutul de Arheologie din București) va înfățișa însemnul în cauză dotat cu leii afrontați susținînd un arbore căruia nu i se văd rădăcinile, cele două animale heraldice fiind redate stînd pe un fel de scoici semănînd mai degrabă cu niște frunze plasate în bară (oblic de la senestra la dextra); de asemenea inscripția din bordură va conține textul în noua sa lectură semnalată mai sus. În privința sensului simbolic al leilor afrontați, prof. Sacerdoțeanu nu exclude presupunerea ca ei să reprezinte eventual principatul transilvan, contrazicînd poziția categorică, total refractară unei astfel de interpretări, adoptată anterior, după cum am văzut, de gen. P. V. Năsturel și prof. C. Moisil.

În sfîrșit, documentul din 29 iulie 1600, semnalat în 1964 de cercetătorul Paul Mihail, nu ne aduce vreo lămurire suplimentară relativ la pecetia în chinovar aplicată la baza sa, întrucît fotografia actului și a însemnului sigilar cu care este dotat, redă o amprentă identică cu cea de pe documentul bine cunoscut din 27 iulie 1600, amprentă realizată desigur de aceeași matrice folosită de cancelaria domnească moldoveană a lui Mihai Viteazul pe actul emis doar cu două zile anterior.

În ceea ce privește propria noastră poziție și aportul cu care am putut contribui la elucidarea problemei tipului sigilar aplicat pe documentele din 3,27 și 29 iulie 1600, sîntem în măsură să prezentăm, în urma analizării directe a celor două peceți aflate la noi în țară în depozitele Arhivelor Statului din București, următoarele constatări:

1. confirmăm integral afirmațiile gen. P. V. Năsturel și ale lui C. Moisil, referitor la faptul că cei doi lei afrontați nu țin în labele lor anterioare o spadă în pal (așa precum susținuseră Gr. Tocilescu, D. Onciul și S. Nicolaescu), ci flanchează, sprijinindu-l, un arbore cu coroana prevăzută cu striațiuni orizontale care probabil vor să-i indice, în chip stilizat, frunzișul.

2. contrar însă asertțiunilor acelorași gen. Năsturel și prof. Moisil, arborele nu este redat smuls (adică cu rădăcinile vizibile), elementele ce apar reprezentate la baza tulpinii copacului nefiind, conform opticii noastre, nici rădăcini, nici scoici, nici frunze, ci mai degrabă crestele unor munți, așa precum le văzuse (deși sub semnul întrebării) și prof. A. Sacerdoțeanu în 1945.

3. din compararea celor două amprente sigilare — în ceară roșie și în chinovar — am ajuns la concluzia că pecetia în ceară a fost produsă de o matrice diferită de cea folosită pentru pecetia aplicată în chinovar și aceasta deoarece: a) există unele mici deosebiri de format și de poziție ale labelor și ale cozii celor doi lei afrontați de pe unul și de pe celălalt însemn examinat; b) aspectul clar conturat al coroanei arborelui (în formă de chiparos) de pe pecetia în chinovar, e diferit de cel neconturat și prezentînd o formă de hexagon neregulat al coroanei copacului de pe pecetia în ceară; c) tulpina arborelui din însemnul în chinovar e redată mai scurtă și susținută de relieful accidentat de la baza sa, în timp ce tulpina copacului din însemnul în ceară este reprezentată foarte distinct mergînd pînă în terasa curbă formată de însăși latura inferioară a scutului mare (în care sînt incluși cei doi lei afrontați), respectiva tulpină nemaifiind de astă dată susținută, ci flancată de crestele de munți ce o înconjoară în porțiunea sa inferioară; d) siluetele crestelor muntoase (în număr doar de patru) de la baza scutului mare din pecetia în chinovar, apar redate (desigur din cauza imprimării defectuoase a numitului tuș roșu) sub forma unor frunze sau scoici, confuzie ce nu e posibilă în pecetia în ceară, în care cele patru creste montane apar net conturate.

În ceea ce priveşte prezenţa elementului leu în sfragistica domnească munteană de gen «Nova Plantatio» (de la apariţia acestui tip sigilar şi pînă la 1600) trebuie să precizăm — contrar afirmaţiilor ce s-au dovedit a fi fost eronate ale gen. Năsturel — că *primul* care introduce într-o pecetie de factura amintită cei doi lei afrontaţi sprijinind trunchiul copacului simbolic, a fost Mihai Viteazul, în însemnele sale conservate pe actele din 3, 27 şi 29 iulie 1600. În sfragistica domnească moldoveană, de asemenea, cele două animale heraldice faţă în faţă nu au constituit la epoca aceea elemente uzuale în armorialul de stat al principatului de dincolo de Milcov; tot astfel, în heraldica de stat a Transilvaniei, leii n-au fost în nici o ipostază întîlniţi.

Referitor la sensul simbolic ce Mihai Viteazul a voit să atribuie acestor două animale heraldice, afirmăm în primul rînd că pînă la confecţionarea celor două matrice sigilare folosite de cancelaria moldoveană a voievodului în vara anului 1600, marele nostru domn nu îşi alcătuise nici un însemn special care să marcheze stăpînirea sa şi asupra Ardealului, unit după cum se ştie încă din noiembrie 1599; pe întreaga perioadă dintre această dată pînă la reunirea Moldovei (ba chiar şi ulterior), Mihai Viteazul va face uz în Transilvania doar de peceţi aparţinînd tipului de însemne sigilare curent folosit de cancelaria domnească a Ţării Româneşti între 1596 şi 1600. De-abia în preajma unirii principatului moldav şi ca o consecinţă a unei acţiuni care urma să îndreptăţească pe voievod să se intituleze «domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei», el va considera oportun să dispună confecţionarea unui sigiliu care să includă într-o compoziţie heraldico-iconografică de tip «Nova Plantatio», simbolurile heraldice ale celor trei ţări surori, reunite sub o conducere unică. Am afirmat în preajma unirii Moldovei, deoarece după cum se ştie, Mihai nutrise iniţial dorinţa, după reunirea principatului de dincolo de Milcov, să-şi instaleze fiul pe tronul Muşatinilor, intenţie materializată prin inscripţia în acest sens aflată în exerga primei matrice sigilare amintite. Ulterior, voievodul schimbîndu-şi planurile şi lăsînd în continuare pe Nicolae Pătraşcu ca locţiitor al său în Ţara Românească, a dispus să se confecţioneze cea de a doua matrice sigilară în care exerga poartă o altă inscripţie ce cuprinde, conform şi afirmaţiilor lui Tocilescu, Onciul şi Nicolaescu, doar numele lui Mihai şi tripla sa titulatură.

În privinţa sensului ce atribuim leilor afrontaţi aflaţi în tipul de pecetie domnească din 1600 ce analizăm, — raliindu-ne punctului de vedere exprimat încă din 1921 de către Constantin V. Obedeanu [91] — considerăm că semnificaţia acestor două animale heraldice ar putea fi eventual pusă în legătură cu tradiţia, perpetuată de-a lungul veacurilor, a ipoteticei embleme a Daciei (alcătuită din doi lei afrontaţi, cu boturile deschise şi cozile trecute printre picioare); această tradiţie ne-a fost transmisă de izvoare din care s-au inspirat, ulterior epocii lui Mihai Viteazul, atît unii dintre cronicarii noştri (ca de pildă Nicolae Costin), cît şi armorialele sud-slave ce începuseră să circule în peninsula balcanică de la finele veacului al XVI-lea. Astfel Nicolae Costin în letopiseţul său, la sfîrşitul capitolului al VI-lea afirmă: «Iară semnul sau pecetea Daţilor era doi lei împotrivă unul altuia cu gurile căscate şi deasupra leilor coroană, precum pentru deschisul minţii s-au zugrăvit stema Daţiei cum vezi aici», urmînd apoi în unele copii mss. chiar reproducerea unei astfel de embleme inclusă într-un chenar octogonal ornamentat (I, 3). Cît priveşte prezenţa leilor Daciei în armorialele sud-slave, e drept că cele două animale heral-

[91] v. scrisoarea din 20 martie 1921 a lui C. V. Obedeanu către Mareşalul Curţii Regale referitor la proiectul de la acea epocă a stemei de stat a României (Arh. Stat. Buc., Fond C.C.H., dos. 3/1921, ff. 3—6 şi 10—12), cf. I. N. MĂNESCU, *Istoria stemei de stat a României*, Buc., 1975 (teză de licenţă), în mss.

dice afrontate nu apar decît în lucrări mai tardive de acest gen, ca de pildă armorialul lui Paul Ritter Vitezović (Viena, 1701), cu derivatul său Hristofor Jefarović (Viena, 1741) (I, 4), precum şi la Milan Simić, la jumătatea veacului trecut, dar reprezentarea celor doi lei faţă în faţă prezintă similitudini de aspect şi de poziţie cu cei din tradiţia cronicărească românească care ne îngăduie să presupunem o sursă comună de inspiraţie rămasă încă necunoscută nouă celor de astăzi, sau poate pierdută pentru totdeauna. Totuşi la epoca lui Mihai Viteazul tradiţia leilor Daciei era încă vie, putînd fi cunoscută fireşte şi de voievodul nostru, în care caz n-ar fi exclus ca cele două animale afrontate să simbolizeze Transilvania ca o aluzie la străvechiul teritoriu dacic în centrul căruia se afla numitul principat unit de Mihai, teritoriu înglobînd în acelaşi timp şi celelalte două ţări româneşti. Întrucît în intitulaţia documentelor din 3, 27 şi 29 iulie 1600, domnul apare ca voievod al Ungrovlahiei, al Ardealului şi al Ţării Moldovei, nu este deloc cu neputinţă ca pecetia ce întărea aceste acte să cuprindă (pe verticală) simbolurile consacrate ale Ţării Româneşti (acvila valahică) şi Moldovei (capul de bour), la care să se mai adauge şi un însemn ad-hoc al Transilvaniei, reactualizîndu-se astfel tradiţia leilor afrontaţi din ipotetica emblemă a Daciei, chiar dacă ea nu data din antichitate, ci ar fi putut fi creată fie în Evul Mediu, sub influenţa artei heraldice apărută atunci, fie în epoca umanismului.

Cît privesc relaţiile de filiaţie ce s-ar putea stabili între leii afrontaţi de pe tipul de pecetie al lui Mihai Viteazul şi cei din stema monetară a lui Moise Székely (XLIV, 4), trebuie precizat că deşi acest succesor al voievodului la cîrmuirea Transilvaniei avea în armele sale de familie un leu (însă fără nici un atribut în labe), înclinăm totuşi să credem împreună cu Tocilescu şi Stoica Nicolaescu, că reprezentarea dublă a acestui animal heraldic susţinînd o spadă, înfăţişează nu stema personală, ci cea a Ardealului, putînd fi pusă în legătură în ceea ce privesc leii, cu eventuala proaspăta tradiţie de emblemă a Transilvaniei creată de Mihai Viteazul în sigiliul său din 1600, iar în ceea ce priveşte spada, cu stema veche a Transilvaniei (înaintea celei cu acvila însoţită de astre şi de cele 7 cetăţi), stemă ce conţine două spade aşezate în cruciş, broşînd peste un trichetru cu unghiurile terminate prin cîte o frunză, aşa cum apare figurată de pildă în *Chorographia Transilvaniae* a lui Georg Reicherstorffer apărută în 1550 (XLIV, 1).

În concluzie, considerăm că, din motivele arătate, leii afrontaţi au putut fi eventual socotiţi în concepţia primului unificator al ţărilor româneşti ca simbolizînd Transilvania, la această supoziţie a noastră adăugîndu-se şi constatarea că în reprezentările heraldice de pe monedele sau stemele principilor ardeleni ulteriori, această emblemă cu leii, preluată doar de Moise Székely, nu mai apare niciodată figurată, ceea ce ne îngăduie să presupunem că ea n-a fost însuşită de către respectivii cîrmuitori, deoarece le evoca perioada stăpînirii lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei.

Trecînd la o altă reprezentare de sigiliu domnesc în care apar elemente combinate ale stemei ţării cu cele ale armelor de familie ale voievodului respectiv, menţionăm pecetea din 1619 a lui Gavril Movilă, domn al Ţării Româneşti (1618—1620) în care scena «Novei plantatio» (avînd plasată în vîrful copacului acvila valahică) este îmbinată cu cele două săbii încrucişate aflate la baza arborelui dintre cele două personaje încoronate (înfăţişînd pe Domn şi pe Doamna sa), săbii constituind mobila heraldică principală din armele de familie ale Movileştilor (de data aceasta neincluse în vreun scut, ci lăsate libere şi prezentate ca emblemă de neam) (XX, 4).

Mai putem cita acelaşi gen de sigilii şi la cei doi voievozi din familia Cantacuzino, Şerban şi Ştefan, ale căror însemne din 1682 şi respectiv din 1714 — asemă-

nătoare ca aspect — reprezintă, după cum am văzut mai sus, îmbinarea stemei ţării (alcătuită din acvila valahică şi cu aştrii obişnuiţi) doar cu cele două personaje încoronate din scena «Novei plantatio», arborele fiind înlocuit prin acvila bicefală, ce constituia armele imperiale ale menţionatei familii domneşti din Ţara Românească (XX, 5 şi 6).

O altă categorie interesantă de steme în care se îmbină armeriile ţării cu cele personale ale voievodului, o mai formează şi cele din timpul domniei lui Matei Basarab. După cum se ştie, acest domnitor întrebuinţase în timpul carierei sale boiereşti (ca paharnic în 1612, apoi ca vel agă în 1628) un sigiliu de tip iconografic ce-l reprezenta stînd pe un jilţ şi ţinînd un toiag de dregătorie în mîna stîngă. Odată ajuns domn, considerentul că deşi aparţinea (ilegitim) ramurii dinastice directe a Basarabilor, el era totuşi mai legat de cea colaterală a Craioveştilor, l-a determinat probabil să producă o brizură în armele Ţării Româneşti de pînă atunci, pe multe din însemnele sale domneşti apărînd amintita stemă iconografică agăţată de gîtul păsării heraldice valahice (XXI, 1, 2 şi 4). Această reprezentare urmărea desigur să arate că ţara (figurată simbolic prin acvila uneori cu aspect de corb) este supusă cîrmuirii posesorului stemei de dregător amintită. Faptul, fireşte, n-a scăpat atenţiei contemporanilor căci spre exemplu în *Evanghelia învăţătoare* tipărită la Mănăstirea Dealul în 1644 sub îngrijirea mitropolitului Teofil, versurile aflate sub herbul ţării sînt următoarele:

«Această ţară corbu'şi poartă întru pecetia ei,
«Fericit acum s-au dat adaos pecetiei:
«Scut la pieptul corbului. Cu un semn ca acela
«Om din jeţ şezînd şi toiag laud'acela
«Mare neam băsărăbesc cu aceasta semnează» [92].

Acelaşi procedeu se remarcă şi la stemele Doamnei Elina, soţia lui Matei Basarab, pasărea heraldică a Ţării Româneşti avînd atîrnată de gît un scut conţinînd armele acestei principese (o cruce — uneori simplă, alteori dublă — ieşind dintr-o coroană plasată pe o colină) (XXI, 5). Sistemul se generalizează apoi sub alţi domni din neamul Craioveştilor, precum Constantin Şerban (XXI, 3) şi apoi Constantin Brîncoveanu (IX, 6), sub care apar uneori steme ale ţării în care pasărea valahică poartă aninat pe piept un scut mic cu sau fără vreun însemn distinctiv pe el.

În perioada domnitorilor Cantacuzini, grafica religioasă din Ţara Românească se îmbogăţeşte cu o serie de tipărituri valoroase, împodobite şi cu diferite ornamentaţii şi cu steme ale principatului valah îmbinate cu acvila bicefală bizantină. Sub Şerban Cantacuzino, în special în prima parte a domniei sale, pasărea heraldică românească e înfăţişată pe diverse opere de grafică religioasă într-o postură prioritară faţă de acvila bicefală care apare plasată în chenarul ornamental ce încadrează acest gen de reprezentări armoriate. În atare situaţie, acvila valahică ocupă centrul compoziţiei, captînd fireşte în primul rînd ochiul privitorului, fiind pusă mult mai în evidenţă decît pasărea himerică a fostului Imperiu bizantin ce îndeplineşte în alcătuirea respectivei steme, un rol mai degrabă decorativ decît unul heraldic (deşi atributele domniei — spada şi buzduganul — sînt totuşi ţinute în gheare de acvila bicefală, pentru a aminti, desigur, că puterea de stat se află în mîinile unui reprezentant al familiei împărăteşti ce o simbolizează). În sensul arătat cităm stema

[92] v. I. BIANU şi N. HODOŞ, *B.R.V.*, vol. I, p. 110; textul reprodus şi de V. A. URECHIA, *Schiţe de sigilografie românească*, p. 14 şi gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 112.

Țării Românești de pe frontispiciul *Liturghiei* tipărită la București în 1680 (XXII, 1) precum și cea de pe *Evanghelia* tipărită tot la București în 1682 (XXII, 2).

Dacă pînă acum amplasarea acvilei bicefale avînd rolul de timbru al cartușului conținînd armele Țării Românești și încadrîndu-se în mod organic în chenarul ornamental al acestui cartuș, pusese pasărea imperială într-o postură secundară față de acvila valahică, în a doua parte a domniei lui Șerban Cantacuzino situația se inversează, pasărea heraldică a principatului muntean apărînd într-o ipostază de subordonare în raport cu acvila bicefală bizantină. Astfel, de pildă, pe verso-ul paginii de titlu a *Bibliei* tipărită la București în 1688, acvila împărătească cu două capete, încoronată, ținînd în gheare la dextra spada, la senestra buzduganul, poartă pe piept un mic scut în formă de inimă, ce conține pasărea neagră a Țării Românești deși în poziție de acvilă, dar avînd un vădit aspect de corb, cu capul conturnat, ținînd în cioc pe lîngă cruce și un inel, și fiind flancată în registrul superior de cei doi aștri în poziția inversă celei uzuale, adică o lună conturnată la dextra, iar soarele la senestra [93] (XXII, 4). În reprezentările ulterioare, ca de pildă cea de pe frontispiciul *Antologhionului* tipărit la Rîmnic în 1705 (XXI, 3), acvila cantacuzină apare singură fără a mai însoți pasărea heraldică valahică, deoarece la acea dată nu mai domnea pe tronul Țării Românești un voievod făcînd parte din această familie.

În timpul domniilor fanariote, mai înregistrăm — e drept foarte sporadic — cîteva steme combinate în care pasărea heraldică a Țării Românești apare alături de mobile sau măcar de elemente din armeriile de familie ale unora dintre acești domnitori. Astfel menționăm stema dublă (XXIII, 1) aflată la baza unei stampe contemporane reprezentînd pe Alexandru Ispilanti în prima sa domnie (1774—1782), în care, în două cartușe ovale suprapuse, sînt incluse armeriile principatului muntean și respectiv cele ale familiei Ipsilanti. Artistul, în necunoașterea cu precizie a stemei acestei familii, a confundat însă pasărea fenix neagră ieșind din focul nemuririi ce constituie armele Ipsilanților, cu o acvilă de aceeași culoare.

Pe verso-ul foii de titlu a lucrării «*Descrierea Valahiei*» a generalului von Bauer, tipărită în grecește la București în 1789, se află stema lui Nicolae Mavrogheni (XXII, 5), ce intră și ea în rîndul stemelor în care armele țării sînt îmbinate cu cele de familie ale domnului ei. Într-un cartuș circular, timbrat de o coroană și de însemnele domnești, și flancat de două busturi de paji (copii de casă) spate în spate, suflînd din cîte o trîmbiță cu țeava răsucită (personaje devenite uzuale ca tenanți ai armelor țării) și avînd la bază capul înaripat al unui heruvin deasupra unui leu conturnat, în poziție culcat, se află, pe o terasă, pasărea heraldică conturnată a Țării Românești (cu un aspect mixt între acvilă și corb), flancată la senestra de un soare și ținînd în cioc în afara crucii uzuale, și un cap de bour, ipostază în care respectiva pasăre cît și celelalte ornamente exterioare ale scutului apar în armele de familie ale Mavroghenilor (LXXXIII, 3).

O altă stemă în care sînt semnalate elemente din armele de familie combinate cu cele ale țării o mai constituie și ex-libris-ul lui Constantin Hangerli din 1798, în care acvila neagră a Țării Românești se află într-un medalion oval timbrat de o coroană deschisă și avînd ca susținători atributele domniei, cu deosebirea că în loc de spadă la dextra, apare un hanger, mobilă făcînd parte din armeriile grăitoare ale respectivei familii domnești, la senestra medalionul fiind flancat de buzduganul uzual (XXIII, 2).

Stema lui Ioan Caragea de la baza gravurii reprezentînd pe acest domn, aflată în ediția grecească a *Legiuirii* sale tipărită la Viena în 1818, intră în aceeași

---

[93] v. în același sens și VIRGIL CÂNDEA, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în Studii. Revistă de istorie, XVI, 1963, nr. 3, p. 656—657.

categorie de însemne combinate, ea înfăţişînd acvila ţării inclusă într-un cartuş oval, flancat de ambele părţi de cîte o licornă cu capul conturnat, animale himerice făcînd parte (ca suporţi) din armele de familie ale voievodului menţionat (XXIII, 3).

Odată cu instaurarea domniilor pămîntene în Principate, sistemul de îmbinare a stemei ţării cu elemente din cea de familie a voievodului în scaun se generalizează, desigur sub influenţa directă a heraldicii europene în care, începînd din primele decenii ale veacului al XIX-lea, şi arta heraldică românească ajunge în mod mai mult sau mai puţin riguros să se încadreze. Dacă în timpul domniei lui Grigore al IV-lea Ghica (1822—1828) se menţine încă tradiţia, rămasă din epoca fanariotă, a sigiliilor de stat cu scutul sau cartuşul conţinînd acvila cruciată a Ţării Româneşti flancat de Sf. împăraţi Constantin şi Elena (în care, după cum am văzut, se transformaseră în final personajele domneşti din desueta scenă a «Novei plantatio»), scut sau cartuş înconjurat ori nu, şi de stemele celor 17 judeţe ale Munteniei, odată cu domnia lui Alexandru Ghica (1834—1842) se introduce şi rămîne în uz constant pînă la unirea principatelor, sistemul stemelor mixte ca însemn oficial nu numai al domnului ci şi al ţării însăşi. Astfel menţionăm sigiliul de stat al lui Alexandru Ghica (XXIII, 4) în care, într-un decor perfect heraldic, sub un mantou de purpură dublat de hermină şi timbrat de o coroană cu aspect de coroană regală, apare scutul cu armele ţării surmontat de o cască cu gratii, aşezată în faţă şi încoronată cu o bonetă princiară; scutul este flancat de doi lei cu capetele conturnate ţinînd în gheare, cel de la dextra buzduganul, iar cel de la senestra spada şi stînd fiecare pe cîte o ţeavă de tun uşor înclinată. Ecusonul menţionat, tăiat la orizontală şi despicat la verticală în cîmpul inferior, conţine în primul cartier acvila cruciată a Ţării Româneşti cu aripile larg deschise avînd zborul în jos, al doilea cartier fiind fasciat roşu, aur şi albastru (devenite culorile steagului principatului), în sfîrşit al treilea cartier prezentînd propriu-zise elemente personale din stema de familie a domnitorului şi anume pe verde, o serie de şase aşa-zise «lacrimi» de argint.

Un sistem identic de includere a stemei de familie în ansamblul armelor de stat ale Ţării Româneşti îl vor prezenta şi sigiliile mari heraldice ale domnitorilor Gheorghe Bibescu (XXIII, 5) şi Barbu Ştirbei (XXIII, 6), în care, într-un decor identic, adică mantou de purpură dublat de hermină, încoronat de astă dată de cîte o bonetă princiară, apare scutul de format compozit (între cel aşa-zis polonez şi cel germanic), netimbrat de coroană la Bibescu, încoronat la Ştirbei şi flancat de cei doi lei, afrontaţi în stema primului dintre domnitori, cu capul conturnat la cel de al doilea, avînd în gheare atributele suverane (la Bibescu buzduganul şi spada apărînd ţinute de lei în unghi drept deasupra scutului, la Ştirbei în poziţie oblică, ca în stema lui Alexandru Ghica). În interiorul ecusonului din centrul mantoului de purpură şi hermină, în aceeaşi împărţire a cîmpului (tăiat-despicat în talpă) apare în primul cartier acvila cruciată şi încoronată a Ţării Româneşti cu aripile larg deschise (avînd zborul în sus la Bibescu şi în jos la Ştirbei) şi ţinînd în gheare atributele domniei, la dextra spada, la senestra buzduganul. Al doilea cartier conţine armele de familie ale celor doi voievozi şi anume pe azur, căpriorul (şevronul) Bibeştilor de argint, avînd la bază o stea cu şase raze din acelaşi metal (stemă comună ambilor principi, ei fiind — după cum se ştie — fraţi, Barbu Bibescu, înfiat de către naşul său de botez, marele vornic Barbu Ştirbei, luînd numele adoptatorului). În sfîrşit, în ultimul cartier al scutului, găsim în stema lui Gheorghe Bibescu cele trei fascii tricolore (preluate de la Alexandru Ghica şi reprezentînd culorile ţării, ce apar şi pe drapelele civice sau militare de la acea epocă), în timp ce în armeriile lui Barbu Ştirbei aflăm stema personală — intrată de atunci în blazonul acestei familii — şi anume pe argint, o carte deschisă de aur, plasată oblic (în bandă),

tricolorul apărînd însă pe o fascie tripartită ce separă cîmpul superior de cele inferioare.

Fără să mai analizăm stemele domneşti însoţite şi de cele ale judeţelor, pe care le vom studia la capitolul armeriilor districtuale, putem considera a fi epuizat materialul heraldic de stat al Ţării Româneşti combinat cu stemele dinastice, de familie sau personale ale diverşilor ei voievozi de la întemeierea acestui principat şi pînă la unirea sa cu Moldova în 1859

c) Steme atribuite Ţării Româneşti în armorialele străine

Cea mai veche reprezentare heraldică atribuită Ţării Româneşti de către heraldiştii străini înfăţişează în cîmp de argint trei capete de mauri înconjurate fiecare de cîte o bandă din acelaşi metal şi dispuse 2, 1. În cazul cînd n-ar fi apocrifă, această stemă ar putea proveni, după unii cercetători [94], din timpul amintitei Cruciade a V-a a lui Andrei al II-lea, în care, conform obligaţiilor feudale, prezenţa unor contingente provenite din teritoriile viitoarelor ţări româneşti nefiind deloc exclusă, conducătorii acestor contingente — căpetenii autohtone locale — s-au putut întoarce, după terminarea campaniei, cu steme adoptate în timpul amintitei cruciade. În orice caz, putem afirma — deşi nu sîntem încă în măsură să ne explicăm în mod cert sorgintea [95] — că primul care a atribuit Ţării Româneşti stema cu capetele de arapi a fost germanul Ulrich von Richenthal în cronica sa alcătuită în prima jumătate a secolului al XV-lea (circa 1420—1430) tratînd despre Conciliul ţinut între 1414—1418 în localitatea Constanţa din Baden, reuniune la care au participat şi delegaţi din ţările române [96]. În manuscrisul princeps scris în latineşte al respectivei cronici (care a ars în 1697), autorul a înfăţişat stema cu capete de arapi atribuind-o Ţării Româneşti; ulterior, în primele copii germane ce s-au efectuat după textul original, această reprezentare — fie din pricina unor inadvertenţe ale diverşilor copişti, fie în mod intenţionat, datorită strălucitelor victorii ale lui Ştefan cel Mare asupra turcilor (simbolizaţi prin capetele de mauri) — ea a fost, ca şi în diversele ediţii (tipărite) ale acestei cronici, atribuită Moldovei [97] (XXIV, 1). Totuşi, chiar şi în situaţia semnalată, elementul arap nu dispare din stema atribuită Ţării Româneşti, căci în varianta cronicii lui Richenthal numită de la Constanţa (tipărită la Augsburg în 1536 [98]), stema Valahiei mari conţine ca mobile ale scutului, în

---

[94] v. I. N. MĂNESCU, *Origina stemei Ţării Româneşti*, lucrare în mss., citată mai sus.

[95] C. KARADJA în *Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, Buc., 1927, p. 66 şi 81, semnalează că în Codexul din Aulendorf (f. CCCXXX), cele două principate româneşti sînt în mod eronat situate din punct de vedere geografic în Africa, fapt care ar putea explica prezenţa în stemă a unor capete de negri.

[96] Începînd cu D. A. STURDZA care a semnalat primul existenţa şi însemnătatea acestei cronici pentru istoriografia principatelor române (v. *Cronica lui Ulrich de Richenthal asupra Conciliului de la Constanţa (1414—1418)*, tema a fost reluată ulterior şi prezentată în felurite moduri de către: C. KARADJA (*op. cit.*, cît şi IDEM, *Portretul şi stema lui Grigore Ţamblac şi misiunea sa la Conciliul din Constanţa*), D. C. PETRESCU (*Rostul capetelor de arapi în stema Băsărăbeştilor*), G. M. IONESCU (*Etiopienii în Dacia preistorică*), MIHAI POPESCU (*Capetele de arabi în stema Basarabilor*), în sfîrşit STELIAN METZULESCU (*Un document heraldic, Crucea Sf. Andrei simbol heraldic*, precum şi în alte dintre numeroasele sale studii heraldice în care face multiple referiri la Richenthal şi la cronica sa).

[97] v. STELIAN METZULESCU, *Un document heraldic*, p. 140.

[98] Aflată astăzi în Biblioteca Naţională din Viena sub Sig. 24, G, 7 (cf. M. POPESCU, *op. cit.*, p. 152—153), stema cu cei doi copii de arapi atribuită Valachiei mari a fost preluată ulterior şi de alţi heraldişti ca spre exemplu MARTIN SCHROT, *Wappenbuch des heiligen römischen*

cîmp de argint, doi copii de arapi adosaţi şi cu cîte o mînă ridicată în sus (III, 5), deşi această reprezentare nu mai apare în celelalte variante de manuscrise şi ediţii ale respectivei cronici germane.

În orice caz, încă din conţinutul celei mai vechi cópii manuscrise conservate pînă astăzi (Codexul din Aulendorf) al operei lui Richenthal, cît şi din cuprinsul altor diverse cópii (I, 1, 5 şi II, 1) precum şi al ediţiilor tipărite ulterior, constatăm un paralelism în reprezentările de natură heraldică considerate a fi aparţinut Ţării Româneşti, deoarece în aceste cópii şi publicaţii stema atribuită principatului muntean are un alt aspect, înfăţişînd în cîmp de argint un leu în picioare, roşu (uneori negru), încoronat sau nu. Acest paralelism s-a datorat, după unii cercetători [99], interpretării greşite date de către unii dintre numeroşii copişti şi editori ai cronicii lui Richenthal, pasajelor privitoare la Ţara Românească. Într-adevăr, în textul acestei cronici, ambele ţări româneşti sînt numite Walachey, Muntenia «*mindere*» sau «*kleine Walachey*», iar Moldova «*grosse Walachey*»; întrucît delegatul principelui Valahiei mici, boierul Dobromir (Thebemur) apare cu o stemă în care e înfăţişat în cîmp de argint un leu rampant încoronat (LXXXVI, 1), copiştii au putut confunda armele delegatului, cu cele ale însăşi statului al cărui trimis era. Heraldiştii germani din secolul al XVI-lea şi cei ulteriori de pretutindeni, au interpretat termenul de «*kleine Walachey*», în accepţiunea sa modernă şi anume referindu-se doar la partea vestică a Ţării Româneşti, în speţă la Oltenia; astfel s-a introdus în armorialele germane o stemă proprie a acestei din urmă regiuni, stemă care dealtfel nu a circulat niciodată şi n-a fost folosită în nici o împrejurare de către administraţia respectivei provincii.

Dacă însă într-adevăr, nici administraţia locală, nici cea austriacă (între 1718—1739) a Olteniei, n-au întrebuinţat vreodată stema cu leul, considerăm totuşi că acest animal heraldic ar putea eventual să reprezinte o străveche tradiţie, poate a băniei oltene, sau poate ale unora dintre teritoriile situate pe ambele versante ale Oltului în timpuri imemoriale, anterioare descălecării Ţării Româneşti. O atare stemă ar putea de asemenea fi inspirată de la aşa-numiţii lei dacici, emblemă de antică tradiţie (I, 3) posibil perpetuată de pe vremea acestor strămoşi ai poporului român [100], sau poate să derive din leul din stema atribuită Cumaniei (II, 3) sau în sfîrşit din cel din emblema Asăneştilor, cunoscuta dinastie a Imperiului românobulgar din secolele XII şi XIII.

În orice caz, cercetări viitoare mai aprofundate vor trebui făcute pentru a explica atît prezenţa unui leu pe sigiliul mic al lui Mircea cel Bătrîn (aplicat alături de pecetia de stat a acestui voievod pe tratatul de alianţă încheiat la 1411 cu regele Vladislav al Poloniei) [101] (II, 4), a leului gravat pe sigiliul datînd de la finele secolului al XVI-lea şi atribuit cu multă certitudine lui Petru Vodă Cercel (II, 6), precum

---

Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa, München, Adam Berg, 1581 (cf. ibidem, p. 154, fig. 11) şi popularizată ca atare în felurite armoriale central şi vest-europene. BOLLIAC în *Daco-Romane* (sub nr. XXII) o menţionează şi dînsul ca stemă a Valahiei mari.

[99] CONST. MOISIL: *Stema României. Originea şi evoluţia ei istorică şi heraldică* (publicată separat cu adaosuri, nu ca extras din Boabe de grîu), Buc., 1931, p. 22.

[100] IANKO SCHAFARIK în articolul său asupra stemelor teritoriilor şi dinastiilor sîrbeşti (în «Glasnik» (Beograd), IX, 1857, p. 341—348), vorbind despre stema atribuită Daciei spune: «Dacia este ţara împărţită astăzi în Valachia, Ardealul şi Moldova. Vechia ei stemă arată doi lei afrontaţi în cîmp roşu între care de jos se ridică un triunghiu cu laturile curbate şi cu vîrful în şef, jumătate alb şi jumătate roşu» (v. p. 345). Reprezentarea acestei steme se află în tabelul (anexat lucrării sus-menţionate) alcătuit de MILAN SIMIĆ, v. tab. V, nr. 31.

[101] v. E. DE HURMUZAKI: *Doc. priv. la Ist. Rom.*, I, (1346—1450), Buc., 1890, pl. III la doc. CCCXCI, p. 472—473; I. N. MĂNESCU în *Das dreifache Wappen der Fürsten von Walachei*, Buc., 1974 (în mss.), inaugurează o investigaţie şi în această direcţie.

şi a leului aflat pe pavăza unui călăreţ valah din vremea lui Mihai Viteazul, reprodus pe o gravură germană de epocă.

Revenind la stema cu capetele de arapi, trebuie să precizăm că acest gen de armerii a apărut foarte frecvent în heraldica central şi vest-europeană, în urma luptelor desfăşurate — mai ales în timpul Cruciadelor — între diverşii musulmani (mauri, sarazini, arabi, turci etc.) şi monarhii, marii seniori, cavalerii cît şi numeroasele cetăţi şi oraşe aparţinînd diferitelor ţări situate pe acest continent. Referitor la Ţara Românească, stema cu capete de arapi îi mai fusese atribuită — în afara cronicii lui Richenthal şi a lucrărilor derivate din ea — şi de către diverse armoriale sîrbeşti, în circulaţie în spaţiul balcanic începînd de la finele veacului al XVI-lea. Întrucît însă, în cele mai vechi dintre aceste armoriale şi anume în aşa-numitul pseudo-Rupcić[102], alcătuit între 1580—1590, cît şi în primele sale cópii manuscrise întocmite între 1595—1630[103], stema Ţării Româneşti (în orice formă ar fi fost înfăţişată) nu este întîlnită[104], e de presupus că reprezentările aflate în colecţiile heraldice sîrbeşti mai recente, şi anume Paul Ritter Vitezović[105], Hristofor Jefarović[106]

---

[102] Preotul călugăr Stanislav Rupcić, pretinsul heraldist al ţarului Ştefan Duşan (1331—1355), care ar fi alcătuit la mănăstirea Sfeti Gora la 1340 în memoria lui Ştefan Nemania, ţarul Serbiei Mari (1196—1228) un manuscris cuprinzînd stemele atît ale ţarului Duşan şi ale nobililor săi, cît şi ale ţărilor şi provinciilor stăpînite cîndva de sîrbi, este un personaj apocrif, născocit de amiralul de origine sîrbă Petar Ohmucević din flota spaniolă, de la finele secolului al XV-lea, care pentru a putea intra în rîndul nobililor regatului prea catolic, şi-a falsificat genealogia şi a comandat unui autor, rămas pină în prezent necunoscut (pe care îl vom numi în mod convenţional pseudo — Rupcić) un armorial în care să se afle şi stema sa de familie, precum şi cea a Macedoniei, asupra căreia emitea pretenţii de stăpînire, dinastică chiar. Pentru ca acest fals să capete mai multă autoritate, amiralul a pus pe autorul armorialului comandat de dînsul să-şi prezinte lucrarea drept opera personajului fictiv menţionat mai sus; manuscrisul în limba latină a fost alcătuit după unii cercetători, la 1580, după alţii la 1583, la 1585 sau la 1590 şi se găsea la Roma unde s-a pierdut în secolele următoare (informaţii comunicate de heraldistul HRISTO DERMENDJIEV din Sofia). Opera pretinsului Stanislav Rupcić este citată şi de STELIAN METZULESCU în *Crucea Sf. Andrei simbol heraldic*, p. 1024 şi nota 7, fără a şti însă că lucrarea este apocrifă.

[103] Copiile manuscrisului pseudo-Rupcić au fost numeroase, cea mai veche, alcătuită la 1595 de Korenić Neorić în text slav şi latin, aflîndu-se astăzi în biblioteca Universităţii din Zagreb. Se presupune că Neorić ar fi fost şi autorul lucrării originale comandate de amiralul Ohmucević, dar faptul nu este încă dovedit. Manuscrisul atribuit lui Rupcić a circulat mult în spaţiul sud-slav, fiind copiat de cîteva ori la diverse date, precum la 1601 în limba italiană de dalmatul Mavro Orbini, apoi la 1636 în latineşte de către Marko Skoroević din Bosnia, manuscrisul păstrîndu-se în National-bibliothek din Viena (v. *Codex Vindobonensis*, nr. 7683); se mai înregistrează cîteva copii constituind aşa-numitele manuscrise de la Beograd, de la Novi-Sad, în sfîrşit cel de la mănăstirea Fojnitza (tot din Serbia), copiat la 1800 în limba slavă cu caractere cirilice (informaţii comunicate de acelaşi heraldist bulgar sus-menţionat, unele citate şi de STELIAN METZULESCU, *op. cit.*, ibidem).

[104] MIHAI POPESCU în articolul său: *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, p. 153, nota 2, deplînge faptul că în armorialul lui Rupcić (ignorînd de asemenea că personajul este fictiv) nu se întîlneşte stema Ţării Româneşti şi contrazice pe D. C. PETRESCU care în *Rostul capetelor de arapi în stema Băsărăbeştilor*, p. 782, pretinde că armele cu capetele de arapi s-ar găsi în respectiva colecţie heraldică.

[105] v. PAUL RITTER VITEZOVIĆ, *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*. Viennae, 1701, p. 81, nr. 4 (cf. STELIAN METZULESCU, *op. cit.*, p. 1027 şi nota 15).

[106] HRISTOFOR JEFAROVIĆ, bulgar de origine, emigrat în Serbia, de profesie pictor bisericesc, a editat la 1741 armorialul lui Vitezović mai sus amintit, traducînd textul în limba sîrbă. Stemele din *Stemmatographia*, în versiunea sîrbească a lui Jefarović, au servit ca model pictorului bulgar Nicola Obrazopisov din Samokov, care la 1839 a decorat altarul bisericii mănăstirii Rylla cu multe dintre acelea care reprezentau atît armeriile slavilor de sud cît şi ale ţărilor din spaţiul balcanic, printre care şi Ţara Românească (cu capete de arapi) şi Moldova (cf. informaţiilor comunicate de heraldistul DERMENDJIEV sus-menţionat, precum şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1026, nota 9 şi p. 1027).

şi Milan Simić [107], datînd din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea (în care stema principatului Ţării Româneşti apare dotată cu cele trei capete de arapi), să fie inspirate tot din sursa Richenthal sau a descendenţilor acesteia şi nu dintr-un izvor balcanic diferit.

În privinţa semnificaţiei capetelor de mauri în armele Ţării Româneşti, problema a format, după cum se ştie, obiectul unor ample discuţii şi controverse între specialişti, începînd încă din secolul trecut. Considerate iniţial ca stemă a principatului valah, apoi — de la Hasdeu [108] şi Xenopol [109] încoace — ca blazon de familie al dinastiei Basarabilor, semnificaţia acestor mobile heraldice a fost explicată în lumina ultimelor cercetări (Emil Vîrtosu [110], Stelian Metzulescu [111]) ca reprezentînd generic simbolul luptelor victorioase de la finele veacului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea — ale domnilor Ţării Româneşti împotriva turcilor (înfăţişaţi prin aceste capete de mauri) [112], neconstituind nicidecum elemente legate de vreo anume tradiţie heraldică autohtonă, în corelaţie directă cu originile ţării sau ale dinastiei respectivului principat. Totuşi, alţi cercetători (A. Sacerdoţeanu, I. N. Mănescu ş.a.) consideră că în această problemă trebuie să se tragă concluzii mai puţin categorice, deşi părerea general acreditată asupra stemei cu capetele de arapi e îndeobşte defavorabilă, respectivele armerii fiind socotite apocrife pe considerentul neconcordanţei între această reprezentare şi cele cunoscute din heraldica sigilară şi monetară a Ţării Româneşti de la finele veacului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea. E drept că o documentaţie privitoare la emblemele sau stemele — dacă vor fi existat — ale dinaştilor români de pe cele două versante ale Oltului, din perioada anterioară întemeierii principatului muntean, nu am putut găsi nicăieri pînă în prezent; nu posedăm deci nici o informaţie din punct de vedere heraldic asupra eventualelor armerii ale lui Litovoi şi Seneslau şi ale ascendenţilor lor, înainte de unificarea teritoriilor ce au alcătuit ca stat închegat, sub Basarab I, Ţara Românească. Dacă aceste izvoare ne lipsesc astăzi cu desăvîrşire, nu putem şti care să fi fost situaţia pe vremea lui Richenthal, cînd n-ar fi fost deloc exclus ca atare reprezentări heraldice să fi existat şi despre care respectivul autor să fi avut cunoştinţă. De aceea, conform şi opiniei prof. A. Sacerdoţeanu căreia ne asociem, nu considerăm că este cazul să atribuim atît stemelor din cronica susamintită, cît şi celor apărute ulterior (dar inspirate direct din acestea), calificativul de apocrife, atîta vreme cît nu cunoaştem sursele documentare folosite de autorii lor, fiind de

---

[107] v. MILAN SIMIĆ, *Grbovi Srbski Zemalia i Dinastia* (Tabel heraldic ca anexă la studiul lui IANKO SCHAFARIK asupra stemelor teritoriilor şi dinastiilor sîrbe), în Glasnik (Beograd), IX, 1857, anexă la p. 348, tabelul V; (v. şi ST. METZULESCU, *op cit.*, p. 1027, precum şi IDEM, *Un document heraldic*, în Gl. Bis., XIX, 1960, nr. 1—2, p. 130 şi nota 4).

[108] v. *Istoria critică a Românilor*, Vol. I, Ed. I, Buc., 1873, p. 96—103 şi Ed. II, Buc., 1875, p. 95—97; IDEM, *Etymologicum Magnum Romaniae*, Vol. II, Buc. 1887, p. 1459; vol. III, Buc., 1893, p. 2567—2575; vol. IV, Buc. 1898, p. XXXIX—XL şi XLVI—XLVII; IDEM, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?* Buc., 1894, p. 13—16.

[109] v. *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, vol. III, Buc., 1914, p. 152.

[110] v. *Titulatura domnilor şi asocierea lor la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă în sec. al XVI-lea*, Buc., 1960, p. 235 şi 240—241.

[111] v. *Un document heraldic*, p. 135—136 şi 140—141.

[112] Capetele de arapi sînt numite mai frecvent în ştiinţa heraldică clasică capete de mauri, din pricină că primele contacte războinice avute de occidentali cu musulmanii au fost cele cu Maurii, atît în Spania, cît şi în Franţa, Italia etc. Ulterior, prin extindere de sens, aceste reprezentări au înglobat şi pe turci şi în general pe toate popoarele islamice, numite în mod generic de către creştini din motive confesionale, necredincioşi. Astfel se explică pentru ce în unele descrieri heraldice ale unor steme occidentale se întîlneşte, pentru a înfăţişa atare capete, termenul de «cap de necredincios» (tête d'infidèle), v. H. GOURDON DE GENOUILLAC, *Les mystères du blason*, Paris, 1863, p. 40; M. BACHELIN-DEFLORENNE, *La science des armoiries*, Paris, 1880, p. 234 etc.

presupus că ei s-au servit totuşi de anumite izvoare şi tradiţii reale la acea epocă, astăzi pierdute poate pentru totdeauna.

Mai departe, trebuie să precizăm că stema cu capete de arapi apărută şi avînd o circulaţie exclusiv în afara graniţelor ţărilor române, a fost perpetuată de la un heraldist la altul şi atribuită succesiv cînd principatului muntean, cînd celui moldovean. Într-adevăr, ulterior perioadei primei sale apariţii — conform aceloraşi explicaţii date de heraldistul St. Metzulescu — strălucitele victorii ale lui Ştefan cel Mare [113], cît şi mai tîrziu, cele ale lui Ştefăniţă [114] şi respectiv ale lui Ion Vodă cel Viteaz [115] împotriva turcilor, vor determina atribuirea stemei în cauză Ţării Moldovei. La finele secolului al XVI-lea, datorită izbînzilor, de asemenea notorii, ale lui Mihai Viteazul asupra aceloraşi temuţi adversari, armele cu cele trei capete de arapi vor fi din nou considerate ca stemă a Ţării Româneşti de către cronicarul Levinus Hulsius în *Cronologia* sa tipărită în 1596 şi 1597 (III, 1), rămînînd de aci încolo, exclusiv atribuite acestui principat în toate lucrările heraldice străine ulterioare [116] (III, 2, 3 şi 4).

În concluzie, stema cu capete de mauri, iniţial apărută în cronica lui Ulrich von Richenthal, s-a perpetuat în arta blazonului din Occident ca înfăţişînd armeriile ţărilor române, respectiva reprezentare răspîndindu-se apoi în Europa pe o destul de întinsă arie geografică. Astfel, începînd din secolul al XV-lea — referindu-se în speţă la Ţara Românească — s-a generalizat obiceiul înfăţişării simbolice a efigiei respectivului principat sub această formă generică, nespecifică, care a dăinuit multă vreme după aceea, fiind însuşită de numeroşi heraldişti apuseni de la acea epocă şi ulteriori. De aceea, amintita stemă cu cele trei capete de mauri, apărută în diverse armoriale central şi vest-europene, se va bucura uneori de mai multă notorietate şi difuziune în unele ţări din occidentul continentului nostru decît însăşi acvila valahică, însemnul heraldic autohton, consacrat de veacuri pe meleagurile româneşti ca simbolizînd principatul muntean.

★

Cu aceasta încheiem cercetarea noastră în domeniul stemei Ţării Româneşti, considerînd că am abordat toate aspectele majore privind istoricul şi evoluţia ei de-a lungul timpului.

---

[113] v. *Cronica* lui RICHENTHAL în ediţia Anton Sorg, Augsburg, 1483, f. 109, precum şi manuscrisul aceleiaşi cronici aflat în Biblioteca Universităţii din Praga, şi datat 1464.

[114] v. ediţia aceleiaşi opere tipărită la 1536 de către Heinrich Steiner.

[115] v. ediţia aceleiaşi opere tipărită la 1575 de către Paul Refeler şi Sigmund Feyerabend.

[116] v. de pildă R. P. IOANNES SZÈGEDI, *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici*, Tyrnaviae, 1734, tab. I, fig. XIII; PAUL RITTER, *Stemmatographia* . . ., p. 81, nr. 4; IVÁNFI EDE, *A Magyar birodalom vágy Magyaroszág a Reszeinek cimere*, Pest, 1869, pl.F, fig. 4, etc. (pentru ultimele două lucrări, v. şi STELIAN METZULESCU, *Crucea Sf. Andrei* . . ., p. 1029, fig. 18 şi 19). În lucrarea lui Ivánfi sus-menţionată, stema atribuită Ţării Româneşti se prezintă sub forma unui scut cu o bordură de aur, în al cărui cîmp de azur se află trei capete de mauri, aşezate 2, 1 şi purtînd fiecare cîte o bandă de argint (cf. IDEM, ibidem, p. 1035).

CAPITOLUL 3

MOLDOVA (sec. XIV—XIX)

a) Stema de stat

Adevărata emblemă aparţinînd din timpuri imemoriale pămîntului Moldovei, recunoscută ca atare şi perpetuată de-a lungul veacurilor ca însemn oficial al acestei ţări, a fost străvechiul cap de bour văzut din faţă, cu o stea între coarne. Cînd şi în ce împrejurări a apărut această reprezentare ca simbol al suveranităţii respectivului teritoriu, sînt întrebări cărora nici un heraldist sau alt gen de cercetător istoric nu le-a putut pînă în prezent răspunde cu precizie. Ca şi în cazul vulturului (anterior acvilei Ţării Româneşti), însemn a cărui tradiţie se pierde în negura vremurilor, tot astfel şi capul de bour constituie o emblemă teritorială a cărei origine şi moment de apariţie nu se pot stabili nici măcar cu aproximaţie. Tot ceea ce sîntem în măsură să afirmăm se rezumă doar la faptul că el exista anterior primei descălecări a ţării de către Dragoş (care poseda după cum vom vedea o altă stemă), şi deci cu atît mai vîrtos, adevăratei întemeieri a statului feudal moldovean independent de către Bogdan I la 1359.

Unii cercetători [1] au căutat să atribuie capului de bour sensuri mitico-rituale (cu rădăcini în preistorie chiar), legîndu-l de anumite practici a unui cult străvechi, dezvoltat în aria Carpaţilor nordici care includea printre alte manifestări şi un rit cinegetic terminat prin imolarea unui animal pe malurile unui rîu (ceea ce ar explica atît binecunoscuta legendă a descălecării Moldovei, consemnată în vechile letopiseţe, cît şi reprezentarea heraldică doar a capului de bour şi nu a animalului întreg). De asemenea, mobilele anexe ale acestui cap de bovideu — stea, lună crai-nou, soare — făcînd deci parte din categoria aştrilor, ar îngădui presupunerea ca acest animal să fi constituit poate simbolul unui cult solar de antică tradiţie pe meleagurile carpatice [2]; de aci s-ar putea explica pe de o parte persistenţa, pe de alta fixitatea respectivului însemn (asemănătoare celei a reprezentărilor ermetice de factură totemică din practicile religioase primitive), conservat aproape intact de-a lungul veacurilor ca stemă venerabilă şi venerată a Ţării Moldovei.

Spre deosebire de stema Ţării Româneşti despre care heraldiştii au scris mai puţin, armele Moldovei au format obiectul unei atenţii mai speciale, concretizată în studii mai numeroase — unele foarte detaliate şi deosebit de valoroase — în care respectivul subiect a fost amplu tratat şi dezbătut. Contrar însă majorităţii

---

[1] Ştefan Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIV-e — XVI-e siècles)*. Referat la cel de al XI-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică de la Liège 29 mai — 2 iunie 1972, Braga (Portugalia), 1973, p. 265) citind pe Mircea Eliade dintr-o recentă lucrare a acestuia ce vom menţiona mai jos, privind istoria religiilor.

[2] v. în acest sens şi Ghenadie (Enăceanu) episcop al Rîmnicului-Noul Severin, *Eraldica veche a Românilor. Stemele ţărilor în faţa religiunilor daco-romane, cabirismul şi mitraismul*, Buc., 1894, p. 56—65, precum şi Henri Sanielevici, *Stema Moldovei şi cea a Ţării Româneşti*, Buc., 1934, p. 15—52.

acestor heraldişti, ne vom îngădui — aşa cum am procedat şi în cazul stemei Ţării Româneşti — să analizăm evoluţia armelor de stat ale Moldovei separat de cele dinastice, sau de combinaţiile între cele două genuri de reprezentări armoriate şi aceasta pe considerente ce vom justifica în cursul capitolului de faţă.

Întocmai ca în principatul valah, primele reprezentări ale armelor Moldovei au fost de ordin sigilar, vestigiile rămase datînd din timpul domniei lui Petru I (c. 1375 — c. 1391), deşi e de presupus că şi Bogdan I şi Laţcu au folosit sigilii armoriate. Pecetea lui Petru I atîrnată de actul omagial din 1387 către regele Vladislav al II-lea Jagiello (act aflat în arhivele polone), înfăţişează în centrul său un cap de bour; amprenta sigilară conservată satisfăcător pe documentul original, a ajuns din nefericire arhivelor noastre doar sub forma unei fotografii neclare pe care nu se poate identifica nici un detaliu precis [3]. Ca şi în sfragistica Ţării Româneşti unde — precum am văzut — pecetea foarte degradată de vreme a lui Vladislav I de pe privilegiul dat în 1368 braşovenilor, face imposibilă studierea ei, trebuind să ne referim la cea asemănătoare a lui Mircea cel Bătrîn din 1390, tot astfel şi pecetea lui Petru I din 1387, din motivele arătate, nu poate fi analizată în amănuntele ei decît prin aceea similară a lui Roman I de pe hrisovul din 30 martie 1392 [4]. Această amprentă sigilară înfăţişează într-un chenar cu şase lobi şi în interiorul unui scut aproape triunghiular cu laturile inferioare arcuite, un cap de bour văzut din faţă (rencontre), cu vîrful coarnelor recurbat în afară şi cu o stea cu şase colţuri între ele (XXV, 1). În această situaţie, vestigiile monetare sînt singurele care ne pot oferi o imagine clară a stemei Moldovei în domnia lui Petru I. Astfel, pe groşii emişi de acest voievod cu prilejul baterii primelor monede naţionale ale acestui principat după 1377, capul de bour apare ca şi pe sigiliul analizat, cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară, dar posedînd între ele o stea cu cinci colţuri răsturnată, tot ca şi cea care flanchează în cantonul inferior senestru botul animalului heraldic ce mai este însoţit în cantonul inferior dextru şi de o lună crai-nou (XXXV, 1 a). Trebuie totuşi observat că spre deosebire de amprentele sigilare în care capul de bour apare inclus într-un scut, emisiunile monetare înfăţişează capul aceluiaşi animal heraldic liber în cîmpul monetar, scutul fiind rezervat doar stemei dinastice de pe revers.

O emisiune ulterioară a lui Petru I prezintă însă steaua, deşi tot cu cinci colţuri, înfăţişată în postura normală, nu răsturnată, capul de bour cu coarnele puţin mai groase, fiind flancat în cantonul inferior senestru de acelaşi gen de stea cu cinci raze, cu colţul impar în sus (XXXV, 2 a).

Pe alte emisiuni monetare ale lui Petru I, mai apare (în locul stelei ce flanchează la senestra botul bourului) şi o roză cu cinci petale.

Din domnia lui Roman I (1391—1394) ni s-au conservat doar vestigii de ordin sigilar, deoarece de la acest voievod nu se cunosc nici un fel de emisiuni monetare. Peceţile atîrnate rămase de la Roman I dintre care cea (citată mai sus) de pe actul intern din 30 martie 1392, cît şi cea de pe actul omagial către regele Poloniei din 5 ianuarie 1393 [5], ne înfăţişează de asemenea încadrat într-un chenar cu şase lobi, un scut triunghiular cu laturile inferioare curbate, în care se află capul de bour cu steaua în şase colţuri şi cu coarnele avînd aceeaşi poziţie ca în reprezentările

---

[3] v. şi I. N. MĂNESCU, *Stema Moldovei. Origini şi istorie* (lucrare în mss.), p. 3 şi IDEM, *Stema Moldovei*, în Mag. ist., VI, 1972, nr. 5 (62), mai, p. 37.

[4] v. Arh. Stat. Buc., Arh. Centr.; v. şi Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, F. LIII-33 A-D, copie foto şi C. MOISIL, *Stema României*, Buc. 1931, p. 6, fig. 15.

[5] v. I. BOGDAN, *Album paleografic moldovenesc*, Buc. şi Paris, 1926, tab. 84; C. MOISIL, *op. cit.*, ibid., fig. 16 (extras).

monetare datînd din domnia predecesorului său, animalul fiind însă flancat în cantonul dextru inferior de o roză (sugerată de o globulă centrală înconjurată circular de alte cinci), iar în cantonul senestru inferior de o semilună conturnată (XXV, 1).

Vestigiile sigilare și monetare de la Ștefan I (1394—1399) conservă același gen de reprezentări heraldice ca și acelea ale celor doi predecesori ai săi, menținînd deci diferențele înregistrate între mobilele aflate pe peceți și cele de pe monede.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400—1432) se produc însă unele modificări în aspectul animalului heraldic înfățișat atît pe peceți cît și pe monede. Pînă la sfîrșitul anului 1408, voievodul va menține atît pe sigiliile cît și în emisiunile sale monetare tipul bourului cu elementele anexe specifice, cunoscute anterior, ale fiecăruia dintre cele două genuri de reprezentări citate. Cu începere însă din anul 1409, atît pecețile cît și monedele vor înregistra schimbări în înfățișarea lor, în sensul că primele vor prezenta un cap de bour cu urechi mari și cu coarne masive curbate înăuntru, între care e plasată o stea cu cinci colțuri (nu cu șase ca pînă acum), botul bourului fiind flancat la dextra de o roză, nu globulară, ci cu petale bine conturate, iar la senestra de același gen de semilună conturnată [6] (XXV, 2). Tipul monetar, după o scurtă perioadă de tranziție, se stabilizează după 1409, introducîndu-se și pe emisiunile de acest fel, modificările de aspect aduse capului de bour și unora dintre mobilele sale anexe în reprezentările sigilare menționate mai sus (XXXV, 3 a și 4 a) [7]. De asemenea deosebirea existentă pînă atunci în plasarea elementelor lună crai-nou pe flancul dextru și roza pe cel senestru al capului de bour aflat pe emisiunile monetare (cele două mobile fiind așezate exact invers pe reprezentările sigilare de pînă acum), nu va dăinui mai departe, întrucît începînd de la data menționată, atît pe monede cît și pe sigilii roza și semiluna vor fi plasate identic, floarea la dextra și astrul la senestra, poziție care se va menține neschimbată atît în pecețile cît și pe aproape toate emisiunile monetare ale lui Alexandru cel Bun și ale fiilor săi Iliaș și Ștefan al II-lea pînă la Petru al II-lea.

Aspectul capului de bour pe sigiliile domnești ale urmașilor lui Alexandru cel Bun, cu formatul coarnelor curbat în interior avînd steaua cu cinci colțuri între ele, cu urechile mari și cu elementele anexe de pe flancuri, roza la dextra și luna conturnată la senestra, se va continua neschimbat în acest mod de reprezentare de-a lungul domniilor tuturor voievozilor Moldovei atît din secolul al XV-lea — printre care, firește, și Ștefan cel Mare (v. pecetea sa din 1459, XXV, 3) [8] — precum și a celor din secolul următor; printre aceștia menționăm și pe Despot Vodă cu pecețile sale atîrnate din 1563 [9], care menține scrupulos aspectul devenit tradițional al capului de bour, introducînd ca singură inovație plasarea în interiorul chenarului cu șase lobi și anume pe scutul conținînd animalul heraldic moldovean, a unei coroane domnești deschise (XXV, 4).

Dacă tipul sigilar va prezenta o constanță în înfățișarea capului de bour, în schimb emisiunile monetare vor fi mai fluctuante ca aspect. Astfel, după cum am

---

[6] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., doc. din 28 ianuarie 1409 publicat cu data greșită (1407, ziua 28, fără lună) de I. BOGDAN, *op. cit.*, pl. XV, eroare corectată în *D.I.R.*, A, Moldova sec. XIV—XV, vol. I, p. 18—19, nr. 22; v. și OCT. ILIESCU, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 232.

[7] v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.; reproducerea în desen, v. E. FISCHER, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenhauses Moldau*, în Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums (Czernowitz), IX, 1901, tab. I, nr. 25 și 50; GH. BRĂTIANU, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în Rev. ist. rom., vol. I, 1931, fasc. 1, p. 53, fig. 1 și 2.

[8] v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 172, copie foto.

[9] ibidem, nr. 91 și 181, ambele amprente sigilare avînd un aspect identic.

mai spus, dacă primii urmaşi la tron ai lui Alexandru cel Bun şi anume fiii săi Iliaş I şi Ştefan al II-lea vor menţine integral neschimbat tipul monetar al bourului cu toate elementele sale anexe [10] (XXXVI, 1 a şi 2 a), în schimb pe emisiunile celorlalţi fraţi şi succesori ai precedenţilor voievozi, se vor înregistra un număr de variante, deşi neesenţiale, totuşi sesizabile. Ca dovadă, cităm monedele lui Petru al II-lea (1445—1447 şi 1448—1449) care revine la reprezentările mai vechi ale lunii crai-nou plasate pe flancul senestru şi ale rozei, pe cel dextru al capului de bour [11], sau monedele lui Roman al II-lea (1447—1448) [12] şi Bogdan al II-lea (1449—1451) [13] care nu numai că menţin poziţia lunii şi rozei, dar se întorc şi la înfăţişarea arhaică a stelei dintre coarnele bourului dotată cu cinci colţuri însă răsturnată (XXXVI, 3 a şi 4 a). Odată cu apariţia emisiunilor monetare ale lui Ştefan cel Mare, roza şi semiluna vor reveni la poziţia dextră şi respectiv senestră pe flancurile capului de bour, menţinîndu-se pe multe dintre monedele acestui domn steaua cu cinci colţuri dintre coarnele bourului, însă răsturnată (XXXVII, 1 a şi 2 a) [14].

Schimbări mai importante în aspectul animalului heraldic moldovean şi ale elementelor sale anexe se vor produce şi în domeniul sfragistic, însă mai tîrziu, şi anume în secolul al XVII-lea în peceţile lui Ştefan Tomşa (1611—1615 şi 1621—1623). Semnalăm în primul rînd amprenta sigilară din prima sa domnie în care capul de bour, flancat de o stea cu şase raze (în locul rozei) la dextra şi luna crai-nou la senestra, apare însoţit între coarne de asemenea de o stea cu şase colţuri (ca şi cea din primele peceţi domneşti moldovene) şi acoperit de o coroană antică, totul fiind inclus într-un scut-cartuş neavînd formatul obişnuit celui întîlnit în peceţile de stat de pînă acum, lipsindu-i în plus şi chenarul în şase lobi, specific acestui fel de însemne, în care în mod uzual ecusonul era încadrat [15]. Pecetea mare, atîrnată, din 1623, a aceluiaşi voievod (XXV, 5), în cea de-a doua domnie a sa, aduce inovaţii mai însemnate încă decît cea precedentă. Revenind la chenarul în şase lobi, scutul central prezintă de data aceasta un format perfect heraldic, de influenţă poloneză, incluzînd capul de bour cu aspectul său obişnuit, avînd steaua cu şase colţuri între coarne, dar flancat la dextra de o stea cu opt colţuri (care poate fi interpretată şi ca un soare) şi la senestra de o lună crai-nou. Coroana antică plasată deasupra coarnelor animalului heraldic se menţine, în schimb apar pe flancurile interioare ale scutului cele două atribute ale puterii domneşti, spada la dextra, sceptrul la senestra [16].

Aceste însemne ale suveranităţii odată introduse în scutul cu armele de stat, se vor perpetua ca atare în toate sigiliile mari domneşti moldovene datînd din secolul al XVII-lea. O nouă amplificare a elementelor heraldice existente va fi semnalată ulterior, în peceţile lui Vasile Lupu, începînd cu însemnul său atîrnat din 1641 [17], în care constatăm dispariţia chenarului în şase lobi şi prezenţa unui scut amintind îndeaproape forma celui francez modern, în cîmpul căruia se află capul de bour ,

[10] v. ibidem, Cab. numism.; reprod. în desen la E. FISCHER, *op. cit.*, tab. II, nr. 111 precum şi ibidem, nr. 116.
[11] v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.; reprod. la OCT. ILIESCU, *op. cit.*, pl. IV, nr. 7 a şi p. 236, fig. 4, a şi b.
[12] v. ibidem, Cab. numism., reprod. în desen la E. FISCHER, *op. cit.*, tab. I, nr. 20.
[13] v. ibidem., nr. 2.
[14] v. ibidem, tab. III, nr. 137 şi 145.
[15] Sigiliul semnalat pentru prima oară de V. A. URECHIA, *Schiţe de sigilografie românească*, Buc., 1891, p. 5, cît şi apoi de P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, Buc., 1892, p. 44, fig. 5.
[16] v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, nr. 67; v. şi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 8, fig. 19 (extras).
[17] v. Arh. Stat. Buc., Peceţi, nr. 205, 207 şi 210; v. şi Bibl. Acad. R.S.R. Peceţi, nr. 72; C. MOISIL, *op. cit.*, p. 8, fig. 20 (extras).

cu steaua în şase colţuri între coarne, cu botul flancat la dextra de un soare (procesul de metamorfozare a stelei cu opt raze desăvîrşindu-se de această dată definitiv), iar la senestra de o lună crai-nou; atributele puterii domneşti, devenite uzuale în reprezentările sigilare de acest fel, se găsesc plasate la locul lor obişnuit, spada pe flancul dextru şi sceptrul pe cel senestru, coroana deasupra coarnelor animalului heraldic dispărînd însă din scut, care e timbrat de data aceasta de un coif aşezat din faţă, dotat cu lambrechini bogaţi care îl înconjoară şi asuprit de o coroană suverană închisă (XXV, 6).

Din domniile următoare care preiau modelul sigilar al stemei de stat introdusă de Vasile Lupu, mai menţionăm o frumoasă pecete aplicată, datată 1662, a lui Eustratie Dabija (1661—1665), care ne înfăţişează într-un scut de format compozit (combinaţie între cel polonez şi tipul germanic), acelaşi gen de cap de bour, de data aceasta cu o stea cu cinci colţuri între coarne, flancat la dextra de spadă, la senestra de sceptru, şi cu botul însoţit de un soare cu raze la dextra şi de o semilună conturnată la senestra. Scutul este timbrat de acelaşi gen de coif, plasat în faţă, dotat cu lambrechini bogaţi de genul voleu şi asuprit de o coroană de asemenea închisă (diferită ca aspect de cea aflată pe sigiliul lui Vasile Lupu), avînd fleuroane şi patru arcuri perlate (vizibile) care îi închid calota [18].

Din punct de vedere al evoluţiei în domeniul sfragistic a stemei de stat a Moldovei, peceţile voievozilor ce se vor perinda pe tronul acestei ţări vor urma tipul stabilit şi anume cu scutul — conţinînd capul de bour — timbrat de coiful încoronat suveran şi dotat cu lambrechini bogaţi, gen care va mai fi modificat sporadic, mai întîi de Antonie Ruset (1675—1678) care va introduce în scutul cu armele de stat, elemente din stema sa de familie (două roze) flancînd coroana de deasupra coarnelor bourului, însemn ce reapare în interiorul scutului ca mobilă, continuînd să existe şi ca ornament exterior deasupra coifului [19] (XLI, 4). Ulterior, o nouă modificare — de asemenea sporadică şi cu caracter personal — este semnalată în a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678—1684) care, stăpînind anterior şi în Ţara Românească (între anii 1673—1678), va pune să i se graveze în 1679 un sigiliu de stat dotat cu stemele unite ale ambelor principate româneşti [20] asupra cărora îşi exercitase autoritatea domnească (LII, 5).

În pecetea mare din 1703, din prima domnie a lui Mihai Racoviţă (1703—1705), constatăm că unul din atributele puterii suverane şi anume spada, se metamorfozează în iatagan, sceptrul căpătînd şi el o formă curbată, în timp ce coroana plasată de obicei deasupra coarnelor bourului, e purtată de astă dată chiar în coarnele animalului heraldic [21]. În sfîrşit, în tot veacul al XVIII-lea, deşi sigiliile mari domneşti îşi vor încărca treptat cîmpul sigilar cu tot felul de ornamente exterioare precum suporţi (doi lei) sau trofee de cele mai variate genuri (arme albe, steaguri, tobe, trîmbiţe, ţevi de tun, ghiulele etc.) alcătuind aşa-numitele «parasime», totuşi scutul cu reprezentarea capului de bour va rămîne neschimbat, cu toată varietatea şi bogăţia decorului în care va fi plasat.

În secolul al XIX-lea stema cu capul de bour împreună cu ornamentele sale exterioare, va fi aşezată sub un mantou de purpură căptuşit cu hermină (v. spre

---

18 Sigiliul publicat de V. A. Urechia, *op. cit.*, ibidem, cît şi de P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 48, fig. 9.

19 v. V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 5, fig. 3; P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 50, fig. 1.

20 v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss, doc. LXXVIII/5, reprez. în desen de V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 4, fig. 1; P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 51, fig. 12; reproduc. foto la A. Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema Ţării*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 19, fig. 11 (extras).

21 v. V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 6; P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 55, fig. 44.

exemplu pecetea din 1806 a lui Scarlat Callimachi) [22], figurînd apoi nu numai pe însemnele domnești, ci și pe acelea ale înaltelor autorități de stat. Astfel cităm de pildă, pecetea în negru de fum a Departamentului Pricinelor Străine din 1814 [23] în care capul de bour, avînd între coarne o stea cu șase raze, poartă o lună conturnată la dextra și soarele la senestra (posibil pentru a marca prin poziția — diferită de cea uzuală — a celor doi aștri, faptul că însemnul nu este domnesc, ci doar unul de instituție publică). Scutul cu reprezentarea animalului heraldic al Moldovei este plasat sub un mantou de purpură și hermină timbrat de o coroană contală (? !) suprapusă de o tocă de purpură, inclusă între două arcuri perlate, la intersectarea cărora se află un glob crucifer (XXXII, 4). Sistemul de a se folosi stema de stat și de către diversele autorități publice se generalizează odată cu modernizarea organizării aparatului de conducere și al celui administrativ al Moldovei în epoca regulamentară. Astfel, menționăm de pildă sigiliul din 1832 al « Sfatului Administrativ al Principatului Moldova » [24] (XXXIII, 2), apoi sigiliul din 1834 al « Sfatului Ocîrmuitor al Prințipatului Moldovei » [25] (XXXIII, 3), cît și sigiliul « Secretariatului de Stat a (sic) Prințipatului Moldaviei » din 1843 [26] (XXXIII, 4), ultimele două însemne cuprinzînd în scutul despicat — pe lîngă capul de bour al țării — și leul din stema de familie a Sturzeștilor; aceste arme, deși combinate, nu pot fi încadrate în categoria cu caracter oficios a armeriilor de stat îmbinate cu cele familiale ale domnului respectiv, deoarece ele au fost consacrate încă din domnia lui Ioan Sandu Sturdza (1822—1828) ca stemă oficială de stat (XXXIII, 1), menținîndu-se ca atare și sub Mihail Sturdza (1834—1849).

Către finele domniei acestui din urmă voievod, cît și în domnia lui Grigore Alexandru Ghica, în armele de stat ale Moldovei începe să apară, inițial în chip sporadic, apoi din ce în ce mai frecvent, în locul capului de bour, capul de zimbru, ce va suplanta pînă la sfîrșit primul însemn, care va cădea în desuetudine, fiind mai tîrziu chiar scos definitiv din uz. În timpul domniei lui Mihail Sturdza, bourul, recte zimbrul, va apărea în stema principatului de pe diversele sigilii sau însemne oficiale de stat, fie în cîmp de azur (XXXIII, 3, XXXIV, 2 și 3), fie în cîmp roșu (XXXIII, 4), în timp ce sub Grigore Alexandru Ghica, el va figura în cîmp fie de aur (XXXIII, 5), fie bicolor, tăiat roșu și azur (XXXIV, 4), ipostază sub care va fi întîlnit și sub căimăcămia lui Nicolae Vogoride dintre 1857—1858 (XXXIII, 6). Mai precizăm că poziția capului de zimbru începe să nu mai fie din față, ci de cele mai multe ori pe trei sferturi, această particularitate fiind semnalată în domnia lui Grigore Al. Ghica (XXXIV, 4 și 6), cît și sub căimăcămia dintre 1857—1858 [27].

Stema de stat a Moldovei cu capul de bour (recte de zimbru) de pe sigiliile domnești sau ale înaltelor autorități ale acestui principat, va figura la locul de onoare, la dextra, în unele însemne dintre 1859—1866 ale armelor Principatelor Unite, zimbrul apărînd însă în proporție de aproximativ 80% din reprezentările armoriate ale noului stat românesc unificat, deși, precum am văzut, capul de bour constituise dintotdeauna simbolul consacrat al Țării Moldovei.

*

[22] v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 9, fig. 23 (extras).
[23] Pecetia aplicată la 16 aprilie 1815 pe hrisovul dat la 6 aprilie a aceluiași an de către Scarlat Callimachi căminarului Zamfirache Ralli spre încredințarea neamului, stării și slujbelor acestuia (în col. de docum. a moștenitorilor lui Șerban Flondor).
[24] v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 60.
[25] v. ibidem, nr. 63.
[26] v. ibidem, nr. 75.
[27] v. ibidem, Col. Mss., Arhiva N. Iorga, doc. XXIII/5.

Stema cu capul de bour ca arme de stat n-a figurat numai pe sigilii sau pe vechile monede ale acestui principat ci şi pe diferite monumente epigrafice sau în grafica laică sau religioasă moldoveană, ori imprimată pe diferite antete atît ale autorităţii supreme cît şi a celor în subordinea acesteia datînd din secolul al XIX-lea. Astfel printre monumentele epigrafice care să înfăţişeze stema de stat a Moldovei, cităm frumoasa reprezentare în stil renascentist italian aflată deasupra pisaniei din 1535 a bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitorie a lui Petru Rareş (XXVII, 2), reprezentare inspirată, în ceea ce priveşte ancadramentul şi tenanţii, după un model italian executat la aceeaşi epocă de sculptorul Mino da Fiesole [28]; menţionăm de asemenea stema Moldovei aşezată la 1589 pe turnul de intrare al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava de către Petru Şchiopul (XXVI, 1), precum şi pisania din 1664 a bisericii Sf. Paraschiva din Lemberg (ctitorie a lui Vasile Lupu) care este însoţită de un frumos basorelief înfăţişînd stema de stat a Moldovei, cu scutul timbrat de o cască încoronată şi înconjurat de lambrechini bogaţi (XXVIII, 2).

De asemenea pisania din 1660 (XXVI, 6) cît şi frontonul uşii de intrare în biserica Golia din Iaşi, refăcută de Vasile Lupu şi de fiul său Ştefăniţă, posedă fiecare cîte o reprezentare în piatră a stemei Moldovei. Prima dintre acestea este alcătuită dintr-un cartuş ce conţine un cap nu de bour, ci de bivol (avînd belciugul trecut prin nări) şi însoţit de aştrii cunoscuţi; cea de a doua prezintă într-o factură arhaizantă (poate inspirată de la vreo producţie epigrafică anterioară, distrusă ulterior de timp), un cap de bour neinclus în vreun scut, flancat de ambele părţi de faldurile ondulate, posibil ale unor steaguri (?), avînd între coarne o coroană domnească închisă, compoziţia fiind susţinută de doi leoparzi lionaţi ca suporţi, redaţi de asemenea în formă arhaică şi numai pe jumătate (XXVII, 1).

Printre alte vestigii epigrafice cu armele de stat ale Moldovei, mai menţionăm şi pisania din 1670 aflată pe turnul-clopotniţă al mănăstirii Cetăţuia, ctitorie a ui Gheorghe Duca (XXVII, 3), apoi inscripţia în limba şi caractere arabe de pe placa cişmelei aşezată de Grigore al II-lea Ghica la 1731 în curtea bisericii Sf. Spiridon din Iaşi (XXVII, 4), precum şi inscripţia altei fîntîni ridicate, tot în curtea aceleiaşi biserici, din porunca lui Grigore al III-lea Ghica la 1765 (XXVII, 5) etc., etc.

În domeniul sculpturii în lemn, menţionăm frumoasa compoziţie armoriată realizată la 1596 de maistrul Cozma pe uşa de stejar aflată la mănăstirea Tazlău, în care capul de bour, inclus într-un scut de factură poloneză, poartă între coarne o stea cu şase colţuri, ceilalţi doi aştri uzuali nemaiapărînd reprezentaţi în cîmpul stemei (XXVI, 5).

Gravura în metal a produs şi ea compoziţii heraldice foarte reuşite dintre care cităm pe cea aflată pe aghiazmatarul închinat la 1656 de Gheorghe Ştefan mănăstirii Sinai, în care capul de bour liber, neinclus în vreun scut şi neînsoţit de nici unul dintre aştrii obişnuiţi din preajma sa, este foarte expresiv redat, în vîrful coarnelor sale, mult arcuite, purtînd o coroană domnească deschisă (XXVI, 2).

Grafica laică şi religioasă dezvoltată în Moldova de la apariţia primelor tipografii şi pînă în veacul al XIX-lea, foloseşte pe scară largă reprezentările heraldice, foile de titlu sau verso-ul acestora avînd imprimat herbul ţării, de cele mai multe ori însoţit de stihurile închinate descrierii lui (profane, nu conforme ştiinţei blazonului), însemn alcătuit, după cum se ştie, ca un omagiu adus domnului sau înaltului prelat sub oblăduirea cărora lucrarea respectivă fusese tipărită. Aceste

---

[28] v. M. BERZA, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în S.C.I.A., III, 1956, nr. 1—2, p. 102, fig. 22.

reprezentări, uneori foarte estetic realizate, oferă nu numai un interes legat de arta heraldică ci şi unul pur artistic, corelat direct cu tehnica şi arta grafică a epocii.

Astfel, pornind de la prototipul capului de bour, redat stîngaci, aflat pe *Tetraevanghelul* tipărit la 1546 în Transilvania de către Filip Moldoveanul (XXVI, 3) — prototip care a servit drept model şi tipografilor moldoveni — şi pînă la realizări de-a dreptul inspirate ce întîlnim în cursul veacului al XVII-lea, ni s-au conservat o serie de reprezentări ale stemei Moldovei care se pot înscrie onorabil în aria geografică central-europeană a producţiilor de acest gen.

În general, în majoritatea acestor reprezentări din grafica laică sau religioasă moldovenească a veacului al XVII-lea, precizăm că simbolurile puterii domneşti, spada şi buzduganul sînt dominante în stemă, fiind redate de cele mai multe ori disproporţionat de mari faţă de restul elementelor heraldice şi aceasta, presupunem, pentru a se sublinia rolul lor suveran şi prioritatea ce li se acordă în ansamblul respectivei steme.

Pentru a exemplifica cele spuse privitor la compoziţiile aflate în grafica menţionată, amintim de pildă stema Moldovei tipărită pe verso-ul foii de titlu a *Cărţii de învăţătură* apărută la Iaşi în 1643 sub îngrijirea mitropolitului Varlaam (XXIX, 1), apoi stema de pe lucrarea *Cele şapte taine* tipărită la Iaşi în 1644 de către acelaşi înalt prelat (XXIX, 2), precum şi — pe aceeaşi tipăritură — o reprezentare mai ieşită din comun a armelor principatului moldovean; astfel, plasat într-un chenar ornamentat şi cuprins într-un scut-cartuş, ni se înfăţişează capul de bour fără stea între coarne, flancat la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou, scutul-cartuş fiind timbrat de un coif încoronat, însoţit de lambrechini şi asuprit de atributele domneşti. Interesul ce arătăm faţă de această stemă se referă la cei doi tenanţi, la dextra un cavaler cruciat (cu un pieptar purtînd crucea pe el), avînd un coif cu penaj pe cap, o mantie pe umăr, o cingătoare pentru spadă, sprijinind cu mîna stîngă scutul, iar în cea dreaptă purtînd o pavăză rotundă. Tenantul de la senestra e înfăţişat în costum de boier de la acea epocă, cu veşminte largi căzînd în falduri, cu gulerul căptuşit cu blană şi purtînd o căciulă îmblănită pe cap; respectivul personaj susţine scutul cu mîna dreaptă, cea stîngă fiind ţinută liber de-a lungul şoldului (XXX, 2). Tenantul de la dextra să fie oare o aluzie la ipotetica participare românească la amintita Cruciadă a V-a?

În continuare mai menţionăm stema Moldovei tipărită pe *Pravilele împărăteşti*, apărută la Iaşi în 1646 (XXIX, 3), apoi cea de pe foaia de titlu a cunoscutei *Psaltiri în versuri* a mitropolitului Dosoftei, tipărită la Uniew în 1673 (XXIX, 4), precum şi stema aflată pe *Psaltirea slavo-română* apărută la Iaşi în 1680 (XXIX, 5).

O stemă a Moldovei vădit inspirată după cea conţinută în ultima dintre tipăriturile menţionate, dar realizată mai rudimentar, este şi cea de pe *Tălmăcirea Liturghiei* tipărită la Iaşi în 1697 (XXIX, 6); de asemenea, pe cunoscuta operă a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea*, tipărită la Iaşi în 1698, stema Moldovei se prezintă sub o formă total diferită de precedentele. Într-un cartuş ornamental de factură artistică orientală, apare un cap de bour redus ca dimensiuni, cu o stea minusculă în şase colţuri între coarnele ce susţin o coroană domnească masivă, de un format neîncadrabil în vreuna din categoriile cunoscute a unor atare însemne, purtînd o calotă asuprită de un glob crucifer. La baza capului de bour şi pe flancurile sale inferioare apar simbolurile puterii suverane, însă sporite şi cu o cruce şi dispuse într-alt mod decît în prezentările anterioare şi anume la dextra o cruce lungă (terminată şi la bază printr-o cruce), încrucişată peste o spadă cu lama uşor curbată, cu garda în jos, la intersectarea celor două însemne apărînd un buzdugan plasat în pal, cu măciulia în sus, broşînd peste încrucişare.

Cei doi aştri mai amplu dimensionaţi decît capul de bour, soarele la dextra şi luna crai-nou (emanînd raze ondulate ca şi soarele) la senestra, ambii figuraţi, flanchează la exterior cartuşul ornamental şi anume în registrul său inferior, toată compoziţia fiind încadrată într-un chenar decorativ de formă dreptunghiulară. Iniţialele lui Antioh Cantemir, fratele lui Dimitrie, se află incluse în cartuşul central şi anume pe flancurile capului de bour încoronat şi ale atributelor domneşti plasate sub el (XXX, 3):

Acest gen de stemă descris mai sus va influenţa direct pe aceea aflată pe un *Sinopsis*, tipărit la Iaşi în 1714 în domnia lui Nicolae Mavrocordat, stemă în care capul de bour şi însemnele puterii domneşti, avînd acelaşi aspect şi plasate în acelaşi fel ca în armele precedente, se află incluse într-un cartuş ornamental de formă ovală (însă cu prelungiri ascuţite la extremităţi şi pe centru) care include însă şi pe cei doi aştri, de astă dată reduşi la dimensiuni adecvat proporţionate faţă de capul de bour, la dextra soarele şi la senestra luna crai-nou[29] (XXXI, 1).

Stema Moldovei aflată pe *Liturghia slavonească* tipărită la Iaşi în 1715, reia parţial aspectul uzual al acestui gen de însemne apărute în grafica religioasă şi laică începînd din domnia lui Vasile Lupu, cu diferenţa că atît în respectivele armerii, cît şi în toate acelea din tipăriturile publicate în perioada fanariotă, atributele puterii domneşti revin la dimensiuni mult mai reduse decît în ansamblurile heraldice anterioare, neavînd acum decît un rol ornamental, uneori pierzîndu-se chiar în noianul de elemente decorative de tot felul ce însoţesc unele dintre stemele de stat moldovene din secolul al XVIII-lea.

Faptul fireşte nu ne poate mira, fiind perfect explicabil prin dependenţa politică şi mai sporită decît pînă atunci a ţărilor române faţă de Poartă în timpul domniilor fanariote, împrejurare care nu era desigur de natură să încurajeze reprezentările atributelor suverane de o manieră prea evidentă, spre a nu fi interpretată ca o veleitate de independenţă a domnilor de pe tronurile acestor ţări. Astfel stema din 1715 menţionată mai sus, se compune dintr-un cartuş oval încadrat într-un chenar ornamental în stil baroc, în care capul de bour, fără stea între coarnele care susţin o coroană închisă (cu aspect şi de mitră arhierească) şi flancat la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou, este asuprit de cele două simboluri ale puterii domneşti, spada cu garda la senestra jos, încrucişîndu-se peste buzduganul cu măciulia la senestra sus, ambele atribute suverane avînd dimensiuni corect proporţionate faţă de capul de bour şi de restul mobilelor anexe din cartuşul oval respectiv (XXX, 1).

În stema Moldovei de pe lucrarea *Arbitrul adevărului şi al dreptăţii*, operă a patriarhului Nectarie al Ierusalimului, tipărită la Iaşi în 1746, capul de bour se găseşte inclus într-un cartuş lunguieţ, încadrat între diferite ornamente vegetale şi timbrat de o coroană domnească deschisă. Respectivul însemn este flancat la dextra de spada şi la senestra de buzduganul, ţinute de cîte un înger reprezentat pe jumătate, de o parte şi de cealaltă a părţii superioare a cartuşului armoriat, din mijlocul ornamentelor vegetale plasate în zona inferioară a acestuia apărînd alte două busturi de îngeri (XXX, 4). În această compoziţie heraldică atributele domneşti au un rol mai mult decorativ fiind incluse în multitudinea elementelor ornamentale, florale şi vegetale, care însoţesc capul de bour, gen de reprezentare ce se va perpetua pe multe tipărituri religioase din Moldova de la mijlocul veacului al XVIII-lea. Astfel putem cita *Penticostarul* imprimat la Iaşi în 1753 (XXX, 5), precum şi *Liturghia* tipărită tot la Iaşi în 1759 (XXX, 6), în ultima dintre aceste

---

[29] v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 169; I. BIANU şi N. HODOŞ, *B.R.V.*, I, p. 494, fig. 266.

lucrări atributele puterii domneşti, la dextra buzduganul şi la senestra spada, apărînd într-o nouă ipostază şi anume ţinute în ciocurile a două capete de pasăre cuprinse în motivul ornamental central care înconjoară capul de bour al Moldovei.

La finele secolului al XVIII-lea şi în veacul următor, tipăriturile laice sau religioase apărute pe aceste meleaguri vor reproduce stema acestei ţări în decorul la modă în acea epocă, adică sub un mantou de purpură şi hermină şi înconjurată de felurite trofee precum arme albe, steaguri, ţevi de tun, ghiulele, tobe, trîmbiţe etc. Astfel, menţionăm armele Moldovei aflate ca supra-libros pe un exemplar mss. din *Dicţionarul francez-turc* destinat lui Alexandru Moruzi (XXXI, 3), apoi stema aceleiaşi ţări realizată de protoiereul Mihail Strilbiţki pe verso-ul foii de titlu a lucrării «*Vieţile sfinţilor din luna martie*», tipărită la mănăstirea Neamţu în 1813, în timpul domniei lui Scarlat Callimachi. Pe un scut oval apare capul de bour, cu coarnele neîncovoiate, ci doar uşor curbate în exterior, între care se află o stea cu şase colţuri, respectivul simbol heraldic al Moldovei broşînd peste cele două atribute încrucişate ale puterii domneşti, la dextra un iatagan cu garda în jos, la senestra un buzdugan cu măciulia în sus, atribute la rîndul lor plasate pe o pernă de catifea cu ciucuri la colţuri; de gîtul bourului atîrnă un lanţ la capătul căruia se află o cruce latină cu braţele terminate prin cîte o mică sferă. Scutul oval, timbrat de o coroană cu aspect regal, susţinut de doi lei cu capul conturnat, este înconjurat de numeroase şi variate trofee, precum steaguri, lănci, halebarde, ţevi de tun, ghiulele etc., coroana regală ce timbrează scutul fiind la rîndul ei suprapusă de o cunună închisă, alcătuită din frunze de laur (XXXII, 2). Interesul ce prezintă această compoziţie heraldică constă atît în apariţia oarecum insolită în scut a pernei de catifea pe care sînt plasate capul de bour şi atributele puterii domneşti, dar mai ales în prezenţa coroanei cu aspect regal — apărută încă de la finele veacului al XVIII-lea [30] — ce va continua apoi în mod frecvent să timbreze armele Moldovei, mai ales în perioada reinstaurării domniilor pămîntene şi apoi pe timpul celor regulamentare din numitul principat.

Pe *Codicele Civil al Principatului Moldovei* tipărit la Iaşi între 1816 şi 1817, apare o stemă a Moldovei în care capul de bour este plasat direct pe hermina mantoului domnesc, purtînd între coarne o stea cu opt colţuri deasupra căreia sînt afrontaţi doi delfini (simbolul teritoriilor maritime ale Moldovei), pe flancuri aflîndu-se ceilalţi doi aştri uzuali, la dextra luna conturnată şi la senestra un soare, ambii figuraţi. Mantoul de purpură şi hermină este timbrat de o coroană domnească deschisă (de tip Asachi, respectiv stema putîndu-i fi atribuită cu multă probabilitate) şi susţinut de doi lei, în spatele cărora se profilează o serie de numeroase trofee (XXXI, 4). Aceste armerii ale principatului moldav prezintă o deosebită însemnătate întrucît ele marchează pentru prima oară apariţia într-un însemn heraldic de genul menţionat, a celor doi delfini afrontaţi care în curînd vor deveni suporţii uzuali ai armelor moldovene de stat, apoi ai Principatelor Unite, figurînd şi pe unele proiecte din 1867 pentru stema României (tot ca suporţi), acceptaţi definitiv însă ca mobilă, în cartierul patru al scutului scartelat al stemei ţării începînd din 1872 (simbolizînd însă de data aceasta Dobrogea).

Printre alte reprezentări din grafica religioasă ale armelor Moldovei însoţită de trofee, mai putem cita cea aflată pe verso-ul foii de titlu a *Liturghiei*, tipărită

---

[30] v. supra-libros-ul, operă a aceluiaşi Strilbiţki şi aparţinînd lui Alexandru Callimachi, gravat în 1796 pe o *Condică* a mănăstirii Barboiul, în care, capul de bour al Moldovei, broşînd peste spadă şi buzdugan, este timbrat de o coroană cu acelaşi aspect regal (v. LIVIA BACÎRU, *Quelques supralibros des Voïvodes roumains*, în Bibliophilie au Pont-Euxin, Constanţa, 1973, p. 104 şi 105, fig. 7).

la Iaşi în 1818 din iniţiativa mitropolitului Veniamin Kostaki, în care de asemenea, capul de bour, neinclus într-un scut, este plasat direct pe hermina ce căptuşeşte mantoul de purpură domnesc, timbrat de o coroană suverană deschisă (XXXI, 2).

Antetele diverselor autorităţi de stat, purtînd stema Moldovei, vor înfăţişa de asemenea armeriile acestei ţări în formă completă, adică scut timbrat, suporţi, deviză, mantou încoronat şi trofee şi aceasta mai ales în domniile lui Mihail Sturdza şi Grigore Alexandru Ghica.

Sub primul dintre aceşti domnitori, de pildă, scutul de sub mantoul suveran, încoronat regal şi însoţit de trofee, conţine cîmpul despicat, în primul cartier pe azur un cap de zimbru în culori naturale, cu o stea de aur în şase colţuri între coarne, în cartierul al doilea apărînd tot pe azur, leul încoronat al Sturzeştilor ţinînd în laba dextră spada acolată cu o ramură de dafin. Scutul este timbrat de o bonetă princiară, flancat de doi delfini afrontaţi ca suporţi, dedesubtul cărora se află eşarfa cu deviza « *Utroque clarescere pulchrum* » a familiei Sturdza (XXXIV, 3). După cum am mai spus, această stemă combinată este totuşi *oficial* considerată ca reprezentînd armele ţării, în componenţa ei intrînd atît capul de bour, simbolul consacrat al Moldovei, cît şi leul cu atributele descrise, din stema de familie a domnitorului.

O variantă a acestei steme de stat a Moldovei o întîlnim pe ţeava unui tun de bronz, fabricat în 1843, aparţinînd flotilei de Dunăre a acestui principat, în care scutul despicat, timbrat cu o coroană princiară şi înconjurat de trofee, are în primul cîmp, pe azur, capul de bour cu o stea în opt colţuri între coarne, în timp ce leul sturzesc cu o spadă (fără ramură de dafin) în laba dextră, se află în cîmpul al doilea pe roşu (XXXIV, 2).

În sfîrşit, revenind la antete, mai menţionăm pe cele folosite în domnia lui Grigore Alexandru Ghica, dintre care cităm cel de pe o diplomă militară din 1852 de înălţare în grad, în care stema Moldovei e alcătuită dintr-un scut cu cîmpul fără partiţiuni, mobilat cu un cap de zimbru — cu o stea cu şase raze între coarne — plasat pe trei sferturi spre senestra; scutul, neîncoronat, e flancat de doi delfini afrontaţi, totul fiind adăpostit sub un mantou de purpură şi hermină timbrat de o coroană regală (XXXIV, 6).

De asemenea, menţionăm şi o diplomă de boierie din 1856, în care stema Moldovei e reprezentată tot sub un mantou domnesc încoronat regal, însă însoţit de trofee; într-un scut tăiat, roşu şi azur, broşează la fel un cap de zimbru plasat pe trei sferturi spre senestra, cu o stea cu acelaşi număr de raze între coarne, scutul fiind timbrat de o bonetă princiară şi susţinut de asemenea de doi delfini afrontaţi (XXXIV, 4).

Cu prezentarea acestor ultime imagini ale stemei Moldovei, încheiem capitolul destinat studiului evoluţiei armeriilor de stat ale acestui principat, socotind că am atins punctele esenţiale ale problemei, atît pe plan general cît şi sub unele aspecte mai speciale.

b) Stema de stat combinată cu armele dinastice sau domneşti

Deşi studierea unei steme de stat separat de cea a dinastiei sale ar putea stîrni oarecari critici bazate pe considerentul că în epoca feudală ideea de Stat se suprapunea peste cea a familiei domnitoare ce-l cîrmuia (sau vice-versa), totuşi — ca şi în cazul Ţării Româneşti — am socotit necesar a face respectiva diferenţiere

(care constituie, orice s-ar spune, un fapt cert şi uşor sesizabil) între reprezentările heraldice, aflate în genere pe sigilii şi pe aversul monedelor, ale capului de bour cu mobilele sale anexe ca armerii ale ţării pe de o parte, şi stemele dinastice pe de alta, înfăţişate îndeobşte pe reversul monedelor, pe monumente epigrafice, pe manuscrise, cît şi pe alte diferite obiecte de uz oficial sau privat ale domnilor moldoveni. Această diferenţiere este generată în primul rînd de faptul că multiplele mobile ce compun stema dezvoltată — alcătuind, aşa-numita « sinteză heraldică » a armeriilor Moldovei [31] — au o apariţie la date şi din cauze diferite, reprezentînd embleme sau steme de veche tradiţie, aparţinînd fie unor ţinuturi, fie unor neamuri dinastice deosebite şi de mult dispărute; în al doilea rînd, aspectul de *stemă simplă* (cu mobile frecvent chiar neincluse într-un scut) al armelor de stat cu capul de bour, în opoziţie cu cel de *stemă compusă* al armeriilor dinastice, alcătuite din scut şi unele dintre ornamentele sale exterioare (coif cu cimier şi lambrechini), produce o diferenţă care subliniază în plus, rolul şi semnificaţia specifică a fiecăreia dintre aceste două feluri de reprezentări heraldice [32].

Problema ce ridică de la început cele două aspecte enunţate supra, constă în indicarea multiplelor mobile ce au alcătuit stema compusă şi încercarea de a le identifica, căutînd în măsura posibilului să stabilim, sau mai bine zis să conjecturăm asupra originii lor, să le precizăm apariţia şi să le urmărim evoluţia. Astfel, armele dinastice moldoveneşti în forma lor complexă maximă conţin următoarele elemente: 1) capul de bour (sub formă de cimier); 2) fasciile; 3) florile de crin; 4) roza; 5) crucea.

1. **Cimierul cu capul de bour.** Prezentarea capului de bour, impune desigur identificarea, în primul rînd, a originii sale. Fără a mai reveni asupra celor spuse în capitolul anterior referitor la diferitele sensuri mitico-rituale atribuite acestei străvechi embleme [33], ne vom referi la ipotezele de ordin pur istoric privitor la apartenenţa sa. Astfel ceea ce putem afirma cu destulă certitudine constă în faptul că primii conducători ce ne-au rămas cunoscuţi ai Moldovei — Dragoş şi descendenţii săi, Sas şi apoi Balc — nu au purtat stema cu capul de bour [34], avînd armele lor proprii de familie perpetuate în secolul al XV-lea la urmaşii atît din Ungaria (conţii Dragffy de mai tîrziu), cît şi din Polonia (nobilii aparţinînd herbului « Sas »). Această stemă de familie, cu următorul aspect: în cîmp albastru, o săgeată de argint suprapusă unei semilune de aur ale cărei extremităţi susţin cîte o stea din acelaşi metal (LXXIII, 1), reprezintă o străveche emblemă purtată în Maramureş şi de familiile Dolha, Petrova şi Dunka în armele lor, familii a căror lipsă de înrudire cu Dragosizii, bine stabilită de către genealogişti, lasă să se presupună existenţa unui strămoş comun al tuturor acestor neamuri, trăind cel mai

[31] v. I. N. MĂNESCU în studiul său în mss. citat supra, precum şi în cel publicat în Mag. ist., VI, 1972, nr. 5 (62), p. 37.

[32] Aspect sesizat anterior de multiplii cercetători ai stemei Moldovei precum C. Moisil, Gh. Brătianu, Mihai Berza şi mai recent, I. N. Mănescu, Ştefan S. Gorovei ş.a.

[33] v. în acest sens MIRCEA ELIADE, *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, Payot, 1970, Chap. IV, Le prince Dragoş et la «chasse rituelle», p. 131—161.

[34] STEFAN S. GOROVEI, *op. cit.*, p. 266, afirmă că Dragoş şi fiul său Sas au folosit paralel stema cu bourul alături de cea proprie de familie, bazîndu-şi afirmaţia pe existenţa cunoscutei spade de la Muzeul Topkapu din Constantinopol pe care o atribuie ca apartenenţă unuia dintre cele două personagii mai sus-menţionate. I. N. Mănescu, pe considerente tipologice complexe, consideră că această armă a fost confecţionată mai tîrziu şi a aparţinut probabil lui Bartolomeu Dragffy, voievodul Transilvaniei (1493—1499) şi descendent al lui Dragoş, părere la care ne raliem şi noi.

tîrziu în veacul al XIII-lea [35]. Este deci foarte plauzibil ca Dragoş, ca vasal al regelui ungar în calitatea sa de conducător, desemnat de respectivul monarh, al noii mărci înfiinţate peste Carpaţi în viitoarea Ţară a Moldovei ca punct de strajă împotriva unor eventuale noi incursiuni ale tătarilor, să fi purtat stema sa tradiţională de familie (recunoscută desigur şi de suzeranul angevin) şi nu emblema cu capul de bour. Totuşi faptul respectiv nu exclude cu nimic preexistenţa acestui din urmă străvechi însemn care, dată fiind legenda narată de cronicarii moldoveni din secolul al XV-lea, a răpunerii bourului de către Dragoş şi a întemeierii statului moldovean, este de presupus că în limbajul simbolic al mitului, uciderea animalului în cauză a putut însemna însăşi înfrîngerea şi înlăturarea unui dinast local care să fi purtat ca stemă un cap de bour [36]. Într-adevăr, în heraldica de factură central-europeană o astfel de reprezentare (uneori şi cu aspect de zimbru) este întîlnită fie în stemele unor ţări sau provincii (spre exemplu Mecklemburg-Schwerin, Mecklemburg-Strelitz, Maramureşul nostru etc.), fie în armele de familie ale unor nobili unguri (ex. Balassa), suedezi (Oxenstierna), sau în unele herburi poloneze (Glowa Bawola, Wienawa [37]), fie în sfîrşit în cîteva steme municipale (oraşele poloneze Kalisz şi Poznan [38], cît şi Sighetul nostru [39]) etc. În acest caz, dat fiind că o atare mobilă a scutului — capul de bour — era deja cunoscută şi folosită şi în regiunile Moldovei de mai tîrziu, nimic nu s-ar opune să presupunem că o astfel de reprezentare heraldică să fi alcătuit şi stema vreuneia dintre familiile domnitoare stăpînind peste una dintre micile formaţiuni statale aflătoare pe respectivul teritoriu românesc, fireşte anterioare întemeierii Moldovei de către Bogdan I (precum de pildă ţara Sepeniţului sau ţinuturile Bolohovenilor, Brodnicilor etc.), stemă care ar fi putut fi chiar concedată de vreun suveran învecinat. Cunoscutul numismat, dr. Rudolf Gassauer, a emis cu mai multe decenii în urmă, ipoteza că unul dintre asemenea mici dinaşti moldoveni din prima parte a veacului al XIV-lea, a putut eventual primi o concesiune de arme (cu capul de bour) din partea regelui Poloniei, Vladislav I Lokietek, cu prilejul expediţiei victorioase întreprinsă de acest monarh în anul 1325 împotriva mărcii de Brandenburg, cu ajutorul — consemnat în cronicile de epocă — al lituanienilor, rutenilor şi al unor oşteni din Moldova. Ulterior, familia dinastului care primise o astfel de concesiune polonă de arme stingîndu-se (sau mica sa închegare statală putînd fi cucerită de alt dinast rival vecin), stema cu capul de bour s-a menţinut totuşi, perpetuîndu-se de aci încolo, nu ca un însemn de neam, ci ca un simbol al ţinutului însuşi [40].

De asemenea, într-unul din cunoscutele sale studii heraldice [41], prof. Gh. Brătianu, afirma că notoria campanie — cu un real sens de cruciadă anti-tătară — întreprinsă la 1343 de către Nicolae de Siroka, voievodul Transilvaniei, în numele suzeranului său, regele Ludovic de Anjou al Ungariei, la care au participat şi contin-

---

[35] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (în mss), p. 1—2.

[36] v. ibidem, p. 8.

[37] v. HIPOLIT STUPNICKI, *Herbarz Polski*, Tom. I—III, Lwow, 1855—1862; tom. I, p. 10 şi 176 şi tom. III, p. 178, cf. dr. RUDOLF GASSAUER, *Influenţa polonă asupra stemei Moldovei şi a altor blazoane de pe monetele moldoveneşti*. (Comunicare la primul Congres de Numismatică şi Arheologie. Bucureşti 19—22 octombrie 1933), în Bul. Soc. Num. Rom., XXVII—XXVIII, 1933—1934, nr. 81—82, partea I-a, p. 87—88; v. şi I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 4.

[38] v. R. GASSAUER, *op. cit.*, p. 86—88; v. şi dr. MAX KIRMIS, *Handbuch der polnische Münzkunden*, Posen, 1892, p. 19.

[39] v. R. GASSAUER, ibidem; v. şi dr. KARL LINDT, *Städte Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben*, Wien, 1855, p. 13 şi pl. XXIV, fig. 11.

[40] v. R. GASSAUER, *op. cit.*, p. 88.

[41] v. GH. BRĂTIANU, *Originile stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti*, în Rev. ist. rom., I, 1931, fasc. 1, p. 60.

gente conduse de căpeteniile de la acea epocă ale teritoriilor moldo-valahe, a putut determina pe aceşti conducători, luptînd alături de nobilimea maghiară sub flamura monarhului angevin, să adopte şi ei o stemă sau măcar vreun însemn heraldic oarecare. La care noi adăugăm că e foarte plauzibil chiar să li se fi conferit în mod expres respectivilor conducători atari dovezi exterioare de nobilitate, nimic neîmpiedicînd ca reprezentantului ţinuturilor Moldovei să i se recunoască o stemă cu capul de bour, ca vechi însemn al acestor meleaguri.

Alţi cercetători au mai susţinut de asemenea că autorul stemei cu capul de bour ar fi fost însăşi voievodul Dragoş, fie în amintirea vînării — intrată în legendă — a unui asemenea animal, fie pe considerentul că locul său de origine, Maramureşul cît şi scaunul acestuia, Sighetul, purtau în armele lor o atare reprezentare heraldică [42]. Ipoteza este de nesusţinut, pe simplul motiv că Bogdan I, răzvrătit împotriva regelui ungar, n-ar fi conservat ca stemă a ţării — a cărei neatîrnare o obţinuse prin luptă — pe cea a foştilor conducători credincioşi coroanei ungare, pe care izbutise să-i alunge [43]. Mai degrabă, ar fi mai plauzibilă presupunerea că însuşi Bogdan, fostul voievod din Maramureş, să fi introdus respectiva stemă ca arme ale noului stat înfiinţat [44], deşi în ceea ce ne priveşte, apreciem că ipoteza unei preexistenţe a însemnului cu capul de bour, anterior primei descălecări a lui Dragoş, ni se pare — pentru considerentele expuse mai sus — mai aproape de adevăr. În orice caz, neconservîndu-se nici un vestigiu sigilar (monetar e foarte puţin probabil să fi existat) sau de altă natură, dotat cu însemne heraldice, rămas de la vechii mici dinaşti, de la Dragosizi (ca stăpînitori ai mărcii moldovene) sau de la Bogdan I şi Laţcu, nu putem afirma nimic precis relativ la originea şi momentul apariţiei capului de bour în stema Moldovei pînă la prima dovadă certă a prezenţei unei atare mobile pe aversul monedelor lui Petru I (1375—1391) care a aparţinut, după cum se susţine, unei alte dinastii, înlocuind — în condiţii încă nelămurite de istoriografia noastră — stirpa domnească stinsă în linie masculină, a lui Bogdan I [45]. Totuşi mai putem afirma că, fără a considera pe întemeietorul Bogdan ca pe acela care ar fi adus capul de bour din Maramureş atribuindu-i valoarea de arme ale ţării, ne îngăduim să presupunem că respectivul fondator al statului feudal moldovean a putut însă restabili capul de bovideu (aflat — credem noi — pe vechile însemne teritoriale băştinaşe) ca stemă a noii formaţiuni statale ce înfiinţase [46]; această restabilire urmărea desigur, atît satisfacerea mîndriei căpeteniilor şi populaţiei localnice, cît şi marcarea unei continuităţi de guvernare şi implicit, a unei legitimări a preluării puterii, necesare întotdeauna din punct de vedere politic oricărei dinastii substituite prin luptă la cîrma unei ţări.

După stingerea familiei domnitoare (sau eventual a ramurii dinastice) a Bogdăneştilor, apariţia după 1377 a primelor emisiuni monetare ale lui Petru I ne pune pentru prima oară în faţa unor vestigii incontestabile de ordin heraldic,

---

[42] v. ROMULUS VUIA, *Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în Anuarul Inst. Ist. naţ. (Cluj), I, 1921—1922, p. 300, nota 3.

[43] v. R. GASSAUER, *op. cit.*, p. 86.

[44] v. MIHAI BERZA, *Stema Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în S.C.I.A., II, 1955, nr. 1—2, ianuarie-iunie, p. 87.

[45] Cercetătorul Ştefan S. Gorovei caută să dovedească însă o continuitate dinastică neîntreruptă între ramura numită a « Muşatinilor » şi cea a lui Bogdan I (v. ST. G., *op. cit.*, precum şi IDEM, *Muşatinii*, Buc., 1976, tabelul genealogic anexat); pînă la o asemenea probă certă, adoptînd punctul de vedere oficial al istoriografiei româneşti actuale (prof. A. Sacerdoţeanu, C. C. Giurescu, etc.).

[46] v. în acest sens şi I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (în mss.), p. 8, şi IDEM, *op. cit.*, (articol tipărit), p. 42.

în care ne sînt înfăţişate în paralel, pe o parte stema ţării, cu capul de bour şi cu elementele anexe, iar pe cealaltă, stema de familie a voievodului. Este de netăgăduit că în epoca feudală armele unei dinastii constituiau însăşi armele statului asupra căruia domnea respectiva familie suverană. Cîteva excepţii au existat totuşi şi anume acolo unde s-au petrecut cazuri de substituire de dinastie, creîndu-se astfel un paralelism între vechea stemă a domnitorilor înlocuiţi (deci implicit şi a ţării) şi stema noilor stăpînitori. Un astfel de caz — ne permitem să afirmăm — s-a întîmplat şi cu Moldova feudală, prezenţa concomitentă, pe monede, a celor două tipuri de armerii — statale şi dinastice — constituind o realitate de care trebuie în mod obligatoriu, să ţinem seama. Substituirea de familii domnitoare a putut să se producă — după cum am văzut — în diverse epoci şi în mai multe rînduri şi anume: a) în perioada anterioară primei descălecări a lui Dragoş, între neamurile micilor dinaşti locali (dintre care unul posedînd stema cu capul de bour); b) după alungarea Dragosizilor — pe care îi excludem a fi avut vreo tangenţă cu însemnul respectiv — în perioada 1359 (1363) — 1400, în care pe tronul Moldovei s-au perindat mai multe familii sau ramuri domnitoare, ba uneori chiar şi persoane din afara acestora [47]. Succesiunea dinastică diferită îşi găseşte un ecou şi în arta blazonului, prin apariţia în reprezentările heraldice a unor elemente la început disparate, care treptat vor fi încorporate fie în stema de stat, fie mai ales în cea dezvoltată, aparţinînd ultimei familii domnitoare instalată la acea epocă la cîrma ţării şi anume aceea a « Muşatinilor ». Această încorporare, efectuată cu precădere după 1400 şi mai ales în epoca lui Ştefan cel Mare, la finele domniei căruia « sinteza heraldică » va fi desăvîrşită, îşi găseşte explicaţia în faptul că dinastia « Muşatinilor » înfiinţată — conform ultimelor cercetări — de Roman I (1391—1394), e stabilizată de acum pe tronul Moldovei, unii dintre descendenţii lui Alexandru cel Bun, rezultaţi din căsătoria acestuia cu Ana, nepoata de fiică a lui Laţcu Voievod, devenind deci şi coborîtori pe linie feminină ai lui Bogdan I; de asemenea, domnii colaterali, Petru I (1375—1391) (fie că a fost frate, fie cumnat cu Roman I) sau Ştefan I (1394—1398) (fie frate, fie nepot de frate al lui Petru I şi nepot de soră al lui Roman I [48]) îşi găsesc o legătură — directă sau prin alianţă — cu ramura dinastică devenită principală (şi unică) de la Alexandru cel Bun încolo, ramură a căror descendenţi pot în consecinţă arbora ca « arme de pretenţiune », toate însemnele purtate de domnii Moldovei anteriori, înrudiţi — chiar şi în mod colateral — cu dînşii.

Prezenţa concomitentă pe emisiunile monetare a celor două tipuri de armerii — stema simplă (de stat) şi cea compusă (dinastică) — reprezentări posedînd rareori elemente comune, în majoritatea cazurilor fiind complet diferite ca aspect (dealtfel primele înfăţişate libere, sub formă de emblemă, secundele incluse în scut), ne-ar îngădui presupunerea că atît Petru I, cît şi toţi voievozii care i-au urmat pe tronul principatului moldav, au voit să marcheze clar diferenţierea care se făcea între armeriile ţării şi cele ale familiei ei domnitoare. Această diferenţiere s-a produs probabil şi pe considerentul originii diferite a elementelor componente ale celor două feluri de reprezentări heraldice, stema cu capul de bour constituind

[47] Neconcordanţa sensibilă între documentele interne şi cele externe, precum şi între acestea şi letopiseţele şi vechile cronici ale ţării, privitor la succesiunea domnilor Moldovei în perioada menţionată, lasă să se presupună o instabilitate dinastică — frecventă dealtfel în epoca feudală şi în alte părţi — care nu poate fi în nici un fel tăgăduită.

[48] cf. tabelei genealogice a domnilor Moldovei pînă în secolul al XVI-lea alcătuită de prof. A. SACERDOŢEANU ca anexă (p. 42—43) la studiul său *Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 12 (21), p. 2—10 şi III, 1969, nr. 1 (22), p. 37—47. Durata domniilor este luată însă din *Istoria României în date*, Buc., 1971, p. 457.

un vechi însemn local de tradiţie autohtonă, în timp ce mobilele armelor dinastice proveneau fie dintr-o auto-conferire, fie dintr-un import, aduse fiind sau din afara meleagurilor moldovene (odată ori ulterior înscăunării familiei domnitoare maramureşene pe tronul noului principat întemeiat) sau avîndu-şi obîrşia în concesiuni străine — ungare şi polone — acordate diferiţilor voievozi ai Moldovei în decursul timpului.

Revenind acum la capul de bour din reprezentările stemei dinastice, constatăm că în forma sa clasică (adică văzut din faţă), el va apărea pe monede fie broşînd peste şeful scutului domnesc şi depăşind porţiunea superioară a acestuia (neputînd totuşi să-l considerăm ca îndeplinind rolul de cimier) pe unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun aparţinînd categoriei a III-a [49] (XXXV, 4 b), fie inclus în cîmpul al doilea al scutului despicat de pe groşii lui Roman al II-lea (1447—1448) (XXXVI, 3 b), fie în sfîrşit în ecuson în abis, pe dinarii din 1558 ai lui Alexandru Lăpuşneanu (XXXVII, 3 a), sau pe ducaţii şi pe talerii din 1563 ai lui Despot Vodă (XXXVII, 4 şi 5).

Prezenţa capului de bour cu gît, în chip de cimier, în stema dinastică a « Muşatinilor », pune din nou problema originii şi a datei apariţiei sale în heraldica domnească moldoveană; acest gen de reprezentare nu e întîlnit în nici o emisiune monetară a respectivului principat (cu excepţia unei singure şi ciudate monede a lui Iliaş I despre care vom vorbi mai jos), nici pe sigiliile de stat (cu excepţia tardivei bule de aur din 1575 a lui Petru Şchiopul, domn al Moldovei aparţinînd însă, precum se ştie, casei domnitoare din Ţara Românească). Marea majoritate de vestigii cu imaginea stemei dinastice dotată cu capul de bour în cimier, datează începînd din a doua jumătate a veacului al XV-lea şi este de ordin epigrafic (însoţind inscripţii laice sau pisanii); alte vestigii de acest fel s-au mai păstrat şi gravate pe diverse obiecte de cult (cădelniţe sau clopote de biserică), apoi smălţuite pe discuri sau pe plăci de teracotă servind la împodobirea pereţilor ori a sobelor reşedinţelor domneşti, în sfîrşit pictate pe manuscrisul din 1502 care, din fericire, ne redă şi imaginea în culori a respectivelor arme dinastice.

Cu privire la originea cimierului din această stemă dezvoltată a familiei domnitoare moldovene, cimier derivînd desigur din străvechiul cap de bour clasic, aşezat din faţă şi bineînţeles fără gît (în noua sa ipostază, cu capul plasat fie pe trei sferturi, fie din faţă şi cu gîtul din profil), s-au putut de asemenea emite cele mai diverse ipoteze. Prof. Gh. Brătianu în studiul său amintit supra [50] afirmă că la sciţi, motivul ornamental al capului de bou era frecvent folosit, putînd fi perpetuat peste veacuri pe meleagurile locuite de acest popor şi la alte neamuri stabilite mai tîrziu pe acelaşi teritoriu; istoricul citat se întreabă dacă voievodul descălecător al Moldovei n-a fost influenţat în alegerea emblemei noului pămînt cucerit, de vreun vestigiu de origine scitică aflat pe aceste locuri [51].

În orice caz, acelaşi autor consideră mai probabilă însuşirea — sau conferirea de către regele maghiar — a cimierelor cu acvilă şi respectiv cu cap de bour, căpeteniilor moldo-valahe cu prilejul participării acestora la campania anti-tătară din 1343, amintită mai sus. Pe de altă parte, Gh. Balş tinde să atribuie cimierul cu cap de bour unei influenţe polone, atrăgînd atenţia asupra faptului că în sala Hatmanska a palatului Wavel din Cracovia se găseşte reprezentată printre alte

---

[49] v. OCTAVIAN ILIESCU, *Îndreptări şi întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale ţărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 222 şi pl. II, nr. 12—14.

[50] v. GH. BRĂTIANU, *op. cit.*, p. 58—59.

[51] v. IDEM, *Le poignard scythe de Boureni*, în Dacia, II, 1925, p. 419.

steme şi cea a provinciei Kalisz înfăţişînd în cimier un cap de bour încoronat [52], armerii după care ar fi putut să se inspire şi domnii Moldovei pentru însemnul din creştetul coifului propriei lor steme dinastice.

Oricare ar fi provenienţa capului de bour cu gît, un lucru e însă cert: apariţia acestui gen specific de reprezentare heraldică se produce mult mai tîrziu decît imaginea capului de bour văzut din faţă şi fără gît, aflată iniţial pe monedele şi pe sigiliile domneşti de stat începînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Astfel, primul vestigiu în care e înfăţişat capul de bour îndeplinind funcţia de cimier îl constituie aversul monedei lui Iliaş I (1432—1433 şi asociat 1435—1442) de care am pomenit mai sus; este vorba de o reprezentare — destul de stîngaci realizată [53] — a portretului ecvestru al voievodului purtînd pe cap un coif avînd în creştet respectivul animal heraldic, fireşte cu gît. Ulterior, de la ceilalţi domni ai ţării ce au urmat lui Iliaş pe tronul Moldovei, nu ne-a rămas nici un vestigiu de acest gen pînă la domnia lui Ştefan cel Mare, perioadă din care ni s-au păstrat numeroase reprezentări de felul ce analizăm.

Începînd cu cunoscuta inscripţie din 1476 de la Cetatea Albă (XXXIX, 1), în care găsim înfăţişate stema completă cu scutul dinastic despicat (şi înclinat), timbrat de un coif avînd în cimier capul de bour (fireşte cu gît), purtînd între coarne o stea cu şase raze şi însoţit în şef la dextra de o lună crai-nou şi la senestra iarăşi de o stea cu şase colţuri, întreg ansamblul heraldic fiind înconjurat de lambrechini bogaţi, de tip uzual (ce servesc şi drept fond ornamental compoziţiei), vom întîlni felurite variante de reprezentări ale capului de bour cu gît îndeplinind rolul de cimier al coifului plasat pe scutul stemei dinastice moldovene. Menţionăm astfel — în ordine cronologică — stema sculptată pe lespedea de mormînt a fiilor lui Ştefan cel Mare, Bogdan şi Petru (decedaţi la 1479 şi respectiv la 1480), aflată în biserica de la Putna [54], în care scutul (fără mobile) este aşezat drept, nu înclinat, iar capul de bour cu gît, plasat pe trei sferturi, avînd o stea (cu cinci colţuri) între coarne, e dotat cu lambrechini de asemenea de tip comun şi înconjurat de vrejuri cu vădit scop decorativ; amintim apoi stema de pe pisania din 1481 aşezată pe turnul de intrare de la mănăstirea Putna (XL, 1) — deşi autenticitatea ei este, după unii autori, îndoielnică [55] — în care, în interiorul unui chenar cvadrilobat cu inscripţie săpată, se află un mic scut despicat plasat vertical, timbrat de un coif la dextra şi de un imens cap de bour conturnat purtînd între coarne o semilună în poziţie normală (culcată), suprapusă de o stea (în cinci colţuri) şi flancat la senestra de o roză de asemenea supra-dimensionată (mai mare decît coiful şi cam cît înălţimea scutului). În continuare, cităm stema de pe clopotul dăruit în 1494 de către Ştefan cel Mare paraclisului caselor domneşti de la mănăstirea Bistriţa care reprezintă — după cum s-a spus — punctul final al « sintezei heraldice » între armele de stat şi cele dinastice; în această reprezentare considerată pe drept cuvînt « stema definitivă » a lui Ştefan cel Mare [56] cît şi ulterior a întregii familii domnitoare a « Muşatinilor », capul de bour din cimier apare plasat pe trei sferturi, purtînd între coarne o stea cu şase raze, flancat la dextra de un soare cu 10 raze şi la senestra de o lună crai-nou figurată şi fiind aşezat

[52] v. GH. BALŞ, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în Bul. Com. Mon. Ist., XVIII, 1926, p. 228.

[53] Unii numismaţi au interpretat în trecut efigia de pe aversul monedei lui Iliaş ce am analizat, drept o vulpe călare (?!).

[54] v. G. BALŞ, *op. cit.*, precum şi M. BERZA, *op. cit.*, p. 74—75 şi fig. 5 etc.

[55] v. în acest sens M. BERZA, *op. cit.*, p. 76—77; I. N. MĂNESCU crede că este vorba de o copie realizată de restauratorii din sec. al XVIII-lea ai mănăstirii după o greşită asamblare a resturilor stemei originale, cf. *op. cit.*, (mss.), p. 14—15.

[56] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (articol), p. 37—38.

pe coiful închis, plasat din profil şi înconjurat de lambrechini de tipul numit voleu (XXXIX, 2).

Un alt material în care abundă reprezentările capului de bour cu gît folosit drept cimier îl constituie şi discurile smălţuite decorînd pereţii exteriori ale multor biserici ridicate de Ştefan cel Mare, precum şi plăcile de teracotă găsite în săpăturile efectuate la fostele reşedinţe domneşti ale aceluiaşi voievod de la Hîrlău şi Suceava. În primele, caracterizate prin absenţa scutului dinastic, capul de bour cu gîtul plasat pe un coif (cu zăbrele?) şi avînd între coarne o stea cu şase raze, este conturnat, poziţie pe care o are şi coiful pe care e aşezat. Flancat la dextra, uneori de ambele părţi, acest cimier apare însoţit de unul (XXXIX, 3) respectiv de două personaje drapate într-un fel de dalmatice plisate, încinse peste mijloc cu o cingătoare în torsadă, în atitudine orantă, amintind, e drept, îngerii susţinători ai stemei regale ungare de la acea epocă, totuşi în cazul de faţă, impropriu numiţi tenanţi de către unii dintre cercetătorii anteriori nouă [57]. Afirmăm acest lucru pe de o parte fiindcă reprezentările de pe discuri nu înfăţişează o stemă completă, lipsindu-i elementul esenţial, scutul, pe care de obicei îl sprijină tenanţii, iar pe de alta deoarece cimierul în arta heraldică constituie un element care nu reclamă niciodată un alt element de susţinere (fie tenant, suport sau susţinător), el fiind întotdeauna plasat într-o poziţie foarte stabilă, fie pe coif, fie ieşind dintr-o coroană aşezată pe creştetul coifului, ori direct pe scut.

Plăcile de teracotă, în genere, conţin o stemă completă (scut, coif, cimier, lipsindu-le însă — ca şi reprezentărilor de pe discuri — lambrechinii), ansamblu heraldic în care personajele în dalmatice continuă să apară, avînd acelaşi aspect şi într-o postură similară, adică flancînd coiful şi cimierul său; acest fapt constituie un argument în plus la cele afirmate mai sus, deoarece odată cu prezenţa scutului, ar fi fost normal ca personajele drapate să fie coborîte din registrul superior în cel inferior şi să sprijine însemnul principal al stemei, situaţie care nu se constată pe nici una dintre plăcile de teracotă descoperite pînă în prezent [58], pseudotenanţii, în aceeaşi atitudine orantă, păstrîndu-şi în mod constant locul pe flancurile coifului cu cimier. Revenind la capul de bour cu gît, constatăm că pe respectivele plăci, poziţia animalului cît şi a coifului se menţin conturnate, scutul dinastic fiind plasat oblic (în bară), într-o poziţie foarte pronunţat înclinată [59].

În sfîrşit, o ultimă apariţie a cimierului cu cap de bour în domnia lui Ştefan cel Mare, este înregistrată pe *Tetraevanghelul* scris din porunca sa de către călugărul Filip în 1502 pentru mănăstirea Zografu de pe muntele Athos. Epilogul respectivului manuscris — împodobit ca şi întregul text cu miniaturi în culori — înfăţişează un chenar dreptunghiular în care se înscrie un cvadrilob conţinînd în caractere chirilice încheierea lucrării, creînd astfel patru compartimente, fiecare în cîte unul dintre colţurile încadramentului patrulater. În cele două din registrul supe-

[57] v. G. BALŞ, *op. cit.*, p. 229; GH. BRĂTIANU, *op. cit.*, p. 54, nota 1; M. BERZA, *op. cit.*, p. 81—83 etc.

[58] Cu excepţia unei plăci descoperite la Suceava, în care însă personajul e un înger cu aripile deschise şi plasat deasupra unui scut cu armele Moldovei, într-o postură oarecum de cimier şi nicidecum de tenant (v. G. BALŞ, *op. cit.*, p. 230 şi M. BERZA, *op. cit.*, p. 83—84 şi fig. 16).

[59] v. pentru discurile smălţuite: dr. C. ISTRATY, *Biserica şi podul din Borzeşti*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., S. II, t. XXVI, 1904, p. 310 şi pl. XXV; G. BALŞ, *op. cit.*, p.224 şi urm.; GH. BRĂTIANU, *op. cit.*, p. 53—54 şi fig. 3 şi 4; M. BERZA, *op. cit.*, p. 81—82 şi fig. 11—13, etc.; pentru plăcile de teracotă: v. ROMSTORFER-LAPEDATU, *Cetatea Sucevei*, Buc., 1913, pl. VI; G. BALŞ, *op. cit.*, p. 230 şi urm.; GH. BRĂTIANU, *op. cit.*, p. 54—55 şi pl. I; R. GASSAUER, *Teracote sucevene*, în Bul. Com. Mon. ist., XXVIII, 1935, p. 157, fig. 29 şi 30; B. SLĂTINEANU, *Despre teracotele sucevene*, în Bul. Com. Mon. ist., XXXII, 1939, fasc. 93; M. BERZA, *op. cit.*, p. 81—84 şi fig. 13—16 etc.

rior, găsim la dextra un soare şi la senestra o lună crai-nou (ambii aştri fiind figuraţi), iar în cele inferioare, la dextra scutul dinastic scartelat şi la senestra cimierul cu baza însoţită de lambrechini (fără coif) reprezentînd capul de bour plasat pe trei sferturi şi avînd între coarne o stea cu şase raze (XXXVIII, 6), tip foarte asemănător cu cel de pe clopotul de la Bistriţa, demonstrînd astfel stabilizarea după 1494 a armelor dinastice după multiplele încercări ale lui Ştefan cel Mare de a găsi o formulă heraldică satisfăcătoare în alcătuirea definitivă a stemei familiei domnitoare a Moldovei.

În reprezentările aflate pe diferite monumente epigrafice din perioada următoare domniei lui Ştefan cel Mare, capul de bour cu gît îndeplinind rolul de cimier şi fiind sau nu, plasat pe un coif, va continua să apară însoţind diverse inscripţii laice sau religioase şi timbrînd sau nu, scutul dinastic. Vom cita, de asemenea, într-o succesiune cronologică, un număr de atare reprezentări întîlnite pe unele dintre edificiile ridicate de voievozii, urmaşi ai lui Ştefan cel Mare. Astfel menţionăm pisania aflată pe turnul de intrare al mănăstirii Probota, ctitorie a lui Petru Rareş, monument epigrafic aşezat însă mai tîrziu (în 1550), nu odată cu construirea respectivului lăcaş, de către doamna Elena, văduva ctitorului (XXXIX, 4); această pisanie, amintind ca factură pe cea din 1481 de la Putna analizată mai sus şi avînd acelaşi gen de chenar cvadrilobat gravat cu inscripţie, conţine un cap de bour cu gît, de asemenea conturnat, însă mai stilizat decît în reprezentarea ce i-a slujit drept model şi nemaiîndeplinind funcţia de cimier pe considerentul dispariţiei coifului şi a scutului.

Din domnia lui Alexandru Lăpuşneanu s-au conservat mai multe vestigii heraldice de ordin epigrafic dotate cu capul de bour cu gît. Astfel cităm pisania cu stemă din 1554 (XL, 3) aşezată de acest voievod la mănăstirea Bistriţa (ctitorie a lui Alexandru cel Bun, însă refăcută aproape din temelie de Lăpuşneanu), apoi pisania de la mănăstirea Putna din 1559 [60] (XXXVIII, 4) în care se resimte puternic influenţa pisaniei lui Ştefan cel Mare din 1481 din acelaşi lăcaş. Menţionăm în continuare, stema domnească de pe pisania datînd tot din anul 1559 aşezată pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava (XXXIX, 5) care reprezintă transpunerea în piatră a stemei dinastice definitive, desăvîrşită, după cum am văzut, în ultima parte a domniei lui Ştefan cel Mare, în sfîrşit, pisania unei fîntîni (azi dispărută) aflată la mănăstirea Slatina clădită la 1561 de acelaşi Alexandru Lăpuşneanu (XL, 4). S-a spus despre această ultimă pisanie că împreună cu cele de la Probota şi Bistriţa (menţionate mai sus) constituie, prin lipsa scutului, excepţii de la regula că reprezentările cu capul de bour cu gît înfăţişează întotdeauna stema dinastică, aceste trei inscripţii votive fiind socotite astfel ca însoţind armele Ţării Moldovei prin prezenţa doar a bourului cu aştrii anexi [61]. În ceea ce ne priveşte nu împărtăşim acest punct de vedere pe următoarele considerente: a) capul de bour cu gît constituie un ornament exterior al scutului aparţinînd *exclusiv* armelor dinastice, neexistînd nici o excepţie în acest sens. Includerea sa *sporadică*, sub forma doar de cap văzut din faţă în scutul stemei domneşti de pe monedele lui Roman al II-lea

---

[60] v. G. Balş, *op. cit.*, p. 140; M. Berza, *op. cit.*, p. 110, fig. 15, p. 111 şi nota 1. Eroarea de datare a acestei pisanii se datoreşte eclesiarhului Lev Gheorghiescul care în lucrarea sa: *Mormintele, odoarele, inscrisurile şi clopotele Monastirii Putna din Bucovina* (terminată la 7 febr. 1843, dar publicată 19 ani mai tirziu în Arhiva Românească, Iaşi, II, 1862, p. 301—318) a considerat-o ca aparţinînd anului 1473 (v. *op. cit.*, p. 316, anul inscripţiei votive fiind indicat greşit ca 6981, luna Mai = 1473, în loc de 7067 = 1559). Eroarea a fost restabilită de către episcopul Melchisedec care a datat corect inscripţia în cauză în lucrarea sa: *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în R.I.A.F., I, 1883, p. 258.

[61] v. C. Moisil, *op. cit.*, p. 71.

şi apoi de pe cele ale lui Alexandru Lăpuşneanu şi Despot, precum şi broşînd parţial acest scut, pe unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun, a fost posibilă numai întrucît ecusonul dinastic în reprezentările monetare nu apare decît foarte rar însoţit de unele ornamente exterioare clasice (coif minuscul şi coroană deschisă). Transferul capului de bour din postura de mobilă a scutului stemei de stat (cu precădere în vestigiile oficiale de ordin sigilar) în cea de cimier al armelor dinastice, adăugîndu-i-se fireşte — din necesităţi estetice şi funcţionale de reprezentare — şi gîtul, trebuie considerat drept o dovadă de veneraţie a voievozilor ţării faţă de acest străvechi însemn simbolizînd însuşi teritoriul asupra căruia domneau. Cimierul, conform ştiinţei heraldice, este socotit, atît prin poziţia sa dominantă într-o stemă (găsindu-se pe locul cel mai ridicat al ei), cît şi prin tradiţia consacrată în acest sens (să nu uităm spre exemplu, rolul prioritar al «crest»-ului în heraldica engleză) ca un element important în reprezentările armoriate. Derivat, după cum se ştie, din ornamentul plasat pe coiful de luptă (apoi de paradă) al suveranilor şi seniorilor feudali, cimierul stemei dinastice moldovene îşi are o origine clasică identică, provenind — după cum am văzut — din capul de bour cu gît, aşezat deasupra coifului domnesc în reprezentarea ecvestră a lui Iliaş I de pe aversul monedei sale amintite mai sus. Compoziţiile heraldice dotate cu capul de bour prevăzut cu gît sînt întîlnite *exclusiv* în armele dinastice nu şi în cele de stat ale Moldovei, o dublă reprezentare a bourului în cele două ipostaze diferite ale sale — mobilă în scut şi cimier — nefiind niciodată semnalată *simultan* în vreun ansamblu armoriat cunoscut. Atunci cînd într-o alcătuire de tip heraldic apare bourul cu gît în cimier, întotdeauna scutul stemei respective reprezintă armele dinastice moldovene şi nu pe cele de stat, înfăţişate prin capul de bour decolat, văzut din faţă şi însoţit de elementele sale anexe uzuale. În cazul ce analizăm, absenţa scutului dinastic nu este suficientă — după părerea noastră — pentru a atribui rolul de stemă a ţării compoziţiilor armoriate ce însoţesc cele trei pisanii în discuţie, precedentul creat — şi constatat în mod invariabil ca atare — al apariţiei capului de bour cu gît ca *atribut exclusiv* al reprezentărilor heraldice de tip dinastic, constituind un argument concludent în această controversă; *b)* modelul după care s-au inspirat meşterii pietrari în alcătuirea ansamblurilor heraldice din cele trei inscripţii votive în discuţie şi anume pisania armoriată de la Putna din 1481, reprezintă incontestabil, prin mobilele aflate pe scutul de la baza chenarului trilobat, o imagine a stemei familiei domnitoare şi nu a celei de stat a Moldovei. În acest caz, intenţia celor doi ctitori (doamna Elena Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu) cît şi a meşterilor pietrari, nu a fost să reproducă o stemă a ţării ci una dinastică, mai potrivită să figureze într-o mănăstire, fundaţiile religioase constituind întotdeauna — după cum se ştie — instituţii de ordin privat, nu public. Dealtfel în pisania de la Probota, rudimentul de scut de la baza gîtului bourului, ne face să presupunem intenţia — e drept nerealizată pînă la capăt — a reprezentării şi a stemei dinastice aflate pe modelul putnean imitat. Cît priveşte pisania de la Bistriţa, apariţia chiar insolită a ecusonului cu crucea peronată dintre coarnele bourului, cît şi a vasului-urnă cu planta ornamentală ne vădeşte prezenţa poate, a unor embleme personale ale lui Alexandru Lăpuşneanu — al cărui sens ne scapă astăzi — dar care atunci îşi aveau desigur semnificaţia lor precisă, în nici un caz legată de vreun însemn moldovenesc de stat. Doar pisania fostei fîntîni din curtea mănăstirii Slatina, prin absenţa totală a oricărei urme de scut datorată lipsei unei intenţii — cît de timide — a meşterului pietrar de a reprezenta vreun atare însemn (sau poate chiar indicaţiilor ctitorului), ar putea oarecum să îngăduie presupunerea că respectivul ansamblu heraldic să reprezinte altceva decît o emblemă dinastică; totuşi ceea ce ne face să perseverăm în convingerea noastră rezidă în

faptul că, pe de o parte, comemorarea instalării unei simple fîntîni într-o curte de mănăstire nu constituie un act solemn care să necesite reprezentarea pe respectiva inscripţie votivă a însăşi armelor ţării, iar pe de alta, deoarece pisania aceleiaşi mănăstiri (Slatina), deşi aşezată ulterior ridicării ei, înfăţişează de asemenea o stemă presupus personală a ctitorului ei Alexandru Lăpuşneanu şi în nici un caz o stemă a Moldovei.

Respectînd succesiunea cronologică ce ne-am propus a urma în studiul vestigiilor heraldice cu capul de bour prevăzut cu gît, ne vom ocupa acum de cunoscuta bulă de aur din 1575 a lui Petru Şchiopul, datînd deci din prima sa domnie pe tronul Moldovei (1574—1577) (XXXIX, 6). Studiat încă de acum aproape o jumătate de veac de C. Moisil [62] şi mai recent de prof. M. Berza [63], acestui monument de heraldică sigilară i s-au dat diferite interpretări. Astfel, C. Moisil l-a considerat ca «stemă particulară» a lui Petru Şchiopul, sesizînd din capul locului semnificaţia sa distinctă de armele de stat ale Moldovei, deşi din conţinutul scurtului studiu ce îi dedică, rezultă fără echivoc că la acea dată (şi chiar mai tîrziu [64]), autorul nu era încă exact informat asupra existenţei unei steme dinastice a Moldovei, asupra originii formării cît şi a evoluţiei ulterioare a acesteia. În schimb, prof. M. Berza în studiul său în două părţi, asupra armelor Moldovei în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, citat mai sus, neagă în mod categoric existenţa unei steme dinastice a Moldovei (pe care autorul o numeşte «stemă dezvoltată») distinctă de cea a statului respectiv (denumită de acelaşi autor «stema simplă»). Referitor la bula de aur a lui Petru Şchiopul, prof. Berza afirmă că ea se încadrează în categoria stemelor de tip dezvoltat, fiind socotită ca un însemn al domniei Moldovei, de vreme ce o foloseşte chiar şi un domn străin de dinastia acestui principat [65].

Bula de aur a lui Petru Şchiopul, alcătuită din argint aurit, e o pecete avînd pe avers reprezentarea armelor dinastice ale Moldovei sub formă de stemă completă (scut, coif, cimier şi lambrechini), mobilele scutului fiind identice (minus ecusonul în abis) cu cele conţinute în stema monetară din 1558 a lui Alexandru Lăpuşneanu, menţionată mai sus. Capul de bour din cimier, purtînd o stea (cu cinci raze) între coarne, e flancat la dextra de un soare — înfăţişat printr-o semilună conturnată, figurată printr-un profil uman emanînd raze (detaşat de curbura concavă a semilunii) — şi la senestra de o lună crai-nou, figurată în acelaşi mod, minus razele. Gîtul bourului e plasat pe un coif închis, fiind perfect distinct de lambrechinii care pornind din spatele acestuia din urmă, se desfăşoară în volute ample pe ambele laturi ale scutului dinastic.

Faţă de cele afirmate de cercetătorii care au studiat bula de aur a lui Petru Şchiopul, căutînd diferite explicaţii asupra cauzelor ce au determinat pe acest principe din neamul Basarabilor, ajuns pe tronul Moldovei, să arboreze pe pecetea sa stema dinastică a Muşatinilor, am putea pune în legătură reprezentarea de pe însemnul armoriat în discuţie, cu înrudirea ce exista între ramura casei domnitoare muntene căreia îi aparţine respectivul voievod şi familia suverană moldoveană. Într-adevăr, Petru Şchiopul era frate cu Alexandru al II-lea, domn al Ţării Româneşti (1568—1577), ambii fiind fiii lui Mircea Voievod (1509—1510), fiul şi asociatul la domnie al lui Mihnea cel Rău (1508—1509). După cum se ştie,

[62] C. MOISIL, *Bule de aur sigilare de la Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei*, în Rev. Arh., I, 1924—1925, nr. 2, p. 260—261, şi pl. IV, fig. 6 (avers) şi 8 (revers).
[63] v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 115, fig. 21 şi p. 117—118.
[64] v. C. MOISIL, *Stema României*, p. 71 şi 74, fig. 28.
[65] v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 117.

Mihnea cel Rău, fiu al lui Vlad Ţepeş, era văr primar cu Maria Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos şi cea de a treia soţie legitimă a lui Ştefan cel Mare, mamă a lui Bogdan al III-lea. Astfel, Mircea Voievod, tatăl lui Petru Şchiopul era văr al doilea cu Bogdan al III-lea, iar Petru Şchiopul însuşi, era văr al treilea cu Ştefăniţă Vodă. În plus, sora lui Mircea Voievod, domniţa Ruxandra, devine soţia lui Bogdan al III-lea, ceea ce face pe Petru Şchiopul, nepotul (de frate) al Ruxandrei să ajungă şi nepotul prin alianţă al lui Bogdan al III-lea. Aceste înrudiri directe ale familiei lui Petru Şchiopul cu ramura principală coborîtoare din Ştefan cel Mare — autorul stemei dinastice definitive a Muşatinilor — l-au putut eventual determina pe numitul voievod din casa Basarabilor, ajuns pe tronul Moldovei, să adopte în această calitate, stema familiei domnitoare a acestui principat. Motivul pentru care Petru Şchiopul a preferat să poarte pe pecetea sa armele dinastice şi nu cele de stat ale Moldovei — atunci cînd reprezentările sigilare domneşti de acest fel aparţineau, fără excepţie, tipului simplu (doar cu capul de bour văzut din faţă şi însoţit de elementele anexe) — trebuie corelat poate cu faptul că principele valah se socotea mai îndreptăţit să poarte stema casei domnitoare cu care se înrudea (subliniind totodată această înrudire pentru a legitima oarecum ocuparea tronului respectivului principat), decît pe cea a ţării la cîrma căreia în mod fortuit ajunsese.

Un alt vestigiu, din nou de ordin epigrafic, datînd de la finele veacului al XVI-lea, în care întîlnim de asemenea reprezentarea capului de bour cu gît, îl constituie şi pisania mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpuşneanu, pusă la 1582 (deci după 14 ani de la moartea fondatorului) de către egumenul Nil în amintirea voievodului ctitor; această pisanie prezintă în interiorul unui chenar dreptunghiular gravat cu o inscripţie, un scut cu scobituri laterale ce conţin o acvilă bicefală pe pieptul căreia se află o altă inscripţie ce continuă pe cea de pe chenarul patrulater. Scutul e timbrat de un cap de bour, al cărui gît e aşezat, în lipsa unui coif, direct pe acest însemn şi poartă între coarne o stea cu opt raze, fiind flancat la dextra de un soare figurat alcătuit din două discuri concentrice (cel din interior suprapus peste celălalt) şi fără raze, precum şi la senestra de o lună crai-nou, de asemenea figurată, cu profilul detaşat însă de curbura secerii selenice (XL, 2). Plasarea unei acvile bicefale în scutul stemei lui Alexandru Lăpuşneanu ar fi putut da naştere unor multiple presupuneri privitor la semnificaţia ei (pretenţii imperiale, fie de ascendenţă, fie simbolice) dacă pisania ar fi fost contemporană cu respectivul voievod şi pusă de acesta. De acord cu prof. Berza [66], considerăm că întrucît inscripţia votivă este posterioară (nu numai domniei, dar şi vieţii) lui Lăpuşneanu, sensul heraldic al stemei în cauză dispare, cu atît mai mult cu cît pe pieptul păsării himerice e aşezat textul chirilic care încheie inscripţia începută pe ancadramentul dreptunghiular al pisaniei. Cu acest monument epigrafic se încheie seria vestigiilor heraldice ale secolului al XVI-lea dotate cu reprezentarea capului de bour cu gît; în veacul următor, apariţia stemelor dinastice va deveni absolut sporadică pentru a dispărea definitiv în a doua jumătate a aceluiaşi secol. Dealtfel, ultimele prezenţe ale armelor cu capul de bour cu gît din veacul al XVII-lea îşi vor pierde semnificaţia iniţială (între altele nemaireproducînd din scutul dinastic decît o singură mobilă şi anume crucea), pe de o parte deoarece casa domnitoare a Muşatinilor se stinge după 1668 [67], domnii folosind aceste reprezentări heraldice — Miron Barnovski-Movilă şi Vasile Lupu — neavînd nici

---

[66] v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 120.

[67] Ultimul voievod din această dinastie, Iliaş Alexandru (fiul lui Alexandru Iliaş şi nepotul lui Iliaş Radu) a domnit în Moldova între 1666—1668; fizic dinastia se stinge la 1704.

o contingenţă directă cu fosta familie suverană a Moldovei, iar pe de altă parte, fiindcă aceste reprezentări, ieşite din uz la epoca respectivă, sînt folosite de cei doi voievozi menţionaţi cu o vădită intenţie arhaizantă, de imitaţie a vechilor însemne dinastice muşatine. Într-adevăr, este îndeobşte cunoscută dorinţa — consemnată în toate izvoarele istorice contemporane — atît a Movileştilor cît şi a lui Vasile Lupu, de a înfiinţa o nouă dinastie din neamul lor care să menţină continuitatea domniei în cadrul unei singure familii, înlocuind vechea stirpă a Muşatinilor pe cale de extincţie.

Din acest gen de monumente heraldice ale veacului al XVII-lea, menţionăm mai întîi pisania din 1627 a lui Miron Barnovski-Movilă de pe turnul de intrare al mănăstirii Dragomirna (XL, 5), în care, deşi s-au folosit elemente arhaice din vechile steme dinastice muşatine, totuşi factura respectivei reprezentări rămîne modernă, specifică epocii în care a fost alcătuită; cităm apoi din domnia lui Vasile Lupu pisania mănăstirii Secu [68], în care se observă multiple influenţe provenite din ansamblurile heraldice de factură dinastică anterioară, tendinţa arhaizantă fiind vădită, dar apărînd totuşi şi oarecare inovaţii faţă de modelele tradiţionale. Astfel, pe botul bourului aflăm o mică roză, iar deasupra coarnelor apare o coroană domnească arhaică deschisă, introdusă — după cum am văzut — în reprezentările sigilare ale armelor de stat de către Ştefan Tomşa în prima sa domnie, dar nefigurînd niciodată pînă atunci în vreo stemă de tip dinastic cu bourul cu gît în cimier. Un alt vestigiu epigrafic datînd tot din domnia lui Vasile Lupu, îl mai constituie şi pisania din 1638 de pe fostul turn clopotniţă al mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi (XL, 6), pisanie care a servit ca model într-o mare măsură aceleia din 1670 de pe turnul clopotniţă al mănăstirii Cetăţuia, ctitorie a lui Gheorghe Duca (XXVII, 3) ce am menţionat la capitolul stemei de stat a Moldovei.

Cu inscripţia votivă din 1638 a lui Vasile Lupu, seria reprezentărilor stemei de tip dinastic cu capul de bour cu gît în cimier se încheie, acest monument epigrafic constituind ultima apariţie a unui asemenea gen heraldic căzut apoi în totală desuetudine odată cu stingerea efectivă a dinastiei care o crease.

În urma analizării vestigiilor armoriate dotate cu stema dinastică moldoveană, dorim să desprindem cîteva concluzii necesare studiului de faţă. Astfel, am considerat că apariţia capului de bour — iniţial sub forma doar de cap văzut din faţă şi însoţit de o stea între coarne — s-a produs înaintea primei descălecări a lui Dragoş, fiind posibil folosit de unul dintre micii dinaşti moldoveni autohtoni, anteriori anului 1352, respectiva stemă putînd fi eventual rezultatul unei concesiuni sau pur şi simplu, arme de asumpţiune. Excluzînd ca Dragoş şi descendenţii lui să fi avut vreo contingenţă cu stema cu cap de bour, pe considerentul că aceştia au posedat în mod cert arme de familie proprii (însemnele herbului Sas de mai tîrziu), afirmăm în continuare că Bogdan I, ca voievod al Maramureşului şi vasal al regelui ungar, e foarte probabil să fi avut o stemă de neam, fie concedată de suzeranul său, fie auto-conferită. După ruperea raportului de vasalitate cu regatul ungar, Bogdan a putut fireşte să continue să folosească armele sale familiale şi în noua sa calitate de domn independent al Moldovei, sau foarte plauzibil încă, să îmbine aceste arme cu cele existente ale pămîntului ce începuse să stăpînească (reamintim legenda vînării şi uciderii bourului de către Dragoş, pe care o considerăm ca reprezentînd simbolic înfrîngerea şi înlăturarea unui voievod local purtînd stema cu capul de bour).

Care va fi fost stema de familie a lui Bogdan I e o problemă ce — în lipsă totală de dovezi documentare — o socotim foarte greu de rezolvat, putînd emite

[68] v. G. BALŞ, *op. cit.*, p. 334, fig. 519.

doar cîteva ipoteze în acest sens. Atîta vreme cît nu ne este încă cu putinţă să stabilim continuitatea dinastică, necunoscînd filiaţiunea şi succesiunea certă a primilor domni ai Moldovei (dacă a fost vorba de una sau de mai multe dinastii, sau doar de mai multe ramuri ale unei aceleiaşi familii domnitoare, ori de o descendenţă «per feminas» a neamului domnesc), tot astfel nu vom putea determina nici originea însemnelor heraldice, atît ale stemei de stat, cît mai ales ale celei dinastice.

În momentul organizării cancelariei domneşti a noului principat, s-a putut produce diferenţierea între *stema de stat* (capul de bour văzut din faţă, însemnul de veche tradiţie autohtonă, simbolizînd pămîntul Moldovei) şi *stema dinastică* (cu diferitele sale mobile, pe de o parte cele aflate iniţial, pe de alta, cele adăugate pe parcurs — printre care şi cimierul cu capul de bour cu gît — pînă la definitivarea acestor arme în domnia lui Ştefan cel Mare). Stema de stat a fost folosită — după cum am văzut — pe marele sigiliu domnesc, pe aversul monedelor, pe steaguri, pe unele edificii publice sau pe diverse alte obiecte (inele sigilare domneşti, săbii de luptă sau de paradă etc.), în timp ce stema dinastică — cu elementele sale de provenienţă diversă şi incluse în scut la date diferite — a fost întrebuinţată, în afara reversului monedelor, în împrejurări legate mai mult de viaţa particulară a voievozilor moldoveni, apărînd pe pisanii de biserici sau mănăstiri, pe lespezi funerare, pe odoare religioase (cădelniţe, clopote), pe manuscrise sau pe obiecte de uz personal ale domnului ori ale membrilor familiei sale. Dacă ar fi existat — credem noi — una şi aceeaşi familie domnitoare pe tronul Moldovei, de la întemeierea respectivului principat (şi chiar anterior, în perioada dinaştilor locali) şi pînă la consolidarea Muşatinilor la cîrma ţării, desigur că problema existenţei paralele a două steme diferite — de stat şi dinastică — nu s-ar fi pus niciodată, însemnele familiale cu cele statale confundîndu-se, conform practicilor feudale curente la acea epocă.

O ultimă precizare încă, înainte de a încheia capitolul de faţă, cu privire la vechimea capului de bour cu gît. În trecut, unii cercetători [69] au susţinut că la origine, într-o primă etapă, capul de bour figura doar drept cimier al stemei Moldovei cu scutul despicat şi fasciat amintind scutul angevin; ulterior, într-o a doua etapă, bourul părăseşte rolul de cimier şi trece ca mobilă în scut, devenind apoi cu timpul însemnul tradiţional al respectivului principat. În ceea ce ne priveşte, afirmăm că fenomenul transferului capului de bour — spre deosebire de cel al acvilei Ţării Româneşti — s-a petrecut în Moldova tocmai invers, deoarece reprezentările bourului cu gît, îndeplinind funcţia de cimier, nu sînt întîlnite *efectiv* în armele moldoveneşti decît doar în timpul domniei lui Ştefan cel Mare [70] deci la un secol după întemeierea respectivului stat feudal de către Bogdan I şi în consecinţă după ce capul de bour fără gît, văzut din faţă şi însoţit de elementele sale anexe, apăruse — documentar constatat — pe monede după 1377 şi pe sigilii începînd din 1387 (deşi e de presupus că vechimea acestora din urmă să fie încă mai mare). Deoarece

---

[69] v. C. MOISIL, *Stemele primelor monete româneşti*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., S. III, T. XXI, M. 4, 1939, p. 10—11; IDEM, *Probleme de numismatică românească*, ibidem, S. III, T. XXII, M. 10, 1940; GH. BRĂTIANU, *Originile stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti*, p. 61; M. BERZA, *Stema Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 85 etc.

[70] S-ar mai putea susţine — şi nu respingem această ipoteză — că şi anterior acestei domnii ar fi fost posibil ca reprezentarea capului de bour cu gît, în chip de cimier — dată fiind apariţia lui în forma incipientă întîlnită între 1432—1433 pe moneta lui Iliaş I — să fi fost folosită şi de predecesorii lui Ştefan cel Mare, acesta găsind respectivul însemn deja în uz la urcarea sa pe tronul ţării; totuşi şi în această împrejurare, vechimea capului de bour cu gît n-ar depăşi, în cel mai devreme caz, al patrulea deceniu al veacului al XV-lea.

nu avem absolut nici o dovadă certă a existenței în Moldova a capului de bour cu gît înaintea celui de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea (vezi moneda din 1432—1433 a lui Iliaş I), credem că respectiva presupunere a cercetătorilor anteriori s-a produs datorită analogiei care s-a căutat a se stabili între procesul de transfer — de data acesta real — al acvilei valahice din cimierul, atestat de stemele monetare ale primilor Basarabi, în scutul de arme al Țării Româneşti (înlocuind vechea stemă sigilară cu vulturul datînd foarte probabil din perioada pre-statală a acestui principat) şi transferul presupus al capului de bour. În concluzie, considerăm că fenomenul în Moldova s-a petrecut invers celui din Țara Românească, bovideul heraldic trecînd din stema de stat, unde figura ca mobilă în scut, văzut din față, în cimierul stemei dinastice unde va fi reprezentat cu gît şi va fi plasat fie din față, fie pe trei sferturi. Cu aceasta, socotim încheiat studiul originii şi evoluției cimierului alcătuit din capul de bour cu gît, continuînd examinarea descompusă a stemei dinastice a Moldovei şi cu cel de al doilea element constitutiv şi anume:

2. **Fasciile.** Cea mai veche atestare a acestor piese onorabile aflate în stema dinastică a voievozilor moldoveni o constituie prima emisiune monetară (după 1377) a lui Petru I, în care cîmpul dextru al scutului despicat apare fasciat de şase piese, în două smalturi alternate (XXXV, 1 b). Ca şi în cazul stemei Basarabilor, considerăm că aceste fascii sînt rezultatul — mai probabil încă decît în cazul Țării Româneşti — a unei concesiuni exprese din partea regelui Ludovic I de Anjou lui Petru I, în schimbul recunoaşterii (măcar formale) a suzeranității sale şi poate odată şi cu dreptul acordat voievodului moldovean de a bate monedă [71], în orice caz înainte de 1382, după care dată, orientarea politică a lui Petru către Polonia va exclude bunele raporturi cu regatul ungar.

Ar fi cu putință ca aceste fascii să fi apărut anterior (fără florile de crin) în stema dinastică a Moldovei [72], fie ca rezultat al unei alte concesiuni ungare mai vechi, fie să fi aparținut voievodului Costea, după unii cercetători [73] socotit tatăl şi predecesorul la tron al lui Petru I. Întrucît despre Costea s-a afirmat în trecut — printre alții şi de către Hasdeu şi Xenopol [74] — că ar fi aparținut familiei domnitoare a Basarabilor munteni, în acest caz el ar fi fost perfect îndreptățit să poarte stema despicată şi semi-fasciată a dinastiei Țării Româneşti şi în armele sale ca voievod al Moldovei, transmițîndu-le apoi şi fiului său Petru.

Evident, această ipoteză heraldică cade de la sine, deoarece în lumina ultimelor cercetări s-a putut stabili că voievodul Costea a domnit concomitent cu Petru I [75] (fără să se fi dovedit vreo legătură de rudenie între dînşii) şi nu ca asociați la tron, ci stăpînind fiecare, în paralel, cîte o porțiune din teritoriul Moldovei, primul Țara de Jos, celălalt Țara de Sus [76]. De-abia Roman I realizează, între 1391 (iulie) — 1392 (martie), probabil după moartea lui Costea, unificarea între-

[71] v. în acest sens şi I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (articol), p. 38.

[72] v. IDEM, *op. cit.*, (mss), p. 7, fără a se preciza însă o presupusă origine a preexistenței fasciilor în stema dinastică moldoveană.

[73] v. A. SACERDOȚEANU, *Descălicători de țară, dătători de legi şi datini* (citat supra), p. 3 şi 42.

[74] v. C. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, vol. I, Ed. a II-a, Buc., 1935, p. 423 şi 425.

[75] cf. registrului Massaria al cetății genoveze Caffa în care se menționează solia acestei cetăți trimise în anul 1386 în Moldova spre a solicita un ajutor militar, fiind acreditată atît pe lîngă «Constantino» cît şi pe lîngă «Petru vayvoda» (v. ŞERBAN PAPACOSTEA, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui nou izvor necunoscut*, în S.M.I.M., VI, 1973, p. 45).

[76] v. ibidem, p. 46—47.

gului teritoriu sub sceptrul său. Totuşi, după cum se ştie, această împrejurare a nemulţumit pe Mircea cel Bătrîn (ceea ce ar îndreptăţi presupunerea că voievodul Costea să fi aparţinut familiei Basarabilor), deoarece ajutorul dat de către domnul Ţării Româneşti lui Alexandru cel Bun să obţină tronul Moldovei de la Iuga Voievod a fost condiţionat tocmai de cedarea din partea lui Alexandru a teritoriilor din sudul Moldovei de mai veche stăpînire valahă. După moartea lui Mircea însă, domnul moldovean va revendica aceste teritorii şi va reuşi pînă la sfîrşitul domniei să le aducă sub dominaţia sa [77]. Concluziile heraldice ce se pot trage din aceste noi date istorice sînt următoarele: fasciile alternate nu provin iniţial în stema dinastică a Moldovei din armele Basarabilor. Fasciile basarabeşti au putut fi eventual incluse în însemnele armoriate ale Muşatinilor fie de către Roman I care a realizat unificarea Ţării de Jos cu cea de Sus, fie de către Alexandru cel Bun care a definitivat stăpînirea Moldovei asupra teritoriilor sudice în litigiu; în practicile feudale uzuale, dobîndirea unui teritoriu era marcat şi prin introducerea stemei sale în armele noului posesor. În cazul nostru, această includere ar putea părea ciudată, întrucît stema dinastică moldoveană conţinea fascii alternate şi înainte de 1391—1392 şi respectiv 1423 [78], emisiunile monetare apărute, după 1377, în domnia lui Petru I, constituind mărturii de netăgăduit în acest sens. Totuşi deosebirea dintre fasciile alternate din stema dinastică a lui Petru şi cele mobilînd scuturile armelor succesorilor săi la tronul Moldovei menţionaţi, ar putea consta nu în aspectul lor geometric identic, ci în smalturile diferite din care ele vor fi fost alcătuite. Problema va fi tratată mai jos, atunci cînd ne vom ocupa de fasciile dinastice moldovene sub aspectul lor cromatic.

În orice caz, indiferent de originea fasciilor din stema dinastică moldoveană, ele se constată, după cum am mai spus, în cele dintîi monede ale lui Petru I emise după 1377 şi se vor menţine constant ca poziţie (în primul cîmp al scutului stemei monetare domneşti) pînă în vremea lui Petru al II-lea, nu ca asociat, ci ca domn unic, între 1448—1449 [79]. Ca număr, atît în emisiunile ulterioare ale lui Petru I (XXXV, 2 b) cît şi în cele ale lui Ştefan I (1394—1399), Alexandru cel Bun (XXXV, 3 b şi 4 b), Iliaş I asociat cu Ştefan al II-lea (1435—1442) (XXXVI, 2 b) pînă la Roman al II-lea, cîmpul dextru al scutului dinastic va fi fasciat de şase piese, iar de la Roman al II-lea (1447—1448) (XXXVI, 3 b) cît şi pe monedele succesorilor săi, inclusiv ale lui Ştefan cel Mare (XXXVII, 1 b), numărul fasciilor se va ridica la opt (de asemenea în două smalturi alternate). Schimbarea poziţiei fasciilor din primul în al doilea cîmp al scutului despicat se va produce sub Petru al II-lea (ca domn unic, nu ca asociat la tron), cînd cele opt fascii — apărute pentru prima oară sub Roman al II-lea (de asemenea ca voievod unic) — vor trece la senestra, florile de crin luîndu-le locul la dextra; această amplasare a fasciilor în cîmpul al doilea al scutului dinastic despicat se va menţine pînă în vremea lui Ştefan cel Mare în primul tip monetar al acestui voievod (în al doilea tip, respectivele piese onorabile nu mai apar), deşi fasciatul pe aceste monede va cuprinde doar şapte piese. Diversele steme dinastice rămase din domnia lui Ştefan cel Mare sînt caracterizate prin numeroase variante de reprezentare ale scutului şi ale mobilelor stemei

---

[77] v. ibidem, p. 47 şi 51.

[78] Anul 1423 reprezintă momentul în care Alexandru cel Bun realizează recucerirea parţială a teritoriilor sudice ale Moldovei pe care le cedase lui Mircea cel Bătrîn conform chiar unui tratat încheiat în acest sens între cei doi domnitori (v. ŞERBAN PAPACOSTEA, *op. cit.*, p. 51).

[79] cf. identificării făcute unei monede a lui Petru al II-lea de către numismatul Octavian Iliescu, monedă ce fusese eronat atribuită de către D. A. Sturdza lui Bogdan I (v. OCT. IL., *Îndreptări şi întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale ţărilor române*, p. 236, fig. 4).

domneşti, nici fasciile nefiind desigur exceptate de la atare fluctuaţii. Astfel pe o cădelniţă oferită de domn la 1470 mănăstirii Putna, scutul domnesc apare de asemenea fasciat de şapte piese (XXXVIII, 2), în timp ce pe inscripţiile de la Cetatea Albă din 1476 (XXXIX, 1) şi din 1479 (XXXVIII, 3), el revine la opt piese; tot astfel, pe clopotul de la mănăstirea Bistriţa din 1494, fasciile — plasate în al doilea cîmp al scutului scartelat — sînt de data aceasta iarăşi şapte (XXXIX, 2), în timp ce în stema asemănătoare ca împărţire a cîmpului scutului cu precedenta, aflată pe manuscrisul din 1502 (XXXVIII, 5), apar doar şase fascii, număr identic cu cel de pe stema dinastică despicată, gravată pe garda unei spade domneşti (presupusă a fi aparţinut lui Ştefan cel Mare) din muzeul Topkapu din Constantinopol (XXXVIII, 1), cît şi pe pisania găsită în cetatea Sucevii datînd din 1492. În reprezentările armelor familiei domnitoare sub urmaşii acestui voievod, poziţia fasciilor — variind ca număr între şase şi şapte — se va menţine în acelaşi cîmp al doilea al scutului şi în stema dinastică scartelată a lui Alexandru Lăpuşneanu de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava (XXXIX, 5), ca şi pe talerii din 1662 şi 1663 ai lui Despot Vodă, pe reversul cărora se află marea stemă cu 16 cartiere a acestui domnitor în care figurează şi armele dinastice moldovene (XXXVII, 5). Astfel în cartierele trei şi treisprezece se află scutul scartelat al Muşatinilor în care însă numărul fasciilor diferă, în cel din şef sînt şapte, iar în cel din talpă, şase. În sfîrşit, fasciile vor reveni la locul iniţial — în primul cîmp al scutului — în armeriile domneşti ale lui Lăpuşneanu de pe aversul emisiunilor sale monetare din 1558 (XXXVII, 3 a), amplasare pe care o va menţine şi Petru Şchiopul pe bula sa aurită din 1573 (XXXIX, 6).

În concluzie, de la prima apariţie a fasciilor în stema dinastică monetară a Muşatinilor şi pînă la ultimele reprezentări ale armelor dezvoltate de acest gen din veacul al XVI-lea, am văzut că respectivele piese onorabile ale scutului au variat şi ca poziţie şi ca număr. Ca poziţie, ele au trecut din primul cîmp în cel de al doilea al scutului despicat, ca apoi să se menţină în cartierul doi al scutului scartelat, de unde să se întoarcă într-o ultimă fază, în primul cartier al aceluiaşi fel de însemne dinastice. Ca număr, fasciile au fluctuat de la cele şase iniţiale, la şapte şi opt piese, pentru a reveni la fasciatul de şase piese de la început. Numărul diferit de piese fasciate îl putem atribui mai degrabă unor variaţiuni de execuţie a gravorilor pe metale, a meşterilor pietrari sau ceramişti, a miniaturiştilor şi copiştilor de manuscrise, decît să-l considerăm avînd o semnificaţie specială de natură heraldică, în timp ce schimbarea poziţiei pieselor onorabile ale scutului dinastic din cîmpul dextru de onoare, în cel senestru (mai puţin însemnat în rang în alcătuirea unei steme) cît şi apoi revenirea acestora pe locul iniţial, trebuie — credem noi — corelată în mod cert cu împrejurări de ordin politic generate de natura fluctuantă a relaţiilor dintre domnii Moldovei şi regatele vecine ale Ungariei şi Poloniei. Conţinutul ambelor cîmpuri ale scutului despicat din stema dinastică monetară a Muşatinilor sînt iniţial de influenţă ungară. Totuşi, prezenţa în cîmpul dextru, de onoare, a fasciilor de şase piese pe primele monede ale lui Petru I, ne indică clar precăderea ce s-a acordat acestor piese onorabile, preexistente desigur în stema familiei domnitoare florilor de crin, concesiune regală angevină de presupus a fi fost acordată ulterior.

Inversarea conţinutului celor două cîmpuri ale scutului domnesc pe monedele din timpul lui Petru al II-lea (în perioada 1446—1449 cînd domnea singur [80])

---

[80] Pînă la 1448 cînd moare Roman a l II-lea, emisiunile monetare atît ale domnilor anteriori (printre care, asociat, chiar şi Petru al II-lea) cît şi cele dintre 1447 — 1448 ale lui Roman, conservă încă fasciile în cîmpul dextru, de onoare, al scutului dinastic despicat. Pentru moneda lui Petru, v. OCT. ILIESCU, *op. cit.*, p. 236 . fig. 4 si pl. IV, fig. 7.

ne indică desigur marcarea şi în domeniul heraldic — important pe atunci — a orientării politice nete a acestui voievod către Ungaria, dînd astfel precădere florilor de crin angevine (conservate prin tradiţie în stema dinastică a Moldovei, deşi familia regală de Anjou — Ungaria se stinsese cu peste şase decenii în urmă), însemne ce constituiau totuşi o aluzie la vechile legături feudale ce existaseră în secolul al XIV-lea între cele două ţări. Să nu uităm de asemenea că Petru al II-lea era căsătorit cu o soră a lui Iancu de Hunedoara, după cum se ştie, voievod al Transilvaniei din 1441 şi apoi regent al Ungariei din 1446, cu care voievodul moldovean a întreţinut excelente raporturi, Iancu ajutîndu-şi cumnatul să capete domnia ţării, iar acesta cedînd în 1448 cetatea Chiliei protectorului său. Scutul dinastic despicat, cu conţinutul inversat al cîmpurilor sale dăinuie însă şi pe anumite vestigii heraldice din timpul domniei lui Ştefan cel Mare ca spre exemplu inscripţiile de la Cetatea Albă din 1476 şi 1479; faptul e mai greu de explicat date fiind relaţiile foarte încordate între acest voievod şi Ungaria, din pricina azilului oferit în Transilvania de către Matei Corvin lui Petru Aron, relaţii încă mai înăsprite ulterior reluării Chiliei în 1465 şi apoi a înfrîngerii dezastruoase din 1467 de la Baia a aceluiaşi rege al Ungariei. De aceea presupunem că în prima parte a domniei, Ştefan, absorbit de gravele probleme de stat — politice şi militare — cunoscute, s-a preocupat într-o mai mică măsură şi de cele heraldice, lăsînd deocamdată stema dinastică în forma preluată de la antecesorii săi imediaţi; constatăm însă că pe monedele sale aparţinînd primului tip, fasciile se menţin — e drept — în cartierul senestru al scutului despicat, în schimb crinii angevini nu mai apar, fiind înlocuiţi printr-o cruce şi o roză plasate în pal. Cu toate că în cea de a doua parte a domniei sale, Ştefan cel Mare s-a interesat în mod deosebit să alcătuiască, într-o formă cît mai satisfăcătoare pentru el, stema dinastică a Moldovei, încercînd felurite formule pînă la fericita realizare a « sintezei heraldice » în stema din 1494, totuşi fasciile nu-şi vor recăpăta locul de onoare în cartierul dextru nici în restul domniei lui Ştefan, nici în cele ale urmaşilor săi imediaţi, fiind restabilite pe locul iniţial de-abia — după cum am văzut — de către Alexandru Lăpuşneanu în stema dinastică de pe aversul monedelor sale emise în 1558, fiind conservate apoi în acelaşi loc şi de către Petru Şchiopul, pe bula sa aurită din 1575 (fapt explicabil dacă ele proveneau din stema Basarabilor).

Înainte de a încheia capitolul dedicat fasciilor din armele familiei domnitoare a Moldovei, se cuvine să mai facem o scurtă menţiune şi despre steagul fasciat din gravura cronicii lui Ioan de Thuróczi, ediţia din 1488 [81]. Este vorba de înfăţişarea unei scene de luptă din campania din 1467 a lui Matei Corvin în Moldova, în care e reprezentat şi Ştefan cel Mare în mijlocul oştii sale, ţinînd în mîna dreaptă un gonfalon [82] a cărui flamură este aparent striată de dungi alternate, în pal (deci paralele cu mînerul banierei de război terminate în vîrf de lance), peste care broşează un cap de bour văzut din faţă.

Întrucît, după cum se ştie, acest gen de steaguri de luptă cunoscute încă de pe timpul cruciadelor, înfăţişau întotdeauna pe flamura lor piesele sau mobilele heraldice plasate în poziţia lor normală (adică pe axul longitudinal şi nu pe cel lateral al pînzei), însemna că dungile de pe stindardul lui Ştefan cel Mare nu erau paluri ci fascii alternate, peste care broşa capul de bour (ce, corect, ar fi trebuit

[81] Acest steag a fost semnalat, descris şi interpretat de I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (articol), p. 38—39 şi p. 40, fig. 2, cît şi IDEM, *op. cit.*, (mss.), p. 10—11.

[82] Gonfalonul, la origine banieră de luptă a unui senior feudal sub a cărui flamură combăteau vasalii săi, devine cu timpul steagul seniorilor ecleziastici şi mai apoi chiar prapor bisericesc, cu flamură triplă, detaşată de hampă şi agăţată de o baghetă perpendiculară pe mînerul său.

reprezentat cu coarnele îndreptate spre hampă, şi nu cu ele paralel cu aceasta). Respectivul steag constituie aşadar o altă încercare de combinare a armelor ţării (capul de bour văzut din faţă) cu fasciile dinastice, aşa precum mai întîlnisem cazuri ca spre exemplu pe aversul monedei lui Roman al II-lea menţionată mai sus, în care fasciile şi capul bovideului heraldic apăreau fiecare în cîte un cartier al scutului despicat al familiei domnitoare (XXXVI, 3 b). I. N. Mănescu crede că drapelul reprezentat pe gravura din cronica maghiară amintită, ar putea fi eventual, descendentul unui vechi steag fasciat de investitură (cu valoare deci de arme de familie) pe care Petru I să-l fi primit din partea suzeranului angevin [83]. Nu excludem o atare ipoteză, însă autorul în cauză mai afirmă că fasciile de pe gonfalonul lui Ştefan cel Mare ar fi fost verzi şi galbene [84], deci identice cu cele din stema dinastică a Basarabilor. În ceea ce ne priveşte, raliindu-ne părerii lui Octavian Iliescu pe care o raportăm şi la Moldova, credem puţin probabil ca Ludovic de Anjou să fi conferit lui Petru I ca vasal, arme în care să figureze un metal, în speţă aurul, superior în scara ierarhică a smalturilor heraldice argintului ce alcătuieşte, alternat cu roşu, fasciile din stema regatului ungar. Dacă suveranul amintit a putut eventual conferi lui Petru vreo stemă fasciată, aceasta — opinăm noi — a trebuit să fie în smalturile roşu şi argint din stema Ungariei. bazîndu-ne pe procedeul feudal frecvent prin care unii suzerani acordau unor vasali — parţial sau integral — propriile lor arme. Ulterior, afirmăm în continuare, atunci cînd Roman I unifică şi mai apoi Alexandru cel Bun recuperează teritoriile sudice ale Moldovei care aparţinuseră Basarabilor, stema dinastică a putut fi schimbată — spre a consfinţi această întregire a ţării — operîndu-se un transfer de smalturi; în cazul în speţă, scutul dinastic despicat al Muşatinilor ar conţine, de la cei doi voievozi menţionaţi încolo, la dextra fasciile verzi şi aur simbolizînd Ţara de Jos, preluată din armele Basarabilor foştii posesori, iar la senestra florile de crin, concedate foarte probabil lui Petru I, simbolizînd Ţara de Sus asupra căreia domnise acest voievod. Ipoteza noastră este plauzibilă deoarece dacă în secolul al XIV-lea au existat două Moldove şi două coroane [85], nimic nu a împiedicat desigur, să existe şi două steme ale fiecăruia dintre aceste teritorii.

3. **Florile de crin.** Mobile ale scutului dinastic atestate în mod cert odată cu fasciile de şase piese, florile de crin plasate iniţial în cîmpul al doilea al scutului dinastic despicat de pe reversul primelor emisiuni monetare ale lui Petru I (XXXV, 1 b) constituie, după cum am mai spus, o probabilă concesiune angevină, ulterioară însă ca apariţie pieselor onorabile din primul cîmp al stemei familiei domnitoare a Moldovei din veacul al XIV-lea.

Pe cele dintîi monede cunoscute ale acestui principat, florile de crin apar în număr de şapte (aşezate 2, 2, 2, 1), însă pe emisiunile mai tîrzii din domnia aceluiaşi voievod, ele se vor reduce la două, plasate una sub cealaltă (XXXV, 2 b). O încercare de a se introduce un element din stema dinastică în stema ţării cu capul de bour văzut din faţă de pe aversul [86] monedelor moldovene de la acea epocă, o constituie prezenţa în unele emisiuni ale lui Petru I a unei flori de crin

---

[83] v. I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 39 (art.) şi *op. cit.*, p. 11 (mss.).

[84] v. ibidem, p. 38 (art.).

[85] v. Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 48 şi nota 18.

[86] Asupra faptului dacă în primele emisiuni monetare ale lui Petru I, legenda latină din bordură a respectivelor piese nu ne-ar face să considerăm aversul cu capul de bour drept revers şi reversul cu scutul dinastic drept avers, v. explicaţiile şi interpretarea textului legendei la C. Moisil, *Legendele monetelor lui Petru Muşat*, în Cr. N. A., XVII, 1943, p. 124—125, cît şi Octavian Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldoveneşti*, în Anal. Instit. Ist. şi Arh. (Iaşi), III, 1966, p. 201—202.

cu lujer pe care o ţine în bot bourul heraldic. Această tentativă de îmbinare a două mobile de provenienţă diferită, bourul din stema de stat şi crinul din armele dinastice nu va da rezultate întrucît — deşi reprezentarea va apărea, e drept şi pe unele emisiuni ale urmaşilor la tron ai lui Petru I (Ştefan I şi Alexandru cel Bun) — ea nu se va mai întîlni ulterior pe nici o altă serie monetară ale domnilor moldoveni următori, dispărînd deci la începutul veacului al XV-lea.

După cum se ştie, din domnia lui Roman I (1391—1394) nu se cunosc emisiuni monetare, dar sub voievodul următor Ştefan I (1394—1399), florile de crin se menţin tot două la număr, ca şi în ultimele emisiuni ale lui Petru I, plasate în acelaşi fel în acelaşi cîmp al scutului ca şi precedentele.

Alexandru cel Bun a bătut în lunga sa domnie, numeroase serii de monede, împărţite de numismaţi în trei categorii distincte: a) în prima dintre acestea, cele două flori de crin apar în continuare tot în cîmpul al doilea al scutului dinastic despicat, în formă şi poziţie identică cu cele din emisiunile domnilor anteriori, cu diferenţa doar că uneori respectivul scut este timbrat şi flancat la dextra şi la senestra de cîte o floare de acest fel; b) categoria a doua e caracterizată prin revenirea la cele şapte flori de crin din primele emisiuni ale lui Petru I (dispuse de asemenea 2, 2, 2, 1), scutul dinastic fiind timbrat de data aceasta de un minuscul coif plasat din profil; în sfîrşit c) ultima categorie se distinge prin numărul fluctuant al florilor de crin de pe diversele emisiuni, variind de la trei pînă la şapte. Scutul dinastic e timbrat fie de o rozetă, fie de un cap de bour (care broşează şi peste şeful scutului), fie de o siglă, fie de o coroană deschisă.

Pe emisiunile monetare ale lui Iliaş I (1432—1433 şi asociat 1435—1442), se remarcă apariţia ecvestră a domnului cu cimierul cu cap de bour deasupra coifului de paradă precum şi menţinerea coroanei deschise ca timbru al scutului dinastic, ultima caracteristică fiind preluată şi de monedele lui Ştefan al II-lea (1435—1447). Emisiunile comune ale acestor doi voievozi (1435—1442) conservă de asemenea numărul mare al florilor de crin (în genere şapte), constatate în ultima serie de monede ale tatălui lor Alexandru cel Bun (XXXV, 4 b).

În scurta domnie a lui Roman al II-lea (1447—1448), venit la tron cu ajutor polon, voievodul va exclude florile de crin angevine de pe monedele sale, înlocuite în cîmpul al doilea al scutului despicat şi fasciat (de opt piese în primul cîmp) cu un cap de bour văzut din faţă (XXXVI, 3 b), altă încercare de a asocia elemente din stema de stat cu cele din stema dinastică, sortită de asemenea eşecului, o atare reprezentare nemaifiind nicicînd întîlnită pe vreo altă emisiune monetară moldoveană cunoscută. În schimb, după cum am văzut, asociatul şi apoi succesorul la tron al lui Roman al II-lea şi anume Petru al II-lea, în perioada cînd va domni singur (1448—1449), nu numai că va reintroduce florile de crin în scutul dinastic, dar le va plasa şi în primul cîmp, de onoare, al acestuia, mutînd fasciile în al doilea, date fiind strînsele sale relaţii cu Ungaria expuse mai sus; trebuie însă să mai adăugăm că acest voievod modifică pe monedele sale aspectul uzual al florilor de crin întîlnite pe toate emisiunile anterioare, creînd din două astfel de flori (plasate, precum am văzut, una sub cealaltă pe monedele lui Petru I, Ştefan I şi Alexandru cel Bun) un singur element heraldic alcătuit din doi crini opuşi şi reuniţi la extremităţile lor inferioare (floare de crin dublă), ce se va menţine şi la unii dintre domnii următori şi cu precădere la Ştefan cel Mare, care o va folosi din plin pe diverse reprezentări armoriate din timpul domniei sale. Într-adevăr, dacă Ştefan va renunţa la folosirea pe monedele sale a florilor de crin angevine din scutul dinastic de tip mai vechi, pe considerentele cunoscute ale relaţiilor de neprietenie cu regatul ungar (aceste mobile apărînd totuşi în număr de trei, plasate în pal, în primul cartier al scutului dinastic despicat şi fasciat la

senestra, aflat pe inscripţiile de la Cetatea Albă din 1476 şi 1479 (XXXIX, 1 şi XXXVIII, 3), în schimb el va folosi în mare măsură floarea de crin dublă, inaugurată de Petru al II-lea pe emisiunile sale dintre 1448—1449, atît pe stemele de pe pisanii, de pe plăcile de teracotă din reşedinţele domneşti, cît şi de pe clopote, de pe manuscrise etc., etc. Astfel, pe pisania de la Putna din 1481 (am arătat mai sus că o considerăm totuşi autentică, doar restaurată nedibaci în secolul al XVIII-lea), floarea de crin dublă apare plasată la senestra în scutul dinastic (a cărui linie de despicare nu e marcată) aflat sub coif şi dominat de uriaşul cap de bour cu gît flancat de roză (XL, 1); de asemenea, pe plăcile de teracotă găsite la reşedinţele domneşti de la Hîrlău şi Suceava întîlnim două tipuri de astfel de reprezentări: a) cele cu scutul dinastic despicat, timbrat de coiful avînd capul de bour cu gît în cimier iar în cîmpul al doilea, o floare de crin dublă asuprind o roză şi b) cele cu stema dinastică conţinînd cele patru mobile ale scartelatului de mai tîrziu, fără ca scutul să aibă încă vreo partiţiune oarecare, elementele componente fiind plasate liber în cîmpul său [87]. « Sinteza heraldică » astfel realizată incipient, va fi tradusă efectiv în fapt pe stema de pe clopotul dăruit în 1494 de Ştefan cel Mare mănăstirii Bistriţa; totuşi înaintea acestei alcătuiri, mai trebuie menţionat un tip intermediar şi anume acel înfăţişat de pisania (probabil din 1492) găsită în reşedinţa domnească din cetatea Sucevii, în care scutul scartelat conţine în primul cartier floarea dublă de crin, loc de onoare pe care această mobilă îl avusese numai în stema monetară a lui Petru al II-lea, deoarece în toate reprezentările cu scut despicat din domnia lui Ştefan cel Mare, respectivul însemn ocupase doar cîmpul al doilea. De data aceasta era însă vorba de un scut scartelat de o factură nouă care va prefigura stema aflată pe clopotul de la Bistriţa. Într-adevăr, ansamblul heraldic aflat pe acest clopot va constitui armele dinastice definitive ale acestui voievod, elaborate după multiplele tatonări heraldice cunoscute, în care cele două flori de crin reunite, plasate oblic (în bară), se vor găsi incluse în cartierul patru (ultimul!) al scutului domnesc scartelat (XXXIX, 2). Aşadar reminiscenţele vechilor legături ale Moldovei cu Ungaria nu erau omise, dar în schimb erau aşezate în cel din urmă cîmp al scutului cu armele familiei domnitoare.

În sfîrşit, *Tetraevanghelul* din 1502 ne înfăţişează — cu singura deosebire importantă că este vorba de o reprezentare policromă — aceeaşi amplasare, poziţie şi formă a florii de crin duble întîlnite în stema dinastică precedentă (XXXVIII, 5).

Dintre urmaşii la tron ai lui Ştefan cel Mare ce vor mai folosi stemele de neam ale Muşatinilor realizate de acest voievod, steme dotate şi cu flori de crin, menţionăm mai întîi pe Alexandru Lăpuşneanu care — după cum am văzut — ne-a lăsat trei reprezentări heraldice dotate cu armele dinastice moldovene dintre care prima cu scut despicat, constituind una din formele de tranziţie de acest gen elaborate de presupusul său bunic, iar celelalte două preluînd tipul cu scutul scartelat, inaugurat de clopotul de la Bistriţa în 1494. Astfel, pe pisania din 1559 de la Putna, crinul dublu este plasat (în pal) în primul cîmp al scutului (XXXVIII, 4); în celelalte două reprezentări — monedele armoriate emise la 1558 şi apoi pisania cu stemă de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava — floarea de crin dublă apare situată în cartierul patru al scutului scartelat, plasată în bară, şi, întocmai ca pe modelele iniţiale din 1494 şi 1502, cu o jumătate de soare broşînd peste şeful cartierelor inferioare (XXXIX, 5 şi XXXVII, 3 a).

Ceea ce ni se pare totuşi curios, e faptul că nici unul dintre urmaşii direcţi (şi legitimi) ai lui Ştefan cel Mare — ne referim în special la Bogdan al III-lea şi

---

[87] v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 82 şi 84, fig. 15.

Ştefăniţă — n-au folosit (sau cel puţin nu ni s-a păstrat vreun vestigiu de acest gen de la dînşii) stema dinastică definitivă, elaborată şi rezolvată în mod atît de fericit de către tatăl şi respectiv bunicul lor. A trebuit, cu aproape o jumătate de secol după moartea marelui Ştefan, ca impunătorul însemn heraldic să fie dublu arborat tocmai de unul dintre coborîtorii săi prezumaţi, Alexandru Lăpuşneanu, a cărui ascendenţă domnească este incertă (personal, şi ca genealogist, ne îndoim puternic că respectivul voievod să fi fost — chiar şi ilegitim — fiul lui Bogdan al III-lea). Probabil că din acest motiv şi anume al paternităţii echivoce, pentru a se lega efectiv de familia domnitoare a Moldovei, Lăpuşneanu a urmărit şi căsătoria — presupus cvasi-incestuoasă — cu domniţa Ruxandra Rareş (Bogdan Lăpuşneanu avea asigurată măcar ascendenţa maternă ca fiind cert domnească), cît şi afişarea cu atîta ostentaţie pe monete şi pe pisanii a stemei lui Ştefan cel Mare, pentru a încerca, aparent, să demonstreze apartenenţa sa la dinastia muşatină pe care mulţi dintre contemporani o puneau, cu drept cuvînt, în dubiu.

Cu mult mai tristă devine însă postura armelor dinastice ale Moldovei în stema mare cu 16 cartiere de pe talerii din 1662 şi 1663 ai lui Despot Vodă. În afară de faptul că prezenţa stemei familiei domnitoare în scutul acestui uzurpator nu-şi găsea vreun rost — Iacob Heraclid neavînd absolut nici o contingenţă cu dinastia ţării peste care domnea — dar în plus, poziţia minoră hărăzită acestei steme (cartierul trei şi mai ales al treisprezecelea !) în pretenţiosul amalgam heraldic realizat de posesorul său imitînd armele lui Carol Cvintul, este de-a dreptul jignitoare, cu atît mai mult cu cît Despot şi-a îngăduit să modifice şi conţinutul armelor dinastice, schimbînd aspectul şi amplasarea unor mobile, precum în cazul ce ne interesează, a florii duble de crin care este mutată în cartierul trei şi metamorfozată într-un fel de frunză plasată în bandă (XXXVII, 5). Desigur că prezenţa stemei lui Ştefan cel Mare arborată de respectivul uzurpator îşi găseşte explicaţia tot în dorinţa acestuia de a-şi legitima nejustificata ascensiune pe tronul Moldovei.

În sfîrşit, ultima apariţie a florii de crin duble e semnalată pe bula armoriată din 1575 a lui Petru Şchiopul studiată mai sus (XXXIX, 6) în care ea se află într-o poziţie, formă şi amplasare identice cu cele din stemele precedente din domnia lui Lăpuşneanu şi deci implicit şi cu modelele din 1494 şi 1502. Această apariţie se produce de asemenea la un voievod ce va purta armele unei dinastii de care e străin ca sînge (deşi ramura familiei domneşti din care se trage e legată cu Muşatinii prin două alianţe matrimoniale de recentă dată la acea epocă). Astfel, cu toată diferenţa sensibilă faţă de situaţia lui Lăpuşneanu sau Despot, Petru Şchiopul — deşi descendent al ilustrei stirpe a Basarabilor — va folosi stema dinastică a Moldovei tot pentru a-şi justifica şi legitima într-un fel, ocuparea tronului respectivului principat de care era totuşi străin.

4. **Roza.** Apariţia acestei vechi mobile din stema atît a ţării cît şi a dinastiei Moldovei este semnalată iniţial după cum am văzut, pe unele dintre primele emisiuni monetare ale lui Petru I. Întrucît prezenţa şi evoluţia rozei în stema de stat — atît pe monede, pe sigilii sau pe alte vestigii armoriate — am studiat-o şi urmărit-o într-un capitol anterior, vom reveni să mai semnalăm doar prezenţa ei pe un desen executat în 1819, descoperit foarte recent în arhivele ruseşti [88], ce reprezintă stema Moldovei sculptată pe o lespede de piatră plasată deasupra uneia din intrările citadelei Cetăţii Albe ridicată în etapa iniţială (sfîrşitul secolului al XIV-lea) a construirii acestei cetăţi. Respectiva reprezentare epigrafică este reprodusă în

---

[88] v. V. A. VOIŢEHOVSKI, *Inscripţiile de construcţii pe pereţii cetăţii de la Cetatea Albă-Nistru* (titlu tradus din lb. rusă), în vol. Europa de sud-est în Evul-Mediu (titlu de asemenea tradus din lb. rusă), Chişinău, I, 1972, p. 371—374 + 3 ilustr.

forma deteriorată în care ea se afla la data alcătuirii desenului, cu porțiunile căzute redate doar schematic (lespedea este astăzi pierdută). Astfel, într-un chenar patrulater și totodată cvadrilobat — de la care sînt inspirate desigur încadramentele diverselor pisanii înstemate studiate mai sus, în special cea de la Bistrița din 1554 — apare, inclusă într-un scut ușor alungit și netimbrat, stema Moldovei de la finele veacului al XIV-lea, cu capul de bour văzut din față indicat doar prin contururile sale aproximative (sculptura ce-l înfățișase fiind căzută în decursul secolelor), în schimb, cu elementele sale anexe, conservate încă în bune condiții în 1819, reproduse foarte clar. Astfel, e redată distinct o stea (cu cinci raze[89]) între coarnele bourului, capul animalului heraldic fiind flancat la dextra de o roză cu cinci petale și la senestra de o lună crai-nou conturnată; dintre toate aceste mobile anexe, roza este înfățișată în dimensiunile cele mai ample, atrăgînd astfel în primul rînd atenția privitorului.

Examinînd apoi respectiva floare heraldică din diversele reprezentări ale stemei dinastice moldovene, constatăm că, inițial element separat de scut, roza se va integra treptat în armele mușatine în mod organic.

În cursul studiului de față am emis presupunerea că roza ar putea fi eventual însemnul heraldic al lui Bogdan I, în ipoteza cînd nu s-ar dovedi că străvechiul cap de bour să fi fost adus de numitul voievod din Maramureș. În această privință, repetăm că deși o atare mobilă se găsește atît în armeriile acestei regiuni cît și în cele ale Sighetului, aria de răspîndire a capului de bour ca însemn heraldic în zona din jurul Carpaților nordici îngloba nu numai Maramureșul, dar și Slovacia, Galiția, precum și Moldova de nord, putînd astfel să presupunem în egală măsură ca un asemenea simbol să fi fost adoptat și de vreun dinast local originar de pe meleagurile Țării de Sus. În acest caz, dacă respectivul cap de bour ar fi un străvechi însemn autohton, dacă fasciile ar avea o origine inițial ungară, ulterior dinastică basarabească, dacă florile de crin ar reprezenta o concesiune angevină acordată lui Petru I ante 1482, atunci nimic nu s-ar împotrivi ca și roza să aibă semnificația de arme de familie ale voievodului Bogdan I. Cum această mobilă apare dintru început pe cele mai vechi vestigii heraldice din Moldova de ordin sigilar și monetar cunoscute, înseamnă că ea preexista alcătuirii acestor însemne atestate în mod cert, după cum se știe, între cel de al șaptelea și al optulea deceniu al veacului al XIV-lea. Or, la data apariției constatate a celor dintîi sigilii de stat cît și la epoca emiterii primelor monede, dinastia lui Bogdan I era deja stinsă în linia bărbătească. Amintirea ei, ca una căreia i-ar fi aparținut însuși întemeietorul statului moldovean independent ce luase ființă la 1359 e puțin probabil că ar fi putut fi uitată, nu numai ca fiind atunci de dată încă foarte recentă, dar și pe motivul că ea nu fusese uzurpată, ci cedase puterea prin extincția ei « per masculos », nefiind deci înlăturată de la conducere în mod violent prin lupte, cum se întîmplase cu Dragosizii a căror stemă cu săgeata (cu excepția apariției fortuite pe garda uneia dintre spadele atribuite lui Ștefan cel Mare, aflate la muzeul Topkapu din Constantinopol) n-a figurat niciodată pe vreo stemă de stat sau dinastică cunoscută aparținînd principatului moldovean. În acest caz, am opina pentru considerarea rozei — pînă la dovezi contrare — ca simbolizînd fosta dinastie a lui Bogdan I, cu atît mai mult cu cît, unii dintre urmașii lui Alexandru cel Bun rezultați din căsătoria acestui domn cu Ana, nepoata de fiică a lui Lațcu voievod, avînd deci în ascendența lor maternă și pe întemeietorul statului feudal Moldova, se puteau

---

89 În reproducerea desenului original din 1819, steaua dintre coarnele bourului din stema Moldovei are cinci colțuri (v. fig. 1), în timp ce în aceeași stemă, mărită de autorul articolului sus-menționat pentru a fi redată mai în amănunt (v. fig. 3), steaua este greșit reprodusă cu 6 colțuri.

prevala în armeriile lor de stat sau familiale — ca arme de alianţă — şi de stema de neam a acestui întemeietor de altădată al ţării. Odată intrată în ansamblul heraldic de stat şi dinastic al principatului Moldovei, chiar dacă ramura coborîtorilor lui Iliaş I (Roman al II-lea şi Alexăndrel) prin vinele cărora curgea şi sîngele lui Bogdan I, se stinsese, roza a putut desigur fi păstrată — cu aceeaşi cinstire de care se bucurase şi anterior — de către ramura lui Bogdan al II-lea ce preluase tronul ţării. În acest sens să nu uităm faptul că însuşi Ştefan cel Mare cînd aşază în biserica de la Rădăuţi cîteva pietre de mormînt unora dintre înaintaşii săi domneşti (precum şi străbunicului său Roman I), pune astfel de lespezi funerare şi membrilor fostei dinastii şi anume lui Bogdan I, Laţcu voievod şi fiicei acestuia Anastasia (mama Anei), pe care îi considera totuşi şi strămoşii săi. Tot astfel pe o cheie de boltă din palatul domnesc de la Suceava — detaliu bine cunoscut — roza figurează singură într-un scut, ceea ce incontestabil ne indică o existenţă a ei aparte, anterior independentă de armele dinastice ale Muşatinilor cărora de-abia mai tîrziu li se încorporează. În consecinţă, prezenţa paralelă a rozei în ambele steme — de stat şi dinastică — ale Moldovei, constituind singura mobilă heraldică figurînd *simultan* atît în armele ţării cît şi în scutul stemei familiei sale domnitoare, ne arată în mod evident deosebita consideraţie ce s-a acordat acestui însemn de mare prestigiu, reprezentînd un simbol scump ţării şi voievozilor ei, astfel încît presupunerea noastră că el ar putea înfăţişa armeriile de familie ale lui Bogdan I, este în perfectă concordanţă cu vechea sa faimă.

În evoluţia sa heraldică în cadrul stemei dinastice moldovene, roza este semnalată pentru prima oară pe reversul emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun aparţinînd categoriei a treia, în postură de a timbra scutul domnesc de familie (XXXV, 3 b). Întrucît conform cronologiei stabilite de numismaţi [90], monedele de acest tip apar începînd din anul 1409, am putea eventual explica apariţia rozei pe respectivele emisiuni (dacă am considera-o ca stemă de neam a lui Bogdan I), prin naşterea în acel an al primului fiu legitim al lui Alexandru cel Bun şi anume Iliaş I, rezultat din căsătoria voievodului cu « gospojda Ana », strănepoata directă a întemeietorului statului feudal Moldova. Desigur că roza, precum se ştie, figura încă din primele emisiuni pe aversul monedelor acestui principat, flancînd botul bourului din stema de stat a ţării, dar respectiva stemă fusese preluată ca atare din tradiţia autohtonă anterioară, preexistentă deci apariţiei primelor monede în Moldova; acest însemn putea fi rezultat din îmbinarea armelor băştinaşe (eventual capul de bour) cu cele de familie aduse de Bogdan I (eventual roza). Ramura dinastică a lui Roman I se putea prevala de roză doar ca element încorporat în stema ţării, dar nu o putea folosi separat ca stemă autonomă. Apariţia ei într-o atare ipostază în armele de familie ale lui Alexandru cel Bun, mai ales la scurt timp după căsătoria acestuia cu o persoană care avea tot dreptul să poarte un asemenea însemn, poate legitima perfect arborarea lui de către respectivul voievod. În acest caz — după cum am mai afirmat — roza a putut fi preluată şi perpetuată în stema casei domnitoare a Muşatinilor ca « arme de alianţă » şi odată înglobată în ansamblul armelor dinastice, a fost posibil ca ea să fie purtată în continuare chiar şi după stingerea ramurii lui Iliaş I care scobora din « gospojda Ana ». Astfel s-ar explica folosirea respectivei flori heraldice şi de către Ştefan cel Mare, mai întîi pe reversul primului său tip de monede (în cîmpul unu al scutului despicat, asuprită de o cruce apropiată ca formă de cea de Malta, XXXVII, 1 b) şi apoi pe diverse alte reprezentări armoriate pînă la încorporarea ei ca mobilă stabilă în stema

---

[90] cf. OCT. ILIESCU, *Îndreptări şi întregiri . . .*, p. 232.

dinastică definitivă elaborată de acest voievod la 1494. Menţionăm în sensul indicat, armele familiei domneşti de pe cădelniţa de la Putna din 1470 în care, ca şi pe emisiunea monetară citată supra, în primul cîmp al scutului despicat apare o roză asuprită de o cruce (de data aceasta, potenţată (XXXVIII, 2), precum şi plăcile de teracotă de la Hîrlău şi Suceava (databile de la cca. 1486) ce înfăţişează de asemenea un scut despicat, purtînd în primul cartier o cruce dublă asuprită de o roză, iar în cel de al doilea, o roză asuprită de o floare de crin dublă. Tot astfel, amintim pisania (din 1492) găsită în ruinele reşedinţei domneşti din cetatea Sucevii, în care, în interiorul unui scut scartelat, întîlnim în cartierul al treilea trei roze plasate în bandă, postură multiplicată în care acest element va fi semnalat de aci înainte în toate reprezentările cunoscute ale stemei dinastice de tip sfertuit, atît din restul domniei lui Ştefan cel Mare şi anume placa de teracotă de la Suceava din 1493, clopotul de la Bistriţa din 1494 (XXXIX, 2) şi *Tetraevanghelul* din 1502 (XXXVIII, 5), precum şi în unele din cele rămase de la succesorii la domnie ai respectivului voievod şi anume dinarii lui Alexandru Lăpuşneanu din 1558 (XXXVII, 3 a), cît şi bula aurită a lui Petru Şchiopul din 1575 (XXXIX, 6). Făcînd excepţie de la modul uzual de reprezentare menţionat, trebuie să mai cităm şi pisania lui Lăpuşneanu de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava în care scutul scartelat poartă în cartierul al treilea numai două roze şi nu trei ca în toate celelalte arme dinastice cunoscute (XXXIX, 5), precum şi cele două cîmpuri cu acelaşi gen de arme, aflate în stema cu 16 cartiere de pe talerii lui Despot Vodă din 1662 şi 1663, în care cele trei roze, plasate de astă dată în bară, sînt incluse în cartierul patru şi nu ca de obicei în cel de al treilea al scutului sfertuit (XXXVII, 5).

Cu aceste precizări, am trecut în revistă prezenţa rozei ca mobilă în stema dinastică a Moldovei; se cuvine să mai menţionăm şi cîteva reprezentări ale aceleiaşi flori heraldice şi în afara scutului armelor familiale domneşti aşa cum ea ne apare de pildă pe pisania de la Putna din 1481, în care o roză monumentală de proporţii ce aproape întrec pe acelea ale scutului dinastic, flanchează la senestra botul capului de bour şi acesta din urmă supradimensionat (XL, 1). Alte apariţii ale rozei neincluse în scutul cu armele domneşti de familie mai sînt şi cele aflate pe pisaniile lui Alexandru Lăpuşneanu de la Bistriţa (1554) şi Putna (1559), în care, în prima, o roză stilizată este plasată în colţul inferior din dreapta al chenarului stemei, dedesubtul gîtului bourului heraldic şi o alta, înfăţişată mai realist, aşezată în mijlocul lobului stîng al aceluiaşi chenar (XL, 3); în cea de a doua pisanie, roza, de asemenea de proporţii masive, flanchează gîtul conturnat al bovideului dinastic (XXXVIII, 4). În sfîrşit, ca ultime reprezentări cunoscute ale respectivei flori heraldice în ansambluri armoriate familiale domneşti, mai semnalăm şi cele două pisanii ale lui Vasile Lupu, cea de la mănăstirea Secu cît şi cea de la Trei Ierarhi (1638), în care, în prima, roza apare plasată pe botul bourului cu gît (ce ne reaminteşte ca formă unul dintre primele tipuri monetare în care acest animal figurează ţinînd în gură un lujer de crin), iar în cea de a doua, roza este înfăţişată în dublă ipostază (avînd şi un format identic), şi anume flancînd la dextra capul bourului şi respectiv, aşezată dedesubtul gîtului acestuia, pe locul unde el se bifurcă transformîndu-se în lambrechini (XL, 6).

În concluzie, roza dinastică a constituit un însemn al cărui sens simbolic precis şi apartenenţă familială sigură ne scapă pînă în prezent şi al cărui aspect — după cum am văzut — a fost fluctuant ca înfăţişare, număr şi poziţie pînă la stabilizarea în formă multiplicată a respectivului element în stema definitivă realizată de Ştefan cel Mare la 1494. Dispariţia rozei, înlocuită cu soarele, complementul lunii, se înregistrează în stema de stat cam la aceeaşi epocă cînd şi armele

dinastice, căzute în desuetudine prin stingerea familiei domneşti a Moldovei, sînt definitiv scoase din uz.

5. **Crucea.** Ultimul element component al stemei dinastice, crucea, constituie de asemenea o mobilă întîlnită în armele domneşti de familie de pe monedele voievozilor Moldovei încă de la începutul veacului al XV-lea. Semnalată — deşi cu un aspect nu tocmai heraldic — pe unele dintre emisiunile lui Alexandru cel Bun, o regăsim ulterior, sub formă de cruce dublă, inclusă în scutul despicat şi fasciat la dextra de pe monedele lui Ştefan al II-lea (în perioadele cînd a domnit singur, nu ca asociat al lui Iliaş sau Petru al II-lea) şi mai apoi de cruce simplă, în cele ale lui Petru Aron (1551—1552 şi 1554—1557). Preluată de Ştefan cel Mare, crucea a cunoscut în domnia acestui voievod o întreagă evoluţie, caracterizată printr-o serie de transformări de aspect, de poziţie şi de amplasare pînă la includerea ei în formă definitivă în scutul scartelat al stemei dinastice din 1494 de pe clopotul de la Bistriţa. Conţinută în şeful cartierului dextru al unor reprezentări multiple în care scutul dinastic este despicat şi fasciat la senestra, crucea în formă simplă (greacă, cu braţe egale) apare cînd cu un aspect asemănător celei de Malta asuprind o roză (pe primul tip de emisiuni monetare ale lui Ştefan, XXXVII, 1 b) cînd potenţată şi suprapunîndu-se de asemenea unei roze (pe cădelniţa de la Putna din 1470, XXXVIII, 2), cînd în sfîrşit sub o înfăţişare de cruce cu braţele lăţindu-se la extremităţi *(croix pattée)* asuprind o lună crai-nou întoarsă (pe garda uneia din săbiile provenind din Moldova aflate la muzeul Topkapu din Constantinopol şi atribuite a fi aparţinut fie lui Ştefan cel Mare, fie vreunui alt membru al familiei domneşti, (XXXVIII, 1).

Într-o perioadă următoare, constatăm un nou gen de reprezentare al însemnului a cărei evoluţie o urmărim, de astă dată sub formă de cruce dublă asemănătoare celeia de pe monedele lui Ştefan al II-lea menţionate mai sus; din această epocă putem cita scutul dinastic (fără linie de despicare trasată) conţinînd la dextra o cruce dublă cu extremităţile braţelor lăţite *(croix double pattée)* şi la senestra o floare de crin dublă din stema aflată pe pisania de la Putna din 1481 (XL, 1), precum şi scutul aceluiaşi gen de arme pe unele din plăcile de teracotă de la Hîrlău şi Suceava în care cele două mobile apar de data aceasta incluse în cele două cîmpuri ale despicatului (avînd linia de diviziune clar marcată), în aceeaşi poziţie ca în stema precedentă, cu deosebirea apariţiei a cîte o roză care asupreşte crucea dublă în primul cîmp şi floarea dublă de crin în cel de al doilea.

Următoarea fază în reprezentarea crucii îl constituie tipul al doilea al monedelor lui Ştefan cel Mare în care, pe revers, apare inclusă într-un scut fără alte mobile, o cruce dublă ancorată (XXXVII, 2b). Acest tip continuă să fie folosit în cea de a doua parte a domniei numitului voievod numai în stemele monetare, căci în armele de pe pisanii, de pe inscripţii, de pe clopote, de pe plăci de teracotă ş.a., va apare un alt gen de cruce dublă şi anume cea cu braţele lăţindu-se spre extremităţi *(croix double pattée)*, care este semnalată după 1481 în majoritatea reprezentărilor stemei dinastice. Prezenţa acestui tip de cruce dublă trebuie pusă mai întîi în legătură cu politica de apropiere moldo-polonă de la acea epocă şi apoi cu o probabilă concesiune polonă de arme fie anterior, fie cu prilejul omagiului de la Colomeea prestat la 1485 de către Ştefan cel Mare regelui Casimir al IV-lea [91]. În schimbul acestei închinări, suzeranul polon a primit pe principele moldovean în herbul Jagelonilor, a căror stemă de neam, adoptată după 1386, era alcătuită tocmai dintr-o cruce dublă, cu braţele lăţite spre extremităţi, identică ca formă cu cea preluată de Ştefan în stema sa dinastică. Pe cale de reciproci-

[91] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (art.), p. 40 şi id., *op. cit.*, (mss.), p. 13.

tate şi stema Moldovei va apărea alături de celelalte herburi ale coroanei polone atît în armele de mare aparat ale acestui regat cît şi pe alte reprezentări armoriate legate de ceremonialul feudal uzual la acea epocă. Ulterior însă, din pricina alterării relaţiilor Moldovei cu numitul regat vecin în urma tratatului de alianţă turco-polon din 1489, iar mai apoi după eşecul campaniei din 1497 a lui Ioan Albert în principatul Muşatinilor, Ştefan cel Mare îşi va revizui după cum se ştie, în mod substanţial atitudinea faţă de Polonia, orientare politică ce începuse însă de timpuriu să se reflecte în reprezentările stemei dinastice şi anume încă din 1491. Astfel, renunţînd la crucea dublă de tip iagelonic folosită pînă atunci, ce-i reamintea pe foştii aliaţi care îl trădaseră, Ştefan va adopta o cruce dublă treflată ce va înlocui în primul cîmp al scutului dinastic scartelat, însemnul de tristă memorie al herbului Jagiello. Credem că această cruce dublă treflată, amintind într-o oarecare măsură crucea dublă din stema Ungariei, a fost aleasă intenţionat de Ştefan şi inclusă în stema sa dinastică pe motivul reluării după 1489 a unor bune raporturi cu Matei Corvin şi creării unei alianţe moldo-ungare împotriva Poloniei, relaţii întărite şi prin cedarea de către Matei voievodului moldovean a celor două cetăţi transilvane, Ciceiul şi Cetatea de Baltă, drept compensaţie pentru pierderea de către Ştefan la 1484 a Chiliei şi Cetăţii Albe.

Crucea dublă treflată va fi mai întîi întîlnită în scutul scartelat de pe pisania reşedinţei domneşti de la Suceava, însă în poziţie oblică (în bară) şi în ultimul cartier (al patrulea), probabil fiind cea mai recentă mobilă inclusă în stema dinastică [92]. Ulterior însă, acest tip de cruce dublă va fi transferat în cartierul întîi, de onoare, al scutului scartelat (şi în poziţie în pal) în toate reprezentările posterioare ale armelor dinastice; în acelaşi timp floarea dublă de crin — veche concesiune angevină desuetă — este mutată în locul crucii, în cartierul patru, preluînd şi poziţia oblică, în bară, a respectivei mobile. Astfel o întîlnim şi pe placa de teracotă de la Suceava din 1493, pe clopotul de la Bistriţa din 1494 (XXXIX, 2), în sfîrşit pe manuscrisul din 1502 (XXXVIII, 5) [93].

După cum se ştie însă, Ştefan cel Mare n-a emis nici o serie de monede purtînd gravată stema dinastică scartelată. Această împrejurare nu se va produce decît de-abia sub urmaşii — şi nu imediaţi — ai marelui domn şi anume pe aversul dinarilor din 1558 ai lui Alexandru Lăpuşneanu cît şi pe reversul talerilor din 1563 ai lui Despot Vodă. Pe emisiunea primului dintre aceşti voievozi, crucea nu-şi va mai păstra nici locul şi nici forma ce prezentase în stema lui Ştefan (deşi ea va apărea într-o atare ipostază pe pisania din 1559 a lui Lăpuşneanu de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava) fiind transferată din cartierul unu în cel de al doilea al scutului scartelat şi revenind la aspectul crucii duble iagelonice (probabil pe motivul bunelor raporturi între acest domn şi Polonia) (XXXVII, 3 a). Pe talerii din 1563 ai lui Despot Vodă însă, crucea va reveni în primul cîmp al scutului dinastic cvadripartit, dar va fi transformată din cruce dublă într-una simplă, de asemenea cu braţele lăţite spre extremităţi (croix pattée) (XXXVII, 5), numitul voievod renunţînd desigur la însemnul iagelonic din cauza relaţiilor încordate cu regatul polon vecin.

---

[92] Respectiva pisanie pe care cercetătorul Ştefan Gorovei o datează în mod cert la 1492 (v. S. G., *op. cit.*, p. 269, dată ce ne-am însuşit, după dînsul, şi noi), înfăţişează într-o reprezentare situată în reşedinţa particulară a lui Ştefan Vodă, recunoaşterea şi pe tărîm heraldic a reluării bunelor raporturi cu Ungaria, prin plasarea florii de crin duble, în pal, în primul cartier al scutului scartelat, în timp ce crucea dublă în poziţie oblică (în bară) şi situată în ultimul cartier al stemei, ar putea eventual simboliza în această poziţie minoră, nerespectarea angajamentelor solemne de la Colomeea cît şi tratatul turco-polon încheiat la 1489.

[93] În această ultimă reprezentare, crucea treflată nu mai este înfăţişată liberă în cîmpul cartierului în care este inclusă, ci ieşind din linia de tăiere a scartelatului.

În sfîrşit, revenind la vechea sa formă, dar nemaiconservîndu-şi locul, mai întîlnim crucea dublă treflată într-o ultimă ipostază şi anume în cartierul doi al scutului din bula armoriată din 1575 a lui Petru Şchiopul (XXXIX, 6).

Încheind astfel studiul originii şi evoluţiei ultimului element component al stemei dinastice a Moldovei, este cazul să facem şi o scurtă prezentare sintetică în care piesele şi mobilele scutului conţinînd armele de familie ale Muşatinilor ce am studiat separat pînă în prezent, să le încorporăm de acum stemei complete a familiei domneşti moldovene, în forma ei definitivă stabilită de către Ştefan cel Mare la 1494, precizîndu-le apoi şi smalturile. În acest sens, recapitulăm că piesele şi mobilele respectivei steme dinastice complete prezintă următoarele caracteristici şi istoric:

1. **Cimierul cu cap de bour cu gît** (suprapus sau nu, unui coif însoţit sau nu, de lambrechini): inclus în stema dinastică printr-un transfer al capului de bour (văzut din faţă, fără gît) din stema ţării, adăugîndu-i-se în cadrul armelor familiale domneşti şi gîtul, şi fiind plasat fie din faţă, fie pe trei sferturi; transferul a fost efectuat posterior celui de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea, posibil sub predecesorii imediaţi ai lui Ştefan cel Mare, în orice caz sigur în timpul domniei acestuia din urmă. În stema ţării, capul de bour poate avea ca provenienţă fie o veche emblemă a vreunui dinast local dinaintea primei descălecări a lui Dragoş, fie adus de Bogdan I ca arme ale familiei sale din Maramureş. Atestat pentru prima oară pe aversul monedelor lui Petru I (după 1377), şi apoi pe sigiliile de stat (la 1387, deşi în mod cert el a existat şi anterior acestei date) sub formă de cap de bour văzut din faţă şi însoţit de elemente anexă, precum stea, roză, semilună, apoi mai tîrziu în locul rozei, un soare.

2. **Scutul scartelat** (anterior despicat):

a) cartierul unu: *crucea*, semnalată pentru prima oară în scutul dinastic pe unele emisiuni monetare ale lui Alexandru cel Bun (cruce simplă) şi Ştefan al II-lea (cruce dublă), apoi sub multiple aspecte sub Ştefan cel Mare: cruce de Malta, cruce potenţată, cruce cu braţe lăţite *(croix pattée)*, cruce dublă cu braţe lăţite, cruce dublă ancorată, cruce dublă treflată, plasate fie în cartier unic, fie în primul cîmp sau în al doilea cîmp al scutului despicat, fie în cartierul unu sau patru al scutului scartelat. Crucea simplă e de provenienţă autohtonă, crucea dublă treflată, de influenţă ungară, crucea dublă cu braţele lăţite *(croix double pattée)*, probabilă concesiune polonă acordată lui Ştefan cel Mare la 1485.

b) cartierul doi: *fasciile*, întîlnite pentru întîia oară pe reversul emisiunilor monetare ale lui Petru I, de provenienţă dintr-o primă concesiune angevină, apoi din scutul Basarabilor; ca număr ele variază între şase şi opt, fiind plasate în primul şi apoi în al doilea cîmp al scutului despicat, cît şi în cartierul doi şi ulterior unu al scutului scartelat.

c) cartierul trei: *rozele*, apărute iniţial în exemplar unic, ca element anexă al capului de bour în stema ţării, apoi timbrînd scutul dinastic pe unele emisiuni monetare ale lui Alexandru cel Bun, în sfîrşit fiind inclusă ca mobilă în armele dinastice de-abia sub Ştefan cel Mare, la început în primul cîmp şi apoi simultan în ambele cîmpuri ale scutului despicat, ulterior multiplicată la trei (uneori şi două) exemplare în cartierul al treilea şi apoi în al patrulea ale scutului scartelat. Provenienţă necunoscută, posibil să fi fost armele de neam ale lui Bogdan I.

d) cartierul patru: *florile de crin*, întîlnite pentru prima oară pe reversul celor dintîi monede ale lui Petru I în scutul dinastic, fiind probabil o concesiune angevină anterioară anului 1382; ca număr ele variază între două şi şapte, ulterior apărînd sub formă de floare de crin dublă sub care se vor menţine permanent. Plasate iniţial în al doilea cîmp al scutului despicat, apoi trecute în primul şi reve-

nite în al doilea, ulterior aşezate în primul şi apoi în al patrulea cartier ale scutului scartelat.

Peste şeful cartierelor trei şi patru ale scutului scartelat de tip 1494, broşează o jumătate de soare (cu raze), element introdus de Ştefan cel Mare ca simbol personal (conservat sau nu, de urmaşi, în stema dinastică).

Pe lîngă stema de familie, unii domni ai Moldovei au folosit uneori, pe reversul monedelor lor şi arme pur personale. Astfel putem cita cazul lui Iliaş I ce arborează un scut care conţine o reprezentare amintind tamgaua unor cnezi ruşi din secolele XIII—XV [94] (XXXVI, 1 b), apoi Bogdan al II-lea, ce poartă în scutul său cele două simboluri ale puterii domneşti — buzduganul şi spada — acostate şi plasate în pal, cu măciulia şi cu garda în şef (XXXVI, 4 b), constituind prima apariţie în scutul vreunui ansamblu heraldic domnesc din Moldova al acestor două atribute suverane [95]; ulterior, Petru Aron îşi va imita predecesorul, preluînd aceste două însemne ale autorităţii de stat, dar înfăţişîndu-le aşezate în cruciş, în sfîrşit, Ştefan cel Mare, a cărui stemă monetară de pe reversul emisiunilor sale de tipul al doilea, va fi alcătuită dintr-un scut conţinînd o cruce dublă ancorată, cu valoare — credem noi — de arme personale (XXXVII, 2 b) etc.

În privinţa smalturilor stemei dinastice, singura dovadă *certă* a aspectului lor cromatic îl constituie — după cum am mai spus — epilogul *Tetraevanghelului* din 1502 ce conţine miniatura în culori a stemei dinastice, descompusă în elementele din care este alcătuită şi anume: scutul, cimierul (fără coif), lambrechinii şi mobilele anexă ale cimierului. Astfel, în compartimentele unu şi doi din registrul superior al paginii manuscrisului citat se află soarele şi respectiv, luna crai-nou figuraţi, iar în compartimentele trei şi patru din registrul inferior, scutul dinastic scartelat cît şi cimierul cu cap de bour cu gît; cei doi aştri, precum şi capul bovideului heraldic cu steaua în şase colţuri între coarne şi cu lambrechini sînt în întregime de aur. Cît priveşte scutul scartelat, el conţine în primul cartier pe azur, crucea dublă treflată de aur, ieşind din linia de tăiere a scartelatului; al doilea cartier e fasciat de şase piese de aur, alternate cu verde; în al treilea, pe verde, apar trei roze de aur plasate în bandă; în sfîrşit, al patrulea, pe azur, conţine o floare de crin dublă, de aur, aşezată în bară. Broşînd peste şeful celor două cartiere inferioare e reprezentat un soare de amiază ieşind din linia de tăiere a scartelatului. Întrucît reprezentarea armoriată de pe manuscrisul din 1502 omite — după cum am văzut — şi înfăţişarea coifului (ce apare în stema de pe clopotul de la Bistriţa din 1494) presupunem că şi acest timbru este de aur, ignorînd însă smaltul complementar al lambrechinilor, înfăţişaţi pe de-a întregul auriţi în manuscrisul menţionat; cu multă probabilitate, credem noi, aceştia vor fi fost la dextra de azur şi aur, iar la senestra de verde şi aur.

Prin analogie, bănuim că stema dinastică cu scutul despicat, anterioară şi contemporană (în primă fază) domniei lui Ştefan cel Mare, a putut să aibă succesiv următoarele aspecte cromatice: a) primul cîmp fasciat de şase piese de aur alternat cu verde, în al doilea, pe azur două (pînă la şapte) flori de crin de aur; b) aceleaşi smalturi ale cîmpurilor, ale florilor de crin şi ale fasciilor, numai cu conţinutul cartierelor inversate.

Smalturile stemei dinastice a Moldovei, aşa precum ne-au fost păstrate de *Tetraevanghelul* din 1502, pot sprijini şi ipoteza noastră enunţată mai sus, privind

---

[94] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (mss.), p. 9.

[95] Cu rolul lor normal de ornamente exterioare ale scutului ele apăruseră anterior, flancînd stema dinastică de pe monedele din timpul domniei lui Iliaş asociat cu Ştefan al II-lea.

originea fasciilor verzi şi de aur din stema dinastică a Muşatinilor, fascii ce considerăm a fi suferit un proces de transfer de smalturi începînd de la Roman I şi Alexandru cel Bun şi simbolizînd de atunci încolo, armele Ţării de Jos, asupra căreia stăpîniseră anterior Basarabii, posesori în stema lor dinastică a unor atare piese onorabile.

Relativ la aspectul cromatic al stemei de stat cu capul de bour văzut din faţă şi însoţit de elementele sale secundare, trebuie să precizăm că întrucît mobilele sale au prea puţine contingenţe cu cele din armele dinastice, manuscrisul din 1502 nu ne poate fi de nici un folos în determinarea smalturilor stemei ţării.

Stabilirea din punct de vedere cromatic a cîmpului şi mobilelor armelor moldovene de stat întîmpină destule greutăţi întrucît puţinele izvoare existente în acest sens prezintă versiuni foarte diferite între ele sub aspectul smalturilor.

Bazîndu-ne pe diverse analogii, am putea reconstitui cromatic stema de stat a Moldovei în felul următor: pe azur, un cap de bour văzut din faţă, de aur, avînd între coarne o stea şi fiind flancat la dextra de o roză şi la senestra de o semilună conturnată, toate din acelaşi metal [96]. Totuşi, diferitele surse documentare existente, diferă sub raportul smalturilor — unele mai mult, altele mai puţin — de o asemenea reprezentare; astfel portretul lui Aron Vodă Tiranul (1591—1595) executat la 1594 şi aflat astăzi la Muzeul Naţional din Budapesta, poartă o stemă în care în cîmp de azur, capul de bour e înfăţişat în culori naturale (brun-roşcat) cu o stea roşie între coarne.

Alt izvor îl constituie descrierea cuprinsă în lucrarea lui J. J. Chifflet [97] a stemei din 1595 a lui Sigismund Bathory, în care sînt incluse printre armeriile de pretenţiune ale acestui principe, şi stema Ţării Moldovei: în cîmp de argint, un cap de bivol negru cu o stea de aur între coarne. În continuare, mai menţionăm documentul din 1599 [98] emis de Constantin Movilă în exilul său din Polonia (viitorul domn al Moldovei între 1606—1611), în care aflăm o reprezentare armoriată a stemei sale de familie, peste care broşează un ecuson în abis cu armele principatului moldovean: în cîmp roşu, un cap de bour de aur, cu o stea din acelaşi metal între coarne (LXXIV, 4). În sfîrşit, în lucrarea genealogică şi heraldică a lui Simon Okolski [99], la articolul Movilă, respectivul autor vorbeşte şi despre stema Moldovei folosită de aceşti domnitori: în cîmp de argint, un cap de bivol negru cu o stea în şase colţuri (tot de argint) între coarne şi flancat la dextra de o semilună conturnată, neagră (XXVI, 4).

În concluzie, diversitatea şi neconcordanţa diferitelor izvoare menţionate mai sus, asupra adevăratelor smalturi tradiţionale ale stemei statului moldovean, ne pune în imposibilitate să facem vreo afirmaţie prea categorică în acest sens, problema rămînînd în suspensie pînă la ivirea unor noi surse de informaţii mai concludente sau chiar definitive în această problemă. Arhivele regale polone ne-ar putea rezerva surpriza găsirii şi a unor reprezentări în culori a stemei Moldovei, suveranii respectivului regat conservînd în mod constant gravate foarte exact în marile lor sigilii de stat şi armele respectivului principat, astfel încît s-ar putea

---

[96] v. în acest sens şi I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (art.), p. 42.

[97] cf. J. J. CHIFFLETIUS, *Insignia gentilicia Equitum Ordinis Velleris Aurei*, Antwerpia, 1632, p. 153, nr. 265.

[98] v. E. HURMUZACHI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Vol. I, Supl. II, Buc., 1893, p. 516; v. şi reproducerea în culori din Mag. ist., VII, 1973, nr. 6 (75), iun., pe coperta interioară.

[99] v. SIMON OKOLSKI, *Orbis Poloni*, Tom. II, Cracovia, 1643, p. 226—232; v. şi ST. GOROVEI, *op. cit.*, p. 270.

să existe şi alte vestigii heraldice, de astă dată colorate, ale armeriilor moldovene, ale căror smalturi căutăm să le precizăm [100].

*

După stingerea fostei dinastii muşatine şi dispariţia, prin scoaterea din uz. a stemei acestei familii suverane, înregistrăm apariţia unor reprezentări heraldice aparţinînd unor voievozi ai Moldovei urcaţi în scaunul domnesc începînd de la finele secolului al XVI-lea, în care aceştia combină armele ţării cu propriile lor arme de neam. Astfel, menţionăm sigiliile armoriate ale cîtorva domni din familia Movileştilor, în care, însoţind emblema tradiţională a capului de bour, văzut din faţă şi cu elementele anexe cunoscute, mai este înfăţişată în cîte un scut-cartuş (uneori şi liberă, neinclusă în scut) şi stema acestei stirpe domneşti reprezentată prin două spade încrucişate, avînd garda înspre talpă; în respectiva categorie de însemne cităm pecetea din 1603 a lui Ieremia Movilă (XLI, 1) în care la baza scutului cu armele ţării, apare un mic cartuş cu stema de familie a voievodului, ambele reprezentări fiind incluse într-un chenar hexalobat imitînd ca factură vechile sigilii armoriate domneşti ca de pildă cele ale lui Alexandru cel Bun.

Mai menţionăm şi însemnul sigilar din 1607 al lui Simion Movilă (XLI, 2), în care cele două spade încrucişate din stema de familie a acestui voievod, nu se mai află în interiorul unui scut-cartuş, ci libere şi plasate în exergă, dedesubtul emblemei cu capul de bour de asemenea liberă în cîmpul sigilar. În sfîrşit, mai amintim şi pecetea din 1607 a lui Mihai Movilă, în care poziţia atît a armelor ţării cît şi a celor de familie sînt identice cu cele din însemnul precedent, cu diferenţa că cele două spade sînt incluse într-un cartuş circular (XLI, 3).

Genul de însemne inaugurat de Movileşti, în care apare în preajma armelor ţării şi stema lor de familie, va fi preluat şi folosit şi de domnii Moldovei următori; spre deosebire însă de Movileşti, care îşi aşezau cu modestie stema lor de neam dedesubtul capului de bour (sau uneori între coarnele animalului heraldic [101], în locul stelei), simbolul de stat constituind elementul puternic dominant în ansamblul armoriat respectiv, voievozii ce vor urma îşi vor îngădui fie să introducă mobile din armele lor de familie chiar în scutul conţinînd stema ţării din sigiliile statale, fie să plaseze capul de bour ca « arme de pretenţiune » într-unul din cîmpurile scutului lor de neam, fie, în sfîrşit, să aplice un ecuson conţinînd bovideul din emblema principatului, care să broşeze peste suportul principal al stemei lor familiale. Astfel, în primul caz putem cita pecetea domnească din 1676 a lui Antonie Ruset în care, în scutul cu stema ţării, apar două roze — flori heraldice aflate în armele sale de familie — flancînd pe ambele laturi coroana aşezată între coarnele bourului Moldovei (XLI, 4). În al doilea caz se situează stema sigilară a lui Gheorghe Ghica (domn al Moldovei 1658—1659 şi al Ţării Româneşti, 1659—1660) folosită de fiul său Grigore I Ghica pe o scrisoare din 1669 [102] în care, în scutul prin-

---

[100] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (art.), ibidem.

[101] v. de pildă colivarul de argint oferit mănăstirii Suceviţa în amintirea soţului ei Simion Vodă Movilă, de către văduva acestuia doamna Marghita la 1619, pe care se află gravată o astfel de stemă cu săbiile încrucişate (din stema de familie a acestui neam), plasată între coarnele bourului ţării (v. pl. LXII, fig. 2); (cf. O. TAFRALI, *Le Monastère de Suceviţa et son trésor* (extras din Mélanges Ch. Diehl), Paris, f. d., p. 226; M. BERZA, *op. cit.*, p.121, fig. 31 şi p. 124; PETRE S. NĂSTUREL, *Asupra stemelor unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti la începutul veacului al XVII-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 372—373.

[102] v. ANDREI VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, t. VIII, p. I, nr. 1.

cipal, timbrat de o coroană suverană închisă şi bordat de un colan alcătuit din inele înlănţuite şi terminat la bază cu o cruce, e inclus un ecuson central, de asemenea încoronat dar cu o coroană deschisă, conţinînd armele Moldovei cu capul de bour avînd steaua cu şase colţuri între coarne, ecuson susţinut parţial, ca suporţi, de doi lei afrontaţi care sprijină în acelaşi timp şi o cruce plasată în cimier deasupra coroanei. Sub acest ecuson se mai află şi o acvilă cu zborul în talpă, flancată la dextra de o lună crai-nou conturnată şi la senestra de un soare (XLII, 3). Leii care susţin crucea provin din stema de familie a lui Gheorghe Ghica, fiind utilizaţi în aceeaşi postură şi în pecetea sa din 1642, pe timpul cînd era vornic al Moldovei (CII, 2); scutul cu capul de bour cît şi acvila neinclusă într-un cartier, constituiesc «stema de pretenţiune», posesorul însemnului domnind în ambele principate ale căror simboluri apar în sigiliu.

Tot în a doua categorie de reprezentări armoriate se situează şi stemele lui Dimitrie Cantemir, una aflată pe frontispiciul lucrării sale *Hronicul vechimii Româno-Moldo-Vlahilor* (XLI, 5) şi cealaltă pe o pecete de familie de la finele secolului al XVIII-lea (XLII, 5); în ambele reprezentări, armele Moldovei cu capul de bour apar îmbinate cu elemente din stema de principe rus a respectivului voievod. Astfel în primul dintre aceste ansambluri heraldice, într-un cartuş circular, timbrat de o coroană princiară închisă şi susţinut de doi lei afrontaţi, se înscrie stema cu capul de bour plasată într-un spaţiu oval creat de doi şerpi înaripaţi, afrontaţi, cu cozile împreunate şi flancaţi la dextra de un sceptru şi la senestra de o spadă (însemnele puterii domneşti), mobile provenind din cartierul al doilea al stemei princiare ruse; tot din aceste arme, şi anume din cartierul patru, mai apar şi cele două mîini care se strîng, ieşind fiecare din cîte un nor, situate dedesubtul celor două atribute suverane menţionate. Cea de a doua reprezentare înfăţişează scutul scartelat, timbrat de coroana de principe rus serenisim şi conţinînd în primul cartier stema cu capul de bour al Moldovei cu elementele anexe uzuale, asuprind cele două însemne ale autorităţii domneşti, buzduganul şi iataganul, aşezate în cruciş, în celelalte trei cartiere cît şi în ecusonul în abis, aflîndu-se celelalte mobile ale armelor de principe rus conferite de Petru cel Mare lui Dimitrie Cantemir după 1721, devenite apoi stemă de familie a acestui neam de domnitori ai Moldovei.

În cea de a treia categorie de însemne se încadrează de asemenea mai multe reprezentări heraldice domneşti dintre secolele XVII şi XVIII; astfel, cităm pecetea din 1615 a lui Ştefan Bogdan (fiul lui Iancu Sasu), pretendent la tronul Moldovei (XLII, 2), în care pe pieptul unei acvile cruciate avînd rolul de suport, timbrată de o coroană suverană închisă şi flancată de diferiţi aştri, e plasat un scut cu stema cu capul de bour a ţării asupra căreia emitea pretenţii la domnie posesorul respectivului sigiliu [103]. Un alt însemn aparţinînd aceluiaşi gen de compoziţii armoriate îl constituie şi emblema lui Constantin Duca de pe un hrisov grecesc emis de acest domn la 1702 (XLII, 4), în care ciudata pasăre pe pieptul căreia se află cartuşul cu capul de bour al Moldovei este în jumătatea dextră o acvilă cruciată (simbolizînd Ţara Românească) şi în jumătatea senestră un struţ ţinînd în cioc o potcoavă (armele de familie ale domnului). În sfîrşit, o ultimă reprezentare de acest fel ce menţionăm, este stema lui Alexandru II Mavrocordat Firaris (1785—1786), prezentă atît pe o pecete mică din 1786 (XLI, 6) cît şi pe gravura contemporană înfăţişînd pe respectivul voievod, executată de J. Eberspach (XLII, 6). În primul însemn citat, ecusonul cu capul de bour al Moldovei e plasat pe pieptul păunului heraldic

---

[103] v. E. DE HURMUZAKI, *op. cit.*, vol. IV, p. 415—416; N. IORGA, *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., S. II, T. XIX, Buc., 1898, pl. II, fig. 2; A. VERESS, *op. cit.*, IX, p. 57.

(suport uzual al armeriilor acestei familii), încoronat, cu capul flancat de atributele puterii, spada la dextra, buzduganul la senestra, cît şi înconjurat de numeroase trofee. Cea de a doua stemă reprezintă un ansamblu armoriat foarte asemănător cu precedentul, cu singura deosebire că scutul de pe pieptul păunului nu conţine numai capul de bour al Moldovei (situat în primul cartier al scartelatului) ci şi acvila valahică (în cel de al doilea cartier), ambele constituind « arme de pretenţiune » ale familiei Mavrocordat ai cărei membri, după cum se ştie, au domnit succesiv în ambele ţări româneşti, restul cartierelor scutului cuprinzînd mobile din stema familială a acestui neam domnesc (printre care în cartierul patru şi binecunoscuta pasăre fenix) [104].

În secolul al XIX-lea, sistemul de a acola armele de familie ale domnitorului cu cele ale ţării, ia în Moldova o şi mai mare amploare, ajungîndu-se în domnia lui Mihail Sturdza ca asemenea arme combinate să capete, după cum am văzut, chiar caracterul de stemă oficială de stat. Începutul unor astfel de reprezentări în care se îmbină stema de stat cu cea de neam a domnului ţării îl face, în perioada reinstaurării domniilor pămîntene în Principate, Ioan Sandu Sturdza (1822—1828), în timpul cîrmuirii căruia, sigiliul heraldic folosit de acest voievod a înfăţişat un scut despicat ce conţinea în primul cîmp, leul (conturnat) din armele de familie ale Sturzeştilor, iar în al doilea, capul de bour al Moldovei cu steaua cu şase colţuri între coarne. Scutul, timbrat de o coroană domnească deschisă (de o formă cam bizară, alcătuită dintr-un cerc împodobit cu pietre scumpe şi suprapus de şapte perle, cea din mijloc asuprită de o cruce, ceea ce face să i se creeze aparenţa unui glob crucifer) este însoţit de atributele puterii domneşti, spada la dextra, buzduganul la senestra, cît şi de numeroase trofee (steaguri, baniere, trompete, tobe, tunuri, ghiulele etc.) şi de deviza *Utroque clarescere pulchrum* a familiei voievodului (XLIII, 1).

Sub Mihail Sturdza (1834—1849) poziţia mobilelor principale din scutul armelor combinate se inversează, capul de bour al ţării trecînd în cîmpul întîi, de onoare, al stemei, iar leul sturzesc, revenit în poziţie normală (spre dextra), ajungînd în cîmpul al doilea. Scutul, avînd ambele cîmpuri de azur, e timbrat de o bonetă princiară, fiind susţinut de doi delfini afrontaţi ca suporţi şi adăpostit sub un mantou de purpură căptuşit cu hermină şi suprapus de o coroană cu aspect regal; deviza familială a domnitorului se va menţine pe o eşarfă plasată sub delfini. Însemnele puterii de stat vor flanca ca de obicei coroana mantoului ce va fi însoţit de asemenea de trofee (XLIII, 3).

O variantă din punct de vedere cromatic a stemei de mai sus se înregistrează în aceeaşi perioadă şi pe nasturii uniformelor militare ale armatei Moldovei, cît şi pe unele măsuri ponderale monetare din respectivul principat, scutul despicat purtînd capul de bour în cîmp de aur (a se vedea acelaşi cîmp aurit în stema Moldovei de pe pecetea din 1819 a lui Mihai Suţu (XXXII, 5), leul rămînînd în cîmpul de azur obişnuit; coroana ce timbrează scutul e de asemenea regală, iar ca suporţi aceiaşi delfini afrontaţi (XLIII, 2).

În domnia următoare a lui Grigore Alexandru Ghica (1849—1856) stema combinată va conţine, într-un scut despicat din punctul de vedere al mobilelor, dar sfertuit, roşu şi azur, din punct de vedere al smalturilor sale, capul — de astă dată — de zimbru al Moldovei, broşînd peste cartierele unu şi trei, acvila ghiculească purtînd pe piept ecusonul scartelat cu alerioni şi stînd pe o creangă înfrunzită (armele

---

[104] O reprezentare foarte asemănătoare cu stema de pe portretul amintit o mai oferă şi sigiliul mare din 1785 al aceluiaşi domnitor, care probabil a servit drept model armelor analizate mai sus (v. C. Moisil, *Stema României*, p. 72, fig. 21).

ramurii moldovene a acestei familii domneşti), broşînd peste cartierele doi şi patru ale stemei combinate. Scutul, timbrat de o bonetă princiară, este susţinut de cei doi delfini afrontaţi (XLIII, 5) şi uneori plasat şi sub un mantou de purpură căptuşit cu hermină, suprapus de o coroană cu aspect regal (flancată de cele două atribute ale puterii domneşti) şi înconjurat de trofeele uzuale [105] (XLIII, 4).

În sfîrşit din domnia de o clipă a lui Alexandru Ioan Cuza în Moldova (5—24 Ianuarie 1859), înainte de alegerea sa ca domn şi în Ţara Românească, datează o compoziţie heraldică (ajunsă totuşi în final stemă unită), comandată pentru a împodobi capacul unui ceasornic oferit respectivului domnitor în perioada imediat următoare dublei sale elecţiuni [106]. Această stemă derivînd iniţial dintr-un prototip apărut în 1848 într-o publicaţie franceză [107] (LIX, 6), a fost folosită de Cuza şi pe obiecte de uz personal (ca spre exemplu pe vesela sa [108]) şi se compune din două ecusoane acolate, din care numai cel dextru al Moldovei ne interesează în analiza de faţă. Scutul despicat şi timbrat cu o coroană cu aspect regal (devenită după cum am văzut, uzuală în heraldica de stat moldoveană de la acea epocă), poartă în primul cîmp, pe roşu, capul de bour cu steaua în şase colţuri între coarne (stema ţării), al doilea fiind fasciat de trei piese, roşu, aur şi azur, ultima zonă fasciată prezentînd la rîndul ei încă patru benzi de argint (armele domnitorului) [109] (XLIII, 6).

Mai menţionăm în final — deşi le vom trata mai amplu la capitolul stemei Principatelor Unite — armele cu caracter privat, derivate totuşi din armeriile de stat ale celor două ţări româneşti, adoptate de domnitorul Cuza în anumite reprezentări de factură personală, în care specificul lor rezultă cu precădere din natura smalturilor; astfel, pe un ex-libris al bibliotecii reşedinţei de la Ruginoasa (LXVI, 6), capul de zimbru va broşa, în primul cartier al scutului despicat, peste un cîmp tăiat roşu şi azur, în timp ce acvila cruciată, cu zborul în şef şi cu atributele domniei în gheare din cel de al doilea cartier va fi plasată în cîmp roşu (în mod uzual în stema Ţării Româneşti, acvila are zborul în talpă şi e plasată în cîmp de azur).

c) Stemele atribuite Moldovei în armorialele străine

Ca şi în cazul Ţării Româneşti căreia i-a fost atribuită iniţial, stema cu cele trei capete de arapi, aşezate 2, 1, a constituit de asemenea cea mai veche reprezentare heraldică hărăzită Moldovei în vreun armorial occidental şi anume în amintita cronică ilustrată a lui Ulrich von Richenthal privitoare la conciliul ţinut între 1414—1418 în localitatea Constanţa din Baden. Dacă în manuscrisul princeps scris în latineşte al acestei lucrări, autorul atribuie stema menţionată Ţării Româneşti,

---

[105] v. desenul reprezentînd sigiliul din 1849 al acestui domnitor în colecţia ing. Ferdinand Bartsch; o reprezentare identică a acestei steme este reprodusă fidel pe piatra mormîntală de la cimitirul Şerban Vodă (Bellu) din Bucureşti a unor coborîtori direcţi de ai lui Grigore Vodă Alexandru Ghica.

[106] v. I. N. MĂNESCU, *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 517—523.

[107] v. (A. BILLECOCQ), *Album moldo-valaque*, Paris, 1848; pentru precizări, v. DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, în Rev. Muz. şi Mon., XI, 1974, nr. 3, p. 67—68.

[108] v. Muz. Ist. Mun. Buc., S.C. nr. inv. 47522, nr. sect. 26762, fructieră de porţelan făcînd parte dintr-un serviciu de masă al domnitorului Cuza.

[109] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 517 şi 523, care afirmă că armele adoptate de acest domnitor au fost alcătuite din culorile tricolorului românesc, cu deosebirea fasciei albastre, intenţionat mascată prin benzile de argint pentru a nu i se ghici adevăratul sens ce simboliza. Dealtfel, momentul politic dificil al Unirii depăşit, domnitorul va arbora ca arme personale tricolorul pur, fără alte adaosuri, în stema de stat elaborată prin a doua remaniere (oficioasă) din 1863.

în primele copii germane, scutul cu cele trei capete de mauri apare ca un însemn aparţinînd de astă dată Moldovei; respectiva confuzie poate fi datorată iniţial unor intervertiri de ilustraţii efectuate neintenţionat de unii copişti mai puţin atenţi în urmărirea textului original, însă ulterior, perpetuarea unei atare confuzii a fost comisă poate cu bună ştiinţă pentru a simboliza prin amintitele capete de necredincioşi, marile izbînzi asupra turcilor ale lui Ştefan cel Mare şi ale unora dintre urmaşii săi, succese repurtate după cum se ştie, începînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Afirmăm aceasta întrucît la data primelor reprezentări heraldice atribuite Ţării Moldovei dotate cu capete de negri şi anume stema din Codex-ul din Aulendorf (Baden), copiat între cca. 1433—1450 [110] cît şi cea din manuscrisul aflat în biblioteca Universităţii din Praga, datînd din 1464 [111] (XXIV, 3), lupta anti-otomană făţişă nu începuse încă între domnii moldoveni şi sultani, aceştia din urmă aflîndu-se doar la începutul expansiunii lor europene. De-abia ulterior, şi anume în ediţia operei lui Richenthal datorată lui Anton Sorg şi tipărită la Augsburg în 1483 [112] (XXIV, 1), cît şi mai apoi, în ediţiile Heinrich Steiner din 1536 [113] şi Paul Refeler şi Siegmund Feyerabend din 1575 [114], ne putem gîndi să legăm atribuirea stemei cu capete de arapi Moldovei, pe considerentul luptei sale împotriva cotropitorilor otomani, atît însemnatele victorii ale lui Ştefan cel Mare şi ecoul lor prelungit pe mai multe decenii, cît şi succesele militare ale lui Ştefăniţă asupra aceloraşi temuţi adversari, precum în sfîrşit şi eroismul lui Ion Vodă cel Viteaz în faptele sale de arme contra turcilor, putînd justifica prezenţa acestor mobile în stema atribuită Moldovei cu semnificaţia războinică amintită [115].

Odată cu apariţia la Nürnberg în 1596 a *Cronologiei* olandezului Levinus Hulsius [116], reprezentarea heraldică a stemei considerate aparţinînd Moldovei se schimbă ca aspect, de data aceasta fiind vorba de un scut incluzînd două crengi încrucişate terminate la extremităţile lor superioare prin cîte un cap de negru (XXIV, 4). Acelaşi gen de reprezentare fusese atribuit anterior fie Imperiului românobulgar al Asăneştilor [117], fie mai ales Bosniei, atît de către heraldiştii occidentali [118],

---

[110] v. Codex-ul din Aulendorf, f. CCCCLXXII, cf. CONST. KARADJA, *Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, p. 61 şi 81 şi STELIAN METZULESCU, *Un document heraldic*, p. 140.

[111] cf. CONST. KARADJA, *Portretul şi stema lui Grigore Ţamblac şi misiunea sa la Conciliul din Constanţa*, pl.X, fig. 12 b; v. şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 131, fig. 8 bis.

[112] v. ediţia Anton Sorg, f. 109 rev., cf. CONST. KARADJA, *Delegaţii din ţara noastră . . .*, p. 59—67 şi 80, pl. VII, fig. 2; v. şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 135.

[113] v. C. KARADJA, *op. cit.*, p. 60, ST. METZULESCU, ibidem.

[114] v. ibidem, p. 141.

[115] v. ibidem, autorul în cauză considerînd prezenţa capetelor de arapi în stema atribuită Moldovei de către heraldiştii occidentali, drept ceea ce B. P. Hasdeu a numit un «rebus heraldic».

[116] v. LEVINUS HULSIUS GANDENSIS: *Chronologia în quae provinciae sequente pagina nominatae . . .*, Nürnberg, 1596, cît şi ediţia aceleiaşi lucrări din 1597, precum şi harta alcătuită tot de respectivul autor şi publicată la Nürnberg în 1630; v. şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 131, fig. 10 şi p. 135, cit şi IDEM, *Crucea Sf. Andrei simbol heraldic*, p. 1029, fig. 14 şi p. 1030.

[117] În tabloul său istoric «*Daco-Romane*» publicat la 1861, CEZAR BOLLIAC atribuie imperiului Asăneştilor (stema cu nr. XX) herbul cu cele două crengi încrucişate terminate prin cîte un cap de arap (fără însă să indice sursa documentară de unde a reprodus numita stemă); v. şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1030 şi nota 21.

[118] v. manuscrisul cronicii lui Richenthal (copia Aulendorf, aflată în National Bibliothek din Viena, nr. 52239 C), cît şi varianta tipărită la Constanţa (Baden) din 1536 în care apare stema Bosniei cu capetele de negri în vîrful a două crengi încrucişate (cf. MIHAI POPESCU, *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, p. 152 şi nota 1 şi p. 153, fig. 8), apoi ediţia aceleiaşi cronici tipărite de Anton Sorg la 1483 (v. ibidem, cît şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1026); ulterior aceeaşi stemă mai este întîlnită ca aparţinînd Bosniei şi în *Cosmografia* lui SEBASTIAN MÜNSTER, ediţia din 1541 (cf. St. METZULESCU, ibidem), în armorialul lui MARTIN SCHROT, *Wappenbuch der heiligen römischen Reich und allgemeiner Christenheit in Europa*, tipărit la München în 1581

cît şi de către autorii diverselor armoriale balcanice de origine sud-slavă ce circulau în respectivul spaţiu geografic la acea epocă, armoriale ce se vor perpetua şi ulterior [119].

Cauza atribuirii acestui nou tip de stemă Moldovei, cercetătorul Stelian Metzulescu o explică prin aceea că imaginea din scut ar constitui de asemenea ca şi în cazul capetelor de mauri, un alt rebus heraldic, reprezentarea amintită semnificînd o ţară invadată şi prădată de năvăliri turco-tătare pe teritoriul ei [120] (precum fusese Bosnia distrusă de tătari la 1241, apărînd pentru prima oară cu un atare însemn heraldic în perioada următoare acestei invazii). Înclinăm să credem că explicaţia poate fi valabilă, întrucît la epoca de care este vorba (domnia lui Ieremia Movilă), Moldova fusese într-adevăr victima unor incursiuni de pradă a oştilor tătăreşti ale hanului Crimeii în 1595, la instigarea Turcilor [121]. De asemenea în harta anexată unei lucrări anonime tipărite la Nürnberg în 1688 ce descrie ţările aflate pe malurile sau în apropierea Dunării [122], Moldova apare iarăşi cu stema reprezentînd crengile încrucişate cu capete de arapi la extremităţile superioare şi aceasta probabil datorită tot faptului că la epoca respectivă, principatul în cauză fusese din nou teatrul unor invazii tătăreşti cu jafuri şi distrugeri ale aşezărilor ţării, atît în timpul domniei lui Gheorghe Duca şi anume în 1682 [123], precum şi cîţiva ani mai tîrziu în 1686 în timpul domniei lui Constantin Cantemir [124]. Această tradiţie heraldică s-a perpetuat mai ales printre heraldiştii unguri, întîlnind stema cu crengile încrucişate (mai degrabă cu aspect de chei) terminate la extremităţile superioare prin capete de etiopieni cu şuviţe de păr atîrnînd, atribuite Moldovei în unele armoriale ungare din secolele XVIII şi XIX, ca de pildă cel al preotului călugăr Ioan Szegedi, tipărit la 1734 [125], sau cel al lui Ivánfi Ede din 1869 [126], fără însă să se explice cauzele unei atare atribuiri (XXVI, 5 şi 6).

(semnalat de MIHAI POPESCU, *op. cit.*, p. 153 şi nota 3) cît şi în DU CANGE, *Illyricum*, tipărit la 1746, etc. (v. ST. METZULESCU, *Pagini de istorie religioasă reprezentată în cartografie şi sigilografie*, în Gl. Bis., XX, 1961, nr. 5 şi 6, p. 557, fig. 6 şi p. 558).

[119] Cea mai veche reprezentare cunoscută a armelor Bosniei sub formă de crengi încrucişate terminate cu capete de negri o aflăm în armorialul pseudo-Rupcić, alcătuit între 1580—1590 din porunca amiralului don Pedro Ohmucević (v. nota 102 din capitolul anterior dedicat stemei Ţării Româneşti), imaginea respectivei steme perpetuîndu-se sub forma arătată mai sus, şi în colecţiile heraldice apărute ulterior, derivînd din acest armorial prototip. Astfel, putem cita copiile: din 1595 a lui Korenić Neorić, a lui Mavro Orbini din 1601, a lui Marko Skoroević din 1636, apoi manuscrisele din Beograd, Novi-Sad şi cel de la mănăstirea Fojniţa din Serbia, copiat la 1800. De asemenea armele Bosniei avînd acelaşi aspect sînt semnalate şi în armorialele sîrbeşti tipărite, precum cel al lui Paul Ritter Vitezović, imprimat în latineşte la Viena în 1701, cel inspirat direct din acesta (fiind o traducere a sa în limba sîrbă) datorat lui Hristofor Jefarović din 1741, în sfîrşit tabelul heraldic al lui Mihai Simić din 1857 (cf. informaţiilor comunicate nouă de heraldistul bulgar Hristo Dermendjiev); v. şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1024 şi nota 6.

[120] v. ibidem, p. 1030—1031 şi nota 24.

[121] v. MIRON COSTIN, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, Ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, cap. I, p. 44 şi urm.; v. şi ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1031.

[122] v. *Die Donau, der Fürst aller Europaischen Flüssen . . .*, Nürnberg, 1688, harta anexă (cf. ST. METZULESCU, *Pagini de istorie religioasă reprezentate în cartografie şi sigilografie*, p. 545, fig. 5 şi p. 546).

[123] v. ION NECULCE, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ed. Iorgu Iordan, Buc., 1955, p. 155—156 (cf. ibidem, p. 549).

[124] v. DIMITRIE CANTEMIR, *Vita Constantini Cantemyrii*, Ed. N. Iorga, Buc., 1923, p. 25, 27 şi 36, cît şi I. NECULCE, *op. cit.*, p. 173 şi urm. (cf. ibidem).

[125] v. R. P. IOANNES SZEGEDI, *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici*. Tyrnaviae, Typis Acad. per Leopold Berger, 1704, tab. I, fig. XIV.

[126] v. IVÁNFI EDE, *A magyar birodalom vágy Magyarország a Részeinek címere*. Pest, 1869, p. 98 şi pl. F, fig. 4 (cf. ST. METZULESCU, *Crucea sf. Andrei simbol heraldic*, p. 1029, fig. 15 şi p. 1031 şi nota 25).

Conform lui Stelian Metzulescu, semnificaţia mobilelor considerate a fi aparţinut Moldovei în armorialele occidentale de la Levinus Hulvius încoace, ar indica — în ermetismul respectivului rebus al heraldicii medievale europene — o ţară (ca şi Bosnia) care a îndurat de-a lungul veacurilor nenumărate calamităţi (ramurile sau cheile încrucişate în forma crucii pe care a suferit martiriul Sf. Andrei, colorate de obicei în roşu, însemnînd răspîndirea de sînge şi răbdarea în perioade de cruntă apăsare, iar capetele de negri din vîrful crengilor, semnificînd de asemenea cotropiri şi lupte împotriva unor invadatori turco-tătari), calamităţi provocate de către duşmani proveniţi din afara hotarelor ei.

În orice caz, aşa precum am arătat în cazul Ţării Româneşti, stema cu capete de arapi cît şi cea cu crengile încrucişate atribuite Moldovei la diferite epoci şi apărute în heraldica balcanică şi occidentală, au avut de asemenea o circulaţie exclusiv în afara graniţelor acestui principat, încadrîndu-se în categoria herburilor ermetice de provenienţă central sau vest-europeană şi neavînd nici o influenţă ori vreo difuziune oarecare pe meleagurile Moldovei. Am socotit totuşi necesar să facem menţiune de această reprezentare heraldică atribuită Moldovei, ea fiind frecvent întîlnită în armorialele străine de epocă [127], trebuind deci să-i lămurim atît semnificaţia cît şi să precizăm rolul exact ce l-a avut în istoricul stemei acestui principat.

★

Cu aceasta am încheiat capitolul dedicat stemei Moldovei, analizînd toate aspectele importante sub care ea a fost studiată de cercetătorii anteriori, aducînd şi modesta noastră contribuţie în unele dintre controversatele probleme ce s-au ivit în investigaţiile heraldice asupra originii şi istoricului armelor de stat şi dinastice ale acestui principat.

---

[127] Totuşi în armorialele balcanice, stema cu crengile încrucişate şi terminate prin capete de arapi fiind constant atribuită Bosniei, Moldova va apare cu armele sale clasice, adică cu capul de bour văzut din faţă (v. de pildă PAUL RITTER VITEZOVIĆ, *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, Viennae, 1701, p. 81, nr. 5 şi după el, HRISTOFOR JEFAROVIĆ, *Stematografia izobrajenie orujih Iliriceskih*, Viena, 1741, p. 34, etc., etc.).

CAPITOLUL 4

TRANSILVANIA (SEC. XVI—XX)

Spre deosebire de Ţara Românească şi Moldova care precum am văzut, şi-au avut fiecare stema lor proprie de îndată ce s-au constituit ca formaţiuni statale bine distincte, Transilvania, după cucerirea ei treptată de către unguri între secolele XI—XIII şi deşi posedînd un statut aparte, s-a încadrat însă în sistemul heraldic al regatului ungar, sistem care n-a îngăduit crearea stemelor provinciale sau districtuale decît — în marea majoritate a cazurilor — de-abia în secolul al XVI-lea. Apariţia tardivă a stemei Transilvaniei se datoreşte faptului că iniţial, voievozii şi vice-voievozii acestei provincii foloseau pe toată seria de documente emise de cancelariile lor, sigilii cu propriile arme de familie şi nu dotate cu vreun însemn ales în mod special pentru a reprezenta stema respectivului teritoriu [1]. În plus, aceşti dregători transilvăneni erau numiţi şi revocabili în atribuţiile lor, neexistînd deci condiţiile în care vreun neam de voievozi să poată întemeia o dinastie a cărei stemă nobiliară să se impună cu timpul ca armerii ale ţinutului însuşi.

După dezintegrarea regatului ungar, Transilvania va cunoaşte un statut nou, devenind în 1541 — sub suzeranitatea Porţii — un principat autonom, împrejurare care ar fi putut desigur favoriza apariţia unei steme proprii. Totuşi, întrucît tronul a fost ocupat la început de Ioan Sigismund Zapolya (fiul regelui Ungariei Ioan Zapolya [2]), care revendica stăpînirea asupra întregii ţări, dezmembrate în acel timp, stema sa va cuprinde numai armele fostului regat ungar.

Ulterior, deoarece primilor trei conducători electivi ai Transilvaniei (aparţinînd după cum se ştie familiei Báthory), nu li s-a atribuit de către Dieta ardeleană titlul de principi, ci doar acela de voievozi ai Ardealului şi comiţi ai Secuilor, atît Ştefan cît şi Christofor şi Sigismund Báthory vor continua — conform vechilor practici folosite pînă atunci în cancelaria transilvană — să uzeze doar de sigilii dotate cu propria lor stemă de familie [3].

---

[1] Acest obicei, uzitat în practica curentă a timpului, se va aplica precum vom vedea, şi relativ la armeriile districtelor, comiţii şi vice-comiţii pecetluind de asemenea pînă în secolul al XVI-lea diversele acte administrative ale comitatelor cu sigiliile lor proprii, dotate cu stemele familiale.

[2] Despre care s-a afirmat — fără nici o probă documentară — că ar fi instituit la 1638 o stemă Transilvaniei conţinînd cele trei simboluri cunoscute ale acestui principat (acvila, soarele şi luna, cît şi cele şapte cetăţi) ca embleme ale celor trei «naţiuni» privilegiate. (v. K. I. EDER, *De initiis juribusque primaeris Saxonum*, Cibinii, 1791, p. 214, precum şi IÁKAB ELEK, *Az erdélyi országos czimerek története*, în Századok (Pest), 1867, nr. 4, p. 336, cf. IULIAN MARŢIAN, *Contribuţii la eraldica vechiului Ardeal*, în An. I.I.N., Cluj, IV, 1926—1927, p. 441).

[3] v. şi I. N. MĂNESCU, *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen in XVI-ten Jahrhundert* (referat la cel de al X-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică de la Viena, 14—19 septembrie 1970), în «Genealogica et Heraldica», Wien, 1972, p. 533. Doar Ştefan Báthory, după alegerea sa în 1575 ca rege al Poloniei, a luat titulatura de principe al Ardealului, dar fără ca respectiva împrejurare să determine acestuia vreo intenţie de a crea Transilvaniei o stemă proprie.

Cu toate acestea în perioada respectivă, la curtea lui Ferdinand I, rege al Ungariei vestice (din 1531 şi împărat romano-german), crearea unei steme a Transilvaniei dependentă de vechiul regat ungar (revendicat în întregime de către fostul arhiduce german) se impunea cu necesitate; această stemă trebuia desigur să poată figura măcar ca arme de pretenţiune printre armeriile celorlalte teritorii stăpînite efectiv de respectivul monarh. În acest sens, în lipsa unei steme consacrate pînă atunci, heraldul curţii amintite s-a servit de străvechiul însemn al saşilor din Transilvania, înfăţişat prin două spade plasate în curmeziş cu garda în şef şi încrucişate peste un trichetru cu extremităţile terminate în frunze de tei (uneori greşit considerate ca fiind frunze de nufăr). Această reprezentare va figura ca stemă a Transilvaniei atît în diverse tipărituri apărute la acea epocă, ca de pildă în cunoscuta «*Chorographia Transylvaniae*» a lui Georg Reichersdorfer [4] (XLIV, 1) ieşită de sub teascurile unei tipografii din Viena la 1550 [5], cît şi în diverse armoriale germane din aceeaşi perioadă, ca spre exemplu în cel al lui Martin Schrot [6]. În această din urmă lucrare, sub denumirea de «*Kaiserliche Siebenbürgen*», se găseşte o stemă alcătuită dintr-un scut tăiat, în primul cartier, în cîmp de aur, o coroană cu trei fleuroane intercalate de cîte o perlă, iar în al doilea, în cîmp roşu, reprezentarea celor două spade plasate în cruciş peste un trichetru verde terminat la extremităţi prin cîte o frunză de tei de aceeaşi culoare.

La sfîrşitul aceluiaşi secol, constatăm apariţia, tot în cadrul heraldicii imperiului romano-german, a unei noi steme a Transilvaniei şi anume cea care apare în «*Chronologia*» lui Levinus Hulsius publicată la Nürnberg în 1596 [7]. Pe foaia de titlu a acestei lucrări se află armeriile a 34 de ţări (despre care se vorbeşte în text) înconjurînd acvila bicefală a imperiului. Această stemă a căror smalturi nu se pot preciza (reprezentarea fiind necolorată şi neposedînd nici indicaţiile convenţionale ale acestor smalturi, care la acea epocă nu erau încă introduse) este alcătuită dintr-un scut tăiat, în primul cartier aflîndu-se o acvilă încoronată cu zborul în şef ieşind din linia de despărţire a celor două cartiere, iar în al doilea figurînd şapte munţi, plasaţi 4, 3, cu crestele rotunjite răsărind din talpa scutului, în vîrful cărora se află cîte un turn cu acoperiş ascuţit (XLIV, 2). În aceeaşi ilustraţie din cartea lui Hulsius mai există şi o a doua stemă care se referă la Transilvania şi anume cea denumită «Weyda» ce reprezintă cei trei colţi de lup ai familiei Báthory, deci armele de neam ale voievodului, considerate — în absenţa unei steme de stat — ca armele ţării, conform vechii practici de cancelarie care folosea sigiliile voievozilor gravate cu armeriile lor de familie. În acest caz putem socoti cea de a doua stemă ca reprezentînd armele principatului autonom al Transilvaniei, în timp ce prima ar

---

[4] I. N. MĂNESCU afirmă că în redarea acestei steme a Transilvaniei un rol direct l-a avut Georg Reichersdorfer, care era pe atunci secretarul regelui Ferdinand şi ca sas sibian de origine, cunoştea prea bine însemnul naţiunii sale din Ardeal, putînd chiar sugera adoptarea acestuia ca arme ale principatului de către suveranul patron al său (v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 534—535).

[5] v. GEORG À REICHERSDORFER, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata, aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio*, Viennae, Excudebat Egidius Aquila, 1550, f. 6 revers.

[6] v. MARTIN SCHROT, *Wappenbuch des heiligen römischen Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa*, München, Adam Berg, 1581. Cf. MIHAI POPESCU, *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 153—154. Acest ultim autor contestă această stemă ca aparţinînd Transilvaniei pe motivul marei sale asemănări cu cea a Sibiului. A se vedea respectiva problemă tratată la capitolul steme districtuale din Transilvania.

[7] v. LEVINIUS HULSIUS GANDENSIS, *Chronologia in que provinciae sequente pagina nominatae et in adjuncta tabula topographica comprehensae, breviter describuntur, ex variis fide dignis authoribus collecta*. Noribergae, Typis Christophori Lochneri, 1596; stemele se găsesc pe foaia de titlu.

înfăţişa pe cele ale provinciei imperiale a Transilvaniei [8]. Această ultimă imagine e totuşi interesantă întrucît prefigurează stema de mai tîrziu a numitului principat, fiind alcătuită în primul cartier din acvila ce constituia o emblemă aflată pe străvechiul drapel de luptă al comitatelor ardelene despre care se vorbea adeseori în documente [9] (reprezentînd deci aceste comitate), în al doilea cartier găsindu-se munţii cu cele şapte turnuri, simbolizînd teritoriul celor şapte cetăţi ale saşilor din Transilvania (deci arme grăitoare care să justifice apelativul german al respectivului principat, «Siebenbürgen»), cele două simboluri avînd deci doar un sens teritorial, nu încă naţional [10].

Deşi n-avem certitudinea folosirii efective a stemei de mai sus de către împăratul Rudolf, totuşi în conjunctura politică de atunci, nu trebuie omis faptul că acest monarh a condus Transilvania în 1598 prin comisarii săi (ca şi mai tîrziu între 1602—1604) şi deci e de presupus că a trebuit să se servească de un însemn heraldic anume, care să reprezinte armele Transilvaniei dependentă direct de coroana habsburgică. Un însemn oarecum asemănător celui descris mai sus, alcătuit însă din elemente care să simbolizeze şi pe secui, cea de a treia «naţiune» privilegiată (să nu uităm că voievozii transilvăneni erau şi comiţi ai secuilor) o aflăm în stema sigilară care fusese compusă încă din 1595 de către Sigismund Báthory, atît în urma creării sale de către Rudolf II ca principe al Sf. Imperiu romano-german [11], cît şi ca o consecinţă a încheierii în acelaşi an a tratatelor de la Alba-Iulia; conform acestor tratate el se putea intitula — măcar formal — şi principe al Ţării Româneşti şi al Moldovei. Într-adevăr, după cum se ştie, domnii acestor ţări, participanţi ca şi Báthory la «Liga sfîntă» iniţiată la acea epocă împotriva otomanilor, încheiaseră cu principele ardelean acordurile de la Alba-Iulia prin care, în schimbul ajutorului şi cooperării militare ce li se oferea, recunoşteau suzeranitatea acestuia din urmă. În situaţia ce i se crease, putînd arbora în stema sa, conform dreptului feudal, şi stemele tradiţionale ale principatelor române, Sigismund Báthory se găsise în postura de a nu poseda armerii ale propriului său principat şi atunci recursese probabil la una dintre versiunile ce începuseră să circule în Imperiu reprezentînd armele Transilvaniei, aducîndu-i fireşte anumite îmbunătăţiri. Astfel apare pentru prima oară în sfragistica ardeleană un sigiliu de stat purtînd nu numai stema de familie a domnitorului respectiv, ci şi cea a principatului transilvan ca atare, stemă perfect distinctă de herbul de neam al principelui cîrmuitor, ocupînd cartierul dextru, de onoare al scutului.

Acest mare sigiliu al lui Sigismund Báthory, care după unii cercetători ar fi fost alcătuit încă din 1590 [12], cuprinde într-un cartuş ornamentul atît stema sa ca principe al Imperiului — acvila bicefală pe pieptul căreia se află într-un ecuson încoronat armele sale de familie — cît şi stema Transilvaniei, plasată în flancul dextru, compusă din două cîmpuri, în cel superior o acvilă fără coroană ieşind din linia de despărţire a cartierelor şi avînd în şef la dextra un soare şi la senestra o lună crai-nou figurată, iar în cel inferior cele şapte turnuri aşezate însă 3, 3, 1, şi suspendate, nu plasate fiecare pe cîte un munte. Flancul senestru e ocupat de

---

[8] cf. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 535.

[9] v. IÓZSEF BEDEUS VON SCHAARBERG, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständische Nationen dieses Landes*, Hermannstadt, Georg v. Closius, 1838.

[10] cf. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 535—536.

[11] v. textul diplomei şi descrierea stemei la A. VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Vol. IV, Buc., 1932, p. 185—188; reprezentarea ei, p. 187.

[12] v. în acest sens studiul lui SZABOLCS DE VAJAY, *Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise*, în Recueil du IX-e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique de Berne 1968. Tirage à part, Neuchâtel, (1971), p. 14.

stema Ţării Româneşti alcătuită de asemenea din două cartiere, în primul, acvila valahică ţinînd în cioc o cruce patriarhală alungită, flancată de un soare la dextra şi de o lună crai-nou figurată la senestra, în al doilea, scena «Novei plantatio» în versiunea corbului cu inel în cioc stînd pe arborele flancat de cele două personaje domneşti, în sfîrşit într-un alt cartuş mai mic, amplasat dedesubtul scutului de principe al Imperiului, se află stema Moldovei într-o versiune cu aspect polonez, adică capul văzut din faţă nu al unui bour, ci al unui bivol, avînd şi belciugul trecut prin nări, flancat la dextra de o semilună conturnată şi la senestra de un soare şi purtînd între coarne o stea în şase colţuri (XLIX, 1). În privinţa smalturilor, deşi pe sigiliu nu sînt indicate, le putem afla din descrierea stemei lui Sigismund Báthory cuprinsă în lucrarea lui J. J. Chifflet asupra armelor de familie ale membrilor ordinului Lînei de Aur[13] şi anume: în cîmp de aur, acvila bicefală a Imperiului neagră, purtînd pe piept ecusonul cu stema de neam a posesorului: în cîmp roşu, trei colţi de lup de argint, unul deasupra celuilalt, dar reuniţi în flancul dextru al cîmpului; stema Transilvaniei conţine: acvila neagră cu aştrii de aur în cîmp de aur, în timp ce turnurile sînt de argint, în cîmp roşu; stema Ţării Româneşti cuprinde: în cîmp de azur, acvila valahică neagră, cu ambii aştri de aur şi crucea roşie, scena «Novei plantatio» în cîmp de argint, arborele şi terasa verde, pasărea neagră şi cele două personaje în costume domneşti roşii. În sfîrşit, stema Moldovei prezintă în cîmp de argint, capul de bivol negru, cu belciugul, steaua dintre coarne, soarele şi luna, de aur[14].

Făcînd o scurtă analiză a acestui sigiliu observăm apariţia în stema Transilvaniei şi a unor elemente care să simbolizeze a treia «naţiune» privilegiată, deci pe secui şi anume cei doi aştri, soarele şi luna, plasaţi deasupra acvilei din primul cartier. Astfel odată cu realizarea acestui sigiliu de stat, se înfăptuieşte o *stemă integrală* a principatului ardelean care, indiferent de modificările neesenţiale de smalturi şi de poziţie a mobilelor ce vor mai surveni, conţine înfăţişarea simbolică a celor trei «naţiuni» privilegiate (românii, nefiind recunoscuţi ca avînd dreptul de participare la conducerea treburilor de stat, nefigurînd în reprezentările heraldice ce transpuneau în imagini realităţile politice existente pe atunci), stemă ce va constitui de aci înainte însemnul consacrat al Transilvaniei. Sigiliul de stat al arhiducesei Maria Cristierna din 1598, imitat după cel al soţului său, nu aduce nici o modificare în privinţa numărului şi poziţiei elementelor întrunite în cîmpul sigilar (XLIX, 2); în schimb, în stema aflată pe sigiliul de stat din 1599 al cardinalului Andrei Báthory, au loc schimbări în sensul că scutul-cartuş apare cu o altă împărţire a cartierelor şi distribuire a mobilelor, fiind divizat printr-o tăiere şi apoi printr-o despicare în talpă, creîndu-se astfel trei cartiere şi purtînd în abis ecusonul încoronat cu armele familiale. Astfel în primul cartier, avînd o fascie în bază, apare acvila ieşind din linia fasciei, flancată în cantonul superior dextru, respectiv senestru, de soare şi de luna crai-nou figurată; pe fascie şi în sensul ei se află cele şapte turnuri ale saşilor. Cartierul doi conţine armele descompuse ale Moldovei alcătuite din capul de bivol cu belciugul în nări, purtînd separat în şef cele trei astre plasate în fascie şi anume soarele, steaua în şase colţuri şi luna crai-nou figurată; în sfîrşit în cartierul trei, armele Ţării Româneşti, alcătuite de asemenea în cîmpul superior din acvila cruciată asuprită de soare şi de luna crai-nou figurată, iar în cel inferior

---

[13] v. J. J. CHIFFLETIUS, *Insignia gentilicia Equitum Ordinis Velleris Aurei*, Antwerpen, 1632, p. 155, nr. 265.

[14] Sigiliul reprodus şi de A. VERESS, *op. cit.*, vol. V, p. XXX, fig. 1, cît şi reprodus şi comentat de A. SACERDOŢEANU în *Sigiliul domnesc şi stema ţării*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 15 şi fig. 4.

din scena «Novei plantatio». În această stemă se acordă o prioritate şi mai marcată armelor principatului Transilvaniei, faţă de cele ale Ţării Româneşti şi Moldovei, ba chiar faţă de ecusonul familial care nu broşează peste stema ardeleană, ci numai peste cele ale Moldovei şi Ţării Româneşti; se remarcă de asemenea precăderea care se dă Moldovei, armele sale fiind aşezate în cartierul doi, faţă de Ţara Românească care îşi are stema plasată în ultimul cartier [15]. (XLIX, 3).

O stemă sigilară, tot din 1599, a aceluiaşi Andrei Báthory prezintă o altă inovaţie şi anume o nouă descompunere a elementelor stemei Transilvaniei prin includerea mobilelor ei în două cartiere plasate unul lîngă celălalt, nu suprapuse ca pînă acum (XLIX, 5). Astfel în interiorul unui scut oval încoronat şi timbrat de pălăria de cardinal, se află patru cartiere rezultate din scartelarea cîmpului scutului care mai poartă în abis şi ecusonul cu armele familiale ale posesorului sigiliului. În cartierul unu, aflăm acvila ieşind din linia de tăiere, asuprită de soare la dextra şi de luna crai-nou la senestra; în cartierul doi, cele şapte turnuri plasate 3, 3 şi 1; în cartierul trei stema Moldovei alcătuită din capul de bivol văzut din faţă cu belciugul în nări şi cu o stea între coarne, făcîndu-se deci abstracţie de cele două astre din armele acestui principat; în sfîrşit în cartierul patru, stema Ţării Româneşti formată doar din acvila cruciată asuprită de un soare şi de o semilună conturnată, dispărînd deci scena «Novei plantatio» care nu mai e reprezentată în scut [16].

De aci înainte, pînă la reglementarea ei definitivă în secolul al XVIII-lea, stema Transilvaniei va figura pe sigiliile şi pe monedele principilor acestei ţări în cele mai variate poziţii şi forme, păstrînd însă în mod aproape constant integritatea celor trei elemente componente esenţiale şi anume acvila, turnurile şi aştrii, simboluri de acum consacrate ale celor trei «naţiuni» privilegiate din respectivul principat [17]. O medalie semnalată de numismatul Adolf Resch [18] ca emisă în

---

[15] Atît sigiliul Mariei Cristierna cît şi cel al cardinalului Andrei Báthory sînt reproduse de A. VERESS, *op. cit.*, p. XXX, fig. 2 şi 3, precum şi reproduse şi comentate de A. SACERDOŢEANU, *op. cit.*, p. 16, fig. 5 şi 6.

[16] Stema prezentată şi reprodusă de MIHAI POPESCU, *Sigiliul lui Sigismund Báthory principele Transilvaniei*, în Rev. Arh., II, 1926, nr. 3, p. 330, fig. 3, apoi şi de C. MOISIL, *Stema României, origina şi evoluţia ei istorică şi heraldică*, în Boabe de grîu, II, nr. 2 (februarie), p. 76—77. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ ŞI O. v. BARCZAY, autorii cunoscutului armorial transilvănean publicat în 1898 în colecţia heraldică J. Siebmacher, reproduc sigiliul analizat mai sus al lui Sigismund Báthory atribuindu-l anului 1597, şi, pe lîngă unele detalii de înfăţişare uşor şi neesenţial diferite, îl prezintă dotat cu semnele convenţionale pentru indicarea smalturilor în reprezentările necolorate, ceea ce trebuie să considerăm o reconstituire eronată a respectivului sigiliu, semnele convenţionale în cauză nefiind create şi folosite decît în veacul următor. Mihai Popescu în studiul său dedicat stemei lui Sigismund Báthory preia întocmai acest material de la autorii menţionaţi, prezentînd de asemenea sigiliul lui Sigismund Báthory ca posedînd semne convenţionale pentru indicarea smalturilor în stemele acromate, eroare pe care o reproduce de la acesta şi CONST. MOISIL în *Stema României*, p. 77—78, fig. 35.

[17] Istoricul elementelor componente şi formării stemei Transilvaniei este tratat în detaliu de KEÖPECZI SEBESTYÉN J., *Erdély czimere*, în «Turul», t. XXXV, 1917, p. 33—48. Totuşi din cîte ne semnalează reputatul heraldist SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, ibidem, în lumina ultimelor cercetări întreprinse în acest domeniu, se afirmă că n-a fost vorba de contopirea unor embleme tradiţionale preexistente într-o stemă compusă care să exprime heraldic însăşi esenţa armaturii tripartite a principatului transilvan, ci de o savantă îmbinare de elemente realizată de către heraldiştii de la curtea lui Sigismund Báthory, posterior căreia, stema a fost descompusă, fiecare dintre cele trei «naţiuni» privilegiate reclamîndu-şi cîte un element care să constituie de aci încolo semnul său distinctiv. În acest sens v. lucrarea lui ARZ VON STRAUSSENBURG, *Das Wappen von Siebenbürgen*, în „Der Tappert", Mitteilungen des Wappen-Herold, Darmstadt, 1966, p. 1—18, (apud Sz. DE VAJAY, *op. cit.*) care din nefericire nu ne-a putut parveni în ţară, neputînd-o deci consulta.

[18] v. ADOLF RESCH, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901, taf. 62, nr. 15.

1580 de Cristofor Báthory şi care pe revers înfăţişează scutul cu armele familiale ale voievodului, flancat la dextra de un soare şi la senestra de o semilună conturnată şi timbrat de o acvilă ieşind din marginea superioară a scutului, în baza curbată a cîmpului monetar aflîndu-se şi cei şapte munţi avînd în vîrf cîte un turn (XLIV, 3), pare a fi un fals, deoarece pe de o parte conţine în bordură titulatura de «Princeps Transilv(aniae)» pe care Cristofor Báthory nu o obţinuse şi nici n-a purtat-o vreodată, pe de alta fiindcă stema sa de familie are cîmpul (roşu) însemnat prin liniaturile convenţionale apărute de-abia în secolul următor şi în sfîrşit pentru că elementele componente ale viitoarei steme a Transilvaniei nu apăruseră încă nici separate (şi cu atît mai puţin reunite) în reprezentările heraldice care circulau la 1580 atît pe teritoriul Imperiului cît şi pe cel ardelean [19].

Stăpînirea dintre 1599—1601 a lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei va fi marcată pe plan heraldic de apariţia pe sigiliul domnesc din 1600 a celor doi lei afrontaţi cu valoare — afirmăm noi — de stemă a acestui principat, adoptată de voievodul nostru întregitor desigur în amintirea emblemei identice atribuite Daciei. Tradiţia leilor dacici, după cum am mai spus mai sus în subcapitolul dedicat stemelor domneşti ale Ţării Româneşti, era încă vie la epoca lui Mihai Viteazul, de aceea marele domn socotise că cele două animale heraldice constituiau cel mai adecvat simbol al Transilvaniei pe considerentul că străvechiul teritoriu al Daciei în centrul căruia se afla acest principat, îngloba totodată şi celelalte două ţări româneşti reunite sub întreitul său sceptru.

După scurta domnie a lui Moise Székely de la care ne-a rămas o monedă de 10 ducaţi din 1603 cu doi lei afrontaţi ţinînd o spadă, emblemă a principatului provenind desigur de la predecesorul său român (XLIV, 4), toţi principii Transilvaniei pînă la transformarea ei în provincie imperială, vor înfăţişa pe emisiunile lor monetare sau pe diversele lor medalii, stema ţării în cele mai variate modalităţi de reprezentare şi de grupare ale celor trei elemente constitutive ale ei. Astfel Ştefan Bocskai (1605—1606) va arbora în stema sa monetară din 1605, în afară de armele Ungariei [20] aflate în cartierul unu al scutului despicat şi de cele ale propriei sale familii (plasate în ecusonul central), şi stema Transilvaniei aşezată în cartierul doi, alcătuită în cîmpul superior din acvila ardeleană avînd un şef în care apar cei doi aştri ai secuilor, soarele la dextra şi o lună crai-nou la senestra; în cîmpul inferior se află cele şapte cetăţi săseşti, dispuse 1, 2, 1, 3. Deci toate cele trei elemente simbolizînd cele trei «naţiuni» privilegiate apar separate, fiecare în cîte un cîmp propriu (XLIX, 6) [21]. Aceeaşi situaţie se repetă într-o altă stemă monetară din 1606 a aceluiaşi principe, cu diferenţa că spaţiul rezervat însemnului «naţiunii» săseşti cîştigă în dimensiuni în dauna celor două embleme ale nobilimii maghiare şi ale secuilor şi aceasta deoarece cele şapte turnuri apar în respectiva reprezentare plasate (3, 4) fiecare pe cîte un munte (L, 1) [22].

În stemele sale monetare, Gabriel Báthory (1608—1613) va fi singurul dintre toţi principii ardeleni care nu va reprezenta în scutul cu armele de stat, aştrii secuieşti; astfel stema de pe reversul talerului său emis la 1609, va cuprinde un scut tăiat şi înconjurat de un şarpe, purtînd în abis ecusonul cu armele familiale, apoi în cîmpul

---

[19] v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 535.

[20] După alegerea sa la 21 februarie 1605 ca principe al Transilvaniei, Stefan Bocskai va fi proclamat de Dieta din Szerencs la 20 aprilie a aceluiaşi an ca principe al Ungariei (deşi va renunţa la coroana acestui regat prin tratatul din Viena la 23 septembrie 1606), fapt care explică prezenţa armelor respectivului stat în stema sa (v. şi SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, p. 15, nota 80).

[21] Stema reprodusă de A. RESCH, *op. cit.*, taf. 16, nr. 27 şi după el şi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 75, fig. 29.

[22] v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 17, nr. 54.

superior acvila singură, fără alte elemente, iar în cel inferior cele şapte turnuri plasate 4, 3 (XLIX, 4) [23]. Întîlnim o particularitate identică pe talerul din 1612 al aceluiaşi principe, în care cartuşul, încoronat şi înconjurat de un dragon, e constituit la drept vorbind din trei cartuşe, două mai mari, la dextra şi senestra, cu stema descompusă a Transilvaniei şi unul mai mic, pe mijloc, conţinînd armele de familie ale emitentului; în primul cartuş, tăiat, apare în cîmpul unu acvila ieşită din linia de despărţire a cartierului, cîmpul doi fiind plin. În sfîrşit, în cartuşul al doilea aflăm cele şapte turnuri tradiţionale, plasate 3, 3, 1, deci fără să figureze nicăieri emblema ce simboliza secuimea (L, 2). [24]

Succesorul său, Gabriel Bethlen (1613—1629) va emite de asemenea o stemă monetară dotată cu armele Ungariei [25] în primul cartier al scutului despicat, purtînd în abis ecusonul cu armele sale de familie, iar în cartierul al doilea, în cîmpul superior acvila asuprită de un soare, iar în cel inferior o lună crai-nou figurată, asuprind cele şapte turnuri, plasate 3, 3, 1 (L, 3) [26]. Deci de data aceasta, cei doi aştri ai secuilor figurează separat, cîte unul în fiecare cîmp al stemei principatului transilvan.

În stema monetară a lui Gheorghe Rákóczy I (1630—1648) aflăm un mod sui-generis de reprezentare a armelor sale de stat şi anume: în scutul-cartuş încoronat de pe reversul talerului emis în 1646, aflăm toate mobilele din stemă libere în cîmpul unic al acestui scut; astfel în şef, luna crai-nou figurată, flancată la dextra de soare, iar la senestra de acvila transilvană, pe centru jumătatea de roată din armele de familie ale principelui domnitor, în talpă la dextra, acvila încoronată antic purtînd o spadă, din aceleaşi arme de neam ale emitentului, iar la senestra cele şapte turnuri plasate 3, 3, 1 (L, 4).[27] Aceeaşi caracteristică se menţine şi în stema monetară a lui Gheorghe Rákóczy II (1640—1660), fiul şi succesorul precedentului, gravată pe reversul talerului său emis la 1650, în sensul că mobilele stemei principatului apar amestecate cu cele ale armelor de familie ale domnitorului după criterii, cel puţin aparent, arbitrare; astfel, figurile din şeful stemei paterne se menţin în aceeaşi poziţie şi în stema fiului, în schimb mobilele plasate pe centrul şi în talpa scutului au o altă distribuţie decît în însemnul precedent şi anume: acvila încoronată şi purtînd spada, aşezată pe jumătatea de roată plasată la rîndul ei pe un munte rotunjit, însoţit de alţi doi mai mici, toate elemente provenind din armele familiale ale Rákóczy-lor, flanchează la dextra trei turnuri aşezate unul deasupra altuia, iar la senestra cele încă patru turnuri din stema principatului, plasate 1, 2, 1 (L, 5) [28].

Odată cu stemele monetare ale lui Acaţiu Barcsai (1658—1660) se revine la o reprezentare heraldică clasică în sensul că armele de familie ale principelui broşează din nou peste cele ale ţării; astfel pe reversul piesei sale de 10 ducaţi emisă la 1659, ecusonul armoriat al familiei principelui Acaţiu e plasat în abis peste cîmpul despicat al scutului încoronat, în primul cartier aflîndu-se soarele şi acvila ieşind din linia de tăiere a cartierului în talpă, în cel de al doilea, luna crai-nou figurată şi cele şapte turnuri aşezate, 1, 2, 2, 2 (L, 6). Este probabil efectul hotărîrii Dietei de la Sebeşul Săsesc din 24 mai al aceluiaşi an 1659, în care a fost decretată

---

[23] v. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ şi O. v. BARCZAY, *op. cit.*, precum şi A. RESCH, *op. cit.*, taf. 18, nr. 21 şi după ei, CONST. MOISIL, *op. cit.*, p. 75, fig. 30.

[24] v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 20, nr. 163; v. şi MIHAI POPESCU, *op. cit.*, p. 330, fig. 4.

[25] Gabriel Bethlen, principe ales al Transilvaniei la 23 octombrie 1615, e proclamat «electus rex Hungariae» de către Dieta de la Banska Bistrica la 25 august 1620, deşi renunţă solemn la tron prin tratatul de la Nikolsburg de la 6 ianuarie 1622 (v. şi SZABOLCS DE VAJAY, ibidem).

[26] v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 23, nr. 62.

[27] ibidem, taf. 32, nr. 54.

[28] ibidem, taf. 33, nr. 18.

oficial stema Transilvaniei; astfel, sînt recunoscute ca alcătuind armele acestui principat cele trei simboluri: ale comitatelor ardelene (acvila nobilimii ungare şi celei române maghiarizate), secuilor (soarele şi luna) şi saşilor (cele şapte cetăţi), la care se mai adaugă şi patru fascii suprapuse de crucea dublă (ca emblemă a părţilor anexate) [29]. Totuşi, stema monetară a aceluiaşi Acaţiu Barcsai, gravată pe talerul său emis la 1660 nu va cuprinde şi simbolul părţilor anexate, aducînd în schimb o altă inovaţie (care nu se va menţiune însă) şi anume, va reprezenta acvila comitatelor transilvane nu pe jumătate, ieşind din linia de tăiere a cartierului, ci în întregime şi încoronată; astfel stema se prezintă avînd un ecuson central cu armele familiale ale principelui broşînd peste scutul avînd un şef despicat: în primul cartier, soarele, în al doilea, luna conturnată; cîmpul rămas este la rîndul său despicat, în primul cartier, stînd pe o terasă diaprată, o acvilă încoronată antic, cu zborul esorant în talpă, în al doilea cartier aflîndu-se cele şapte turnuri, plasate 1, 2, 3, 1 (scutul nu se poate considera scartelat întrucît cartierele superioare nu sînt egale ca dimensiuni cu cele inferioare) (LI, 1) [30].

Stema monetară a lui Ioan Kemény (1661—1662) nu face decît să menţină separarea aştrilor secuieşti în cartiere diferite (separare inaugurată de predecesorul său) şi să renunţe la şeful scutului revenindu-se deci la vechea despicare a lui. Ecusonul în abis cu armele de familie continuă să broşeze peste cele două cartiere ale scutului, însă acvila e conturnată, iar turnurile sînt plasate 1, 1, 3, 2 (LI, 2) [31].

În sfîrşit stemele monetare ale lui Mihail Apaffi I (1661—1690) prezintă şi ele cîteva particularităţi; astfel, pe reversul talerului emis în 1663 se revine la împărţirea scutului ca în a doua stemă a lui Barcsai, cu diferenţa că între şef şi restul cîmpului scutului despicat apare o fascie, apoi în cartierul senestru al şefului constatăm pe lîngă luna crai-nou şi o stea mică în şase colţuri, în sfîrşit turnurile sînt plasate 2, 3, 2 (LI, 3) [32].

O altă reprezentare foarte asemănătoare cu precedenta aflată pe o tipăritură românească [33] din 1683 din Transilvania, ne înfăţişează aceleaşi caracteristici, menţinînd prezenţa, ba chiar mărind steaua plasată sub luna crai-nou, avînd de astă dată opt colţuri, păstrînd acvila încoronată şi amplasarea turnurilor 2, 3, 2 şi menţinînd stema princiară în abis, cît şi fascia în şef, singura deosebire constînd în suprimarea liniei de despicare a scutului (LI, 5). În sfîrşit, o reprezentare mai ieşită din comun, pe o emisiune monetară din 1672 a aceluiaşi principe, ne înfăţişează o descompunere a stemei Transilvaniei în două scuturi acolate şi încoronate, purtînd în primul dintre ele acvila transilvană de asemenea încoronată, însă cu trupul pe jumătate (nu prin ieşirea păsării din linia de tăiere sau de despărţire a două cîmpuri, ci printr-o secţionare, mobila fiind liberă în cîmpul respectiv) şi cu un soare în şef; în al doilea scut, cele şapte turnuri, plasate 3, 3, 1, purtînd în şef o stea în şase colţuri flancată de o lună crai-nou figurată. În spaţiul dintre cele două scuturi şi un scut oval cu stema Braşovului (atelierul monetar care a bătut moneda) e aşezată stema de familie a lui Apaffi (LI, 4) [34].

Cu titlul de curiozitate, încheiem seria prezentărilor stemelor principilor Transilvaniei combinate cu cele ale ţării asupra căreia domneau prin menţionarea armelor aflate la baza portretului lui Gheorghe Rákóczy II, operă a englezului

---

[29] v. JÁKAB ELEK, *op. cit.*, p. 338, nota 2 şi p. 344, cf. IULIAN MARŢIAN, *op. cit.*, p. 441 şi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 74 şi notele 1 şi 2.
[30] v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 36, nr. 11.
[31] ibidem, taf. 38, nr. 19.
[32] ibidem, taf. 39, nr. 27.
[33] «*Sicriul de aur*» tipărit din porunca lui Mihai Apafi la Sebeşul Săsesc în 1683.
[34] v. A. RESCH. *op. cit.*, taf. 44, fig. 112.

John Overton [35], deci un însemn în viziunea unui artist străin, în care constatăm prezenţa a trei scuturi, unul în şef şi celelalte două, dedesubt, acolate. Scutul din şef e tăiat, în primul cartier aflîndu-se acvila ieşind din linia de tăiere, cartierul al doilea fiind plin; scuturile acolate prezintă, cel de la dextra, cele şapte turnuri aşezate 1, 2, 1, 2, 1, iar cel de la senestra, stema de familie a principelui purtînd într-un şef despicat, în cartierul dextru soarele şi în cel senestru luna crai-nou (greşit interpretată ca un cap curbat de pasăre). Deci remarcăm descompunerea elementelor tripartite ale stemei Transilvaniei în trei scuturi diferite, ultimul introdus chiar în scutul cu armele familiei Rákóczy (LI, 6).

Un alt gen de reprezentări cu caracter heraldic al armeriilor principatului ardelean mai este şi acela de la curtea împăraţilor romano-germani care continuă să poarte în lunga listă a rangurilor şi demnităţilor lor şi titlul de mari principi ai Transilvaniei; în aceste reprezentări, ţara respectivă este înfăţişată fie numai prin stema grăitoare cu cele şapte turnuri, plasate 2, 3, 2 (XLV, 1, reversul unei monede din 1694 a împăratului Leopold I pentru Ardeal [36]), fie prin stema cu toate cele trei simboluri ale «naţiunilor» privilegiate din Transilvania (XLV, 2, reversul unei alte monede ale aceluiaşi împărat emisă tot în 1694 [37]) reprezentate într-un scut despicat, în primul cîmp aflîndu-se acvila şi cu soarele, în secundul, luna şi cele şapte turnuri plasate de asemenea 2, 3, 2.

În secolul al XVIII-lea figurările stemei Transilvaniei folosite de Imperiali pînă la fixarea definitivă a armelor acestui principat, prezintă o oarecare varietate de aspect, ca de pildă stema monetară aflată pe aversul unei medalii omagiale pentru Ardeal emisă de împărăteasa Maria Tereza la 1740 (XLV, 5) în care scutul-cartuş împărţit în trei cîmpuri printr-un triunghi în şef cu laturile arcuite *(chape ployée)* găzduieşte în primul cîmp pe azur, acvila Transilvaniei conturnată, neagră, în al doilea, tot pe azur, soarele şi luna crai-nou, ambii de aur şi în ultimul, dominant prin întindere, pe azur, cele şapte cetăţi roşii aşezate 1, 2, 1, 2, 1 [38].

O reprezentare asemănătoare cu precedenta constatăm în armorialul lui F. C. Palma alcătuit la 1766 [39], cu diferenţa doar a aşezării turnurilor în poziţia 1, 3, 3 (XLVI, 5). De asemenea, semnalăm o altă distribuire a mobilelor scutului, conform unei alte împărţiri a cîmpului acestuia, în stema monetară tot a Mariei Tereza într-o emisiune pentru Transilvania din 1764 (XLV, 3), în care scutul e tăiat, în cartierul superior aflîndu-se acvila cu cei doi aştri, soarele în cantonul superior dextru, iar luna crai-nou aproape răsturnată, în cel superior senestru, în cartierul inferior figurînd cele şapte turnuri, plasate 4, 3.

Într-o lucrare de sigilografie ungară (R. P. Ioannes Szegedi: *Cerographia Hungariae...*, Tyrnaviae, 1734), stema Transilvaniei este figurată într-un scut oval, tăiat: în primul cîmp, pe azur, la dextra acvila neagră încoronată de aur, născînd din linia despărţitoare, şi la senestra, o dextroşeră în armură, cu mîna de carnaţie, ţinînd o spadă care străpunge un cap de urs, o inimă şi o coroană; în al doilea cîmp, tot de azur, apar cele şapte turnuri de argint acoperite şi cu un fanion în vîrful lor, plasate fiecare pe cîte un munte verde (XLIV, 6). În această compoziţie heraldică observăm că prezenţa secuilor nu mai este marcată prin cei doi aştri uzuali, ci prin braţul în armură, de veche tradiţie secuiască, care printre

---

35 v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.S./I, John Overton, gravură în dălţiţă, nr. inv. 12421, 175 × 128.

36 v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 54, nr. 9.

37 v. *ibidem*, taf. 54, nr. 8.

38 v. ibidem, taf. 72, nr. 142.

39 v. FRANCISCUS CAROLUS PALMA, *Heraldica Regni Hungariae specimen, Regia, Provinciarum, Nobiliumque scuta complectens...*, Vindobonae, 1766, pl.I, nr. 14.

altele, figurează (cu toate atributele menţionate sau numai cu o parte din ele) în stemele oraşelor Odorhei, Miercurea Ciuc şi Tg. Mureş.

O altă reprezentare, de astă dată întîlnită într-un armorial sud-slav (Hristofor Jefarović, *Stematografia*, Viena, 1741), înfăţişează armele Transilvaniei într-o formă asemănătoare cu cea purtată de Sigismund Báthory, şi anume, scut tăiat, în primul cîmp, pe aur, acvila neagră născînd din linia de tăiere, în al doilea cîmp, pe roşu cele şapte turnuri aşezate pe şapte munţi, totul de argint, prezentînd însă două deosebiri faţă de modelul imitat: *a)* cei doi aştri — un soare de aur, figurat şi cu raze multiple şi o lună crai-nou, de argint — sînt plasaţi în cantoanele superioare, dextru şi senestru, ale cîmpului secund şi nu în primul cîmp, flancînd acvila, ca în stema lui Báthory; *b)* peste tot, broşează ecusonul casei de Austria — roşu cu o fascie de argint — inclus într-un cartuş oval, însemn ce de asemenea nu apărea fireşte în ştema principelui Sigismund (XLVI, 1).

Stabilirea stemei Transilvaniei prin diplomă solemnă de concedare dată la Viena de către împărăteasa Maria Tereza în calitate de mare principesă a acestei provincii, va avea loc la 2 noiembrie 1765 [40], diploma prevăzînd introducerea unei fascii şi conţinînd fireşte şi indicaţiile smalturilor respectivei steme care sînt următoarele: în scut fasciat roşu, cartierul superior cu o acvilă neagră avînd în şef la dextra un soare de aur, iar la senestra, o lună conturnată, de argint, totul în cîmp de azur; cartierul inferior, în cîmp de aur, şapte turnuri roşii, plasate 4, 3 [41]. O reprezentare corectă a acestei steme (XLV, 6) este de pildă cea de pe reversul medaliei pentru Transilvania emisă de împăratul Ferdinand I la 1837 [42] sau cea din lucrarea heraldică privind acest principat alcătuită de C. v. Reichenau împreună cu F. v. Czergheö şi O. v. Barczay la 1898 (XLVI, 6) [43]. Şi după 1765 însă, cel puţin pentru o perioadă de încă cîteva decenii, se mai menţin sporadic şi înfăţişări mai vechi ale stemei ardelene fără fascia introdusă la 1765, ca spre exemplu armele Transilvaniei de pe verso-ul foii de titlu a *Molitvenicului* românesc tipărit la Blaj în 1784 [44] (XLV, 4), pentru a nu vorbi şi de reprezentări simbolice emblematice, nu heraldice, ca de pildă cea de pe reversul medaliei omagiale pentru Ardeal emisă de împăratul Leopold II la 1790 [45] (XLVII, 4), care reprezintă cele 7 cetăţi plasate circular şi legate între ele cu o panglică înnodată cu o fundă în registrul superior al medaliei, centrul fiind ocupat de un altar aprins pe care se află acvila neagră şi cei doi aştri.

O descompunere — pare-se «a posteriori» [46] — a respectivei steme în cele trei elemente componente, apare spre exemplu în *Atlasul geografic* al lui F. — I. I. v. Reilly, tipărit la Viena între 1789—1791 [47], în care sînt înfăţişate trei scuturi separate conţinînd: 1) acvila transilvană, în întregime, pe roşu; 2) cei şapte munţi, plasaţi 3, 4, cu cîte un turn ascuţit în vîrf, în cîmp de argint; 3) soarele la dextra, o lună figurată şi conturnată la senestra, în cîmp roşu (XLVI, 2—4).

---

[40] v. textul original în limba latină a diplomei în ALDÁSY A., *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának cimerlevelei*, tom. V (1717—1770), Budapest, 1939, nr. 781, p. 413.

[41] v. şi SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, p. 14, nota 68.

[42] v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 78, nr. 246.

[43] v. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ u. O. v. BARCZAY, *Adel von Siebenbürgen*, în J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Band IV, Theil XII, Heft 8, Nürenberg, 1898.

[44] v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 475 şi I. BIANU şi N. HODOŞ, *B.R.V.*, vol. II, p. 290, fig. 305.

[45] v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 76, nr. 218.

[46] v. A. ARZ v. STRAUSSENBURG, *op. cit.*, cf. SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, p. 14—15, nota 69.

[47] v. F. — I. I. VON REILLY, *Schauplantz der fünf Theile der Welt ...*, vol. I, Wien, 1789, pl. I, fig. 7—9.

În secolul al XIX-lea nu mai înregistrăm fluctuaţii de aspect ale stemei oficiale a Transilvaniei; în schimb, în perioada revoluţionară de la 1848, vor apărea reprezentări ale armelor acestei ţări alcătuite şi de români, care doreau ca şi simbolul lor ca naţiune majoritară să figureze în cuprinsul unor noi armerii ale acestui principat. Astfel menţionăm stema Ardealului propusă de revoluţionarii români la 1849 [48], înfăţişînd un scut (alungit şi cu latura superioară ascuţită), tripartit în fascie, în primul cîmp aflîndu-se acvila transilvană asuprită de soare la dextra şi de luna crai-nou figurată la senestra, în secundul apărînd imaginea Daciei Felix simbolizată printr-o femeie dacă ţinînd în mîna dreaptă un arpi (pumnal dac) şi în cea stînga un stindard roman cu iniţialele D şi F (Dacia Felix), flancată la dextra de o acvilă ţinînd în cioc o cunună de laur, iar la senestra un leu leopardat; în sfîrşit în cîmpul al treilea, cele şapte turnuri plasate 4 şi 3 (XLVIII, 1). Acest proiect de stemă care n-a fost aprobat de autorităţile de la Viena, prezintă totuşi din punct de vedere heraldic o mare însemnătate pentru noi fiindcă din conţinutul ei s-au inspirat cei care au alcătuit armeriile României după 1866, atribuind respectivelor armerii ca tenanţi femeia dacă şi leul [49], menţinuţi constant în armele ţării în perioada 1866—1872 (LXX, 2—6).

Menţionăm şi alte proiecte româneşti tot din secolul al XIX-lea de steme ale Transilvaniei (XLVIII, 3), cît şi ale celorlalte provincii învecinate precum Maramureş (XLVII, 6), Crişana (XLVII, 4) şi Temişana (Banatul) (XLVII, 2) [50], care chiar dacă nu au fost oficial folosite, au arătat totuşi preocupări heraldice şi la populaţia românească din Ardeal care dorea să posede şi ea steme izvorîte din tradiţiile autohtone proprii. Ca o curiozitate, mai semnalăm şi armele Transilvaniei de pe soclul statuii lui Mihai Viteazul din Bucureşti, arme realizate de Cezar Bolliac, în viziunea căruia stema acestei ţări apare într-un scut scartelat azur şi roşu, purtînd în cartierul unu, soarele de aur, în al doilea, luna crai-nou de argint, cartierul trei plin, fără mobilă, în sfîrşit al patrulea cu cele şapte turnuri plasate 2, 2, 3 (XLVI, 5) [51].

După 1918, comisia ce a alcătuit stema României unificate, a folosit întocmai stema Transilvaniei din 1765, plasînd-o în cartierul patru al scutului scartelat, cu ecuson central şi cu triunghiu (cu vîrful spre şef) aşezat în talpă, scut elaborat între 1919—1921 spre a conţine noile arme ale ţării reîntregite.

---

[48] v. MIHAI POPESCU, *Stema Ardealului cerută de Români după 1848*, în Convorbiri Literare, LVIII, 1929, nr. 2, martie, p. 216—218+3 ilustr.

[49] v. I. N. MĂNESCU, *Les ornements extérieurs de l'écu dans l'héraldique d'Etat roumaine*, Bucureşti, 1972, p. 10—11 (lucrare în mss.); v. şi DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, în Rev. Muz. şi Mon., XI, 1974, nr. 3, p. 68—69. Menţionăm că femeia dacă şi leul mai apăruseră încă din 1859 ca tenanţi ai stemei Principatelor Unite într-un proiect alcătuit de Carol Popp de Szátmary, proiect care nu fusese însă aprobat la acea dată de oficialitate (LXVII, 2).

[50] v. Albumul cu reproduceri de steme, sigilii şi stampile transilvănene din secolul al XIX-lea, fost în posesia lui Aron Densuşianu, ulterior în colecţia Serban Flondor.

[51] Stemă semnalată nouă ca aparţinînd lui Bolliac de către heraldistul I. N. Mănescu.

CAPITOLUL 5

PRINCIPATELE UNITE (1859—1866)

Odată cu unirea Principatelor române în 1859, noul stat creat va purta ca stemă armeriile reunite ale celor două ţări ce îi alcătuiau teritoriul. Această reprezentare era totuşi departe de a fi inedită, deoarece emblemele sau stemele Moldovei şi Ţării Româneşti mai apăruseră înfăţişate împreună şi în trecut, începînd cu peceţile unor domni ca Mihai Viteazul (1600, XX, 3), Vasile Lupu (1639, LII, 1), şi Gheorghe Duca (1674, LII, 2), continuînd apoi cu o întreagă serie de sigilii şi arme de stat ale numeroşilor principi fanarioţi din veacul al XVIII-lea şi începutul celui următor, care domniseră succesiv în ambele ţări române. Respectivele însemne, figurînd fie pe diferite hrisoave ornamentate sau pe gravuri, fie în grafica laică sau religioasă a epocii, fie pe mărturii de ordin epigrafic sau monetar [1], înfăţişau aşa-numitele « steme unite » ale Ţării Româneşti şi Moldovei în reprezentări extrem de variate din punct de vedere compoziţional (LII—LIX) în care acvila valahică şi capul de bour apăreau cînd la dextra, cînd la senestra, fiind plasate fie liber, fie incluse în acelaşi scut sau cartuş, ori în ecusoane separate, dar acolate [2].

Odată cu instaurarea domniilor pămîntene şi apoi regulamentare în cele două ţări române, acest gen de reprezentări heraldice nu va fi preluat de oficialitatea de stat, dar va dăinui în aşa-numitele « steme de anticipaţie » ale viitoarelor Principate Unite; într-adevăr, patrioţii noştri vor folosi, în cîteva ocazii, spre a sluji propaganda unionistă, însemnele îngemănate ale Ţării Româneşti şi Moldovei, însemne ce vor sluji astfel în mod direct mişcării noastre de unificare naţională [3]. În acest sens, putem semnala cu două decenii anterior realizării marelui ideal al poporului român, apariţia la 1838 a medaliei « Norma » (avînd reprezentată şi stema Transilvaniei, LXI, 1) emisă de un grup de patrioţi munteni în frunte cu Ion Cîmpineanu şi Ion Eliade Rădulescu, conducători ai Societăţii Filarmonice ce doreau, odată cu comemorarea reprezentării în limba română a operei « Norma » de Bellini de către elevii Şcolii Filarmonice din Bucureşti [4], să difuzeze în acest mod, dezideratele unioniste ale întregului popor român aflat sub trei stăpîniri diferite.

---

[1] Vestigiile de ordin monetar fireşte nu aparţin, pentru epoca amintită, numismaticii româneşti, domnitorii fanarioţi neavînd, după cum se ştie, dreptul de a bate monedă; este vorba doar de emisiunile de acest fel ruseşti, apărute în perioada de ocupaţie a principatelor între 1769—1774.

[2] Un studiu foarte documentat şi aproape exhaustiv al acestui gen de steme unite, v. AURELIAN SACERDOŢEANU, *Sigiliul domnesc şi stema ţării*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 11—68.

[3] v. în acest sens şi C. MOISIL, *Cîteva reminiscenţe din timpul propagandei pentru Unirea Principatelor*, în Arh. Rom., VII, 1941, p. 123—132, precum şi DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, în Rev. Muz. şi Mon., XI, 1974, nr. 3, p. 67—71.

[4] v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, nr. inv., B. II/2135, argint, ⌀ 63; v. şi CONST. MOISIL, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, în Cr. num., I, 1920, nr. 8, dec., p. 55 şi fig. 2.

Ulterior, mai putem menţiona ca aparţinînd aceluiaşi tip de «steme de anticipaţie», atît sigiliul din 1856 (LXVII, 3) al Comitetului Unirii [5], format după hotărîrile Congresului de la Paris din acel an, privind soarta viitoare a principatelor dunărene, cît şi medalia de aur din 1857 (LXII, 2), bătută cu prilejul instituirii divanurilor Ad-hoc în cele două ţări româneşti [6].

După crearea noului stat intitulat Principatele Unite (apoi Principatele Unite Române [7], în sfîrşit România [8]), cît şi pe toată durata domniei lui Alexandru Ioan Cuza, reprezentările heraldice ale stemei oficiale a ţării vor fi foarte variate ca înfăţişare — în pofida încercărilor autorităţilor centrale de a reglementa această situaţie — putînd fi încadrate conform elementelor lor constitutive (lăsînd deoparte deosebirile minore de detaliu) în patru categorii distincte, din care prima prezintă un caracter emblematic, iar celelalte trei constituie principalele tipuri ale armelor de stat din perioada 1859—1866. Astfel, putem deosebi după cum urmează:

1. **simbolurile celor două principate române neincluse într-un** scut, fiind plasate liber în cîmpul sigilar, monetar, vexilar etc.

2. **stema** cu **ecusoanele acolate** ale celor două ţări reunite, figurată în diferite variante de aspect, atît în privinţa formei simbolurilor heraldice ale Moldovei şi Ţării Româneşti, cît şi sub raportul amplasării lor şi alcătuirii smalturilor cîmpurilor ambelor ecusoane.

3. **stema** cu **scut unic**, în două variante: *a)* simbolurile principatelor române cuprinse în acelaşi cîmp al scutului; *b)* scutul despicat, purtînd în fiecare dintre cîmpurile sale cîte unul din simbolurile celor două principate (în diferite modalităţi de reprezentare şi de amplasare a lor, precum şi într-o diversitate de smalturi ale cîmpurilor scutului).

4. **stema** cu **scut scartelat şi cu ecuson central,** cuprinzînd în cele patru cartiere ale sale simbolurile ţărilor române dublu figurate, peste care broşează un ecuson tripartit în fascie, în smalturile drapelului naţional (totul înfăţişat de asemenea, în felurite variante de alcătuire şi de amplasare a respectivelor simboluri, cît şi de succesiune a smalturilor ecusonului tripartit în fascie).

Acestor deosebiri esenţiale între cele trei tipuri heraldice semnalate mai sus, trebuie să li se mai adauge şi diversitatea ce se constată în ornamentele exterioare ale scutului ce însoţesc reprezentările armoriate aparţinînd fiecăruia dintre tipurile ce am menţionat [9]. Astfel, în privinţa timbrului, întîlnim folosite trei feluri de coroane (voievodală, princiară şi regală); apoi, relativ la elementele de susţinere ale scutului, înregistrăm de asemenea trei astfel de elemente: *a)* tenanţi (leul şi femeia dacă) [10],

---

[5] v. Bibl. Acad. R.S.R., ibid., Sigiliii, nr. inv. 122, bronz, ⌀ 35.

[6] v. ibid., Medalii, nr. inv. 402, aur, ⌀ 18.

[7] cf. hotărîrii luate la începutul lunii ianuarie 1863 de către Consiliul de Miniştri prezidat de dr. Nicolae Kretzulescu (v. Min. Af. Ext., Arh. ist., pach. 250/1863, dos 2, (nepag.), adresa nr. 64 din 12 ianuarie 1863 a numitului Preşedinte de Consiliu către generalul Ioan Gr. Ghica, ministru al Afacerilor Străine).

[8] Deşi numele de România pentru a desemna întreg teritoriul Principatelor Unite, începuse să fie folosit destul de curent după unirea completă, politico-administrativă, a celor două ţări române săvîrşită la 11/23 decembrie 1861, totuşi doar în 1866, după abdicarea domnitorului Cuza, acest apelativ fu oficial instituit ca denumire a noului stat înfiinţat la 1859 (v. CONST. MOISIL, *Stema României. Origina şi evoluţia ei istorică şi heraldică* (extras), Buc., 1931, p. 17).

[9] v. şi I. N. MĂNESCU, *Les ornements extérieurs de l'écu dans l'héraldique d'Etat roumaine depuis 1830*, Buc., 1972 (lucrare în mss., destinată celui de al XI-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică de la Liège, 1972).

[10] Aceşti tenanţi nu au figurat decît în proiectul heraldic de rezervă din 1860 al guvernului lui Ion Ghica, neavînd o circulaţie efectivă — chiar oficioasă — pe teritoriul Principatelor Unite. Am găsit de cuviinţă să-i menţionăm totuşi, deoarece ei constituie «veriga de legătură» (v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 11) între stema cerută de revoluţionarii români ardeleni la 1849 (v. MIHAI

b) suporţi (doi delfini afrontaţi) şi *c)* sprijinitori (două stindarde romane încrucişate). În sfîrşit, eşarfele aflate la baza armelor de stat ale Principatelor Unite, poartă patru versiuni diferite ale devizei ţării şi anume: «*Iubire, pace şi unire*», «*Honor et Patria*», «*Unirea face ţăria*» şi «*Toţi în unul*».

Diversitatea elementelor variabile ca aspect în reprezentările heraldice întîlnite de-a lungul întregii perioade dintre 1859—1866 rezultă în primul rînd — după părerea noastră — din confruntarea între armorialul de stat muntean şi cel moldovean. Într-adevăr, fiecare din aceste armoriale — a căror apariţie în paralel a fost semnalată, după cum am văzut, încă din secolul al XIV-lea — poseda caracteristicile sale proprii, pe care patrioţii din cele două ţări române doreau să le vadă înfăţişate cu precădere în stema de stat a Principatelor Unite. Din această concurenţă între elementele specifice ale armorialului valah susţinut de unii oameni politici munteni şi cele ale armorialului moldovean pe care doreau să-l impună alţi bărbaţi de stat de dincolo de Milcov, s-a născut o bună parte a variantelor înregistrate în compoziţiile heraldice apărute în decursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel, în alcătuirea diverselor steme ale noului stat român creat la 1859, se pot determina ca provenind din armorialul muntean următoarele elemente: *a)* cîmpul tripartit în fascie (în smalturile drapelului naţional) peste care broşează acvila valahică (cruciată, încoronată şi purtînd în gheare atributele puterii domneşti, spada şi sceptrul); *b)* coroana (sau boneta) princiară, timbrînd atît scutul, cît şi mantoul de purpură şi hermină; *c)* cele două stindarde romane încrucişate, avînd rolul de susţinători ai scutului. Cît privesc elementele derivînd din armorialul moldovean aflate în stema de stat a Principatelor Unite, ele sînt după cum urmează: *a)* capul de zimbru văzut din faţă, broşînd în general peste un cîmp tăiat, roşu şi azur; *b)* trei feluri de timbruri: coroana voievodală (închisă sau deschisă), boneta princiară şi coroana regală [11] (primele două însemne suprapunînd în general scutul, ultimul,

---

POPESCU, *Stema Ardealului cerută de Români după 1848*, în Conv. lit., LVIII, 1926, nr. 2, martie, p. 216—218 + ilustr.) şi stema de stat a României aprobată şi promulgată de Corpurile Legiuitoare ale ţării în aprilie 1867.

[11] Tradiţia coroanei regale în Moldova dată din secolul al XV-lea şi s-a bazat pe o pretinsă obţinere de către Alexandru cel Bun a titlului de despot şi a însemnelor aferente acestui rang (coroana suverană şi hlamida de purpură), aceste demnităţi fiindu-i pasă-mi-te acordate de împăratul Ioan al VIII-lea Paleologu în urma prezumatei sale treceri în 1424 prin Moldova cu prilejul înapoierii la Constantinopol din cunoscuta sa călătorie întreprinsă în Europa occidentală. Această tradiţie, puternic acreditată în principatul moldovean de-a lungul veacurilor, s-a dovedit totuşi a nu corespunde realităţii, studiile cele mai recente (v. ALEXANDRU ELIAN, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*. Culegere de studii, Buc., 1964, p. 97—179) demonstrînd, cu numeroase probe, că întîlnirea între cei doi suverani n-a avut niciodată loc, acordarea titlului şi a însemnelor de despot lui Alexandru cel Bun constituind o pură ficţiune. Totuşi, în trecut, DIMITRIE CANTEMIR în *Descriptio Moldaviae* (scrisă în 1716), considerase primirea acestor demnităţi ca fiind un fapt istoric real (v. *Descr. Mold.*, ediţia Acad. R.S.R., Buc., 1973, cap. VI, p. 198), împrejurare ce-i acreditase cu atît mai mult veridicitatea, ajutînd la difuzarea lui ulterioară. Astfel, tradiţia fictivă în cauză a fost reluată la scurtă vreme după aceea şi inclusă în povestirea mitropolitului Gheorghe al III-lea al Moldovei (1723—1729) asupra pretinsei treceri a lui Ioan al VIII-lea prin numitul principat, naraţiune ce a cunoscut — atît sub formă manuscrisă cît şi tipărită — o largă difuziune în spaţiul cultural, laic şi religios, moldo-valah în veacurile XVIII şi XIX (v. AL. ELIAN, *op. cit.*, p. 119—142). În secolul trecut, printre alţi cărturari, GHEORGHE ASACHI va fi acela care va contribui în mare măsură la menţinerea şi întărirea creditului legendei primirii coroanei suverane de către Alexandru cel Bun de la împăratul Ioan Paleologu, alcătuind mai întîi o litografie reprezentînd această scenă imaginară în ale sale *Tableaux de l'histoire moldave* (pe coperta posterioară: *Descriere a două cadre din istoria Moldovei)*, Iassy, (Institutul Albinei), 1833 (ediţie bilingvă franco-română, v. Bibl. Acad. R.S.R., III 57714) şi realizînd apoi o amplificare literară a textelor ce circulaseră anterior tratînd respectivul subiect în a sa *Descriere istorică a tabloului ce înfăţoşează (sic) pe Alexandru cel Bun domnul Moldovei cînd au primit coroana şi hlamida de la Ambasadorii împăratului Ioan Paleologul*

de obicei doar mantoul); *c)* cei doi delfini afrontaţi, ca suporţi; *d)* textul devizelor, din care două de inspiraţie moldovenească *(Iubire, pace şi unire* şi *Toţi în unu)* [12], iar celelalte, deşi de origine franceză şi respectiv belgiană [13], fuseseră propuse şi acceptate de organele legislative ale ţării în urma unor iniţiative datorate tot unor oameni politici moldoveni. [14]

În continuare, se impune să prezentăm diferitele etape parcurse de autorităţile centrale ale Principatelor Unite în încercările lor de a stabili, de-a lungul domniei lui Alexandru Ioan I, o stemă de stat, unică şi definitivă. Din acest punct de vedere putem distinge *o primă perioadă cuprinsă între ianuarie 1859 şi februarie 1861*, în care oficialităţile au făcut două tentative spre a fixa în mod precis armele ţării, ambele acţiuni rămînînd însă din nefericire infructuoase. Prima tentativă de acest fel se situează la începutul lunii iulie 1859, cînd Comisia Centrală de la Focşani a elaborat un proiect de Constituţie a Principatelor Unite în care la titlul VI, articolul 144 conţinea dispoziţii exprese privind stabilirea stemei de stat [15]. Conform numitului articol, ţara urma să adopte ca simboluri heraldice o acvilă cruciată, încoro-

II (sic), Iaşi, Institutul Albinei, 1839 (text paralel român şi francez), p. 8—11 (v. ibid., Cab. Stampe, I 2884) în care, cu lux de amănunte, autorul fabulează întîlnirea între voievodul moldovean şi basileul bizantin, produsă — după afirmaţia sa — în 1425. MIHAIL KOGĂLNICEANU va fi de acord cu textul lui Asachi în *Critica descrierii istorice a tabloului ce înfăţişează pe Alexandru cel Bun primind coroana de la ambasadorii impăratului Ioan Paleologul II (sic) de Dumnealui Aga Asachi*, publicată în Dacia literară, ed. a II-a, Iaşi, 1859, p. 75, însuşindu-şi ferm convingerea asupra existenţei istorice a unui atare fapt, în realitate plăsmuit pe de-a întregul, după cum am văzut, de tradiţia autohtonă moldoveană. Mai tîrziu, Kogălniceanu va reafirma cu toată tăria că Ioan Paleologu a trimis o coroană lui Alexandru cel Bun, această aserţiune fiind făcută în cursul dezbaterilor din Camera Deputaţilor asupra proiectului de lege pentru fixarea şi stabilirea armelor României în şedinţa din 27 martie 1867 (v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*, cu planşe şi vocabular. Buc., 1900, p. 21). Istoriografia românească a secolului nostru va continua să acorde credit atît legendarei întîlniri între cei doi suverani amintiţi cît şi a trimiterii ulterioare a însemnelor de despot lui Alexandru cel Bun, însuşi NICOLAE IORGA considerînd acest fapt ca autentic în a sa *Histoire de la vie byzantine*, vol. III, Buc., 1934, p. 245. Studiul sus-menţionat al prof. Al. Elian, dotat cu o bogată documentaţie, a elucidat integral această problemă, spulberînd persistenta fabulă.

[12] Deviza «*Iubire, pace şi unire*», o găsim pentru prima oară înscrisă pe eşarfa însoţind stema Principatelor Unite alcătuită de maiorul Alexandru Asachi la 1859 şi executată în atelierul litografic al lui Antohi Partenie din Iaşi (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R.I/(Asachi A.) Partenie, A. 43, nr. inv. 23815, 311×350); cît despre deviza «*Toţi în unu*», ea este întîlnită iniţial sub forma latină «*In uno omnia*» înscrisă pe aversul ordinului «*Jerba de aur*» al cărui proiect de instituire fusese alcătuit şi propus cabinetului Ion Ghica, în şedinţa Consiliului de Miniştri ai Ţării Româneşti din 30 decembrie 1859, de către Vasile Alecsandri, pe atunci ministru de Externe în numitul cabinet (v. Arh. Stat. Buc., Preş. Cons. Min., dos. 7/1859, P. IV, f. 327, 329, cf. EMIL VÎRTOSU, *Ordinul Jerbei de Aur — un proiect inedit al lui Vasile Alecsandri*, în Cerc. ist. (Iaşi), XIII, 1940, nr. 1—2, p. 702—706).

[13] Deviza «*Honor et patria*» deriva direct din cea a ordinului francez al Legiunii de Onoare, «*Honneur et Patrie*»; iniţial, tradusă în româneşte sub forma «*Onore Patria*», numita deviză fusese adoptată încă din 1859 de către domnitorul Cuza pentru armata Principatelor Unite (v. în acest sens şi litografia lui G. Venrich: Manevra generală din 23 August la Băicoi, 1859, în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. II/Venrich G. 16, nr. inv. 453, 470×620). Faptul este confirmat în mod expres şi în textul proiectului ordinului «*Jerbei de aur*» (cf. E. VÎRTOSU, *op. cit.*, p. 705). Cît priveşte deviza «*Unirea face tăria*» (cu varianta «*În unire tăria*»), ea provenea nemijlocit din deviza Belgiei «*L'Union fait la force*», instituită la 1830 odată cu apariţia statului modern belgian.

[14] În speţă Vasile Alecsandri care propusese cabinetului muntean ordinul sus-amintit, pe reversul decoraţiei căruia urma să apară reprezentate emblemele Moldovei şi Ţării Româneşti însoţite de deviza «*Onóre Patria*» (cf. E. VÎRTOSU, ibidem) şi apoi Mihail Kogălniceanu ce sugerase Comisiei Centrale de la Focşani în şedinţa sa din 1 octombrie 1859, ca deviză a ţării pe cea «*În Unire stă puterea*» înscrisă pe drapelele miliţiei din Moldova (v. *Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor-Unite*, Sesiunea I-a, 1859—1860, Focşani, (1860), protocolul LXIV din 1 oct. 1859, p. 10).

[15] v. ibidem, protocolul XXIV din 8 iulie 1859, anexa II, p. 13.

nată princiar, ţinînd în gheare atributele puterii domneşti (la dextra o spadă şi la senestra un sceptru) şi purtînd pe piept un ecuson hexagonal conţinînd un cap de zimbru, văzut din faţă, însoţit de o stea între coarne [16] (LXI, 2). Dezbaterile asupra dispoziţiilor fixînd aspectul stemei Principatelor Unite (incluse în final la titlul VII, articolul 135 al proiectului de Constituţie menţionat) [17] s-au desfăşurat în cursul şedinţei din 1 octombrie 1859 a Comisiei Centrale, în care Mihail Kogălniceanu, pe atunci membru al numitei comisii [18], a pledat împotriva reglementării armelor ţării combătînd argumentele contrare aduse de Grigore Sturdza şi Constantin Brăiloiu şi izbutind ca articolul amintit să fie respins în întregime de către respectivul for legislativ [19]. Kogălniceanu considera că instituirea unei steme comune ambelor principate (într-o epocă în care unificarea lor era doar în etapa de uniune personală) constituia o măsură neconformă cu dispoziţiile Convenţiei de la Paris din 7/19 august 1958 privind organizarea acestor principate, socotind oportună crearea unui atare însemn heraldic doar în momentul unirii complete, politico-administrative a celor două ţări [20].

Cea de a doua încercare în acelaşi scop de a înzestra Principatele Unite cu o stemă oficial stabilită, s-a datorat lui Ion Ghica, care în calitate de preşedinte al Consiliului de Miniştri al Ţării Româneşti (octombrie 1859 — mai 1860), [21], într-una din şedinţele cabinetului său ţinută între 18 şi 31 ianuarie 1860, a hotărît în asentimentul general, «fixarea şi stabilirea armelor Principatelor Unite într-un mod conform cu starea politică în care au intrat ţările noastre de la realizarea principiului Unirii şi cu datele istorice de la colonizarea Romanilor în Dacia» [22]. În acest sens, şeful guvernului muntean solicitase încă de la finele anului 1859 pictorului Carol Popp de Szathmary să alcătuiască un proiect de stemă a ţării în două variante [23], dintre care principala, în culori, aparţinea tipului cu scut unic, despicat, purtînd în 1° acvila valahică conturnată, cruciată, neîncoronată, cu zborul în sus şi broşînd peste un cîmp tripartit în fascie, roşu, aur şi azur, în al 2° aflîndu-se capul de bour moldovean, văzut din faţă, cu o stea între coarne, broşînd peste un cîmp tăiat, roşu şi azur. Scutul, timbrat de o coroană princiară flancată de atributele puterii domneşti, la dextra sceptrul, la senestra spada, avea ca suporţi doi delfini afrontaţi, însoţiţi fiecare de cîte două drapele tricolore (verticale) şi cu capetele aşezate pe două ţevi de tun, încrucişate, peste care se înfăşura o eşarfă de azur cu deviza «*Honor*

[16] Deşi această reprezentare heraldică nu va fi aprobată ca stemă a ţării, totuşi o medalie purtînd gravată pe aversul ei o compoziţie armoriată, avînd un aspect identic celui preconizat de art. 135 al proiectului de Constituţie amintit, formase obiectul unei legi anterioare acceptată de aceeaşi Comisie Centrală de la Focşani în şedinţa sa din 30 iulie 1859 (cf. protocolului XXXIV din data menţionată, v. ibidem, p. 3—7); este vorba de medalia Pompierilor din Dealul Spirii a cărei lege de instituire va primi sancţiunea domnească prin decretul lui Alexandru Ioan Cuza din 24 mai 1860 (cf. *Monitorul Oastei*, I, 1860, nr. 20 din 30 mai, p. 305—306), deşi aplicarea sa efectivă nu se va produce decît ulterior abdicării domnitorului, mai precis pe data de 23 aprilie 1866 (v. *Românul* din 26 aprilie 1866, cf. FL. TUCĂ, *Pro virtute militari*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 5 (14), mai, p. 69).

[17] cf. protocolului LXIV (citat supra), v. *Protocoalele . . .*, p. 9.

[18] v. Arh. Stat. Buc., Fond Comisia Centrală de la Focşani, dos. 5332/1859, p. 1 (v. şi MARIA COJOCĂRESCU, *Sigiliile Comisiei Centrale de la Focşani*, în Rev. Muz., IX, 1972, nr. 4, p. 348).

[19] Amendamentele propuse de M. Kogălniceanu şi votate de membrii Comisiei Centrale, au fost acceptate cu 9 voturi contra 6 (cf. protocolului LXIV, p. 11).

[20] cf. ibidem, p. 10.

[21] v. DAN BERINDEI, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de miniştri*, în Rev. Arh., II, 1859, nr. 1, p. 154—155.

[22] cf. *Monitorul ziar oficial al Ţării Româneşti*, II, 1860, nr. 27 din 4 februarie, p. 105, pct. 11.

[23] v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Szathmary C. P., nr. inv. 15, acuarelă, 330×435 şi creion, 330×435; v. şi GH. OPRESCU, *Catalogul colecţiei Carol Popp de Szathmary*, Buc., 1939, p. 11.

et Patria» în litere de aur; în spatele țevilor de tun se aflau ramuri verzi de stejar cu frunze și ghinde. Totul era adăpostit sub un mantou de purpură căptușit cu hermină, timbrat de asemenea de o coroană princiară (LXVII, 1).

Acest proiect heraldic al armelor țării, aprobat de cabinetul Ion Ghica, a fost trimis în luna februarie 1860 de către guvernul muntean celui moldovean la Iași, pentru ca acesta să-l poată examina la rîndul său și să hotărască adoptarea, amendarea sau respingerea lui. [24] Consiliul de Miniștri al Moldovei, prezidat de Manolachi Kostachi-Epureanu, în ședința sa din 23 februarie 1860 nu se va încumeta să răspundă de îndată într-o problemă atît de specială (care reclama o deosebită competență în domeniul științei și artei blazonului), trimițînd dosarul în cauză Ministerului Trebilor Străine, însoțit de o rezoluție care dispunea constituirea, pe lîngă numitul departament, a unei comisii de experți avînd misiunea de a studia respectivul proiect heraldic și de a informa cabinetul moldovean asupra rezultatelor analizei sale [25]. Comisia de specialiști a fost formată în luna martie 1860, ministrul ad-interim de Externe, Alexandru Teriachiu, făcînd apel la trei personalități ieșene marcante ale epocii și anume la Mihail Kogălniceanu, Constantin Hurmuzaki și Nicolae Ionescu. [26] Cu toate investigațiile ce-am întreprins în această direcție, n-am putut găsi nici o urmă palpabilă asupra activității și rezultatelor obținute de menționata comisie. Absența totală de informații în acest domeniu ne lasă să presupunem că opoziția lui Mihail Kogălniceanu în problema stabilirii unei steme oficiale a Principatelor Unite s-a menținut în continuare, neîngăduind astfel comisiei înființate sub auspiciile ministerului de Externe moldovean să realizeze vreun rezultat eficient. Dealtfel, o lună și jumătate mai tîrziu, și anume la 30 aprilie 1860, Mihail Kogălniceanu va fi numit de către domnitorul Cuza președinte al Consiliului de Miniștri al Moldovei și ministru de Interne [27], împrejurare care va face pe însemnatul om politic, antrenat în probleme majore de Stat, să abandoneze poate lucrările comisiei amintite. Este probabil că motivele opoziției lui Mihail Kogălniceanu față de constituirea oficială a armelor țării să fi cîștigat și alți adepți printre conducătorii politici munteni și moldoveni ai epocii, deoarece pînă la sfîrșitul acestei prime perioade ce studiem, nu se mai înregistrează nici o altă tentativă de elaborare a unor proiecte heraldice privind stema de stat a Principatelor Unite.

Cea de *a doua perioadă cuprinsă între februarie* 1861 *și martie* 1863 se caracterizează prin preluarea de către însuși domnitorul Cuza a inițiativei — pînă atunci, după cum am văzut, de proveniență parlamentară sau guvernamentală — a creării unei steme oficiale a țării. Într-adevăr, apariția Înaltului Ordin de zi nr. 34 emis de Alexandru Ioan I la 9 februarie 1861 [28], stabilea aspectul armeriilor Principatelor Unite necesitate de armată în vederea arborării lor pe o serie întreagă de

---

[24] v. Min. Af. Ext., Arh. ist., Dos. 17/1860, f. 1, referatul nr. 848 din 25 februarie 1860 al șefului guvernului moldovean atestînd primirea comunicării nr. 558 a primului ministru muntean însoțită de un model de stemă a Principatelor Unite.

[25] v. ibidem, rezoluția nr. 238 din 27 februarie 1860 a Consiliului de Miniștri al Moldovei care între altele dispune să se comunice viitorilor membri ai comisiei rezervele cabinetului muntean față de delfinii afrontați ca suporți ai scutului stemei țării.

[26] v. ibidem, f. 2—4, adresele nr. 1263, 1264 și 1265 din 15 martie 1860 trimise de Ministerul Trebilor Străine celor trei personalități citate, în care li se atrage atenția asupra delfinilor indezirabili pentru guvernul de la București.

[27] cf. Mon. *Of. al Moldovei*, III, 1860—1861, p. 343 (v. DAN BERINDEI, *op. cit.*, p. 151).

[28] v. *Monitorul Oastei*, II, 1861, nr. 10 din 14 februarie, p. 146—147. Ordinul de zi în cauză a fost semnalat și comentat de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul și stema României*, în Albina, IV, 1900, nr. 11, p. 288—289 și nota 2, precum și în *Steagul, stema română, insemnele domnești, trofee*, Buc., 1903, p. 73 și nota 2.

accesorii ale uniformelor militare pe atunci în uz. Evident că oştirile celor două ţări române reunite folosiseră, încă din perioada imediat următoare datei de 24 ianuarie 1859, diferite simboluri heraldice pe drapelele lor şi pe alte însemne militare; examinarea acestui gen de vestigii ne îngăduie să afirmăm că armatele celor două principate făcuseră uz, în principal, de tipul de stemă cu ecusoane acolate (cu capul de bour în scutul dextru, LXIII, 2). Or, amintitul Ordin de zi al domnitorului Cuza consacră în mod oficial tocmai acest tip heraldic folosit oficios încă din 1859. Deşi dispoziţiile cuprinse în numitul act domnesc nu se referă decît la stema ţării urmînd a fi reprezentată pe semnele de serviciu ale ofiţerilor (accesoriu uzual, întrebuinţat în mai toate armatele europene de la acea epocă) [29], totuşi, în lipsa vreunui alt document oficial care să stabilească armele ţării, Ordinul de zi în cauză a constituit un model heraldic pentru întreaga armată a Principatelor Unite (conducerea celor două oştiri, a Ţării Româneşti şi respectiv a Moldovei, fiind unificată după cum se ştie, în vara anului 1860 prin numirea generalului Ioan Emanuel Florescu ca ministru de război în ambele principate) [30], ba chiar mai mult decît atît, devenind un îndreptar pentru reprezentările armoriate de pe sigiliile sau antetele autorităţilor ţării întregi. Textul actului domnesc din 9 februarie 1861 era însoţit şi de un desen [31] înfăţişînd aspectul stemei Principatelor Unite urmînd a fi gravată pe semnele de serviciu amintite; această împrejurare trebuia să înlăture pe viitor orice eroare în redarea conformă a elementelor heraldice alcătuind respectivele armerii. Astfel, ecusonul dextru cuprindea un cap de zimbru, văzut din faţă, cu o stea cu 6 raze între coarne, iar cel senestru, o acvilă cruciată, neîncoronată, cu zborul în jos, fără atribute în gheare şi stînd pe o ramură dreaptă plasată în fascie, ambele scuturi, acolate paralel, fiind timbrate de o unică coroană princiară (avînd un aspect cam neobişnuit, v. LXII, 3). Din păcate, desenul nefiind colorat, executantul (judecînd după factură, poate maiorul Pappasoglu?) a omis să figureze prin semnele convenţionale uzuale, smalturile mobilelor şi cîmpurilor celor două ecusoane, lacună care a facilitat ulterior apariţia unui destul de mare număr de variante cromatice ce se vor semnala în cadrul acestui tip de stemă a Principatelor Unite.

Puţin mai tîrziu, după unirea completă, politică şi administrativă a ţării, proclamată, după cum se ştie, la 11/23 decembrie 1861, ar fi trebuit să ne aşteptăm la reluarea vreunei iniţiative parlamentare sau guvernamentale, în vederea legiferării stemei de stat, întrucît etapa iniţială a unificării celor două principate române fusese depăşită, iar cea următoare, realizată şi începînd a se consolida. Totuşi, rezerva oamenilor politici munteni şi moldoveni va continua să se manifeste în sectorul heraldicii de stat, nici un proiect de stemă a Principatelor Unite nemaifiind elaborat de vreun for legislativ sau guvernamental al ţării pînă la finele perioadei ce analizăm. Ca o consecinţă a unirii politico-administrative din decembrie 1861, putem semnala, cu toate acestea, folosirea mult mai frecventă în răstimpul ce va urma, a tipului de stemă cu scut unic, despicat, purtînd în primul cîmp acvila valahică; precăderea acordată păsării heraldice muntene este explicată în primul rînd prin proclamarea în februarie 1862 a oraşului Bucureşti ca singură capitală a ţării, eveniment ce va dirija centrul de greutate politică al noului stat român modern

[29] Semnul de serviciu (znacul) era alcătuit dintr-o semilună metalică care se atîrna de gît cu un lanţ, aplicîndu-se pe piept sub gulerul tunicii ofiţerilor; acest accesoriu de uniformă militară, gravat cu stema Principatelor (de tip cu ecusoane acolate), avea acelaşi aspect ca formă şi dimensiuni pentru toate gradele ofiţereşti, deosebirea ierarhică constînd doar în metalul diferit, folosit pentru alcătuirea acestor însemne (v. *** *Uniformele armatei române 1830—1930*, Buc., 1930, p. 30).

[30] v. DAN BERINDEI, *op. cit.*, p. 151—152 şi 155—156.

[31] v. *Mon. Oastei*, ibidem, pl. anexă între p. 152—153.

în mod exclusiv către fosta reşedinţă de scaun a Ţării Româneşti, de vreme ce ea va deveni sediul unic al conducerii supreme, al guvernului şi al autorităţilor centrale ale Principatelor Unite. În al doilea rînd, menţionăm hotărîrea luată în şedinţa din 17 martie 1862 de către Consiliul de Miniştri prezidat de Barbu Catargiu privitor la confecţionarea de noi sigilii ale autorităţilor de stat, însemne devenite neconforme şi incompatibile cu starea de fapt creată prin realizarea Unirii depline şi care nu mai puteau fi menţinute «în aşteptarea fixării armelor Principatelor Unite» (ce desigur urma să mai întîrzie). Astfel Consiliul decide ca «sigiliul tuturor autorităţilor administrative şi judecătoreşti de dincoace şi de dincolo de Milcov» să se modifice, purtînd «unite într-un singur scut, sub coroana domnească, acvila română, cu crucea în gură (sic) şi capul de zimbru, cu o stea între coarne» [32]. În absenţa unei legiferări exprese, această decizie a Consiliului de Miniştri rămîne pînă la sfîrşitul răstimpului ce analizăm, singura dispoziţie oficială ce se referă la aspectul stemei de stat a Principatelor Unite.

În a treia perioadă datînd din martie 1863 şi pînă în aprilie 1864 guvernul ţării a reluat iniţiativa stabilirii unei steme de stat. Astfel, în şedinţa din 12 martie 1863 a Consiliului de Miniştri de sub preşedinţia doctorului Nicolae Kretzulescu, se hotărăşte ca « acvila romană cu crucea în gură (sic) să fie pusă ca emblemă a României d'asupra drapelului armatei, iar Zimbrul şi Vulturul (sic) întruniţi, constituind armele României, să formeze sigiliul şi timbrul Statului » [33]. Vechea rezervă a conducătorilor politici de a nu afişa prea ostentativ unirea deplină a principatelor române, marcînd-o şi printr-o expresie heraldică oficială, perfect explicită, va face ca punerea în execuţie a acestei hotărîri, consemnată în Jurnalul Consiliului de Miniştri cu data sus-menţionată, să fie încredinţată armatei (în cadrul căreia se produsese după cum am văzut, şi apariţia Ordinului de zi domnesc din 9 februarie 1861) pe considerentul că era vorba şi de drapelul oştirii ţării, a cărui alcătuire putea desigur intra în competenţa Ministerului de război. Astfel, prin raportul nr. 2433 din 18 martie 1863 [34], generalul Florescu, titularul departamentului ostăşesc al Principatelor Unite, va face cunoscut domnitorului Cuza decizia amintită a Consiliului de Miniştri, ceea ce va determina apariţia Înaltului Ordin de zi nr. 274 din 19 martie 1863 [35] prin care hotărîrile guvernului cu privire la stema şi drapelul ţării vor primi cuvenita sancţiune domnească. Din cuprinsul acestui act al puterii supreme va rezulta recunoaşterea expresă a faptului că « armele Principatelor-Unite nu sunt încă fixate după noua stare de lucruri », precum şi consecinţa acestei situaţii, exprimată prin formula: . . . «în urma Unirii definitive recunoscută de toate Puterile garante, sîntem chemaţi a hotărî şi emblema viitoare a României» [36]. Prin Ordinul de zi mai sus citat se dispune de astă dată oficial, reprezentarea în stema de stat a simbolurilor reunite ale celor două ţări române,

[32] v. Arh. Stat. Iaşi, Fond Primăria Iaşi, Dos. 58/1862, f. 17, cf. ANCA VASILESCU, *Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în «Cercetări numismatice », I, 1977 (sub tipar).

[33] cf. raportului generalului I. E. Florescu din 18 martie 1863 către domnitorul Cuza (v. Mon. *Oastei*, IV, 1863, vol. II, nr. 14 din 22 martie, p. 154—155) ce avea anexat Jurnalul Consiliului de Miniştri cu şedinţa din 12 martie 1863 în care se luaseră hotărîrile cu privire la instituirea armelor şi a drapelului ţării.

[34] v. ibidem, precum şi *Mon. jurn. of. al Princ.-Unite*, IV, 1863, nr. 57, marţi 19 martie, p. 1; respectivul raport al ministrului de Război a fost semnalat de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul şi stema României*, în Albina, nr. 11, p. 289, cît şi în *Steagul, stema română* . . ., p. 74—75.

[35] v. Mon. *Oastei*, ibidem, p. 155; menţionatul I. O. de zi a fost reprodus şi comentat de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul şi stema României*, loc. cit., p. 290—291, precum şi în *Steagul, stema română* . . ., p. 75—77.

[36] v. Mon. *Oastei*, ibidem; textul I. O. de zi e reprodus integral de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul şi stema României*, loc. cit., p. 290.

renunţîndu-se la înfăţişarea lor separată, în ecusoane acolate, aşa precum prevăzuse actul domnesc anterior, din februarie 1861. Cît privesc drapelele armatei, ele vor fi dotate în plus cu o acvilă romană în vîrful hampei lor. Efectul Ordinului de zi din 19 martie 1863 va consta deci în oficializarea tipului heraldic cu scutul unic, despicat, purtînd simbolurile celor două principate, fiecare în cîte un cîmp al acestui scut. E regretabil că textul documentului ce reglementează pentru a doua oară armele ţării este de asemenea confuz şi lacunar, neconţinînd nici un detaliu precis cu privire la aspectul, poziţia, amplasarea şi smalturile elementelor heraldice componente ale stemei Principatelor Unite. Această imprecizie va genera o nouă serie de reprezentări armoriate diverse, care vor mări numărul — şi pînă atunci destul de mare — al variantelor existente al respectivului tip de stemă.

Prevenit probabil de unii dintre sfetnicii săi apropiaţi despre neclaritatea şi insuficienţa din punct de vedere heraldic a dispoziţiilor cuprinse în Ordinul de zi din martie 1863 menţionat, domnitorul Cuza va lua iniţiativa alcătuirii unei noi steme de stat conform legilor celor mai stricte ale blazonului, autorizînd consultarea în acest scop şi a unor reputaţi heraldişti francezi. Începînd din aprilie 1863 şi pînă în primele luni ale anului următor, cabinetul princiar din Bucureşti va întreţine o vie corespondenţă cu agenţia diplomatică a Principatelor Unite de la Paris privitor la alcătuirea noilor arme ale ţării [37]. Combinîndu-se recomandările transmise de către Arthur Baligot de Beyne, şeful cabinetului domnesc, cu sugestiile şi indicaţiile unor specialişti parizieni precum Tronson du Coudray, Froyez şi vestitul d'Hozier [38], se va ajunge în octombrie 1863 la realizarea unui prim proiect de stemă a Principatelor Unite avînd scutul scartelat şi un ecuson central broşînd peste scartelare, proiect realizat în acuarelă, tot de către pictorul Carol Popp de Szathmary[39]. Între timp însă, la 1 septembrie 1863 au fost distribuite de către domnitorul Cuza noile drapele ale armatei purtînd pe flamurile lor armele ţării conform Ordinului de zi din 19 martie a aceluiaşi an. Astfel, depăşindu-se dispoziţiile numitului act, steagurile în cauză nu vor fi prevăzute doar cu o acvilă romană în vîrful hampei, ci vor avea reprezentată şi pe flamurile lor, orizontal tricolore, o asemenea pasăre heraldică, încoronată princiar cu zborul larg deschis şi purtînd pe piept un scut, despicat, conţinînd în primul cîmp, pe azur şi aur, acvila valahică, conturnată, cruciată şi fără atribute în gheare, iar în al doilea cîmp, pe roşu şi azur, un cap de bour văzut din faţă şi cu o stea de aur cu 6 raze între coarne [40]. Atributele

---

[37] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., Arhiva Cuza, mapele II şi IX, corespondenţa dintre 1860—1866 a Cabinetului domnesc cu agenţia Principatelor Unite din Paris.

[38] În legătură cu consultarea heraldistului Tronson du Coudray de către Iancu Alecsandri, agentul nostru diplomatic în Franţa, v. scrisoarea lui Baligot de Beyne către Alecsandri începută la Galaţi la 18/30 aprilie 1863 şi continuată la Bucureşti la 18/30 iunie a aceluiaşi an, loc. cit., mapa II-a, f. 228—229, precum şi scrisoarea nr. 28 din 23 iulie 1863 a lui Alecsandri către Baligot, v. ibidem, f. 430 verso; cît priveşte apelul făcut la serviciile (retribuite) ale heraldistului Froyez, v. misiva precedentă, precum şi cele ale aceluiaşi expeditor către acelaşi destinatar purtînd nr. 30 din 5 august 1863 şi nr. 53 din 13 noiembrie 1863, ibidem, ff. 236 şi 318; în sfîrşit, relativ la consultarea heraldistului d'Hozier (poate un descendent direct, fie al lui Ambroise-Louis-Marie d'Hozier (1767—1846), ultimul genealog şi heraldist al Curţii regale a Franţei, fie al fratelui acestuia, colonelul conte Charles d'Hozier (1775—1846), v. aceeaşi scrisoare din 18/30 iunie citată supra).

[39] v. Muz. de Artă al R.S.R., nr. inv. 4694; o copie de atelier (30,5 × 25,5) a numitei acuarele, păstrată în colecţia lui Alexandru Szathmary (fiul pictorului), a fost oferită de acesta prof. Const. Moisil care la rîndul său a donat-o mai tîrziu lui George Buzdugan (v. G. BUZDUGAN, *Stema Principatelor-Unite din 1863*, în Mag. ist., VIII, 1974, nr. 10, oct., p. 40).

[40] Deşi din textul I. O. de zi din 19 martie 1863 rezultă plasarea simbolului Moldovei la dextra, totuşi constatăm că pe drapelele oficializate în septembrie a aceluiaşi an, acvila valahică apare în primul cîmp al scutului despicat, probabil datorită uzanţei, stabilită în mod tacit după data (februarie 1862) a declarării fostului oraş de scaun al Ţării Româneşti ca singură capitală a Principatelor Unite.

puterii domneşti sînt ţinute de astă dată de acvila romană, sceptrul la dextra şi spada la senestra, în jurul cărora se înfăşoară o eşarfă roşie cu deviza «*Honor et Patria*» în litere de aur (LXVIII, 2). Pînă la definitivarea proiectului de stemă cu scut scartelat şi ecuson central, se vor menţine ca însemne heraldice de stat ale Principatelor Unite pînă la sfîrşitul perioadei ce analizăm, tot cele aparţinînd tipului cu scut unic, despicat.

În fine, *în a patra perioadă cuprinsă între aprilie 1864 şi februarie 1866*, vom constata un paralelism în folosirea curentă a stemei cu scut bipartit (cu acvila valahică în primul cîmp şi capul de bour, respectiv de zimbru, în cel de al doilea) oficial consacrată, după cum am văzut, în cursul anului 1863 şi reprezentarea — pusă în circulaţie în mod oficios începînd din primăvara lui 1864 — a stemei cu scut scartelat şi ecuson central. Această ultimă compoziţie heraldică nu va izbuti din păcate, nici atunci, nici mai tîrziu, să fie aprobată pe linie de stat, desigur tot datorită atitudinii ezitante a oamenilor politici ai ţării, temători de data asta ca noile arme ale Principatelor Unite să nu fie interpretate de adversarii externi drept manifestarea unor veleităţi de independenţă deplină a acestui teritoriu încă sub suzeranitate otomană. Astfel, cele două tipuri de stemă — cel oficial, cu scut despicat şi cel oficios, cu scut cvadripartit — folosite concomitent în perioada finală a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, vor fi întrebuinţate, primul de către întreaga administraţie de stat, iar cel de al doilea, doar de către Curtea princiară şi cîteva înalte autorităţi centrale, precum şi de unele agenţii diplomatice ale Principatelor Unite acreditate pe lîngă cîteva Curţi suverane europene.

Cu toată lipsa unei sancţiuni domneşti a stemei scartelate şi cu ecuson central, considerăm totuşi că ea a reprezentat o fericită formulă de conciliere între armorialul de stat muntean şi cel moldovean. Această compoziţie heraldică poartă în cîmpurile 1 şi 4 ale scutului cvadripartit, pe azur, o acvilă cruciată, încoronată princiar, cu zborul în jos şi ţinînd în gheare, la dextra un sceptru şi la senestra, o spadă; cîmpurile 2 şi 3, conţin pe roşu, un cap de zimbru, văzut din faţă, cu o stea de aur cu 6 raze între coarne. Ecusonul central (iniţial cu o bordură de aur [41] la care se va renunţa ulterior), va fi tripartit în fascie în smalturile tricolorului naţional, azur, aur şi roşu, constituind de atunci încolo armele personale şi apoi de familie ale domnitorului Cuza [42]. Scutul (iniţial timbrat de o coroană voievodală

---

[41] În legătură cu bordura de aur a ecusonului tripartit în fascie, de azur, aur şi roşu, trebuie să precizăm că ea a fost introdusă mai puţin pentru a diferenţia aceste arme, considerate de aci încolo ca aparţinînd domnitorului Cuza şi familiei sale, de cîmpul de asemenea fasciat tricolor (însă în succesiunea roşu, aur şi azur) apărut anterior în stema de stat a lui Alexandru Ghica (în cartierul doi al scutului tăiat — despicat în talpă, v. pl. XXIII, 4) şi în cea a lui Gheorghe Bibescu (în cîmpul trei al aceluiaşi gen de scut, v. XXIII, 5), cît mai ales de fascia tripartită în smalturile azur, aur şi roşu, ce străbătea armele de stat ale lui Barbu Ştirbei (v. XXIII, 6). Totuşi, în modificările ulterioare ale stemei cu scut scartelat survenite în cursul anului 1864, ecusonul central va apare fără bordură şi cu fasciile dispuse în ordinea identică celei din armele oficiale ale celor doi domni regulamentari ai Ţării Româneşti sus-menţionaţi. Gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul şi stema României*, loc. cit., nr. 15—16, p. 396 şi în *Steagul, stema română* . . ., p. 90, vorbeşte de ecusonul tripartit cu armele domnitorului Cuza doar în ultima lor componenţă (roşu, aur şi azur), punîndu-le în legătură cu steagul tricolor al Ţării Româneşti din domnia lui Alexandru Ghica şi cu cel al guvernului provizoriu din 1848, precum şi doar cu cîmpul tripartit din stema de stat a lui Gheorghe Bibescu.

[42] Relativ la armele considerate după 1863 ca aparţinînd domnitorului Cuza şi familiei sale şi aflate în ecusonul central al scutului scartelat al stemei Principatelor Unite, trebuie precizat că încă din 1859 pe capacul emailat al unui ceasornic de aur, oferit lui Alexandru Ioan I de către unul dintre intimii săi (şi aflat azi în colecţiile Muzeului Militar Central din Bucureşti), apare tipul de stemă cu ecusoane acolate, dintre care cel din dextra, despicat, conţine în primul cîmp, capul de bour al Moldovei, iar în al doilea, un tripartit în fascie, roşu, aur şi azur cu patru benzi de argint, voind să simbolizeze armele personale ale domnitorului (v. I. N. MĂNESCU, *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 517—

deschisă, de aur, şi ulterior, de o bonetă princiară), va avea ca suporţi doi delfini afrontaţi, iar ca susţinători, două stindarde romane încrucişate, cu cartelele purtînd, într-o primă fază, datele dublei alegeri a domnitorului Cuza pe tronurile celor două principate române, iar în faza a doua, aceleaşi date pe unul din cartele, celălalt marcînd începutul domniei autoritare a lui Alexandru Ioan Cuza din mai 1864. În proiectul de stemă iniţial, alcătuit de pictorul Szathmary la finele lui 1863, scutul stemei era înconjurat de panglica azurie de care era aninată crucea «Ordinului Unirii», a cărui creare, deşi nerealizată, a fost atît de viu dorită de domnitorul Cuza; în reprezentările ulterioare, decoraţia amintită nu mai apare figurată. Scutul cu toate accesoriile descrise e adăpostit sub un mantou de purpură căptuşit cu hermină, bordat cu franjuri de aur şi timbrat de o coroană princiară (mai tîrziu regală). Dedesubtul mantoului se află o eşarfă de azur cu deviza «*Toţi în unu*» în litere de aur (LXIX, 1, proiectul Szathmary şi LXIX, 2—6, reprezentări ulterioare).

În faza iniţială a alcătuirii tipului de stemă cu scut scartelat şi ecuson central, cele două armoriale de stat muntean şi moldovean îşi vor avea elementele caracteristice figurate în egală proporţie; ulterior, armele de acest tip neizbutind a fi oficializate şi rămînînd în principal doar în uzul familiei princiare, de origine, după cum se ştie, moldoveană, armorialul principatului de dincolo de Milcov va dobîndi în compoziţiile heraldice de felul amintit, o poziţie prioritară în reprezentarea elementelor sale specifice. Astfel, în prima fază, *scutul* scartelat, adăpostind în dublă figurare simbolurile celor două ţări române, va menţine însă întîietatea acvilei valahice, pe considerentul legitim al alegerii Bucureştilor ca centru politic unic al Principatelor Unite; *ecusonul central* cu stema tricoloră a domnitorului Cuza broşînd peste armele Ţării Româneşti şi Moldovei, va indica stăpînirea acestuia asupra celor două teritorii unificate. *Timbrul* va egaliza figurarea elementelor provenite din cele două armoriale concurente deoarece coroana scutului va fi voievodală (de inspiraţie moldoveană) iar cea a mantoului, de tip princiar (curentă în reprezentările heraldice muntene). *Sprijinitorii* scutului vor conserva aceeaşi paritate de figurare, suporţii fiind de origine moldavă (cei doi delfini afrontaţi), iar susţinătorii (cele două stindarde romane încrucişate) constituind replica recent adoptată de armorialul valah [43] faţă de cetaceii — neagreaţi [44] —din stema de stat a Moldovei

---

523 şi fig. 2). Tot din aceeaşi perioadă de început a domniei lui Cuza mai datează şi o fructieră şi o sosieră de porţelan făcînd parte dintr-un serviciu de masă comandat în Franţa (v. Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 47421 şi 47522 şi album, XLIII, 6), cît şi serviciul de porţelan de Vierzon (v. Muz. Castel Peleş, farfurie, nr. inv. 690748 şi album, LXIII, 3) pe care se află acelaşi tip de stemă cu ecusoane acolate şi cu armele personale ale principelui domnitor ca şi pe capacul ceasornicului menţionat. În tipul de stemă cu scutul despicat, apare doar o singură dată, broşînd peste despicare, scutul tripartit în fascie, de astă dată azur (fără benzi de argint), aur şi roşu considerat ca aparţinînd familiei Cuza; respectiva reprezentare se găseşte figurată pe spătarul tronului Elenei Doamna aflat în portretul acestei principese executat în 1863 de pictorul Carol Popp de Szathmary şi litografiat în 1864 de Lemercier la Paris (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. 19/V/Szathmary, C. P. (Portrete)-1, nr. inv. 424, 750×510).

[43] Stindardele romane nu derivau direct din proiectul de stemă a Transilvaniei propus Curţii din Viena la 1849 de către paşoptiştii români ardeleni (v. MIHAI POPESCU, *op. cit.*, p. 216—218), ci din sursa de inspiraţie a acestei steme şi anume emisiunea monetară pentru Dacia a împăratului roman Filip I Arabul (244—249 e.n.), nu însă seria după care fusese reprodusă Dacia Felix sub forma femeii dace şi cu atributele cunoscute în mîini, ci o variantă a ei, în care personajul simbolizînd provincia menţionată era figurat ţinînd două stindarde militare romane cu cartelele purtînd cifrele latine V şi XIII, evocînd legiunile a V-a Macedonica şi a XIII-a Gemina ce staţionaseră, după cum se ştie, pe teritoriul numitei provincii în secolul al III-lea al erei noastre (v. DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, loc. cit., p.69 şi nota 20).

[44] v. în sensul semnalat, recomandările guvernului moldovean făcute Ministerului Trebilor Străine şi acesta la rîndul său, membrilor comisiei instituite în martie 1860 în scopul studierii proiectului de stemă propus de cabinetul Ion Ghica (v notele noastre 25 şi 26).

anterioară Unirii. Ca o compensaţie oferită armorialului de dincolo de Milcov pentru prioritatea (justificată totuşi) acordată acvilei muntene în scutul stemei scartelate, deviza aleasă «*Toţi în unu*» şi înscrisă pe eşarfa de la baza mantoului domnesc, va aparţine, după cum am văzut, celor de inspiraţie moldoveană directă. Ulterior, în reprezentările apărute în perioada folosirii oficioase a armelor cvadripartite cu precădere de către Curtea princiară de la Bucureşti, armorialul muntean va ceda pasul celui moldovean prin faptul că acvila valahică va fi înfăţişată fără atributele puterii suverane în gheare, iar ambele timbruri vor aparţine de astă dată celor uzitate cu predilecţie de armorialul moldovean, scutul fiind suprapus de o bonetă princiară, iar mantoul, de o coroană regală (LXIX, 5 şi 6).

Tipul de stemă cu scutul scartelat şi cu ecuson central va prezenta, prin structura sa, o deosebită însemnătate pentru heraldica noastră de stat, deoarece el va servi ca sursă directă de inspiraţie în alcătuirea armelor ţării, oficial legiferate de Parlamentul României la 1867 şi 1872 [45], acestea derivînd deci nemijlocit din prototipul elaborat de cabinetul princiar al domnitorului Cuza între 1863 şi 1864. De asemenea, acvila romană apărută în 1863 pe drapelele armatei cît şi pe diverse accesorii [46] (LXV, 6) ale uniformelor oştirii Principatelor Unite, va prefigura pe cea a României de mai tîrziu, plasată fie liber şi cu ecusonul înstemat al ţării pe piept (în perioada 1914—1921, LXXI, 5), fie inclusă chiar în scut, purtînd acelaşi gen de ecuson (în perioada 1921—1947, LXXI, 6) [47].

În continuare, mai este util de precizat răstimpul, cît şi frecvenţa cu care diversele autorităţi şi instituţii de stat au folosit diferitele tipuri de stemă ale Principatelor Unite, cu întreaga lor gamă de variante semnalate de-a lungul celor 7 ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel am putut stabili următoarea clasificare:

1. **tipul emblematic** (cu simbolurile libere ale celor două ţări române neincluse într-un scut) pe care îl întîlnim şi anterior Unirii [48], a fost în uz pe antetele şi sigiliile autorităţilor de stat în perioada 1859—1860 (LXI, 3 şi 5), după care, întrebuinţarea sa de către oficialităţi devine accidentală.

2. **tipul heraldic cu ecusoane acolate,** de asemenea semnalat înainte de Unire [49], s-a menţinut în folosinţa autorităţilor în tot cursul perioadei 1859—1866 (în ambele ipostaze, fie cu ecusonul Moldovei la dextra, fie cu cel al Ţării Româneşti

---

[45] v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, pp. 11—16, 43—67, 74—79 şi 81—99.

[46] v. măciulia bastonului de tambur major, făcînd parte din accesoriile uniformei acestui gen de muzicanţi militari din armata Principatelor Unite, stabilită prin I. O. de zi nr. 127 din 31 ianuarie 1863; în urma numitului ordin, vom constata apariţia pe măciulia de argint a numitului baston, a unei steme a ţării alcătuită dintr-o acvilă conturnată, încoronată princiar, cu zborul deschis, cu un sceptru în gheara dextră şi cu o spadă în cea senestră şi purtînd pe piept un scut despicat, încărcat în 1° de un cap de bour broşînd peste un cîmp tăiat, roşu şi azur şi în 2° pe roşu, de o acvilă cruciată, cu zborul în jos şi ţinînd în gheare un sceptru la dextra şi o spadă la senestra (v. Muz. Ist. Mun. Buc., măciulie de baston de tambur-major al unui regiment de geniu din epoca Cuza (1863), S. C., nr. inv. 35224, v. pl. LXV, 6, precum şi albumul *** *Uniformele armatei române, 1830—1930*, Buc., 1930, p. 35). Aspectul armelor descrise mai sus prefigurează pe cele apărute în septembrie a aceluiaşi an, pe flamurile drapelelor distribuite de domnitorul Cuza armatei Principatelor Unite, constituind prototipul din care va deriva (cu oarecari diferenţe de reprezentare) aceste din urmă arme.

[47] v. în acest sens I. N. MĂNESCU, *Les ornements extérieurs . . .*, p. 9.

[48] v. *Calendarul Unirii pe anul 1858*, litografiat de C. Danielis şi tipărit de A. Bielz la Bucureşti (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G. R. III/Danielis K. — 9, nr. inv. 11705, 625 × 460), precum şi *Calendarul Prosperităţii* din acelaşi an, litografiat de I. Pernet şi editat de Chr. Ioanid, tot la Bucureşti (v. ibidem, G. R. III/Pernet, J-1, nr. inv. 12306, 235 × 180). În ambele cazuri citate (cele două producţiuni fiind muntene), acvila valahică va fi plasată la dextra.

[49] v. medalia de aur emisă la 1857 în amintirea constituirii Divanurilor Ad-hoc în Principatele române (citată mai sus); în stema de tip cu ecusoane acolate reprezentată pe reversul acestei medalii, ecusonul dextru este încărcat cu capul de zimbru moldovean.

în acest loc), remarcînd totuşi că întrebuinţarea sa va fi mai frecventă în primii ani de guvernare ai domnitorului Cuza decît în ultimii.

3. **tipul de stemă** cu **scut unic**, tot astfel întîlnit anterior anului 1859 [50], va constitui modalitatea de exprimare heraldică a Unirii cea mai persistent folosită în armorialul de stat al Principatelor Unite de-a lungul domniei lui Alexandru Ioan I şi chiar şi ulterior acesteia. Dacă prima sa variantă (cu simbolurile Ţării Româneşti şi Moldovei incluse împreună în cîmpul unic al unui aceluiaşi scut) va fi mult mai puţin frecventă pe însemnele oficialităţilor, în schimb cea de a doua va fi semnalată în permanentă întrebuinţare nu numai în decursul perioadei 1859—1866, dar şi mult după acest răstimp (în special de către autorităţile locale în subordine) pînă către sfîrşitul veacului al XIX-lea [51]. Persistenţa respectivei variante secunde a tipului heraldic ce analizăm (fie cu capul de bour — respectiv de zimbru — în cîmpul dextru, fie cu acvila în această amplasare) s-a manifestat cu o intensitate egală pînă la 1862; după această dată şi ca o consecinţă a unirii complete, politico-administrative, a celor două principate române, varianta cu acvila valahică în cîmpul de onoare (din motivele expuse mai sus) va domina ca frecvenţă de folosire pe insemnele majorităţii autorităţilor de stat, de la cele mai înalte pînă la cele mai mărunte ca însemnătate.

4. **tipul de stemă** cu **scut scartelat şi** cu **ecuson central** apărut, după cum am arătat, sub formă de proiect în ultima parte a anului 1863, efectiv în uz (oficios) începînd din primăvara lui 1864, a fost întrebuinţat aproape în exclusivitate de Curtea domnească, de cîteva vîrfuri ale aparatului de stat şi de către unele agenţii diplomatice ale Principatelor Unite din cîteva capitale europene, prin intermediul cărora a putut fi cunoscut şi reprezentat în unele publicaţii heraldice străine [52].

Înainte de a încheia acest capitol, se cuvine să procedăm la o ultimă analiză, examinînd separat fiecare element compunînd stema Principatelor Unite şi marcîndu-i caracteristicile specifice:

Acvila Ţării Româneşti va fi figurată în armorialul de stat din perioada 1859—1866, cruciată, încoronată princiar şi purtînd în gheare atributele puterii domneşti, sceptrul şi spada; diferitele variante în care respectiva pasăre heraldică va fi reprezentată vor privi nu numai amplasarea la dextra sau la senestra a ecusonului ori a cîmpului scutului unic, despicat, în care va fi inclusă, dar şi postura corpului (uzuală sau conturnată), poziţia aripilor (cu zborul în sus sau în jos), timbrul ce poartă (coroană sau bonetă princiară), precum şi în sfîrşit amplasarea cînd la dextra, cînd la senestra a sceptrului şi a spadei ce ţine în gheare. În multe cazuri, unele dintre atributele uzuale ale acvilei nu vor fi figurate în totalitate, cu excepţia crucii care nu va lipsi niciodată din ciocul păsării heraldice valahe [53]. În primul proiect

---

[50] v. sigiliul armoriat din 1856 al Comitetului unionist (citat supra), în care stema de tip cu scut despicat, conţine în primul cîmp acvila valahică.

[51] Pe unele antete şi sigilii aparţinînd mai multor autorităţi şi instituţii de stat româneşti din primele decenii ale domniei lui Carol I, stema ţării va continua să fie reprezentată printr-un scut despicat, de tipul celui în uz curent în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

[52] v. de pildă *** *Armorial des Souverains*, Paris, Hervé, [1864], 2e Série, pl. 110, cf. gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, Buc., 1892, p. 179—180, precum şi *Almanach de Paris, Annuaire général de Diplomatie, de Politique, d'Histoire et de Statistique pour tous les Etats du globe*, I-ère année, Paris, Amyot, 1865, p. 887; II-e année, 1866, p. 899; III-e année, 1867, p. 875; IV-e année, 1868, p. 580; V-e année, 1869, p. 520.

[53] Afirmaţia se referă exclusiv la reprezentările heraldice autohtone, căci în cele străine există cazuri în care acvila este figurată fără cruce în cioc (v. de exemplu stema imprimată la Paris în 1864 de către Lemercier la baza portretelor executate litografic (după Szatmary) ale domnitorului Cuza şi Elenei Doamna; v. de asemenea şi *Almanach de Paris*, ediţiile 1865—1869 citate în nota anterioară.

de stemă a țării, elaborat în 1859 de către Comisia Centrală de la Focșani (și neaprobat după cum am văzut de respectivul for legislativ), acvila Țării Românești, purtînd pe piept un ecuson hexagonal încărcat cu capul de zimbru moldovean, este reprezentată de o manieră amintind viitoarea acvilă a României; de asemenea, mai trebuie semnalat că pasărea heraldică menționată în Ordinul de zi din 19 martie 1863 și destinată a figura pe sigiliile statului cît și pe steagurile armatei Principatelor-Unite, derivă tot dintr-un prototip muntean și anume acvila principatului Țării Românești din epoca regulamentară (XIV—XVI).

Capul de bour al Moldovei va fi înfățișat în armorialul de stat al Principatelor Unite numai în prima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, apariția sa ulterioară devenind doar accidentală. În figurare completă, acest simbol heraldic va fi însoțit de o stea între coarne. Variantele sale de reprezentare vor consta nu numai în amplasarea la dextra sau la senestra a ecusonului sau a cîmpului scutului unic, despicat, în care va fi inclus, dar și în poziția în care va fi reprezentat (văzut din față sau pe trei sferturi, în ultima ipostază fiind figurat și cu gît, LXIV, 2 și 3), în aspectul coarnelor sale (curbate sau arcuite la exterior sau la interior), în numărul razelor stelei (uzual sau cu 6 raze) ce-l însoțește, uneori acest astru neapărînd reprezentat.

Capul de zimbru moldovean va fi în uz în armorialul de stat dintre 1859 și 1866 paralel cu capul de bour, pe care însă îl va înlocui aproape în totalitate în cea de a doua parte a domniei lui Alexandru Ioan I. În figurare completă, capul de zimbru va fi de asemenea însoțit de o stea între coarne, variantele acestui recent simbol al principatului moldovean referindu-se tot ca și în cazul capului de bour, la amplasarea sa în stemă la dextra sau la senestra, la poziția sa (văzut din față sau pe trei sferturi cu gît), la aspectul coarnelor cît și la numărul razelor — cinci sau șase — ale stelei dintre ele, astru care uneori nu va fi figurat.

Smalturile ecusoanelor sau ale scutului unic (fără partițiuni, despicat sau scartelat) vor prezenta de asemenea un mare număr de variante:

I. **Ecusoanele acolate** vor fi smaltate în felul următor: *a)* ecusonul dextru, tăiat, primul cîmp roșu, al doilea tripartit în fascie, roșu, aur și azur cu patru benzi de argint, ecusonul senestru, tăiat de azur și roșu, cu o fascie de aur peste tăiere (LXIII, 3); *b)* ecusonul dextru, tăiat, roșu și azur, ecusonul senestru, de azur (LXII, 2); *c)* ambele ecusoane cu cîmpul de aur (LXIII, 1); *d)* ecusonul dextru, tăiat, roșu și azur, ecusonul senestru, roșu (LXIII, 2); *e)* ambele ecusoane avînd cîmpul tăiat, roșu și azur (LXII, 5 și 6); *f)* ecusonul dextru, tăiat, roșu și azur, ecusonul senestru, tăiat, de azur și aur [54]; *g)* ecusonul dextru tăiat, azur și aur, ecusonul senestru, tripartit în fascie, roșu, aur și azur [55]. Semnalăm în plus existența și a unui destul de mare număr de steme necolorate ale Principatelor Unite aparținînd tipului cu ecusoane acolate, care nu posedă semnele convenționale uzuale ale smalturilor cîmpurilor lor, neputînd deci fi încadrate în clasificarea de mai sus din lipsă de indicații cromatice (LXII, 1, 4 și 5, LXIII, 4 și 5, LXIV, 1—3 etc.).

II. **Scutul unic** va prezenta următoarele variante: 1) *scutul fără partițiuni* (cu cîmp unic): *a)* roșu [56]; *b)* cu bordură de aur, dar fără vreo indicație asupra

---

[54] v. stema din antetul primarului Consiliului comunei Măxineni, plasa Siret, județul Covurlui, tipărit pe adresa nr. 481 din 19 noembrie 1865 a acestui slujbaș de stat către subprefectul județului menționat (Min. Af. Ext., Arh. ist., Vol. 122 bis, partea II-a, f. 501).

[55] v. steagul județului Dolj dotat și cu stemele acolate ale Principatelor Unite prezentînd caracteristicile cromatice menționate (Muz. de ist. al jud. Dolj din Craiova).

[56] v. stema sculptată în lemn aurit la baza chenarului icoanei reprezentînd Izvorul tămăduirii (oferită la 1862 de breasla tutungiilor, tabacilor și cafegiilor bucureșteni bisericii Lucaci din Capitală) și inclusă în catapeteasma prelungită și pe o porțiune a absidei laterale drepte a numitului lăcaș (informație comunicată de I. N. Mănescu).

smaltului cîmpului central (LXIV, 6); 2) *scutul despicat: A) cu capul de bour (sau de zimbru) în primul cîmp, de onoare: a)* 1⁰ azur; 2⁰ roşu [57]; *b)* 1⁰ tăiat, roşu şi azur; 2⁰ roşu (LXV, 2 şi 6, LXVI, 6); *c)* 1⁰ tăiat, roşu şi azur; 2⁰ tripartit în fascie, roşu, aur şi azur (LXV, 4 şi 5, LXVI, 1); *d)* ambele cîmpuri tripartite în fascie, roşu, aur şi azur (LXV, 3, LXVI, 2); *e)* ambele cîmpuri tăiate, roşu şi azur [58]; *f)* ambele cîmpuri de azur (LXVI, 4); *g)* 1⁰ tăiat, roşu şi azur; 2⁰ tăiat de azur şi aur (LXVI, 5); *h)* 1⁰ tăiat, roşu şi azur; 2⁰ tăiat, azur şi roşu [59]; B) *cu acvila valahică în cîmpul de onoare: a)* 1⁰ tripartit în fascie, roşu, aur şi azur, 2⁰ tăiat, roşu şi azur (LXVII, 1 şi 2); *b)* 1⁰ tăiat, de azur şi aur; 2⁰ tăiat, roşu şi azur (LXVII, 4—6, LXVIII, 1 şi 5); *c)* 1⁰ tăiat, de azur şi roşu; 2⁰ tăiat, roşu şi azur[60]; *d)* 1⁰ de azur; 2⁰ tăiat, roşu şi azur [61]; *e)* ambele cîmpuri de azur [62]; *f)* ambele cîmpuri tăiate, roşu şi azur [63]; *g)* ambele cîmpuri tripartite în fascie, roşu, aur şi azur [64]. Stema de tip cu scut unic, despicat, va înregistra de asemenea, în multe cazuri, reprezentări necolorate, lipsite de indicaţiile cromatice convenţionale: cu armele Moldovei în cîmpul dextru (LXV, 1, LXVI, 3) sau cu armele Ţării Româneşti în cîmpul dextru (LXVII, 3, LXVIII, 3, 4 şi 6), fapt care va împiedica încadrarea lor în categoriile sus-menţionate.

III. Scutul scartelat nu va prezenta nici o variantă cu privire la smalturile sale, menţinînd invariabil în 1⁰ şi 4⁰ azurul şi în 2⁰ şi 3⁰ 'roşul, atît în cazul amplasării acvilei valahice în cartierele 1 şi 4 (LXIX, 1—3, 5 şi 6) cît şi în cel al includerii capului de bour în respectivele cartiere (LXIX, 4). În schimb, vom înregistra variante privitor la *Ecusonul central* ce broşează peste scartelare şi care poartă tripartitul în fascie atribuit după 1863 domnitorului Cuza ca arme personale şi apoi de familie; astfel, putem semnala următoarele deosebiri de reprezentare: *a)* tripartit în fascie, de azur, aur şi roşu cu o bordură din acelaşi metal (LXIX, 1 şi 2); *b)* tripartit în fascie de azur, aur şi roşu, fără bordură (LXIX, 3); *c)* tripartit în fascie, roşu, aur şi azur (LXIX, 4 şi 6); *d)* tripartit în fascie, roşu, argint şi azur [65] (LXIX, 5).

---

[57] v. stema însoţind în antet textul «*Hora Unirii*», pe o foaie volantă tipărită în ianuarie 1859 (Muz. de Ist. R.S.R., sala Cuza, vitrină).

[58] v. stema tipărită pe coperta lucrării *Colecţie de toate instrucţiunile şi dezlegările ce s-au dat în aplicaţie Nouei legi rurale*. Ediţie oficială. Buc., Impr. Statului, 1864.

[59] v. stema imprimată ca antet pe adresa nr. 574 din 17 decembrie 1865 a Serviciului Sanitar al Capitalei către Primarul comunei Bucureşti (v. Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Prim. oraş Buc., dos. 22/1860, f. 59).

[60] v. stema imprimată ca antet pe adresa nr. 38986 din 10 decembrie 1862 a Prefecturii Poliţiei Capitalei către membrii Municipalităţii bucureştene (v. ibidem, dos. 23/1860, f. 254), precum şi cea de pe adresa nr. 21115 din 10 iulie 1863 a Prefectului Capitalei către membrii aceleiaşi municipalităţi (v. ibidem, dos. 22/1860/, f. 27).

[61] v. amprenta sigilară în cerneală roşie, datată 1862, a Comisiei Tîrgului Odobeşti (în colecţia Ştefan Gorovei). Matricea respectivului sigiliu se află în colecţia maior Nicolae Deaconu din Lipova (jud. Arad).

[62] v. stema imprimată pe verso-ul fotografiei (de tip cabinet) reprezentînd pe Al. Papiu-Ilarian în 1864, executată în atelierul lui Carol Szathmary (colecţia Gustav Finkelstein).

[63] v. stema gravată pe matricea sigilară în bronz a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri al Ţării Româneşti (în perioada 1859—1861) aflată în colecţiile Muz. Ist. Mun. Buc. (Expoz. numis., sala I, vitrina 2).

[64] v. amprenta sigilară a Adunării Generale Elective a României aplicată în tuş roşu pe documentul nr. 651 din 25 mai/6 iunie 1866 (v. Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond Casa Regală, dos. 1/1866, f. 4).

[65] În albumul heraldic (EM. HAGI-MOSCO), *Steme boiereşti din România*, Buc., 1918, p. 5, pl. IV, fig. 6, stema familiei Cuza apare însă reprezentată cu fasciile în succesiunea azur, argint şi roşu. După unii heraldişti (I. N. Mănescu de pildă), înlocuirea fasciei de aur cu cea de argint s-ar fi produs în stema familiei Cuza după descăunarea şi mai apoi decesul fostului domnitor,

Timbrul va prezenta în numeroasele variante ale stemei Principatelor Unite, patru feluri de însemne, suprapunînd fie simbolurile Moldovei şi Ţării Româneşti, libere, neincluse într-un scut, fie ecusoanele acolate, fie scutul unic (fără partiţiuni, despicat sau scartelat), fie mantoul domnesc şi anume: 1) *coroana voivodală, a)* închisă, timbrînd emblemele libere ale celor două principate (LXI, 4); *b)* deschisă, timbrînd fie scutul scartelat (LXIX, 1—4 şi 6), fie mantoul adăpostind scutul despicat (LXV, 5); 2) *boneta princiară,* timbrînd fie ecusoanele acolate (LXII, 2 şi 6, LXIII, 2 şi 4), fie scutul unic, despicat (LXV, 1 şi 3, LXVI, 1—3, 5 şi 6, LXVIII, 5), fie scutul unic, scartelat (LXIX, 5), fie mantoul domnesc (LXVI, 4, LXVII, 4, LXIX, 4), fie concomitent şi scutul despicat şi mantoul (LXVI, 5); 3) *coroana princiară* semnalată în aceleaşi ipostaze ca şi boneta de acest fel: timbrînd ecusoanele acolate (LXII, 3, LXIII, 1, LXIV, 1 şi 2), apoi scutul unic, despicat (LXVII, 1—3, 5 şi 6), pe urmă mantoul domnesc (LXIX, 1—3), în sfîrşit, concomitent, atît scutul despicat cît şi mantoul (LXVII, 1, 2, 5 şi 6, LXVIII, 1); 4) *coroana regală* figurată fie sub aspectul ei clasic (fără tocă de purpură între arcurile perlate), fie în forma sa convenţională (cu o astfel de tocă, reprezentată în întregime, sau pe jumătate) [66], timbrînd de obicei mantoul (LXII, 2 şi 6, LXIII, 3, LXIV, 5 şi 6, LXV, 2—4, LXVI, 1—3 şi 6, LXVIII, 5, LXIX, 5 şi 6), mult mai rar ecusoanele acolate (LXII, 1 şi 5) sau scutul unic, despicat (LXVIII, 3).

Tenanţii. În varianta neoficializată a stemei Principatelor Unite, realizată de pictorul Szathmary la finele anului 1859 şi păstrată la începutul lui 1860 de către cabinetul Ion Ghica ca proiect de rezervă al armelor ţării (LXVII, 2), sînt reprezentaţi ca tenanţi ai scutului, la dextra un leopard lionat şi la senestra, o femeie dacă ţinînd în mîini o spadă şi o seceră, elemente inspirate direct din proiectul de stemă a Transilvaniei, alcătuit şi cerut la 1849 Curţii din Viena de către paşoptiştii ardeleni [67]. Desigur că aceşti tenanţi ar fi urmat să simbolizeze în stema Principatelor Unite pe românii transilvăneni, a căror reunire cu muntenii şi cu moldovenii constituia desigur dezideratul final al patrioţilor unionişti din toate cele trei ţări surori. Totuşi, dacă prudenţa excesivă a unor conducători politici din ambele principate în perioada 1859—1866, a respins integral o asemenea aluzie în stema de stat a Principatelor Unite, cei doi tenanţi, neacceptaţi în 1860, vor fi — cu oarecari diferenţe de amplasare şi de atribute — oficial incluşi în armele de stat ale României în uz între 1867—1872 [68] (LXX, 2—6).

---

fiii acestuia fiind cei care ar fi efectuat respectiva remaniere; cît priveşte reprezentările încă contemporane domniei lui Alexandru Ioan I în care fascia centrală ar apărea de argint, ea s-ar datora unor imprimări defectuoase ale stemei de stat pe antetele tipărite (fireşte necolorate) în care punctele simbolizînd aurul să nu fi fost întotdeauna vizibil redate.

[66] În armorialul european al secolelor XIX şi XX, reprezentarea coroanelor regale n-a respectat deseori canoanele impuse acestui gen de însemne de către arta heraldică clasică germană care înfăţişa o astfel de coroană încadrată de opt arcuri perlate (din care cinci vizibile) dar fără tocă de purpură între ele (v. A. und G. ORTLEB, *Kleines heraldisches Lexikon oder Handwörterbuch der mehr oder weniger gelbräuchlichen heraldischen Ausdrücke und ihrer Kurzgefassten Erklärung,* Kahla i. Th., f. a., p. 47, fig. 134); multe reprezentări de steme regale erau timbrate de coroane avînd între cele cinci arcuri perlate vizibile o tocă de purpură, redată fie pe jumătate (conform aspectelor coroanelor grand-ducale, v. ibidem, p. 32, fig. 65), fie în întregime, conform aspectului coroanelor ducale (în armorialul germanic întotdeauna suverane), v. ibidem, p. 44, fig. 122. În heraldica de stat a Principatelor Unite întîlnim coroane regale aparţinînd tuturor celor trei tipuri citate.

[67] v. MIHAI POPESCU, *op. cit.,* p. 216—218.

[68] Diferenţele de amplasare au constat în prezenţa, în stema finală din 1867, a femeii dace la dextra şi a leopardului lionat la senestra; cît privesc atributele din mîinile respectivului personaj feminin (spada şi secera din proiectul Szathmary din 1860) ele au fost înlocuite doar printr-un arpi (pumnal dac) ţinut în mîna dextră a simbolului Daciei Felix.

Suporții vor fi constituiți exclusiv din cei doi delfini afrontați, înfățișați în diferite modalități de reprezentare grafică (ușor curbați, puternic arcuiți ori sinuoși), cît și în trei variante cromatice: *a)* verzi și cu solzii cu reflexe aurii, *b)* de argint, *c)* în culori naturale. Rareori semnalați în tipul de stemă cu ecusoanele acolate (LXII, 1, 2, și 6), delfinii afrontați vor fi figurați permanent atît în tipul cu scutul și cîmpul unic (LXIV, 5 și 6), cît și în cel cu scutul scartelat (LXIX, 1—6), fiind reprezentați în mod facultativ în tipul cu scutul despicat (întîlniți mai frecvent în stemele de factură moldoveană, LXV, 2, 4 și 5, LXVI, 1 și 6).

Susținătorii vor fi alcătuiți din cele două stindarde romane încrucișate și terminate la extremitățile lor superioare prin diferite însemne (cununi de laur sau simbolurile heraldice ale celor două principate române) suprapunînd de fiecare parte cîte un cartel conținînd în general datele, înscrise în cifre latine, ale dublei alegeri a domnitorului Cuza pe tronurile Moldovei și Țării Românești. În stema de stat din perioada 1859—1866, vom semnala următoarele variante înregistrate în aspectul susținătorilor scutului și anume: *a)* stindarde romane prevăzute și cu o flamură tricoloră și avînd cartelele (cu cifrele XXIV și V) suprapuse fiecare de cîte o cunună deschisă de laur (LXVII, 2); *b)* stindarde dotate cu cartele înscrise cu datele menționate (în principiu cu cifrele în succesiunea V și XXIV în versiunile armoriate moldovene și XXIV și V în cele de proveniență munteană) și suprapuse fiecare de cîte o cunună de laur, deschisă sau închisă (acest gen de stindarde fiind cel mai frecvent întîlnit, de-a lungul celor 7 ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, (LXV, 3, LXVII, 5 și 6, LXVIII, 1); *c)* stindarde cu cartelele purtînd înscrise cele două date citate în cifre arabe, 5 și 24, fiecare dintre ele fiind suprapuse de cîte o cunună de laur închisă, la rîndul ei avînd plasat deasupra un cap de zimbru și respectiv o acvilă cruciată (LXIV, 5 și 6 și cu cifre latine, LXVIII, 5); *d)* stindarde cu cartelele purtînd înscrise cifrele latine cunoscute, suprapuse doar de simbolurile heraldice ale celor două principate române, fără cununi de laur, (LXVII, 4); *e)* stindarde avînd cartelele înscrise la dextra cu data de XXIV I(anuarie) și la senestra, cu data de V Ian(uarie), fiecare dintre ele fiind suprapuse de cîte o cunună deschisă de laur (LXIX, 1); *f)* stindarde cu cartelele purtînd la dextra cifrele V, XXIV Ian(uarie) și la senestra, inscripția XI (sic) Maju [69] (simbolizînd începutul domniei autoritare a domnitorului Cuza instaurată în țară în luna mai 1864), cele două cartele fiind suprapuse de cîte o cunună de laur, deschisă sau închisă (LXIX, 5 și 6). Trebuie să semnalăm că în general, stindardele cu cartelul avînd cifra V (respectiv 5) se găsesc lîngă cîmpul scutului conținînd simbolul Moldovei, iar cele cu cartelul purtînd cifra XXIV (respectiv 24), sînt amplasate lîngă cîmpul scutului cu acvila valahică; totuși se întîlnesc cazuri în care cartelele sînt greșit așezate (LXVIII, 5, LXIX, 2 și 3). Stindardele romane, aproape permanent prezente în tipul de stemă a Principatelor Unite cu scut unic și cu cîmpul fără partițiune, cît și în cel cu scut scartelat, vor figura facultativ în tipul de stemă cu scut despicat (fiind mai frecvent întîlnite în compozițiile armoriate de factură munteană) și nu vor apărea niciodată în stemele cu ecusoane acolate.

[69] Presupunem că inscripția de pe cartelul stindardului roman din senestra care indică clar data de «XI Mai» este datorată unei erori a executanților francezi ai respectivelor variante ale tipului cu stema scartelată de pe diferitele obiecte de podoabă sau de uz comun comandate la Paris de către Curtea domnească din București ulterior evenimentelor din mai 1864. Afirmăm aceasta întrucît data de 11 mai nu corespunde nici celei a loviturii de stat (2/14 mai 1864), nici celor ale plebiscitului dintre 10/22 și 14/26 mai și nici în sfîrșit datei comunicării rezultatelor respectivei consultări naționale, în speță 22 mai/3 iunie 1864, care a marcat începutul domniei autoritare a lui Alexandru Ioan Cuza.

Mantoul domnesc de purpură, căptuşit cu hermină şi bordat cu franjuri de aur, va fi frecvent semnalat în toate cele trei tipuri heraldice cunoscute ale armelor de stat din perioada 1859—1866 şi va prezenta următoarele variante: *a)* mantou specific armorialului moldovean, însoţit în general de trofee plasate la exteriorul său (LXV, 2—5, LXVII, 1, 2 şi 4); *b)* mantou caracteristic armorialului valah, însoţit uneori de trofee în interiorul său, dar niciodată la exterior (LXVII, 1 şi 2); *c)* mantou cu baza pronunţat încreţită în falduri mărunte (de asemenea de provenienţă munteană) [70] şi lipsit total de trofee (LXVII, 4). Din punct de vedere cromatic, purpura mantourilor din armele Principatelor Unite va fi redată fie în stacojiu (conform modului de reprezentare folosit de armorialul germanic), fie în carmin (conform modalităţii de figurare uzuală în armorialul italian) [71].

Deviza, în cele patru variante sus-amintite, va fi înscrisă pe o eşarfă — cîteodată de azur, alteori roşie — plasată la baza, dar fie în interiorul, fie la exteriorul mantoului domnesc. Trebuie de asemenea precizat că deviza « Unirea face tăria », a fost semnalată pe unele proiecte de emisiuni monetare ale Principatelor Unite din perioada 1860—1861, în timp ce celelalte trei au figurat în diversele compoziţii heraldice ale stemei ţării executate de diferiţi artişti (pictori, gravori, graficieni, etc.) de-a lungul întregii domnii a lui Alexandru Ioan Cuza.

Simbolurile puterii domneşti, sceptrul şi spada, vor fi reprezentate nu numai ţinute în gheare de către acvila valahică (deci, ca mobile în scut), dar şi ca ornamente exterioare ale stemei Principatelor Unite. Astfel, în această ultimă ipostază, respectivele atribute ale suveranităţii vor fi întîlnite exclusiv în armele de tip cu scut unic, despicat şi dotate cu mantou, în care postură vor fi figurate fie la exteriorul acestuia din urmă, flancînd coroane ce-l timbrează (conform armorialului moldovean), fie în interiorul mantoului, flancînd coroana suprapusă pe scut (conform armorialului muntean). În reprezentările aparţinînd tipului de stemă cu scut scartelat (dotat în permanenţă cu mantoul domnesc), prezenţa simbolurilor puterii de stat nu va fi niciodată semnalată.

Trofeele, alcătuite din drapele (cu flamuri de diferite forme şi dimensiuni), suliţe, puşti cu baionete, săbii, tunuri sau doar ţevi de tun, ghiulele, tobe, trompete etc. etc., vor însoţi de multe ori diverse steme ale Principatelor Unite fie de tipul cu ecusoane acolate (LXII, 1, LXIII, 2 şi 5), fie de cel cu scut unic, despicat (LXV, 2—5, LXVI, 1, 2 şi 4, LXVII, 1 şi 2), dar nu vor apărea niciodată reprezentate în tipul cu scut scartelat.

Încheind capitolul stemei de stat din perioada 1859—1866, trebuie să subliniem că lipsa ei de fixitate s-a datorat la început opoziţiei şi ulterior ezitărilor amintite ale unora dintre conducătorii politici ai celor două ţări române care considerau inoportună, ba chiar dăunătoare intereselor superioare ale Principatelor Unite instituirea oficială a însemnelor lor heraldice. Cît priveşte numărul mare de tipuri şi variante ale reprezentărilor armoriate apărute în decursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ele au două cauze: *a)* concurenţa ce am menţionat între armorialele de stat muntean şi moldovean şi *b)* lipsa de precizie, din punct de vedere heraldic, a descrierii elementelor constitutive ale stemelor elaborate de conducerea supremă în 1861 şi 1863. Totuşi, chiar şi în condiţiile de confuzie şi de reprezentare multiplă,

---

[70] Mantoul domnesc prezentînd numeroase încreţituri la bază apăruse reprezentat pentru prima oară pe sigiliul de stat din 1849 al lui Barbu Ştirbei (v. Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr., jud. Ilfov, nr. 3045), iar ulterior şi pe alte matrice sigilare ale aceluiaşi domnitor (v. de pildă amprenta, în tuş roşu, a unui sigiliu al numitului voievod aplicat pe întărirea sa domnească cu nr. 700 din 17 mai 1855 de pe raportul nr. 2951 din 8 mai 1855 al Departamentului Dreptăţii (în colecţia Gustav Finkelstein).

[71] v. şi I. N. MĂNESCU, *op, cit.*, p. 7 şi nota 24.

uneori nereglementară (din punct de vedere heraldic) şi aparent anarhică a armelor Principatelor Unite, socotim vrednic de relevat faptul că aceste însemne au constituit iniţial simbolul Unirii celor două ţări române, semnificînd apoi dorinţa de unificare completă a lor şi marcînd în sfîrşit, în limbajul specific artei blazonului, aspiraţiile de independenţă naţională spre care tindea de veacuri întreg poporul nostru.

În perioada ulterioară abdicării domnitorului Cuza şi pînă la venirea în ţară şi urcarea pe tron a succesorului său, semnalăm că Locotenenţa domnească, funcţionînd între 11/23 februarie şi 8/20 aprilie 1866, formată — după cum se ştie — din Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu şi Nicolae Haralambie, nu şi-a creat un sigiliu armoriat propriu, spre deosebire atît de Locotenenţa domnească din 1848 cît şi de Căimăcămia de trei din 1858, care îşi alcătuiseră fiecare cîte un însemn al autorităţii lor (XVII, 4 şi 5). Dovada că numita Locotenenţă n-a folosit nici un fel de sigiliu o constituie Mesajul acesteia la deschiderea Corpurilor Legiuitoare din aprilie 1866 în finalul cărui document, semnăturile celor trei înlocuitori de domn figurează însoţite de o pecete simulată, aplicată pe şnurul tricolor uzual, pecete ce reprezintă doar o bucată de ceară roşie de formă circulară neavînd imprimat pe ea nici un fel de sigiliu [72].

---

[72] v. Mesajul nr. 727 din 28 aprilie 1866 al Locotenenţei Domneşti la deschiderea Corpurilor Legiuitoare (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., dos. 331/1866—67, f. 265 verso).

CAPITOLUL 6

ROMÂNIA

a) Principatul, apoi regatul (1866—1947)

Deşi numele de România începuse să fie folosit — după cum am văzut, pe antetele unor autorităţi în diferite acte interne — încă din ultimii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, totuşi această denumire a statului nu va fi luată oficial decît în 1866, odată cu instalarea noii dinastii pe tronul ţării. Fireşte, printre alte îndatoriri însemnate în viaţa de stat, era necesar să se reglementeze şi reprezentarea oficială a armelor ţării. De aceea în Adunarea Electivă (din 1867 devenită Cameră a Deputaţilor), a fost depus încă din decembrie 1866, proiectul unei legi privind stabilirea stemei de stat, dezbaterile începute în cursul aceleiaşi luni continuîndu-se în cadrul înaltului for legislativ şi în anul următor, pînă la finele lui martie 1867; la această dată, Camera Deputaţilor, după vii controverse, admite cu 58 bile albe contra 16 negre (din totalul de 74 votanţi) proiectul de lege pentru fixarea şi stabilirea armelor României, raportor fiind Mihail Kogălniceanu [1]. La dezbaterile în cauză, după cum am mai menţionat, au participat cu intervenţii competente şi personalităţi precum acelaşi Mihail Kogălniceanu, cît şi Cezar Bolliac, D. A. Sturdza, Ion C. Brătianu, George Ghica ş.a. [2]

Supuse şi Senatului, în urma unor lungi discuţii purtate mai ales de către raportorul maturului corp în această problemă, senatorul Ştefan D. Grecianu [3], armele ţării, adoptate de Camera Deputaţilor la 30 martie 1867, au fost impuse şi celuilalt for din sistemul bicameral, pe considerentul că respectivele armerii fuseseră gravate pe monedele de aramă comandate în aprilie a aceluiaşi an la Londra, fără a se fi aşteptat în prealabil ca şi Senatul să se pronunţe favorabil în această chestiune. De aceea, pus în faţa unui fapt împlinit, maturul corp va fi obligat să accepte proiectul de stemă votat de Camera Deputaţilor, adoptîndu-l cu 27 bile albe contra 7 negre (din totalul de 34 votanţi) în şedinţa din 12/24 aprilie 1867 [4].

Conform legii — promulgate tot în cursul aceleiaşi luni aprilie 1867 — stema de stat a României avea următorul aspect: scutul scartelat, purtînd în cartierele 1 şi 4 (pe azur şi respectiv pe aur) o acvilă cruciată şi conturnată, cu zborul în jos,

[1] v. *Mon. jurn. of. al Rom.*, nr. 75 din 2/14 aprilie 1867, p. 450—451, şedinţa din 26 martie 1867, Supliment la nr. 75, continuarea şedinţei din această dată, p. 452—454; ibidem, nr. 77 din 5/17 aprilie 1867, şedinţa din 30 martie 1867, p. 467. V. şi gen. P. V. Năsturel, *Stema României*, p. 185—204 cît şi Ştefan D. Grecianu, *Eraldica română..*, p. 11—16.

[2] v. gen P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 190—202, cît şi St. D. Grecianu, *op. cit.*, p. 16—39.

[3] Dotat, după cum se ştie, cu serioase cunoştinţe în domeniul heraldicii, autor şi al unor contra-proiecte de stemă, respinse în acel moment, dar dintre care ultimul va fi acceptat cinci ani mai tîrziu.

[4] Dezbaterile în Senat, contra-proiectele St. D. Grecianu cît şi adoptarea proiectului de stemă a ţării de către maturul corp, v. ibidem, p. 43—67. V. şi Min. Af. Ext., Arh. ist., rola 67, vol. 126, dos. 55/1872, armele ţării de la 1867, legile din 30 martie (Cam. Dep.) şi 12 aprilie (Senat), cu o reproducere în desen a stemei de tip 1867.

în culori naturale, în cantonul superior senestru aflîndu-se un soare de aur; în cartierele 2 şi 3 (pe azur şi respectiv pe roşu) un cap de bour, de asemenea în culori naturale, cu o stea cu cinci raze de argint, purtînd în cantonul dextru, respectiv senestru superior, cîte o lună crai-nou din acelaşi metal. Ecusonul central, broşînd peste cele patru cartiere, va conţine stema noii dinastii, scartelat de argint şi negru. Scutul, timbrat de o coroană regală, este susţinut la dextra de o femeie dacă ţinînd în mîna dreaptă un arpi (pumnal dac), iar la senestra de un leopard lionat; sub tenanţi, o eşarfă albastră cu deviza în litere de aur: « *Nihil sine Deo* ». Totul sub un mantou de purpură tivit cu franjuri de aur, căptuşit cu hermină şi timbrat de asemenea de o coroană regală [5] (LXX, 3).

Acest însemn, oficial recunoscut atît în ţară cît şi peste hotare, va figura pe antetele, sigiliile şi ştampilele autorităţilor de stat, pe drapelele militare, pe monedele naţionale etc., de-a lungul întregii perioade dintre anii 1867—1872. Totuşi, în răstimpul menţionat trebuie să mai semnalăm şi cîteva steme prezentînd fie un interes heraldic, fie constituind variante ale armelor oficiale de la 1867. Astfel, în prima categorie includem stema aflată pe nasturii de livrea ai personalului Curţii princiare [6] ce reproduce tipul de arme al Principatelor Unite cu scutul despicat peste care broşează ecusonul scartelat al noii case domnitoare a ţării (LXX, 1), inspirat direct din stema (semnalată mai sus) aflată pe tronul Elenei Doamna, însemn ce se prezenta de asemenea cu un scut despicat peste care broşa ecusonul tripartit în fascie al familiei Cuza. În armele gravate pe nasturii menţionaţi (ce considerăm a fi fost executaţi după toate probabilităţile chiar în cursul anului 1866), primul cîmp al scutului conţine pe un tăiat de aur şi roşu, o acvilă valahică conturnată, cruciată dar neîncoronată şi fără atribute în gheare, în timp ce în cîmpul al doilea, un cap de zimbru, văzut din faţă şi cu o stea între coarne, broşează peste un tăiat de azur şi aur; peste tot, ecusonul scartelat argint şi negru al noii dinastii, scutul fiind timbrat de o coroană regală.

În categoria a doua, menţionăm varianta aflată chiar pe sigiliul de stat al domnitorului Carol, aplicat în tuş roşu pe un act din 1869 [7], în care stema ţării, aprobată oficial cu doi ani mai înainte, nu este redată conform legii din aprilie 1867, ci avînd tenanţii inversaţi, leopardul lionat la dextra şi femeia dacă la senestra (LXX, 2), poziţie în care se aflaseră figuraţi — după cum am văzut — în proiectul (de rezervă) al armelor Principatelor Unite executat de pictorul Szathmary la finele anului 1859 (LXVII, 2), precum şi apoi în primul proiect al stemei României propus în Camera Deputaţilor de guvernul Ion Ghica în decembrie 1866 şi respins la începutul anului următor [8]. De asemenea, mai semnalăm şi o altă variantă care se abate şi ea de la stema oficială din 1867 şi anume cea aflată ca antet pe o invitaţie din 31 decembrie 1869 la balul de Anul Nou oferit de Curtea domnească din Bucureşti [9]. În această reprezentare, stema României e înfăţişată cu armele Moldovei în cartierele 1 şi 4, cele ale Ţării Româneşti aflîndu-se în cartierele 2 şi 3; de asemenea

---

[5] v. gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 211—218 şi fig. 67 de la p. 215 şi IDEM, *Steagul, stema română . . .*, p. 97, fig. 33, ST. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 44—45, C. MOISIL, *Stema României*, p. 18—19 şi fig. 49 (extras).

[6] Nasturii se găsesc în posesia Ileanei Spătaru, provenind din colecţia G. Stratulat; confecţionaţi din argint, ⌀ 25, ei au fost comandaţi de domnitorul Carol I în Germania, deoarece pe verso se află numele fabricantului: A.S.S. Mann & Söhne — Ludenscheid.

[7] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arhiva familiei Emilian, A 1987, dos. 2440/1869/1, diploma nr. 1745 din 28 noembrie 1869 prin care domnitorul Carol recunoaşte naţionalitatea şi cetăţenia română lui Ştefan Emilian; documentul are aplicat sigiliul domnesc de stat descris supra.

[8] v. ST. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 3—4 şi anexa la p. 4, fig. 1.

[9] În colecţia autorului. Invitaţia este adresată Lt. colonelului Paul Cernovodeanu cu Doamna.

şi stema dinastică este inversată, prezentînd ecusonul scartelat, negru şi argint în loc de cel corect, argint şi negru (LXX, 5).

Armeriile de stat impuse Senatului şi acceptate forţat de maturul corp în 1867, sînt reluate în discuţie în cadrul acestui înalt for legislativ în cursul anului 1871 datorită probabil intervenţiilor heraldistului Ştefan D. Grecianu [10], un nou proiect de lege în acest sens, care modifica aspectul respectivelor armerii, fiind votat de Senat la 11 noiembrie 1871 [11] şi adoptat apoi şi de Camera Deputaţilor (raportor fiind tot acelaşi Ştefan Grecianu) în şedinţa din 6 martie 1872, cu 46 bile albe contra 31 negre (din totalul de 77 votanţi) [12].

Conform acestei legi, aprobată la 8 martie şi promulgată la 11 martie 1872, stema României avea următorul aspect: scutul scartelat, în primul cartier, pe azur, aflîndu-se o acvilă de aur cruciată şi încoronată din acelaşi metal, purtînd în gheara dextră spada şi în cea senestră sceptrul, de asemenea din acelaşi metal, flancată în cantonul superior dextru de un soare tot de aur; în cartierul doi, pe roşu, apare un cap de zimbru de aur cu o stea cu şase raze din acelaşi metal, flancat în cantonul superior senestru de o lună crai-nou, din acelaşi metal; în cartierul trei (simbolizînd Oltenia), pe roşu, aflăm un leu de aur, încoronat, ieşind dintr-o coroană antică din acelaşi metal şi flancat la dextra de o stea cu şase raze de asemenea de aur; în cartierul patru, pe azur, doi delfini afrontaţi de aur (simbolul ţărmurilor Mării Negre), ecusonul central conţinînd scartelatul de argint şi negru al casei domnitoare. Scutul, timbrat de o coroană regală, este susţinut de doi lei cu coada trecută printre picioare. Deviza, mantoul şi coroana acestuia, identice ca în stema din 1867 [13]. (LXXI, 1).

După ridicarea României la rangul de regat în anul 1881, stema ţării va suferi oarecare modificări (deşi acestea s-au înfăptuit prin uz şi nu printr-o lege specială în acest sens) şi anume: înlocuirea coroanei regale de aur ce timbra mantoul de purpură, prin coroana de oţel alcătuită din ţeava unui tun capturat de armata română în războiul de independenţă din 1877—1878, apoi schimbarea poziţiei cozilor celor doi lei servind ca suporţi ai scutului (care le avuseseră trecute printre picioare, acum fiind purtate pe spate [14]) cît şi în sfîrşit apariţia crucii ordinului Steaua României înfiinţat de Carol I la 1877 [15] (LXXI, 2).

Aceste armerii ale regatului României vor fi folosite de către întreaga administraţie de stat — fără a se înregistra variante de reprezentare — pînă în preajma

---

[10] cf. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 19 (extras).

[11] v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 74—79.

[12] v. *Mon.* Of. nr. 57 din 11 martie 1872; v. şi gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 219—221, ST. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 81—99 (dezbaterile, expunerea de motive şi proiectul de lege). Stema din 1872 a fost realizată grafic tot de Carol Popp de Szathmary (v. Muz. de Artă R.S.R., nr. inv. 4618).

[13] v. gen. P. V. NĂSTUREL, *Steagul, stema română . . .*, p. 105, fig. 35; ST. D. GRECIANU, *op. cit.*, anexa de la p. 49, fig. 9; C. MOISIL, *op. cit.*, p. 19, fig. 50 (extras), reproduce greşit (datorită desenului executat de D. Pecurariu) crucea ordinului «Steaua României» ca ornament exterior al scutului stemei din 1872, atunci cînd este unanim cunoscut faptul că numitul ordin a fost instituit de-abia la 1877 şi bineînţeles nici textul descrierii armelor ţării din legea alcătuită la 8 martie 1872 nu conţine vreo menţiune despre prezenţa acestui ordin printre elementele componente ale respectivei steme.

[14] Leii purtînd cozile printre picioare au fost aleşi ca suporţi ai stemei din 1872 fiindcă reprezentau aşa-numiţii «lei ai Daciei» de antică tradiţie pe meleagurile noastre (v. album, I, 2); s-a mai afirmat că poziţia respectivă simboliza şi dependenţa de Turcia ca putere suverană, drept pentru care în urma obţinerii independenţei de stat, leii au fost înfăţişaţi după 1878 purtînd cozile pe spate.

[15] v. gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 225, fig. 70 şi p. 226; IDEM, *Steagul, stema română . . .*, p. 106, fig. 35; C. MOISIL, *op. cit.*, p. 20, fig. 51 (extras).

primului război mondial. Totuşi, este cazul să semnalăm două tipuri de stemă întîlnite în armorialul de Curte şi conţinînd unele elemente heraldice interesante.

Astfel, primul tip, gravat pe un sigiliu în timbru-sec al regelui Carol I [16], reproduce fidel scutul cu armele cunoscute ale ţării, dar prezintă o caracteristică unică în heraldica de stat românească deoarece stema nu mai este adăpostită sub un mantou ci sub un pavilion (dotat deci şi cu baldachinul respectiv), compoziţia armoriată posedînd şi un gonfalon (cu scutul dinastic încoronat regal) plasat deasupra coroanei ce timbrează pavilionul (LXXII, 3). Al doilea tip, pictat pe un serviciu de masă în porţelan de Sèvres, prezintă ca structură, mari asemănări cu stema scartelată reprodusă pe vesela comandată de domnitorul Cuza în 1864 aceleiaşi manufacturi franceze. Este cert că serviciul executat pentru Carol I [17] a fost alcătuit după modelul celui dotat cu stema Principatelor Unite aflat în colecţia manufacturii din Sèvres, deoarece în afara identităţii chenarului farfuriilor, a unor similitudini pronunţate ale aspectului mantoului şi al coroanei ce-l timbrează, cît şi al eşarfei plasată în afara aceluiaşi mantou, dar mai ales prezenţa — unică într-o stemă a regatului României — a celor două stindarde romane încrucişate, cu cartelele (fireşte fără inscripţii) suprapuse de cîte o coroană de laur deschisă (LXXII, 4), vădeşte un împrumut direct din zestrea heraldică a fostului însemn de stat din perioada 1864—1866.

În urma desăvîrşirii unităţii naţionale de stat a României la 1918, se impunea fireşte şi o remaniere a stemei ţării. Diversele comisii înfiinţate în acest scop încă din 1919 n-au dat rezultate eficiente pînă în 1920, cînd o nouă comisie, într-o componenţă mai numeroasă şi alcătuită şi din specialişti în heraldică, a elaborat şi realizat în anul următor noua stemă a României, care a şi fost promulgată prin legea din 23 iunie 1921 [18]. Conform acestei legi, armeriile noastre de stat au avut următorul aspect: scut de azur cu o acvilă de aur, cruciată, încoronată şi cu atributele suverane (spada în gheara dextră şi sceptrul în cea senestră) din acelaşi metal, purtînd pe piept un scut scartelat, avînd la bază un triunghi în şef şi pe centru un ecuson în abis. În cartierul unu, pe azur, o acvilă cruciată de aur cu ciocul şi ghearele roşii, asuprită la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou din acelaşi metal (Ţara Românească); în cartierul doi, pe roşu, un cap de zimbru în culori naturale, cu o stea cu cinci raze de aur între coarne, flancată la dextra de un soare şi la senestra de o lună conturnată, din acelaşi metal (Moldova); în cartierul trei, pe roşu, un leu de aur trecînd spre dextra pe un pod din acelaşi metal, înălţat peste valuri în culori naturale (Oltenia şi Banatul); în cartierul patru, tăiat printr-o fascie roşie, în primul cîmp, de azur, o acvilă neagră ieşind din linia fasciei, limbată roşu şi însoţită la dextra de un soare şi la senestra de o lună conturnată, ambele de aur; în cîmpul al doilea, pe aur, şapte turnuri roşii, plasate 3, 4 (Transilvania); în triunghiul în şef de la baza scutului, pe azur, doi delfini afrontaţi, de aur (Dobrogea). Ecusonul în abis conţine scartelatul de argint şi negru al casei domnitoare. Scutul cu acvila este timbrat de coroana de oţel, susţinut de doi lei de aur, limbaţi roşu, şi decorat cu colanul ordinului Carol I. Deviza « *Nihil Sine Deo* » se află înscrisă pe o eşarfă de azur cu litere de aur, plasată dedesubtul scutului şi a celor doi suporţi. Totul este aşezat sub un

---

[16] v. scrisoarea de acreditare din 27 aprilie 1896 prin care Constantin Chiru, directorul general al P.T.T. din România este abilitat să negocieze, să încheie şi să semneze un acord telegrafic între ţara noastră şi Bulgaria (în posesia Petre V. Chiru).

[17] Unele piese din acest serviciu se află în patrimoniul Muz. Ist. Mun. Buc., altele în cel al Muz. de Ist. al R.S.R. S-ar părea că e vorba chiar de o transformare a serviciului de masă al domnitorului Cuza şi nu de o nouă comandă a lui Carol I.

[18] v. Mon. Of. nr. 92 din 29 iunie 1921.

mantou de purpură, tivit cu franjuri de aur, căptuşit cu hermină şi timbrat de o coroană regală de aur [19] (LXXI, 6).

Această stemă a fost folosită în perioada 1921—1947, după care, în urma abolirii monarhiei şi proclamării Republicii Populare Române, ea a fost înlocuită cu însemnele noii orînduiri de stat.

b) Republica Populară Română (1947—1965)

Instaurarea regimului republican în România, care aducea cu sine nu numai o schimbare a formei de stat, dar şi o adîncă prefacere de ordin politic şi social, a necesitat fireşte înlocuirea imediată a vechilor însemne monarhice ale ţării cu cele ale noii orînduiri instaurate la 30 decembrie 1947. Astfel, în primele zile ale anului 1948, o nouă stemă de stat a fost instituită, alcătuirea ei prezentînd însă aspectul de emblemă, neavînd nici scut şi nici ornamentele exterioare ale unei steme propriu-zise. Într-o versiune iniţială (care n-a avut efectiv circulaţie), acest însemn se compunea dintr-o cunună de spice de grîu în culori naturale legată la bază cu o panglică tricoloră pe care se aflau înscrise iniţialele Republicii Populare Române, în interiorul căreia apărea un peisaj de asemenea în culori naturale, alcătuit dintr-un tractor arînd spre senestra un cîmp la marginea căruia se profila un grup de trei furnale, deasupra tuturor acestor elemente fiind reprezentat un soare-răsare emanînd fascicule de raze dispuse în evantai [20].

Acest însemn provizoriu a fost curînd preschimbat şi anume la 28 martie 1948 [21] cu un altul în care, tractorul şi furnalele nu mai erau reprezentate, spaţiul ocupat de respectivele elemente fiind de data aceasta înlocuit de o pajişte verde situată la marginea unei păduri de brazi plasate în centrul emblemei, avînd la senestra o sondă deasupra căreia se înalţă un masiv muntos, tot peisajul, în culori naturale şi luminat de soarele-răsare emanînd fascicule de raze dispuse în evantai, fiind cuprins în interiorul unei cununi de spice de grîu cu acelaşi aspect şi menţinînd aceleaşi atribute ca în însemnul provizoriu anterior descris (LXXII, 1).

O remaniere a acestei embleme se va produce în 24 septembrie 1952 [22] cu care prilej, între extremităţile superioare ale cununii de spice de grîu, va apărea plasată o stea roşie în cinci colţuri (LXXII, 2).

c) Republica Socialistă România

Cu ocazia proclamării în 1965 a Republicii Socialiste România, noua emblemă de stat, foarte asemănătoare cu precedenta, va prezenta totuşi două deosebiri sensibile şi anume: *a)* terasa de la baza peisajului este înlocuită cu o fîşie albastră, simbolizînd rîurile ţării, a căror importanţă a crescut dat fiind extinderea masivă

---

[19] v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 20—21 şi fig. 52 (extras).

[20] v. Decretul nr. 3 din 8 ianuarie 1948 privind fixarea atribuţiilor Prezidiului Republicii Populare Române, publicat în Mon. Of., CXVI, 1948, nr. 7 din 9 ianuarie, p. 154.

[21] v. Constituţia R.P.R. din 28 martie 1948, art. 103, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 30 martie 1948.

[22] v. Constituţia R.P.R. din 24 septembrie 1952, art. 102, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 27 septembrie 1952.

a rețelei hidro-energetice prin construirea însemnatelor baraje de la Bicaz, Argeș, Porțile de Fier etc.; *b)* panglica tricoloră ce leagă la bază cununa de spice poartă inscripția: pe porțiunea de la dextra cuvîntul Republica, pe cea de la senestra cuvîntul Socialistă, iar pe porțiunea centrală (în caractere mai mari) R O M Â N I A. Denumirea țării este plasată pe toate cele trei culori ale tricolorului fasciat (ca dealtfel anterior și inițialele R.P.R.), în timp ce celelalte două cuvinte, doar pe culoarea galbenă a drapelului orizontal [23] (LXXII, 3).

Cu aceasta încheiem prezentarea evoluției stemei de stat a României moderne de la mijlocul veacului trecut și pînă în zilele noastre.

---

[23] v. Constituția R.S.R. din 21 august 1965, titlul VIII, art. 109 asupra însemnelor R.S.R., în Bul. Of. al R.S.R., nr. 1 din 21 august 1965; v. și Decretul nr. 972 privind însemnele R.S.R. în Bul. Of. al R.S.R., nr. 141 din 5 noiembrie 1968, anexa nr. 1.

CAPITOLUL 7

STEME BOIEREŞTI

A. MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ

a) Epoca clasică (sec. XIV–XVI)

Problema existenţei şi valabilităţii stemelor boiereşti în Ţara Românească şi Moldova a suscitat ample discuţii şi multiple controverse între heraldiştii români. În introducerea studiului de faţă am abordat această problemă, tratînd-o însă în ansamblul ei, adică enunţînd anumite constatări cu caracter general, atît cît era necesar pentru o asemenea succintă prezentare de debut. De data aceasta însă este cazul să intrăm în amănunte şi să documentăm temeinic susţinerile cît şi concluziile la care am ajuns după preocupări de peste trei decenii în domeniul heraldicii boiereşti din Ţara Românească şi Moldova.

După cum am afirmat în introducere, amintim că în nici o perioadă a istoriei celor două ţări nu s-a înregistrat cazul ca vreunul din voievozii munteni sau moldoveni să confere sau să pună în discuţie problema conferirii sau recunoaşterii vreunui titlu nobiliar de factură occidentală boierilor lor, titlu însoţit şi de stema aferentă. Cu toate acestea, apariţia însemnelor heraldice boiereşti este cert constatată documentar în Moldova la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi în Ţara Românească la începutul celui de al XV-lea, fapt ce necesită explicaţii atît privitor la provenienţa cît şi la valabilitatea acestor steme nobiliare.

O constatare ce se impune de la început în acest domeniu se referă la împrejurarea că de-a lungul veacurilor, boierimea moldo-valahă a manifestat în mod constant o dorinţă vie de a poseda însemne heraldice şi de a uza de ele, gravîndu-le în deosebi pe sigiliile cu care îşi întărea atît actele oficiale de stat, cît şi cele private, de familie sau de afaceri. În această situaţie, respectivele însemne intră — după cum am mai spus — în categoria aşa-numitelor *arme de asumpţiune*, adică dobîndite prin auto-concedare; întrucît ulterior n-a mai intervenit — ca în cazul stemelor occidentale sau central europene — o confirmare a lor de către un suzeran oarecare, în cazul în speţă a domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, devenind astfel *arme de concesiune*, problema autenticităţii şi valabilităţii lor se pune în mod direct şi obligatoriu.

Dacă ţinem seama de faptul că stemele sigilare boiereşti (gravate pe inele sau pe peceţi de buzunar sau de masă) serveau la întărirea semnăturii posesorilor lor pe acte oficiale de stat de cea mai mare însemnătate (tratate de pace, tratate de alianţă, acte de omagiu, etc.), întărind în acelaşi timp semnătura însăşi a domnului ţării — conferindu-i astfel un plus de autoritate — este greu de presupus că ele nu erau aprobate şi recunoscute cel puţin de fapt, în mod tacit, de către voievozii munteni sau moldoveni care îngăduiau ca pecetea domnească să fie flancată de peceţile armoriate ale sfetnicilor şi dregătorilor din divanul ţării. Această practică, constantă în diplomatica celor două ţări româneşti de-a lungul veacurilor, nu poate fi explicată — raliindu-ne părerii în acest sens a regretatului prof. C. Moi-

sil [1] — decît prin existenţa unui drept cutumiar (binecunoscutul obicei al pămîntului) care în unele cazuri s-a bucurat de mai multă autoritate decît însuşi dreptul scris; în cazul de faţă este mai mult decît probabil că folosirea cît şi transmisiunea stemelor boiereşti moldovene şi muntene — atît la epoca apariţiei lor cît şi ulterior — să fi fost supuse autorităţii unor dispoziţii avînd un caracter consuetudinar, care din pricina facturii lor orale, nefiind nicăieri consemnate, nu s-au putut păstra pentru posteritate. În orice caz, în absenţa unui drept heraldic românesc scris, existenţa *de fapt* a stemelor boiereşti, cît şi folosirea lor constantă şi oficială în toată seria de documente emise de cancelariile domneşti — moldoveană şi munteană — ne indică clar recunoaşterea lor, într-un sens, şi *de drept*, ca însemne autentice, investite cu autoritatea indispensabil necesară întrebuinţării lor în locurile şi cazurile arătate.

În momentul apariţiei lor, aceste steme sigilare boiereşti — concepute în genere conform regulilor heraldice pe atunci în vigoare în regatele Ungariei şi Poloniei, cît şi în principatul Transilvaniei — au fost folosite de posesorii lor atît pe peceţile atîrnate, cît şi pe cele aplicate direct pe documente. Hrisoavele domneşti cosigilate, dotate cu capsule sigilare atîrnate, ale boierilor divanului sau altor mari dregători, au fost folosite de către cancelaria domnească a Moldovei între secolele XIV—XVI atît pe documente externe de felul celor amintite mai sus, cît şi pe acte interne, ca de pildă întăriri de judecăţi asupra posesiunii de moşii boiereşti sau mănăstireşti, confirmări de donaţiuni domneşti sau boiereşti, ori de cumpărări de proprietăţi imobiliare etc. etc. În Ţara Românească la aceeaşi epocă, folosirea hrisoavelor prevăzute cu sigilii multiple şi atîrnate va fi mai restrînsă decît în Moldova, acest gen de documente fiind emis de cancelaria principatului muntean numai pentru acte privind relaţiile externe ale ţării nu şi pentru cele cu caracter intern [2].

Examinînd respectivele acte cosigilate cu peceţi atîrnate provenind din cancelariile celor două ţări româneşti, constatăm că peceţile boiereşti, confecţionate din ceară de sigilat în diverse culori (de regulă verde sau neagră, uneori în Ţara Românească şi în ceară albă, cea roşie fiind un apanaj exclusiv al Domnului ţării), erau incluse în capsule (căuşuri) din ceară de albine, în majoritatea cazurilor mult mai redus dimensionate decît cele domneşti. Întrucît ca formă şi aspect general se înregistrează destule deosebiri între acest fel de însemne sigilare din Moldova şi cele din Ţara Românească, vom analiza separat fiecare din cele două categorii de astfel de reprezentări de sfragistică heraldică.

Studiul diplomaticii moldovene din veacurile XIV—XVI ne arată că peceţile boiereşti de la acea epocă — atîrnate sau aplicate — se prezintă în genere sub o formă circulară (mai rareori ovală sau octogonală), avînd în bordură — liniară sau perlată — legenda în caractere chirilice, cuprinzînd numele şi dregătoria posesorului lor, iar pe centru, în majoritatea cazurilor incluse în scuturi de format francez sau germanic, mai rar direct în mijlocul sigiliului, cîte o mobilă heraldică sau respectiv cîte o emblemă. Mobilele conţinute în scuturile amintite sînt fie figurative, fie mai ales simple semne grafice al căror caracter alfabetic rămîne discutabil. În prima categorie (LXXXVII, 1, 2, 4—6, LXXXVIII, 1, 2, 5 şi 6) întîlnim, ca şi în stemele nobiliare contemporane, transilvănene şi poloneze, reprezentări de arme (arcuri, săgeţi), aştri (soare, lună crai-nou, stele cu cinci sau şase raze), animale (şerpi, acvile), plante (flori de crin, stilizate sau nu), cruci (simple, duble, triple sau însoţite de aştri plasaţi în diferite poziţii), alte obiecte (ancoră, precum şi

---

[1] v. CONST. MOISIL, *O pagină de heraldică românească veche*, Bucureşti, 1949, p. 8 — 9.
[2] v. EMIL VÎRTOSU, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 337, precum şi IDEM, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în D.I.R., Introd., vol. II, Buc., 1956, p. 409—410.

reprezentări neidentificabile, fie din cauza imprimării defectuoase a peceţilor, fie din proasta lor stare de conservare)[3]; în cea de a doua categorie (LXXXVII, 3, LXXXVIII, 3 şi 4) se includ aşa-numitele sigle heraldice, frecvente în special în stemele polono-lituaniene de la acea epocă, însemne cu caracter geometric, uneori sub formă de litere împerecheate şi cu semnificaţie fie directă, fie simbolică. Mobilele întîlnite în heraldica Moldovei din această perioadă, sînt de certă influenţă externă; ca şi în sigiliile armoriate ale nobilimii celor două regate vecine, scuturile din stemele boierilor moldoveni nu sînt însoţite — cu cîteva excepţii doar[4] — de vreunul din ornamentele lor exterioare (devenite ulterior uzuale), precum coroană, coif, lambrechini, tenanţi sau suporţi, deviză, etc.; de asemenea nu este redată nici reprezentarea simbolică a culorilor ce va fi, în heraldica europeană, reglementată şi generalizată ulterior[5]. Referitor la siglele întîlnite mai ales în herburile polono-lituane, insuficienţa studiilor privind corelaţia între respectivele herburi şi reprezentările de pe stemele boierimii moldovene, nu ne îngăduie încă să ne putem pronunţa cu certitudine; semnalăm doar cu titlu provizoriu că ar fi posibil ca între cele două heraldici în cauză să nu existe neapărat un raport de descendenţă, în sensul că arta blazonului în Moldova să fie în mod obligatoriu tributară — sub aspectul prezenţei amintitelor sigle — celei polono-lituane. Un examen amănunţit, în măsura posibilului, asupra unei heraldici dezvoltate între secolele XIII—XIV în spaţiul geografic cuprinzînd teritoriile maramureşene, nord-moldovene şi sud-galiţiene, heraldică derivînd direct din herbul Sas aparţinînd familiei voievodului Dragoş, ar putea permite susţinerea ipotezei foarte plauzibile a unei scoborîri din aceste prototipuri dragoside pe de o parte a elementelor întîlnite în unele steme gentilice poloneze şi lituaniene, pe de alta a celor aflate în sigiliile armoriate ale boierilor moldoveni din epoca clasică a heraldicii respectivului principat. Observarea chiar superficială a siglelor de tip herbul Sas aflate în cele două categorii de armoriale menţionate mai sus, ne-ar putea indica — după părerea noastră — înrudirea între heraldica lituano-polonă şi cea moldoveană ca rezultanta unui proces de influenţă nu prin filiaţiune directă, ci printr-una colaterală, ambele derivînd deci dintr-un prototip comun, dezvoltîndu-se ulterior în paralel, şi păstrîndu-şi fiecare specificul propriu.

În privinţa heraldicii boiereşti muntene de la aceeaşi epocă, trebuie să subliniem că — în afara faptului că este constatată documentar cu cîteva decenii mai tîrziu decît cea moldoveană de categorie similară — ea nu va prezenta, sub nici o formă, caracteristici deosebite, fiind în genere tributară heraldicii transilvane contemporane. Peceţile — atîrnate sau aplicate — ale boierilor din Ţara Românească între secolele XV şi XVI (conservate în mult mai mică măsură şi într-o stare mai puţin bună decît cele din Moldova), se înfăţişează din punct de vedere al aspectului, sub formă fie circulară, fie ovală sau octogonală, dotate cu o bordură liniară sau perlată în care se înscrie şi legenda — îndeobşte în caractere chirilice — conţinînd numele şi atribuţia dregătorului respectiv. Ca mobile heraldice aceste peceţi includ, fie în scuturi de format în genere germanic, fie direct în cîmpul sigilar, elemente ca: arme (buzdugan, săgeţi), aştri (soare, lună crai-nou, stele cu număr variabil de raze), cruci (de felurite dimensiuni şi formate), animale (vultur, cal), animale himerice (vultur bicefal), plante (flori de crin), alte obiecte (cheie, toiag), precum

---

[3] v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 10.

[4] Printre aceste excepţii, v. stema lui Mihail logofătul, dregător al lui Petru III Aron (în albumul nostru, LXXXVI, 4), stemă dotată cu coif, cimier (repetînd mobila din scut, un cap de şarpe-balaur) şi lambrechini.

[5] v. p. 67, nota 86 din capitolul dedicat stemei Ţării Româneşti.

şi figuri umane (cavaler, cap de om cu căciulă, busturi omeneşti afrontate), etc. [6] (LXXXIX, 1—6). Comparativ cu reprezentările de pe peceţile contemporane ale boierilor moldoveni, cele din Ţara Românească, în această primă perioadă de dezvoltare a heraldicii în ţările române, înfăţişează în genere mobile avînd un aspect mai arhaic, de o factură mai mult emblematică decît heraldică, iar din punct de vedere iconografic — după cum am mai afirmat — tributare în cea mai mare măsură armorialului extern de la acea epocă. În plus, unii dintre boierii munteni mai întrebuinţau în chip de peceţi şi geme antice, gravate cu diverse divinităţi păgîne sau cu alte reprezentări simbolice din tradiţia religioasă greco-romană, obicei statornicit în Ţara Românească prin filieră bizantină.

În privinţa tehnicii sigilare întrebuinţate de cancelariile domneşti din ţările române, anumite similitudini pot fi observate. În cazul sigiliilor aplicate, ele erau fie în ceară (în culorile avînd dreptul a fi folosite de boieri: verde, negru sau alb), fie în negru de fum; cît priveşte peceţile atîrnate, ele îşi suspendau capsulele cerate de hrisovul respectiv fie prin fîşii de piele sau pergament (purtînd uneori o inscripţie cu numele şi dregătoria posesorului), fie prin şnururi de mătase de culoare verde, albastră sau neagră, de o grosime fireşte mai redusă decît cel de mătase roşie al Domnului ţării. Referitor la numărul acestor peceţi atîrnate, el era variabil — în funcţie de însemnătatea actului emis — pornind de la un minim de trei şi ajungînd pînă la 22 de sigilii pe acelaşi document [7].

Contestatarii existenţei unei heraldici autohtone — începînd cu Ştefan D. Grecianu — au negat orice valoare heraldicii sigilare, pe care tocmai se bazează cele mai vechi şi mai autentice reprezentări din domeniul artei blazonului în ţările române. Valabilitatea stemelor de pe peceţile boiereşti — atît moldovene cît şi muntene — mai ales în primele două perioade de dezvoltare ale heraldicii moldo-valahe, a fost tăgăduită de aceşti contestatari pe următoarele considerente:

a) unele dintre piesele ce mobilează scuturile sau cîmpul sigilar al peceţilor în cauză, ar fi nişte simple figuri geometrice (avînd uneori un caracter ornamental) şi nu elemente heraldice propriu-zise;

b) în unele cazuri, se constată că aceleaşi reprezentări heraldice au fost folosite — concomitent sau succesiv — de mai multe persoane fie înrudite, fie neavînd vreo legătură de rudenie între ele;

c) aceleaşi personaje apar la epoci diferite cu peceţi heraldice în care elementele componente ale stemei sau emblemei respective, variază de la un sigiliu la altul [8].

Prima obiecţiune, care se referă în special la siglele din peceţile boiereşti moldovene din secolele XIV—XVI, indică din partea autorilor ei o cunoaştere insuficientă a heraldicii Moldovei, cît şi a celei polono-lituane, întrucît reprezentările de format geometric constituie tocmai specificul împerecherilor de monograme sau figuraţiilor ermetice întîlnite încă din perioada arhaică în numitele arte heraldice. Elementele vizate de obiecţiunea enunţată pe primul loc, formează incontestabil mobile heraldice în toată regula (recunoscute ca atare şi în arta blazonului din ţările germanice, scandinave, ruseşti) cu egală valoare cu reprezentările figurative curente în heraldica europeană generală.

Cît priveşte a doua obiecţiune referitoare la lipsa exclusivităţii însemnului sigilar, problema se pune sub un dublu aspect: *a)* al frecvenţei cu care apar unele

---

[6] v. IOAN BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în secolele XV şi XVI*, Vol. I, 1413—1508, Buc. 1905, p. 248, 249, 254, 263, 276, 293, 297, 300, 303, 307, 327, 355, etc.

[7] v. E. VÎRTOSU, *op. cit.*, p. 432—433.

[8] v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 7.

mobile în heraldica continentală curentă, aceleaşi elemente (spre ex. leu, vultur, spadă, stea, floare, etc. etc.,) putînd fi adoptate în decursul vremurilor de persoane aparţinînd familiilor din cele mai diverse ţări sau regiuni şi *b)* al uzurpării unor atari mobile — caz de asemenea întîlnit uzual şi în arta blazonului din diferitele state europene — printr-o substituire conştientă şi voluntară de către uzurpator a pieselor din stema fie a unui învins în luptă, fie a unei persoane căreia i se revendica posesiunea unui domeniu feudal în litigiu, fie în sfîrşit prin simpla găsire şi însuşire a unui însemn sigilar armoriat (în genere prin capturi de război). În cazul ce ne priveşte, putem afirma că dacă într-adevăr se întîlnesc uneori prilejuri în care se constată fie identitatea obiectului, fie identitatea reprezentării unor elemente heraldice pe stemele sigilare ale unor boieri munteni sau moldoveni, diferiţi ca apartenenţă familială, faptul nu constituie în primul rînd un fenomen generalizat şi apoi el nu prezintă neapărat semnificaţia negativă dată de contestatarii existenţei unei heraldici autohtone. Prezenţa concomitentă pe un document a două sigilii boiereşti cu steme identice, sau a unui acelaşi sigiliu folosit de posesori total diferiţi se poate datora şi împrejurării că unul dintre semnatari, neavînd la dispoziţie, din diferite pricini, sigiliul său propriu în momentul pecetluirii actului respectiv, a recurs la serviciile altui dregător, împrumutîndu-i pecetea şi folosind-o întocmai ca şi posesorul autentic [9]. Cazuri de acest fel se întîlnesc şi în diplomatica multor ţări din centrul sau occidentul Europei şi n-au fost niciodată interpretate în sensul negării existenţei sau valabilităţii heraldicii nobiliare a acestor state. În concluzie, indiferent de modul de dobîndire şi de întrebuinţare a acestor sigilii comune mai multor persoane, fenomenul substituirii de stemă fiind curent întîlnit în ştiinţa armeriilor europene, desigur nici ţările române n-au făcut în acest sens excepţie.

În sfîrşit în ceea ce priveşte ultima obiecţiune care constă în faptul că un acelaşi personaj a folosit succesiv, la epoci diferite, mai multe reprezentări heraldice pe sigiliile sale (ceea ce ar împieta asupra permanenţei şi fixităţii elementelor componente ale unui blazon în general), trebuie să amintim că tocmai caracterul de arme de asumpţiune al stemelor boiereşti moldo-valahe îngăduie, ba chiar facilitează, o asemenea varietate de reprezentări, e drept în dauna imuabilităţii care caracterizează armeriile conferite. Această varietate se poate referi şi la cazul cînd ascendenţii şi descendenţii unei aceleiaşi familii uzează de steme sigilare diferite, împrejurare de asemenea semnalată în sfragistica boierească moldo-valahă de la acea epocă.

În consecinţă, lipsa unei permanenţe în reprezentările mobilelor din stemele sigilare boiereşti — lipsă datorată exclusiv sistemului de auto-conferire folosit — nu poate constitui — după părerea noastră — un motiv de contestare a heraldicii boiereşti din cele două ţări româneşti. Fluctuaţiile ce se constată fiind tocmai rezultanta acestui mod tipic de însuşire a blazonului, libertatea de a şi-l alege a avut-o, în egală măsură, oricare dintre boieri, neexistînd nici o îngrădire în acest sens, ca în cazul stemelor conferite. De aceea şi problema transmisiunii ereditare a acestor steme a fost pusă în discuţie într-o foarte mică măsură, tocmai pe considerentul că în rare ocazii s-a putut vorbi de o reprezentare unică, exclusivă, a armeriilor unei familii boiereşti, fie din Moldova, fie din Ţara Românească, perpetuată neschimbat de-a lungul veacurilor, constituind un însemn propriu, specific şi imuabil, al respectivului neam nobiliar. Dealtfel în momentul cînd, în secolul al XIX-lea, stemele boiereşti moldo-valahe vor fi heraldizate după normele cele mai stricte ale ştiinţei blazonului, multe dintre ele vor îngloba în cartierele lor aceste multiple reprezentări preluate după diferitele sigilii heraldice posedate în timp de membrii

---

[9] v. ibidem, p. 10.

aceleiaşi familii, reunind astfel într-o stemă unică mai toate elementele apărute de-a lungul veacurilor în reprezentările sigilare amintite.

În concluzie, din analizarea vestigiilor — în covîrşitoare majoritate de ordin sigilar [10] — din prima epocă (clasică) a heraldicii boiereşti muntene şi moldovene, putem desprinde constatarea că arta blazonului nobiliar în cele două ţări a suferit influenţe diverse de la un principat la altul, prezentînd deci un aspect şi o evoluţie diferită.

În Moldova, precum am văzut, heraldica boierească s-a dezvoltat pe de o parte dintr-un prototip arhaic de influenţă transilvană (herbul Sas, care a avut înrîuriri directe şi asupra armorialului polono-lituan) în ceea ce privesc reprezentările simbolice de tip geometric (LXXXVI, 3, 5 şi 6, LXXXVII, 3 şi 5, LXXXVIII, 3 şi 4), iar pe de altă parte, din elemente figurative (LXXXVI, 2 şi 4, LXXXVII, 1, 2, 4 şi 6, XXXVIII, 1, 2, 5 şi 6 etc.).

Referitor la Ţara Românească, arta blazonului boieresc n-a prezentat, în aceeaşi perioadă clasică, caracteristici specifice, ea fiind influenţată în cea mai mare măsură de reprezentările de acest fel transilvane, avînd doar o singură particularitate distinctă şi anume aspectul ei emblematic destul de accentuat; astfel, în peceţile nobiliare muntene vor apărea în bună măsură atît mobile heraldice neincluse în scuturi ci plasate direct în cîmpul sigilar, cît şi imprimări de geme antice gravate cu divinităţi sau simboluri religioase ale cultului greco-roman şi ulterior creştin, obicei practicat încă din antichitate şi perpetuat la noi prin influenţă directă bizantină (pentru exemplificarea caracteristicilor heraldicii boiereşti muntene din epoca studiată, v. LXXXVI, 1, LXXXIX, 1—6).

b) Epoca medie (sec. XVI—XVIII)

S-a afirmat de către unii cercetători [11] că instaurarea, la mijlocul veacului al XVI-lea, a apăsătoarei dominaţii otomane în ţările române, — care fireşte nu acorda nici o preţuire însemnelor heraldice — ar fi influenţat negativ şi evoluţia heraldicii noastre autohtone, în sensul creării unor premise care să ducă treptat la o decadenţă a artei blazonului pe meleagurile româneşti. Această părere, aparent plauzibilă, a fost pînă în prezent general admisă în studiile de specialitate, invocîndu-se în sprijinul ei anumite reprezentări «heraldice» sigilare aparţinînd sfragisticii boiereşti muntene şi moldovene din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, foarte rudimentare ca înfăţişare, în care nu numai că nu se mai putea vorbi de păstrarea unor reguli ale artei blazonului, dar însuşi aspectul caricatural al elementelor orînduite totuşi într-o grupare amintind vag o stemă, îngăduia cu greutate încadrarea unor asemenea producţiuni măcar şi la periferia celor heraldice.

Nu tăgăduim existenţa unor astfel de reprezentări [12] aparţinînd în genere micii boierimi locale moldo-valahe, lipsită de posibilitatea de a-şi grava însemnele sigilare în Transilvania sau în Polonia aşa cum o făceau adesea marii dregători;

[10] Printre puţinele vestigii epigrafice de heraldică boierească din epoca clasică, putem cita stemele sculptate pe timpanul chivotului mormîntului lui Luca Arbure şi a soţiei sale, jupîneasa Iuliana, din biserica din Arbora (jud. Suceava), cît şi stema marelui vistiernic Matiaş de pe pisania bisericii din Horodniceni (jud. Suceava), ctitorie a acestui dregător, toate trei aparţinînd categoriei de armerii de tip geometric.

[11] v. spre exemplu C. MOISIL, *op. cit.*, p. 11 şi 12.

[12] Constatate şi cercetate chiar de noi printre piesele bogatei colecţii de sigilii a Muzeului de Istorie a Municipiului Bucureşti.

în acest caz, respectivele însemne erau opera unor meşteri pecetari autohtoni, posibil ţigani, lipsiţi de orice cunoştinţe în domeniul ştiinţei heraldice, ce copiau probabil sigiliile pe care le executau, după altele anterior confecţionate, tot atît, sau mai puţin rudimentare. (Desigur că prototipul iniţial care servise drept model tuturor acestor imitaţii stîngace fusese incontestabil la origine un însemn heraldic autentic, gravat în ţară sau peste hotarele ei, de către meşteşugari pricepuţi în arta blazonului). Aceste reprezentări puţine la număr, nu pot totuşi imprima caracteristici generale unei categorii de obiecte alcătuite şi din alte însemne mai numeroase, mult deosebite ca înfăţişare, în măsură, într-adevăr, să constituie elementele determinante în heraldica sigilară din perioada amintită. Astfel, după cercetarea unor serii de documente dintre secolele XVI—XVIII, întărite cu peceţi boiereşti, putem afirma că însemnele de acest fel sînt departe de a prezenta în ansamblul lor, caracteristici de decadenţă a genului, sau că prin numărul lor — pretins mai scăzut — ar vădi un dezinteres treptat faţă de reprezentările heraldice. Efectuînd un sondaj [13] asupra unui număr de 158 de peceţi boiereşti întîlnite în 20 de documente cosigilate din Ţara Românească dintre anii 1623—1632 (aflate în arhivele noastre publice [14]), am putut desprinde — măcar pentru epoca în cauză — următoarele date statistice semnificative (XCII, 1—8, XCIII, 1 şi 2 etc.):

1. *Peceţi heraldice* .... 49 dintre care:
   a) cu scut în cîmpul sigilar 33
   b) cu scut prevăzut şi cu timbru (coif, lambrechini).. 14
   c) cu scut şi suporţi 1
   d) cu scut şi coroană 1
2. *Peceţi emblematice* .... 55 dintre care:
   a) cu caracter heraldic cert 38
   b) cu caracter heraldic discutabil 10
   c) cu caracter primitiv 7
3. *Peceţi iconografice* .... 11 dintre care:
   a) cu portretul dregătorului 4
   b) de factură hagiografică......................... 7
4. *Geme* .... 20 dintre care:
   a) antice 16
   b) renascentiste 4
5. *Peceţi rustice* 2
6. *Peceţi cu inscripţie* .... 19 dintre care:
   a) în limba română 3
   b) în limba turcă 2
   c) cu o marcă 1
   d) cu o marcă sau iniţială în scut 6
   e) reproducere de monedă 1
   f) indescifrabile 6

---

[13] Cu concursul heraldistului I. N. Mănescu atît din fişierul său heraldic, cit şi din materialele rezultate din propriile noastre investigaţii.

[14] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., doc. MCCCCXXVII/158 din 10 Mai 1627 (întărit cu 17 peceţi în negru de fum), doc. CCCXCIX/24 din 22 iunie 1628 (dotat cu 7 peceţi de acelaşi gen), doc. XXX/140 din 15 decembrie 1628 (prevăzut cu 9 asemenea însemne), doc. CLXXXI/151 din 27 aprilie 1629 (idem), precum şi doc. C/140, C/141, XXX/22, XLII/27, CCCLXVIII/19 şi 90, CCCXXII/58, CCCC/226, CXXXIV/87, XVII/40, CXCVI/195, XLII/34, CXCVII/213, CLVIII/15, CXCVI/57, toate de asemenea cosigilate cu un număr variabil de atari însemne, precum şi v. Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr,. Fond. Mănăstirea Hurez, doc. XVIII/10 din 20 martie 1629 (dotat cu 33 pecetii în negru de fum) şi Fond M-rea Dintr-un lemn, doc. IV/12 din 22 mai 1630 (întărit cu 35 pecetii de acelaş gen).

Deci din totalul de 158 de peceţi boiereşti analizate în răstimpul amintit, majoritatea de 87 de asemenea însemne (49+38) aparţin incontestabil sfragisticii cu caracter heraldic, în timp ce restul de 71 de amprente sigilare, foarte diversificate ca genuri, nu prezintă aşadar caracterul dominant care teoretic li se atribuise. Mai menţionăm în subsidiar că unele dintre peceţi — atît heraldice cît şi de celelalte genuri — sînt folosite, uneori în documente diferite, de diverse persoane, înrudite sau nu, deci fenomenul transmisiunii însemnului sigilar continuă în aceeaşi măsură ca şi în epoca clasică anterioară.

Alt sondaj, de mai mică amploare însă, executat şi asupra unor documente cosigilate din Moldova de la aceeaşi epocă (între 1626—1627) [15], ne duce la rezultate similare în sensul că din totalul de 17 peceţi boiereşti semnalate deosebim (CII, 1—5 şi 7):

1. *Peceţi heraldice*	12 dintre care:
a) cu scut şi mobile	7 (v. fig. 2 şi 3)
b) cu scut şi cu timbru (coif, lambrechini)	5 (v. fig. 1 şi 7)
2. *Peceţi emblematice*	5 dintre care:
a) cu caracter pronunţat heraldic	3 (v. fig. 4 şi 5)
b) cu caracter divers	2

Deci 15 din cele 17 însemne sigilare analizate aparţin categoriei celor heraldice şi deşi sondajul este minor ca întindere, fenomenul ce constatăm şi din studierea altor documente din aceeaşi perioadă [16], ne îngăduie să afirmăm că elementul majoritar îl constituie peceţile heraldice şi nu celelalte diverse categorii de însemne sigilare semnalate în respectivele acte cercetate.

Printre stemele sigilare boiereşti aflate atît în documentele muntene cît şi moldovene studiate, am întîlnit şi exemplare foarte reuşite, conforme cu cea mai autentică artă clasică a blazonului (XCIII, 3) putînd rivaliza ca factură şi compoziţie, cu reprezentările similare cele mai pretenţioase din occident, fapt care ne întăreşte în convingerea că aşa-zisa epocă de decadenţă a heraldicii boiereşti româneşti este o clasificare eronată datorată cercetărilor întreprinse iniţial, insuficient documentate la acea epocă. O explicaţie a apariţiei acestor steme, remarcabile ca factură printre celelalte însemne sigilare boiereşti mai modeste ca aspect, trebuie însă căutată, după părerea heraldistului I. N. Mănescu în împrejurarea că respectivele armerii au putut fi conferite posesorilor lor români în perioada de la finele veacului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea fie de împăraţii romano-germani, fie de principii Transilvaniei de la acea epocă. Este o ipoteză care nu trebuie neglijată dar, în ceea ce ne priveşte, pînă la dovezi documentare certe, nu îi putem subscrie fără rezerve.

În secolul al XVIII-lea, întîlnim de asemenea numeroase documente (printre care şi arzuri către Poartă ale boierilor, cosigilate cu zeci de asemenea peceţi pe acelaşi act), în care constatăm un fenomen similar, adică al predominanţei însemnelor de factură heraldică asupra celorlalte genuri de sigilii aplicate pe respectivele înscrisuri (v. de pildă pl. XCIII, 7 şi 8, XCVI, 1—6, XCVII, 1—5 etc.).

Menţionăm în plus, că în această epocă, folosirea de către o aceeaşi persoană pe diverse documente, a mai multor sigilii deosebite, ca aspect şi conţinut, e rar întîlnită; în schimb, transmiterea aceluiaşi însemn (la date identice sau diferite) continuă ca şi în trecut, obiceiul împrumutului sigilar perpetuîndu-se atît între

---

[15] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. doc. CCXX/47 din 30 septembrie 1626 (dotat cu 9 pecetii boiereşti în negru de fum) şi doc. CIII/154 din 26 mai 1627 (întărit cu 8 asemenea însemne).

[16] v. ibid., doc. CXL/202 din 20 februarie 1627, doc. IX/21 din 24 februarie 1627, doc. IV/199 din 20 martie 1627, doc. CCCVLI/20 din 25 aprilie 1627 etc.

rude — directe sau colaterale — cît şi între persoane fără nici o legătură de rudenie între ele.

Atragem atenţia că studiul sfragisticii boiereşti muntene şi moldovene se găseşte în prezent într-o fază incipientă de cercetare, imensul material de acest gen aflat în diversele colecţii de stat sau particulare nefiind analizat de specialişti decît într-o foarte mică măsură; de aceea odată cu dezvoltarea şi adîncirea în viitor a acestui atît de util şi interesant domeniu de investigaţie ştiinţifică, vor fi desigur obţinute rezultate mult mai pozitive, care să ne îngăduie să ajungem la concluzii mai precise şi definitive faţă de cele teoretice în circulaţie, atît de controversate şi atît de puţin bazate pe o cercetare atentă şi minuţioasă a materialului sigilar existent.

Totuşi dacă nu ne putem încă pronunţa în detaliu asupra sfragisticii boiereşti amintite, în schimb sîntem măcar în măsură să afirmăm că opinia general acreditată care califică perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea ca o epocă de decadenţă şi de degradare a reprezentărilor heraldice aflate pe însemnele sigilare boiereşti, nu corespunde nici realităţii istorice şi nici unei realităţi practice, aşa cum am încercat să dovedim statistic în rîndurile de mai sus. În cel mai rău caz, am putea considera răstimpul menţionat ca o perioadă de stagnare, de menţinere fără a marca vreun progres sensibil al interesului clasei noastre boiereşti faţă de reprezentările heraldice de tot felul (nu numai gravate pe sigilii, dar şi pe diverse piese de argintărie, pe arme, pe obiecte de podoabe, pictate pe portrete, pe documentele decorate cu miniaturi, pe vase, etc.); fireşte, de data aceasta, am putea explica că respectiva stagnare s-a datorat faptului că puterea otomană suzerană nu vedea cu ochi buni dezvoltarea artei blazonului în rîndurile boierimii noastre, pe de o parte fiindcă ea considera reprezentările heraldice ca o influenţă a unui mod de viaţă european de factură creştină, iar pe de alta, deoarece folosirea unor atari însemne putea duce la dorinţa acestei boierimi de a scutura jugul turcesc şi a se încadra într-un sistem politic de tip occidental în care arta heraldică se bucura de o deosebită apreciere.

c) Epoca modernă (sec. XVIII—XIX)

Trecînd acum la cea de a treia etapă a heraldicii boiereşti muntene şi moldovene dezvoltată cu începere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, trebuie să constatăm un reviriment al artei blazonului în reprezentările stemelor boiereşti, reprezentări care — ca aspect — se vor apropia treptat de producţiile de acelaşi gen din occidentul european. Într-adevăr, datorită atît influenţei domnilor fanarioţi din ambele principate care luaseră obiceiul să arboreze armerii — fie de stat, fie de familie — respectînd din ce în ce mai mult canoanele clasice ale artei heraldice, cît şi graţie contactelor devenite, pe măsura trecerii timpului, mult mai strînse cu aristocraţia europeană (dintre care nemijlocit cu cea rusă prin reprezentanţii ei aflaţi în armatele imperiale antrenate în numeroasele campanii contra turcilor desfăşurate la acea epocă şi pe teritoriul celor două ţări româneşti), boierimea munteană şi moldoveană va căuta să-şi conformeze aspectul stemelor de familie după legile heraldice cele mai stricte. Astfel cu începere de la finele veacului al XVIII-lea şi mai ales în primele decenii ale veacului următor, această boierime va manifesta o accentuată preferinţă faţă de arta blazonului dezvoltată în Franţa sub vechiul regim (şi ulterior sub Restauraţie), mergînd pînă la adoptarea stilului cît şi formei scutului francez modern, care va fi folosit de aci înainte în marea

majoritate a cazurilor pentru a include mobilele stemelor boiereşti româneşti. Împrejurarea se datoreşte în cea mai însemnată măsură relaţiilor din ce în ce mai strînse ce treptat se stabiliseră la începutul secolului al XIX-lea între această ţară şi principatele dunărene prin trimiterea în chip masiv — după cum se ştie — a tinerilor boieri munteni şi moldoveni la Paris spre a-şi desăvîrşi studiile. Sub influenţa moravurilor aristocraţiei franceze cît şi a modei timpului, tinerii reprezentanţi ai protipendadei româneşti ajunşi pe malurile Senei îşi vor comanda o serie de obiecte purtînd stemele lor de familie, precum sigilii, inele sigilare şi alte însemne armoriate, obiecte ce vor fi executate de gravorii parizieni, foarte buni cunoscători ai celor mai stricte canoane ale artei heraldice[17] (XCVIII, 1 şi 3—5, XCIX, 4 şi 5, C, 3, CI, 1, 4 şi 6, CIV, 6, CV, 4—6, CIX, 6).

Din această perioadă datează reglementarea strictă a majorităţii armeriilor familiale ale boierimii moldo-valahe, în sensul « heraldizării » acestor însemne, operaţie care s-a înfăptuit în două modalităţi şi anume: *a)* în *stemele constituite* ca atare şi prezentînd de-a lungul timpului o unitate din punct de vedere al formei, s-a căutat ca mobilele din scut să capete un aspect cît mai conform cu arta blazonului, fixîndu-se totodată în mod riguros şi smalturile cîmpului, pieselor şi figurilor; *b)* în *stemele neconstituite definitiv*, s-a realizat mai întîi o unificare a diferitelor embleme sigilare purtate în diverse epoci de membrii familiilor în cauză, urmînd după aceea, o selectare şi o grupare a elementelor alese să figureze în viitoarea stemă; în final s-a produs transformarea respectivelor embleme în mobile ale scutului, ţinîndu-se seama fireşte de cele mai stricte reguli ale artei heraldice, atît în privinţa formei, cît şi a smalturilor folosite (v. de pildă XCVIII, 5).

Aceste adevărate recreări de armerii s-au efectuat sub privirile îngăduitoare şi a atitudinii de totală pasivitate a domnilor şi apoi a hospodarilor celor două principate româneşti, constanţi în abţinerea lor de veacuri de a conferi sau de a recunoaşte steme de neam boierilor din cele două ţări amintite, considerînd probabil reprezentările heraldice ca probleme private de familie, acceptate ca atare şi în care socoteau că nu aveau a se amesteca. Chiar şi atunci cînd se obţineau de la Domn sau de la Divanul ţării, documente — uneori de complezenţă — pentru atestarea diferiţilor arbori genealogici (de obicei destul de fantezişti ca ascendenţă) ai marilor familii muntene sau moldovene, arbori dotaţi şi cu stemele acestor neamuri[18], respectivele arme, deşi înfăţişate în act, erau în mod tacit, tolerate doar « de facto », dar nu formau în nici un fel obiectul unor recunoaşteri exprese « de jure ».

Stemele heraldice ale familiilor boiereşti muntene şi moldovene, folosite deci în condiţiile de tolerare tacită din partea domnilor celor două principate, au fost indirect abolite prin dispoziţiile articolului 12 al Constituţiei României din 1866 care a desfiinţat toate privilegiile, exempţiunile şi monopolurile de clasă,

---

[17] v. şi DAN CERNOVODEANU, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines*, (referat la cel de al X-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică de la Viena, 14—19 septembrie 1970), în Genealogica et Heraldica, Wien, 1972, vol. II, p. 594.

[18] v. hotărîrea lui Scarlat vodă Callimachi din 30 decembrie 1813 relativ la «curgerea neamului boierilor Bălşeşti», cît şi arborele genealogic al aceleiaşi familii datînd din 1842 (cf. TH. CORNEL, *Figuri contemporane din România*, Buc., 1909—1914, p. 155); v. de asemenea arborele genealogic al familiei Sturdza: *** *Genealogia familiei Sturza sau Turzo cu arborul spiţei şi cu stema ei . . .*, Iaşi, la Institutul Albinei, 1842, în care stema modernă a acestei familii e consemnată ca atare, fără a se preciza date referitoare la modalităţile ei de alcătuire; aceeaşi situaţie şi în arborele genealogic al familiei Năsturel-Herescu din Ţara Românească prevăzut cu stema pictată în culori a acestei familii (v. Arh. Stat. Buc., Filiala Municipiului Bucureşti, expoziţie) etc.

precum şi titlurile nobiliare străine conferite familiilor boiereşti române de-a lungul veacurilor. Totuşi şi în noile condiţii create, respectivele familii au continuat să poarte — cu o valoare de amintire — stemele lor de neam, gravîndu-le pe inele sau pe sigilii, imprimîndu-le pe cărţi de vizită, pe anteturi sau pe ex-libris-uri şi folosindu-le pe o întreagă gamă de obiecte de podoabă sau de uz comun, voind prin aceasta să perpetueze o tradiţie de familie — deşi recentă sub forma heraldizată — totuşi veche sub aspectul iniţial de stemă sau de emblemă sigilară.

Înainte de a încheia prezentul capitol, se mai impun încă două precizări. Prima se referă tocmai la stemele acordate unora dintre boierii români şi descendenţilor lor, odată cu conferirea din partea unor suverani străini a unor titluri de nobleţe, precum acelea de principe, conte, baron, cavaler, etc., titluri abolite prin articolul sus-menţionat al Constituţiei din 1866 (perpetuat şi în cea din 1923, dar nu şi în cea din 1938). Este adevărat că aceste armerii nu pot forma pentru noi o heraldică autohtonă, respectivele reprezentări încadrîndu-se în arta blazonului din diferitele ţări ale monarhilor conferitori [19], dar nu este mai puţin real faptul că aceste steme de origine străină au influenţat direct heraldica noastră autohtonă, servind deseori drept model unor producţiuni indigene de acest gen, care prin imitaţie, s-au inspirat nemijlocit din forma ori din aspectul diverselor mobile sau ornamente exterioare ale scutului din stemele conferite. Ca exemplu putem aminti apariţia prin imitaţie a coroanei contale ca ornament exterior în armele unor mari familii boiereşti atît din Ţara Românească cît şi din Moldova (care nu au primit niciodată un atare titlu nobiliar, v. de pildă pl. XCVIII, 5 şi 6, XCIX, 2 şi 4, C, 2 şi 6, CI, 6, CIV, 2 şi 6) pe considerentul că neamurile cărora li se acordaseră un asemenea rang, precum Bălăceanu, Ceaur, Dudescu, Rosetti, ş.a., nu le erau cu nimic superioare în ierarhia boierească locală; astfel, aceste familii s-au hotărît să adopte în stemele lor acelaşi gen de coroană ca şi cel din armele romano-germane ale familiilor citate. De asemenea ca mobilă în scut menţionăm de pildă însuşirea şevronului înstelat din stema de principe conferit de Leopold I lui Constantin Brîncoveanu (XCIV, 6) de către familiile Bibescu şi Ştirbei în prima jumătate a secolului al XIX-lea (XXIII, 5 şi 6, LXXXIII, 5 şi 6).

În privinţa celei de a doua precizări, ţinem să subliniem că stemele conferite diverselor familii boiereşti din nordul şi estul Moldovei de către suveranii romano-germani, austriaci şi ruşi, deşi formal, aparţin armorialelor acestor imperii, în realitate ele sînt în majoritatea cazurilor, vechi steme de asumpţiune cărora posesorii lor le-au cerut şi obţinut recunoaşterea expresă, în genere după obţinerea titlului de *edler* ori de *ritter* în Bucovina (CVI, 1—6) sau de *nobil ereditar* în Basarabia (CVII, 1—6).

B. TRANSILVANIA (SEC. XIV—XIX)

Stemele purtate în decursul secolelor de familiile nobile româneşti din Transilvania, nu comportă nici un fel de dubiu asupra valabilităţii ce prezintă şi nici nu au fost vreodată contestate sub raportul autenticităţii lor. Din această pricină, studiul respectivelor armerii nu cunoaşte nici una dintre dificultăţile ce am întîmpinat în analizarea şi prezentarea stemelor boiereşti muntene şi moldovene de-a lungul veacurilor. Astfel, reamintim că după supunerea treptată de către unguri între secolele XI—XIII a teritoriului Transilvaniei stăpînit de voievozi români

[19] v. şi ŞTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armerielor oficiale*. Buc., 1900, cap. IV, p. LXI—LXIX.

locali, o parte din nobilimea aparţinînd acestui popor (printre care şi aşa-numiţii cnezi sau chinezi, conducători ai unor organizaţii patriarhale autohtone imemoriale), s-a îndepărtat treptat de poporul din mijlocul căruia provenea, pentru a-şi putea păstra posesiunile şi privilegiile, asimilîndu-se pînă la urmă în masa nobilimii ungureşti [20]. Nu ne vom ocupa deci de această categorie de străvechi nobili români care îşi vor părăsi în plus şi confesiunea ortodoxă, ci de acele familii româneşti înnobilate într-o perioadă următoare, fie de regii Ungariei, fie mai ales de principii Transilvaniei, pentru fapte de arme sau alte merite în serviciul acestor domnitori, familii care odată cu diploma de conferire a nobilităţii, au primit şi o stemă proprie. Caracteristicile ce prezintă aceste armerii sînt identice celor ale artei heraldice transilvănene în general, neexistînd nici o diferenţiere ca factură între stemele familiilor nobile de origine română şi cele nobile maghiare sau secuieşti.

În ceea ce priveşte identitatea acestor familii româneşti înnobilate în Transilvania, cunoscutul studiu al cavalerului Ioan de Puşcariu publicat — după cum se ştie — la finele veacului trecut [21] ne-o dezvăluie pe deplin, multe din articolele privind respectivele familii, fiind însoţite şi de descrieri — uneori mai complete, alteori mai sumare — ale stemelor acestor neamuri. Faptul că numita lucrare genealogică n-a fost dublată şi de un armorial ilustrat (nu numai descriptiv), va fi compensată prin apariţia, trei ani după publicarea ultimului tom al lui Puşcariu, a volumului alcătuit în comun de C. v. Reichenau, F. v. Czergheö şi O. v. Barczay asupra stemelor nobilimii din Transilvania, volum cuprins în colecţia heraldică J. Siebmacher [22].

În acest album, pe lîngă armerii maghiare şi secuieşti mai apar reprezentate peste 100 de steme ale familiilor nobile ardelene româneşti, material ilustrativ suficient pentru a ne putea face o idee asupra aspectului general şi apoi asupra caracteristicilor specifice ale acestor însemne.

Respectivele steme prezintă un scut de tip central-european, de factură ungaro-germanică, posedînd ca mobile (într-un cîmp foarte adeseori de azur, dar nu exclusiv de acest smalt), oşteni în întregime sau pe jumătate, călări sau pedeştri, înarmaţi cu spade drepte sau curbe, luptînd uneori împotriva unor turci ale căror capete tăiate apar fie în vîrful unor spade, fie a unor suliţi, fie libere în scut, apoi dextroşere sau senestroşere în armură sau nu, ţinînd în genere spade, dar şi alte arme, apoi felurite animale ca: lei, cerbi, cocori, etc. ca şi diverse însemne dintre care în mod dominant apare coroana nobiliară (cu trei fleuroane şi două perle intermediare), de multe ori din ea ieşind un personaj uman sau un animal în poziţie rampantă etc. etc. Ornamentele exterioare ale stemelor familiilor nobile româneşti se prezintă doar sub forma de timbru şi anume: *coif* (încoronat cu Helmkrone, în covîrşitoarea majoritate a cazurilor fără grile şi cu viziera complet închisă, plasat pe trei sferturi), *cimier* (repetînd în genere mobila principală din scut) [23] şi în sfîrşit *lambrechini* (atît bicolori cît şi în trei sau patru smalturi), neîntîlnindu-se

---

[20] v. IOAN BOGDAN, *Originea voevodatului la Români*, în Anal. Acad. Rom., Seria II, Tom. XXIV, 1902, p. 203; v. şi I. I. PUŞCARIU, *Disertaţiune despre împărţirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, p. 27—28; cf. V. MERUŢIU, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş pînă în Banat. Evoluţia teritorială*, Cluj, 1929, p. 13 şi 214.

[21] v. IOAN CAVALER DE PUŞCARIU, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Vol. I—II, Sibiu, 1892—1895.

[22] v. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ şi O. v. BARCZAY, *Adel von Siebenbürgen*, în J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, Band IV, Theil XII, Heft 8, Nürnberg, 1898.

[23] În majoritatea cazurilor, cimierul nu era conferit odată cu stema iniţială, ci forma obiectul unei alte conferiri speciale ulterioare (v. C. v. REICHENAU . . ., *op. cit.*).

sprijinitori ai scutului (decît în cazuri rarisime şi numai pentru puţinele familii româneşti de rang contal sau baronial); se constată de asemenea, absenţa aproape totală de eşarfe cu deviză înscrisă pe ele (pentru exemplificarea celor de mai sus, v. pl. XC, 1—6, XCIV, 1—4 şi 6, CVIII, 1—6).

Pentru familiile româneşti ardelene care mai tîrziu vor primi de la împăraţii austriaci titlul de cavaler (spre ex. familiile Puşcariu, Aldulian, Botta, etc.) sau cel de baron (de pildă familiile Şaguna, Nopcea, Urs de Margine, Popp, etc.), stemele conferite vor prezenta aspectul uzual al reprezentărilor heraldice tipice ale cancelariei imperiale austriace din secolul al XIX-lea.

În orice caz în Transilvania nu s-a vorbit de steme nobiliare de asumpţiune recunoscute ulterior de regii Ungariei sau de principii ardeleni, şi aceasta nici la familiile de origine maghiară sau secuiască şi nici la cele româneşti. Dacă totuşi asemenea armerii vor fi existat, ele au fost confirmate destul de curînd fie de regii unguri, fie de voievozii transilvăneni, astfel încît legalizarea lor din punctul de vedere al dreptului nobiliar s-a putut produce conform unui proces similar celui desfăşurat în tot centrul şi occidentul european. Cît privesc stemele (nobiliare) ale patriciatului săsesc din Transilvania, în măsura în care nu provin de la vechii regi ai Ungariei, ele sînt de cele mai multe ori conferite de Curtea din Viena şi aduc uneori în aspectul lor o notă specifică heraldicii central-europene.

CAPITOLUL 8

STEME ECLEZIASTICE

Pe lîngă reprezentările heraldice încorporate în categoriile studiate pînă acum, ţările române au cunoscut şi un armorial bisericesc, folosit mai ales de către înalţii noştri prelaţi de-a lungul veacurilor. Dacă în Ţara Românească şi în Moldova aceste steme ecleziastice nu au fost reglementate de către autorităţile superioare bisericeşti [1], în schimb cele ale prelaţilor ortodocşi şi în special ale celor greco-catolici din Transilvania, s-au încadrat în arta heraldică occidentală care cuprindea figurări precise ale modului de alcătuire — conform rangului — al acestor armerii de dregători spirituali.

Iniţial în Ţara Românească şi Moldova, peceţile sau alte însemne ale diverşilor prelaţi sau instituţii bisericeşti, au purtat ca emblemă reprezentarea hramului lăcaşului metropolitan, episcopal sau clerical respectiv (şi anume fie o scenă din Evanghelie, fie figurarea sfîntului, ales din bogatul calendar hagiografic creştin, ca patron de lăcaş). Ulterior, începînd din secolul al XVII-lea, reprezentări cu caracter heraldic încep treptat să fie folosite şi de către unii dintre înalţii demnitari bisericeşti moldo-valahi, procedeul generalizîndu-se în secolele următoare.

Vechile armoriale ecleziastice occidentale, cînd au avut prilejul de a cuprinde în cadrul lor şi steme de prelaţi ortodocşi români, au procedat de maniera folosită în cunoscuta cronică a lui Ulrich v. Richenthal asupra Conciliului de la Constanţa (1414—1418) [2] în care, în lipsa unei steme proprii a mitropolitului Grigore Ţamblac, autorul citat a introdus în cîmpul scutului iniţialele numitului prelat sub formă de ligatură monogramatică, timbrînd ecusonul cu însemnele uzuale ale episcopatului: mitra, flancată la dextra de cruce şi la senestra de cîrje (CXIV, 1).

În afara însemnelor sigilare sau de altă natură (obiecte de cult, obiecte de uz personal ş.a.) purtînd embleme cu caracter hagiografic — de care nu ne vom ocupa, depăşind cadrul studiului de faţă — putem cita cazul unora dintre înalţii prelaţi munteni şi moldoveni ce vor folosi, începînd din veacul al XVII-lea, în special pe tipărituri de epocă, reprezentări de factură heraldică. Credem că acest

---

[1] v. adresa nr. 408 din 11 iulie 1891 a episcopului Melhisedec al Romanului trimisă Comisiei numită în aprilie 1890 de către Ministerul de Interne pentru cercetarea stemelor folosite în regatul României; în menţionata adresă se precizează că armorialul bisericesc n-a fost reglementat prin nici o dispoziţie anume din partea autorităţilor ecleziastice superioare, el fiind alcătuit din elemente de veche tradiţie iconografică creştină privind atît simbolurile sacre (Ochiul Providenţei, Evanghelia cu crucea pe ea) cît şi însemnele episcopatului (mitră, cîrjă, cruce, engolpion), cf. ŞTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armerielor oficiale*, Buc., 1900, p. 133.

[2] v. CONST. I. KARADJA, *Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, Buc., 1927, pl. VIII, precum şi IDEM, *Portretul şi stema lui Grigore Ţamblac şi misiunea sa la Conciliul din Constanţa*, Buc., 1944, pl. I, fig. 1, pl.IV, fig. 4, pl.V, fig. 5, pl. VIII, fig. 9 şi pl. IX, fig. 11.

obicei a fost imitat de la alţi clerici ortodocşi de peste hotare care începuseră a face uz de astfel de însemne armoriate, în cazul în speţă de la Petru Movilă, mitropolit al Kievului, ale cărui tipărituri bisericeşti—dată fiind şi originea sa moldoveană — au cunoscut o intensă difuziune în ţările româneşti. Astfel, seria de steme ale numitului înalt prelat — tipărite atît pe vremea cînd era arhimandrit şi egumen al mănăstirii Pecerska cît şi mai tîrziu ca mitropolit al Kievului [3] — vor prezenta într-un scut împărţit în şase cîmpuri, armele ramurii lui Simeon Vodă Movilă, căreia îi aparţinea posesorul stemei, scutul fiind timbrat fie de pălăria ecleziastică sau de mitra arhierească, flancate de un coif asuprit de atributele domneşti la dextra şi de un alt coif încoronat, purtînd o acvilă în cimier, la senestra (LXXIV, 3), fie doar de pălăria bisericească însoţită de cruce şi de cîrjă, aşezate în cruciş; scutul-cartuş este flancat de tenanţi (două busturi şi două capete de îngeri) cît şi de lambrechini bogaţi, de tip vegetal (CXIV, 2).

Apărută sub influenţa unor astfel de armerii bisericeşti, putem menţiona stema mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei de pe verso-ul foii de titlu a lucrării « *Îndreptarea legii* », tipărită la Tîrgovişte în 1652 [4], în care, renunţîndu-se la figurarea hramului mitropoliei muntene, dar totuşi în absenţa unei steme personale sau de familie a numitului chiriarh, scutul (dotat cu scobituri laterale) va include atributele episcopatului şi anume mitra agăţată printr-un lanţ de pălăria ecleziastică (provenind — ca şi la Petru Movilă — din heraldica bisericească catolică, reprezentată însă în versiune ortodoxă, cu o cordelieră terminată la extremităţi doar printre cîte un singur ciucure) precum şi la dextra, mînerul cîrjei, plasat în bandă, iar la senestra, mînerul crucii, plasat în bară. Capetele acestor două însemne arhiereşti depăşesc — în mod neobişnuit în arta heraldică — limitele scutului, fiind ţinute în registrul superior de mîinile unui personaj nimbat (Isus arhiereu) ce timbrează ecusonul, cît şi de doi îngeri ce-l flanchează, iar în registrul inferior, înfigîndu-se, ambele, în gîtlejul unui şarpe cu cap de dragon care simbolizează în mod curent în iconografia creştină, pe diavol. În talpa scutului se mai află reprezentate pe o colină, posibil clădirile mitropoliei tîrgoviştene sau poate cele ale mănăstirii Dealu. În sfîrşit, lambrechini bogaţi, de tip vegetal, înconjoară întreaga compoziţie heraldică ce mai posedă pe flancuri, în chip de tenanţi, alţi doi îngeri, figuraţi doar în bust (CXIV, 3).

O altă reprezentare aparţinînd heraldicii ecleziastice pe care o cităm în continuare este şi stema mitropolitului Antim Ivireanu aflată pe un manuscris din 1713 [5], în care, într-un scut-cartuş cu scobituri laterale, apare stema personală a înaltului prelat şi anume un melc aşezat în pal şi asuprit de o stea cu 6 raze. Scutul, timbrat de o coroană-mitră flancată de o cruce şi de o cîrjă şi suprapusă de pălăria ecleziastică de tip ortodox (cu cîte un ciucure la extremităţi), este înconjurată pe trei laturi de două ramuri de palmier ce se întretaie la baza lor (CXIV, 5).

O altă compoziţie heraldică de factură bisericească o mai constituie şi cea datorată protoiereului Mihail Strilbiţki — gravor şi tipograf — ce înfăţişează stema mitropolitului Gavril al Moldovei [6]. Scutul-cartuş, în stil baroc, conţinînd pe Sf. Gheorghe călare ucigînd balaurul (hramul mitropoliei moldovene), este timbrat de o coroană nobiliară asuprită de un înger în zbor ţinînd mitra metropolitană,

---

[3] v. *Învăţături de suflet folositoare ale abatelui Dorotei*, Kiew, 1628, pe verso-ul foii de titlu; *Imnologii*, Kiew, 1630, ibidem; *Molitvenic*, Kiew, 1646, ibidem (cf. arhim. GHENADIE ENĂCEANU, *Petru Movilă*, Buc., 1884, p. 91, pl.I, p. 93, pl. II; p. 95, pl. III).

[4] v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 61, precum şi *B.R.V.*, I, p. 191, fig. 166.

[5] v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. rom., nr. inv. 3342.

[6] Pe foaia de titlu a *Prăvilioarei* tipărită la Iaşi, în 1784 (v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 478, precum şi *B.R.V.*, II, p. 293, fig. 306).

cîrja, crucea şi o pateriţă. Scutul-cartuş, este flancat la dextra de un călugăr în rasă monahală şi de un copil de cor în odăjdii (CXIV, 4).

Reprezentările armoriate de tip ecleziastic din secolul al XIX-lea în Ţara Românească şi Moldova se vor îmbogăţi şi cu atribute heraldice nefolosite pînă atunci şi anume cu mantoul de purpură căptuşit cu hermină cît şi cu coroana avînd aspect princiar (în locul mitrei arhiereşti). Confuzia — de cele mai multe ori voită, după părerea noastră — între mitră şi coroana sau boneta princiară în stemele majorităţii înalţilor chiriarhi munteni şi moldoveni la epoca la care ne referim, se datorează mai puţin formei asemănătoare — de coroană închisă — ale celor două tipuri de însemne, cît mai ales faptului că episcopii şi mitropoliţii moldo-valahi, socotindu-se principi ai bisericii, preferau să folosească amintita coroană laică pentru a marca înalta lor demnitate ecleziastică.

În privinţa Transilvaniei, armorialul bisericesc catolic existent încă din evul mediu pe acest teritoriu, a inclus fireşte, după 1700, şi clerul român greco-catolic (dealtfel dependent administrativ tot de Vatican), precum a influenţat direct şi însemnele heraldice ale înalţilor prelaţi ortodocşi ardeleni de aceeaşi naţionalitate.

Astfel, stemele diverşilor episcopi români uniţi sau ortodocşi transilvăneni ca de pildă Petru Pavel Aaron [7], Samuel Micu [8], Andrei Şaguna [9], Ioan Olteanu [10] etc. vor figura în reprezentări heraldice extrem de corecte, scutul fie cu armele de familie ale acestor prelaţi, fie cu stema diecezei respective însoţită de armeriile familiale; de asemenea, în afară de coifurile încoronate, va fi prezentă aproape în permanenţă pălăria episcopală cu 12 ciucuri (6 de fiecare parte) suprapunîndu-se peste întregul ansamblu armoriat (CXIV, 6; CXV, 3 şi 4).

Din studierea unui bogat material de heraldică bisericească românească aparţinînd perioadei cuprinsă între veacul al XVII-lea şi începutul celui prezent, am putut stabili următoarele categorii de însemne armoriate ale autorităţilor bisericeşti şi ale înalţilor prelaţi atît munteni şi moldoveni, cît şi transilvăneni:

1. *Însemne heraldice dotate cu stema mitropoliei sau diecezei respective* (cităm ca exemple: armeriile — studiate mai sus — ale mitropolitului Gavril al Moldovei, sigiliul mitropolitului Neofit II Geanoglu al Ungrovlahiei [11], stema în piatră a episcopului Costandie Filitti al Buzăului [12] (CXV, 1), pecetia mitropolitului

---

[7] Pe verso-ul foii de titlu a lucrării «*Votiva apprecatio*» tipărită la Blaj în 1760 (v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 323 precum şi *B.R.V.*, II, p. 153, fig. 300) apare stema lui P. P. Aaron ca episcop de Blaj.

[8] Armele episcopului Samuel Micu, ne sînt cunoscute după amprenta sigilară în ceară aflată în colecţiile Acad. R.S.R. filiala Cluj-Napoca, Arh. ist., 3827 (cf. MARIA DOGARU, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Buc., 1976, p. 236—237, fig. 263 a şi b).

[9] Litografia lui V. Katzler reprezentînd pe mitropolitul Andrei Şaguna ca episcop de Sibiu, este dotată la bază şi cu stema numitului prelat (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S.I/Katzler, V-2, litografie, 375 × 300).

[10] v. anunţul mortuar din 1877 (tipărit pe mătase) al lui Ioan Olteanu, episcop de Oradea, pe care se află pictată sub un mantou de purpură căptuşit cu hermină, stema numitei dieceze cît şi cea de familie a acestui prelat greco-catolic (Bibl. Acad. R.S.R., ibidem, G.R. II/Heraldica, f. nr., 520 × 725), armerii ce ne-au fost semnalate de cercetătoarea Elena Ciornea.

[11] v. Arh. Stat. Buc., Arh. ist. centr., Fond Ministerul Instrucţiunii Ţării Româneşti, dosar nr. 1457/1849, f. 44; respectivul act poartă pecetea în ceară roşie datată 1840, a mitropolitului Neofit cu stema figurînd hramul mitropoliei Ungrovlahiei (sf. Constantin şi Elena susţinînd crucea Calvarului), cf. MARIA DOGARU, *Contribuţii la cunoaşterea sigiliilor folosite de guvernul provizoriu şi locotenenţa domnească din Ţara Românească* (9 iunie-13 septembrie 1848), în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 268, nota 11.

[12] v. lespedea de piatră, datată 1804, din curtea episcopiei Buzăului, purtînd în basorelief stema vlădicii Costandie, al cărei scut oval reprezintă biserica episcopală buzoiană, emblema tradiţională a acestei dieceze (cf. PETRE S. NĂSTUREL, *O stemă a lui Costandie Filitti, episcop de Buzău*, în S.C.N., II, 1958, p. 440, fig. 1).

Nifon II al Ungrovlahiei [13] (CXV, 6), antetul mitropoliei Sibiului [14], sigiliul episcopului Calinic al Rîmnicului [15], cel al mitropolitului Iosif Naniescu al Moldovei [16] (CXVI, 4) etc. etc., *sau doar cu atributele episcopatului* (v. stema — analizată supra — a mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei (CXIV, 3), precum şi pecetea mitropolitului Filaret I al Ungrovlahiei etc.).

2. *Însemne heraldice dotate cu stema personală sau de familie a prelatului respectiv* (v. de pildă armeriile mitropolitului Petru Movilă şi cele ale mitropolitului Antim, ambele studiate mai sus, precum şi stemele episcopilor Petru Pavel Aaron (CXIV, 6), şi Samuel Micu, a mitropolitului Alexandru Sterca Suluţiu de Cărpiniş etc.).

3. *Însemne heraldice dotate cu stema metropolitană sau episcopală acolată cu cea de familie a respectivului prelat* (v. de exemplu armele mitropolitului Andrei Şaguna [17] de sub portretul său litografiat de V. Katzler, CXIV, 3), armele episcopului Ioan Olteanu de Oradea (CXIV, 4) etc. etc.).

4. *Însemne heraldice dotate cu stema arhierească sau cea de familie combinată cu iniţialele prelatului în cauză* (v. de pildă pecetea episcopului Veniamin Rosetti al Romanului [18] ş.a.).

5. *Însemne heraldice dotate în scutul stemei doar cu iniţialele prelatului respectiv* (v. de exemplu armele mitropolitului Grigore Ţamblac — menţionate supra — precum şi sigiliul mitropolitului Veniamin Kostaki [19] (CXV, 2), cel al lui Calinic Miclescu, mitropolit al Moldovei, apoi al Ungrovlahiei [20] etc. etc.).

6. *Însemne heraldice ecleziastice dotate cu stemele judeţelor din cuprinsul mitropoliei sau diecezei respective* (v. de pildă sigiliul lui Neofit Geanoglu ca episcop de Rîmnic [21] (CXXIV, 1), cel al aceluiaşi prelat ca mitropolit al Ungro-

---

[13] v. adresa nr. 711 din 13 aprilie 1860 a mitropolitului Nifon către Preşedintele Curţii Apelative civile (în col. de docum. Gustav Finkelstein), în care stema numitului prelat apare dotată cu un scut oval ce include pe Sf. Constantin şi Elena sprijinind crucea, vechea emblemă a mitropoliei bucureştene.

[14] v. antetul cu stema mitropoliei Sibiului, imprimat pe hîrtia de corespondenţă datînd din veacul trecut, a acestei înalte autorităţi bisericeşti, figurînd într-un scut cu scobituri laterale, crucea greacă cu extremităţile braţelor terminate prin cîte o mică sferă (croix pommetée), v. Albumul cu reproduceri de steme, sigilii, anteturi şi stampile transilvănene din secolul al XIX-lea, fost în posesia lui Aron Densuşianu, trecut apoi în colecţia Şerban Flondor.

[15] v. sigiliul de bronz, gravat cu stema şi iniţialele lui Calinic episcop de Rîmnic şi datat 1850, purtînd figurat într-un scut — cartuş oval, pe Sf. ierarh Nicolae, hramul numitei dieceze (v. Muz. ist. mun. Buc., S. M., Sigilii, nr. inv. 35630, nr. secţie 7858/58).

[16] v. amprenta sigilară în tuş negru din 1894 cu stema mitropolitului Iosif, aplicată ca ex-libris pe pagina de titlu a unei cărţi donate de acest chiriarh bibliotecii Academiei Române (v. Bibl. Acad. R.S.R., C.N.); scutul, de format francez modern, conţine în poziţie conturnată, pe Sf. Gheorghe călare ucigînd dragonul, emblemă de veche tradiţie a mitropoliei moldovene.

[17] v. dr. IOAN LUPAŞ, dr. ALEXANDRU MOCSONY, dr. ILARION PUŞCARIU, VASILE MANGRA şi AUGUSTIN HAMSEA, *Mitropolitul Andrei baron Şaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a naşterii lui*, Sibiu, 1909; pe coperta acestei lucrări este reprezentată stema în culori a acestui înalt prelat, figurînd armele sale de familie combinate cu cele metropolitane, însoţite fireşte de însemnele uzuale ale demnităţii sale bisericeşti.

[18] v. amprenta sigilară în ceară roşie (pecetluind o scrisoare din 1850) a episcopului Veniamin, reprezentînd un scut oval tăiat, în cîmpul superior aflîndu-se stema Roseteştilor (trei roze într-un vas), în cel inferior iniţialele înlănţuite V, N şi R ale acestui prelat (col. de docum. ing. Ferdinand Bartsch).

[19] v. sigiliul de argint, datat 1825, al mitropolitului Veniamin Kostaki în care scutul stemei conţine doar iniţialele înlănţuite V, E, K şi T ale numitului chiriarh (în colecţia Gustav Finkelstein).

[20] v. sigiliul de onix alb cu striaţii castaniu deschis, al mitropolitului Calinic, purtînd gravate într-un scut încoronat şi înconjurat de lambrechini, iniţialele înlănţuite C şi M ale acestui înalt prelat moldovean (în colecţia Ionel Miclescu).

[21] v. sigiliul de bronz, datat 1824, al episcopului Neofit, gravat cu stemele celor cinci judeţe oltene cuprinse în eparhia Rîmnicului (în colecţia Frasin Munteanu-Rîmnic).

vlahiei [22] (CXXIV, 3), pecetea ocîrmuirii episcopiei Rîmnicului [23] (CXXIV, 5), antetele episcopiei Huşilor [24] (CXXIV, 6) şi mitropoliei Moldovei şi Sucevei (CXXIV, 4) etc. etc.

La finele veacului XIX, mai precis la 1890, heraldistul Ştefan D. Grecianu va căuta să reglementeze şi armorialul nostru bisericesc, propunînd un număr de proiecte de steme ale înalţilor prelaţi ortodocşi din vechea Românie [25]. Aceste steme, foarte corecte din punctul de vedere al artei heraldice, vor adăposti sub un mantou de contra-hermină, un scut timbrat de o mitră arhierească (cu aspect pur bisericesc, nu de coroană princiară laică), broşînd peste două chei aşezate în curciş şi fiind înconjurat de un engolpion, prin inelele cheilor trecînd o pateriţă ondulată purtînd ca inscripţie o deviză ecleziastică. Conţinutul scuturilor varia după rangul dregătorului bisericesc respectiv şi anume: mitropolitul primat al Ungrovlahiei (CXVI, 1), mitropolitul Moldovei (CXVI, 2) şi ceilalţi şase episcopi ai ţării (CXVI, 3, episcopia Buzăului), stemele fiind dotate cu diverse mobile luate din simbolistica creştină sau dintre obiectele de cult ortodox. Proiectele nu vor fi aprobate de către autorităţile de resort şi de-abia în perioada interbelică şi anume între 1927 şi 1936, Comisia Consultativă Heraldică va fixa atît stemele mitropoliilor (v. de pildă, CXVI, 5, mitropolia Ungrovlahiei) şi episcopiilor ortodoxe ale României unificate cît şi stema Patriarhiei autocefale a ţării [26] (CXVI, 6). În alcătuirea acestor armerii bisericeşti, numita Comisie a respectat vechile reprezentări heraldice sau emblematice tradiţionale ale fiecărei dieceze sau mitropolii în parte, precum şi a creat în întregime stema noastră patriarhală, bazată tot pe elemente luate din simbolistica creştină de rit ortodox.

[22] v. sigiliul de argint, datat 1840, al mitropolitului Neofit II, gravat cu stema mitropoliei Ungrovlahiei (sf. Constantin şi Elena susţinînd crucea) înconjurată de stemele celor 18 judeţe ale Ţării Româneşti asupra cărora îşi exercita jurisdicţia spirituală numitul înalt prelat muntean (v. Muz. ist. mun. Buc., S. F., Sigilii, nr. inv. 77.773, nr. secţie 11287, precum şi o copie argintată în colecţia autorului).

[23] v. amprenta sigilară în tuş negru, datată 1848, a numitei ocîrmuri, ce reproduce (imitînd sigiliul din 1824 al episcopului Neofit) stemele celor cinci judeţe oltene aflate sub autoritatea respectivei dieceze rîmnicene (v. actul din 13 martie 1850, în colecţia CONST. MOISIL, publicat de acesta în *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, p. 149, fig. 15).

[24] v. antetul (imprimat probabil pe hîrtia de corespondenţă a acestei episcopii) tipărit ca ilustraţie la panegiricul publicat la moartea episcopului Silvestru Bălănescu al Huşilor de către P. GÎRBOVICEANU sub titlul de O *cuvîntare* (în Albina, rev. enciclop. populară, IV, 1900, nr. 11 din 10 decembrie, p. 301), în care stema numitei dieceze conţine emblemele celor 3 judeţe ce o alcătuiesc (Vaslui, Fălciu şi Tutova).

[25] v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 133—140.

[26] v. Arh. Stat. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, dos. 87/1928; v. şi Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arhiva I. C. Filitti, p. 4—6 şi p. 26—27. V. de asemenea legea pentru fixarea stemei Patriarhiei României publicată în Mon. Of. nr. 96 din 3 mai 1928, precum şi legile pentru fixarea stemelor mitropoliilor şi episcopiilor ţării, publicate în Mon. Of. nr. 142 din 30 iunie 1930 şi respectiv, Mon. Of. nr. 246 din 26 octombrie 1936.

CAPITOLUL 9

STEME DISTRICTUALE ŞI ORĂŞENEŞTI

a) Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XIX)

În ţările române, apariţia mai întîi a stemelor orăşeneşti, mai apoi a celor judeţene, se situează la epoci care în general, nu se pot stabili cu precizie. Dintru început, trebuie menţionat că se impune studierea separată, pe de o parte a stemelor oraşelor şi ale judeţelor Ţării Româneşti şi ţinuturilor Moldovei, pe de altă parte, a stemelor cetăţilor, oraşelor şi comitatelor Transilvaniei, dat fiind că primele — deşi au suferit într-o perioadă iniţială, influenţe din afară — au avut ulterior un aspect şi o evoluţie specifică heraldicii autohtone româneşti, în timp ce ultimele, prin originea şi caracteristicile lor diferite, se vor afla sub influenţa heraldicii municipale şi districtuale central-europene de factură ungaro-germanică.

Cele mai vechi dintre tîrgurile şi oraşele din Ţara Românească şi Moldova — dintre care unele întemeiate anterior formării ca state a acestor principate — datează începînd din secolul al XIII-lea; apariţia treptată şi a celorlalte centre orăşeneşti situate pe aceste teritorii se va continua în mod intens şi în veacurile următoare.

Dată fiind dezvoltarea lor mai tardivă decît cea a majorităţii cetăţilor şi oraşelor din occidentul şi centrul Europei, tîrgurile şi oraşele din Ţara Românească şi Moldova au fost dependente de autoritatea domnilor din cele două ţări, regimul feudal fiind deja consolidat la epoca înfloririi lor; astfel, toate centrele urbane din ambele principate româneşti au făcut parte din « dominium plenum » al domnilor ce au exercitat stăpînirea asupra acestor teritorii în calitatea lor de suzerani feudali [1]. Ulterior, acest statut iniţial a fost deseori ameliorat prin concedarea unor privilegii domneşti — e drept destul de limitate şi diverse în privinţa conţinutului — împrejurare care a îngăduit totuşi acestor centre o oarecare autonomie locală, apropiindu-le pînă la un punct de aşa-numitele « *villes franches*», predominante în occidentul european în secolul al XIV-lea sau de oraşele libere regale din Ungaria şi din Polonia de la aceeaşi epocă [2].

Folosindu-se de acest gen de autonomie relativă, tîrgurile şi oraşele din Ţara Românească şi Moldova au avut posibilitatea de a se auto-administra, creîndu-şi organe municipale proprii, alese de către locuitorii lor (în Ţara Românească judeţul, în Moldova şoltuzul sau voitul, ajutaţi de un sfat alcătuit din 12 pîrgari), organe controlate însă fireşte de către dregători (pîrcălabi şi vornici de tîrg) cu reşedinţa în aceste centre urbane ca reprezentanţi ai domnului ţării. Astfel pentru diferitele acte de dispoziţie îngăduite conducătorilor şi membrilor consiliilor municipale ale tîrgurilor şi oraşelor aflate pe teritoriul celor două principate româneşti, conce-

---

[1] v. EMIL VÎRTOSU, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în D.I.R., Introd., Vol. II, 1956, p. 437–440.

[2] v. D. CIUREA, *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în S.C.S. (Iaşi), VII, 1956, fasc. 2, p. 158.

darea dreptului de sigiliu (derivînd de asemenea din acel « *dominium plenum* » domnesc [3]) devenea o necesitate strîns legată de dreptul de auto-administrare locală obţinut de aceste obşti orăşeneşti. Sigiliile tîrgurilor şi oraşelor din Ţara Românească şi Moldova, folosite în chip sporadic începînd din veacul al XIV-lea, dar generalizate ca întrebuinţare de-abia în secolul al XVI-lea şi începutul celui următor, au aparţinut celor două categorii curente şi anume: *a) sigilii heraldice* şi b) *sigilii iconografice* (în special hagiografice).

Prima dintre aceste categorii interesînd studiul de faţă, cuprinde amprentele sigilare — atîrnate sau aplicate — confecţionate în ceară neagră, verde sau albă, sau imprimate în tuş sau negru de fum, purtînd gravate fie stemele, fie emblemele acestor tîrguri sau oraşe. În ansamblul vestigiilor sigilare de acest gen, păstrate pe diferite documente de epocă (ca şi pe cele cîteva foarte rare mărturii epigrafice), se pot distinge două perioade de evoluţie ale stemelor municipale din Ţara Românească şi Moldova şi anume: *perioada clasică* (secolele XIV—XV) în care mobilele din armele acestor centre urbane — fiind influenţate de heraldica central-europeană — vor fi incluse în scuturi şi vor prezenta un aspect cît mai conform cu legile de la acea epocă ale artei blazonului şi *perioada modernă* (începînd din secolul al XVI-lea) în care aceste mobile vor fi plasate direct în cîmpul sigilar, constituind mai degrabă nişte embleme decît steme propriu-zise, datorită influenţei tradiţiei sfragistice autohtone mai simplă, izvorîtă direct din realităţile şi nevoile locale [4].

Ca exemple de sigilii aparţinînd primei perioade putem cita pentru Ţara Românească, pe acel al oraşului *Cîmpulung* (prototipul creat în secolul al XIV-lea a fost restabilit datorită unei renovări a sigiliului din secolul al XVII-lea), iar pentru Moldova, pe acele ale oraşelor *Baia* şi *Roman* (ale căror însemne cele mai vechi au fost confecţionate respectiv în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, fiind de asemenea reconstituite după reînnoiri sigilare datînd din secolul al XVII-lea). În ceea ce priveşte perioada a doua, ea poate fi ilustrată prin sigiliile, datînd cu începere din secolele XVI şi XVII, a unui mare număr de tîrguri şi alte centre urbane din Ţara Românească şi Moldova, printre care menţionăm pe cele ale oraşelor *Argeş* (CXLIV, 6), *Bîrlad*, *Botoşani* (CXLIV, 5), *Piatra* ş.a.

Forma acestor sigilii municipale (circulare, ovale ori poligonale) ca şi aspectul emblemelor ori mobilelor lor din scut, au fost lăsate la libera alegere a locuitorilor centrelor urbane respective.

Reprezentările gravate pe aceste însemne municipale armoriate simbolizează fie elemente derivînd din legenda întemeierii diferitelor oraşe, fie indică în mod direct, ocupaţia principală a locuitorilor lor sau produsele specifice centrelor urbane sau teritoriilor învecinate.

Astfel, fiind în legătură cu tradiţia legendară a întemeierii oraşului, putem cita sigiliul municipal al *Băiei*, înfăţişînd într-un chenar gotic trilobat, un cerb al Sf. Hubert în fugă, avînd capul detrunchiat şi aşezat din faţă (massacre), (v. CXLIV, 1), apoi cel al *Cîmpulungului* (Muscel), purtînd în interiorul unui scut de tip germanic, o pasăre cu aripile strînse (poate o acvilă?), cu capul flancat la senestra de o semilună conturnată şi însoţită de o stea cu şase raze (amintind armeriile de stat iniţiale ale Basarabilor a căror capitală a fost tocmai acest centru) (CXLIV, 3), în sfîrşit sigiliul oraşului *Roman* a cărui stemă — gravată pe un scut triunghiular — conţine un cap de mistreţ (probabil în legătură cu vînarea şi

[3] v. EMIL VÎRTOSU, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 343.
[4] v. IDEM, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, p. 458 şi 460—461, cît şi de acelaşi autor, *Sigilii de tîrguri şi oraşe din Moldova şi Ţara Românească*, în Anal. U.P.B., S. şt. soc., Istorie, Buc., 1956, nr. 5, p. 155.

capturarea unui asemenea animal pe locul unde s-a înălţat mai tîrziu oraşul) (CXLIV, 4) ş.a.

Însemnele municipale aparţinînd celorlalte două categorii reprezintă fie unelte de lucru (ilustrînd meseria principală a locuitorilor oraşelor respective), fie animale domestice sau sălbatice (vînat cu păr sau cu pene) ori peşti (în legătură cu locurile favorabile vînătorii sau pescuitului), fie alte diferite elemente precum stupi cu albine (sau doar numai albine, simbolizînd apicultura practicată de către populaţia urbană respectivă), spice sau snopi de grîu, butuci de viţă de vie sau ciorchini de struguri (pentru a ilustra bogăţiile agroviticole ale regiunii) etc. etc.

Astfel purtînd acest gen de simboluri, putem menţiona sigiliile oraşelor moldovene: *Trotuş* (dextroşeră ţinînd un ciocan de miner), *Iaşi* (un cal), *Piatra* (o capră neagră), *Tecuci* (un iepure), *Botoşani* (un păun), *Bîrlad* şi *Galaţi* (peşti), *Vaslui* (albine), *Tg. Frumos* (spice de grîu), *Cotnari*, *Huşi*, *Hîrlău* (butuci de viţă de vie, ciorchini de struguri) etc. etc.

În sfîrşit sigiliile municipale armoriate aparţinînd perioadei clasice au legende în limba latină, în timp ce acelea din perioada modernă poartă inscripţii în slavoneşte sau în româneşte, în caractere chirilice.

Apariţia stemelor judeţene în Ţara Românească cît şi ale ţinuturilor din Moldova s-a produs mult mai tîrziu decît cea a stemelor tîrgurilor şi oraşelor acestor două principate. Deşi, nu putem de asemenea fixa cu precizie data la care dregătorii districtuali (ispravnicii) au folosit pentru prima oară însemne heraldice proprii acestor unităţi administrativ-teritoriale, trebuie totuşi să presupunem că acest gen de steme a fost mult mai vechi decît menţiunea iniţială, urmată de descrierea armeriilor judeţelor Olteniei, conţinută în anexa nr. 9 a raportului cu data de 14 octombrie 1719 redactat de către administraţia austriacă stabilită în această provincie în timpul perioadei de ocupaţie dintre 1718—1739 [5]. Prima reprezentare iconografică cunoscută a stemelor judeţelor Olteniei va fi cea conţinută în harta acestei provincii executate în 1722 de către cartograful austriac Friedrich Schwantz [6] (CXVII, 1—5).

Cu toate aceste atestări documentare, nu subscriem părerii formulate de istoricul Ioan C. Filitti, care considera crearea stemelor districtuale din Ţara Românească şi Moldova ca o urmare directă a iniţiativei autorităţilor austriace de ocupaţie din Oltenia, iniţiativă care, după retrocedarea acestei provincii ţării de origine, ar fi fost reluată şi extinsă în perioadele de ocupaţie rusă dintre 1769—1774 şi austriacă dintre 1789—1791, atît asupra restului teritoriului Ţării Româneşti cît şi asupra Moldovei [7]. În schimb, ne raliem întru totul afirmaţiilor istoricilor V. A. Urechia [8] şi Constantin Moisil [9] care au susţinut, fiecare la timpul său, că apariţia stemelor judeţelor muntene şi ale ţinuturilor moldovene a precedat cu mult ocupaţia Olteniei de către Imperiali, deoarece reprezentările heraldice conţinute în acest gen de însemne atestă o tradiţie iconografică mai veche, de o factură specific autohtonă, avînd puţine contingenţe cu arta heraldică germanică, autorită-

[5] v. EUDOXIU DE HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Vol. VI (1700—1750), Buc., 1878, p. 328; v. şi paragraful nr. 8 al raportului austriac din 1730, ibid., vol. IX_1 (1650—1747), Buc., 1897, p. 635.

[6] v. FR. SCHWANTZ, *Tabula Valachiae Cisalutanae*, Viena, 1722.

[7] v. I. C. FILITTI, *Raport al Preşedintelui Comisiei Consultative Heraldice adresat Ministrului de Interne asupra activităţii acestei comisii între 1921—1938*, p. 12—13, în Arh. I. C. Filitti din Bibl. Acad. R.S.R., col. mss. 354, nr. A-2026.

[8] v. V. A. URECHIA, *Schiţe de sigilografie românească*, Buc., 1891, p. 15.

[9] v. CONST. MOISIL, *Studii de sigilografie românească*, Buc., 1927. Extras din Rev. Arh., II, 1927, nr. 4, p. 18—19.

ţile administrative de ocupaţie din Oltenia nefăcînd altceva decît să recunoască emblemele locale anterior constituite.

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în timpul domniilor fanariote, sînt semnalate în Ţara Românească mai multe sigilii mari domneşti avînd gravate în bordură (în afara stemei ţării sau uneori a armeriilor reunite ale Munteniei şi Moldovei plasate în centrul cîmpului sigilar) încă 17 medalioane ovale sau circulare, conţinînd emblemele celor 17 judeţe ale principatului valah. Primul sigiliu cunoscut de acest fel datează din anul 1782 şi a aparţinut lui Nicolae Caragea, domn al Ţării Româneşti între 1782—1783 [10] (CXIX, 1), după care întrebuinţarea respectivului tip sigilar a fost continuat de către succesorii acestuia şi anume Mihai Suţu (CXIX, 4), Alexandru Moruzi (CXIX, 2), Alexandru Ipsilanti, Constantin Hangerli (CXIX, 3), Constantin Ipsilanti, Ioan Caragea (CXIX, 6) şi Alexandru Suţu, precum şi de către domnii pămînteni înscăunaţi după 1821 şi anume: Grigore al IV-lea Ghica, Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu şi Barbu Ştirbei (CXXI, 2—5). În Moldova nu ni s-a păstrat (sau cel puţin nu s-au descoperit încă) sigilii mari domneşti prevăzute cu stemele ţinuturilor datînd din secolul al XVIII-lea; cel mai vechi însemn de acest fel îl constituie cel al Divanului Knejiei Moldovei (CXX, 1), din epoca campaniei ruso-turce din 1806—1812, urmată apoi de însemnele mari domneşti din 1817 al lui Scarlat Callimachi şi din 1819 al lui Mihai Suţu (CXX, 2 şi 3), precum şi în sfîrşit de sigiliul de cristal din 1837 al lui Mihai Sturdza (CXX, 4).

Analizînd aceste sigilii mari de stat dotate şi cu stemele districtelor din Ţara Românească şi Moldova, constatăm că la alcătuirea lor a prezidat o concepţie unitară prin folosirea unei tematici identice în ambele principate (în genere faună şi floră specifică). În plus, această concepţie ne indică limpede caracterul instituţional al acestui gen de steme, create din iniţiativa puterii centrale care a hotărît la un moment dat alcătuirea respectivelor însemne prin fixarea (ţinînd seama desigur de vechile tradiţii locale) a fiecărui simbol districtual în parte [11]. Aceste simboluri sînt constituite din diferite elemente ce pot fi clasificate în două categorii: 1) mobile heraldice provenind în mod netăgăduit din stemele municipale anterioare ale oraşelor reşedinţă de judeţ sau de ţinut şi 2) embleme inedite create ulterior în scopul exclusiv de a servi ca armerii districtuale.

Astfel, putem exemplifica din prima categorie, stemele judeţelor *Muscel* şi *Buzău* (pentru Ţara Românească) (CXXI, 2), cît şi cele ale ţinuturilor *Iaşi*, *Neamţ*, *Vaslui*, *Tutova*, *Dorohoi* etc. (pentru Moldova) (CXX, 2), care reproduc destul de fidel stemele oraşelor de reşedinţă *Cîmpulung*, *Buzău*, respectiv *Iaşi* (CLV, 6), *Piatra*, *Vaslui*, *Bîrlad* şi *Dorohoi*. Din cea de a doua categorie, menţionăm stemele judeţelor *Prahova*, *Teleorman*, *Vlaşca* (pentru Ţara Românească) (CXXI, 2), cît şi cele ale ţinuturilor *Bacău*, *Roman* şi *Botoşani* (pentru Moldova) (CXX, 4).

Introducerea stemelor districtuale în marile sigilii domneşti din timpul domniei fanarioţilor se explică prin faptul că aceşti conducători de obîrşie străină au dorit să creeze o legătură mai strînsă cu ţara pe care o guvernau şi în acelaşi timp să realizeze o sporire a propriei lor autorităţi faţă de supuşii lor [12].

---

[10] v. MARIA DOGARU, *Sigiliile cancelariei domneşti a Ţării Româneşti*, între anii 1715—1821, în Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 412.

[11] v. DAN CERNOVODEANU şi I. N. MĂNESCU, *Noile steme ale judeţelor şi municipiilor din Republica Socialistă România*, în Rev. Arh., LI, 1974, vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 16.

[12] v. MARIA DOGARU, *Conservarea stemelor judeţene în sigiliile domneşti*, în Rev. Arh., L, 1973, vol. XXXV, nr. 2, p. 296. Celor două motive, aceeaşi autoare le adaugă şi un al treilea şi anume că acest gen de steme complexe crea dificultăţi serioase celor care ar fi încercat să confecţioneze matrice false ale unui asemenea tip sigilar.

Stemele districtuale au fost recunoscute oficial și riguros fixate în 1831, iar ulterior consfințite prin decrete domnești de către Alexandru Ghica în Țara Românească și Mihai Sturdza în Moldova, ca o consecință a aplicării unui articol expres în acest sens conținut în Regulamentul Organic. De aci înainte aceste steme vor fi prezente nu numai în sigiliile mari domnești, dar și pe drapelele dorobanților de județ, cît și pe toate actele administrative ale prefecturilor, sub formă de anteturi, timbruri-sec, sigilii, ștampile etc., precum și pe însemnele simplelor autorități comunale, căpătînd deci o folosire curentă ce se va menține în tot restul secolului al XIX-lea, precum și în cel următor pînă în 1921.

Dintre vechile embleme ale județelor muntene și ale ținuturilor moldovene incluse în medalioanele sigiliilor mari domnești din secolele XVIII și XIX și introduse apoi în scuturile stemelor districtuale din veacul trecut, citām următoarele:

Jud. Argeș................	O acvilă.
Țin. Bacău	O stîncă (sau mai multe stînci) de sare.
Țin. Botoșani	O coasă.
Jud. Brăila................	O corabie cu pînze (între 1859 și 1863, o ancoră).
Jud. Buzău	Biserica episcopală flancată de o pasăre.
Țin. Cîrligătura (desființat în 1835)	Un lup.
Țin. Covurlui	O corabie, apoi (de la 1859) o ancoră.
Jud. Dîmbovița	Un țap (de la 1874, în paralel, și o căprioară).
Jud. Dolj	Un pește.
Țin. Dorohoi	Un rac.
Țin. Fălciu	Un bou.
Jud. Gorj	Un cerb.
Țin. Herța (desființat în 1835)	O dextroșeră (apoi doar o mînă) ținînd o balanță.
Țin. Hîrlău (desființat în 1835)	Trei arbori plasați într-un peisaj de pădure.
Jud. Ialomița	Un pește (de la 1819 broșînd peste un snop de grîu).
Țin. Iași	Un cal.
Jud. Ilfov	Biserica mitropoliei bucureștene flancată de Sf. Constantin și Elena.
Jud. Mehedinți............	Un stup (1722), apoi de la 1782, o albină.
Jud. Muscel	O pasăre (de la 1819, pasăre cîntătoare pe o ramură, iar de la 1864, în paralel, și o acvilă).
Țin. Neamț	Un cerb (de la 1859, o ciută, apoi o căprioară și ulterior, o capră neagră).
Jud. Olt..................	Un turn de biserică (de la 1819, un turn de pază).
Jud. Prahova..............	O capră sălbatică (de la 1819, o căprioară, apoi din 1834, o capră neagră, însoțită după 1845 și de butucul de viță al Săcuienilor; ulterior, în paralel, și un țap sălbatic).
Țin. Putna................	Zeul Bacchus pe un butoi de vin.
Jud. Rîmnicu-Sărat	Un cal.
Țin. Roman	Trei flori cu tulpină (de la 1859 trei spice de grîu).
Jud. Romanați	Un snop de grîu.
Jud. Săcuieni (desființat în 1845)	Un butuc de viță.

Ţin. Suceava	Trei brazi acostaţi.
Ţin. Tecuci	Un ciorchine de strugure (de la 1859, doi ciorchini).
Jud. Teleorman	Un miel pascal (de la 1819, un grup de oi).
Ţin. Tutova	Trei peşti suprapuşi.
Ţin. Vaslui	Un stup cu albine.
Jud. Vîlcea	Crivacul ocnei (de la 1819, căruţa de poştă).
Jud. Vlaşca	Trei arbori (plopi şi în paralel, stejari) acostaţi.
la care se mai adaugă la 1878:	
Jud. Constanţa	O corabie cu pînze.
Jud. Tulcea	Doi delfini afrontaţi.

Referitor la stemele de oraşe, tot în perioada regulamentară, în funcţie de reînfiinţarea organelor municipale de conducere proprii, se constată o reapariţie a însemnelor orăşeneşti, începînd fireşte cu *Bucureştii* (1831) şi *Iaşii* (1833), urmaţi apoi de restul centrelor urbane — vechi şi noi — din cele două principate. Aceste însemne (sigilii, ştampile, anteturi) vor fi dotate cu steme sau embleme diverse ce vor înfăţişa fie stema ţării, fie pe cea a judeţului în raza căruia era situat oraşul respectiv, altele vor reactualiza reprezentările heraldice ale vechilor municipalităţi, în sfîrşit ultimele vor inaugura embleme noi pe motivul fie că oraşele în cauză nu avuseseră în trecut atari însemne, fie că centrele respective doreau să-şi inoveze sigiliile de altă dată (în genere cu aspect hagiografic), fie că ele aparţineau unor aşezări recent ridicate la statutul urban. Putem exemplifica în acest sens pentru categoria însemnelor municipale purtînd stema principatului respectiv, sigiliile oraşelor *Bucureşti* (CL. II, 1—3), *Iaşi* (CLV, 1, 3 şi 4), *Focşani*, *Piteşti* ş.a.; pentru categoria celor purtînd stema judeţului în teritoriul căruia se afla centrul urban în cauză (în genere fiind chiar reşedinţă districtuală), menţionăm sigiliile oraşelor *Brăila* (CL, 5), *Craiova*, *Focşani* (CL, 6), *Cîmpulung-Muscel*, *Galaţi* ş.a.; pentru categoria însemnelor continuînd sau reactualizînd vechile embleme municipale, citām sigiliile tîrgurilor *Piatra*, *Botoşani*, *Siret* ş.a.; în sfîrşit în categoria însemnelor noi, amintim sigiliile oraşelor *Iaşi* (CLV, 2 şi 5), *Bîrlad*, *Bucureşti* (CLII, 5 şi 6, CLIII, 1—6), *Craiova*, *Alexandria* (CL, 2), *Focşani*, *Constanţa* (după 1878) ş.a.

Stemele municipale se vor mai afla reprezentate şi pe drapelele gărzilor civice, formaţiuni de miliţie orăşenească înfiinţate pe tot cuprinsul României în martie 1866 şi funcţionînd pînă la 1882. Pe aceste drapele tricolore, armele diferitelor oraşe — plasate pe dunga de culoare galbenă a steagurilor — vor fi incluse în genere în scuturi de formatul aşa-numit francez modern, timbrate de o coroană murală cu cinci turnuri şi înconjurate la bază de o eşarfă cu deviza « Patria şi dreptul meu » (cu excepţia oraşelor *Focşani* şi *Craiova*). Cîmpul scutului conţinînd stemele municipale va fi tripartit în fascie de azur, galben (nu de aur) şi roşu, peste care vor broşa emblemele orăşeneşti respective. Din astfel de drapele armoriate conservate pînă în vremurile noastre, menţionăm pe cele ale oraşelor *Bucureşti*, *Tîrgovişte*, *Focşani* (CL, 3), *Craiova* (CL, 4), *Bîrlad* etc. [13]

b) Transilvania (sec. XIII—XIX)

Oraşele-cetăţi, ca şi celelalte oraşe din Transilvania — întemeiate deseori pe locul unor reşedinţe străvechi sau unor castre romane din Dacia, ori pe aşezări

[13] v. DAN CERNOVODEANU şi I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 18—19 şi 64—76. Numita lucrare conţine detalii ample privind istoricul heraldicii districtuale şi municipale româneşti.

datînd din evul mediu timpuriu — s-au dezvoltat îndeosebi cu începere din veacul al XIII-lea datorită diferitelor colonizări de saşi, aduşi de către regii Ungariei în scopul apărării graniţelor cît şi al dezvoltării comerţului şi meşteşugurilor pe aceste meleaguri; alături de respectivele aşezări, trebuie adăugate şi centrele urbane înfiinţate de secuii colonizaţi cam la aceeaşi epocă. Oraşele-cetăţi cît şi celelalte oraşe din Transilvania s-au bucurat de un statut mult mai favorabil decît acel al centrelor urbane corespunzătoare din Ţara Românească şi Moldova, dat fiind că un număr mare de privilegii de ordin politic, economic şi juridic, precum şi pentru unele dintre aceste oraşe, concedarea calităţii de « *civitas regia* » (oraş regal), au îngăduit respectivelor reşedinţe o autonomie destul de pronunţată, ducîndu-le la o înflorire rapidă şi durabilă.

Dîndu-şi seama de timpuriu de valoarea probatorie a sigiliilor, populaţia săsească colonizată în Transilvania a importat din regiunile de origine practica sigilară — regională sau municipală — care se va generaliza în toată ţara, devenind de multe ori obiectul a numeroase privilegii regale [14].

Astfel putem fixa apariţia sigiliilor municipale din Transilvania începînd de la finele secolului al XIII-lea şi începutul celui de al XIV-lea, dar deseori — şi aceasta mai ales în cazul oraşelor cu populaţie săsească — aceste sigilii au fost la început comune cu cele ale scaunelor pe care reprezentanţii acestei populaţii le întemeiaseră pe teritoriul acestui principat încă de la epoca colonizării lor.

În general, acest fel de însemne sigilare au aparţinut tipului heraldic, tipul iconografic de factură hagiografică fiind folosit în special pentru centrele religioase (episcopii, mănăstiri, capitluri). Sigiliile municipale transilvănene — atîrnate sau aplicate — confecţionate cîteodată din ceară roşie (privilegiu regal), dar de cele mai multe ori din ceară verde sau neagră, poartă gravate fie steme, fie embleme.

Spre deosebire de Ţara Românească şi Moldova pe teritoriul cărora un răstimp îndelungat se scursese între apariţia stemelor municipale şi cea mult mai tardivă a stemelor judeţene, în Transilvania se constată o cvasi-concomitenţă între apariţia acestor două feluri de însemne, ba uneori, sînt cazuri în care stemele provinciale sau districtuale sînt anterioare chiar celor orăşeneşti.

Pentru a putea studia mai bine dezvoltarea, deseori paralelă, a stemelor municipale şi districtuale în Transilvania, trebuie amintit că teritoriul acestei ţări după supunerea treptată de către unguri între secolele XI—XIII a conducătorilor români locali, fusese împărţit în comitate, districte, scaune secuieşti şi scaune săseşti [15]. Iniţial comitatele, în număr de şapte, ce au fost create pe vechile organizaţii statale româneşti au fost: Alba, Cluj (Cojocna), Dobîca, Solnoc, Turda, Tîrnava şi Hunedoara [16], precum şi două districte, acela al Făgăraşului (fosta *Terra Blacorum*) şi al Chioarului [17] (după alţi autori cele două districte erau cel al Făgăraşului şi cel al Văii Haţegului [18]). Mai tîrziu s-au creat încă trei comitate şi anume: Solnocul de mijloc, Crasna şi Zarand. Scaunele secuieşti au variat ca număr (şapte şi opt) pînă la 1562 cînd au fost concentrate doar în cinci şi anume: Odorhei, Trei Scaune,

---

[14] v. SIG. JAKÓ, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea)*, în *D.I.R.*, Introd., Vol. II, Buc., 1956, p. 605—606.

[15] v. V. MERUŢIU, *Judeţele din Ardeal şi Maramureş pînă în Banat. Evoluţia teritorială*, Cluj, 1929, p. 14—15 şi 214.

[16] v. SAMUEL TIMON, *Imago Antique Hungariae*, Vol. II, Cassoviae, 1733, p. 77 (cf. MERUŢIU, *op. cit.*, p. 14).

[17] v. I. BENKÖ, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranae*, Vindobona, 1788, Tom. I, Lib. IV, Cap. VI, p. 378 (cf. MERUŢIU, ibidem).

[18] v. MATTIAS BELL, *Compendium Hungariae geographicum*, Posonii et Cassoviae, 1779, vol. II, p. 133 (cf. ibidem).

Ciuc, Tg. Mureş şi Arieş [19]. În sfîrşit scaunele săseşti erau în număr de şapte şi anume: Sibiu, Braşov, Cluj, Sebeş, Mediaş, Sighişoara şi Bistriţa [20]. Acestor unităţi teritorial-administrative trebuie să le mai adăugăm încă cîteva comitate situate în nordul şi vestul Transilvaniei, din Maramureş şi pînă în Banat şi anume: Maramureş, Satu Mare, Sălaj, Bihor şi Arad. În sfîrşit trebuie să mai menţionăm şi cele trei comitate ale Banatului şi anume: Torontal, Timiş şi Caraş-Severin.

Dat fiind că saşii au introdus folosirea sigiliilor municipale pe teritoriul Transilvaniei, vom începe o sumară analiză a stemelor oraşelor şi scaunelor aparţinînd acestei populaţii. *Oraşul şi scaunul Sibiului* au avut între secolele XIII şi XIV armerii comune cu cele ale provinciei Sibiului (care cuprindea toate cele şapte scaune săseşti), apoi începînd din a doua jumătate a veacului al XIV-lea (cel mai vechi vestigiu sigilar datează din 1367 [21]) au folosit o stemă proprie [22] înfăţişînd două spade aşezate în cruciş, cu vîrfurile în jos, peste care se suprapune o coroană şi înconjurate de şase stele [23]. Această stemă a fost combinată mai tîrziu cu cea a provinciei Sibiu (vestigiu sigilar din 1404 [24]) adoptîndu-se din conţinutul ultimei trichetrul cu vîrfurile terminate prin trei frunze de tei [25] (CXLV, 5), uneori greşit blazonate ca frunze de nufăr perforate, « Seeblätter » (CXLV, 6).

Stema comună a *oraşului cît şi a scaunului Braşovului* a fost creată după anul 1353 (vestigiu sigilar datînd din 1368 [26]) şi înfăţişează o coroană cu fleuroane în formă de flori de crin însoţită de o floare de crin angevină, prototip care, în afara cîtorva variante neesenţiale, s-a menţinut în tot restul veacului al XIV-lea [27]. Luînd o mare dezvoltare spre sfîrşitul aceluiaşi secol, oraşul Braşov va purta de aici încolo o stemă proprie (vestigii sigilare datînd din perioada 1396—1408 [28]) distinctă de cea a scaunului cu acelaşi nume, renunţînd la floarea de crin angevină (dinastia de Anjou din Ungaria stingîndu-se între timp), pentru a nu păstra decît coroana ce va constitui de aci înainte armele grăitoare ale acestui mare centru urban săsesc [29] (Corona sau Kronstadt, numele latin şi german al oraşului). O variantă ceva mai tardivă, folosită între 1429—1557 [30], va reprezenta aproximativ aceeaşi coroană însă ieşind din rădăcinile unui arbore, stemă care s-a menţinut neschimbată de atunci şi pînă în zilele noastre (CXLV, 1, 2 şi 4).

În ceea ce priveşte stema *oraşului Cluj*, se constată apariţia unui sigiliu exclusiv al acestui centru, sigiliu datînd din 1369 [31] ce va primi confirmarea regală în 1377 [32];

---

[19] v. ORBÁN BALÁZS, *A Székelyföld leirása* (Descrierea secuimii), Vol. III, Pesta, 1869, p. 5.

[20] v. GEORG Á REICHERSDORFF, *Chorographia Transylvaniae*, Viennae, 1550, p. 8; I. BENKÖ, *op. cit.*, I, lib. IV, p. 462 şi vol. II, lib. IV, p. 437, cf. MERUŢIU, *op. cit.*, p. 14—16.

[21] v. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen*. Editat de FR. ZIMMERMANN, C. WERNER şi G. GUNDICH, Sibiu, 1892—1937, Vol. II, pl. V, nr. 19.

[22] v. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 611.

[23] v. FR. ZIMMERMANN, *Das älteste Siegel der Stadt Hermannstadt*, în K.V.S.L., I, 1878, p. 2—5.

[24] Facsimil în A.V.S.L., XVII, 1883, p. 346.

[25] v. ALBERT ARZ V. STRAUSSENBURG, *Die historischen Wappen der ehemaligen siebenbürgische-deutschen Gebietskörperschaften*, în A.V.S.L., XLIX, 1936—1938, p. 25.

[26] FR. ZIMMERMANN, *Die mittelalterischen Siegel der Stadt Kronstadt und des Burzenländer Distriktes*, în K.V.S.L., I, 1878, p. 108.

[27] v. *Urkundenbuch . . .*, vol. II, pl. V, nr. 20 cît şi vol. III, pl. III, nr. 7 (cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 607).

[28] v. ibidem, vol. III, pl. III, nr. 10.

[29] v. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 612.

[30] v. FR. ZIMMERMANN, *op. cit.*, vol. I, 1878, p. 116.

[31] v. JÁKAB ELEK, *Kolozsvár története vilagositó rajzai* (Desene ilustrînd istoria Clujului), Budapest, 1888, pl. VI, fig. 1.

[32] v. documentul din 18 mai 1377 în *D.I.R.*, C, XIV, vol. VII, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 613.

însemnul înfăţişează un zid crenelat de cetate avînd o poartă cu grătar, peste care se suprapun trei bastioane cilindrice de asemenea crenelate, dintre care cel central este mai înalt şi mai masiv. Un alt sigiliu din 1476 al aceluiaşi oraş (reînnoind un însemn anterior devenit impropriu prin uzură) poartă o reprezentare similară cu precedenta, cu singura deosebire că cele trei bastioane nu mai sînt cilindrice ci patrulatere [33] (CXLIV, 2).

Stema *oraşului şi scaunului Sebeş* este semnalată pentru prima oară pe sigilii datînd din 1303 şi 1345 [34] şi reprezintă un leu încoronat, în timp ce aceea a *oraşului şi a scaunului Mediaş*, gravată pe sigilii din 1448 şi 1492, înfăţişînd o palmă deschisă flancată la dextra de o floare de crin şi la senestra de o stea [35], era identică la început cu stema provinciei celor « două scaune » pe teritoriul căreia se aflau atît oraşul cît şi scaunul amintit [36]. Ulterior, la 1549, oraşul Mediaş îşi va crea o stemă proprie alcătuită dintr-o mînă îmbrăcată ce susţine un butuc smuls de viţă de vie cu frunze şi ciorchini de struguri.

Privitor la stema *oraşului şi scaunului Sighişoara*, ea va fi înfăţişată pe o sculptură în piatră din 1498, aflată pe portalul bisericii evanghelice a acestui centru urban, precum şi pe cel mai vechi sigiliu cu data 1509 [37], fiind reprezentată printr-un zid crenelat de cetate prevăzut cu o poartă cu grătar, deschisă, peste care se suprapun trei turnuri de asemenea crenelate. Mai tîrziu, poarta deschisă va adăposti un leu purtînd în laba dextră atribute care vor varia după epocă (spadă, apoi floare, în sfîrşit suliţă).

În sfîrşit, stema *oraşului Bistriţa*, apărută şi perpetuată pe sigilii dintre care cel mai vechi datează din 1367 [38], va fi iniţial comună cu cea a provinciei cu acelaşi nume, amprentele sigilare şi alte vestigii heraldice ce ni s-au păstrat din acea vreme, reprezentînd un scut înclinat cu armele angevine (evident o concesiune regală), timbrat de un coif încoronat al cărui cimier înfăţişează un cap de struţ de asemenea încoronat ţinînd în cioc o potcoavă, element frecvent folosit la acea epocă de regele Ludovic I de Anjou în armele sale personale. Pe sigiliile ulterioare, datînd de la finele veacului al XV-lea — de astă dată exclusiv ale oraşului Bistriţa — stema municipală a respectivului centru urban va fi constituită doar din cimierul descris mai sus, prezentînd doar două deosebiri şi anume: capul struţului va fi conturnat şi nu va mai purta o coroană ci va ieşi dintr-un astfel de însemn heraldic [39].

Stemele comitatelor din Transilvania au fost create mult mai tîrziu decît cele ale provinciilor şi scaunelor săseşti, împrejurare datorată faptului că la început, cancelariile acestor comitate foloseau sigiliile particulare dotate cu steme de familie ale comiţilor şi ale auxiliarilor lor (vice-comiţi, asesori, juzi nobili etc.), practică care a durat pînă în secolul al XVI-lea, cînd aceste unităţi administrativ-teritoriale au căpătat în sfîrşit steme proprii [40]. Tranziţia între aceste două etape a fost realizată de cazul comitatului Hunedoara a cărui stemă, derivată direct din armele fami-

---

[33] v. KEÖPECZY SEBESTYÉN, *Kolozsvár cimere* (Stema Clujului), în Kolozsvári Szemle, 1944, p. 266-267 şi 270-271; JÁKAB ELEK, *op. cit.*, pl. VI, fig. 8 şi 12, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 614.

[34] v. *D.I.R.*, C, XIV, vol. I, nr. 103, p. 99 şi vol. II, nr. 319, p. 246.

[35] v. A. ARZ v. STRAUSSENBURG, *op. cit.*, p. 18 şi 31; v. şi DARVASY MIHÁLY, *Közepkori városaink cimereinek eredete és fajlödése* (Originea şi evoluţia stemelor oraşelor noastre medievale), Budapest, 1942, facsim., fig. 26.

[36] v. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 613.

[37] v. A. ARZ v. STRAUSSENBURG, *op. cit.*, p. 26 şi 49.

[38] v. *D.I.R.*, C, XIV, vol. VI, document din 6 ianuarie 1367.

[39] v. DARVASY, *op. cit.*, facsm., fig. 27.

[40] v. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 608.

liei Corvin (corbul ţinînd în cioc un inel) a fost semnalată pentru prima oară în 1490 pe sigiliul numitului comitat [41].

Diferitele comitate ale Transilvaniei, Maramureşului, Crişanei şi Banatului au cunoscut multe modificări teritoriale şi chiar schimbări de nume de-a lungul veacurilor. În general, stemele lor (ca şi acelea ale oraşelor din cuprinsul lor) gravate la început pe sigilii, imprimate ulterior pe anteturi, ori sculptate pe frontoanele diferitelor sedii administrative oficiale, prezintă un aspect tipic heraldic, înfăţişînd fie ocupaţia principală a locuitorilor lor, fie produsele specifice (agricole, viticole sau fructicole) cît şi fauna regiunii, fie stemele istorice ale oraşelor reşedinţă, fie o parte, fie toate aceste elemente la un loc. De aceea numitul gen de însemne — dotate deseori cu lambrechini, tenanţi sau suporţi — va avea scutul foarte încărcat, împărţit în multe cartiere (spre exemplu cel al comitatului Satu-Mare posedă nouă), diviziuni dintre care scartelatul, cu sau fără ecuson central, tăiatul-despicat în şef sau în talpă, sau despicatul-tăiat la dextra sau la senestra sînt dintre cele mai frecvente.

Se pot cita ca exemple stemele comitatelor *Maramureş* şi *Caraş*, care printre alte mobile din scut, poartă în efigie mineri, meseria principală a locuitorilor lor (CXVIII, 2 şi 5), stemele comitatelor *Arad* (CXVIII, 3), *Bihor*, *Sălaj*, *Satu-Mare* (CXVIII, 1), *Cluj*, *Tîrnava* etc. care posedă, între altele, şi reprezentări ale diferitelor produse agro-viticole sau fructicole ale regiunilor respective, în sfîrşit comitate precum cel al *Hunedoarei* sau al *Aradului* (CXVIII, 3), care au incluse în scut stemele oraşelor lor reşedinţă.

În ceea ce priveşte însemnele heraldice ale oraşelor din comitatele transilvănene, putem menţiona, de asemenea ca exemplu, stemele municipale ale *Băii-Mari*, *Dejului* (CXLVIII, 3), sau *Turzii* (CXLVIII, 5), care şi ele reprezintă mineri sau uneltele lor, precum şi cele ale oraşelor *Caransebeş*, *Sighet* (CXLVIII, 2), *Oradea*, *Satu-Mare*, *Timişoara*, *Arad* (CXLVI, 3) etc., care cuprind şi armeriile istorice ale acestor centre urbane.

Relativ la stemele districtelor româneşti, trebuie semnalat îndeosebi cea a *Făgăraşului*, constatată documentar pe un sigiliu datînd încă din 1413 [42], deci într-o epocă mult anterioară celei a apariţiei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a stemelor comiţiale şi districtuale ale respectivului principat. Însemnul heraldic atît de vechi al districtului Făgăraş (care înfăţişează trei peşti unul peste altul cel de al doilea fiind conturnat), ar putea eventual fi explicat prin faptul că, feudă a domnilor Ţării Româneşti, ducatul Făgăraşului concedat Basarabilor începînd din 1369 de către regii Ungariei, ar fi primit o emblemă distinctivă din partea stăpînirii româneşti, în scop de a-l diferenţia din acest punct de vedere, de comitatele maghiare sau de scaunele săseşti învecinate [43]. Dealtfel *oraşul Făgăraş* va prelua această emblemă care va constitui stema sa municipală începînd din secolul al XV-lea, cu singura deosebire că uneori în loc de trei, apar doi peşti în cîmpul scutului [44] (CXLVIII, 1). În privinţa celorlalte districte româneşti din Transilvania sau din Banat (Chioar, Haţeg, Caransebeş etc.) stemele lor vor apărea în aceeaşi epocă (secolul al XVI-lea) ca şi ale tuturor celorlalte comitate aflate pe aceste teritorii.

Scaunele şi oraşele cu populaţie secuiască au fost de asemenea dotate cu sigilii heraldice districtuale şi municipale, a căror apariţie nu se situează însă într-o

---

[41] v. facsimilul în NYÁRY ALBERT, A *heraldika vezérfonala* (Călăuza heraldicii), Budapest, 1886, p. 86, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 609.

[42] v. documentul din 30 septembrie 1413 în *Urkundenbuch* . . ., Vol. III, p. 578—579, precum şi NYÁRY A., *op. cit.*, ibidem.

[43] v. în acest sens şi SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 609.

[44] v. KARL LINDT, *Städte-Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben*, Wien, 1885, p. XXVIII, fig. 6.

perioadă atît de înaintată ca şi cea a scaunelor şi oraşelor săseşti. Dacă totuşi se semnalează sigilii armoriate ale diferiţilor comiţi ai secuilor din secolul al XIII-lea, însemnele heraldice districtuale şi urbane ale acestei populaţii privilegiate a Transilvaniei nu vor apărea decît la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea. Sigiliile lor scaunale şi orăşeneşti vor avea fie un aspect heraldic (spre exemplu cel al *scaunului şi oraşului Odorhei* (CXLVIII, 6) sau cel al *Tg. Mureş* — scaun şi oraş — care reprezintă cîte o dextroşeră purtînd o spadă care străpunge diferite atribute — inimi, capete de urs, coroană — înconjurate sau nu de stele), fie un aspect iconografic (de pildă sigiliul din 1509 al *oraşului Sf. Gheorghe*, care poartă în efigie un cap conturnat — mai tîrziu un bust — de bărbat, nu însă al sfîntului respectiv, neavînd aureolă, iar bustul fiind înveşmîntat în costum medieval, nu antic) [45].

Stemele municipale şi districtuale a căror apariţie şi evoluţie pe teritoriul Transilvaniei au fost analizate mai sus, s-au menţinut în general — deşi uneori cu oarecare modificări — şi în timpul administraţiei austriace şi apoi ungare a respectivului principat pînă în 1918, cînd se desăvîrşeşte unitatea de stat a României.

c) România (sec. XX)

După desăvîrşirea unităţii statale a României, autorităţile competente au trecut şi la unificarea administrativă a teritoriului ţării. Astfel, după rezolvarea unor serii de importante probleme referitoare la împărţirea, administrarea şi jurisdicţia regiunilor reunite, aceleaşi autorităţi au instituit de asemenea, prin legea din 23 iunie 1921 (ce promulga totodată şi noua stemă de stat a României), amintita Comisie Consultativă Heraldică (C.C.H.) care urma să aibă sarcina de a stabili stemele judeţelor şi ale oraşelor ţării cît şi de a controla folosirea lor. Formată — după cum am văzut — în majoritate din oameni de specialitate (istorici, heraldişti, sigilografi, arhivişti), această Comisie a instituit şi fixat în perioada 1921—1928, stemele celor 71 de judeţe ale României de atunci, precum şi între 1928—1936, pe cele ale celor 71 de oraşe reşedinţe judeţene, cît şi circa ale altor 130 centre urbane ale ţării [46]. După ce a adunat tot ce s-a putut găsi ca steme şi sigilii administrative armoriate ale oraşelor şi districtelor ţării, în uz pînă în 1918, studiind în plus şi documentele cu sigilii municipale sau districtuale ce se aflau la Arhivele Centrale ale Statului, C.C.H. a procedat mai întîi la o selecţie a întregului material colectat, conservînd în principiu vechile steme existente (şi aceasta în special în cazul însemnelor judeţelor şi oraşelor situate în vechea Românie dinainte de 1914), modificînd apoi — în parte sau în total — acele steme care fie nu corespundeau compoziţional regulilor ştiinţei heraldice, fie evocau cu prea multă ostentaţie vechea stăpînire străină, mai ales în aspectele ei mai recente (aceasta în cazul armeriilor municipale sau districtuale provenind din provinciile reunite). În sfîrşit, numita Comisie a mai remaniat anumite steme judeţene (ale căror simboluri, dată fiind dezvoltarea lor economică ulterioară, pierduseră semnificaţia avută iniţial, nemaicorespunzînd situaţiei nou create), precum şi a alcătuit în întregime unele steme municipale ale cîtorva oraşe de mai mică sau mai mare însemnătate, situate mai ales în Muntenia sau Moldova, dintre care unele primiseră recent statutul urban şi nu posedaseră

---

[45] v. ORBAN BALÁZS, *op. cit.*, p. 39, DARVASY, M., *op. cit.*, p. 31, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 617. V. şi KARL LINDT, *op. cit.*, pl. XXVIII, fig. 15.

[46] v. Bibl. Acad. R.S.R. Arhiva I. C. Filitti, col. mss. 354, nr. A 2026, p. 1—8, precum şi Arh. Stat. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, Dos. 1/1921—92/1938.

vreodată asemenea însemne. În privința orașelor cu populație săsească și secuiască armeriile lor istorice au fost în general respectate, dată fiind vechimea lor cît și tradițiile locale ancestrale pe care aceste steme le perpetuau.

Se pot cita ca exemple următoarele steme județene și municipale conservate în întregime de către C.C.H.:

a) însemne ale județelor: Muscel, Argeș, Dîmbovița, Ilfov, Prahova, Vlașca, Gorj, Mehedinți etc. (Țara Românească), Botoșani, Dorohoi, Baia, Vaslui, Neamț, Roman, Tecuci, Fălciu, Tutova etc. (Moldova), precum și Bihor (CXLII, 2), Sibiu, Hunedoara, Trei Scaune, Timiș-Torontal (CXLI, 1) etc. (Transilvania, Crișana și Banat).

b) însemne ale municipiilor și orașelor: Turnu Severin (Oltenia) (CLVII, 3), Iași (CLVI, 6), Roman, Bîrlad, Vaslui etc. (Moldova), precum și Cluj, Brașov, Sibiu, Sighișoara, Dej, Sighet, Zalău, Satu-Mare (CLIX, 5) etc. (Transilvania).

Comisia Consultativă Heraldică a modificat parțial, excluzînd sau adăugînd diferite mobile în scut, stemelor județelor: Dolj (CXL, 1), Romanați, Olt, (Țara Românească), Iași, Putna (Moldova), Constanța (Dobrogea) (CXL, 3), Cluj (CXLII, 1), Arad (CXLI, 3), Ciuc (CXLII; 4), Mureș, Turda (CXLI, 6), Sălaj etc. (Transilvania), Timiș și Caraș (Banat) (CXLI, 1 și 2), precum și stemelor municipiilor și orașelor: București (CLIV, 5), Pitești (CLVII, 5), Giurgiu (CLVIII, 1) etc. (Țara Românească), Galați (CLVIII, 5), Tecuci, Tg. Ocna (Moldova), Arad (CLIX, 4), Oradea, Turda, Odorhei, Baia Mare (Transilvania), Timișoara (Banat) (CLIX, 1).

În sfîrșit, numita Comisie a creat în întregime stemele unor municipii și orașe ca Tîrgoviște, Ploiești (CLVI, 2 și 4), Craiova, Alexandria (CLVI, 6), Rîmnicu-Sărat, Călărași etc. (Țara Românească), Focșani (CLVII, 2) Cîmpulung, Rădăuți etc. (Moldova), Tulcea (Dobrogea) (CLVII, 4), Blaj, Făgăraș, Deva (CLVIII, 1) (Transilvania) etc.

Din punctul de vedere al împărțirii cîmpului scutului, stemele județene elaborate de Comisia Consultativă Heraldică între 1921—1928 se încadrează în următoarele feluri de diviziuni cunoscute în arta blazonului:

1) *Scut fără partițiuni*: 46 de steme (județele Alba, Argeș, Bacău, Baia, Bălți, Botoșani, Brașov, Brăila, Buzău, Caliacra, Cernăuți, Covurlui, Dîmbovița, Dorohoi, Durostor, Făgăraș, Fălciu, Gorj, Hotin, Hunedoara, Iași, Ilfov, Ismail, Lăpușna, Mehedinți, Mureș, Muscel, Neamț, Olt, Prahova, Putna, Rîmnicu-Sărat, Roman, Sibiu, Someș, Soroca, Suceava, Tecuci, Teleorman, Tighina, Trei-Scaune, Tulcea, Turda, Tutova, Vaslui, Vlașca, din care cu cîmpul fasciat, 2 steme: Mureș și Tulcea).

2) *Scut despicat*: 5 steme (județele Caraș, Cetatea-Albă, Ialomița, Orhei, Tîrnava-Mică).

3) *Scut tăiat*: 7 steme (județele Cahul, Cîmpulung-Moldovenesc, Dolj, Romanați, Severin, Storojineț, Vîlcea).

4) *Scut despicat avînd un șef*: 2 steme (județele Năsăud și Rădăuți).

5) *Scut despicat avînd un șef și o talpă*: 1 stemă (județul Bihor).

6) *Scut tăiat-despicat în șef*: 4 steme (județele Cluj, Maramureș, Tîrnava-Mare, Timiș-Torontal).

7) *Scut scartelat*: 3 steme (județele Arad, Odorhei, Sălaj).

8) *Scut scartelat cu ecuson central*: 2 steme (județele Ciuc și Satu-Mare).

9) *Scut tripartit în furcă răsturnată*: 1 stemă (județul Constanța).

Dintr-un punct de vedere identic, stemele municipale și orășenești elaborate de aceeași C.C.H. între 1928—1936, se încadrează de asemenea în următoarele partițiuni ale scutului (de data aceasta din cauza numărului prea mare de asemenea steme, exemplele nu sînt limitative):

1. *Scut fără partițiuni*: stemele municipiilor și orașelor Bălți, Bîrlad, Brăila, Brașov, București, Călărași, Cernăuți, Cetatea-Albă, Chișinău, Cîmpulung-Mol-

dovenesc, Cîmpulung-Muscel, Cluj, Constanța, Craiova, Deva, Fălticeni, Huși, Iași, Oradea, Piatra-Neamț, Pitești, Ploiești, Roman, Satu-Mare, Sf. Gheorghe, Sibiu, Suceava, Tîrgoviște, Turnu-Măgurele, Vaslui etc. etc.

2. *Scut despicat*: stemele orașelor Tecuci, Tîrgu-Jiu, Turnu-Severin, etc.

3. *Scut tăiat*: stemele municipiilor și orașelor Arad (cu o fascie peste linia de tăiere), Rîmnicu-Sărat (cu o fascie ondulată peste linia de tăiere), Rîmnicu-Vîlcea, Slatina, Tulcea etc.

4. *Scut despicat avînd un șef*: stema orașului Focșani etc.

5. *Scut tăiat-despicat în șef*: stema orașului Bistrița (cu o linie crenelată înlocuind linia simplă de tăiere) etc.

6. *Scut tăiat-despicat în șef cu un ecuson central*: stema municipiului Timișoara etc.

7. *Scut tăiat-despicat în talpă*: stema municipiului Galați etc.

8. *Scut tripartit în furcă răsturnată*: stema orașului Giurgiu.

9. *Scut cu bordură*: stema municipiului Bacău (fără alte partițiuni în restul cîmpului), cea a orașului Buzău (cu cîmpul tăiat despicat în șef, cu o fascie ondulată broșînd peste linia de tăiere) etc.

Toate însemnele districtuale și municipale elaborate de către C.C.H. s-au folosit pînă în 1948, după care dată au fost înlocuite pe sigiliile și anteturile municipiilor, județelor (ulterior și ale regiunilor) țării cu stema Republicii Populare Române.

În final mai facem o scurtă mențiune și despre stemele — folosite între 1938 și 1940 — ale celor 10 ținuturi în care teritoriul României fusese pe atunci împărțit din punct de vedere administrativ (menținîndu-se diviziunea în județe ce deveneau subordonate acestor noi unități); stemele respectivelor ținuturi, alcătuite de asemenea de C.C.H., au împrumutat în aspectul lor elemente luate din mai vechile steme provinciale ale țării [47].

Activitatea C.C.H. a fost meritorie deoarece în elaborarea stemelor județene și orășenești ale României interbelice a prezidat o concepție heraldică unitară pentru întreg teritoriul romănesc. Crearea acestui nou armorial districtual și municipal în țara noastră, a produs un adevărat reviriment în arta heraldică europeană modernă care rămăsese, în genere, închistată în vechile formule tradiționale ale armorialelor provinciale și orășenești medievale central și vest-europene.

De asemenea, mai trebuie amintit ca un alt aport al numitei Comisii și folosirea în descrierea stemelor create sau perpetuate de acest for științific, a unei terminologii heraldice adecvate, bazată în bună măsură pe termenii de specialitate introduși anterior în lucrările ce am amintit, de către generalul P. V. Năsturel.

C.C.H. a prezentat însă și cîteva scăderi și anume metoda nu tocmai inspirată de a dota toate scuturile județelor moldovene (după ideea mai veche a lui Ștefan D. Grecianu) cu cîmp roșu, imitînd scuturile județelor muntene care avuseseră într-adevăr fără excepție, cîmpul de azur; apoi, numita Comisie a exagerat procesul de heraldizare a emblemelor tradiționale ale județelor României prin metalizarea integrală a figurilor omenești și ale animalelor conținute în noile steme ale acestor unități administrativ-teritoriale și care ar fi trebuit reprezentate în culori naturale.

Dacă un număr destul de mare de simboluri heraldice create de C.C.H. (mai ales municipale) n-au reușit să se impună în conștiința socială a poporului nostru, în schimb acele versiuni armoriate avînd o tradiție anterioară mai solidă, menținute sau adoptate în noile steme, au reușit să obțină de la început sufragiul general al maselor [48].

---

[47] v. decretul publicat în *Mon. Of.*, nr. 34 din 10 februarie 1939.

[48] v. DAN CERNOVODEANU și I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 96.

d) Republica Socialistă România

Prin decretul nr. 503 din 16 decembrie 1970, emis de către Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, s-au instituit noi steme pentru județele și orașele municipii ale țării noastre. Articolul 1 al acestui decret prevede dispoziția ca respectivele însemne să fie realizate printr-o îmbinare armonioasă a elementelor de tradiție istorică cu reprezentările simbolice ale realităților politice, economice și sociale actuale.

Articolul 2 al aceluiași decret hotărăște ca stemele județene și municipale să fie elaborate de către Comitetele executive ale Consiliilor populare ale acestor județe și municipii, care vor stabili, fiecare în parte, cîte un proiect de asemenea însemne, ce va fi prezentat Consiliului de Stat.

Articolul 3 menționează că stemele județelor și municipiilor (inclusiv municipiul București) vor trebui să fie aprobate printr-un decret al Consiliului de Stat, emis special în acest sens.

În sfîrșit, articolul 4 precizează întrebuințarea acestor însemne care vor fi reproduse pe imprimatele oficiale ale Consiliilor populare județene sau municipale dedesubtul stemei Republicii Socialiste România și la dimensiuni mai reduse decît aceasta. De asemenea, respectivele însemne vor fi reproduse și pe indicatoarele care marchează intrarea în județe și în municipii (inclusiv municipiul București), fiind reprezentată și pe frontispiciile sediilor principale ale Consiliilor populare județene sau municipale, precum și în interiorul acestor sedii, la locurile ce vor fi stabilite de către Comitetele executive ale acestor consilii. Totodată, stemele județene și municipale vor putea fi folosite cu ocazia unor manifestări de interes local, fiind îngăduită reproducerea lor pe insigne sau diferite obiecte folosite în acțiuni protocolare sau festive, pe diverse tipărituri care se referă la județe sau la municipii, precum și pe obiecte destinate să contribuie la cunoașterea specificului local. În sfîrșit, în cazurile în care stemele județene și municipale vor fi reproduse, expuse sau folosite împreună cu stema Republicii Socialiste România, se va da firește prioritate stemei de stat.

La întocmirea acestor noi însemne județene și municipale din țara noastră, Comitetele executive ale Consiliilor populare au antrenat și numeroase cadre de specialiști, precum istorici, heraldiști, geografi, etnografi, economiști etc., care au făcut propuneri cu privire la diversele elemente ce urmează a intra în componența acestor steme. De asemenea, proiectele de steme au fost supuse dezbaterii locuitorilor respectivelor unități administrativ-teritoriale sau centre urbane, locuitori care au venit cu propuneri și sugestii de îmbunătățire a conținutului acestor proiecte heraldice. În toate proiectele de steme elaborate de către Comitetele executive ale diverselor Consilii județene și municipale se poate lesne observa preocuparea acestor organe de stat de a înfățișa, conform regulilor științei heraldice, elementele cele mai reprezentative din tradiția istorică a respectivelor județe și municipii și de a le îmbina cu reprezentările înfățișînd dezvoltarea actuală a acestor unități teritorial-administrative, dezvoltare exprimată prin realizările și obiectivele construite în anii României socialiste. Este interesant de remarcat că în aceste proiecte apar alături de mobile ale scutului consacrate de o îndelungată folosire în practica stemelor și o serie de reprezentări inedite (înfățișînd diferitele industrii, uzine sau fabrici, ori produsele sau uneltele de lucru specifice), apariții neobișnuite în peisajul heraldic curent, constituind ele înseși, o inovație avînd tendința de a crea un fel de heraldică a tehnicii moderne, interesantă contribuție românească la dezvoltarea continuă a acestei utile discipline auxiliare a istoriei.

Prin decretul nr. 302 din 25 iulie 1972 emis de Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, proiectele celor 39 steme judeţene şi 47 municipale au fost aprobate, primind astfel consacrarea lor definitivă. Aceste noi însemne prezintă următoarele caracteristici generale:

a) scuturile stemelor judeţene adoptă forma de la începutul secolului al XV-lea a scutului numit francez vechi, formă care a fost frecvent folosită în reprezentările heraldice tradiţionale din ţările româneşti;

b) scuturile stemelor municipale se înfăţişează cu un aspect derivat din scutul tip Renaştere central-europeană cu scobiturile laterale simetrice, format care a fost de asemenea utilizat în arta heraldică românească la diferite epoci;

c) toate aceste steme — atît de judeţe cît şi de municipii — poartă în centrul lor un scut în abis, despicat, avînd la dextra steagul Partidului Comunist Român, iar la senestra tricolorul naţional, peste ambele broşînd emblema de stat a Republicii Socialiste România; semnificaţia simbolică a acestui scut central, reprezentînd deci un factor comun tuturor acestor însemne, constă în faptul că teritoriul românesc de astăzi este un stat indestructibil şi intim legat de poporul ce-l locuieşte;

d) relativ la mobilele scuturilor conţinînd noile steme judeţene şi municipale ale ţării, ele sînt alcătuite pe de o parte din reprezentări uzuale în arta heraldică (precum lei, acvile, capete de bour sau de zimbru, turnuri, cetăţi, fortăreţe, ancore, snopi sau spice de grîu, butuci de viţă de vie, ciorchini de struguri etc., etc.), iar pe de alta, dintr-o întreagă serie de simboluri ale diferitelor industrii dezvoltate în diversele zone ale teritoriului românesc, de figuraţii de uzine, de fabrici sau de diferitele lor produse, unelte ori utilaje specifice etc. Prima dintre aceste două categorii de mobile ale scutului provine din vechile steme judeţene şi municipale ale ţării, mobile reprezentative şi de veche tradiţie în fiecare dintre ţinuturile de origine respective, în timp ce a doua categorie constituie o inovaţie în arta blazonului, domeniu supus în permanenţă reînnoirilor, capabil să se adapteze realităţilor tuturor vremurilor şi în măsură să primească şi să păstreze orice formă inedită de expresie heraldică.

Astfel fiecare dintre aceste steme recent create posedă o personalitate proprie, fiind înzestrată cu elemente specifice zonei de baştină căreia îi aparţine, conservînd cu toate acestea, prin prezenţa prioritară, plasată în centrul scutului, a emblemei de stat, o statornică legătură cu ansamblul ţării întregi.

Pentru a ilustra prin exemple aceste afirmaţii, vom înfăţişa caracteristicile cîtorva astfel de steme — atît judeţene cît şi municipale — alese dintre cele 86 de însemne noi alcătuite. Astfel, judeţul *Alba* păstrează în primul cartier al scutului despicat şi tăiat la senestra al stemei sale actuale, soldatul roman ce se afla şi în armele sale anterioare, la care s-au mai adăugat, în cartierul al doilea, simbolurile reprezentînd bogăţiile solului respectivului teritoriu (grîu, podgorii, păduri de brazi), precum şi în al treilea cartier, un profil de uzină cu trei coşuri înalte, amintind însemnata dezvoltare industrială de astăzi a acestui judeţ.

De asemenea judeţul *Bihor* menţine în stema sa cîteva din elementele (brazi, spice de grîu) ce se găseau şi în vechile sale însemne districtuale de odinioară, la care se adaugă simbolurile (roată dinţată, retortă, sondă) ale noilor exploatări industriale care au luat un mare avînt şi pe aceste meleaguri (CXLIII, 5).

Judeţul *Botoşani* conţine în scutul scartelat al stemei sale districtuale, reprezentarea în primul cartier a unui ţăran în fugă (aluzie la răscoalele din 1907), apoi în al doilea cartier, diverse embleme — precum profil de fabrică, roată dinţată — care marchează dezvoltarea industrială actuală sau în perspectivă a acestei zone; în cartierul trei se află evocarea simbolică printr-o stea (Mihail Eminescu), o vioară (George Enescu) şi o carte deschisă (Nicolae Iorga) a acestor mari personalităţi

româneşti, toţi trei, fii ai acestui judeţ. În sfîrşit, ultimul cartier poartă un snop de grîu plasat în bandă, broşînd peste o coasă aşezată în bară, aceasta din urmă constituind vechea emblemă (constatată încă din secolul al XVIII-lea) a ţinutului Botoşani.

Judeţul *Buzău* posedă de asemenea o stemă care îmbină trecutul său istoric cu prezentul: în primul cartier, o cetăţuie medievală alcătuită din pietre de rîu, dotată cu un turn pătrat, acoperit şi avînd pe zidurile ei o acvilă născîndă conturnată; acestor mobile li se adaugă, în cartierul doi, un segment de roată dinţată, un spic de grîu şi un ciorchine de strugure (evocînd produsele naturale cît şi situaţia economică înfloritoare a acestui judeţ), precum şi în cartierul trei, un stejar stufos, simbolizînd bogăţia forestieră a respectivului teritoriu (CXLIII, 1).

Stema judeţului *Constanţa* conţine multiple elemente evocatoare a vechilor tradiţii istorice ale acestor locuri şi anume trirema plutind pe valuri (simbol al cetăţii Tomis) pe pînza căreia se află un vultur de mare în zbor ţinînd în gheare un delfin (simbol al cetăţii Histria), reprezentare ce constituie o îmbinare a emblemelor tomitană şi histriotă conţinute separat în vechea stemă a acestui judeţ; scutul mai poartă încă imaginea binecunoscutului « *Tropaeum Trajani* », monument triumfal ridicat în 106 e.n. şi situat la Adam-Clissi în sudul respectivului district. Ansamblul heraldic al acestei steme este completat prin reprezentarea bogăţiilor agro-viticole ale regiunii, simbolizate printr-un spic de grîu şi un ciorchine de strugure; farul genovez figurînd în vechile armerii ale judeţului, a fost înlocuit prin farul modern al portului Constanţa proiectînd fascicule de raze, mobilă care nu se mai află într-un cartier anume, ci formează ea însăşi liniile de împărţire ale scutului (în Y răsturnat) reprezentînd simbolic noul aspect cît şi continua dezvoltare economică şi socială a acestui însemnat teritoriu maritim (CXLIII, 2).

Stema judeţului *Covasna* cuprinde ca elemente de heraldică tradiţională o emblemă alcătuită dintr-o dextroşeră în armură ţinînd o spadă, însoţită în şef de un soare la dextra şi de o lună înconjurată de trei stele în cinci colţuri, la senestra. Celelalte două cartiere ale scutului tăiat şi despicat în şef, poartă în doi, turnul muzeului din Sf. Gheorghe (edificiu arhitectural reprezentativ pentru respectiva capitală de judeţ) şi în trei, un brad — figurînd bogăţia forestieră a acestor locuri — flancat la dextra de un joagăr circular şi la senestra de o roată dinţată cu spiţe, simbolizînd dezvoltarea industrială deosebită realizată actualmente pe acest teritoriu.

Judeţul *Gorj* poartă în stema sa amintirea revoluţiei din 1821 începută pe plaiurile sale, exprimată prin prezenţa în primul cartier al scutului, a stindardului de luptă al lui Tudor Vladimirescu (a cărui hampă este plasată în bară) însoţit la dextra de o sabie în bandă, în timp ce progresul industrial însemnat al acestei zone este figurat în cartierul doi printr-o sondă, un turn de răcire şi o roată dinţată; în plus, se remarcă în cartierul trei şi vechea stemă a Gorjului — reprezentată printr-un cerb oprit din mers — semnalată pe sigiliile acestei unităţi teritorial-administrativă încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Stema judeţului *Hunedoara* oferă de asemenea un ansamblu de simboluri evocînd atît trecutul cît şi prezentul acestui ţinut. Astfel, reprezentarea războinicului dac (purtînd steagul de luptă al poporului său) plasat în primul cartier al scutului despicat-tăiat la senestra al respectivului însemn, se învecinează atît cu oala de oţelărie, în poziţie înclinată — flancată în şef de două stele — oală din care curge într-un jet auriu metalul topit (totul aflat în cartierul doi al stemei), cît şi cu o intrare de mină pe al cărui tunel se suprapun două ciocane încrucişate, situate în cartierul trei. Prima mobilă a acestei steme judeţene aminteşte că respectiva zonă a constituit nucleul puternicului stat dac centralizat, existînd din secolul I î.e.n. pe aceste meleaguri, în timp ce elementele heraldice se află în

cartierele doi şi trei ale scutului evocă pe de o parte ampla dezvoltare a industriei siderurgice atît în municipiul cu acelaşi nume ca şi cel al judeţului cît şi în celelalte centre principale dotate cu mari uzine ale respectivului teritoriu, iar pe de alta intensa exploatare minieră — de veche tradiţie pe aceste meleaguri — actualmente modernizată şi aducînd un însemnat aport economiei socialiste a ţării.

Stema judeţului *Mehedinţi* ilustrează de asemenea trecutul istoric precum şi considerabilul avînt economic luat în prezent de către această unitate administrativ-teritorială; în primul cartier al scutului tăiat al respectivei steme, este înfăţişată silueta unui fragment al podului peste Dunăre, opera lui Apolodor din Damasc, clădit în anul 105 e.n. de către armatele romane ale împăratului Traian şi ale cărui urme mai dăinuiesc încă şi astăzi pe malul stîng al fluviului, la Drobeta Turnu-Severin; în cartierul doi, făcînd pereche cu acest pod, se află o nu mai puţin considerabilă realizare a tehnicii moderne actuale şi anume marele sistem hidroenergetic de la Porţile de Fier. Pe fascia broşînd peste linia de tăiere a scutului sînt reprezentate două albine, provenind din vechea stemă a Mehedinţilor, ilustrînd ca şi atunci apicultura, ocupaţia de căpetenie de odinioară a locuitorilor acestui judeţ, cît şi hărcinia lor.

Stema judeţului *Neamţ* este alcătuită din mobile ale scutului cuprinse în vechile însemne heraldice ale acestui ţinut moldovenesc, precum şi din acelea ale Romanului (pe care îl încorporează în prezent) şi anume: o capră neagră sărind pe stînci (Neamţ) şi trei spice de grîu aşezate în pal (Roman) — mobile care îşi conservă şi astăzi actualitatea — la care se adaugă reprezentarea barajului hidrocentralei de la Bicaz, simbol al marii dezvoltări economice la care a ajuns acest judeţ în zilele noastre (CXLIII, 3).

Judeţul *Timiş* păstrează în noua sa stemă destule elemente aflate în vechile sale însemne heraldice. Astfel, remarcăm şeful fasciat roşu şi aur, fasciile roşii — altă dată ondulate — amintind cele trei rîuri curgînd pe teritoriul temişan şi anume: Mureşul, Timişul, şi Bega; apoi, mai observăm leul ieşind, ţinînd în laba dextră o sabie curbă, constituind de asemenea o veche emblemă a acestui ţinut, frecventă în sigiliile de odinioară ale respectivului judeţ. Progresul economic şi cultural actual al acestor meleaguri este de asemenea reprezentat printr-o roată dinţată cu patru spiţe broşînd peste o faclă aprinsă (CXLIII, 4).

Stema judeţului *Tulcea* aminteşte de asemenea prin alcătuirea mobilelor sale, atît trecutul cît şi prezentul. Astfel, constatăm că elementul heraldic — cetatea crenelată cu două bastioane şi poarta deschisă — ce simbolizează vechile cetăţi greceşti, castrele romane sau fortăreţele medievale (ale căror numeroase ruine le atestă din plin prezenţa pe malurile şi în regiunea de la vărsarea Dunării) se învecinează cu cele două ciocane aşezate în cruciş broşînd peste un spic de grîu, ce figurează recenta industrializare a acestui ţinut şi intensa agricultură mecanizată practicată în respectivul judeţ. În ceea ce privesc însă cei doi delfini afrontaţi, care făceau altădată din stema Tulcei o versiune cadetă a stemei provinciale a Dobrogei, ei au fost înlocuiţi prin doi sturioni reprezentaţi în aceeaşi atitudine, broşînd peste fascii ondulate (odinioară drepte) de azur şi argint, conţinînd o aluzie directă la însemnătatea economică a pescuitului pentru aceste meleaguri; în sfîrşit, nufărul plasat între cei doi ganoizi, simbolizează delta Dunării, regiune foarte pitorească, actualmente în curs de industrializare, dotată cu o bogată floră şi faună, devenită punct de atracţie pentru turismul internaţional (CXLIII, 6).

Noile steme municipale ilustrează, de asemenea, aceleaşi principii directoare care au stat şi la baza alcătuirii însemnelor judeţene. Astfel, începînd cu municipiul *Bucureşti*, trebuie să subliniem faptul că stema primului centru politic şi administrativ al României de astăzi a trebuit să cuprindă atît caracteristicile specifice ale

acestei mari aglomerații urbane, cît și pe cele care să marcheze calitatea sa de capitală a țării. Formula la care s-a ajuns a fost dintre cele mai inspirate, deoarece în primul cartier al scutului tăiat al acestei steme, s-a reprezentat clădirea palatului Marii Adunări Naționale, organ suprem al puterii de stat, ai cărui membri sînt — precum se știe — mandatarii întregii națiuni. În plus, cupola acestui edificiu — care face parte, de mai bine de un veac, din peisajul familiar al orașului de reședință al țării — este suprapusă de o acvilă valahică cu aripile larg deschise care amintește mobila principală a stemei de odinioară a Bucureștilor. În cartierul doi al scutului municipal se găsește o jumătate de roată dințată peste care broșează o carte deschisă ale cărei pagini poartă inscripția « *Civitas nostra* », figurînd pe de o parte dezvoltarea industrială de mari proporții luată de primul oraș al țării în ultimul sfert de secol, cît și însemnătatea sa ca principal centru al științei și culturii României de astăzi (CLX, 1).

Stema municipiului *Bîrlad* (azi situat în județul Vaslui) prezintă de asemenea în alcătuirea sa amprenta noului și a vechiului. Primul cartier al scutului tăiat al acestui însemn, poartă în cîmp roșu trei rulmenți argintii, plasați 1, 2, simbolizînd marea fabrică de astfel de produse industriale construită în respectivul oraș în anii puterii populare; în cartierul doi, în cîmp de azur, se găsește stema de odinioară a acestui centru urban de veche tradiție pe meleagurile moldovenești, însemn alcătuit dintr-o roată de moară de apă, însoțită de trei pești, așezați 2, 1, cu capul înspre talpa scutului, mobilă figurînd pe sigiliile heraldice municipale ale acestui centru urban încă din veacul al XVI-lea.

Municipiul *Brașov* (reședință a județului cu același nume), sediu al unei puternice și înfloritoare industrii, prezintă în centrul scutului stemei sale — înconjurînd ecusonul în abis purtînd emblema de Stat a Republicii Socialiste România — o roată dințată argintie broșînd peste o faclă aprinsă, simbolizînd amplul progres economic al orașului cît și intensa sa activitate culturală. Vechea stemă tradițională a Brașovului, datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea, înfățișînd o rădăcină de arbore smulsă, de argint și încoronată de aur, a fost de asemenea reprezentată la baza actualului însemn municipal, ilustrînd astfel vechimea acestui reputat oraș din țara noastră.

În privința stemei municipiului *Cluj-Napoca*, ea a păstrat de asemenea în noua sa alcătuire, atît vechea emblemă a orașului formată dintr-un zid crenelat dotat cu o poartă cu grătar și cu trei bastioane poligonale (aflată în cartierul trei al scutului), introducîndu-se în celelalte două cîmpuri, la dextra o roată dințată peste care broșează un compas deschis cu vîrfurile înspre talpă (figurînd marea dezvoltare industrială, precum și remarcabila activitate de cercetare științifică desfășurată în respectivul oraș), iar la senestra, o carte deschisă, simbol al însemnătății culturale a acestui renumit centru universitar, devenit astăzi și unul dintre principalele sedii ale industriei din zona de nord-vest a țării (CLX, 3).

Stema municipiului *Constanța* reunește în scutul său despicat-tăiat la dextra, mobile care înfățișează atît vestigii ale antichității, cît și simboluri ale timpurilor moderne. Astfel litoralul cu numeroasele sale stațiuni balneare ultra-moderne ce au generat un intens turism, este figurat printr-o fascie de aur — amintind plajele și nisipul lor auriu — însoțită în șef de o umbră de soare înflăcărat (care ilustrează soarele torid al litoralului românesc) și în talpă de o corabie medievală plutind pe valuri, simbolizînd navigația cît și comerțul maritim practicat de veacuri de locuitorii acestui vechi port pontic. În sfîrșit, ultimul cartier al scutului conține reprezentarea frumoasei statui a zeiței Fortuna, protectoarea vechii cetăți a Tomisului, flancată la picioarele ei de un personaj masculin purtînd pe cap o coroană murală și însoțit la dextra de o provă de corabie; acest grup statuar figurează atît istoria

milenară a acestui antic oraş, cît şi bogăţia vestigiilor arheologice găsite nu numai pe respectivul perimetru tomitan dar şi pe întregul litoral dobrogean (CLX, 4).

Municipiul *Hunedoara* aminteşte de asemenea prin mobilele aflate în stema sa, tradiţia istorică a acestui judeţ, precum şi însemnatul său progres industrial actual. Renumitul castel al Corvineştilor, cît şi armeriile lor de familie (corbul ţinînd în cioc un inel cu un rubin) se învecinează în scutul municipal al acestui mare centru siderurgic, cu silueta unui furnal înalt însoţit de diverse instalaţii aferente şi de un vagonet la baza sa, ilustrînd dezvoltarea impetuoasă a industriei siderurgice în ultimul sfert de veac a acestui centru urban.

Municipiul *Iaşi* prezintă în noul său însemn vechea stemă a Moldovei (capul de bour purtînd o stea între coarne şi flancat la dextra de un soare şi la senestra de o lună crai-nou) pentru a aminti primatul său de odinioară asupra celorlalte oraşe ale fostului principat moldovean; celelalte două cîmpuri ale scutului despicat-tăiat la dextra mai cuprind diverse elemente (roată dinţată, flacără şi retortă) ce figurează remarcabilul şi complexul progres industrial realizat actualmente în acest vechi municipiu, cît şi reprezentarea turnului central al renumitului Palat al Culturii, simbolizînd rolul eminent avut de acest mare centru urban — atît în trecut cît şi în prezent — în dezvoltarea culturii româneşti (CLX, 2).

Stema municipiului *Odorheiu-Secuiesc* (centru important în judeţul Harghita) ilustrează de asemenea atît vechile tradiţii ale populaţiei din această zonă (tradiţii reprezentate prin turnurile figurînd două — din cele trei — scaune secuieşti din respectivul teritoriu şi printr-o dextroşeră în armură ţinînd o spadă care străpunge capul unui urs şi o inimă, totul flancat de patru stele în şase colţuri), precum şi ampla dezvoltare industrială a acestei aşezări urbane simbolizată prin profilul unei uzine dotate cu două coşuri înalte fumegînd. Tot astfel, nu este omis şi progresul cultural al acestui municipiu, exprimat printr-o carte deschisă plasată dedesubtul celor două turnuri amintite, toate aflate în primul cîmp al acestei steme.

Municipiul *Ploieşti* (reşedinţă a judeţului Prahova) prezintă în cele două cartiere ale scutului său tăiat, atît marele său progres industrial ca important centru petrolifer al ţării (figurat printr-o jumătate de roată dinţată ce înconjoară partea superioară a ecusonului central cu emblema de stat), cît şi tradiţiile istorice ale obţinerii statului urban în timpul domniei lui Mihai Viteazul, perpetuînd astfel în actuala stemă, vechiul însemn municipal ploieştean alcătuit din cei doi lei afrontaţi, cu limbile scoase, susţinînd un stejar desrădăcinat, totul aşezat pe o eşarfă pe care sînt înscrise iniţialele M.V.V. (= Mihai Viteazul Voievod) şi data 1597 ce reprezintă anul primei atestări documentare ca oraş a acestei aşezări.

Stema municipiului *Reşiţa* (reşedinţă a judeţului Caraş-Severin), mare centru siderurgic, numit şi « cetatea de foc » a industriei româneşti, ilustrează unitar, în ambele cartiere ale scutului său tăiat, atît vechea sa tradiţie industrială, cît şi impetuoasa dezvoltare ce a luat în ultimul pătrar de veac. În cartierul superior aflăm o rozetă de foc peste care broşează un rotor de turbină hidraulică precum şi o jumătate de roată dinţată, simbolizînd atît focul nestins de două secole al furnalelor înalte reşiţene, cît şi turbina hidraulică de mare capacitate, concepută şi realizată în exclusivitate în uzinele acestui oraş. Complexul de furnale, hale de uzină, coşuri de fabrică, turnuri de răcire etc. cuprins în cîmpul al doilea al scutului are o semnificaţie identică cu cea a elementelor din primul, vădind prin alte mobile, aceeaşi dezvoltare industrială a acestui mare centru urban bănăţean (CLX, 6).

Municipiul *Roman* (situat în judeţul Neamţ) înfăţişează în stema sa profilul fabricii de ţevi, reprezentată cu halele şi cu produsele ei specifice; acestor realizări

moderne li se asociază vechile tradiţii istorice ale respectivului oraş, figurate, în cele două cîmpuri inferioare ale scutului său tăiat-despicat în talpă, cartiere în care apar respectiv la dextra, fasciile dinastice de aur şi verde ale « Muşatinilor » (fascii constituind stema lui Roman I, domn al Moldovei între 1391—1394, întemeietorul acestei aşezări urbane căruia îi poartă şi numele), iar la senestra, capul unui mistreţ, mobilă întîlnită pe sigiliile municipale ale vechiului tîrg al Romanului începînd din secolul al XV-lea (CLX, 5).

Reşedinţa cu acelaşi nume a judeţului Sibiu, a menţinut în stema sa municipală, vechile însemne comune ale scaunului şi ale oraşului *Sibiu* de altă dată, înfăţişate prin două spade aşezate în cruciş, cu garda în şef, suprapuse de o coroană şi broşînd peste un trichetru cu vîrfurile terminate prin cîte o frunză în formă de inimă (frunză de tei), mobile plasate în cartierul inferior al scutului tăiat şi împărţit în talpă prin linii în formă de Y răsturnat. Celelalte trei cartiere ale stemei municipale poartă în primul, o reprezentare a vechii cetăţi a Sibiului, figurată printr-un zid crenelat dotat cu trei turnuri acoperite şi cu porţile închise, în al doilea, o balanţă suprapusă peste o jumătate de roată dinţată (simbolizînd progresul industrial actual al oraşului), în sfîrşit în al treilea, o stea emanînd raze plasată deasupra unei cărţi deschise (ilustrînd intensa viaţă culturală a acestui vechi centru transilvănean, precum şi activitatea renumitei societăţi « Astra » întemeiată de românii sibieni în secolul trecut).

Exemplele citate mai sus pot da — după părerea noastră — o idee generală suficientă asupra spiritului în care au fost concepute şi realizate stemele judeţelor şi municipiilor României actuale. În privinţa împărţirilor cîmpului scutului, o scurtă statistică ne va lămuri asupra specificului lor. Astfel, cele 86 de steme — reamintind că toate poartă în abis ecusonul cu emblema de stat a Republicii Socialiste România broşînd peste cele două drapele al P.C.R. şi al ţării — prezintă împărţirile următoare ale scutului:

1. *Despicat*: 6 steme (municipiile Deva, Mediaş, Piatra-Neamţ, Ploieşti, Tecuci şi Tîrgu-Jiu).
2. *Tăiat*: 12 steme (judeţul Mehedinţi — avînd în plus o fascie care broşează peste linia de tăiere — precum şi municipiile Arad, Bîrlad, Bucureşti, Călăraşi, Ploieşti, Reşiţa, Rîmnicu-Vîlcea, Sighişoara, Suceava, Turda şi Turnu-Măgurele).
3. *Despicat-tăiat la dextra*: 4 steme (judeţele Dîmboviţa şi Mureş şi municipiile Constanţa şi Iaşi).
4. *Despicat-tăiat la senestra*: 2 steme (judeţele Alba şi Hunedoara).
5. *Despicat avînd şi un şef*: 2 steme (judeţul Timiş şi municipiul Bacău).
6. *Tăiat-despicat în şef*: 14 steme (judeţele Caraş-Severin, Covasna, Galaţi, Neamţ, Suceava, Teleorman, Vaslui, precum şi municipiile Buzău, Craiova, Drobeta Turnu-Severin, Lugoj, Odorheiu-Secuiesc, Timişoara şi Tîrgovişte).
7. *Tăiat-despicat în talpă*: 5 steme (judeţul Olt, cît şi municipiile Focşani, Galaţi (avînd un pal care broşează peste linia de despicare), Roman şi Tîrgu-Mureş).
8. *Tăiat şi tripartit în vîrf*: 4 steme (judeţele Ilfov şi Vîlcea (cu o fascie broşînd peste linia de tăiere), precum şi municipiile Alba-Iulia şi Sibiu).
9. *Scartelat*: 14 steme (judeţele Arad, Argeş, Bihor, Bistriţa-Năsăud, Botoşani, Cluj, Harghita, Maramureş, Prahova, Satu-Mare, Sălaj, precum şi municipiile Baia-Mare, Brăila şi Sighetul Marmaţiei).
10. *Scartelat în curmeziş*: 1 stemă (judeţul Iaşi).
11. *Tripartit în furcă răsturnată*: 18 steme (judeţele Bacău, Brăila, Braşov, Buzău, Constanţa, Dolj, Gorj, Sibiu, Tulcea, Vrancea, precum şi municipiile Botoşani, Cluj-Napoca, Dej, Giurgiu, Hunedoara, Petroşani, Satu-Mare şi Tulcea).
12. *Scut împărţit în căprior avînd şi un şef*: 1 stemă (judeţul Ialomiţa).

13. *Scut cu cîmp unic (fără partiţiuni)*: 3 steme (municipiile Braşov, Gh. Gheorghiu-Dej şi Oradea).

Se poate observa din această statistică că tripartitul în furcă răsturnată a fost cel mai des folosit în alcătuirea stemelor judeţene şi municipale nou create, tendinţa de inovare vădindu-se şi în acest domeniu, deoarece respectivul gen de împărţire a cîmpului scutului nu fusese aproape niciodată întrebuinţat mai înainte în arta heraldică românească [49].

În concluzie, crearea de noi steme de judeţe şi de municipii ale Republicii Socialiste România, în afara utilităţii sale în interiorul ţării, reprezintă — prin diferitele inovaţii pe care le aduce în arta heraldică contemporană — o contribuţie interesantă în promovarea ideii adaptării artei blazonului la realităţile istorice actuale.

*

Încheind prezentarea tuturor aspectelor importante şi caracteristice ale artei heraldice româneşti, ne exprimăm dorinţa ca lucrarea de faţă să înlesnească cercetătorilor ce ne vor urma, elaborarea unor mult mai valoroase lucrări viitoare avînd ca obiect elucidarea definitivă a tuturor problemelor încă neclare, legate de originea şi evoluţia artei noastre heraldice naţionale.

---

[49] În toate reprezentările heraldice româneşti doar stema judeţului Constanţa (elaborată în 1923) şi cea a oraşului Giurgiu (elaborată în 1932) adoptă forma scutului tripartit în furcă răsturnată; mai menţionăm încă două familii din Moldova ale căror steme de neam prezintă acelaşi gen de împărţire a scutului şi anume familiile Hajdeu şi Hîncu, dar aceste însemne au fost concesiuni, în primul caz, de origine poloneză (1676) şi în al doilea, de obîrşie rusă (după 1821).

PARTEA A III-A

ANEXE

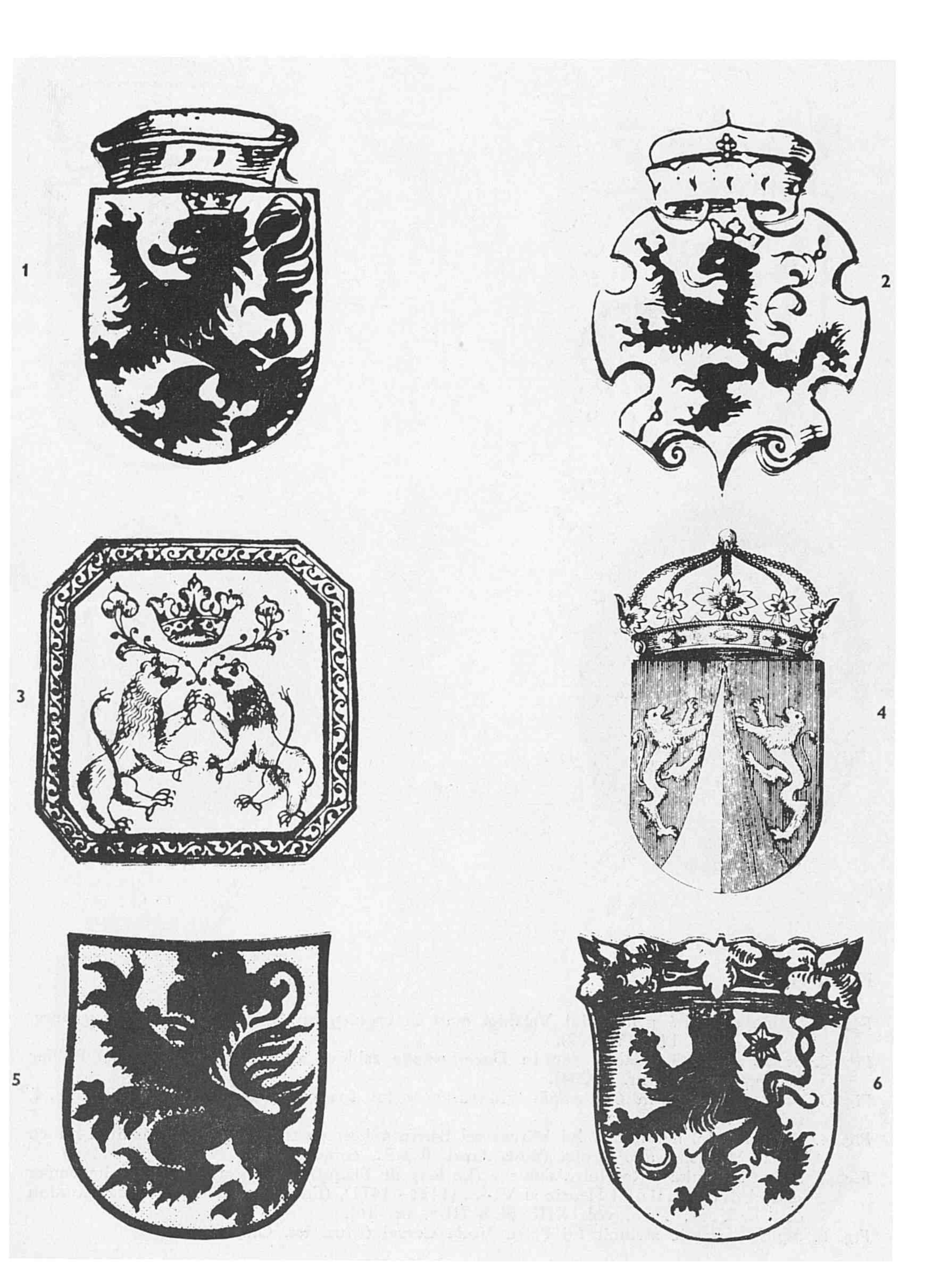
ALBUM HERALDIC

Fotografiile albumului heraldic au fost executate între 1971—1976 atît de către pictorul Constantin Petrache, fost şef al laboratorului foto al Muzeului de Istorie a Municipiului Bucureşti cît şi de către Ştefan Micloş, specialist în reproduceri fotografice din domeniul artei heraldice.

ŢARA ROMÂNEASCĂ

PLANŞA I.

Fig. 1. Stema « merer Walachia » în mss. heraldic anonim nr. 9227 din Bibl. Naţ. Viena.
Fig. 2. Stemă atribuită ducelui Valahiei în armorialul lui Virgil Solis (Nürnberg, 1555, p. 36, fig. 3).
Fig. 3. Stemă atribuită Daciei reprodusă în cronica lui Nicolae Costin: *Cartea pentru descălecatul d'intîi a Ţării Moldovei şi neamului moldovenesc* (Bibl. Acad. R.S.R., mss. 120, f. 20).
Fig. 4. Stema Daciei în armorialul lui Hristofor Jefarović (Viena, 1741, f. 21 verso).
Fig. 5. Stemă atribuită « Serenissimului principe duce despot al Valahiei mari » în Codexul din Praga (mss. din 1464 al cronicii lui Richenthal).
Fig. 6. Stema Valahiei din *Cosmografia* lui Sebastian Münster (Basel, 1567, p. 1269).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA II.

Fig. 1. Stemă atribuită principelui Valahiei mari în cronica lui Richenthal (ediţia Augsburg, Anton Sorg, 1483, f. 109).
Fig. 2. Stema atribuită Valahiei mici în *Daco-Romane*, tabloul arheologic al lui Cezar Bolliac (Bucureşti, 1861, nr. XXIII).
Fig. 3. Stema Cumaniei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szégedi (Tyrnavia, 1734, tab. I, fig. XII).
Fig. 4. Sigiliul (mic) heraldic al lui Mircea cel Bătrîn aplicat pe tratatul de alianţă din 1411 cu regele Vladislav al Poloniei (Bibl. Acad. R.S.R., copie foto).
Fig. 5. Stema atribuită « Regelui Valahiei » (Le Roy de Blaqui) într-un armorial anonim englez datînd din domnia lui Henric al VI-lea (1421—1471), (Encyclopaedia Britannica, London & New York, 1926, vol. XIII, pl. a III-a, nr. 16).
Fig. 6. Sigiliu heraldic atribuit lui Petru Vodă Cercel (Muz. ist. Cluj).

1
2
CUMANIA
3
4
le Roy de Blaqm
5
6

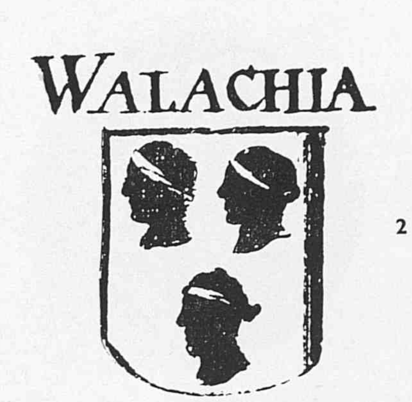
PLANŞA III.

Fig. 1. Stema atribuită Valahiei în *Cronologia* lui Levinus Hulsius (Nürnberg, 1596, pe pag. de titlu).
Fig. 2. Stema atribuită Valahiei pe o hartă din lucrarea anonimă: *Die Donau der Fürst aller Europäischen Flüsse* . . . (Nürnberg, 1688).
Fig. 3. Stema atribuită Ungrovlahiei în tabelul heraldic al lui Milan Simić: *Grbovi Srbski Zemalia i dinastia* (« Glasnik », Beograd, IX, 1857, tab. V, fig. 7).
Fig. 4. Stemă atribuită Valahiei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szégedi (Tyrnavia, 1734, tab. I, fig. XIII).
Fig. 5. Stemă atribuită « ducelui şi despotului Valahiei mari » în varianta numită de la Constanţa a ediţiei cronicii lui Richenthal, Augsburg, 1536 (Bibl. Naţ. Viena, Sig. 24, G. 7).
Fig. 6. Stemă atribuită Valahiei mari în tabloul arheologic *Daco-Romane* a lui Cezar Bolliac (Bucureşti, 1861, nr. XXII).

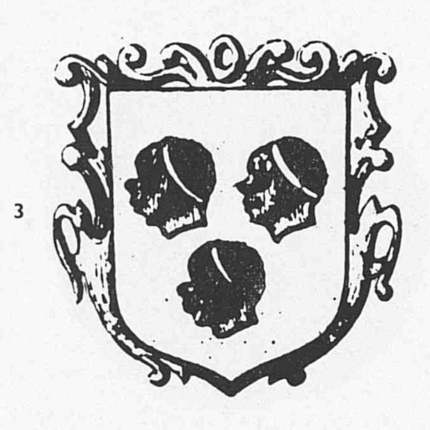
1

2

3

5

6

PLANŞA IV.

Fig. 1. Pecetia atirnată a lui Mircea cel Bătrin pe tratatul de alianţă din 1390 cu regele Vladislav al Poloniei (Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, F-LIII-10).
Fig. 2. Pecetia atirnată a lui Dan al II-lea pe un hrisov (azi pierdut) datind cca din anul 1425 (Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, F-LIII-8).
Fig. 3. Pecetia atirnată a aceluiaşi voievod pe privilegiul dat Braşovenilor in noiembrie 1424 (Arh. Stat. Braşov, Privilegii, nr. 774).
Fig. 4. Pecetia atirnată a lui Radu cel Mare pe hrisovul domnesc dat mănăstirii Govora in martie 1497 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Govora, VIII/2).
Fig. 5. Pecetia atirnată a lui Neagoe Basarab pe privilegiul dat Braşovenilor in martie 1517 (Arh. Stat. Braşov, Privilegii, nr. 781).
Fig. 6. Sigiliul din 1557 al lui Pătraşcu cel Bun (Muz. ist. Cluj).

PLANŞA V.

Fig. 1. Pecetie ovală culcată reprezentind pe Dan al II-lea şi pe unul dintre fiii săi, aplicată pe scrisoarea domnească către tirgovişteni datind dintre anii 1422—1424 (Arh. Stat. Braşov, Peceţi, nr. 3, reprod. după A. Sacerdoţeanu).
Fig. 2. Pecetie a lui Vlad Dracul (reprezentind pe voievod şi pe soţia sa), insemn aplicat pe o scrisoare nedatată a acestui domn — anterioară anului 1444 — adresată pirgarilor Braşovului (in colecţ. de documente din Wiesbaden, reprod. după D. A. Sturdza).
Fig. 3. Pecetie a lui Vlad Ţepeş, atirnată de un hrisov domnesc din 1476, reprezentind pe voievod şi pe tatăl său, Vlad Dracul (Bibl. Acad. R.S.R., Sigilii, nr. 773, F-LIII-5 A, B şi C).
Fig. 4. Pecetie a lui Vlad VI Înecatul aplicată pe scrisoarea sa din 18 iulie (f.a., cca 1530) adresată judeţului şi pirgarilor Braşovului (in colecţ. de documente din Wiesbaden).
Fig. 5. Bulă de aur a lui Mihnea Turcitul atirnată de un hrisov de danie din 1589 către mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos (Arh. M-rei Hilandar, reprod. după C. Moisil).
Fig. 6. Pecetie a lui Radu Mihnea aplicată pe un document din 10 mai 1623 (Arh. Stat. Buc., Secţ. ist., reprod. după gen. P. V. Năsturel).
Fig. 7. Frontispiciu cu scena « Novei Plantatio » tipărit pe verso-ul foii de titlu a unui *Antologhion* slavon apărut la Cimpulung in 1645 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 44).
Fig. 8. Bulă de aur a lui Matei Basarab atirnată de un hrisov domnesc din 1643 (Arh. M-rei Sinai).

1
2
3
4
5
6
7
8

PLANŞA VI.

Fig. 1. Stema Ţării Româneşti pe ţeava unui tun din artileria lui Petru Vodă Cercel (1583—1585) (Muz. Militar Central).
Fig. 2. Pecetie atîrnată a lui Mihnea Vodă Turcitul pe un hrisov domnesc din 1587 (v. Arh. Stat. Buc., Peceţi, nr. 17).
Fig. 3. Lespedea funerară de la mănăstirea Prislop a domniţei Zamfira (+1580) fiica lui Moise Vodă Basarab.
Fig. 4. Lespedea funerară a lui Radu Vodă Şerban (+1620) aflată în biserica mănăstirii Comana.
Fig. 5. Stema din 1616 a lui Nicolae Pătraşcu Voievod în albumul lui Valentin Franck (1590—1648), primar al Sibiului între 1639—1645 (copia în Bibl. Acad. R.S.R.).
Fig. 6. Stema din 1616 a lui Radu Vodă Şerban aflată în acelaşi album al primarului Sibiului Valentin Franck.

1
2
3
4
5
6
Virtute et marte
1616
1616

PLANŞA VII.

Fig. 1. Pecetie inelară a lui Mihai Viteazul aplicată pe o poruncă din septembrie 1600 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Cotroceni, LIX/10, reprod. după D. A. Sturdza).
Fig. 2. Altă pecetie inelară a lui Mihai Viteazul aplicată pe o scrisoare a sa din decembrie 1600 (Kriegsarchiv, Viena, Prager H.K.R., fasc. 71, nr. 12; reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Stema Ţării Româneşti pe un sigiliu al lui Petru Vodă Cercel din 1579 (Arch. Vatican, Roma, Principi e titolati, Vol. 26, fol. 132 şi 247; reprod. după A. Veress).
Fig. 4. Sigiliu inelar al lui Nicolae Pătraşcu Voievod aplicat pe o scrisoare a sa din mai 1617 (Hofkammerarchiv, Viena, Hungarn, fasc. 14452; reprod. după A. Veress).
Fig. 5. Alt sigiliu din 1604 al lui Nicolae Pătraşcu (ibidem, fasc. 14431; reprod. după A. Veress).
Fig. 6. Alt sigiliu din 1606 al aceluiaşi voievod (ibidem, Familienakten, B.P. 170; reprod. după A. Veress).

1
2
3
4
5
6

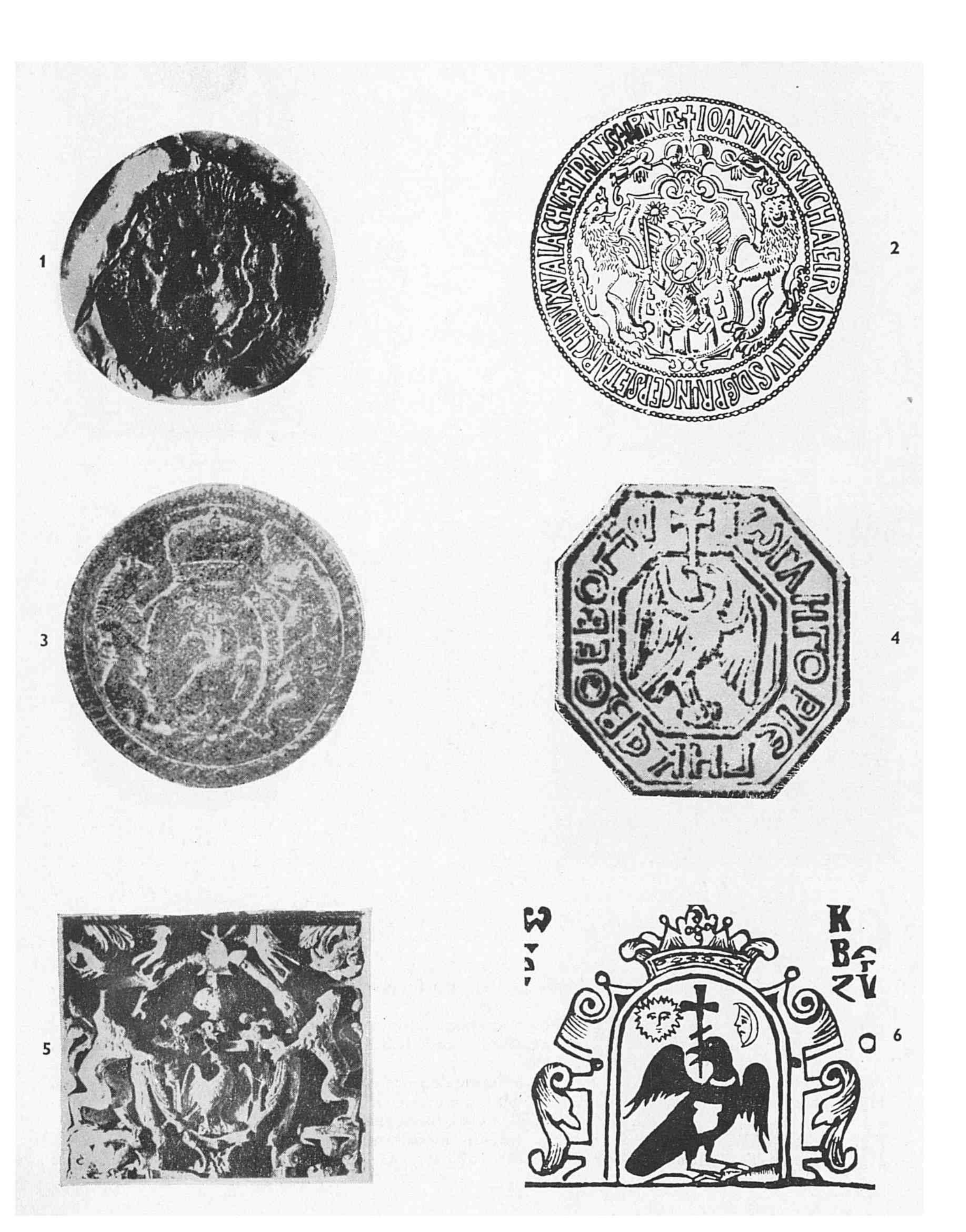
PLANŞA VIII.

Fig. 1. Sigiliu octogonal al lui Radu Vodă Şerban aplicat pe o scrisoare a sa din mai 1616 (Kriegsarchiv, Viena, F.A. 1616, 5.2; reprod. după A. Veress).
Fig. 2. Sigiliu octogonal al aceluiaşi voievod, aplicat pe o scrisoare a sa din octombrie 1616 (Arch. reg. Hung., Budapest, Acta Thurzóiana fasc. 88, nr. 26; reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Sigiliu octogonal al lui Matei Basarab aplicat pe o scrisoare a sa din octombrie 1638 (Arh. Stat. Alba Iulia, Arch. princ. Trans.; reprod. după A. Veress).
Fig. 4. Sigiliu octogonal al lui Mihai Pătraşcu (fiul lui Nicolae Pătraşcu) aplicat pe o scrisoare a sa din aprilie 1651 (ibidem, Missiles, Autographum; reprod. după A. Veress).
Fig. 5. Sigiliu inelar din 1604 al lui Radu Vodă Şerban (Kriegsarchiv, Viena, Feldakten, 1604, 8 ad. 1/a şi 2/b; reprod. după A. Veress).
Fig. 6. Sigiliu inelar al lui Constantin Vodă Şerban aplicat pe un act domnesc din iunie 1654 (Arch. Stat. Buc., Fond Mitrop. Buc., netreb., CLXV/26).

1
2
3
4
5
6

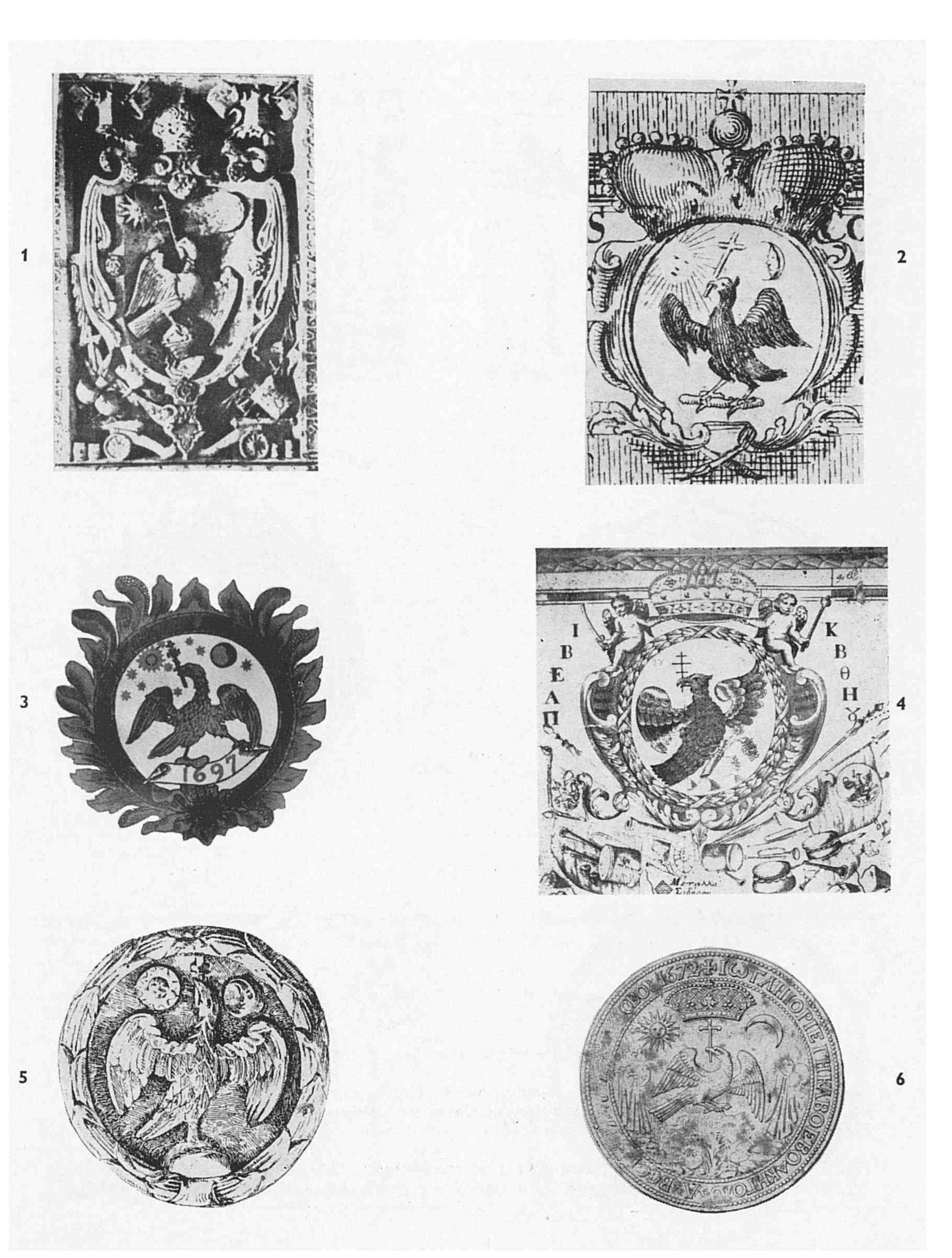
PLANŞA IX.

Fig. 1. Pecetia atîrnată a lui Matei Basarab pe un hrisov din 1641 (Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, nr. 186).
Fig. 2. Stema sigilară a lui Mihail Radu Voievod aplicată pe un hrisov din iulie 1658 (Arh. Stat. Buc., Mitropolia, netreb., 258/78—3).
Fig. 3. Pecetie mare în ceară atîrnată de un hrisov din aprilie 1695 emis de Constantin Brîncoveanu (v. Arh. Stat. Buc., Suluri, nr. 9).
Fig. 4. Pecetie octogonală a lui Grigore I Ghica aplicată pe o scrisoare a sa din ianuarie 1662 (Muz. Naţ. Budapesta; reprod. după A. Veress).
Fig. 5. Lespedea mormîntului Doamnei Elina, soţia lui Matei Basarab (+1655) aflată în biserica domnească din Tîrgovişte.
Fig. 6. Stema Ţării Româneşti în domnia lui Constantin Brîncoveanu pe *Octoihul* tipărit la Buzău în 1700 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V. nr. 120).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA X.

Fig. 1. Stema Ţării Româneşti sculptată pe lespedea funerară a lui Matei Basarab de la mănăstirea Arnota.
Fig. 2. Stema Ţării Româneşti de la baza gravurii anonime contemporane înfăţişînd portretul lui Constantin Vodă Brîncoveanu (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.G. I/92 (498-B)-1, Anonim, 138×83, nr. inv. 823).
Fig. 3. Stema Ţării Româneşti pictată pe un hrisov domnesc din 1697 ornamentat (Arh. Stat. Buc.).
Fig. 4. Stema Ţării Româneşti pe harta acestui principat alcătuită de stolnicul Constantin Cantacuzino la 1700 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, S. 270 şi S. 50, copii foto).
Fig. 5. Stema Ţării Româneşti sculptată într-un medalion de piatră de la mănăstirea Hurezi.
Fig. 6. Stema Ţării Româneşti pe sigiliul din 1672 a lui Grigore I Ghica Voievod (reprod. după Dora d'Istria).

1
2
3
1697
4
Ι Β Ε Α Π
Κ Β Θ Η
5
6

PLANŞA XI.

Fig. 1. Stema Ţării Româneşti pe *Liturghierul* slavonesc, Tirgovişte, 1508 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 1).
Fig. 2. Stema Ţării Româneşti pe *Evangheliarul*, Tirgovişte, 1512 (ibidem, nr. 3).
Fig. 3. Stema Ţării Româneşti pe *Octoihul* slavonesc, Braşov, 1575 (ibidem, nr. 18).
Fig. 4. Stema Ţării Româneşti pe *Învăţături pentru toate zilele*, Cîmpulung, 1642 (ibidem, nr. 43).
Fig. 5. Stema Ţării Româneşti pe un *Evangheliar* slavonesc, Belgrad, 1552 (Muz. Nat. Belgrad).
Fig. 6. Stema Ţării Româneşti pe *Liturghierul* slavonesc, M-rea Dealu, 1646 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 49).

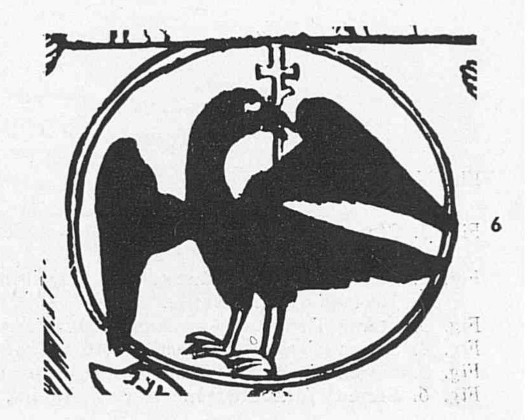
1

 2

3

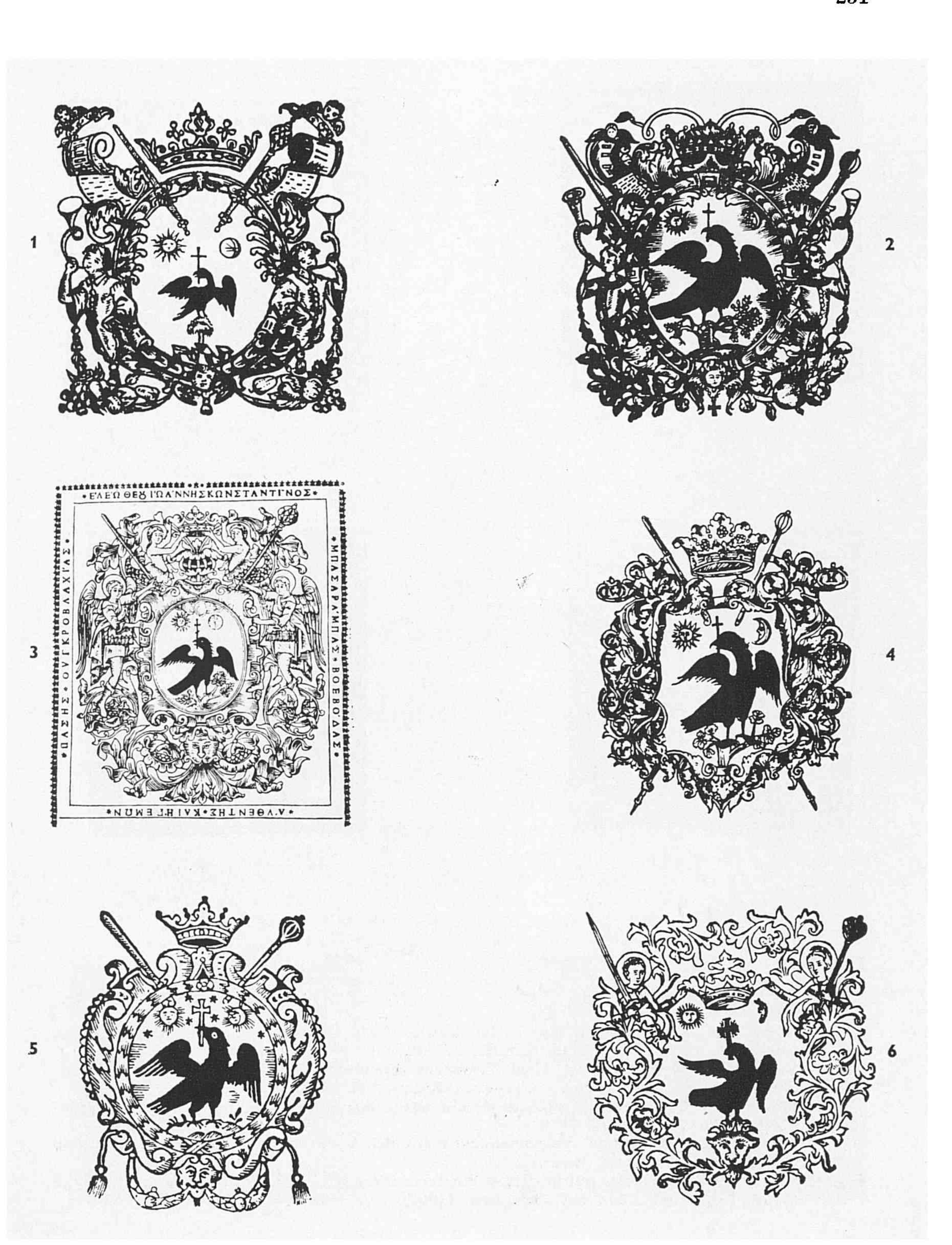
 4

5

 6

PLANŞA XII.

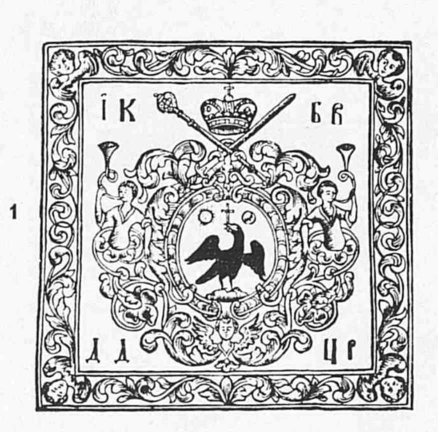
Fig. 1. Stema Ţării Româneşti pe *Pravoslavnica mărturisire*, Buzău, 1691 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 92).
Fig. 2. Stema Ţării Româneşti pe *Mărgăritare adecă Cuvinte de multe fealiuri*, Bucureşti, 1691 (ibidem, nr. 91).
Fig. 3. Stema Ţării Româneşti pe *Evanghelia greco-română*, Bucureşti, 1693 (ibidem, nr. 95).
Fig. 4. Stema Ţării Româneşti pe *Octoihul*, Buzău, 1700 (ibidem, nr. 120).
Fig. 5. Stema Ţării Româneşti pe *Învăţături creştineşti*, Snagov, 1700 (ibidem, nr. 118).
Fig. 6. Stema Ţării Româneşti pe *Triodul*, Rîmnic, 1782 (ibidem, nr. 456).

1
2
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΜΠΑΣΑΡΑΜΠΑΣ ΒΟΕΒΟΔΑΣ
ΑΥΘΕΝΤΗΣ ΚΑΙ ΗΓΕΜΩΝ
ΠΑΣΗΣ ΟΥΓΚΡΟΒΛΑΧΙΑΣ
3
4
5
6

PLANŞA XIII.

Fig. 1. Stema Ţării Româneşti pe scrierea lui Vasile I Macedoneanul *Capitole îndemnătcare,* Bucureşti, 1691 (Bibl. Acad. R.S.R., C.V.R., nr. 93).
Fig. 2. Stema Ţării Româneşti pe *Noul Testament*, Bucureşti, 1703 (ibidem, nr. 139).
Fig. 3. Stema Ţării Româneşti pe *Molitvenicul*, Rîmnic, 1758 (ibidem, nr. 308).
Fig. 4. Stema Ţării Româneşti din 1779 de pe clopotniţa mănăstirii Mărcuţa din Bucureşti (foto C. Petrache).
Fig. 5. Stema Ţării Româneşti de pe pomelnicul mănăstirii Văleni alcătuit în domnia lui Şerban Cantacuzino (Arh. Stat. Buc.).
Fig. 6. Stema Ţării Româneşti pe un hrisov din februarie 1765 emis de Ştefan Vodă Racoviţă (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., nr. inv. 13060).

1

2

3

4

5

6

PLANȘA XIV.

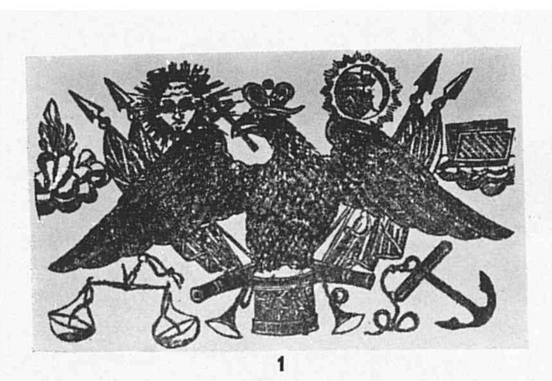
Fig. 1. Acvila Țării Românești pe *Viețile sfinților* tipărită în 1835 în domnia lui Alexandru Ghica (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V.).

Fig. 2. Stema de stat munteană de pe coperta *Anuarului Prințipatului Țării Românești*, București, Z. Carcalechi, 1842 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, I, 17.576).

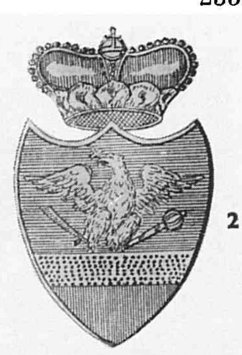
Fig. 3. Acvila Țării Românești pe o diplomă militară din octombrie 1836 emisă de Alexandru Ghica Voievod (colecț. de doc. George D. Florescu).

Fig. 4. Acvila Țării Românești pe o diplomă de rang din octombrie 1838 emisă de același domnitor (colecț. G. D. Florescu).

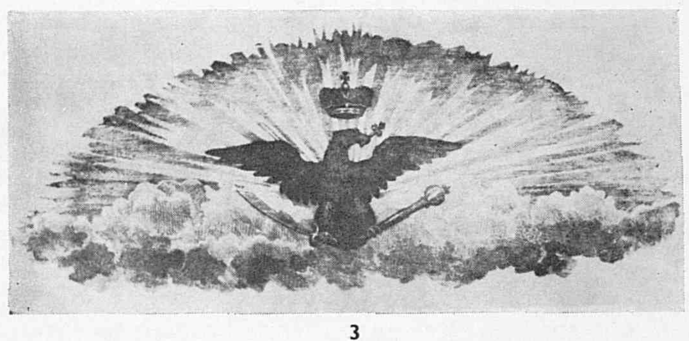
Fig. 5. Acvila Țării Românești pe o diplomă de rang din decembrie 1844 emisă de Gheorghe Vodă Bibescu (colecț. de doc. Gustav Finkelstein).

1

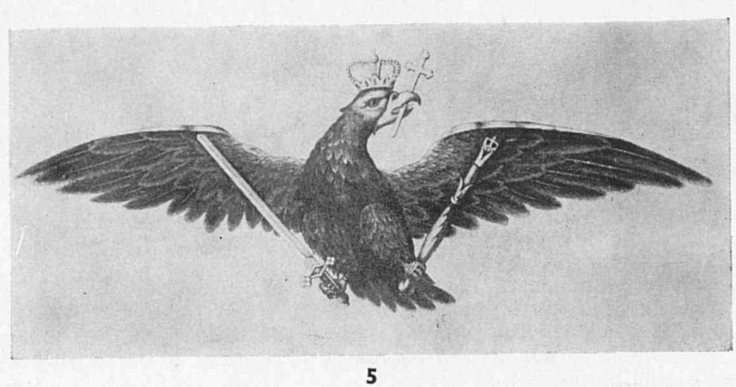
2

3

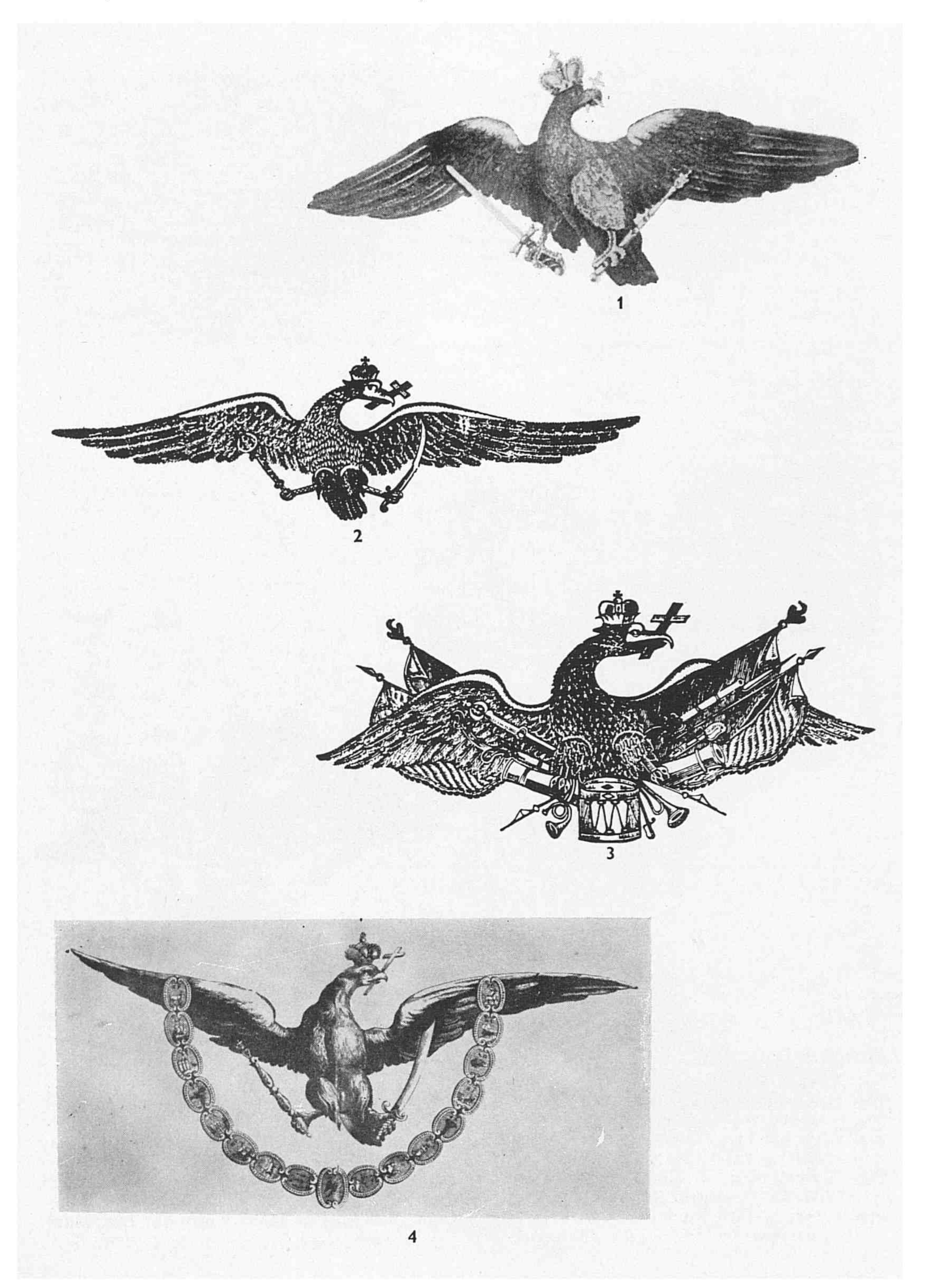
4

5

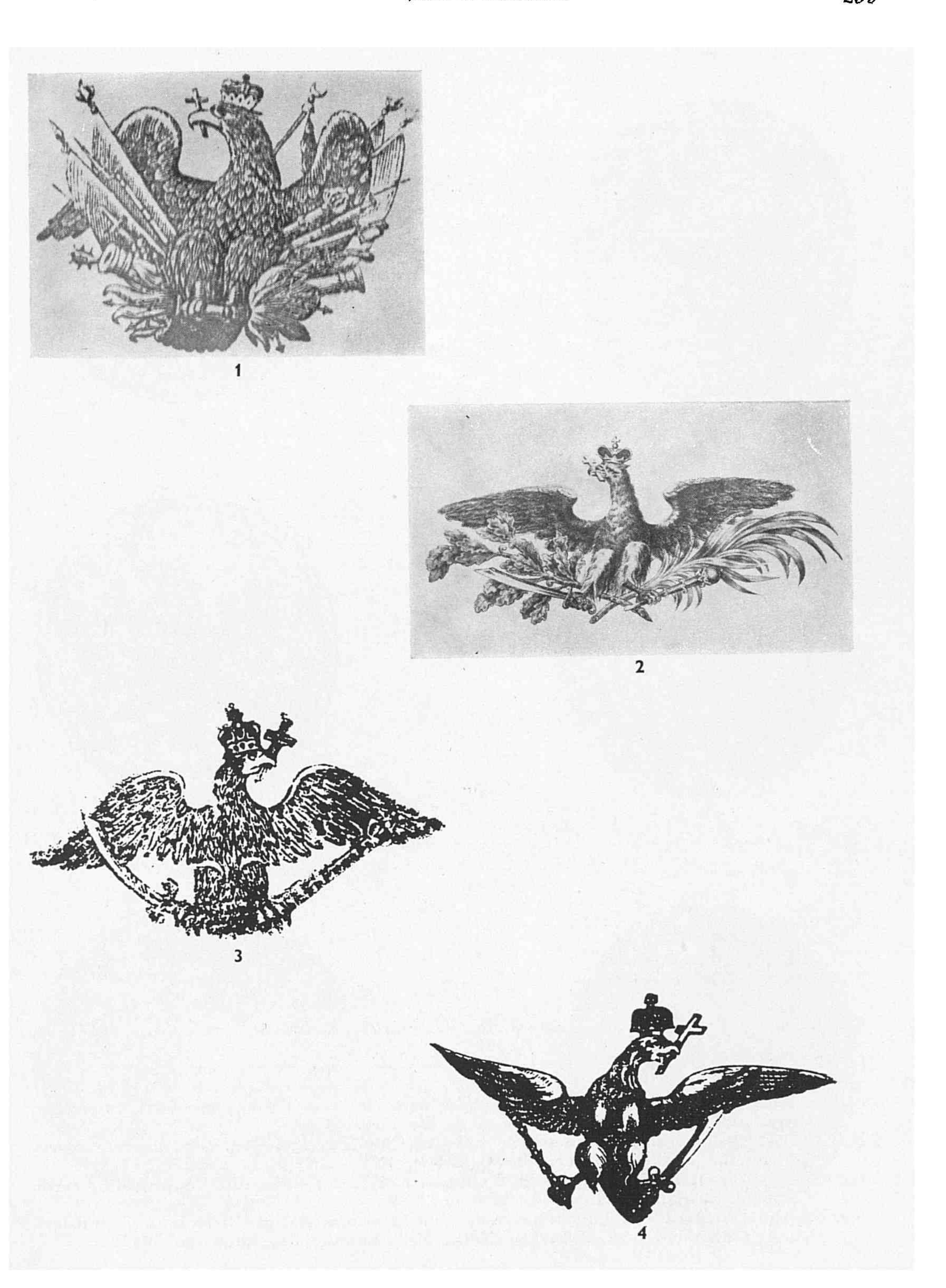
PLANŞA XV.

Fig. 1. Acvila Ţării Româneşti pe o diplomă de rang din septembrie 1846 emisă de Gheorghe Vodă Bibescu (colecţ. G. D. Florescu).
Fig. 2. Acvila Ţării Româneşti de pe manşeta ziarului bucureştean *Vestitorul Românesc* (apărut în 1843) pe unul din numerele din anul 1847 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, I—III, 542).
Fig. 3. Acvila munteană de pe manşeta *Buletinului oficial al Prinţipatului Ţării Româneşti* din 1847 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, II—IV, 31).
Fig. 4. Acvila Ţării Româneşti înconjurată de stemele celor 17 judeţe ale acestui principat pe o diplomă militară din decembrie 1851 emisă de Barbu Ştirbei Voievod (în colecţ. autorului).

1
2
3
4

PLANŞA XVI.

Fig. 1. Acvila Ţării Româneşti pe manşeta unui număr din anul 1850 al ziarului bucureştean *Vestitorul Românesc* (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, I—III, 542).
Fig. 2. Acvila Ţării Româneşti pe coperta în culori a *Albomului* (sic) *Oştirei*, Bucureşti, Litogr. Bilz şi Danielis, 1852 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, A.G./II-80).
Fig. 3. Acvila Ţării Româneşti ca antet pe un act din 1852 emis de tribunalul jud. Ilfov (colecţ. G. D. Florescu).
Fig. 4. Acvila Ţării Româneşti ca antet pe un act din 1853 emis de Înalta Curte din Prinţipatul Valahiei (colecţ. G. D. Florescu).

1

2

3

4

PLANŞA XVII.

Fig. 1. Sigiliul datat 9 iunie 1848 al Guvernului Provizoriu al Ţării Româneşti (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Bibl. F.V. III/36).

Fig. 2. Sigiliul Guvernului provizoriu al Ţării Româneşti aplicat pe o proclamaţie din 28 iunie 1848 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., dos. 865/1847, partea II, f. 605).

Fig. 3. Sigiliul din iulie 1848 al Guvernului Vremelnicesc al Ţării Româneşti (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr. jud. Ilfov, nr. 3032).

Fig. 4. Sigiliul Locotenenţei Domneşti din 1848 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond. Minist. de Interne, Administr. vechi, dos. 3/1848, f. 211).

Fig. 5. Sigiliul datat 18 octombrie 1858 al Căimăcămiei Ţării Româneşti (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sig. administr. jud. Ilfov, nr. 3050).

Fig. 6. Sigiliul cu legenda în limba franceză datat 18 octombrie 1858 al Căimăcămiei Ţării Româneşti (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sig. administr. jud. Ilfov, nr. 3049).

GUVERNUL PROVISORIU AL ŢERII ROMÂNEŞTI
GUVERNU VREMELNIC AL ŢERII ROMÂNESTI
1858
OCT. 18
DE VALACHIE

1 2 3 4 5 6

PLANŞA XVIII.

Fig. 1. Ducat emis de Vladislav I (Vlaicu Vodă) (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., Colecţ. dr. Severeanu, nr. inv. 5356).
Fig. 2. Dinar emis de acelaşi voievod (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 872).
Fig. 3. Dinar emis de Radu I (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 5851).
Fig. 4. Dinar emis de acelaşi voievod (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 5696).

1
2
3
4

PLANŞA XIX.

Fig. 1. Ducat emis de Dan I (M.I.M.B., Exp. numism., Colecţ. Severeanu, nr. inv. 9552).
Fig. 2. Ducat emis de Mircea cel Bătrîn (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 6188).
Fig. 3. Altă emisiune de ducaţi de la acelaşi voievod (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 7415).
Fig. 4. Ducat emis de Vladislav II (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 5220).

1
2
3
4

PLANŞA XX.

Fig. 1. Stema lui Vlad Dracul pe o pecetie atîrnată din 1457 a acestui voievod (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Secţ. Ist., nr. 33 (fond M-rea Snagov, XXX/1) şi nr. 34 (fond Mitropol. Buc., XCIV/1).

Fig. 2. Stema lui Radu cel Mare deasupra inscripţiei votive din 1499 de pe clopotniţa mănăstirii Dealu (azi în Muz. de Artă a R.S.R., Secţia feudală, nr. inv. 4340).

Fig. 3. Stema lui Mihai Viteazul pe pecetia sa aplicată pe hrisovul dat în Iaşi la 3 iulie 1600 mănăstirii Neamţ (v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Neamţ, XXXVIII/56).

Fig. 4. Stema lui Gavril Movilă ca domn al Ţării Româneşti pe pecetia sa aplicată pe un act din decembrie 1619 (colecţ. de doc. Stirbey-Flondor).

Fig. 5. Capsulă sigilară atîrnată de o scrisoare domnească din octombrie 1682 purtînd stema lui Şerban Vodă Cantacuzino. (Bibl. Acad. R.S.R., Filiala Cluj, Arh. familiei Nemeş).

Fig. 6. Stema lui Ştefan Vodă Cantacuzino de pe pecetia sa aplicată pe un act din aprilie 1714 (colecţ. Stirbey-Flondor).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA XXI.

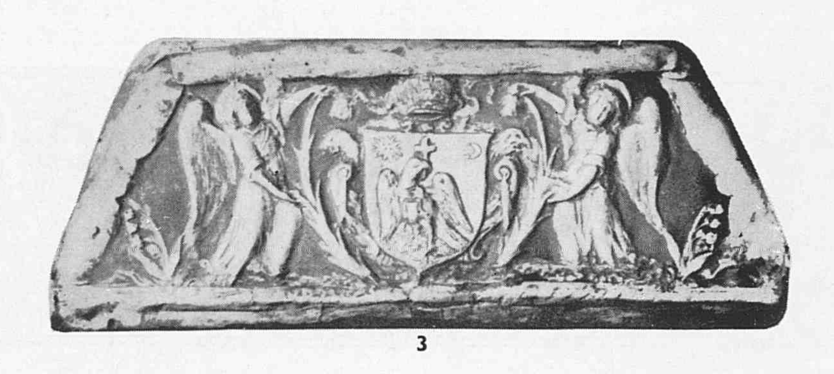
Fig. 1. Stema lui Matei Basarab aflată pe stampa gravată de veneţianul Marcus Boschinius între 1633–1651 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S./I, nr. inv. 2867, dălţiţă, 318×242).
Fig. 2. Stema lui Matei Basarab de pe pisania din 1639 a bisericii (azi dispărută) a schitului de la Măxineni (Rm. Sărat) (Muz. de Istorie al R.S.R).
Fig. 3. Stema lui Constantin Vodă Şerban de pe racla cu moaştele atribuite Sf·tului Grigore Decapolitul de la Mănăstirea Bistriţa-Vîlcea (foto S. Metzulescu).
Fig. 4. Stema lui Matei Basarab pe diverse tipărituri religioase apărute în timpul domniei sale între 1638–1644 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 37, 39, 42 şi 46).
Fig. 5. Stema Doamnei Elina, soţia lui Matei Basarab, aflată pe un *Penticostar* slavonesc, Tîrgovişte, 1649 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 55).

1

2

3

4

5

PLANŞA XXII.

Fig. 1. Stema lui Şerban Vodă Cantacuzino pe *Liturghia*, Bucureşti, 1680 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 71).
Fig. 2. Stema lui Şerban Vodă Cantacuzino pe *Evanghelia*, Bucureşti, 1682 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 74).
Fig. 3. Stema familiei Cantacuzino cu iniţialele spătarului Mihai Cantacuzino pe *Antologhion*, Rimnic, 1705 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 147).
Fig. 4. Stema lui Şerban Vodă Cantacuzino pe *Biblia*, Bucureşti, 1688 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 86).
Fig. 5. Stema lui Nicolae Vodă Mavrogheni pe verso-ul foii de titlu a lucrării *Descrierea Valahiei* a generalului von Bauer (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 531).

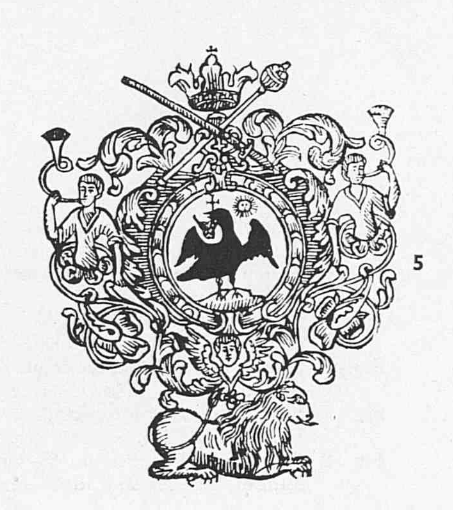
1

 2

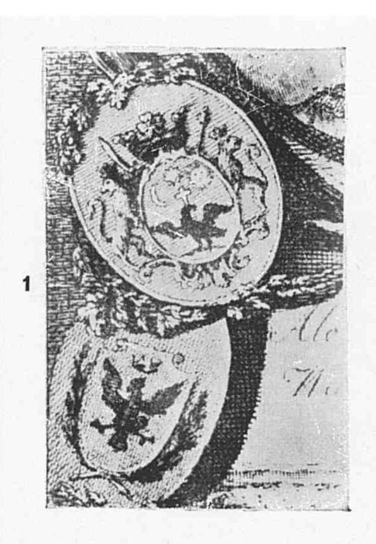
3

4

 5

PLANŞA XXIII.

Fig. 1. Stema lui Alexandru Vodă Ipsilanti pe o stampă contemporană acestui voievod (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe).
Fig. 2. Stema lui Constantin Vodă Hangerli pe ex-libris-ul său din 1798 (Bibl. Acad. R.S.R., I, 28063).
Fig. 3. Stema lui Ioan Vodă Caragea pe gravura reprezentînd pe acest voievod aflată în ediţia grecească a *Legiuirei* sale, Viena, 1818 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 1000).
Fig. 4. Stema lui Alexandru Vodă Ghica pe sigiliul său heraldic de Stat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 246).
Fig. 5. Stema lui Gheorghe Vodă Bibescu pe sigiliul său heraldic de Stat (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sig. Administr. jud. Ilfov, nr. 3038).
Fig. 6. Stema lui Barbu Dimitrie Ştirbei Voievod pe sigiliul său heraldic de Stat (Arh. Stat. Buc., ibidem, nr. 3045 şi 3046 (ceară şi tuş).

1

2

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΕΒΟΔΑ ΧΑΝΤΖΕΡΗ ✢ ΕΚ ΤΩΝ ΤΗΣ ΑΥΘΕΝΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΒΙΒΛΩΝ ✢ ΤΟΥ ΥΨ.

3

4

5

6

MOLDOVA

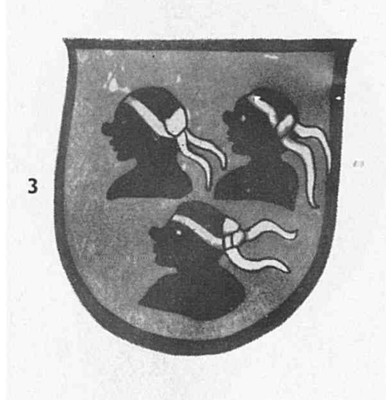
PLANŞA XXIV.

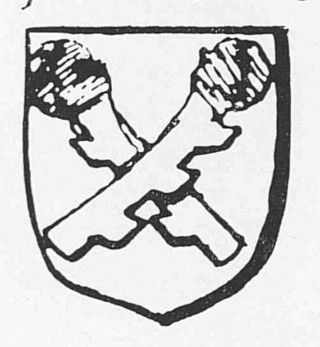
Fig. 1. Stemă atribuită Moldovei în cronica lui Ulrich v. Richenthal (ediţia Augsburg, Anton Sorg, 1483, f. 109, revers).
Fig. 2. Stemă atribuită ducelui de Ascholot (Moldova?) în armorialul lui Virgil Solis (Nürnberg, 1555, p. 36, fig. 2).
Fig. 3. Stemă atribuită Moldovei în mss. din 1464 al cronicii lui Richenthal (Biblioteca Universităţii din Praga).
Fig. 4. Stema atribuită Moldovei în *Cronologia* lui Levinus Hulsius (Nürnberg, 1596, pe pag. de titlu).
Fig. 5. Stemă atribuită Moldovei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szegedi (Tyrnavia, 1734, tab. 1, fig. XIV.)
Fig. 6. Stemă atribuită Moldovei în armorialul lui Ivánfi Ede (Pesta, 1869, pl. F, fig. 4).

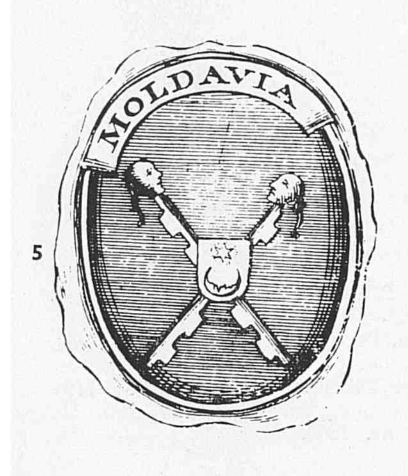
1

2

3

4

5

6

PLANŞA XXV.

Fig. 1. Pecetie atîrnată din 1393 a lui Roman I (Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, F. LIII-33 A-D).
Fig. 2. Pecetie atîrnată a lui Alexandru cel Bun (ibidem, Peceţi, nr. 1).
Fig. 3. Pecetie atîrnată din 1459 a lui Ştefan cel Mare (ibidem, Peceţi, nr. 172).
Fig. 4. Pecetie atîrnată din 1563 a lui Despot Vodă (ibidem, Peceţi, nr. 91).
Fig. 5. Pecetie atîrnată din 1623 a lui Ştefan Vodă Tomşa (ibidem, Peceţi, nr. 67, F-LIV-178 şi 179).
Fig. 6. Pecetie atîrnată din 1641 a lui Vasile Lupu (Arh. Stat. Buc., Peceţi, nr. 207, 209, 210 etc.; Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, nr. 72, F-LIV-131, nr. 137).

1
2
3
4
5
6

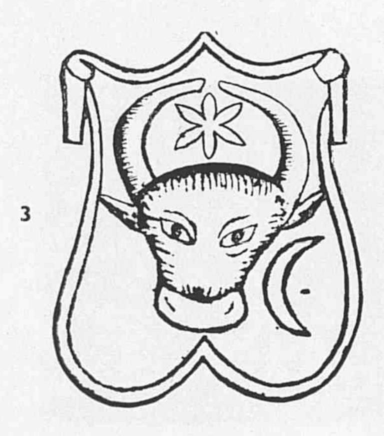
PLANŞA XXVI.

Fig. 1. Stema Moldovei aşezată în 1589 pe turnul de intrare al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava.
Fig. 2. Stema Moldovei pe aghiazmatarul dăruit de Gheorghe Vodă Ştefan mănăstirii Sinai la 1656 (tezaurul m-rii Sinai).
Fig. 3. Stema Moldovei din *Tetraevanghelul*, Sibiu, 1546 (Bibl. Saltikov-Scedrin din Leningrad; reprod. după L. Demeny).
Fig. 4. Stema Moldovei în *Orbis Poloni*, lucrare heraldico-genealogică a lui Simon Okolski (Cracovia, 1641—1645; vol. II, p. 226).
Fig. 5. Stema Moldovei aflată la mănăstirea Tazlău pe uşa de lemn executată în 1596 de către maistrul Cozma.
Fig. 6. Stema Moldovei de pe pisania din 1660 a mănăstirii Golia din Iaşi.

1

2

3

4

5

6

PLANŞA XXVII.

Fig. 1. Stema Moldovei sculptată pe frontonul portalului din 1660 al bisericii mănăstirii Golia din Iaşi.

Fig. 2. Stema Moldovei de pe pisania din 1535 a bisericii Sf. Dumitru din Suceava.

Fig. 3. Stema Moldovei de pe pisania din 1670 aflată pe turnul clopotniţă a mănăstirii Cetăţuia.

Fig. 4. Stema Moldovei pe o inscripţie din 1731 deasupra cişmelei construită din porunca lui Grigore II Ghica în curtea bisericii Sf. Spiridon din Iaşi.

Fig. 5. Stema Moldovei sculptată deasupra inscripţiei fîntînii construită la 1765 din porunca lui Grigore III Ghica în curtea aceleiaşi biserici ieşene.

Fig. 6. Stema Moldovei pe o placă anepigrafă de pe faţada de sud a bisericii Mavromol din Galaţi.

1

2

3

4

5

6

PLANŞA XXVIII.

Fig. 1. Sigiliul din 1582 al pretendentului Ştefan Mîzgă (Hofkammerarchiv, Viena, Hungarn, fasc. 14.373; reprod. după A. Veress).
Fig. 2. Stema Moldovei de pe pisania din 1644 a bisericii Sf. Paraschiva din Lemberg, ctitorie a lui Vasile Lupu.
Fig. 3. Sigiliul lui Constantin Vodă Şerban pe o scrisoare a sa din august 1666 (Arh. reg. Hung., Budapesta, Lymbus I, fasc. 19; reprod. după A. Veress).
Fig. 4. Sigiliu octogonal al Doamnei lui Iliaş Voievod pe o scrisoare a sa din februarie 1668 (Bibl. Acad. Ungare, Budapesta; reprod. după A. Veress).
Fig. 5. Sigiliul lui Alexandru Iliaş Voievod pe o scrisoare a sa din septembrie 1629 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
Fig. 6. Sigiliul lui Gheorghe Vodă Ştefan pe o scrisoare a sa din iulie 1653 (Arh. Stat. Sibiu. Arh. naţ. săsească, Ser. VI, nr. 774; reprod. după A. Veress).
Fig. 7. Sigiliu inelar al lui Petru Vodă Şchiopul, aplicat pe un act din februarie 1591 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. slav, perg., CCC/11).
Fig. 8. Sigiliu octogonal al lui Gheorghe Vodă Ştefan pe o scrisoare a sa din septembrie 1655 (Muz. Naţ., Budapesta; reprod. după A. Veress).

1

2

3

4

5

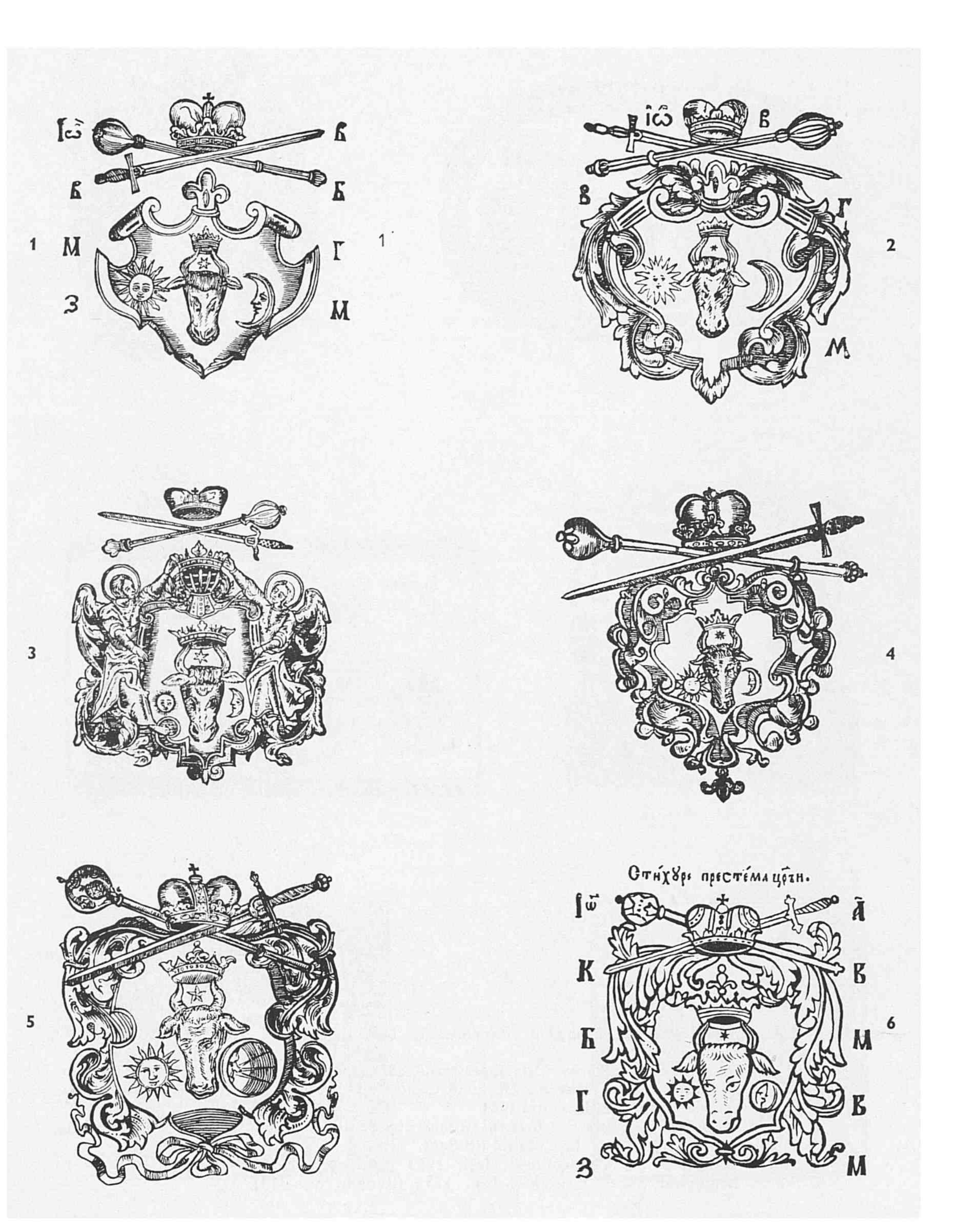

7

6

8

PLANŞA XXIX.

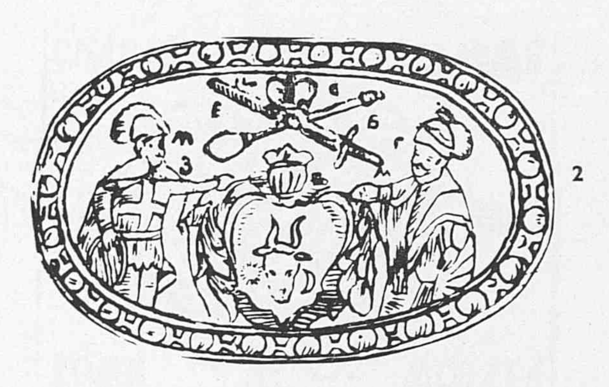
Fig. 1. Stema Moldovei pe *Carte de învăţătură*, Iaşi, 1643 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 45).
Fig. 2. Stema Moldovei pe *Cele şapte taine*, Iaşi, 1644 (ibidem, nr. 47).
Fig. 3. Stema Moldovei pe *Pravilele împărăteşti*, Iaşi, 1646 (ibidem, nr. 50).
Fig. 4. Stema Moldovei pe *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, Uniev, 1673 (ibidem, nr. 65).
Fig. 5. Stema Moldovei pe *Psaltirea slavo-română*, Iaşi, 1680 (ibidem, nr. 70).
Fig. 6. Stema Moldovei pe *Tîlcuirea Liturghiei*, Iaşi, 1697 (ibidem, nr. 104).

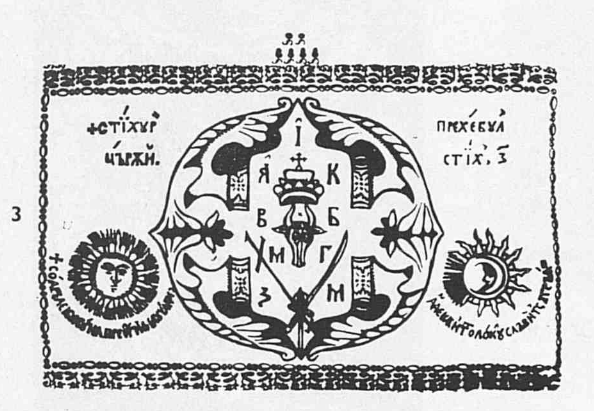

1
2
3
4
5
6
Стихꙋрь престемаи цр҃ти.

PLANŞA XXX.

Fig. 1. Stema Moldovei pe *Liturghia slavonească*, Iaşi, 1715 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 171).
Fig. 2. Stema Moldovei pe lucrarea *Cele şapte taine*, Iaşi, 1644 (ibidem, nr. 47).
Fig. 3. Stema Moldovei pe lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gilceava înţeleptului cu lumea*, Iaşi, 1698, (ibidem, nr. 110).
Fig. 4. Stema Moldovei pe lucrarea *Arbitrul adevărului şi al dreptăţii*, operă a lui Nectarie, patriarhul Ierusalimului, Iaşi, 1746 (ibidem, nr. 95).
Fig. 5. Stema Moldovei pe *Penticostarul*, Iaşi, 1753 (ibidem, nr. 289).
Fig. 6. Stema Moldovei pe o *Liturghie*, Iaşi, 1759 (ibidem, nr. 313).

1

2

3

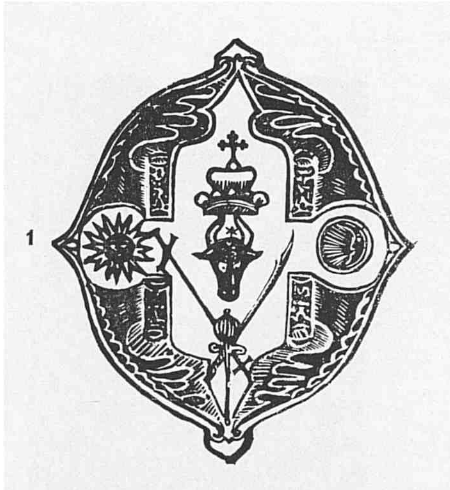
4

5

6

PLANŞA XXXI.

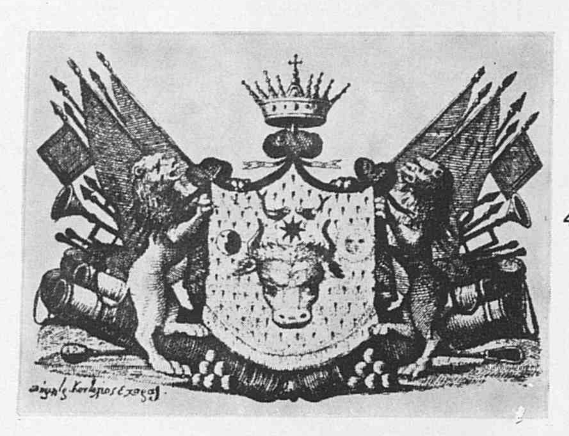
Fig. 1. Stema Moldovei pe verso-ul foii de titlu a unui *Sinopsis*, Iaşi, 1714 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 169).
Fig. 2. Stema Moldovei pe verso-ul foii de titlu a *Liturghiilor*, tipărite de mitropolitul Veniamin Kostachi, Iaşi, 1818 (ibidem, nr. 984).
Fig. 3. Stema Moldovei ca supra-libros pe legătura în piele (executată in 1805) a unui *Dicţionar* mss. francez-turc din biblioteca lui Alexandru Vodă Moruzi (ibidem, Mss. orientale, nr. 240; reprod. după Livia Baciru).
Fig. 4. Stema Moldovei pe frontispiciul *Codicelui Civil al Principatului Moldovei* (Codul Callimachi), Iaşi, 1816—1817 (ibidem, C.R.V., nr. 927).
Fig. 5. Stema Moldovei pe coperta broşurilor explicative ale unor gravuri istorice executate de Gheorghe Asachi şi apărute la Iaşi, litografia Albinei, 1839—1845 (ibidem, Cab. stampe, G.R./I, nr. inv. 2882—2884).
Fig. 6. Stema Moldovei de pe spătarul stranei domneşti (executate după 1821) aflată în biserica mănăstirii Neamţ.

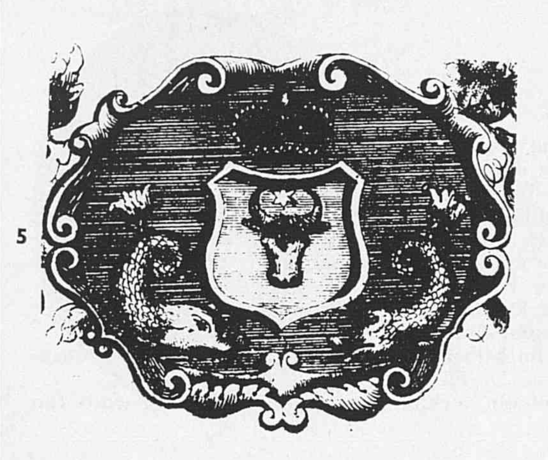
1

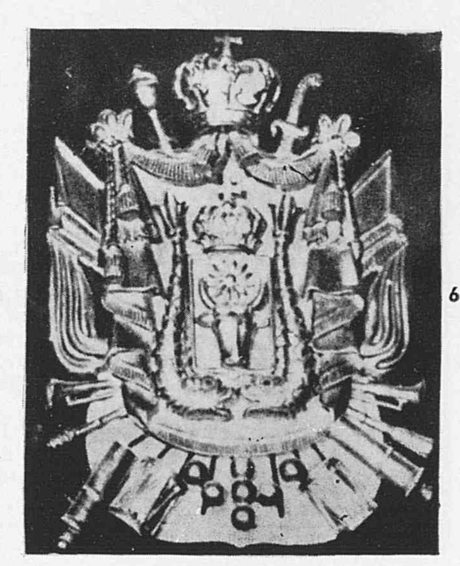

2

3

4

5

6

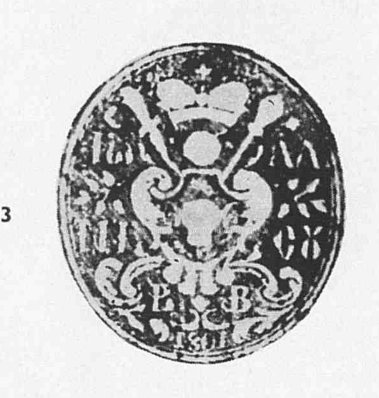
PLANŞA XXXII.

Fig. 1. Stema Moldovei însoţită de iniţialele lui Io(an) The(odor Callimachi) Voevo(d) pe un supra-libros aplicat pe legătura în piele a unui Codex mss. din 1762 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., nr. 13; reprod. după Livia Baciru).
Fig. 2. Stema Moldovei gravată de protoierul Mihail Strilbitzki pe verso-ul foii de titlu a lucrării *Vieţile sfinţilor din luna martie*, M-rea Neamţ, 1813 (ibidem, nr. 838).
Fig. 3. Stema Moldovei pe o pecetie aplicată pe un act din decembrie 1801, emis de Alexandru Vodă Suţu (colecţ. de docum. Gustav Finkelstein).
Fig. 4. Stema Moldovei pe pecetia din 1814 a Departamentului Pricinelor Străine aplicată pe un act din aprilie 1815 (colecţ. de docum. Flondor).
Fig. 5. Stema Moldovei pe pecetia din 1819 a lui Mihai Vodă Suţu aplicată pe un act din septembrie 1820 (colecţ. de docum. George D. Florescu).
Fig. 6. Stema Moldovei de pe spătarul tronului din vechiul palat domnesc din Iaşi (foto Ion Miclea).

1

2

3

4

5

6

PLANŞA XXXIII.

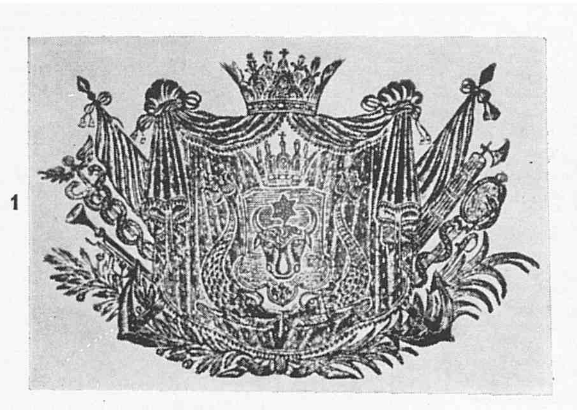
Fig. 1. Stema Moldovei pe sigiliul domnesc din 1822 al lui Ioniţă Sandu Sturdza Voievod (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., MCCXLIX/82 şi MCCXLII/106).
Fig. 2. Stema Moldovei pe sigiliul din 1832 al Sfatului Administrativ al acestui principat (ibidem, Cab. numism., Sigilii, nr. inv. 60).
Fig. 3. Stema Moldovei pe sigiliul din 1834 al Sfatului Ocîrmuitor al acestui principat (ibidem, nr. inv. 63).
Fig. 4. Stema Moldovei pe sigiliul din 1843 al Secretariatului de Stat al acestui principat (ibidem, nr. inv. 75).
Fig. 5. Stema Moldovei pe matricea unui timbru-sec emis în domnia lui Grigore Al. Ghica Voievod (Arh. Stat. Iaşi; reprod. după ing. V. Ciofu).
Fig. 6. Stema Moldovei pe sigiliul din 1858 al Căimăcămiei acestui principat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. inv. III/111).

1
2
3
4
5
6
TIMBRU DOMNESC
1858

PLANŞA XXXIV.

Fig. 1. Stema Moldovei (gravată de Gh. Asachi) în timpul guvernării generalului Kisseleff (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe).
Fig. 2. Stema Moldovei pe ţeava unui tun de bronz, fabricat în 1834, aparţinînd flotilei de Dunăre a acestui principat (Muz. Militar Central, reprod. în desen după gen. P. V. Năsturel).
Fig. 3. Stema Moldovei în timpul domniei lui Mihai Sturdza (1834—1849) (reprod. după N. A. Bogdan).
Fig. 4. Stema Moldovei pe o diplomă de rang din ianuarie 1856 emisă de Grigore Al. Ghica Voievod (colecţ. Lambrino).
Fig. 5. Stema Moldovei (compusă de Gh. Asachi) însoţind *Harta Prinţipatului Moldovei după înrătunjirea făcută la 1833*, alcătuită de căminarul Petru Asachi (fratele celui dintîi) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, hartă mss., B XXVIII/2, 138×95).
Fig. 6. Stema Moldovei pe o diplomă militară din mai 1851 emisă de Grigore Al. Ghica Voievod (colecţ. de docum. G. D. Florescu).

1

2

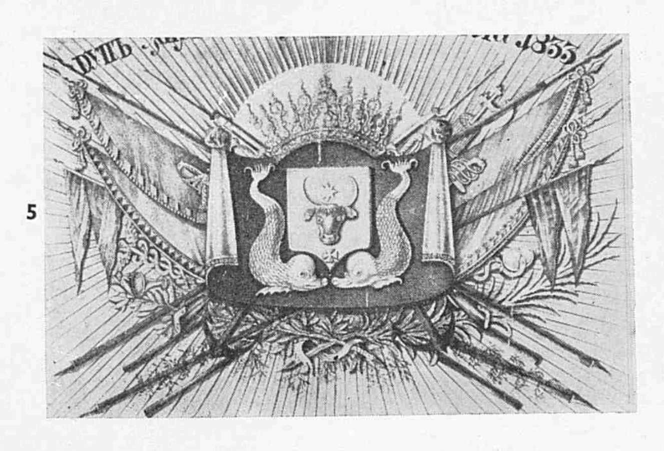
3

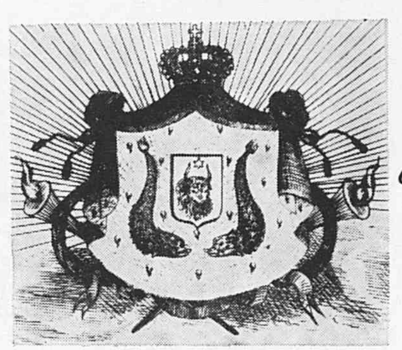

4

5

6

PLANŞA XXXV.

Fig. 1. Gros emis de Petru I Muşat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., reprod. în desen).
Fig. 2. Gros emis de acelaşi domnitor (ibidem).
Fig. 3. Dublu gros emis de Alexandru cel Bun (ibidem).
Fig. 4. Dublu gros emis de acelaşi domnitor (ibidem).

1
2
3
4

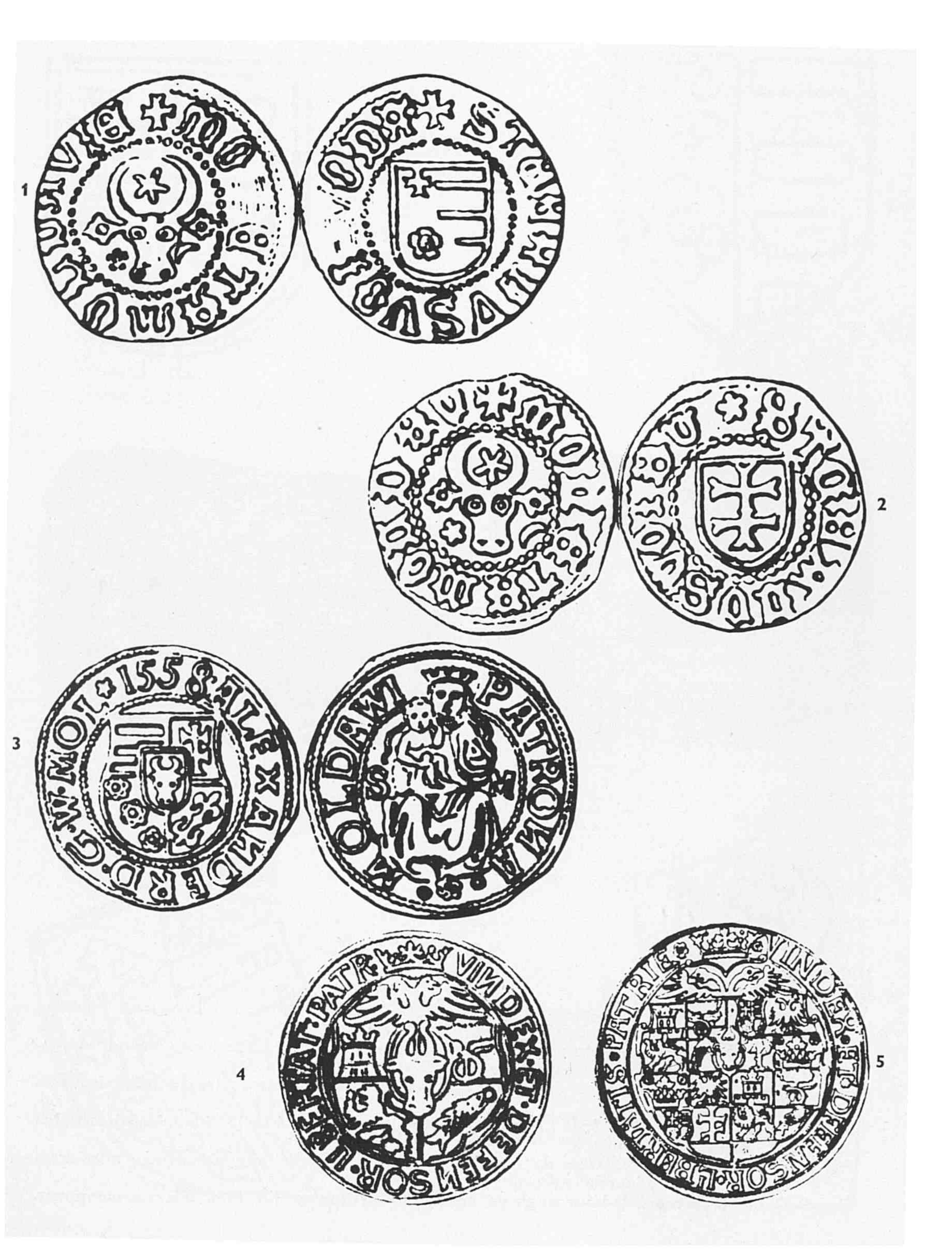
PLANŞA XXXVI.

Fig. 1. Gros emis de Iliaş Voievod (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., reprod. în desen).
Fig. 2. Dublu gros emis de Iliaş Voievod şi Ştefan Voievod (ibidem).
Fig. 3. Gros emis de Roman II (ibidem).
Fig. 4. Gros emis de Bogdan II (ibidem).

PLANŞA XXXVII.

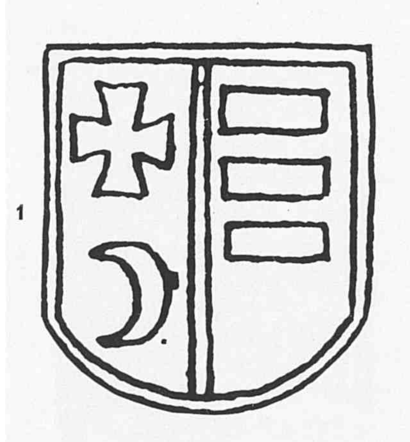
Fig. 1. Gros emis de Ştefan cel Mare (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., reprod. în desen).
Fig. 2. Gros emis de acelaşi voievod (ibidem).
Fig. 3. Dinar emis de Alexandru Lăpuşneanu în 1558 (ibidem).
Fig. 4. Ducat de aur emis de Despot Vodă în 1563 (revers) (ibidem).
Fig. 5. Taler emis de acelasi domnitor în acelaşi an (revers) (ibidem).

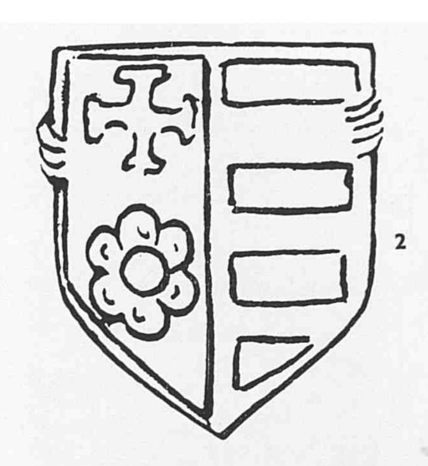
PLANŞA XXXVIII.

Fig. 1. Stemă de pe o sabie domnească (posibil a lui Ştefan cel Mare) aflată la Muzeul Topkapu din Istambul (reprod. în desen după M. Berza).
Fig. 2. Stema lui Ştefan cel Mare peo cădelniţă dăruită în 1470 de către acest voievod Mănăstirii Putna (reprod. în desen după M. Berza).
Fig. 3. Stema lui Ştefan cel Mare de pe inscripţia din 1479 de la Cetatea Albă amintind înălţarea zidului acestei cetăţi.
Fig. 4. Stema lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu de pe pisania aşezată în 1559 la mănăstirea Putna de către acest domnitor.
Fig. 5. Stema lui Ştefan cel Mare de pe *Tetraevanghelul* alcătuit în 1502 pentru mănăstirea Zografu de la Muntele Athos.
Fig. 6. Cimierul cu capul de bour cu gît pe acelaşi *Tetraevanghel* din 1502 mai sus-menţionat.

1

2

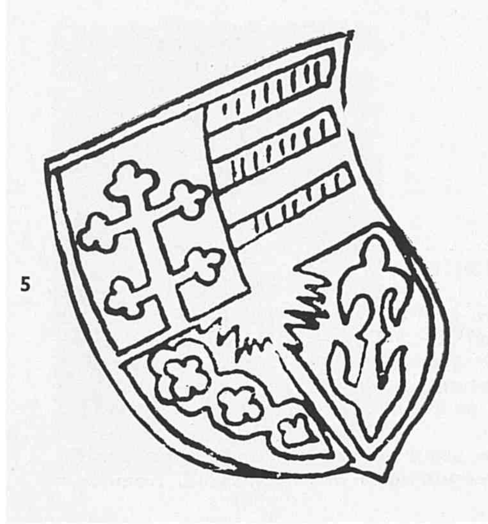
3

4

5

6

PLANŞA XXXIX.

Fig. 1. Stema lui Ştefan cel Mare de pe inscripţia din 1476 de la Cetatea Albă amintind zidirea porţii celei mari a cetăţii.
Fig. 2. Stema lui Ştefan cel Mare de pe clopotul dăruit în 1494 de către acest voievod paraclisului caselor domneşti de la mănăstirea Bistriţa (Neamţ).
Fig. 3. Emblemă domnească heraldică pe un disc smălţuit din timpul lui Ştefan cel Mare aflat la biserica din Păpăuţi (Botoşani) (colecţ. Slătineanu).
Fig. 4. Stema domnească de pe pisania din 1550 aşezată pe turnul de intrare al mănăstirii Probota de către doamna Elena, soţia lui Petru Rareş.
Fig. 5. Stema domnească de pe pisania din 1559 aflată pe turnul bisericii sf. Dumitru din Suceava.
Fig. 6. Bulă de aur heraldică din 1575 a lui Petru Schiopul (fostă în colecţ. Acad. Rom.).

1

2

3

4

5

6

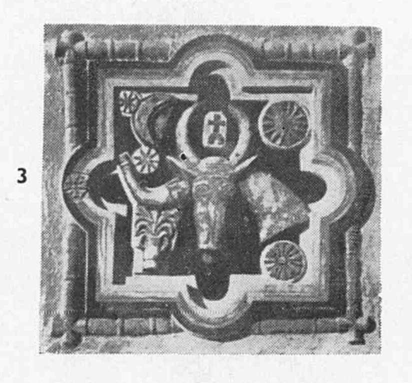

PLANŞA XL.

Fig. 1. Stema lui Ştefan cel Mare pe pisania din 1481 de pe turnul de intrare al mănăstirii Putna.
Fig. 2. Stema lui Alexandru Lăpuşneanu pe pisania din 1582 a mănăstirii Slatina, ctitoria acestui voievod.
Fig. 3. Stema lui Alexandru Lăpuşneanu pe pisania din 1554 a mănăstirii Bistriţa (Neamţ).
Fig. 4. Stema lui Alexandru Lăpuşneanu de pe pisania din 1561 a unei fîntîni (azi dispărută) de la mănăstirea Slatina.
Fig. 5. Stema lui Miron Barnovski pe pisania din 1627 aşezată pe turnul de intrare al mănăstirii Dragomirna.
Fig. 6. Stema lui Vasile Lupu de pe pisania din 1638 a fostului turn clopotniţă al mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi.

1

2

3

4

5

6

PLANŞA XLI.

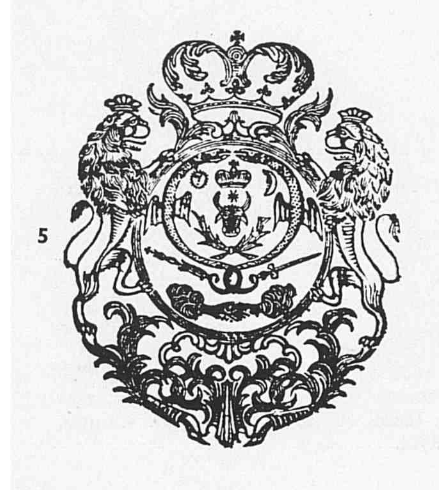
Fig. 1. Pecetie de pe un act din aprilie 1603 emis de Ieremia Vodă Movilă (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Doljeşti, XXIX/18; Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, nr. 112, F-LIV-101).
Fig. 2. Pecetie de pe un act din aprilie 1607 emis de Simion Vodă Movilă (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Neamţ, CXL/2; Bibl. Acad. R.S.R., Mss., 15/LXI, Peceţi, F-LIV-102).
Fig. 3. Pecetie de pe un act din octombrie 1607 emis de Mihai Vodă Movilă (Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, F-LIV-103).
Fig. 4. Pecetia din 1676 a lui Antonie Vodă Ruset (Bibl. Acad. R.S.R., reprod. în desen).
Fig. 5. Stema din 1716 a lui Dimitrie Cantemir pe frontispiciul *Hronicului Româno-Moldo-Vlahilor*, Iaşi, 1835 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V.).
Fig. 6. Stema lui Alexandru Mavrocordat II Firaris pe o pecetie aplicată pe un act emis de acest domnitor la 1786 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Secul, III/24 bis).

1

2

3

4

5

6

PLANŞA XLII.

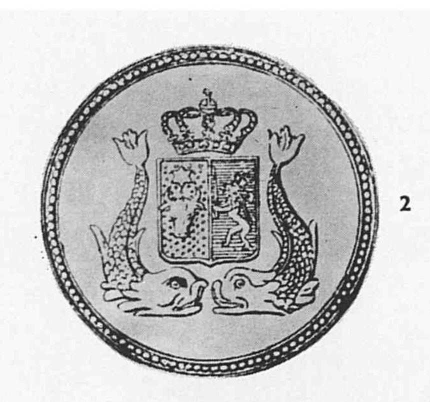
Fig. 1. Pecetie circulară din 1607 a lui Marcu Voievod (Hofkammerarchiv, Viena; Ungarn, fasc. 14432; reprod. după A. Veress).
Fig. 2. Pecetie circulară din 1615 a lui Ştefan Bogdan, pretendent la acea epocă la tronul Moldovei (ibidem, fasc. 14447; reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Pecetie octogonală a lui Grigore I Ghica aplicată pe o scrisoare a sa din mai 1669 (Arh. Stat. Budapesta, Arh. Teleky, Mss. 832, nr. 8; reprod. după A. Veress).
Fig. 4. Emblema lui Constantin Vodă Duca pe hrisovul grecesc emis de acest domn în octombrie 1702 (Muz. ist. Odesa; reprod. în desen de I. N. Mănescu).
Fig. 5. Amprentă sigilară în ceară cu stema familiei Cantemir (colecţ. autorului).
Fig. 6. Stema lui Alexandru Mavrocordat II Firaris de pe gravura contemporană în aramă, realizată de J. Eberspach, reprezentînd pe acest domnitor (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S. I/Eberspach, J-1, dălţiţă, 235 × 175, nr. inv. 867).

1
2
3
4
5
6

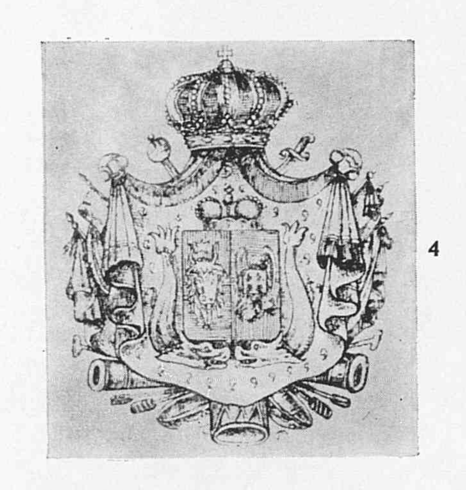
PLANŞA XLIII.

Fig. 1. Stema lui Ioan Sandu Sturdza pe sigiliul său de Stat din 1822 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Golgota, VI/5; Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, P-LIV-111).
Fig. 2. Stema lui Mihai Vodă Sturdza pe măsura ponderală din 1837 pentru galbenul austriac sau olandez (reprod. după G. Severeanu).
Fig. 3. Stema aceluiaşi domnitor pe sigiliul său de Stat din 1834 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Neamţ, I/27; Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, F-LIV-110).
Fig. 4. Stema lui Grigore Al. Ghica Voievod după un desen reproducînd o pecetie din 1849 a acestui domnitor (colecţ. ing. Ferdinand Bartsch).
Fig. 5. Stema aceluiaşi voievod pe o matrice de supra-libros, în bronz, ce i-a aparţinut (Muz. de Ist. a R.S.R.).
Fig. 6. Stema dublă a lui Alexandru Ioan Cuza pictată pe o fructieră de porţelan făcînd parte dintr-un serviciu de masă al domnitorului (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 47522, nr. secţ. 26762).

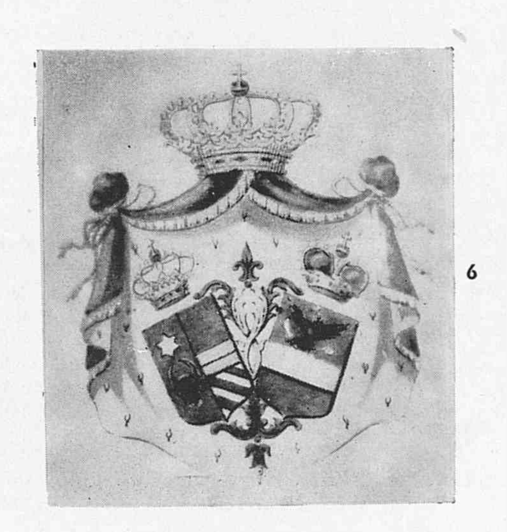
1

2

3

4

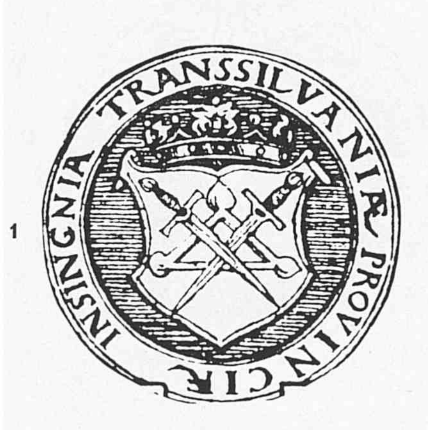
5

6

TRANSILVANIA

PLANŞA XLIV.

Fig. 1. Stema Transilvaniei în *Chorographia Transylvaniae* a lui Georg Reicherstorffer (Viena, 1550, f. 6 revers).
Fig. 2. Stema Transilvaniei pe pagina de titlu a *Cronologiei* lui Levinus Hulsius (Nürnberg, 1596).
Fig. 3. Stema Transilvaniei pe reversul unei medalii comemorînd pe Christofor Báthory şi purtînd data 1580 (reprod. după A. Resch).
Fig. 4. Stema atribuită Transilvaniei pe aversul unei medalii emisă de Moise Székely în 1603 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.).
Fig. 5. Stema Transilvaniei pe reversul unui ducat al lui Sigismund Rákóczy din 1607 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.).
Fig. 6. Stema Transilvaniei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szegedi (Tyrnavia, 1734, tab. I, fig. XI).

INSINGNIA TRANSSILVANIÆ PROVINCIE

1

TRANSILVA:

2

PRINCEPS TRANSYLV
1580

3

MOISES ZEKEL DE SEMIENFALWA VAIVODA TRANSILVANIÆ ET SICVL: COMES

4

AQV ILA

5

TRANSYLVA

6

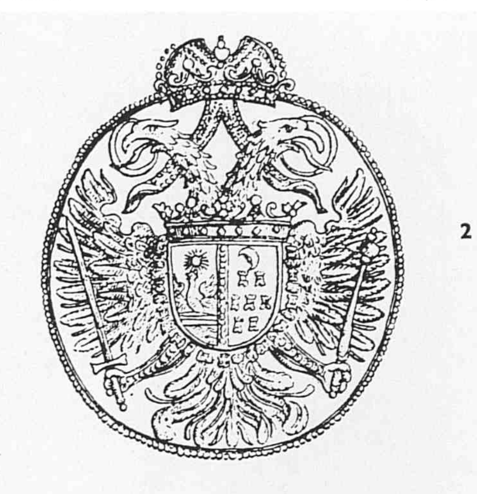
PLANŞA XLV.

Fig. 1. Stema Transilvaniei pe reversul unei monede din 1694 a împăratului Leopold I pentru Ardeal (reprod. după A. Resch).
Fig. 2. Stema Transilvaniei pe reversul unei alte monede din 1694 a împăratului Leopold I pentru Ardeal (ibidem).
Fig. 3. Stema Transilvaniei pe reversul unei monede din 1764 a împărătesei Maria Tereza pentru Ardeal (ibidem).
Fig. 4. Stema Transilvaniei pe un *Molitvenic*, Blaj, 1784 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 575).
Fig. 5. Stema Transilvaniei pe aversul unei medalii omagiale pentru Ardeal emisă de împărăteasa Maria Tereza in 1740 (colecţ. Flondor).
Fig. 6. Stema Transilvaniei pe reversul medaliei omagiale pentru Ardeal emisă de împăratul Ferdinand I in 1837 (reprod. după A. Resch).

1

2

3

4

5

6

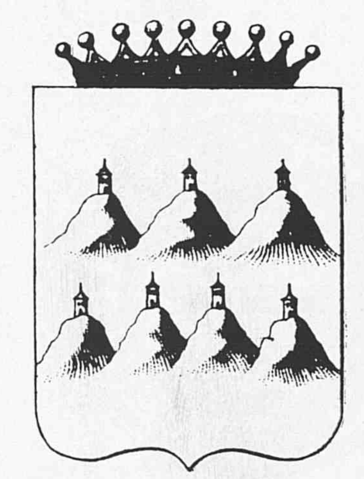
PLANŞA XLVI.

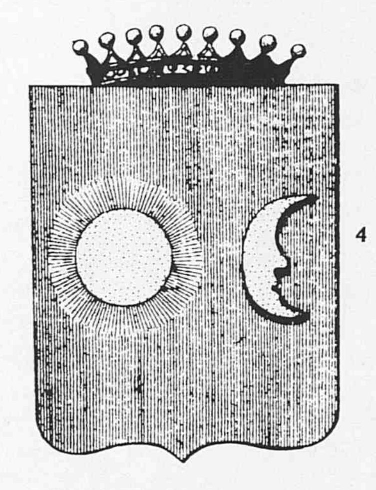
Fig. 1. Stema Transilvaniei în *Stematografia* lui Hristofor Jefarović (Viena, 1741, p. 36).
Fig. 2. Stema Comitatelor Transilvaniei în *Atlasul geografic* al lui F.-I. von Reilly (Viena, 1789—1791, vol. I, pl. I, fig. 7).
Fig. 3. Stema Saşilor din Transilvania în acelaşi atlas sus-menţionat (ibidem, pl. I, fig. 9).
Fig. 4. Stema Secuilor din Transilvania în atlasul mai sus-citat (ibidem, pl. I, fig. 8).
Fig. 5. Stema Transilvaniei în armorialul lui F.-C. Palma (Viena, 1766, pl. I, nr. 14).
Fig. 6. Stema Transilvaniei în armorialul alcătuit de C. von Reichenau, F. v. Czergeö şi O. v. Barcsay şi publicat în colecţia *J. Siebmacher*, (Nürnberg, 1898).

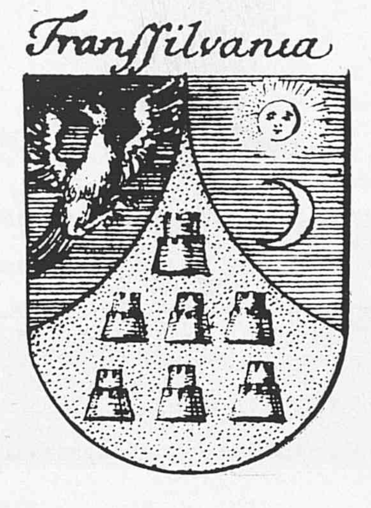

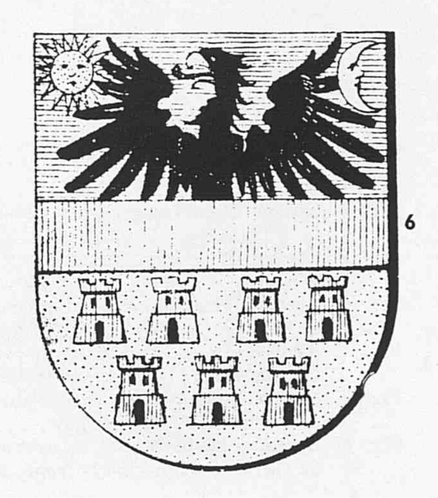
1

 2

3

 4

5

 6

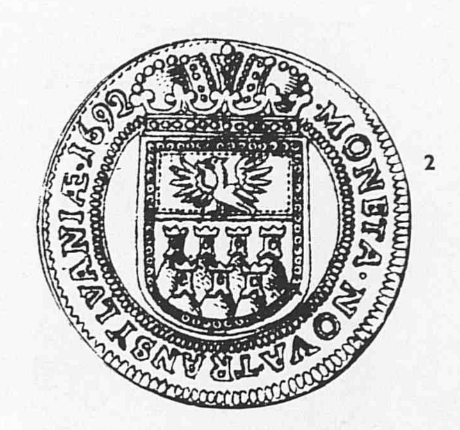
PLANŞA XLVII.

Fig. 1. Stema Transilvaniei pe reversul unei monede de argint din 1617 emisă de Gabriel Bethlen, principe al Ardealului (1613—1629) (reprod. după A. Resch).
Fig. 2. Stema Transilvaniei pe reversul unui ducat din 1692 emis de împăratul Leopold I pentru Ardeal (ibidem).
Fig. 3. Stema Transilvaniei pe reversul unei monede de argint din 1692 emisă pentru Ardeal de acelaşi împărat romano-german (ibidem).
Fig. 4. Emblemă a Transilvaniei pe reversul medaliei omagiale pentru Ardeal emisă de împăratul Leopold al II-lea în 1790 (ibidem).
Fig. 5. Stema Transilvaniei pe un almanah săsesc editat la Sibiu în 1848 (anul X, p. 117; Bibl. Acad. R.S.R.).
Fig. 6. Stemă a Transilvaniei pe aversul medaliei de argint emisă cu prilejul expoziţiei economice de la Cluj din 1847 (reprod. după A. Resch).

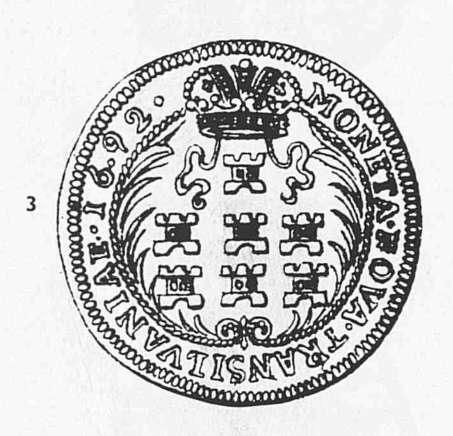
1

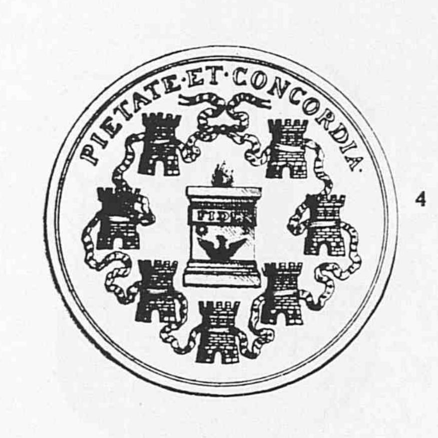
2

MONETA·NOVA·TRANSYLVANIAE·1692·

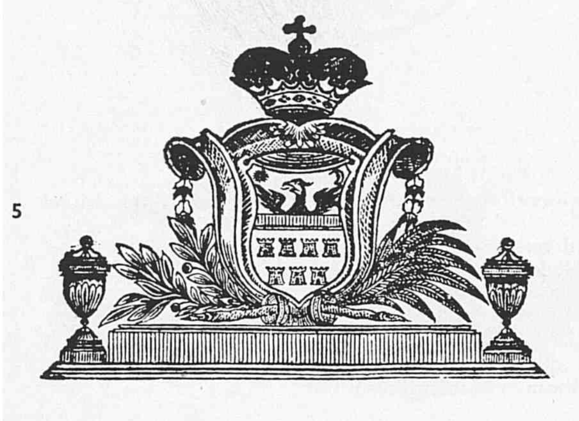
3

MONETA·NOVA·TRANSILVANIAE·1692·

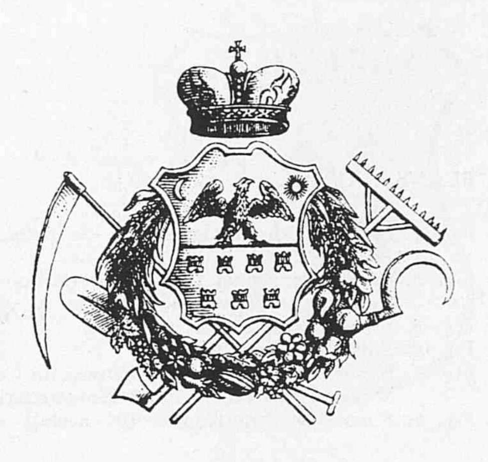
4

PIETATE·ET·CONCORDIA

5

6

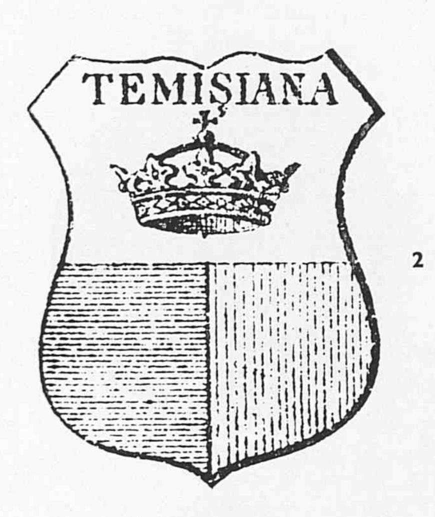

PLANŞA XLVIII.

Fig. 1. Stema Transilvaniei cerută de revoluţionarii români după 1848 (reprod. după Mihai Popescu).
Fig. 2. Stema Temişanei (Banatului) (Albumul cu reproduceri de steme, sigilii, timbruri-sec şi ştampile transilvănene din sec. al XIX-lea, în colecţ. Flondor).
Fig. 3. Stema Transilvaniei (ibidem).
Fig. 4. Stema Crişanei (ibidem).
Fig. 5. Stema Transilvaniei (în viziunea lui Cezar Bolliac) reprezentată pe soclul statuii lui Mihai Viteazul din faţa clădirii Universităţii din Bucureşti (foto Const. Petrache).
Fig. 6. Stema Maramureşului (în acelaşi album sus-menţionat).

1

2

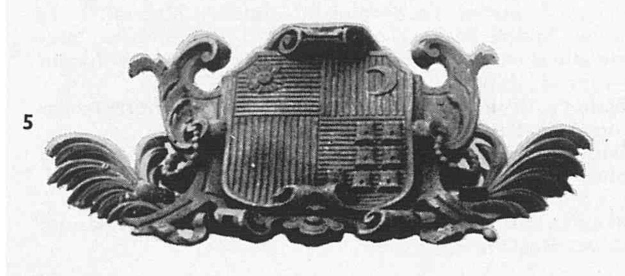
3

4

5

6

PLANŞA XLIX.

Fig. 1. Stema sigilară din 1595 a lui Sigismund Báthory ca principe imperial şi al Transilvaniei, avind incluse şi stemele Ţării Româneşti şi Moldovei. (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).

Fig. 2. Stema sigilară din 1598 a arhiducesei Maria Cristierna, soţia lui Sigismund Báthory, ca principesă regentă a Transilvaniei, menţinînd in armele sale şi stemele Moldovei şi Ţării Româneşti (desen după original de prof. Ştefan Toth; reprod. după A. Veress).

Fig. 3. Stema sigilară din 1599 a cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei, păstrînd în continuare incluse în armele sale şi stemele celor două principate româneşti (desen după original de prof. Şt. Toth; reprod. după A. Veress).

Fig. 4. Stema monetară a lui Gabriel Báthory ca principe al Transilvaniei (pe reversul talerului său emis în 1609) (reprod. după A. Resch).

Fig. 5. Stema sigilară a aceluiaşi Andrei Báthory, de asemenea din 1599, cu aceleaşi caracteristici heraldice ca precedenta, avînd în plus, ca timbru, pălăria de cardinal a posesorului (reprod. după Mihai Popescu).

Fig. 6. Stema monetară a lui Ştefan Bocskay ca principe al Transilvaniei (pe reversul talerului său emis in 1606) (reprod. după A. Resch).

1
2
3
4
5
6

.

PLANŞA L.

Fig. 1. Stema lui Ştefan Bocskai pe reversul unui taler emis în 1606 (reprod. după A. Resch).
Fig. 2. Stema lui Gabriel Báthory pe aversul talerului său emis în 1612 (ibidem).
Fig. 3. Stema lui Gabriel Bethlen pe reversul talerului său emis în 1621 (ibidem).
Fig. 4. Stema lui Gheorghe I Rákóczy pe reversul talerului său emis în 1646 (ibidem).
Fig. 5. Stema lui Gheorghe al II-lea Rákóczy pe reversul talerului său emis în 1650 (ibidem).
Fig. 6. Stema lui Acaţiu Barcsai pe reversul monedei sale de 10 ducaţi emisă în 1659 (ibidem).

1
ANNO:DOMINI:1606:PRINCEPS:ET:SICVLORVM:COMES:

2
GABRIEL:D:G:PRIN:TRAN:PAR:REG:HVN:D:ET SI:COMES·
CIBIN

3
TRANS·PRINCEPS·ET·SICVLOR·COM·1621
B

4
PAR·REG·HVN·DOM·ET·SIC·COM·1646
N
B

5
PAR·REG·HVN·DOM·ET·SIC·COMES·1650·
N
B

6
PA·REG·HVN·DO·ET·SI·CO·1659

PLANŞA LI.

Fig. 1. Stema lui Acaţiu Barcsai pe aversul talerului său emis în 1660 (reprod. după A. Resch).
Fig. 2. Stema lui Ioan Kemény pe reversul talerului său emis în 1661 (ibidem).
Fig. 3. Stema lui Mihai Apaffi pe reversul talerului său emis în 1663 (ibidem).
Fig. 4. Stema lui Mihai Apaffi pe reversul talerului său emis în 1672 (ibidem).
Fig. 5. Stema aceluiaşi principe pe verso-ul paginii de titlu a lucrării *Sicriul de aur*, Sebeşul Săsesc, 1685 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 80).
Fig. 6. Stema lui Gheorghe al II-lea Rákóczy de la baza gravurii contemporane ce-l reprezintă, executată de John Overton (ibidem, Cab. Stampe, G.S./I, Overton J., gravură în dălţiţă, 175×128, nr. inv. 12421).

1
ACHATIVS·BARCSAI·D·G·P·T·R·P·R·H·D·S·C·
2
PRI·TRAN·PAR·R·E·HVN·D·O·ET·S·I·CO·
S
B
1·6
6·1·
3
PAR·REG·HVD·ET·S·I·CO·1663·
B
4
PAR·R·H·D·O·ET·S·CO·GROS·ARG·
1
6
7
2
XII
5
6

STEME UNITE

PLANŞA LII.

Fig. 1. Pecetie octogonală inelară a lui Vasile Lupu aplicată pe un act din noiembrie 1639 (Arh. Stat. Buc., Fond Episc. Huşi, 12/XIII).
Fig. 2. Pecetie octogonală inelară a lui Gheorghe Duca aplicată pe un act din iunie 1674 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., XLV/8).
Fig. 3. Pecetie octogonală inelară din 1679 a lui Gheorghe Duca aplicată pe un act din ianuarie 1681 (ibidem, XIV/61).
Fig. 4. Pecetie octogonală inelară a Doamnei Nastasia Duca aplicată pe o scrisoare a sa din iunie 1683 (Muz. Naţ. Budapesta, desen prof. Şt. Toth; reprod. după A. Veress).
Fig. 5. Pecetia lui Gheorghe Duca aplicată pe un act din iunie 1679 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., LXXVIII/5, reprod. în desen după V. A. Urechia).
Fig. 6. Stemele unite ale Ţării Româneşti şi Moldovei sculptate în piatră în 1753 pe balustrada foişorului lui Dionisie de la mănăstirea Hurezi.

1

2

3

4

5

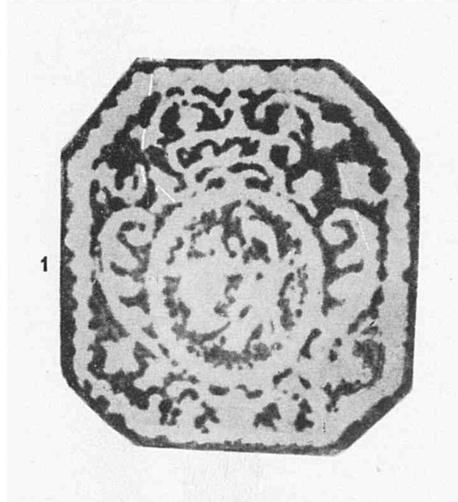

6

PLANŞA LIII.

Fig. 1. Pecetie octogonală din 1733 a lui Constantin Mavrocordat aplicată pe un act din aprilie 1734 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Doljeşti, XX bis/39).
Fig. 2. Pecetie octogonală din 1753 a lui Matei Ghica aplicată pe un act din februarie 1755 (ibidem, Fond M-rea Zlataust, XI/14).
Fig. 3. Pecetie din 1753 a lui Matei Ghica aplicată pe un act din mai 1755 (ibidem, Fond. Eforia Şcoalelor, I/52).
Fig. 4. Pecetie octogonală din 1758 a lui Scarlat Ghica (Bibl. Acad. R.S.R., Peceţi, copie foto).
Fig. 5. Pecetie din 1782 a lui Alexandru I Mavrocordat Delibei aplicată pe un act din mai 1784 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Văratec, III/1).
Fig. 6. Pecetia din 1787 a lui Alexandru Ioan Ipsilanti aplicată pe un act din mai 1787 (ibidem, Fond Mitropolia Moldovei, VIII/50).

1

2

3

4

5

6

PLANŞA LIV.

Fig. 1. Pecetia lui Grigore al II-lea Ghica aplicată pe un act din ianuarie 1735 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CCCXCVIII/66).

Fig. 2. Stema lui Constantin Mavrocordat pe gravura executată la Paris de G. F. Schmidt, reproducere după portretul acestui domnitor, operă a pictorului elveţian Jean-Etienne Liotard (ibidem, Cab. stampe).

Fig. 3. Supra-libros heraldic al lui Nicolae Mavrocordat aplicat pe coperta legăturii în piele a două copii mss. dintre 1725—1727 ale lucrării *Viaţa prea ilustrei familii a lui Nicolae Mavrocordat* (ibidem, Mss. rom., nr. 1299 şi 1354; reprod. după L. Bacîru).

Fig. 4. Pecetia din 1787 a lui Alexandru Ipsilanti aplicată pe un act din ianuarie 1788 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Precista Răducanu, VI/5).

Fig. 5. Pecetia din 1756 a lui Constantin Racoviţă aplicată pe un act din februarie 1757 (ibidem, Fond M-rea Neamţ, XXXVII/22).

Fig. 6. Pecetia din 1793 a lui Mihai Suţu aplicată pe un act din august 1795 (ibidem, Fond M-rea Sf. Sava (Iaşi), XI 10).

1
2
NB
ΘΕΙΑ
ΧΑΡΙΤΙ
3
I N
F B
4
1787
5
6

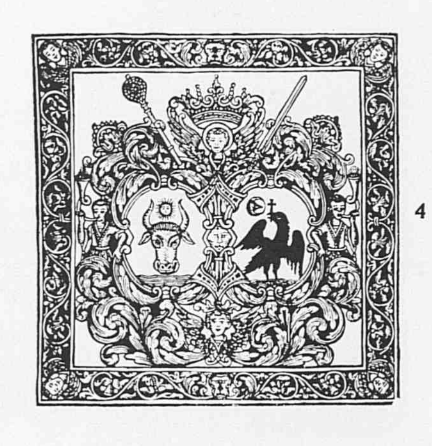
PLANŞA LV.

Fig. 1. Stemele unite pe o *Liturghie*, Bucureşti, 1747 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 254).
Fig. 2. Stemele unite pe *Triodul*, Iaşi, 1747 (ibidem, nr. 262).
Fig. 3. Stemele unite pe *Octoihul*, Rîmnic, 1742 (ibidem, nr. 227).
Fig. 4. Stemele unite pe un *Antologhion*, Iaşi, 1755 (ibidem, nr. 293).
Fig. 5. Stemele unite pe un *Molitvenic*, Buzău, 1747 (ibidem, nr. 258).
Fig. 6. Stemele unite pe un *Penticostarion*, Bucureşti, 1800 (ibidem, nr. 627).

1

2

3

4

5

6

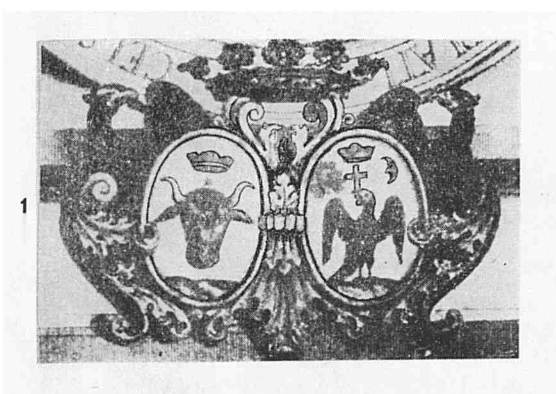

PLANŞA LVI.

Fig. 1. Stemele unite pe lucrarea *Istoria sfintă* a lui Alexandru Mavrocordat, Bucureşti, 1716, (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 176).
Fig. 2. Stemele unite pe un *Molitvenic*, Bucureşti, 1794 (ibidem, nr. 579).
Fig. 3. Stemele unite pe lucrarea *Despre datorii*, Bucureşti, 1719, operă a lui Nicolae Vodă, Mavrocordat (ibidem, nr. 178).
Fig. 4. Stemele unite pe frontispiciul Condicei mănăstirii Bistriţa (Vîlcea) scrisă la 1796 de către Dionisie Eclesiarhul (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Mss. nr. 191).
Fig. 5. Stemele unite pe *Hrisovul de aşezămînt* a lui Mihail Vodă Suţu, Iaşi, 1793 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 564).
Fig. 6. Stemele unite pe *Pravoslavnica mărturisire*, Bucureşti, 1745 (ibidem, nr. 244).
Fig. 7. Stemele unite pe *Tilcuire la cele patru Evanghelii*, Iaşi, 1805, operă a lui Teofilact, arhiepiscop al Bulgariei (ibidem, nr. 688).

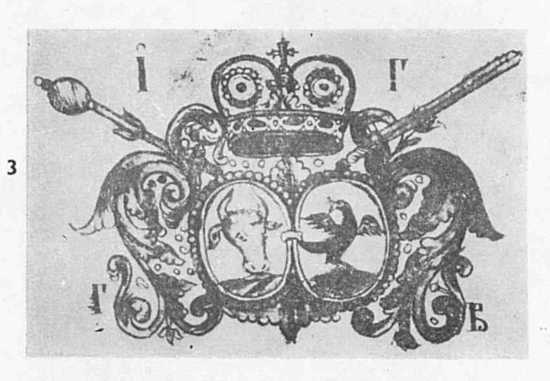

1
2
3
4
5
6
7

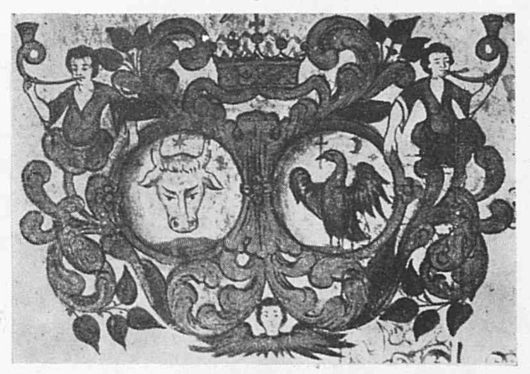
PLANŞA LVII.

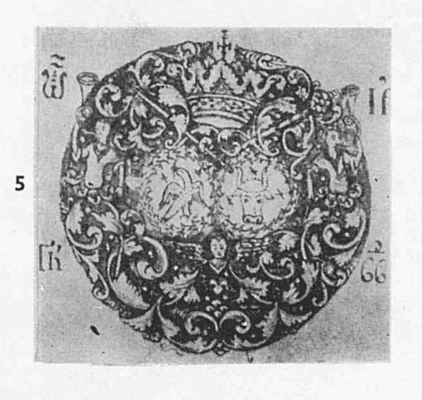
Fig. 1. Stemele unite aflate la baza portretului lui Nicolae Vodă Mavrocordat, pe gravura executată la Berlin în 1721 de către G. Wolfgang (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.S./I, Wolfgang, I.G.-1, nr. inv. 873, gravură în dălţiţă, 185 × 146).
Fig. 2. Stemele unite pe frontispiciul hrisovului lui Constantin Vodă Mavrocordat dat mănăstirii Mărgineni la 17 februarie 1736 (ibidem, Mss., CCCXCVIII/70).
Fig. 3. Stemele unite pe hrisovul lui Grigore al II-lea Ghica din februarie 1750 dat aceleiaşi mănăstiri Mărgineni (ibidem, CCCXCVIII/71).
Fig. 4. Stemele unite pe frontispiciul hrisovului lui Grigore al III-lea Ghica din 15 ianuarie 1769 emis pentru M-rea Sf. Spiridon din Bucureşti (ibidem, XXXCXVI/7).
Fig. 5. Stemele unite pe frontispiciul unui hrisov al lui Grigore al II-lea Ghica din aprilie 1751 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Suluri, nr. 24).
Fig. 6. Stemele unite aflate la baza litografiei executate în 1875 la Iaşi de către K. Alexander reproducînd o gravură din sec. al XVIII-lea alcătuită la Lipsca de I. M. Stock şi reprezentînd pe Grigore al III-lea Ghica, domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.R./I, Alexander, K.-1, nr. inv. 800, 428 × 295).

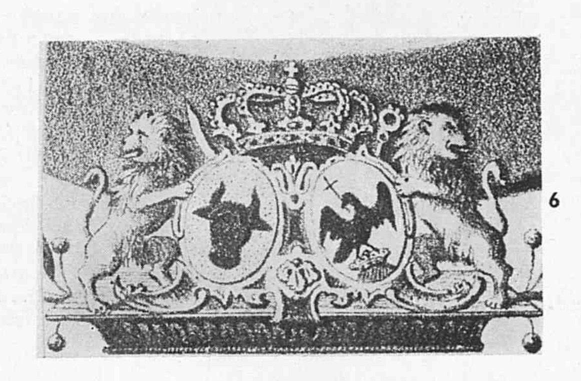
1

 2

3

 4

5

 6

PLANŞA LVIII.

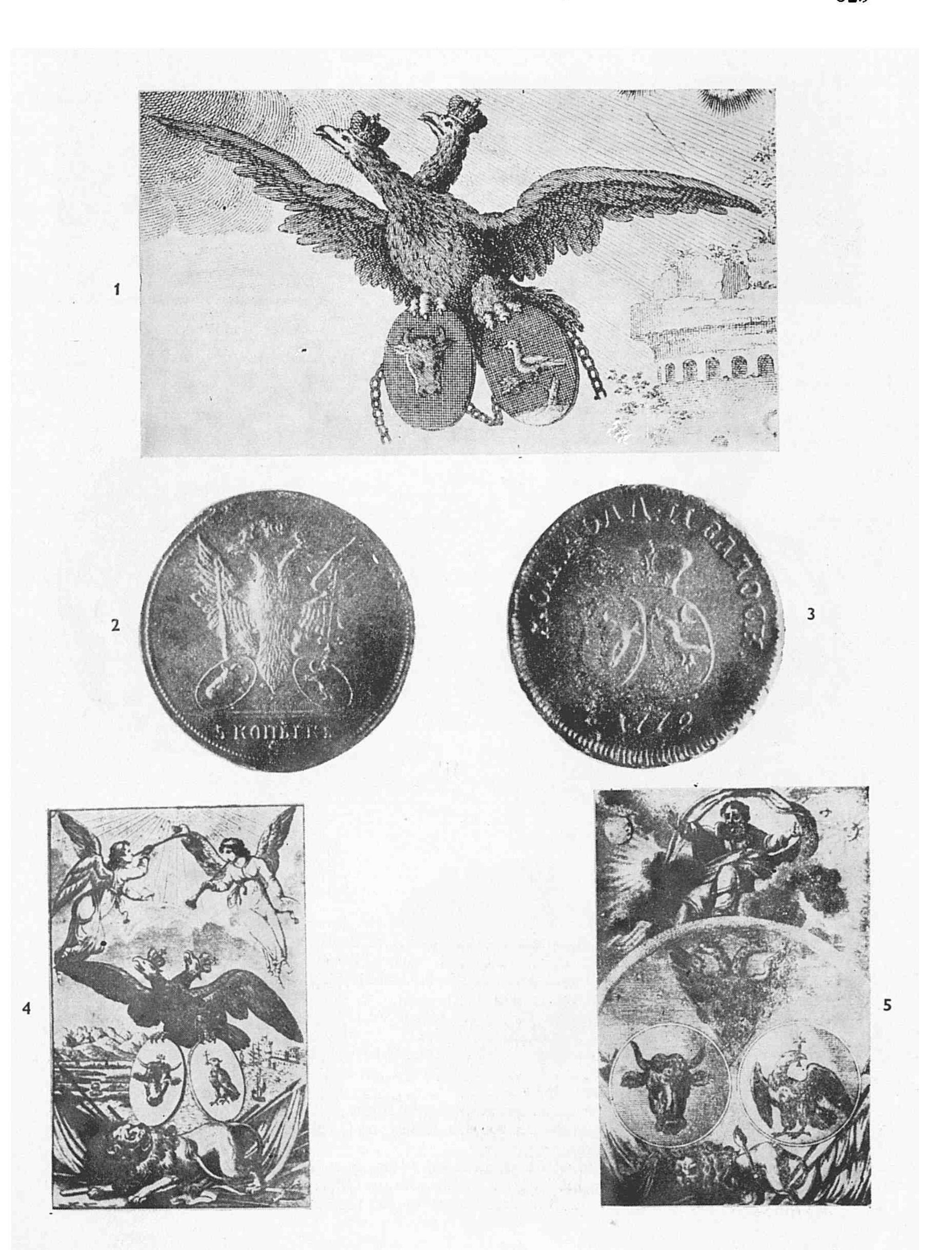
Fig. 1. Stemele acolate ale principatelor româneşti, timbrate de acvila bicefală imperială rusă şi reproduse pe harta Moldovei executată sub directivele generalului F. G. v. Bauer în timpul campaniei ruso-turce dintre anii 1769—1774 (Amsterdam, 1783 (?); Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, H-III 317, 170 × 168).

Fig. 2. Stemele acolate ale principatelor româneşti timbrate de acvila bicefală imperială rusească, pe aversul celei de a doua monede de probă executată la Sadagura în 1771 (ibidem, Cab. numism., bronz, ∅ 53, nr. inv. M. 2904).

Fig. 3. Stemele acolate ale ţărilor româneşti pe aversul piesei de o para a celei de a doua emisiuni monetare ruseşti din 1772 în Principate (ibidem, bronz, ∅ 28, nr. inv. M. 2907).

Fig. 4. Stemele acolate ale principatelor româneşti susţinute de acvila imperială rusească pe frontispiciul celui de al doilea volum al lucrării lui Dionisie Fotino *Istoria generală a Daciei*, Viena, 1818—1819 (ibidem, C.R.V., nr. 996).

Fig. 5. Stemele acolate ale principatelor române timbrate de acvila bicefală rusească pe gravura intitulată *Triumful ortodoxiei* aflată pe frontispiciul primului volum al aceleiaşi lucrări (ibidem).

1
2
3
4
5
5 КОПѢЕКЪ
1772

PLANŞA LIX.

Fig. 1. Stemele celor două ţări române pe un aier ţesut de domniţa Eufrosina Alex. Callimachi (mai tirziu Doamna lui Alexandru Vodă Suţu) şi dăruit de ea bisericii Arhanghelul Mihail din Constantinopol (reprod. după Marcu Beza).

Fig. 2. Stemele unite de pe frontispiciul hrisovului lui Mihai Vodă Racoviţă dat mănăstirii Cotroceni la 24 mai 1731 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Suluri nr. 15).

Fig. 3. Stemele unite pe o pecetie din 1793 a lui Mihai Vodă Suţu, aplicată pe un act din ianuarie 1795 (ibidem, Fond M-rea Rişca, VII/11).

Fig. 4. Stemele acolate ale Moldovei şi Ţării Româneşti in viziunea artei heraldice germane din sec. al XIX-lea (colecţ. *J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch*, Bd. I, Theil 2, Heft 8, Nürnberg, 1890).

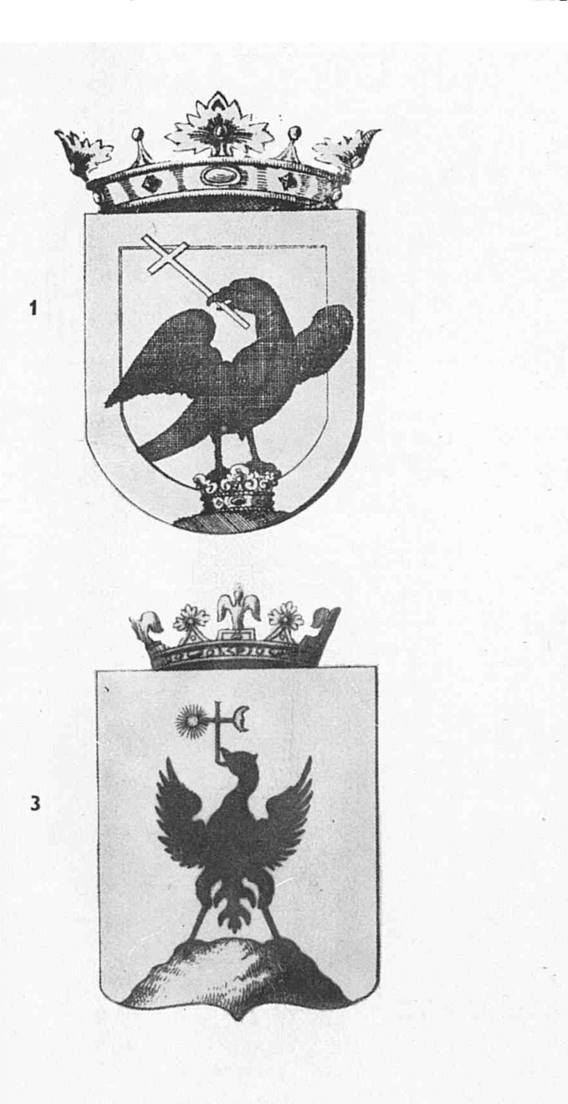
Fig. 5. Stemele acolate ale celor două principate româneşti pe o pecetie din 1819 a lui Alexandru Vodă Suţu aplicată pe un act din acelaşi an (Muz. Literaturii române, Mss., nr. inv. 16099).

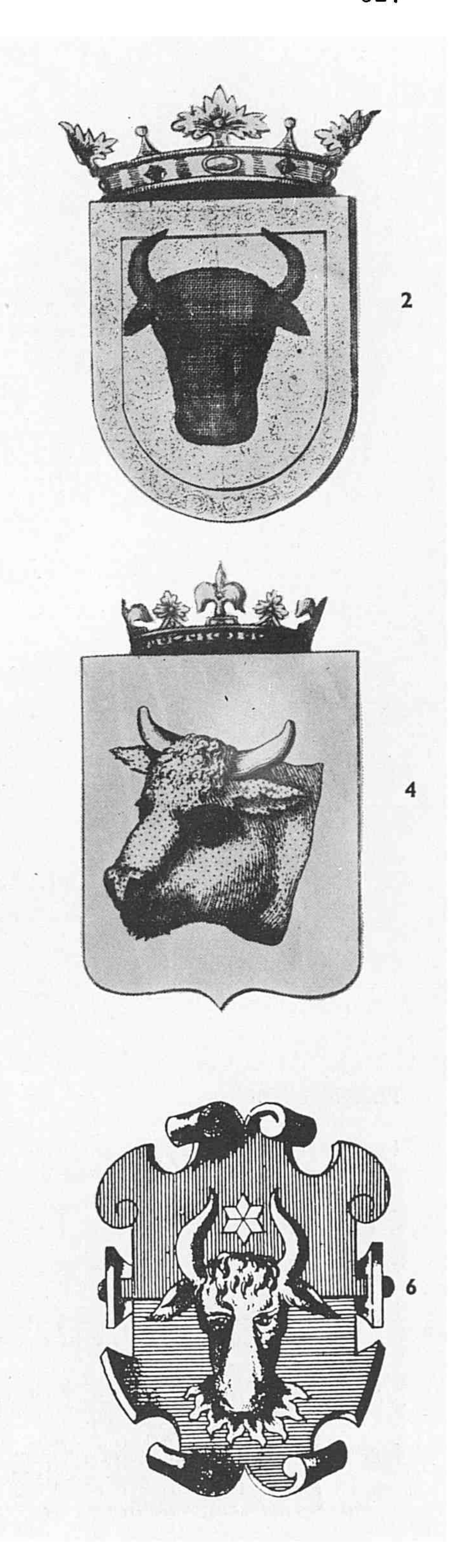
Fig. 6. Stemele acolate ale Moldovei (in domnia lui Mihai Sturdza) şi ale Ţării Româneşti, tipărite pe coperta cunoscutului *Album moldo-valaque* (Paris, 1848) al lui Adolphe Billecocq, consul al Franţei la Bucureşti in perioada regulamentară (Bibl. Acad. R.S.R.).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA LX.

Fig. 1. Stema Ţării Româneşti în armorialul lui Hristofor Jefarović, *Stematografia* (Viena, 1741, p. 30).
Fig. 2. Stema Moldovei în acelaşi armorial menţionat (ibidem, p. 34).
Fig. 3. Stema Ţării Româneşti în atlasul geografic al lui Franz-Joseph von Reilly (Viena, 1789, vol. I, pl. II, fig. 1).
Fig. 4. Stema Moldovei în acelaşi atlas geografic (ibidem, fig. 2).
Fig. 5. Stema Ţării Româneşti în colecţia heraldică germană J. Siebmacher *(J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, Bd. I, Theil 2, Heft 8, Nürnberg, 1890).
Fig. 6. Stema Moldovei în aceeaşi colecţie heraldică citată.

1
3
5

2
4
6

PRINCIPATELE UNITE

PLANŞA LXI.

Fig. 1. Stemele unite ale celor trei principate româneşti gravate pe aversul medaliei « *Norma* » emisă la Bucureşti în ianuarie 1838 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, B. II/2135, argint, ⌀ 63).

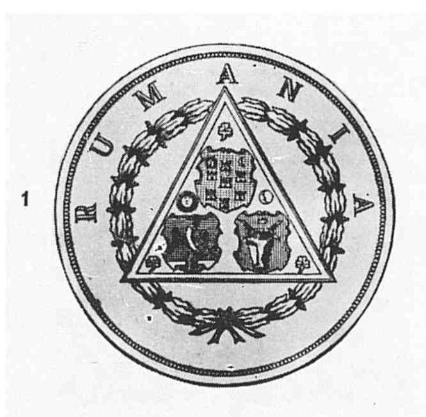
Fig. 2. Emblema Principatelor Unite gravată pe aversul medaliei Pompierilor (1860) (ibidem, nr. inv. M. 3694, bronz, ⌀ 32).

Fig. 3. Emblema Principatelor Unite pe pecetia din 1859 a Administraţiei Districtului Dîmboviţa, aplicată pe un act din februarie 1860 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 4. Emblema Principatelor Unite reprezentată pe flamura drapelului confecţionat în 1859, în perioada imediat următoare proclamării Unirii celor două ţări române (Muz. Militar Central).

Fig. 5. Emblema Principatelor Unite, antet pe o adresă din septembrie 1860 a Prefecturii Poliţiei Capitalei (Arh. Stat. Buc., Filiala Mun. Buc., Fond Primăria oraş Bucureşti, Dos. nr. 22/1860, f. 132).

Fig. 6. Emblema Principatelor Unite de pe timbrul poştal de 30 de parale albastru, din emisiunea filatelică apărută la 25 iunie/7 iulie 1862 (v. *Catalogul mărcilor poştale româneşti (1964)*, Bucureşti, 1964, p. 5).

1

RUMANIA

2

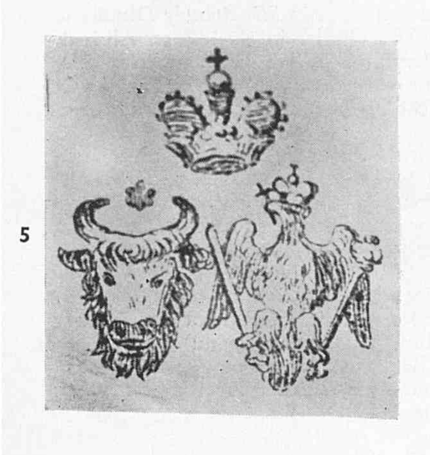
PRO VIRTUTE MILITARI

3

ADMINISTRAȚIA DIST DIMBOVITZA
PRINCIPATELE UNITE
1859
DIN ROMANIA

4

ROMANILOR

5

6

30.PAR.
FRANCO
SCRISOREI
30.PAR.

PLANȘA LXII.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite din *Calendarul istoric pentru Românii din Principatele Dunărene* (pe anul) *1856*, ilustrat de Gh. Asachi și litografiat de E. Guillemin (Iași, Inst. Albinei, 1856) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. III/Guillemin, E.-1, 488 × 861, nr. inv. 555).

Fig. 2. Stema Principatelor Unite pe reversul medaliei de aur bătute în 1857 cu prilejul instituirii Divanurilor Ad-hoc în cele două țări române (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, nr. inv. 402, aur, ⌀ 18, 2,80 gr.).

Fig. 3. Stema Principatelor Unite stabilită oficial prin Înaltul Ordin de zi nr. 34 al domnitorului Cuza, dat în București la 9 februarie 1861 (*Monitorul Oastei*, II, 1861, nr. 10 din 14 februarie, pl. anexă între p. 152—153; reprod. după gen. P. V. Năsturel).

Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe sigiliul lui Iancu Mihalescu, delegatul suburbiei Hagiu din Coloarea (sectorul) de Negru al orașului București (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala I, sigiliu bronz, ⌀ 4,80).

Fig. 5. Stema Principatelor Unite, antet pe hîrtia de corespondență oficială a Agenției diplomatice a țării noastre la Paris în perioada 1862—1864 (Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Cuza, mapa II, scris. nr. 66 din 27 sept. 1862; reprod. după D. Cernavodeanu).

Fig. 6. Stema Principatelor Unite pe frontispiciul acțiunilor Băncii Moldovei emise la Iași conform hotărîrii din 18/30 mai 1866 a Adunării Generale a acționarilor numitei bănci (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala III).

1
2
DIEU PROTÈGE LA ROUMANIE
3
4
IANCU MIHALESCU
5
AGENCE DES PRINCIPAUTES UNIES
6

PLANŞA LXIII.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite pe aversul medaliei de deputat a Adunării Elective din Ţara Românească în 1859 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, argint, ⌀ 51, nr. inv. 3157 şi Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., nr. inv. 78382).

Fig. 2. Stema Principatelor Unite pe o cataramă de centură militară, accesoriu de uniformă a armatelor muntene şi moldovene în 1859 (Muz. Unirii, Iaşi; foto Ion Miclea).

Fig. 3. Stema Principatelor Unite pictată pe un serviciu de masă, din porţelan de Vierzon, comandat în Franţa de domnitorul Cuza la începutul anului 1859 (Muz. Castel Peleş, Veselă Vierzon, farfurie, nr. inv. 690748).

Fig. 4. Stema Principatelor Unite, antet pe o adresă din iunie 1862 a Comisiei Coloarei de Roşu din Bucureşti către membrii Municipalităţii Capitalei (Arh. Stat. Buc., Filiala Mun. Buc., Fond Primăria oraş Buc., Dos. nr. 22/1860, f. 94).

Fig. 5. Pecetia din 1859 a Comisiei Colorii neagră din Bucureşti (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond. Prim. oraş Buc., Dos. nr. 44/1859, f. 249, precum şi ibidem, Arh. Ist. Centr., Sigilii, nr. 1488).

1
XXIV·IANUAIU·DCCCLIX
2
3
4
5
BUCURESTI * COMISIA
PRINCIPATELE UNITE
NEAGRA DIN
1859

PLANŞA LXIV.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite, antet pe o adresă din aprilie 1861 a Prefecturii jud. Prahova către Constantin Filipescu, deputatul numitului district (colecţ. de doc. George D. Florescu ; acelaşi tip de antet şi la Min. Af. Ext., Arh. ist., Dos. 3/280/1864, f. 15).

Fig. 2. Stema Principatelor Unite de la baza compoziţiei alegorice a lui G. Venrich intitulată *Renaşterea României*, litografiată de C. Danielis în 1859 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., V/Danielis,C.·5, 462×622, nr. inv. 5904).

Fig. 3. Stema Principatelor Unite de la baza portretului lui Alexandru Ioan Cuza, litografiat de acelaşi Danielis, compus şi editat de maiorul D. Pappasoglu în 1859 (ibidem, G.R., II/ Danielis, C.·(Portrete) 2, 561×420, nr. inv. 4946).

Fig. 4. Stema Principatelor Unite de la baza litografiei intitulată *Unirea* şi alcătuită de maiorul D. Pappasoglu in 1859 (ibidem, G.R., 19., V/Pappasoglu, D.·14, nr. inv. 6601).

Fig. 5. Stema Principatelor Unite de pe frontispiciul unei stampe reprezentînd pe domnitorul Cuza şi dedicată *Adunărilor Elective din România în memoria zilelor de 5 şi 24 ianuarie anul 1859* (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 11623).

Fig. 6. Stema Principatelor Unite, antet pe o patentă emisă de Ministerul Finanţelor în iunie 1862 în Bucureşti (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., panou sala III).

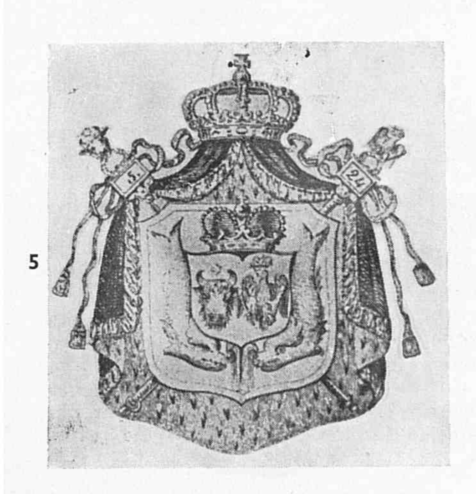
1

2

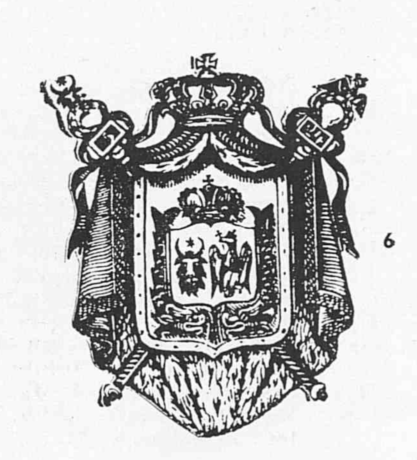
3

4

5

6

PLANŞA LXV.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite gravată pe sigiliul din 1859 al Comisiei Centrale de la Focşani (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Sigilii, bronz, ⌀ 40, nr. inv. 97006 44938).
Fig. 2. Stema Principatelor Unite gravată pe matricea sigiliului domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza confecţionat la Iaşi în 1859 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, argint, ⌀ 42, nr. inv. M., 3452).
Fig. 3. Stema Principatelor Unite din centrul compoziţiei heraldice alcătuite la Iaşi, în 1860, către Antohi Partenie (ibidem, Cab. stampe, G.R., I/Partenie, A.-36-2, litogr. 478 × 310, nr. inv. 552).
Fig. 4. Stema Princp atelor Unite pe amprenta sigiliului domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza confecţionat la Bucureşti în 1859 (Min. Af. Ext., Arh. ist., Vol. 118 bis, Dos. 3 Comisia Centrală de la Focşani, f. 230).
Fig. 5. Stema Principatelor Unite pe reversul unui proiect de monedă alcătuit în toamna lui 1860 (Bibl. Univ. Cluj, Cab. numism., Colecţ. Sion şi Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., bronz, ⌀ 23, nr. inv. M. 2757).
Fig. 6. Stema Principatelor Unite de pe măciulia de argint a bastonului de tambur major din 1863 al unui regiment de geniu din armata unificată a celor două ţări române (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 35224).

1
COMMISSIUNEA CENTRALA A PRINCIPATELORU UNITE
1859
2
NOI ALECSANDRU JOAN I
3
IUBIRE, PACE SI UNIRE
4
NOI ALECSANDRU JOAN I DOMNUL PRINCIPATELOR UNITE MOLDOVA ŞI ŢERRA ROMÂNESCA
5
PRINC. UNITE
1860
6

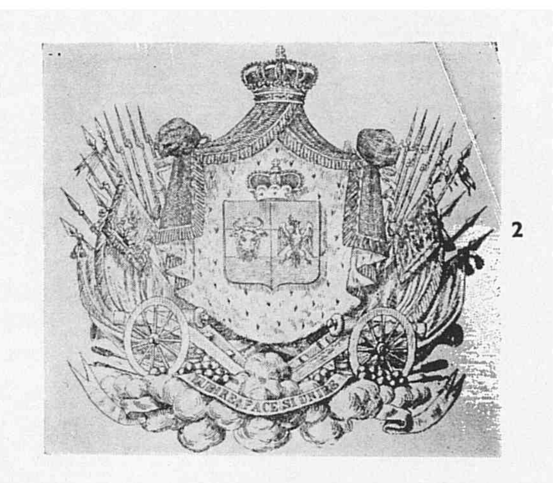
PLANŞA LXVI.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite de pe foaia de titlu a dărilor de seamă asupra şedinţelor Comisiei Centrale de la Focşani din sesiunea 1859—1866 *(Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, Sesiunea I-a 1859—1860, Focşani, Impr. Com. Centr., 1860).
Fig. 2. Stema Principatelor Unite din centrul compoziţiei heraldice alcătuită în 1859 de către maiorul Alexandru Asachi şi litografiată în atelierul lui Antohi Partenie din Iaşi (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., I/Partenie, A.-43, litogr. 311×350, nr. inv. 23815).
Fig. 3. Stema Principatelor Unite, antet pe un act emis de ofiţerul stării civile din Focşani în ianuarie 1866 (în posesia Marga Vogtberg din Bucureşti).
Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe antetul în timbru-sec colorat de pe hîrtia de corespondenţă a domnitorului Cuza (Muz. Ist. Jud. Prahova, vitrină sala Cuza, precum şi B.C.S., Mss. şi C.R., Arh. M. Kogălniceanu, XV/8, scris. 6; de asemenea Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Cuza, mapa LIX, varia 7,41).
Fig. 5. Stema Principatelor Unite, antet pe paşaportul nr. 172 din 7/19 sept. 1860 emis de Ministerul Trebilor Străine al Moldovei lui Alexandru Gregoriadi (în posesia Ioana Călinescu din Bucureşti).
Fig. 6. Stema Principatelor Unite pe ex-libris-ul bibliotecii domnitorului Cuza din palatul de la Ruginoasa (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Colecţ. spec., nr. 2148, 130×97, nr. inv. 32268).

1

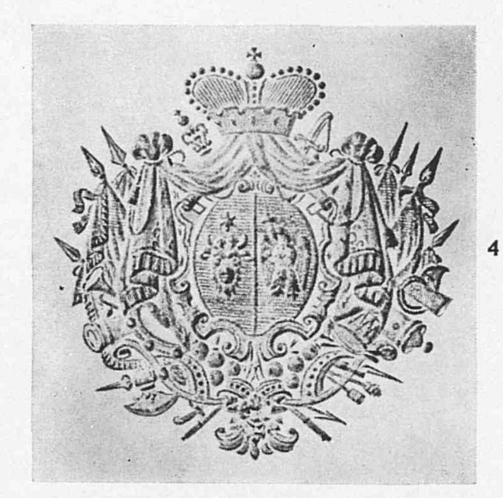
2

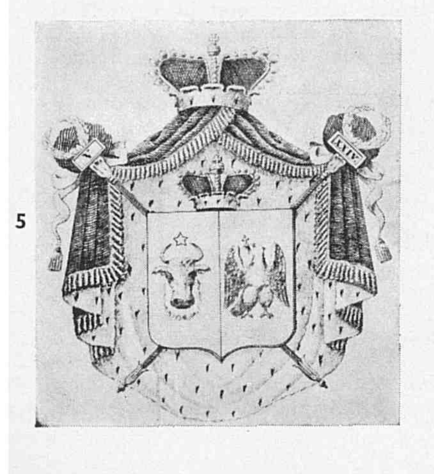
3

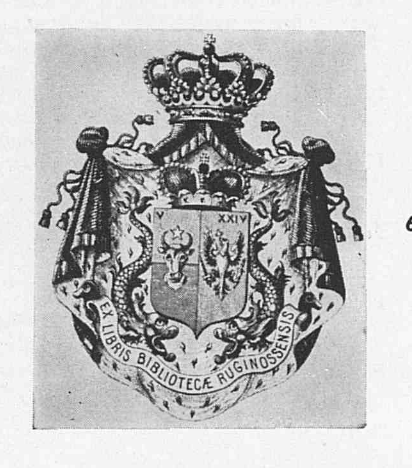
4

5

6

PLANŞA LXVII.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite, proiect heraldic pentru armele ţării executat în acuarelă la finele anului 1859 de către pictorul Carol Popp de Szathmary la solicitarea lui Ion Ghica, şeful guvernului muntean de la acea epocă (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Szathmary, C.P., acuarelă, 330×435, nr. inv. 15 a).

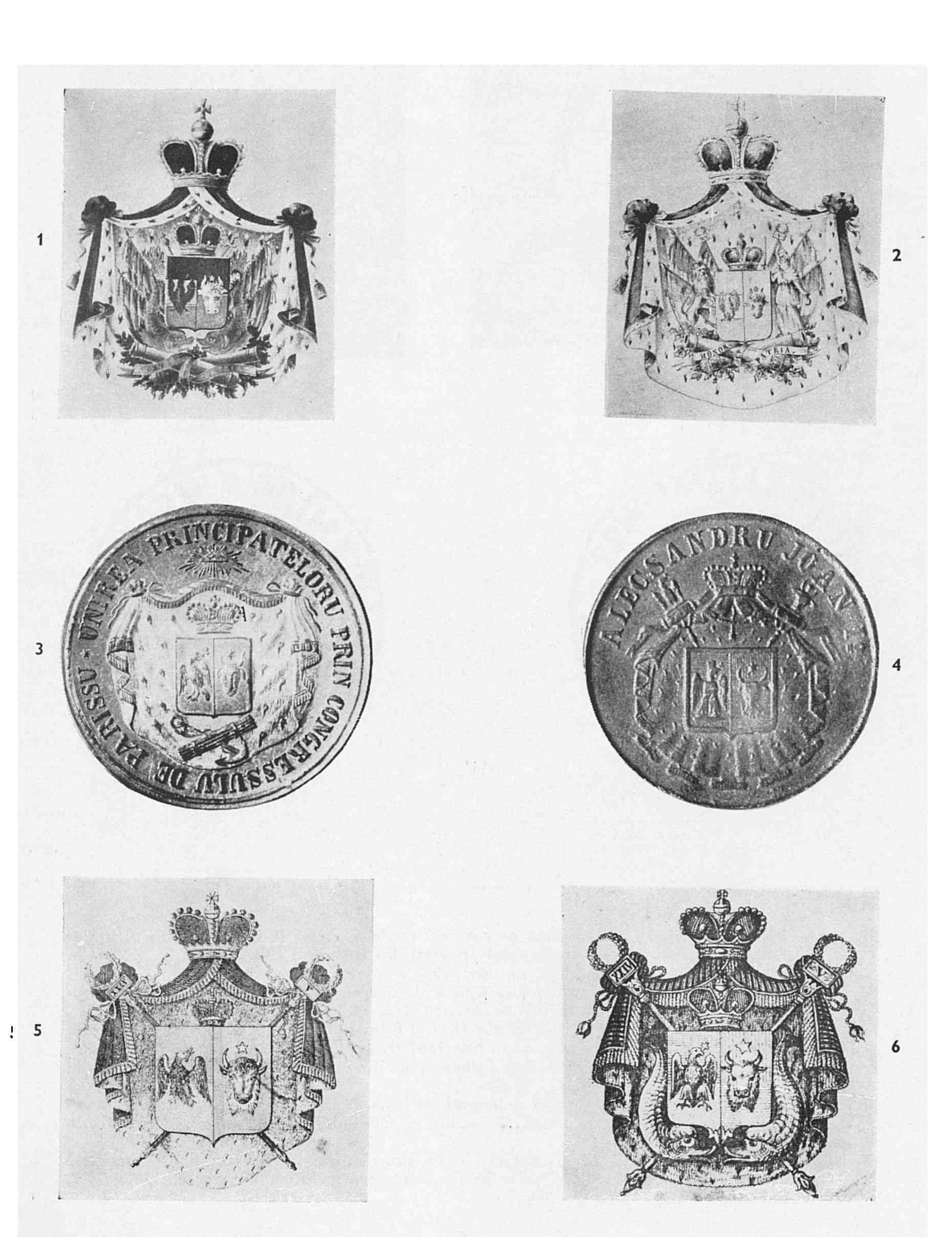
Fig. 2. Stema Principatelor Unite, proiect heraldic de rezervă pentru armele ţării, executat în desen la finele anului 1859 de către acelaşi pictor Szathmary la cererea aceluiaşi prim-ministru Ion Ghica (ibidem, Szathmary, C.P., desen, 330×435, nr. inv. 15 b).

Fig. 3. Stema Principatelor Unite pe sigiliul Comitetului Unirii confecţionat în 1856 în urma hotărîrilor luate de Congresul de la Paris din acel an cu privire la soarta celor două ţări româneşti (ibidem, Cab. numism., Sigilii, bronz, ⌀ 35, nr. inv. 122).

Fig. 4. Stema Principatelor Unite gravată pe reversul medaliei Curţii de Casaţie din Bucureşti emisă la începutul anului 1864 ca semn distinctiv pentru magistraţii acestei înalte instanţe de judecată (ibidem, Medalii, bronz, ⌀ 25, nr. inv. 2133 şi 2965).

Fig. 5. Stema Principatelor Unite, antet pe un paşaport din octombrie 1860 eliberat de Ministerul Trebilor Străine al Ţării Româneşti căpitanului de cavalerie Paul Cernovodeanu (original, hîrtie, 454×287, în colecţ. autorului).

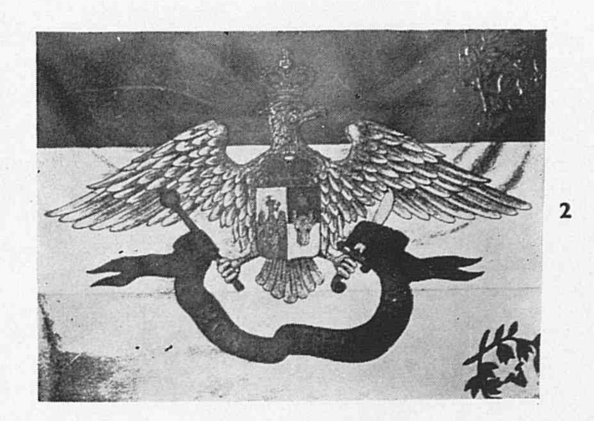
Fig. 6. Stema Principatelor Unite de la baza portretului domnitorului Cuza alcătuit de un anonim după 1862 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., 19, I/Anonim — Portrete — C.-4, 407×250, nr. inv. 766).

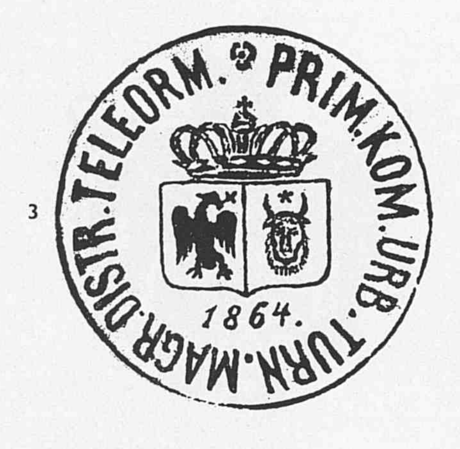

1
2
HONOR PATRIA
3
UNIREA PRINCIPATELORU PRIN CONGRESSULU DE PARISSU
4
ALECSANDRU JOAN I
5
6

PLANŞA LXVIII.

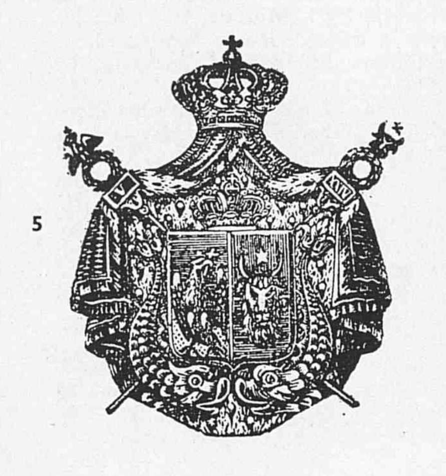
Fig. 1. Stema Principatelor Unite gravată pe reversul medaliei emisă in 1863 cu prilejul infiinţării Manufacturei de Arme (Arsenalul armatei) din Bucureşti (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, bronz, ∅ 50, nr. inv. 2590).
Fig. 2. Stema Principatelor Unite pe flamura tipului de drapel distribuit oştirii ţării de domnitorul Cuza la 1 septembrie 1863 în Bucureşti (Muz. Militar Central şi Muz. Ist. R.S.R.).
Fig. 3. Stema Principatelor Unite pe sigiliul din 1864 al Primăriei oraşului Turnu-Măgurele (jud. Teleorman) aplicat pe un act din decembrie 1867 (colecţ. de docum. George D. Florescu).
Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe sigiliul Tribunalului Ilfov, secţia I-a, aplicat pe un act din noiembrie 1864 (colecţ. G. D. Florescu).
Fig. 5. Stema Principatelor Unite tipărită pe coperta şi foaia de titlu a broşurii oficiale *Dezbaterile Adunării Legislative a României, sesiunea 1864—65*, Bucureşti, 1865 (Bibl. Acad. R.S.R.).
Fig. 6. Stema Principatelor Unite reprezentată într-un almanah din 1867 al comunităţii germane din Bucureşti *(Bukarester Haus- Kalender für Deutschen und Rumänen auf das Jahr 1867*, Bukarest, J. Weiss, 1867, p. 25).

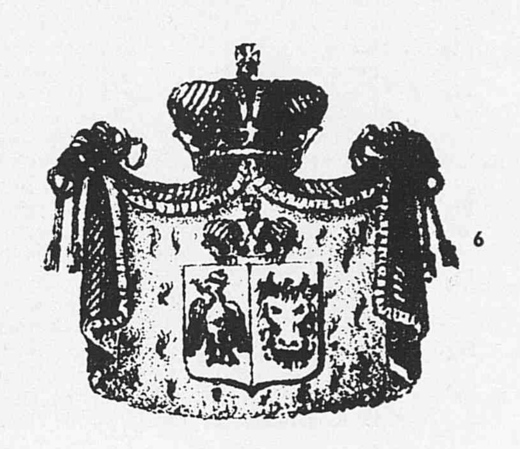
1

2

3
PRIM. KOM. URB. TURN. MAGR. DISTR. TELEORM.
1864.

4
PRINCIPATELE UNITE
TRIBUNALULŬ ILFOVŬ

5

6

PLANŞA LXIX.

Fig. 1. Stema Principatelor Unite, proiect al cabinetului domnesc din Bucureşti, executat in acuarelă de pictorul Carol Popp de Szathmary in octombrie 1863 (Muz. de Artă a R.S.R., nr. inv. 4694; o copie (30,5 × 25,5) a acestei acuarele in colecţ. George Buzdugan).

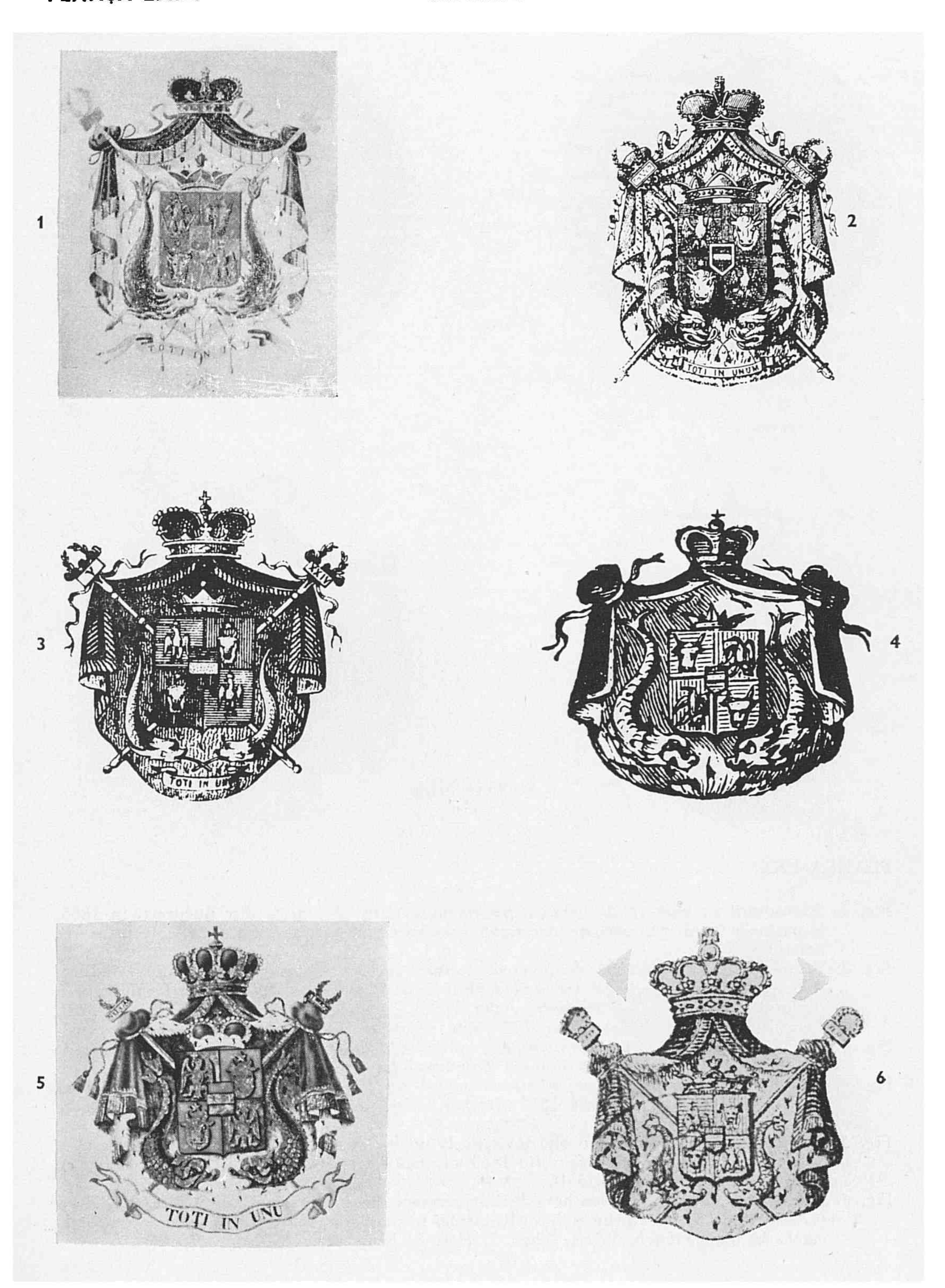
Fig. 2. Stema Principatelor Unite dintr-un armorial francez anonim din 1864 (*** *Armorial des Souverains*, Paris, chez Hervé, rue Dauphine 12, 1864).

Fig. 3. Stema Principatelor Unite de la baza portretelor lui Alexandru Ioan I şi al Doamnei Elena Cuza executate de Carol Popp de Szathmary in 1863 şi litografiate de Lemercier la Paris in 1864 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., 19/V/Szathmary, C.P., Portrete-2, litogr. 760 × 510, nr. inv. 420 şi G.R., 19/V/Szathmary, C.P., Portrete-1 (D.-2), litogr. 809 × 539, nr. inv. 28791).

Fig. 4. Stema Principatelor Unite intr-un almanah parizian din anul 1865 (*** *Almanach de Paris, 1865, Annuaire Général de Diplomatie, de Politique, d'Histoire et de Statistique pour tous les Etats du Globe*, 1-ère année, Paris, Amyot, 1865, p. 887).

Fig. 5. Stema Principatelor Unite pictată pe o farfurie dintr-un serviciu de masă, in porţelan de Sèvres, comandat in Franţa de către domnitorul Cuza in vara lui 1864 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Porţelanuri, farfurie, nr. inv. 47504, nr. secţ. 26757).

Fig. 6. Stema Principatelor Unite, antet pe hirtia de corespondenţă oficială a Comisiei Române pentru Expoziţia Universală de la Paris din 1867, comisie infiinţată in 1866 (Arh. Primăriei Mun. Buc., Direcţ. Administr., Dos., nr. 2/1866, f. 180 şi B.C.S., Mss. şi C.R., Arh. M. Kogălniceanu, LVII/12, nr. 13).

1
TOŢI IN UNU
2
TOŢI IN UNUM
3
TOŢI IN UNU
4
5
TOŢI IN UNU
6

ROMÂNIA

PLANŞA LXX.

Fig. 1. Stema ţării pe nasturii de livrea a personalului curţii domneşti din Bucureşti în 1866, în perioada imediat următoare înscăunării lui Carol I (nasture argintat, Ø 25, colecţ. George Stratulat).

Fig. 2. Stema României (alcătuită conform proiectului lui Ion Ghica prezentat Adunării Elective a ţării la 10 decembrie 1866) pe sigiliul de Stat al domnitorului Carol I aplicat pe o diplomă din noiembrie 1869 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arh. familiei Emilian, A. 1987, doc. 2440/1869/1, diploma nr. 1745 din 28 noiembrie 1869).

Fig. 3. Stema României (stabilită conform legii votată la 30 martie 1867 şi promulgată în aprilie acelaşi an), antet pe aceeaşi diplomă domnească din 1869 (ibidem).

Fig. 4. Stema României, antet pe o invitaţie la un bal al Curţii domneşti din Bucureşti în 1867 (v. invitaţia din 21 februarie 1867 adresată senatorului Ştefan D. Grecianu, în colecţ. Gustav Finkelstein).

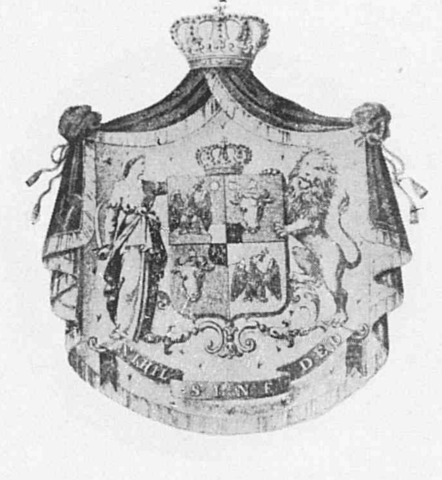
Fig. 5. Stema României, antet pe o altă invitaţie la un bal al Curţii domneşti din Bucureşti în 1869 (v. invitaţia din 31 decembrie 1869 adresată Lt.-colonelului Paul Cernovodeanu cu Doamna, în colecţ. autorului).

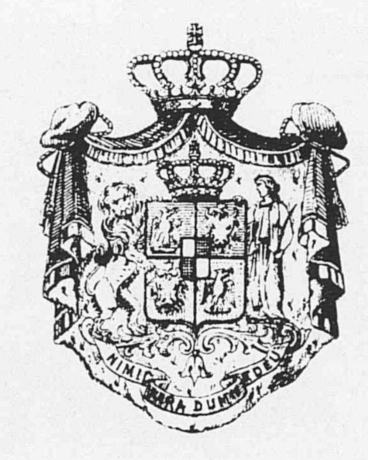
Fig. 6. Stema României în viziunea heraldiştilor germani din a doua jumătate a sec. al XIX-lea (v. armele de Stat ale principatului României în perioada 1867—1872, în colecţia *Siebmacher's Wappenbuch*, Bd. I, Theil 2, Heft 8, Nürnberg, 1890).

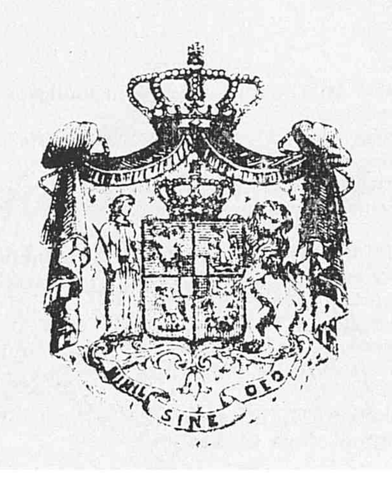
1

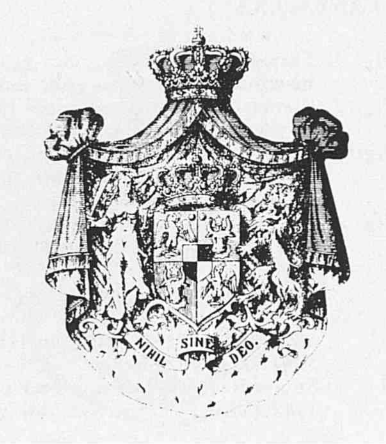

2

NIHIL SINE DEO

3

NIHIL SINE DEO

4

NIMIC FĂRĂ DUMNEZEU

5

NIHIL SINE DEO

6

NIHIL SINE DEO

PLANŞA LXXI.

Fig. 1. Stema României alcătuită conform legii adoptată la 8 martie 1872 şi promulgată la 11 martie acelaşi an (reprod. după St. D. Grecianu).

Fig. 2. Stema României modificată (prin uz, nu prin lege specială) după ridicarea ţării la rangul de regat în 1881 (reprod. după gen. P. V. Năsturel).

Fig. 3. Stema României gravată pe un sigiliu în timbru-sec al regelui Carol I aplicat pe o scrisoare de acreditare din aprilie 1896 dată lui Constantin Chiru, Director General P.T.T. (în posesia Petre V. Chiru).

Fig. 4. Stema României pictată pe o farfurie din serviciul de masă comandat în 1864 manufacturii din Sèvres de către domnitorul Cuza, serviciu trimis spre redecorare şi modificare heraldică tot în Franţa, după 1872, de către domnitorul Carol I (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Veselă Carol I, farfurie, nr. inv. 47518, nr. secţ. 26758).

Fig. 5. Stema României (folosită paralel cu cea existentă) în perioada 1914—1921 (alcătuită de asemenea prin uz, nu prin lege specială) (pe frontispiciul « Bul. Com. Mon. Ist. », VII, 1914 şi anii următori).

Fig. 6. Stema României promulgată prin legea din 23 iulie 1921, în vig^are în perioada 1921—1947 (Mon. Of. nr. 92 din 29 iulie 1921; reprod. după C. Moisil).

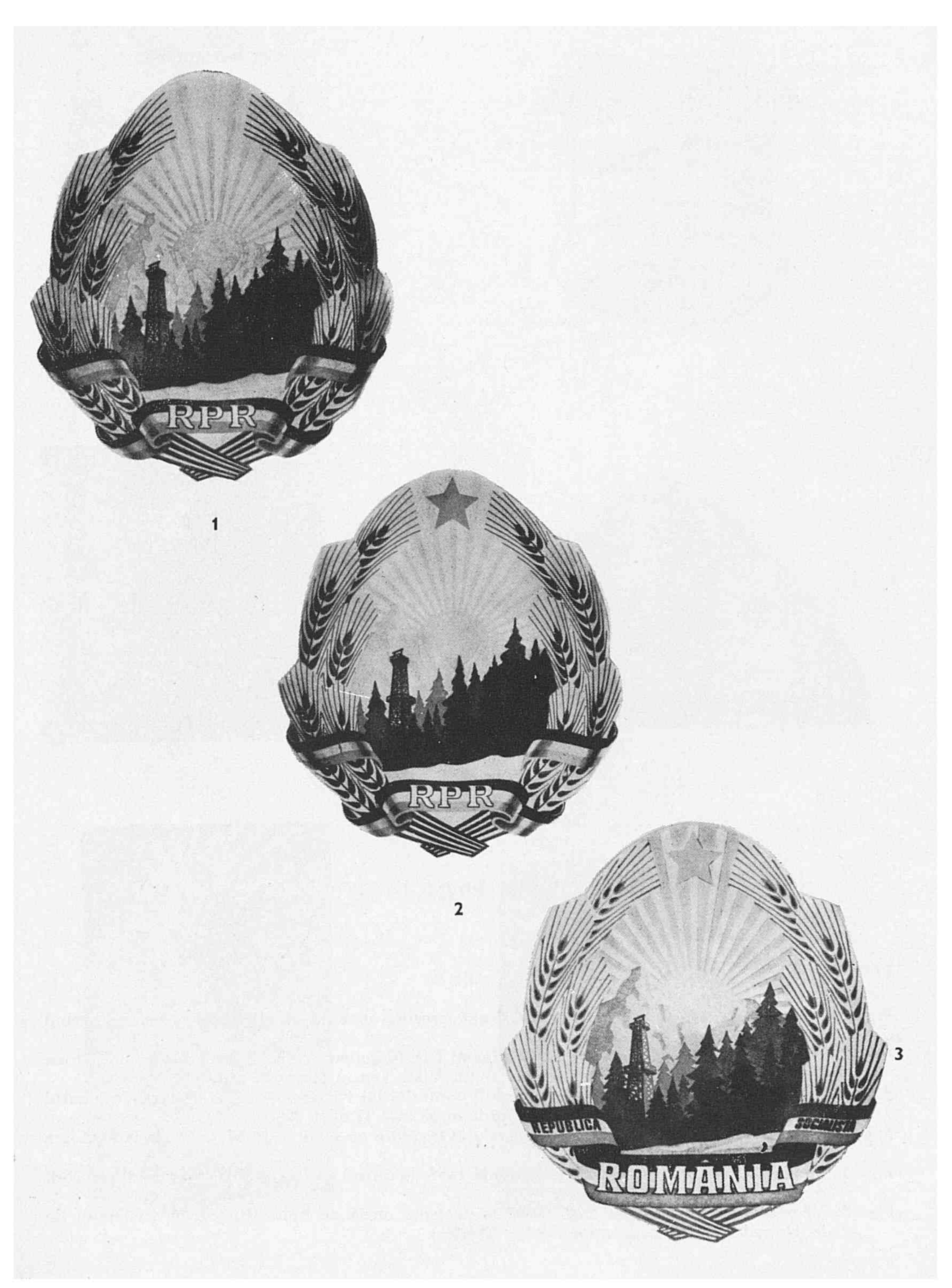

1
2
NIHIL SINE DEO
3
4
5
NIHIL
SINE
DEO
6

PLANŞA LXXII.

Fig. 1. Stema Republicii Populare Române din 1948 (v. Constituţia R.P.R. din 28 mart. 1948, art. 103, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 30 mart. 1948).

Fig. 2. Stema Republicii Populare Române din 1952 (v. Constituţia R.P.R. din 24 sept. 1952, art. 102, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 27 sept. 1952).

Fig. 3. Stema Republicii Socialiste România adoptată în 1965 (v. Constituţia R.S.R. din 21 aug. 1965, Titlul VIII, art. 109 asupra însemnelor R.S.R., în Bul. Of. al R.S.R., nr. 1 din 21 aug. 1965; v. şi Decretul nr. 972 privind însemnele R.S.R., în Bul. Of. al R.S.R., nr. 141 din 5 nov. 1968, anexa nr. 1).

1

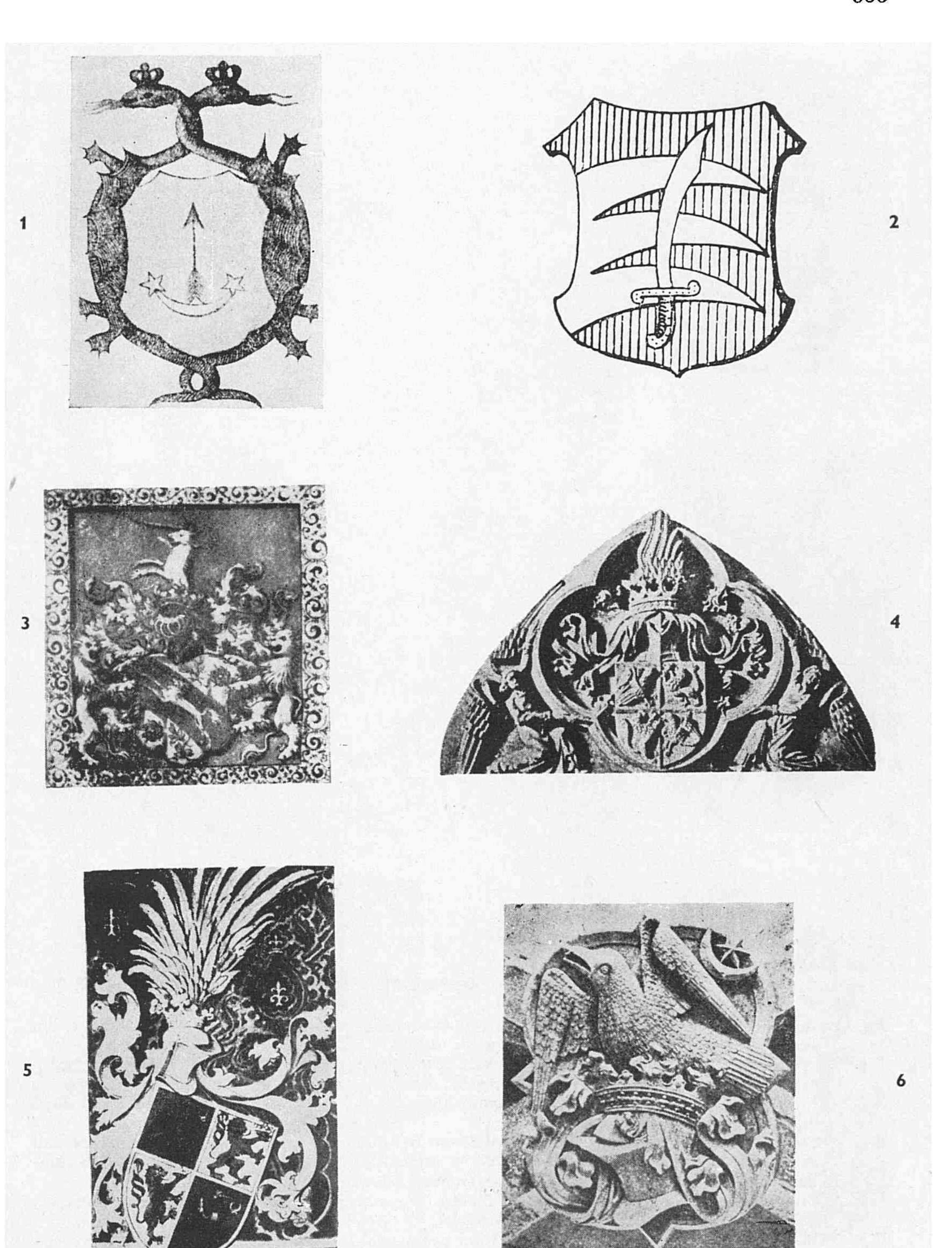
2

3

STEME PRINCIARE

PLANŞA LXXIII.

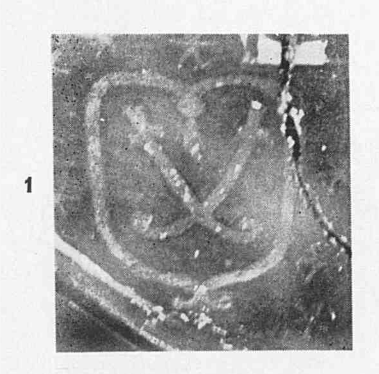
Fig. 1. Stema Dragosizilor, de origine transilvană, trecută apoi în Galiţia unde va genera herbul Sas (reprod. după L. Wyrostek).
Fig. 2. Stema Drăculeştilor conferită de Ferdinand I la 20 ianuarie 1535 fraţilor Ladislaus şi Ioan Drakulya de Semtest (nepoţi de fiu ai lui Vlad Tepeş) (reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Stema nobiliară (de baron al Imperiului) conferită lui Nicolaus Olahus de către împăratul Ferdinand I la 17 aprilie 1558 (reprod. după Al. Tonk).
Fig. 4. Stema Corvineştilor de pe luneta portalului turnului cu scări al castelului de la Hunedoara (reprod. după V. Vătăşanu).
Fig. 5. Stema lui Ioan de Hunedoara conferită la 1453 de către Ladislas al V-lea Postumul (reprod. după D. Radocsav).
Fig. 6. Vechiul cimier al stemei Corvineştilor de pe o cheie de boltă din capela castelului de la Hunedoara (reprod. după Varjú Elemér).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA LXXIV.

Fig. 1. Stema Movileştilor de pe o frescă din biserica mănăstirii Suceviţa (detaliu) (foto N. N. Puşcaşu; colecţ. I. N. Mănescu).
Fig. 2. Stema ramurei lui Simion vodă Movilă (variantă) pe sigiliul octogonal din 1636 al lui Ioan Movilă (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Stema ramurei lui Simion vodă Movilă folosită de fiul acestuia Petru Movilă, ca arhimandrit şi egumen al mănăstirii Pecerska din Kiev, tipărită pe verso-ul foii de titlu a lucrării *Învăţături de suflet folositoare ale abatelui Dorotei*, Kiev, 1628 (reprod. după arhim. Ghenadie Enăceanu).
Fig. 4. Stema ramurei lui Ieremia vodă Movilă pe o diplomă polonă din 1559 folosită de fiul acestui domn, Constantin vodă Movilă (şi atribuită în mod eronat de istoricul Ioan Bogdan nobilului polon Ioan Mieleczki) (reprod. după E. de Hurmuzachi).
Fig. 5. Stema Movileştilor pe o farfurie de faianţă din secolul al XVII-lea de factură germanică (detaliu) (colecţ. ing. Ferdinand Bartsch).
Fig. 6. Stema Movileştilor conform armorialului polonez al lui Kasper Niesiecki (v.K.N., *Korona Polska* . . ., tom. III, Lwów, 1740, p. 288).

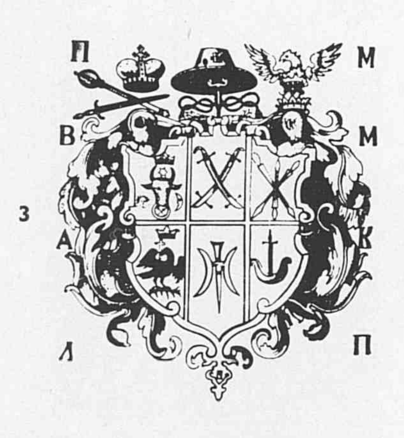
1

2

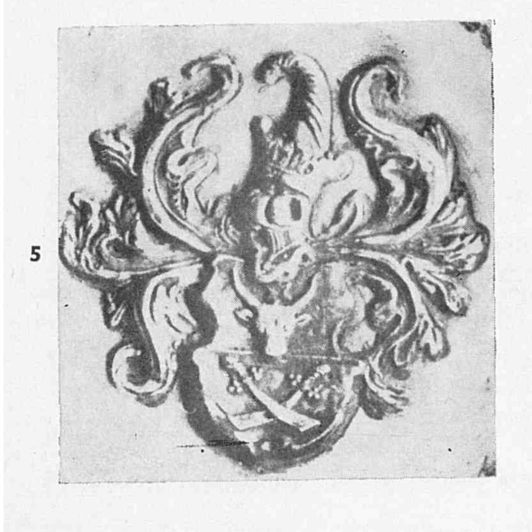
3

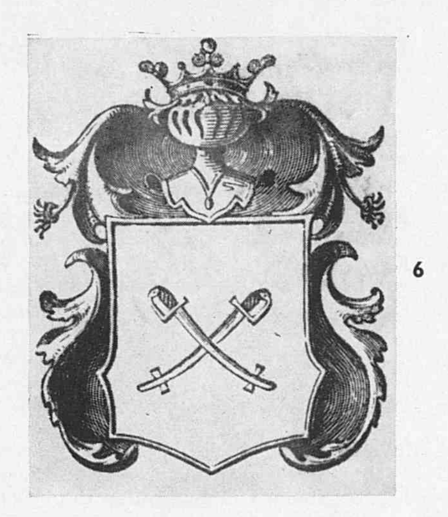
4

5

6

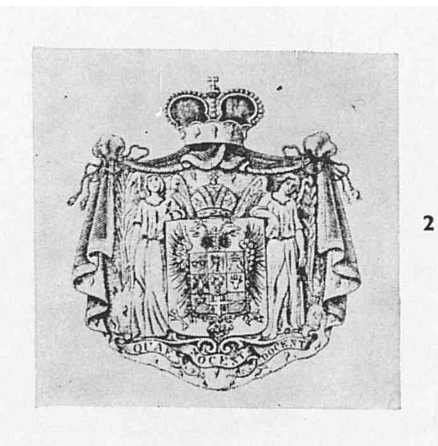
PLANŞA LXXV.

Fig. 1. Stema Cantacuzinilor gravată pe o piatră de jasp montată în broşă datînd din secolul al XVIII-lea (colecţ. Maria Kazimir).
Fig. 2. Stema Cantacuzinilor in ediţia a II-a a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Athènes, 1904, p. 41).
Fig. 3. Stema Cantacuzinilor ca principi ruşi conform confirmărilor de armerii din ucazurile imperiale din 30 noiembrie 1878 şi 23 mai 1882 (v. colecţ. *J. Siebmacher's Wappenbuch*, Bd. I, Theil III, Heft 62, Nürnberg, 1891, p. 167, tab. 190).
Fig. 4. Stema Cantacuzinilor pictată pe un mss. din 1787 conţinind opera Banului Mihai Cantacuzino *Ghenealoghia familiei Kantacozinilor* . . . (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., nr. 6083, f. 233).
Fig. 5. Herbul Kantakuzen conform armorialului polonez al lui Kasper Niesiecki (v. K.N., *Korona Polska*, tom. II, Lwów, 1738, p. 478).
Fig. 6. Stema Cantacuzinilor după o pecetie veche a familiei (colecţ. George Buzdugan).

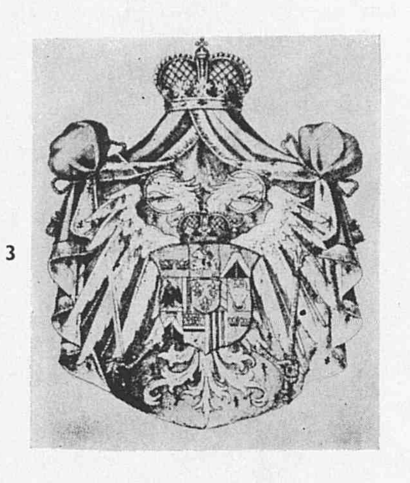
1

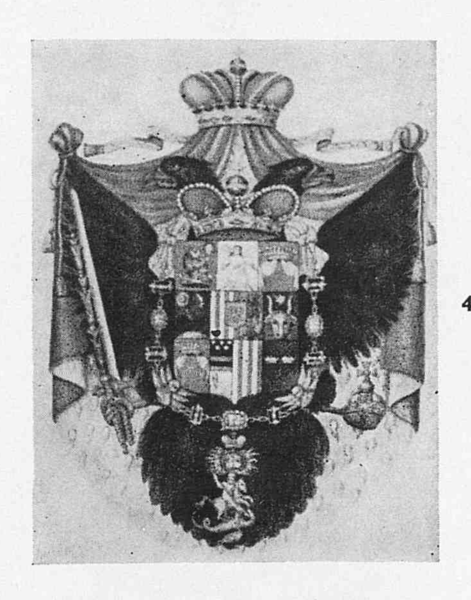
2

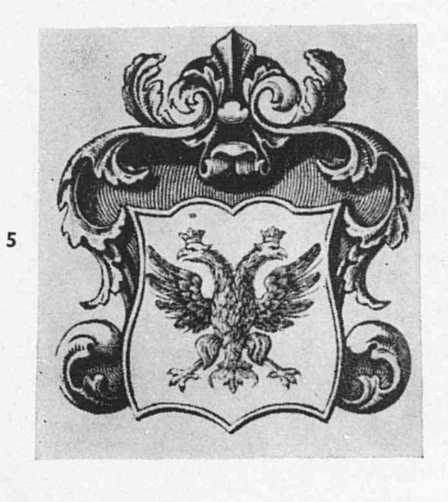
3

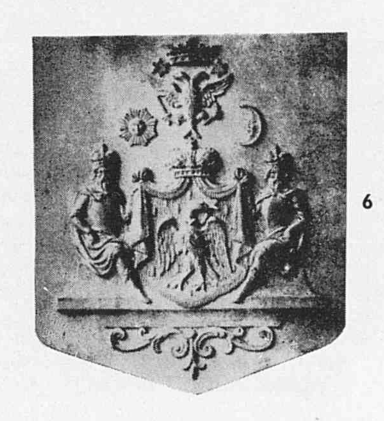
4

5

6

PLANŞA LXXVI.

Fig. 1. Stema principilor Brîncoveanu în a doua ediţie a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *Livre d'or . . .*, p. 15).
Fig. 2. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu conform blazonării lui Matei Caragiale (acuarelă originală realizată de I. N. Mănescu).
Fig. 3. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu (Bibescu) pe un sigiliu din sec. al XIX-lea al acestei familii (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Sigilii, bronz, D 33 × d 29).
Fig. 4. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu pe un nasture de livrea din sec. al XIX-lea al personalului din serviciul acestei familii (alamă, ø 34, în colecţ. autorului).
Fig. 5. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu pe un sigiliu de familie din sec. al XIX-lea (amprentă sigilară în ceară roşie, în colecţ. autorului).
Fig. 6. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu (Bibescu) reprezentată pe medalia comemorativă din 1938 a centenarului Aşezămintelor brîncoveneşti (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism. şi Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism.).

1
2
3
4
5
6

PLANȘA LXXVII.

Fig. 1. Stema de principe rus a lui Dimitrie Cantemir de la baza gravurii anonime reprezentînd pe acest voievod, aflată pe pagina de titlu a *Istoriei imperiului otoman*, ediția N. Tyndal, Londra, 1734 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R. și Cab. Stampe, C.S., I/Anonim — 92 (498) — 1, 215 × 145, nr. inv. 827).

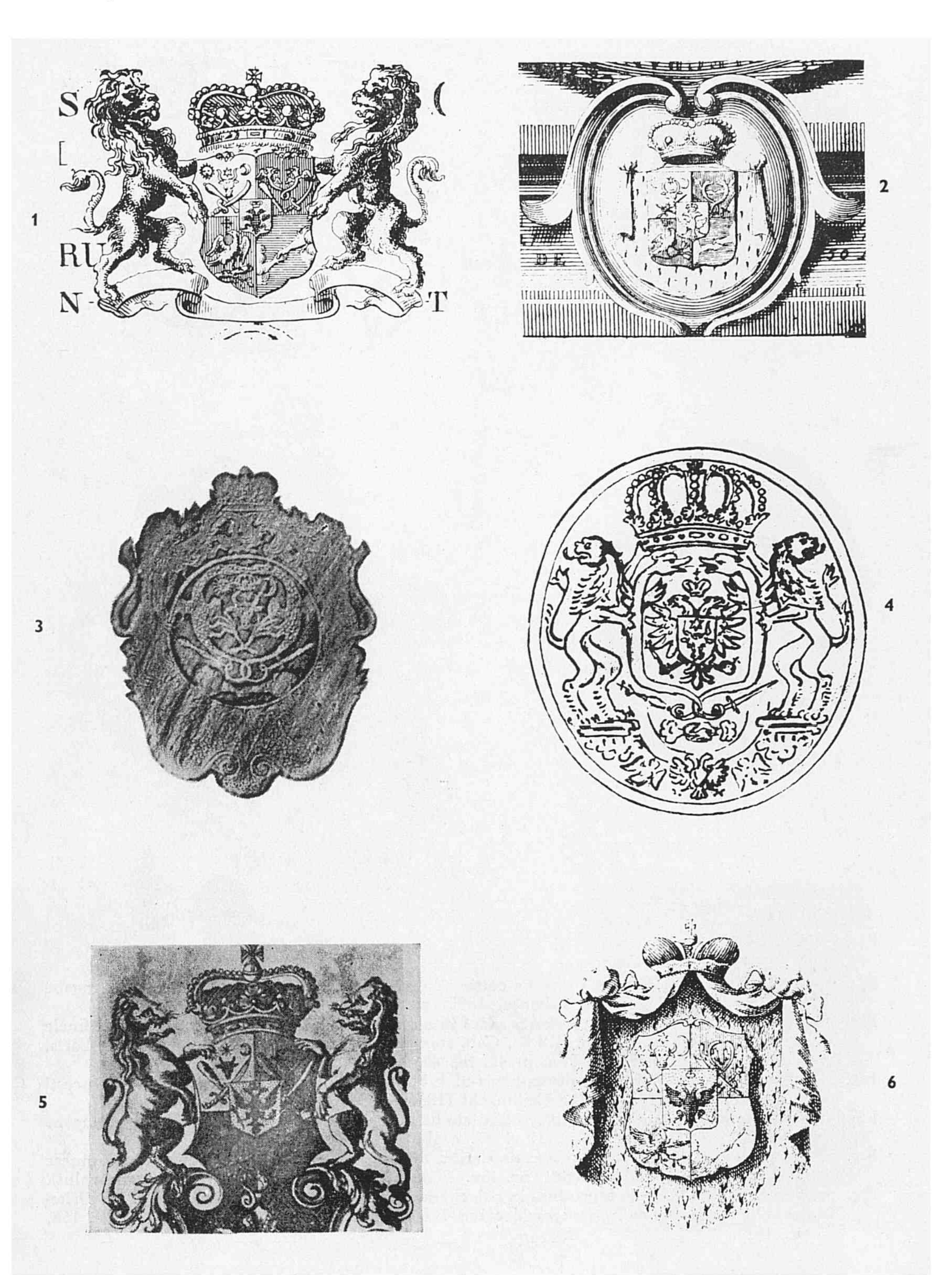
Fig. 2. Stema princiară rusească a lui Dimitrie Cantemir (în versiunea franceză) aflată la baza gravurii reprezentînd pe acest domnitor, executată la Amsterdam în 1735 de către François Morellon-Lacave (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.S., I Lacave, F.M.-3, gravură în dăltiță, 222 × 163, nr. inv. 825).

Fig. 3. Stema lui Dimitrie Cantemir pe un supra-libros aplicat pe coperta legăturii în piele a unei lucrări în mss. a acestui voievod scrisă cca la 1720 în Rusia (v. D.C., *Loca obscura in Cathechisi* . . . (mss. autograf), în Bibl. V. I. Lenin din Moscova; decalc executat în secolul trecut de către Gr. Tocilescu după original, v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., nr. 325, fol. 17).

Fig. 4. Stema princiară rusă de pe sigiliul personal al lui Dimitrie Cantemir, aplicat pe o scrisoare a sa din ianuarie 1722 (reconstituire în desen de I. N. Mănescu după un decalc realizat după originalul de la Moscova de către Gr. Tocilescu, v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., nr. 325, fol. 13).

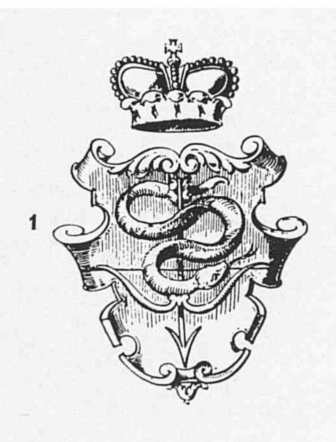
Fig. 5. Stema principilor Cantemir de pe ex-libris-ul lui Antioh Cantemir (fiul lui Dimitrie Voievod) aflat pe una din cărțile bibliotecii sale (reprod. după A. Sîtova, *Maiak biblioteki*, Leningrad, 1973, pl. VI, fig. 4).

Fig. 6. Stema principilor Cantemir, variantă figurînd ca ilustrație pe versiunea rusă din 1783 a lucrării lui Dimitrie Cantemir asupra vieții tatălui său, Constantin Vodă (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.).

1
2
3
4
5
6

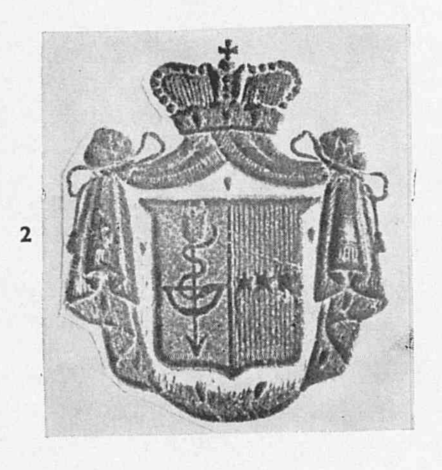
PLANŞA LXXVIII.

Fig. 1. Stema familiei Callimachi în prima ediţie a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.E.R., *Livre d'or . . .*, Athènes, 1892, p. 11).
Fig. 2. Stema familiei Callimachi, variantă aflată într-un album de monograme datînd de la finele veacului trecut (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, I 10313, *Album de monogrammes*, Paris, A. Lenègre, f.d., partea a II-a, p. 42, fig. 4).
Fig. 3. Stema familiei Callimachi pe ex-libris-ul bibliotecii din conacul moşiei de la Stănceşti (jud. Botoşani) a lui Teodor Callimachi (1836—1894) (colecţ. autorului).
Fig. 4. Stema familiei Caradja în ambele ediţii ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I, p. 37 şi ed. a II-a, p. 73).
Fig. 5. Stema familiei Caradja pe o pecetie datînd din sec. al XIX-lea a acestui neam domnesc (Muz. Ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 7088; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 6. Stema familiei Caradja reprodusă în colecţia heraldică germană J. Siebmacher (v. M. Gritzner, *Die europäischen Fürstengeschlechten*, Bd. I, Th. III, Heft 62, Nürnberg, 1891, p. 168, taf. 192).

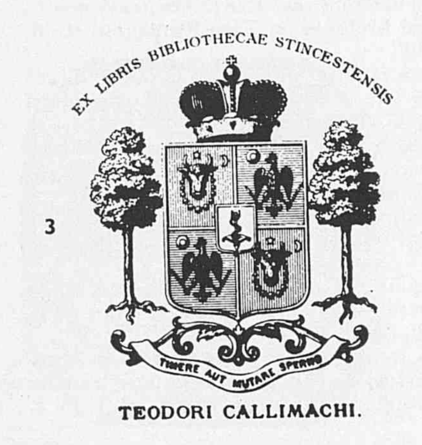
1

4

ΟΤΙ ΚΑΛΟΝ ΦΙΛΟΝ ΕΣΤΙ

2

5

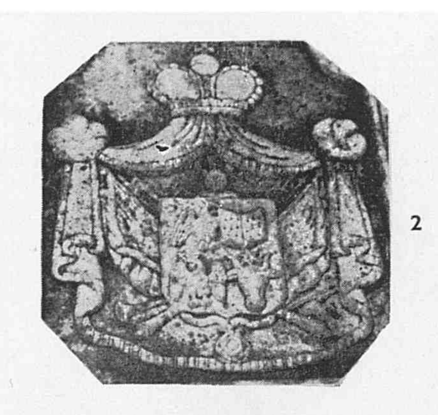

3

EX LIBRIS BIBLIOTHECAE STINCESTENSIS
TIMERE AUT MUTARE SPERNO
TEODORI CALLIMACHI.

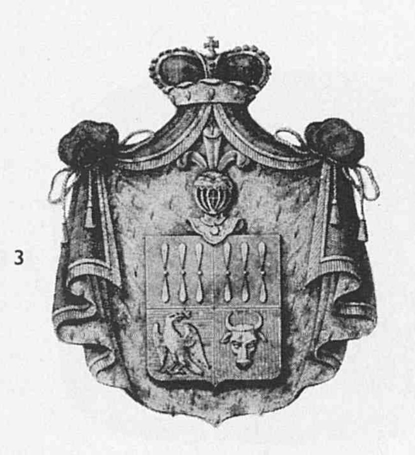
6

PLANŞA LXXIX.

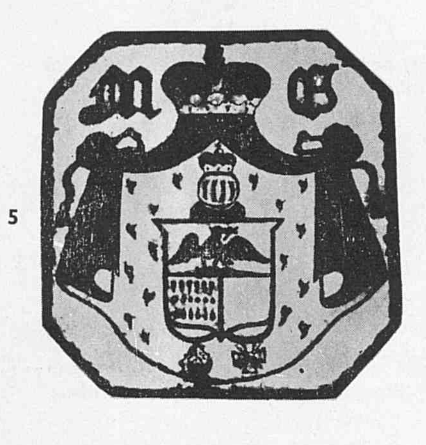
Fig. 1. Acvila Ghiculeştilor pe un tipar sigilar din prima jumătate a sec. al XIX-lea (deşi poartă data 1660) conţinînd şi două scuturi ovale cu stemele Moldovei şi Ţării Româneşti (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. inv. 5528).
Fig. 2. Stemă a Ghiculeştilor din Ţara Românească (variantă ramura lui Grigore Dimitrie Ghica Voievod) pe lespedea funerară a lui Alecu Grigore Ghica decedat în 1856 la Bucureşti (cimitirul Şerban Vodă (Bellu) din Capitală; foto C. Petrache).
Fig. 3. Stemă a Ghiculeştilor din Ţara Românească, reprodusă după lucrarea principesei Massalski, născută Ghica (Dora d'Istria) asupra istoricului acestei familii (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, C.R. 19/I/Heraldică — 1, litogr. 170 × 110, nr. inv. 7140).
Fig. 4. Stema lui Alexandru Dimitrie Ghica (fostul domnitor dintre 1834—1842) gravată pe sigiliul său (46 × 44) de caimacam al Ţării Româneşti (1856—1858) (colecţ. George Buzdugan; identificare I. N. Mănescu).
Fig. 5. Stemă a Ghiculeştilor din Ţara Românească de pe sigiliul vel banului Mihai Ghica (1794—1850) aplicat în tuş negru pe foaia de titlu a lucrării heraldice *Stematografia* a lui Hristofor Jefarović, apărută la Viena în 1741 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R., II, 375493).
Fig. 6. Stemă a Ghiculeştilor din Ţara Românească, ramura Ion Ghica, principe de Samos (acuarelă executată în 1892 de către Maria Gh. Sturdza-Micläuşeni, născută Ghica, fiica lui Ion Ghica şi a Alexandrinei Mavros, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, Heraldică, C IV 2, acuarelă, 468 × 475).

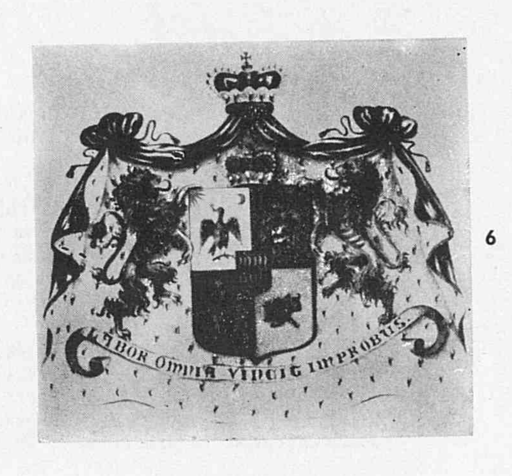
1

2

3

4

5

6

PLANŞA LXXX.

Fig. 1. Stemă a Ghiculeştilor din Moldova (ramura Comăneşti) pe un tipar sigilar de bronz datînd din sec. al XIX-lea (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala I, nr. inv. 33806, nr. secţ. 7719).
Fig. 2. Stemă a Ghiculeştilor din Moldova pe un sigiliu din sec. al XIX-lea atribuit lui Grigore Alex. Ghica Voievod (1807—1857), (Muz. de Ist. al R.S.R.; reprod. după Maria Stan).
Fig. 3. Stemă a Ghiculeştilor din Moldova pe un sigiliu, datînd din veacul trecut, al lui Dimitrie N. Ghika-Comăneşti (1839—1921) (colecţ. ing. F. Bartsch).
Fig. 4. Stema Ghiculeştilor din Moldova de pe sigiliul lui Nicolae Gr. Ghika-Budeşti (cca 1807—1853), variantă cu aşa-zisele « lacrimi » în locul celor patru acvile (colecţ. Radu E. Ghika-Climeşti).
Fig. 5. Stemă a Ghiculeştilor din Moldova, ramura Grigore Alexandru Ghika Voievod, gravată pe un sigiliu datînd din a doua jumătate a sec. al XIX-lea (colecţ. Dimitrie I. Ghika; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 6. Stemă a Ghiculeştilor din Moldova (variantă), acuarelă originală de la începutul acestui veac, executată la Bruxelles de Paul Prud'homme, pictor de steme (colecţ. autorului).

1

2

3

4

5

6

PLANŞA LXXXI.

Fig. 1. Stema familiei Mavrocordat (purtată îndeosebi de către ramura din Ţara Românească) reprodusă în ambele ediţii ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I-a, p. 71 şi ed. II-a, p. 123).

Fig. 2. Stema familiei Mavrocordat, ramura din Moldova, pe o pecetie datînd din prima jumătate a sec. al XIX-lea (Muz. Ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 1585; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

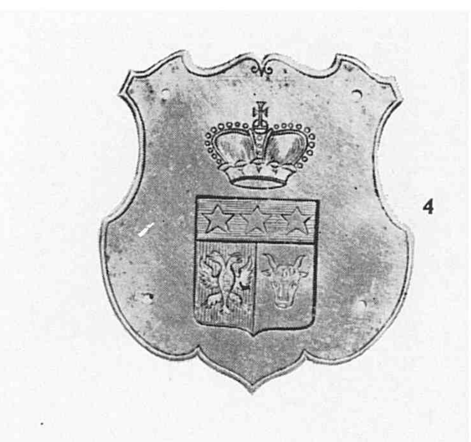
Fig. 3. Stema familiei Mavrocordat, ramura moldoveană, pe o pecetie datînd din sec. al XIX-lea (colecţ. Flondor; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

Fig. 4. Stema familiei Moruzi gravată pe o placă de aramă fixată pe capacul unei casete de lemn datînd de la finele veacului trecut (în posesia pictor Constantin Petrache).

Fig. 5. Stema familiei Moruzi gravată pe mînerul unei linguri de argint dintr-un serviciu de argintărie de masă ce a aparţinut unor membri ai ramurii moldovene ai acestui neam domnesc (colecţ. Gustav Finkelstein).

Fig. 6. Stema princiară rusă a familiei Moruzi pe un sigiliu de piatră lustruită datînd de la finele veacului trecut (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Sigilii, nr. inv. 83991, nr. secţ. 11700).

1

4

2

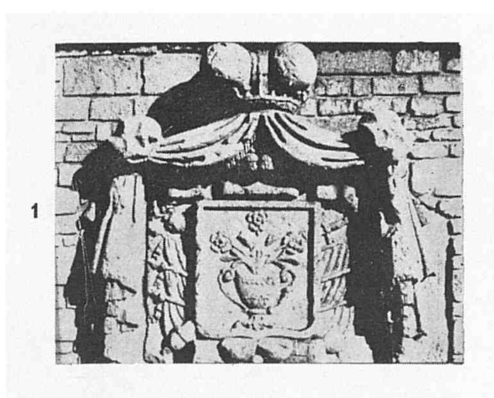
5

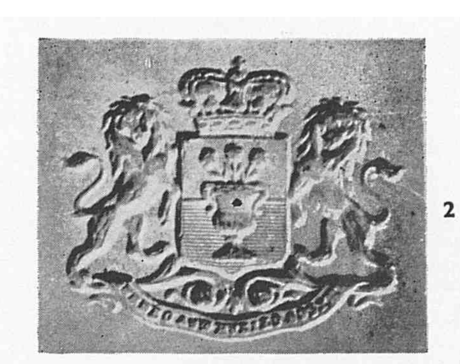
3

6

PLANŞA LXXXII.

Fig. 1. Stema familiei Rosetti de pe frontonul palatului Rosetti-Rosnovanu clădit în 1843 în Iaşi (lapidariul Muz. de Ist. din Palatul Culturii din Iaşi; foto Ion Miclea).
Fig. 2. Stema familiei Rosetti, timbru-sec pe cartea de vizită a lui Răducanu Rosetti (1813—1872), ministru al Dreptăţii la 1854 şi vel logofăt la 1855 în Moldova (colecţ. autorului).
Fig. 3. Stema familiei Rosetti (ramura din Ţara Românească) pe lespedea de marmură de la cimitirul Şerban Vodă (Bellu) din Bucureşti de pe mormîntul contesei Maria de Saint-Cyr, născută Rosetti, fiica lui Scarlat C. Rosetti (1802—1872) (foto C. Petrache).
Fig. 4. Stema familiei Rosetti (ramura din Moldova) pe o pecetie ce a aparţinut subramurii Rosetti-Ciortescu (colecţ. particulară, amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 5. Stema familiei Rosetti (ramura din Ţara Românească), basorelief datat 1858 de pe un fronton de marmură, detaşat de clădirea în care fusese încastrat (Casa memorială « Bellu » din Urlaţi, foto prof. Mihai Cerchez).
Fig. 6. Stema nobiliară a familiei Rosetti, antet pe hîrtia de corespondenţă a unor membri ai săi de la finele sec. al XIX-lea (v. albumul: *Armes, chiffres, monogrammes,* în colecţ. Em. Hagi-Mosco).

1

2

3

4

5

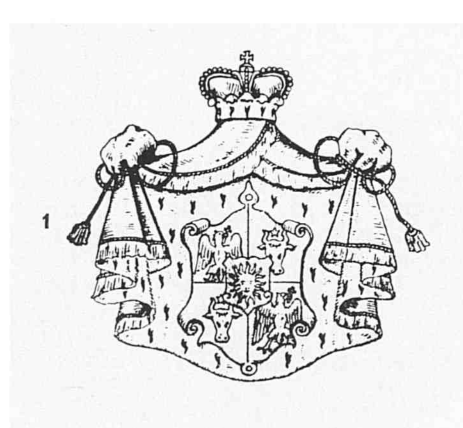

6

PLANŞA LXXXIII.

Fig. 1. Stema familiei Racoviţă (reprod. executată de autor, parţial după Em. Hagi-Mosco; colecţ. autorului).
Fig. 2. Stema princiară rusă a familiei Ipsilanti în ambele ediţii ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I-a, p. 153 şi ed. II-a, p. 249).
Fig. 3. Stema familiei Mavrogheni (reprod. după Th. Blancard).
Fig. 4. Stema princiară a familiei Hangerli reprodusă în colecţia heraldică germană J. Siebmacher (v. M. Gritzner, *op. cit.*, taf. 182).
Fig. 5. Stema familiei Bibescu reprodusă în a doua ediţie a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, pl. anexă între p. 26 şi 27).
Fig. 6. Stema princiară a familiei Ştirbei reprodusă în aceeaşi ediţie a lucrării genealogice menţionate (v. E.R.R., ibid., pl. anexă între p. 228 şi 229).

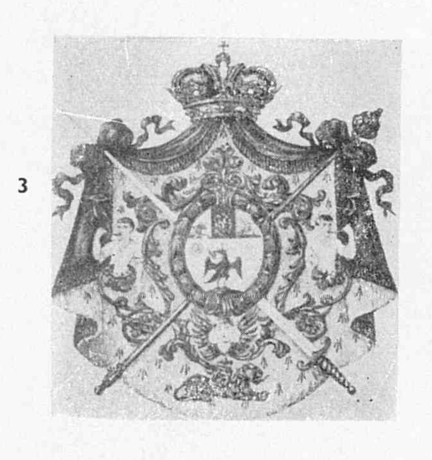
1

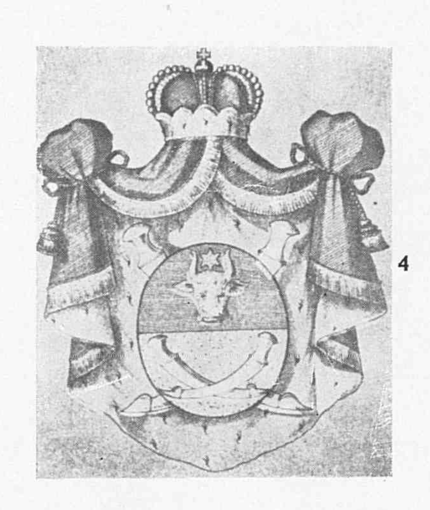
2

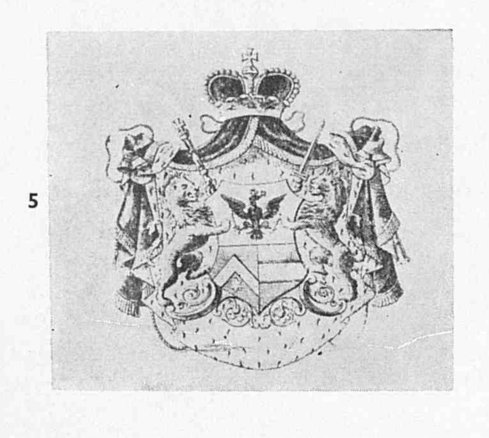
3

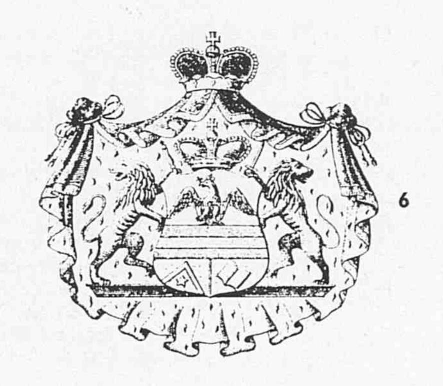
4

5

6

PLANŞA LXXXIV.

Fig. 1. Stema familiei Suţu pe un tipar sigilar datînd din sec. al XIX-lea (colecţ. Em. Hagi-Mosco; o reprezentare identică, însă în timbru-sec colorat, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, I 10313, *Album de monogrammes*, Paris, A. Lenègre, f.d., partea II-a, p. 12, nr. 3).
Fig. 2. Stema familiei Suţu sculptată pe lespedea funerară de marmură a beizadelei Constantin Mihail Suţu (1820—1869) aflată în curtea bisericii Izvorul Tămăduirii din Bucureşti (foto C. Petrache).
Fig. 3. Stema familiei Suţu pe o acuarelă anonimă (150 × 110) de la finele veacului trecut (colecţ. Gustav Finkelstein).
Fig. 4. Stema familiei Sturdza pe o pecetie ce a aparţinut lui D. A. Sturdza (1833—1914) fost prim-ministru şi preşedinte al Academiei Române (Muz. Ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 9186; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 5. Stema princiară a descendenţilor beizadelelor Dimitrie (1818—1908) şi Grigore Sturdza (1822—1903), fiii lui Mihai Voievod (reprod. după Al. A. C. Sturdza).
Fig. 6. Stema princiară a familiei Sturdza în ambele ediţii ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I-a, p. 141 şi ed. II-a, p. 233).

1
2
3
4
5
6
ΑΝΩ ΘΕΩΡΕΙΝ
CLARESCERE

PLANŞA LXXXV.

Fig. 1. Stema vel logofătului Alexandru Kretzulescu gravată pe sigiliul său oval de argint (D 32×d 28), datat 1779 (colecţ. Vlad Lahovary).

Fig. 2. Stema ramurii marelui agă Manolache Kretzulescu (1803—1878) pe o pecetie octogonală datind din prima jumătate a sec. al XIX-lea (amprentă sigilară în colecţ. autorului).

Fig. 3. Stema purtată de dr-ul Nicolae Kretzulescu (1812—1900, fost prim-ministru al ţării în 1859 şi între 1862—1863 şi 1865—1866) gravată pe un sigiliu de bronz ce i-a aparţinut (colecţ. Vlad Lahovary).

Fig. 4. Stema purtată de Constantin Kretzulescu (1809—1884, fost prim-ministru al ţării în 1867) gravată pe un sigiliu de bronz ce i-a aparţinut (colecţ. Vlad Lahovary).

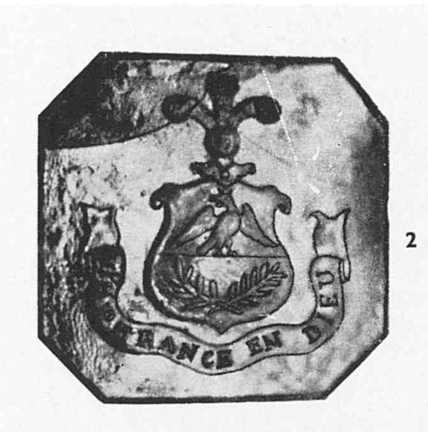
Fig. 5. Stema princiară purtată de ramura lui Emanuel Kretzulescu (1835—1908) ministru plenipotenţiar (reprod. după Radu Em. Kretzulescu).

Fig. 6. Stema de principe italian conferită lui Radu (Rodolphe) Kretzulescu (1865—1941) prin decretul din 29 septembrie 1900 al regelui Victor Emanuel al III-lea (reprod. după Radu Em. Kretzulescu).

1

2

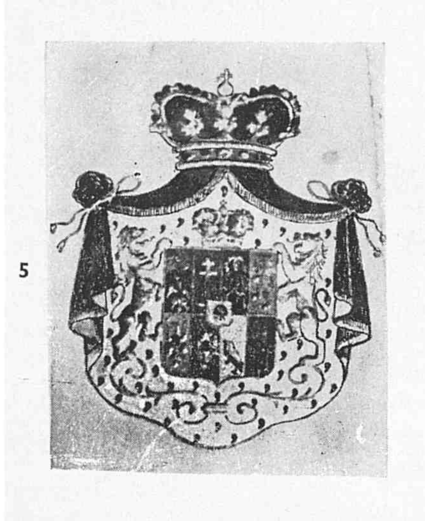
3

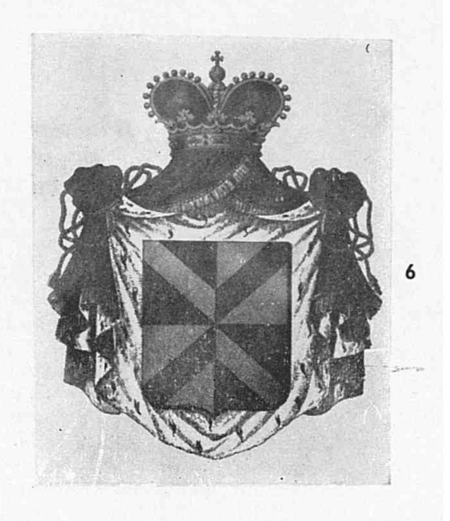
4

5

6

STEME BOIEREŞTI

PLANŞA LXXXVI.

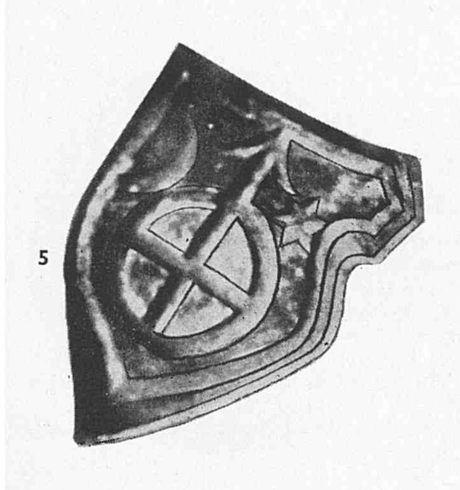
Fig. 1. Stema cavalerului Dobromir (Thebemur) din Valahia în cronica lui Ulrich von Richenthal despre Conciliul din Constanţa (Baden) dintre 1414—1418 (v. ed. Augsburg, Anton Sorg, 1483, f. 182 avers; reprod. după C. Karadja).
Fig. 2. Stema lui Stanislaus (din Neamţ?) în aceeaşi cronică a lui Ulrich von Richenthal (ibidem, f. 181 revers; reprod. C. Karadja).
Fig. 3. Stema marelui vistiernic Matiaş de pe pisania din 1539 a bisericii din Horodniceni (jud. Suceava), ctitorie a acestui dregător (reprod. după Gh. Balş).
Fig. 4. Pecetia heraldică atîrnată a lui Mihail logofătul — dregător din sfatul domnesc al lui Petru vodă Aron (1451—1452 şi 1454—1457) — pe un document cosigilat emis de acest voievod (reprod. după albumul lui I. Bogdan, pl. 98).
Fig. 5. Stema lui Luca Arbure de pe timpanul din stînga al chivotului construit în 1503 deasupra viitorului mormînt al acestui mare dregător, aflat în biserica din Arbora (jud. Suceava) (fotocopie în colecţ. I. N. Mănescu).
Fig. 6. Stema jupînesei Iuliana, soţia lui Luca Arbure, de pe timpanul din dreapta al aceluiaşi chivot menţionat (fotocopie în colecţ. I. N. Mănescu).

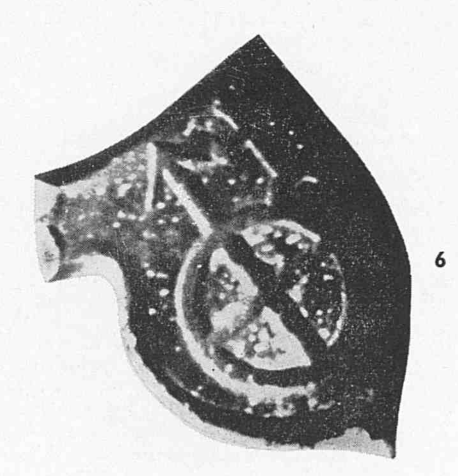
1

 2

 4

5

 6

PLANŞA LXXXVII.

Fig. 1. Pecetie heraldică atirnată a unui boier din sfatul domnesc pe actul de omagiu din 6 ianuarie 1395 al lui Ştefan I al Moldovei către regele Vladislav al Poloniei (reprod. după albumul lui I. Bogdan, pl. 85).

Fig. 2. Pecetie heraldică atirnată a lui *dominus Stanislaus* (Rotompan?), boier din sfatul lui Alexandru cel Bun, pe un act cosigilat din timpul domniei acestui voievod (ibidem, pl. 86).

Fig. 3. Pecetie heraldică atirnată a lui Cupcici vornicul, boier din sfatul domnesc al lui Iliaş I, pe un document cosigilat din timpul domniei acestui voievod (ibidem, pl. 90).

Fig. 4. Pecetie heraldică atirnată a lui Isaia ceaşnicul, boier din sfatul domnesc al lui Iliaş I, pe acelaşi act cosigilat menţionat (ibidem).

Fig. 5. Pecetie heraldică atirnată a lui Danciu, boier din sfatul domnesc, pe un act cosigilat, emis de unul dintre voievozii succesori ai lui Alexandru cel Bun (ibidem, pl. 91).

Fig. 6. Pecetie heraldică atirnată a lui Negrilă ceaşnicul, boier din sfatul domnesc, pe acelaşi act sus-menţionat (ibidem).

PLANŞA LXXXVIII.

Fig. 1. Pecetie heraldică atîrnată a unui boier din sfatul domnesc al lui Petru vodă Aron pe un document cosigilat emis de acest voievod (reprod. după albumul lui I. Bogdan, pl. 98).
Fig. 2. Pecetie heraldică atîrnată a lui Ivan, boier din sfatul domnesc al lui Ştefan al II-lea, pe un act cosigilat emis de acest voievod (ibidem, pl. 96).
Fig. 3. Pecetie heraldică atîrnată a lui pan Coste Danovici, boier din sfatul domnesc al lui Petru vodă Aron, pe acelaşi document cosigilat sus-menţionat (ibidem, pl. 98).
Fig. 4. Pecetie heraldică atîrnată a lui Dan (?) vornicul, boier din sfatul domnesc al lui Iliaş vodă, pe un act cosigilat emis de acest voievod (ibidem, pl. 90).
Fig. 5. Pecetie heraldică atîrnată a unui boier din sfatul domnesc, pe un document cosigilat emis de unul dintre voievozii succesori ai lui Alexandru cel Bun (ibidem, pl. 93).
Fig. 6. Pecetie heraldică a lui Samoilă (?), boier din sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare, pe un document cosigilat emis de acest voievod (ibidem, pl. 100).

PLANŞA LXXXIX.

Fig. 1. Pecetie heraldică atîrnată a lui Marcea postelnicul pe hrisovul cu sigilii multiple emis la 17 august 1511 de Vlad cel Tînăr, zis şi Vlăduţ (1510—1512) (Arh. Stat. Braşov, Privilegii, nr. 742; reprod. după prof. A. Sacerdoţeanu).
Fig. 2. Pecetie heraldică atîrnată a lui Cazan, boier din sfatul domnesc al lui Vlăduţ Vodă, pe acelaşi hrisov cosigilat sus-menţionat (Arh. Stat. Braşov, ibidem; fotocopie în colecţ. prof. A. Sacerdoţeanu).
Fig. 3. Pecetie heraldică atîrnată a lui Neagoe Basarab (ca boier de divan, înainte de a ajunge Domn) pe acelaşi document cosigilat mai sus citat (ibidem).
Fig. 4. Pecetie heraldică a unui alt boier din sfatul domnesc al lui Vlăduţ vodă pe acelaşi act cosigilat menţionat supra (ibidem).
Fig. 5. Pecetie atîrnată (cu embleme heraldice) a lui jupan Bogdan, vel vornic în sfatul domnesc al lui Vlăduţ vodă, pe acelaşi document din 1511 (ibidem).
Fig. 6. Amprentă sigilară reprodusă după un inel boieresc de argint aurit, datînd din sec. al XVI-lea şi gravat cu stemă, găsit într-unul din mormintele de la mănăstirea Snagov (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 35743, nr. secţ. 7400; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

PLANŞA XC.

Fig. 1. Stema lui Petru Băilla din Baia de Criş conferită la Alba Iulia de către Sigismund Báthory prin diploma din 18 februarie 1598 (Muz. Naţ. Budapesta; reprod. după A. Veress).
Fig. 2. Stema lui Ioan Boer de Recea conferită de Andrei Báthory la Alba Iulia prin diploma din 18 septembrie 1599 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. P. 324; reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Stema lui Francisc Pap de Nădăjdia conferită la Krupina de către Ştefan Bocskay prin diploma din 15 decembrie 1605 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
Fig. 4. Stema lui Ştefan Bojtha de Bethlen, boier din Făgăraş, conferită la Alba Iulia de către Gabriel Báthory prin diploma din 2 decembrie 1611 (ibidem).
Fig. 5. Stema lui Nicolae Pătraşcu de Berivoi, boier din Făgăraş, conferită la Alba Iulia de către Gabriel Báthory prin diploma din 1 septembrie 1608 (ibidem).
Fig. 6. Stema lui Ioan Halga din Hălmagiu conferită la Iernut de către Mihai I Apaffi prin diploma din 18 septembrie 1680 (ibidem).

1

2

3

4

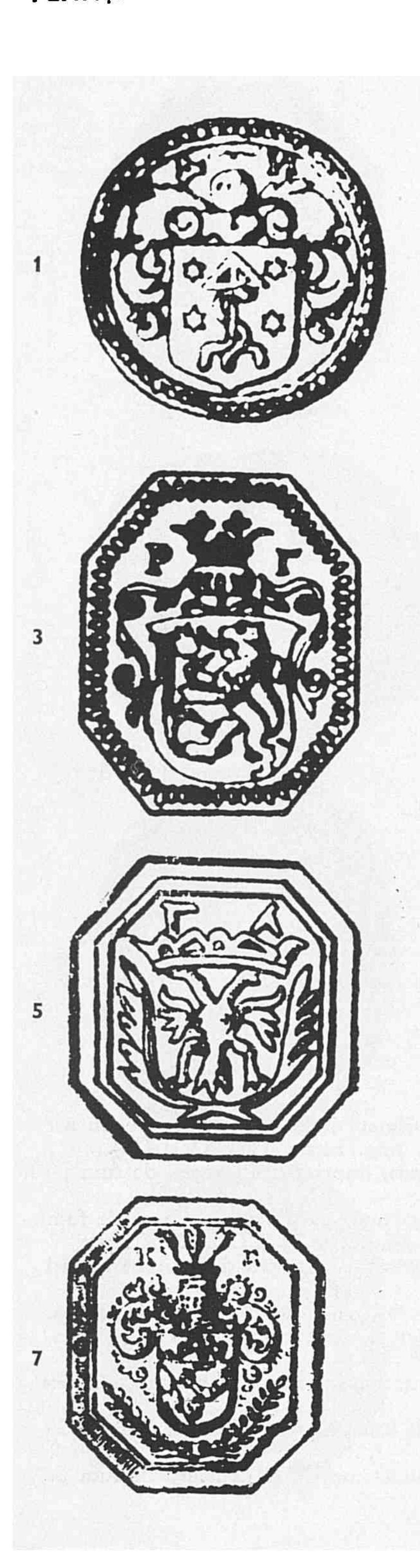
5

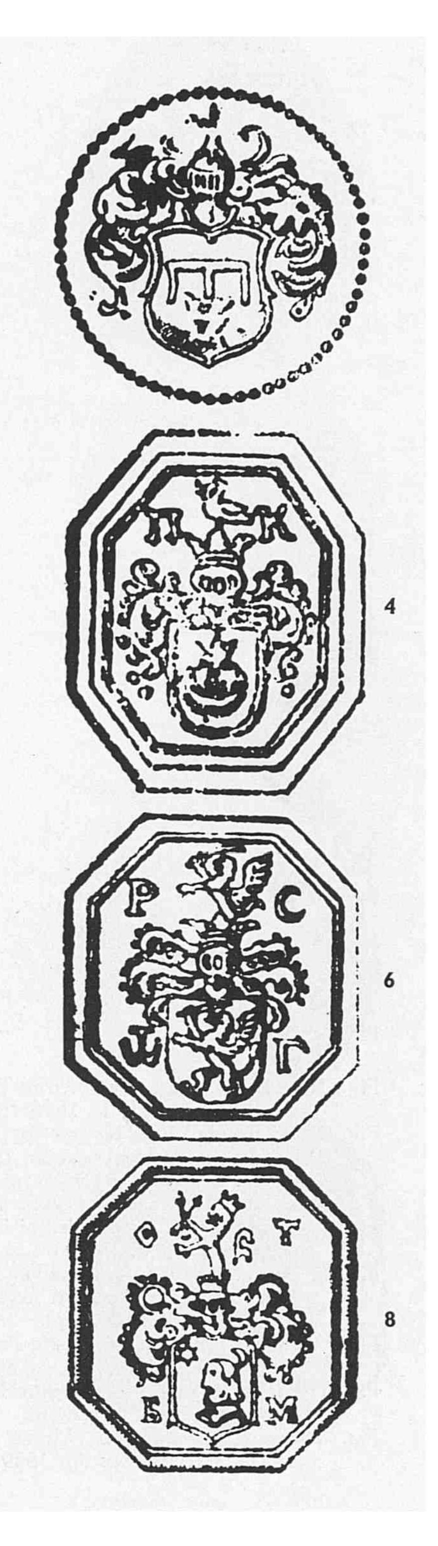

6

PLANŞA XCI.

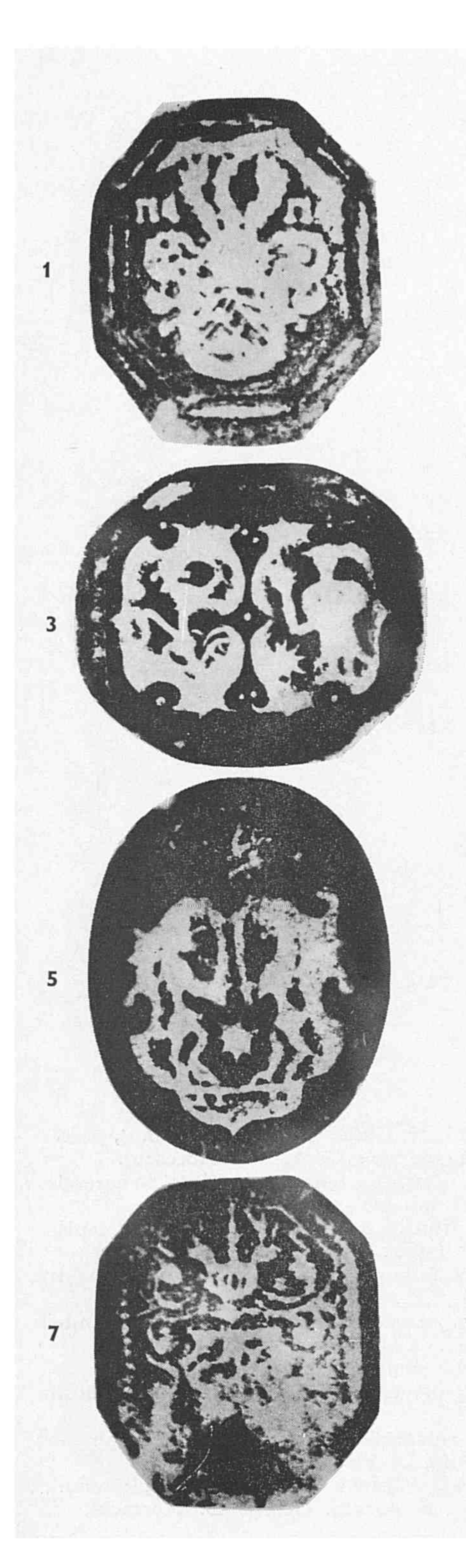
Fig. 1. Stemă sigilară folosită de vistierul Toader Boul pe o scrisoare a sa din octombrie 1606 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
Fig. 2. Stemă sigilară folosită de vornicul Nestor Ureche pe o scrisoare a sa din ianuarie 1611 (Kriegsarchiv, Viena, H.K.R.; reprod. după A. Veress).
Fig. 3. Stemă sigilară folosită de vel vornicul Hrizea (din Bălteni) pe o scrisoare a sa din noiembrie 1640 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress. V şi Bibl. Acad. R.S.R., Mss., MCCCXXVII/158 din 10 mai 1627, pe cînd numitul boier ocupa dregătoria de vel logofăt).
Fig. 4. Stema sigilară a logofătului Pavel Contoş pe o scrisoare a sa din noiembrie 1668 (Arh. Stat. Cluj, Archivum Comitum Béldi; reprod. după A. Veress).
Fig. 5. Stema sigilară a hatmanului Gligoraş Hăbăşescu pe o scrisoare a sa din mai 1674 (Arh. Stat. Cluj, Arch. Comitum Béldi; reprod. după A. Veress).
Fig. 6. Stemă sigilară folosită de vornicul Stroia pe o scrisoare a sa din mai 1675 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress. V. şi *Török magyarkori államaokmánytar*, vol II, Budapest, 1880, p. 557).
Fig. 7. Stema sigilară a marelui agă Constantin conte Bălăceanu pe o scrisoare a sa din aprilie 1689 (Arh. Stat. Budapesta, Arch. Comitum Teleky, Mss. 147 b; reprod. după A. Veress).
Fig. 8. Stema sigilară a paharnicului Staico Bucşan pe o scrisoare a sa din ianuarie 1690 (Arh. Stat. Budapesta, ibidem, Mss. 147 a; reprod. după A. Veress).

1
3
5
7

4
6
8

PLANŞA XCII.

Fig. 1. Stema sigilară a vel vornicului Papa (din Greci), imprimată în negru de fum pe un act cosigilat din aprilie 1626 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. hîrtie, CCCXVIII/19).
Fig. 2. Stema sigilară a biv vel logofătului Fiera (din Leordeni), imprimată în negru de fum pe acelaşi act sus-menţionat (ibidem).
Fig. 3. Stema sigilară a vel vistiernicului Dumitraşco (din Bogdănei) imprimată în negru de fum pe un document cosigilat din mai 1627 (ibidem, orig. hîrtie, MCCCXXVII/158).
Fig. 4. Stema sigilară a spătarului Teodosie (Corbeanu), imprimată în negru de fum pe acelaşi act din 1627 citat mai sus (ibidem).
Fig. 5. Stema sigilară a lui Preda (Floricoiul) ot Greci (Olt), biv vel sluger (ginerele lui Mihai Viteazul), imprimată în negru de fum pe un document cosigilat din mai 1628 (ibidem, orig. hirtie, CXXIV/82).
Fig. 6. Stema sigilară a lui Vasile Paindur, agă, imprimată în negru de fum pe un act cosigilat din mai 1629 (ibidem, orig. hîrtie, C/140).
Fig. 7. Stema sigilară a logofătului Sima, imprimată în negru de fum pe acelaşi document din 1629 menţionat supra (ibidem).
Fig. 8. Stema sigilară a lui Udrişte Năsturel, ca logofăt de taină, imprimată în negru de fum pe acelaşi act cosigilat din 1629 citat mai sus (ibidem).

1 2

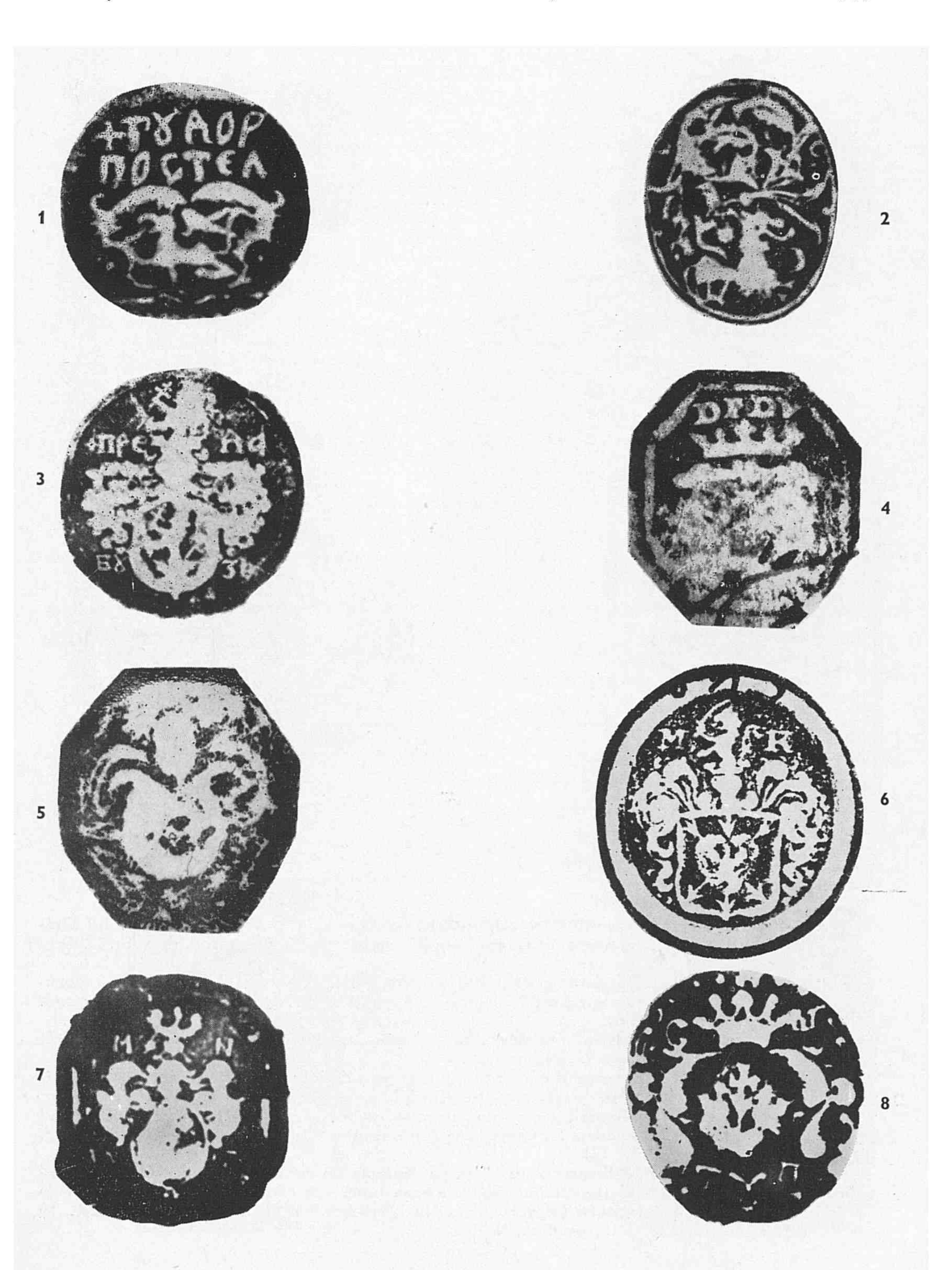
3 4

5 6

7 8

PLANŞA XCIII.

Fig. 1. Stemă sigilară imprimată în negru de fum, folosită de Tudor slugerul (Rudeanu), pe o carte de mărturie din septembrie 1624 (colecţ. de docum. George D. Florescu).
Fig. 2. Emblemă sigilară (imprimată în negru de fum) folosită de boierul Dumitru pe aceeaşi carte de mărturie din 1624 menţionată mai sus (ibidem).
Fig. 3. Stemă sigilară a lui Preda Buzescu, vel spătar, (imprimată în negru de fum) pe un zapis din ianuarie 1642 (colecţ. de docum. Ştirbey-Flondor).
Fig. 4. Stemă sigilară (imprimată în negru de fum) folosită de Laudat, comisul din Vlădeni, pe o carte de mărturie din 25 mai 1643 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., LXVIII/126).
Fig. 5. Stemă sigilară (imprimată în negru de fum) folosită de Martin, iuzbaşa ot Căzăneşti, pe o carte de mărturie din 27 mai 1643 (ibidem, Mss., CCC/244).
Fig. 6. Stemă sigilară a vel stolnicului Matei Kretzulescu imprimată în negru de fum şi aplicată pe la 1690 pe unele din filele *Letopiseţelor Ţării Moldovei* ale lui Miron şi Nicolae Costin (ibidem, Mss. rom., 580, p. 200).
Fig. 7. Stemă sigilară (imprimată în tuş negru) folosită de Smaranda Bălăceanu pe un act de vînzare din septembrie 1765 (colecţ. de docum. George D. Florescu).
Fig. 8. Stema sigilară (imprimată în tuş negru) a Smarandei Topliceanu — soţia stolnicului Ştefan Topliceanu — pe un zapis din iulie 1781 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

1
2
3
4
5
6
7
8

PLANŞA XCIV.

Fig. 1. Stema de nobil al Transilvaniei conferită la Alba Iulia la 13 septembrie 1658 lui Drăghici Cantacuzino, vel spătar, de către Gheorghe al II-lea Rákóczy (reprod. după St. D. Grecianu).

Fig. 2. Stema de nobili ai Transilvaniei conferită de către Mihai Viteazul la Alba Iulia la 18 februarie 1600 lui George Ciocăneşti (Chioconiesthy) şi fraţilor săi Nicolae, Ioan şi Petre (reprod. după St. D. Grecianu).

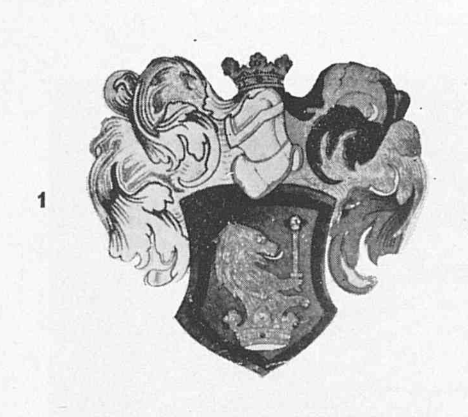
Fig. 3. Stema de nobil al Imperiului conferită în 1602 agăi Leca Racotă de către împăratul Rudolf al II-lea (reprod. după J. Siebmacher).

Fig. 4. Stema de nobil al Imperiului conferită la Praga prin diploma din 1 decembrie 1603 visterului Nica (Racotă) de către împăratul Rudolf al II-lea (reprod. după A. Veress).

Fig. 5. Stema lui Udrişte Năsturel, vel logofăt, pe verso-ul foii de titlu a traducerii lucrării lui Toma de Kempis, *Imitarea lui Christos*, tipărită la mănăstirea Dealu în 1647 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 52).

Fig. 6. Stema lui Constantin Brîncoveanu aflată pe diploma de conte al regatului Ungariei conferită acestui voievod (pe timpul cînd era încă boier) de către împăratul Leopold I la Laxemburg la 19 mai 1688 (reprod. stemei în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, C.R. 19 I/Heraldică 3, 270×218, nr. inv. 7189).

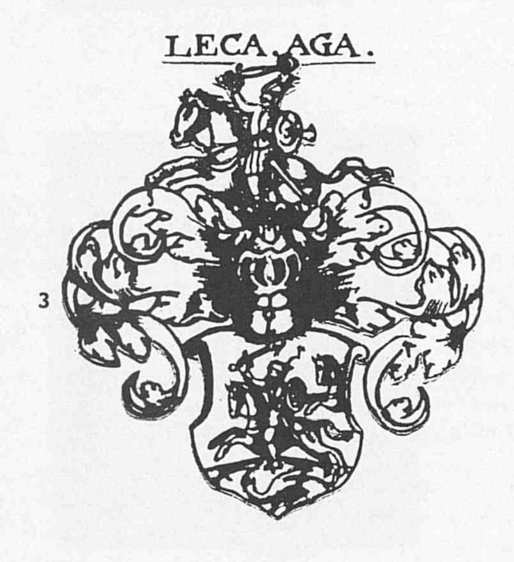
1

2

3

4

5

6

PLANŞA XCV.

Fig. 1. Stema lui Constantin Dudescu, mare ban, de pe pisania din 1732 a bisericii Sf. Andrei din comuna Frunzăneşti (jud. Ilfov), ctitoria sa şi a tatălui său Radu (fotocopie în colecţ. Radu Cretzianu).
Fig. 2. Stema familiei Bălăceanu de pe frontonul vechii case a acestei familii situată pe Calea Şerban Vodă din Bucureşti (foto I. Ebner; în colecţ. autorului).
Fig. 3. Stema marelui vornic Ioan Cernovodeanu (zis Damari) de pe lespedea sa funerară din 1798 aflată în biserica Sf. Ioan cel Mare (azi dărîmată) din Bucureşti (lapidariul bisericii Stavropoleos din Bucureşti).
Fig. 4. Stema familiei Văcărescu de pe o lespede funerară a acestei familii aflată la cimitirul mănăstirii Cernica (jud. Ilfov) (foto Const. Petrache).
Fig. 5. Stema familiei Bărcănescu sculptată pe lespedea funerară a marelui agă Scarlat Bărcănescu (1798—1863) aflată în biserica din com. Bărcăneşti (jud. Prahova), ctitoria sa (fotocopie în colecţ. Radu Cretzianu).
Fig. 6. Stema Smarandei Mănescu, soţia lui Silvestru Filitti, de pe lespedea ei funerară din 1841 aflată la biserica Sf. Dumitru din Bucureşti (ulterior piatra a fost conservată în colecţ. I. C. Filitti).

1
2
3
4
5
6
C
M
M
N

PLANŞA XCVI.

Fig. 1. Stemă gravată pe un sigiliu de argint, prezumat a fi aparţinut lui Hristea Cernovodeanu-Damari, boier muntean, căsătorit cu Ilinca Kretzulescu şi mort în refugiu la Braşov în 1772 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 35599, nr. secţ. 7788).
Fig. 2. Stemă boierească gravată pe un sigiliu de argint cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 35605, nr. secţ. 7833).
Fig. 3. Stemă gravată pe un sigiliu boieresc de argint datat 1795, cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 25293, nr. secţ. 7703).
Fig. 4. Stemă sigilară gravată pe un inel boieresc de argint cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 35984, nr. secţ. 7533).
Fig. 5. Stemă sigilară gravată pe un inel boieresc de argint cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 37962, nr. secţ. 7728).
Fig. 6. Stemă gravată pe un sigiliu boieresc de argint, datînd din 1799, cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 35617, nr. 7845).

PLANŞA XCVII.

Fig. 1. Stema sigilară a vel vistierului Constantin Filipescu (1750—1817) imprimată în negru de fum pe două din filele unei tipărituri de ritual bisericesc ortodox apărută în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (colecţ. George D. Florescu).

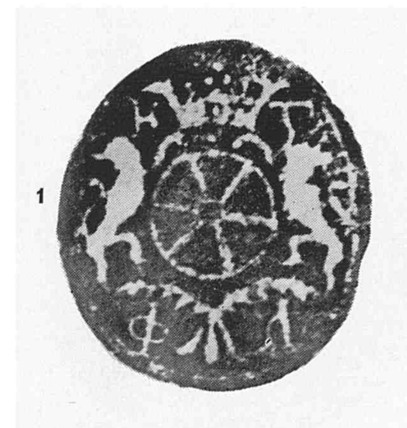
Fig. 2. Stema sigilară, imprimată în negru de fum, a lui Constantin Costin Neniul, vel paharnic în Ţara Românească, pe un act din aprilie 1740 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 3. Stema sigilară a lui Grigore Hrisoscoleu (vel clucer la 1792) imprimată în tuş negru pe un zapis din noiembrie 1782 al soţiei sale Roxanda Hrisoscoleu (născută Băleanu) (colecţ. de docum. George D. Florescu).

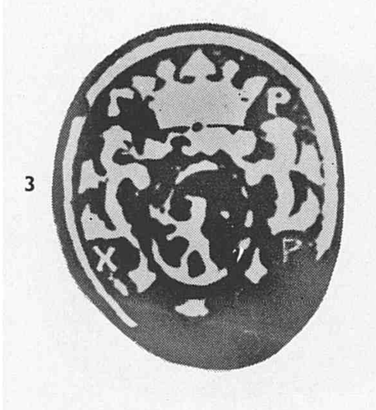
Fig. 4. Stema sigilară, imprimată în tuş negru, a Roxandei Hrisoscoleu, născută Băleanu, pe acelaşi zapis din 1782 sus-menţionat (ibidem).

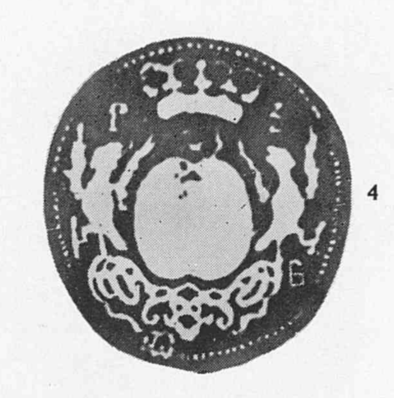
Fig. 5. Stema sigilară, imprimată în chinovar, a lui Constantin graf Dudescu, ocîrmuitor al divanului Valahiei mici (Olteniei), pe un zapis al său din martie 1812 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 6. Stema sigilară gravată pe un inel de aur din 1791 al serdarului Marin Butculescu (1760—1830) (colecţ. Mihai Seulescu).

1

2

3

4

5

6

PLANŞA XCVIII.

Fig. 1. Stema familiei Florescu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut marelui vornic Manolache Florescu (1791—1858) (colecţ. de sigilii George D. Florescu).
Fig. 2. Stema familiei Florescu (ramura marelui logofăt Iordache Florescu) gravată pe sigiliul colonelului Theodor Florescu (1866—1942) (colecţ. de sigilii George D. Florescu).
Fig. 3. Stema familiei Grecianu (Ilfov) gravată pe un sigiliu ce a aparţinut lui Ştefan D. Grecianu (1825—1908), senator şi heraldist (colecţ. de sigilii Ion Miclescu-Prăjescu).
Fig. 4. Stema familiei Grecianu gravată pe un inel de aur în posesia lui Radu Grecianu, fiul lui Paul St. Grecianu (amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 5. Stema familiei Grădişteanu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut lui Ioan Grădişteanu, vel clucer la 1843 (Muz. ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 9368).
Fig. 6. Stema familiei Grădişteanu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut lui Constantin S. Grădişteanu (1830—1890), fost ministru (colecţ. de sigilii ing. F. Bartsch).

1

 2

3

 4

5

 6

PLANŞA XCIX.

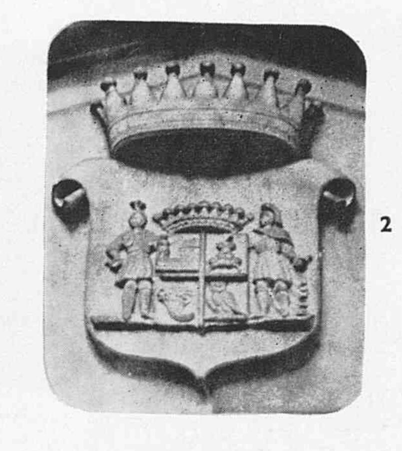
Fig. 1. Stema sigilară a lui Barbu Văcărescu (vel ban la 1820) pecetluind o scrisoare a sa din 1830 în limba greacă (colecţ. de docum. George D. Florescu; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 2. Stema familiei Filişanu gravată pe o placă concavă de bronz aflată la intrarea casei Filişanu (azi dărîmată), situată în piaţa Amzei din Bucureşti (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 38041, nr. secţ. 14016, D 21,8×d 14,4).
Fig. 3. Stemă sigilară a familiei Filipescu datînd din prima jumătate a veacului al XIX-lea (amprentă sigilară în colecţ. Flondor).
Fig. 4. Stema în timbru-sec, colorat în bronz auriu (imitînd o pecetie de ceară) reprezentînd stema familiei Filipescu, antet pe un carton de menu executat la Paris pentru George C. Filipescu (1840—1907), mareşal al Curţii regale (colecţ. Gustav Finkelstein; o reprezentare identică, în culori şi în bronz auriu, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, I, 10313, *Album de monogrammes*, Paris, A. Lenègre, f.d. partea II-a, p. 59, fig. 8).
Fig. 5. Stema sigilară a familiei Cârlova, gravată pe un inel de aur, fost în posesia lui Ioan I. Cârlova (1879—1957) (amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 6. Stema sigilară a familiei Arion gravată pe un inel de aur ce a aparţinut generalului Eracle Arion (1834—1903) (în posesia fiicei sale Margareta, căsătorită Filodor; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

1
2
3
4
5
6
MORI QUAM

PLANŞA C.

Fig. 1. Stema familiei Obedeanu (variantă), gravată pe un sigiliu ce a aparţinut colonelului Vasile Obedeanu (1835—1902) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/36, nr. 3).
Fig. 2. Stema sculptată în marmură a familiei Băleanu şi aflată pe frontonul cavoului acestei familii din cimitirul Şerban Vodă (Bellu) din Bucureşti (foto Const. Petrache).
Fig. 3. Stema familiei Brătianu gravată pe un inel sigilar de aur, datat 1804, ce a aparţinut şetrarului Ioan Brătianu (în posesia Ion I. Brătianu; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 4. Stema familiei Fundăţeanu gravată pe un inel de aur, executat în copie după cel original al stolnicului Constantin Fundăţeanu (+ante 1782) (în posesia Dinu C. Fundăţeanu; amprentă sigilară în colecţ. I. N. Mănescu).
Fig. 5. Stema familiei Lehliu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut paharnicului Gheorghe Lehliu, membru, apoi preşedinte al Curţii apelative din Craiova la 1862 (în posesia Constantin C. Lehliu; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 6. Stema sigilară a familiei Argetoianu gravată pe un inel de aur ce a aparţinut lui Constantin Argetoianu (1871—1952), om politic, fost ministru (în posesia fiicei acestuia Marie-Jeanne Argetoianu; amprentă sigilară în colecţ. Şerban Flondor).

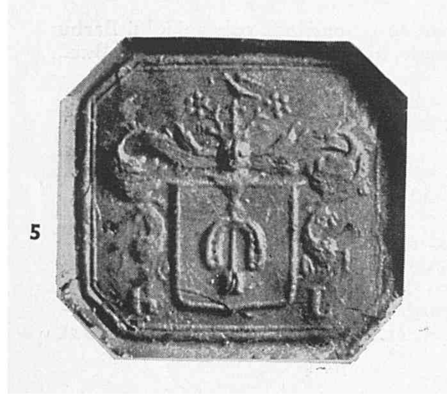
1

2

3

4

5

6

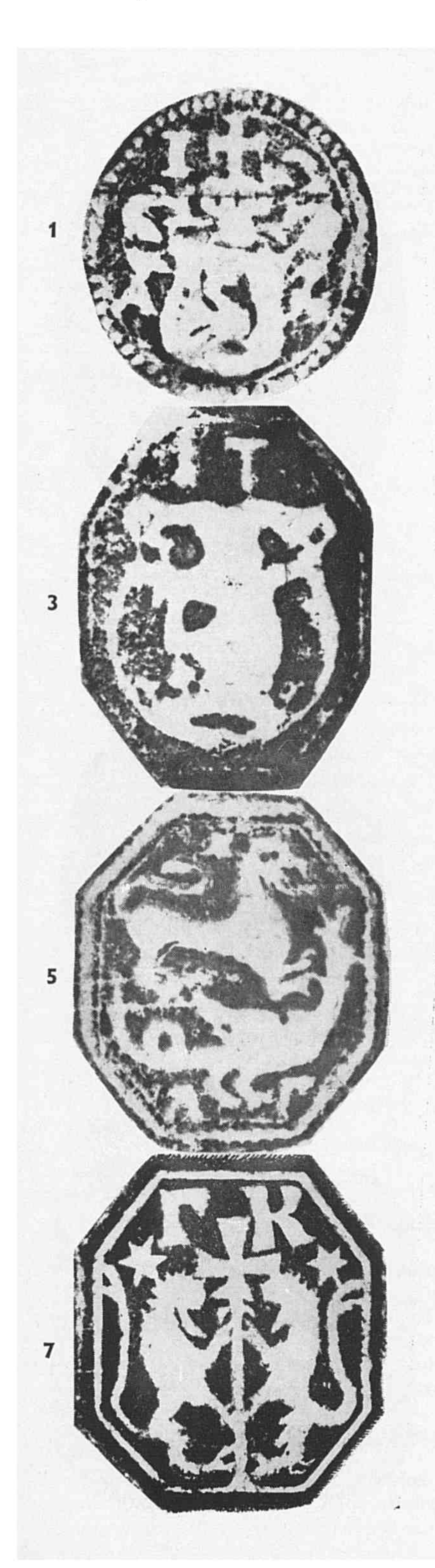
PLANŞA CI.

Fig. 1. Stema familiei Cîmpineanu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut marelui logofăt Ioan Cîmpineanu (1798—1862) (în posesia Ioan Cîmpineanu-Cantemir; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 2. Stema familiei Slătineanu (variantă) gravată pe o pecete ce a aparţinut paharnicului Barbu Slătineanu (1806—1867), consilier la Curtea de Casaţie în 1862 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F. Sigilii, nr. inv. 48357, nr. secţ. 8321).
Fig. 3. Stema familiei Lăcusteanu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut colonelului Grigore Lăcusteanu (1813—1883), agă la 1858 şi apoi senator (fost în colecţ. Radu Crutzescu; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 4. Stema familiei Odobescu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut generalului Ion Odobescu (1793—1857), mare spătar la 1855 (în posesia Dinu Odobescu; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 5. Stema familiei Perietzeanu (Buzău) gravată pe un inel executat în copie la Paris în 1872, după originalul (azi pierdut) ce a aparţinut lui Oprişan căpitanul Perieţeanu († 1773) (copia inelului se află în posesia avocat Alexandru Perietzeanu-Buzău).
Fig. 6. Stema familiei Cretzianu gravată pe o pecetie ce a aparţinut lui George Cretzianu (1865—1931), ministru plenipotenţiar (în colecţ. Radu G. Cretzianu, fiul precedentului; amprentă sigilară în colect. autorului).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CII.

Fig. 1. Stema sigilară a lui Ianache, vel postelnic, imprimată în negru de fum pe un zapis din septembrie 1626 a mai multor boieri veliţi ai Moldovei (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CCXX/47).
Fig. 2. Stema sigilară, imprimată în negru de fum, a lui Ghianghea, vel vornic al Ţării de Jos, pe acelaşi zapis menţionat mai sus (ibidem).
Fig. 3. Stemă sigilară folosită de Lupu (Hăbăşescu), vel vornic, imprimată în negru de fum pe acelaşi zapis de mai sus (ibidem).
Fig. 4. Stema sigilară a lui Nicoară, vel hatman, imprimată în negru de fum pe acelaşi zapis citat supra (ibidem).
Fig. 5. Emblemă sigilară a lui Dumitraşco Ştefan, vel logofăt, imprimată în negru de fum pe o carte de mărturie boierească, din mai 1627 (ibidem, CIII/154).
Fig. 6. Stema sigilară a lui Pătraşco Başotă, logofăt, imprimată în negru de fum, pe aceeaşi carte de mărturie din 1627 menţionată mai sus (ibidem).
Fig. 7. Emblema sigilară, imprimată în negru de fum, a lui Gheorghe Ghica, vel vornic al Ţării de Jos (ajuns ulterior, între 1658—1659, domn al Moldovei) pe un zapis al său dat la Iaşi în 20 ianuarie 1642 (ibidem, LXXVII/117).
Fig. 8. Stemă sigilară, imprimată în negru de fum, folosită de Vasile Ceauru, vel hatman, pe un zapis din mai 1657 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

1 2 3 4 5 6 7 8

PLANŞA CIII.

Fig. 1. Stema familiei Prăjescu gravată pe un sigiliu din sec. al XIX-lea ce reproduce pe cel al vel logofătului Nicoară Prăjescu (+1619) (colecţ. Ion Miclescu-Prăjescu).

Fig. 2. Stema familiei Kostaki (Boldur) gravată pe un sigiliu din sec. al XIX-lea al hatmanului Iordache Boldur-Lăţescu (colecţ. ing. F. Bartsch).

Fig. 3. Stema familiei Neculce gravată pe un sigiliu, datat 1833, ce a aparţinut lui Constantin Neculce, vel agă (colecţ. ing. F. Bartsch).

Fig. 4. Stema familiei Bogdan, gravată pe sigiliul paharnicului Dimitrie Bogdan (1770—1826) (colecţ. Emanuel R. Bogdan; amprentă sigilară în ceară roşie, în colecţ. I. N. Mănescu, amprentă în tuş roşu, în colecţ. autorului).

Fig. 5. Stema familiei Catargi (ramura moldoveană) gravată pe un sigiliu datînd din veacul trecut (colecţ. ing. F. Bartsch).

Fig. 6. Stema (de pretenţiune) a familiei Bogdan pe sigiliul vornicului Manolache Bogdan (1801—1854) (colecţ. Emanuel R. Bogdan; amprentă sigilară în colecţ. I. N. Mănescu).

1

2

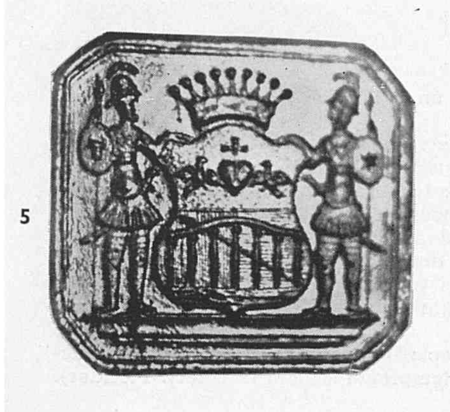
3

4

5

6

PLANŞA CIV.

Fig. 1. Stema vel hatmanului Constantin Paladi, gravată pe un sigiliu datat 1819 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 33809, nr. secţ. 7716).
Fig. 2. Stema vel logofătului Alecu Balş († 1863) gravată pe un sigiliu nedatat ce-i poartă în inscripţie numele (fost în colecţ. Alexandru G. Balş; amprentă sigilară în colecţ. autorului).
Fig. 3. Stema beizadelei Ioan Racoviţă (cca 1707—1786, fiul lui Mihai vodă Racoviţă, domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti) sculptată pe lespedea sa funerară, aşezată la 10 aprilie 1797 în biserica episcopală din Roman (reprod. după gen. M. Racoviţă-Cehan).
Fig. 4. Stema familiei Balş sculptată pe lespedea funerară din 1782 a vel vornicului Lupu Balş (1691—1782) aflată în biserica Sf. Dumitru din Iaşi (reprod. după G. Balş).
Fig. 5. Stema familiei Miclescu gravată pe un sigiliu datînd din sec. al XIX-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/36, nr. 2).
Fig. 6. Stema familiei Balş (variantă) gravată pe un sigiliu aparţinînd ramurii vel vornicului Alexandru Balş, fiul lui Iordache Balş, vel agă la 1807 (amprentă sigilară în colecţ. Flondor).

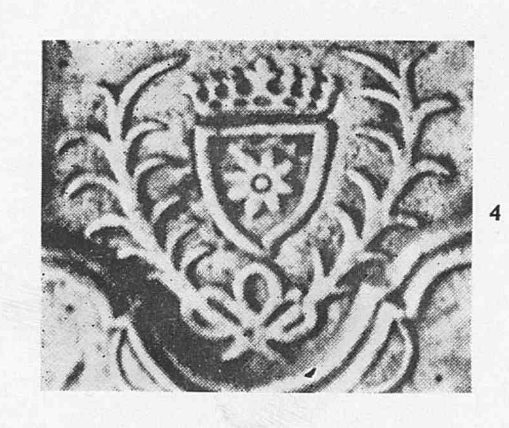
1

2

3

4

5

6

PLANŞA CV.

Fig. 1. Stema de familie a lui Ilie Sturza, portar de Suceava, pe un sigiliu al său anterior anului 1679 (reprod. după Alex. A. C. Sturdza).
Fig. 2. Stema familiei Costin reprezentată la baza arborelui său genealogic alcătuit de colonelul Miron G. Costin în 1910 (colecţ. Flondor).
Fig. 3. Stema familiei Beldiman (gravată pe un inel de aur) reprodusă după cea sculptată în piatră pe frontispiciul pomelnicului mural al acestei familii aflat în biserica Talpalari din Iaşi (inelul în posesia Radu Beldiman).
Fig. 4. Stema familiei Gane, antet în timbru-sec pe hîrtia de corespondenţă a lui Constantin Gane (1883—1957), ministru plenipotenţiar şi scriitor (colecţ. Gustav Finkelstein).
Fig. 5. Stema familiei Botezat gravată pe un sigiliu datînd din sec. al XIX-lea (amprentă în ceară în colecţ. autorului după sigiliul original).
Fig. 6. Stema familiei Cerchez (Moldova) gravată pe un sigiliu datînd din sec. al XIX-lea (amprentă sigilară în colecţ. autorului, după sigiliul original).

И
O
1
2
3
4
5
6

PLANŞA CVI.

Fig. 1. Stema familiei Wassilko, timbru-sec în culori, pe un cadru de celuloid translucid înrămat, datînd din sec. al XIX-lea (colecţ. Flondor).

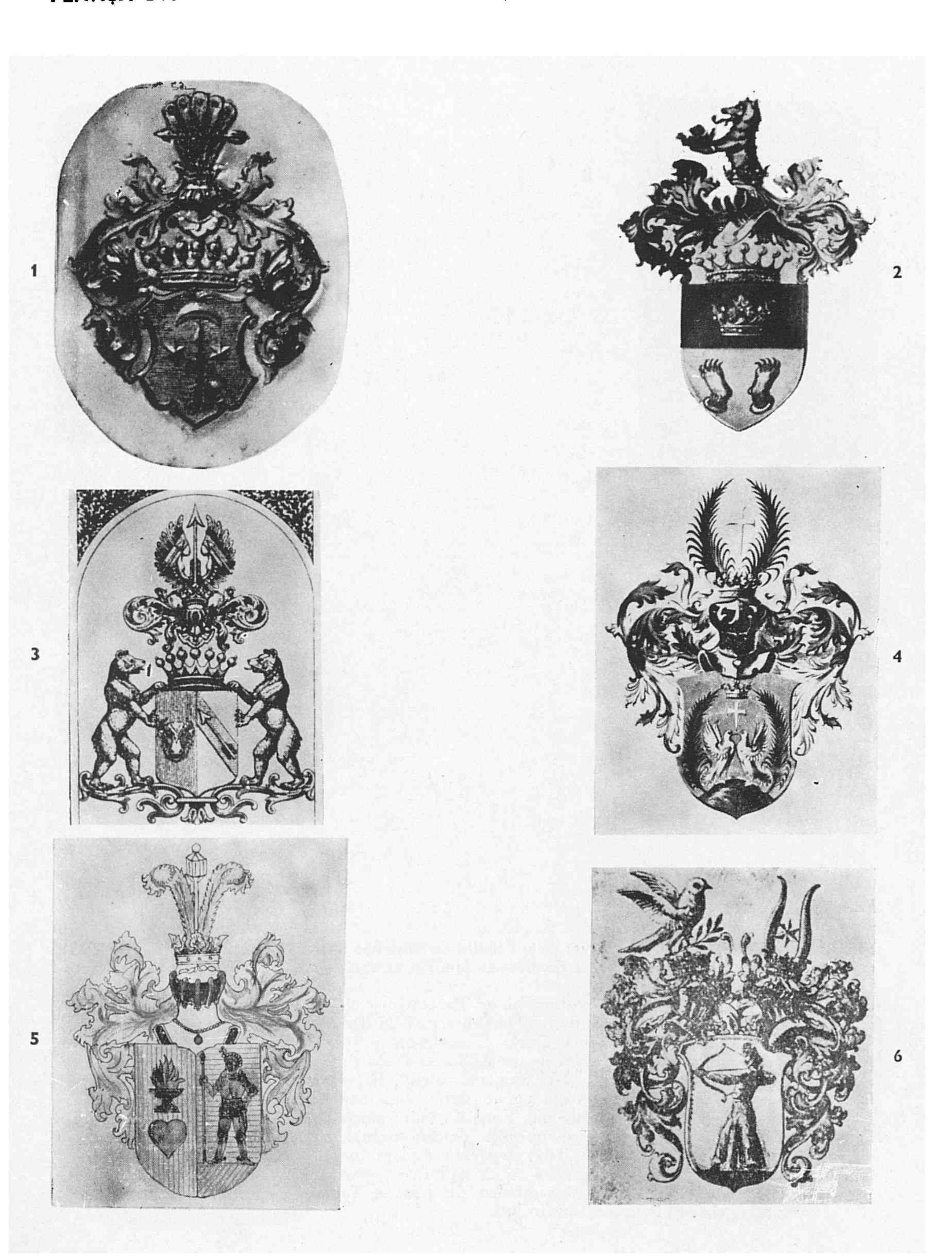
Fig. 2. Stema familiei Flondor imprimată pe frontispiciul arborelui său genealogic alcătuit de Nicolae N. Flondor (colecţ. Flondor).

Fig. 3. Stema familiei Stircea imprimată pe un ex-libris al lui Ioan Styrcea (colecţ. Flondor).

Fig. 4. Stema familiei Onciul pictată în culori pe diploma conferită la 29 martie 1906 fraţilor Aurel, Titus, Constantin şi Adrian Onciul prin care sînt autorizaţi să poarte stema strămoşului lor Grigoraş Onciul (sec. al XVIII-lea) (reprod. după Th. Bălan).

Fig. 5. Stema familiei Grigorcea după un desen ce reproduce un sigiliu al lui Modest Grigorcea (1846—1911) (desen executat de Şerban Flondor).

Fig. 6. Stema familiei Neculitza-Popovici, de pe diploma austriacă de concesiune de armerii către această familie (reprod. după Gh. Bezviconi).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CVII.

Fig. 1. Stema familiei Donici gravată pe un sigiliu cu iniţialele V şi D (Vera Donici, 1858—1923), ce datează din secolul trecut (în posesia familiei Donici; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

Fig. 2. Stema familiei Gore pe ex-libris-ul lui Pavel Gore (1875—1927), genealog şi heraldist, membru al Comisiei Consultative Heraldice în 1921 (în colecţ. autorului; v. şi Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arhiva Pavel Gore, I, mss. 8).

Fig. 3. Stema familiei Hâjdeu gravată pe un sigiliu ce a aparţinut lui Alexandru Hâjdeu (1811—1872) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/44, oţel, Ø 32).

Fig. 4. Stema familiei Kazimir gravată pe un sigiliu ce a aparţinut colonelului Theodor Kazimir (1815—1878) (în posesia ing. Emil Kazimir; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

Fig. 5. Stema familiei Balş gravată pe un sigiliu de jasp montat în argint, datînd din veacul trecut (fost în colecţ. Alexandru Balş; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

Fig. 6. Stema familiei Krupenski gravată pe un sigiliu ce a aparţinut lui Mihai Krupenski (1851—1905), mareşal provincial şi şambelan (în posesia Tatianei Nano, născută Krupenski; amprentă sigilară în colecţ. autorului).

1
HONOR · PATRIA · FIDES
EX LIBRIS
PAULI DE GORE
2
3
4
5
6

PLANŞA CVIII.

Fig. 1. Stema familiei Muntean (alias Pap de Fizeş) conferită de Gheorghe II Rákócszy, prin diploma din 25 martie 1654 şi reprezentată pe o acuarelă executată in 1937 după vechile arme ale acestui neam nobil transilvănean (in posesia familiei Muntean).

Fig. 2. Stema familiei Dragotă (de Silvaş) acordată la 1664 de către Mihai I Apaffi şi reprodusă in vol. III, apărut la 1858, al lucrării heraldico-genealogice a lui Nagy Iván asupra familiilor nobile din Ungaria şi Transilvania (Bibl. Acad. R.S.R.).

Fig. 3. Stema familiei Pop de Szatmary, prelucrare modernă in stilul cancelariei regale maghiare a Imperiului, a stemei conferite la 1666 de Mihai I Apaffi unor membri ai acestui neam de nobili ardeleni (acuarelă in posesia Ortansa Satmari).

Fig. 4. Stema familiei Gherghel (conferită de Mihai I Apaffi prin diploma din 10 decembrie 1675) reprezentată pe o pictură anonimă in ulei (33 × 27) datind din veacul trecut (colecţ. Gustav Finkelstein).

Fig. 5. Stema familiei Farkaş de Kod conferită de Mihai I Apaffi prin diploma din 15 iunie 1679 şi reprodusă in vol. IV al aceleiaşi lucrări a lui Nagy Iván menţionată mai sus (Bibl. Acad. R.S.R.).

Fig. 6. Stema familiei Sterca Suluţiu de Cărpiniş (conferită de Mihai I Apaffi prin diploma din 22 iunie 1685) imprimată pe o carte de vizită a lui Iosif S.S. de C. (1827—1911), vicecomite al comitatului Cetatea de Baltă intre 1861—1862 şi deputat intre 1863—1864 in dieta de la Sibiu (colecţ. prof. Tr. Larionescu).

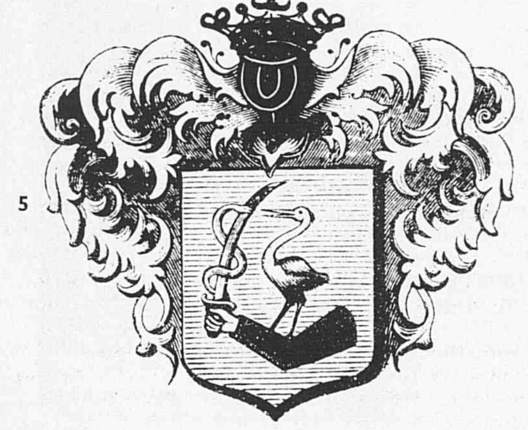
1

2

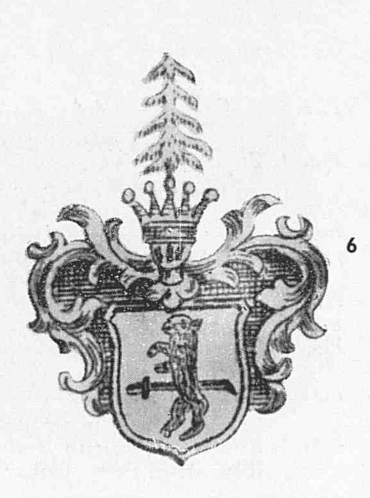
3

4

5

6

PLANŞA CIX.

Fig. 1. Stema sigilară (datînd după 1587) a vel spătarului Zottu Tzigara, ginerele lui Petru Vodă Şchiopul (desen executat de autor după amprenta sigilară aflată în colecţ. Mihail G. Stephănescu).

Fig. 2. Stema lui Pantaleon Calliarchi, medic al lui Constantin vodă Brîncoveanu, pe ex-libris-ul său din 1692, gravat şi tipărit în Bucureşti în tipografia lui Antim şi aflat pe mai multe cărţi care i-au aparţinut (reprod. după dr. N. Vătămanu).

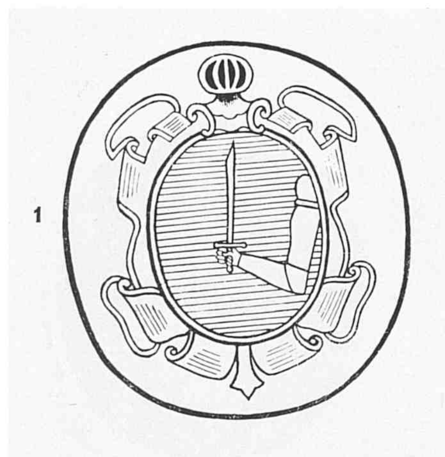
Fig. 3. Stema familiei Mano reprodusă în ambele ediţii ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *Livre d'or*..., ed. I-a, pl. între p. 60—61 şi ed. II-a, pl. între p. 106—107).

Fig. 4. Stema familiei Argyropol reprodusă în aceeaşi lucrare genealogică a lui Eugène Rizo-Rangabé mai sus citată (v. E.R.R., ibidem, ed. I-a, pl. între p. X-1 şi ed. II-a, pl. între p. VI-1).

Fig. 5. Stema familiei Filitti sculptată pe lespedea funerară aflată deasupra cavoului acestei familii din cimitirul Şerban Vodă (Bellu) din Bucureşti (foto Const. Petrache).

Fig. 6. Stema familiei Hagi-Mosco gravată pe un sigiliu de argint cu mîner de fildeş ce a aparţinut vistierului Ioan Hagi-Mosco (1748—1828) (colecţ. Em. Hagi-Mosco).

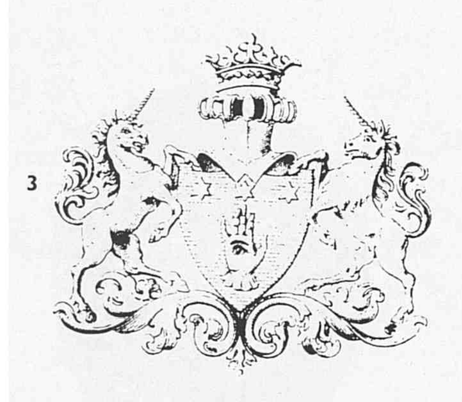
1

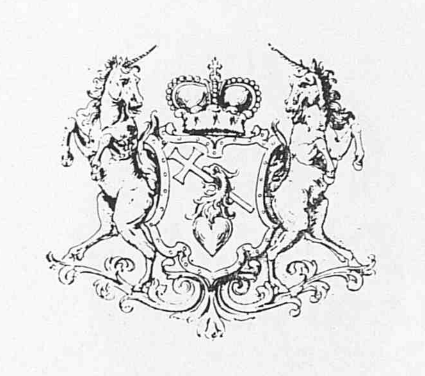
2

3

4

5

6

PLANŞA CX.

Fig. 1. Sigiliul datat 1795 al lui Scarlat Manu (1752—1804), vel agă in Moldova intre 1796—1797, (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/310).

Fig. 2. Amprentă aplicată in tuş negru, a sigiliului datat (17)99, al lui Costache Sulgearoglu, biv vel spătar, epistat al armăşiei (in Ţara Românească), pe un act din 17 noiembrie 1799, (Arh. Stat. Buc., M-rea Sf. Apostoli; reprod. după E. Virtosu).

Fig. 3. Amprentă aplicată in tuş negru, a sigiliului datat 1808, al lui Grigore Ghica, vel spătar (viitorul domn al Ţării Româneşti dintre 1822—1828), pe un act din 12 decembrie 1808, (Arh. Stat. Buc., Mss. 486, f. 5 verso; reprod. după E. Virtosu).

Fig. 4. Amprentă aplicată in ceară, a sigiliului datat (1)811, al lui Constantin Paladi, vel spătar (in Moldova) (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 25304, nr. secţ. 9870; amprentă sigilară in colecţ. autorului).

Fig. 5. Amprentă aplicată in tuş negru, a sigiliului datat 1808, al lui Grigore Filipescu (1779—1838), vel armaş (in Ţara Românească), pe un act din 24 mai 1808 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CXCII 120; reprod. după C. Moisil).

Fig. 6. Amprentă aplicată in tuş negru, a sigiliului datat 1815, al lui Gheorghe Arghiropol, biv vel ban, epistat al spătăriei (in Ţara Românească), pe un act din 28 ianuarie 1815 (Arh. Stat. Buc., Mss. 468, f. 27; reprod. după E. Virtosu).

1

4

2

5

3

6

PLANŞA CXI.

Fig. 1. Sigiliul datat 1817, al lui Barbu Văcărescu, vel vistier (colecţ. particulară, tipar sigilar, argint, 33×29; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 2. Amprentă în tuş negru, a sigiliului datat 1821, a aceluiaşi dregător în funcţie, aplicat la 1 februarie 1824 pe verso-ul unui act emis de Grigore al IV-lea Ghica în 1823 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss.; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 3. Amprentă aplicată, în tuş negru, a sigiliului datat 1822, al lui Mihail Filipescu (1779—1844), epistat al agiei, pe un act din 2 martie 1822 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. CXCVIII/233; reprod. după C. Moisil).

Fig. 4. Amprentă aplicată, în tuş negru, a sigiliului datat 1823, al lui Grigore Filipescu (1779—1838), vel spătar, pe o poruncă a sa din 2 iunie 1823 (actul fost în colecţ. de docum. Mihai Seulescu; reprod. după C. Moisil).

Fig. 5. Amprentă aplicată, în tuş negru, a sigiliului datat 1829, al lui Alexandru Scarlat Ghica (1785—1868), vel spătar, pe un act din 6 aprilie 1831 (Arh. Stat. Buc., Mss. 486, f. 24; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 6. Amprentă aplicată, în negru de fum, a sigiliului datat 1831, al lui Iancu Filipescu (1782—1854), vel agă, pe un act din 12 noiembrie 1831 (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Primăria oraş Buc., Dos. nr. 8/1831, f. 990; fotocopie în colecţ. autorului).

1
1817

 2
БАРБꙊ·ВЪКЪРЕСКꙊ·ВЕЛ·ВИСТЕР
1821

3

 4
ГРИГОРІЕ·ФІЛІПЕСКꙊ·ВЕЛ·СПЪТАР
1823

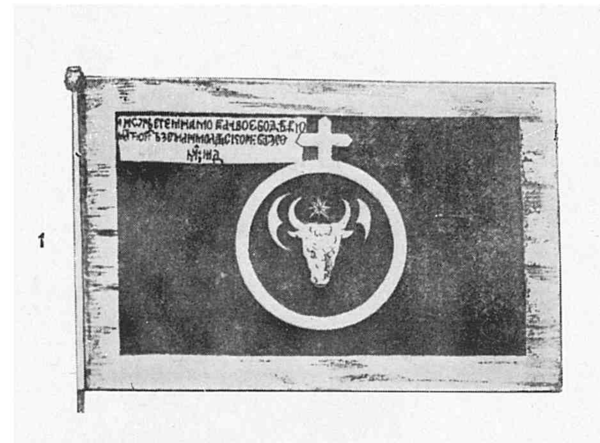
5
1829

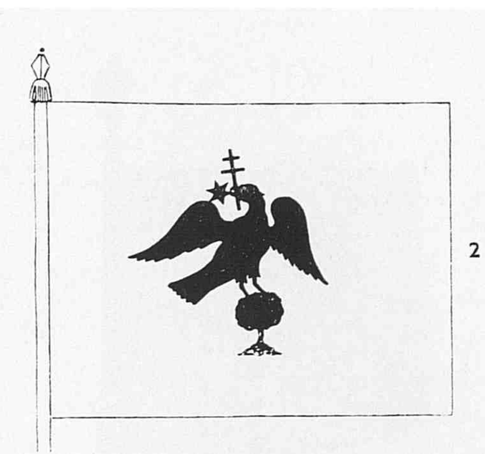
 6

VEXILOLOGIE HERALDICĂ

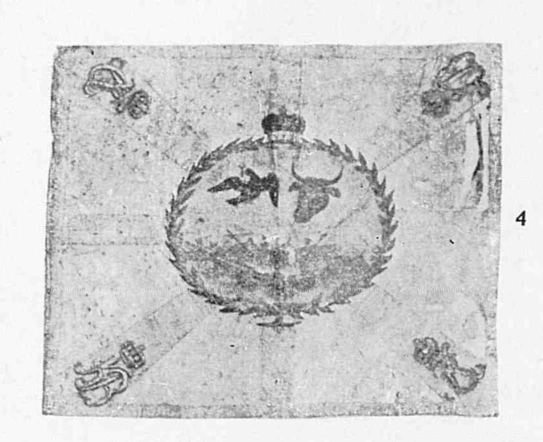
PLANŞA CXII.

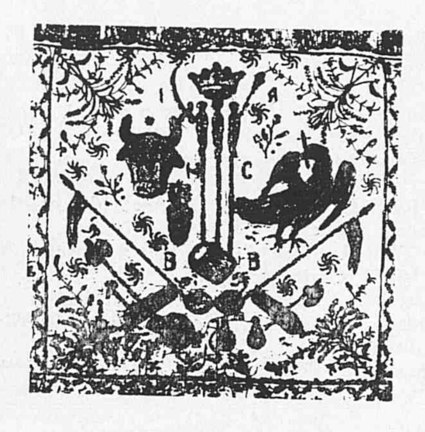
Fig. 1. Steagul pedestrimii moldovene din 1601 purtind o inscripţie cu numele lui Ieremia Movilă Voievod, însemn reprodus după desenul în acuarelă executat de către artileristul austriac Georg Puchner la 21 august 1601 (desen original aflat in Bibl. publică din Dresda. vol. G. 81; reprod. după A. Veress).
Fig. 2. Stindardul mare al lui Mihai Viteazul (reconstituire executată de autor după mărturii documentare şi iconografice de epocă; colecţ. autorului).
Fig. 3. Steagul datat 1758 al lui Scarlat Vodă Ghica cu stemele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti şi cu iniţialele acestui domn (desen executat după originalul aflat la Muzeul de Artă al R.S.R., nr. inv. 4088; reprod. după Mihai G. Stephănescu).
Fig. 4. Steagul lui Constantin Vodă Ipsilanti cu stemele unite ale celor două principate româneşti şi cu iniţialele acestui voievod (Muzeul Militar Central din Bucureşti, nr. inv. 17640; reprod. după A. D. Velcu).
Fig. 5. Steagul lui Alexandru Vodă Suţu cu emblemele Moldovei şi Ţării Româneşti şi cu iniţialele acestui domn (colecţ. Mihai G. Stephănescu).
Fig. 6. Steagul din 1821 cu stema Ţării Româneşti şi cu inscripţie al lui Tudor Vladimirescu (Muzeul de Istorie a R.S.R.; reprod. după gen. P. V. Năsturel).

1

 2

3

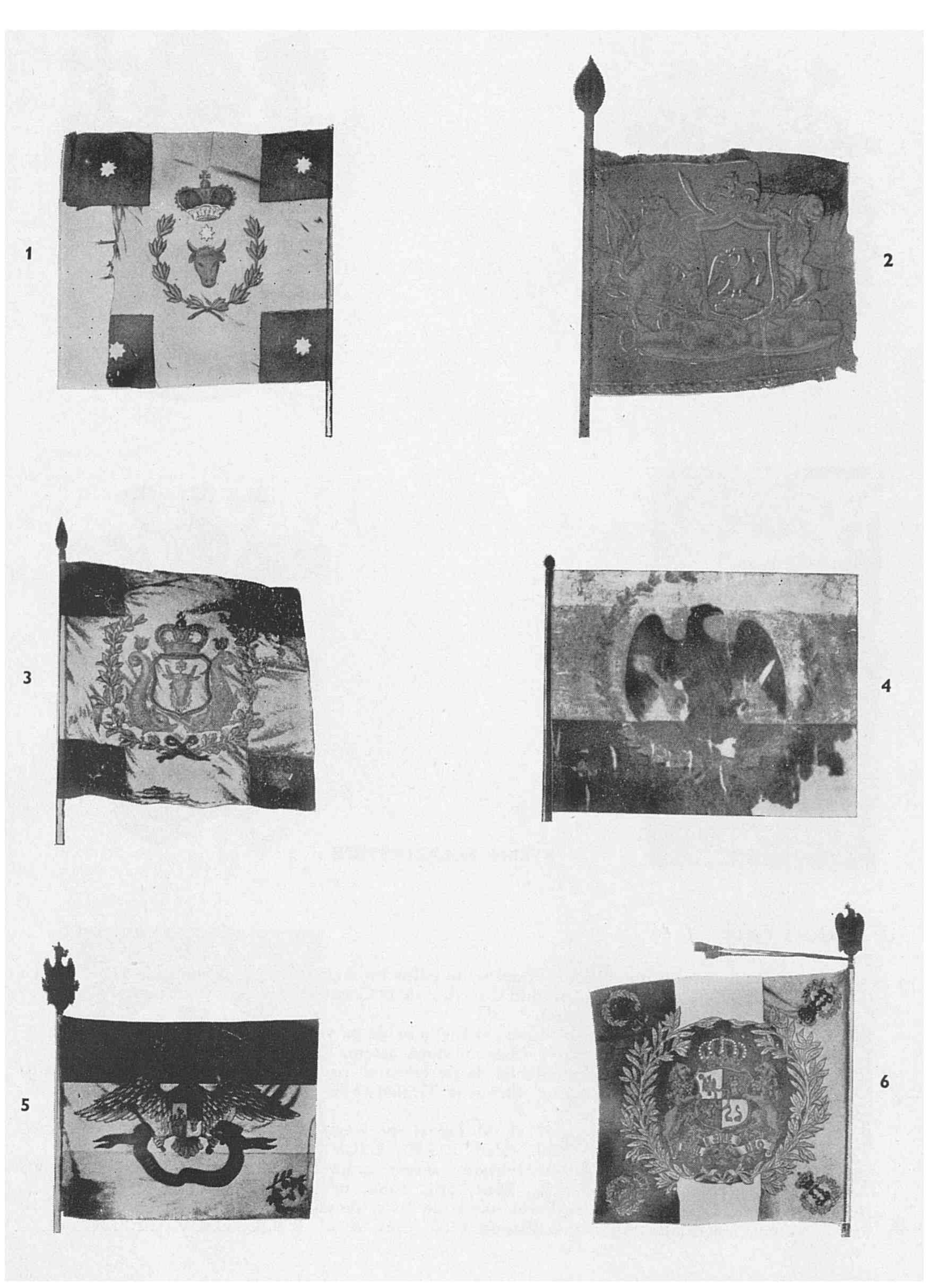
 4

5

 6

PLANŞA CXIII.

Fig. 1. Steagul lui Mihail Vodă Sturdza cu emblema Moldovei timbrată de o bonetă princiară (Muzeul Militar Central din Bucureşti; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
Fig. 2. Steagul lui Gheorghe Vodă Bibescu cu stema Ţării Româneşti susţinută de doi lei şi înconjurată de trofee (Muz. Mil. Centr. din Buc.; reprod. idem).
Fig. 3. Steagul lui Grigore Alexandru Ghica Voievod cu stema Moldovei flancată de doi delfini afrontaţi (Muz. Mil. Centr. din Buc.; reprod. idem).
Fig. 4. Steagul lui Barbu Ştirbei Voievod, cu acvila Ţării Româneşti pe tricolorul fasciat (Muz. Centr. din Buc.; reprod. după E. Popescu şi C. Căzănişteanu).
Fig. 5. Steagul Principatelor Unite de tip 1863, distribuit unităţilor armatei române de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza la 1 septembrie al anului menţionat (Muz. Mil. Centr. din Buc. şi Muz. de Ist. a R.S.R.; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
Fig. 6. Drapelul României model 1872, confecţionat după 1882 (Muz. Mil. Centr. din Buc.; reprod. idem).

1
2
3
4
5
6

STEME ECLEZIASTICE

PLANŞA CXIV.

Fig. 1. Stema mitropolitului Grigore Ţamblac in ediţia lui Anton Sorg (Augsburg, 1483) a cronicii lui Ulrich von Richenthal privind Conciliul de la Constanţa (Baden) ţinut intre 1414—1418 (reprod. după C. I. Karadja).

Fig. 2. Stema mitropolitului Petru Movilă al Kievului de pe verso-ul foii de titlu a unui *Molitvenic*, tipărit la Kiev in 1646 (reprod. după arhim. Ghenadie Enăceanu).

Fig. 3. Stema Mitropoliţilor Ungrovlahiei de pe verso-ul paginii de titlu a lucrării *Îndreptarea legii*, tipărită de mitropolitul Ştefan la Tirgovişte in 1652 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 61).

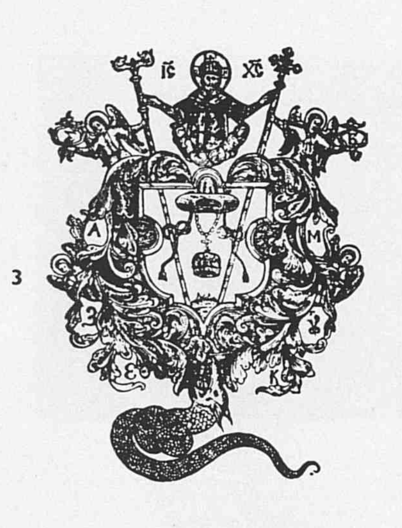
Fig. 4. Stema mitropolitului Gavril al Moldovei pe verso-ul foii de titlu a *Prăvilioarei*, tipărită la Iaşi in 1784 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 478).

Fig. 5. Stema mitropolitului Antim Ivirianu, desen colorat, in peniţă, pe un manuscris din 1713 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. rom., nr. inv. 3342).

Fig. 6. Stema mitropolitului Petru Pavel Aaron de Bistra de pe verso-ul paginii de titlu a lucrării *Votiva apprecatio*, tipărită la Blaj in 1760 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 323).

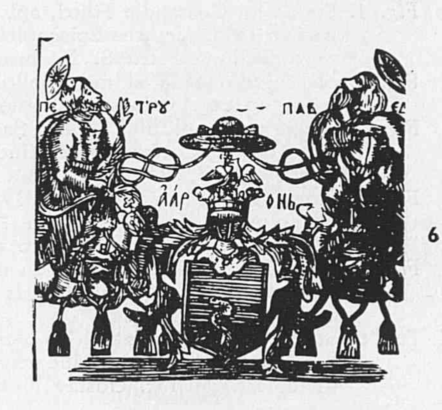
1

2

3

4

5

6

PLANŞA CXV.

Fig. 1. Stema lui Costandie Filitti, episcop de Buzău, pe o lespede de piatră din 1804, dezgropată în 1955 în curtea Episcopiei din Buzău (desen după original executat de arh. N. Petit; reprod. după Petre S. Năsturel).
Fig. 2. Sigiliul din 1825 al mitropolitului Veniamin Kostaki (1768—1846) gravat cu iniţialele şi cu atributele demnităţii sale ecleziastice (colecţ. Gustav Finkelstein).
Fig. 3. Stema mitropolitului Andrei Şaguna (1808—1873) ca episcop de Sibiu, la baza unei litografii de V. Katzler reprezentînd pe acest prelat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S. I/Katzler,V.-2, litografie, 375 × 300, nr. inv. 4445).
Fig. 4. Stema lui Ioan Olteanu (1839—1877), episcop greco-catolic de Oradia-Mare, pictată pe anunţul său mortuar din 1877 confecţionat din mătase (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R./II, Heraldică, f. nr., 520 × 725).
Fig. 5. Sigiliul din 1832, imprimat în negru de fum, al arhimandritului (Hristhea?), egumen al mănăstirii Hurezi, pe un înscris de mînă cu data de 4 noiembrie 1847 (colecţ. de docum. Gustav Finkelstein).
Fig. 6. Stema sigilară cu data 1850 a mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei imprimată în tuş pe adresa nr. 711 din 13 aprilie 1860 a acestui prelat către Preşedintele Curţii Apelative Civile (în colecţ. de doc. Gustav Finkelstein).

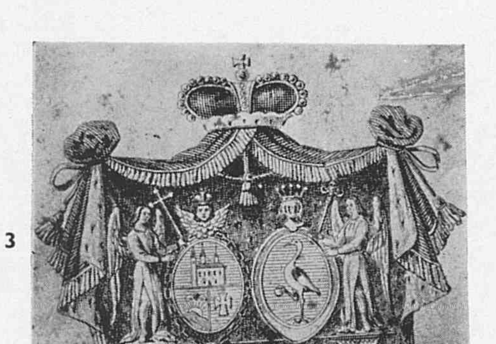
1

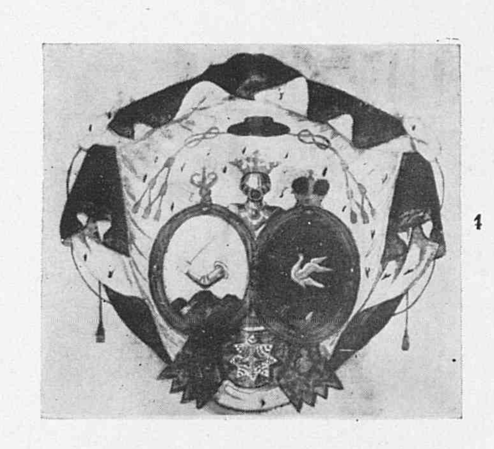
2

3

4

5

6

PLANŞA CXVI.

Fig. 1. Proiect de stemă alcătuit de Ştefan D. Grecianu la 1890 pentru Arhiepiscopia şi Mitropolia Ungrovlahiei (reprod. după St. D. Grecianu).

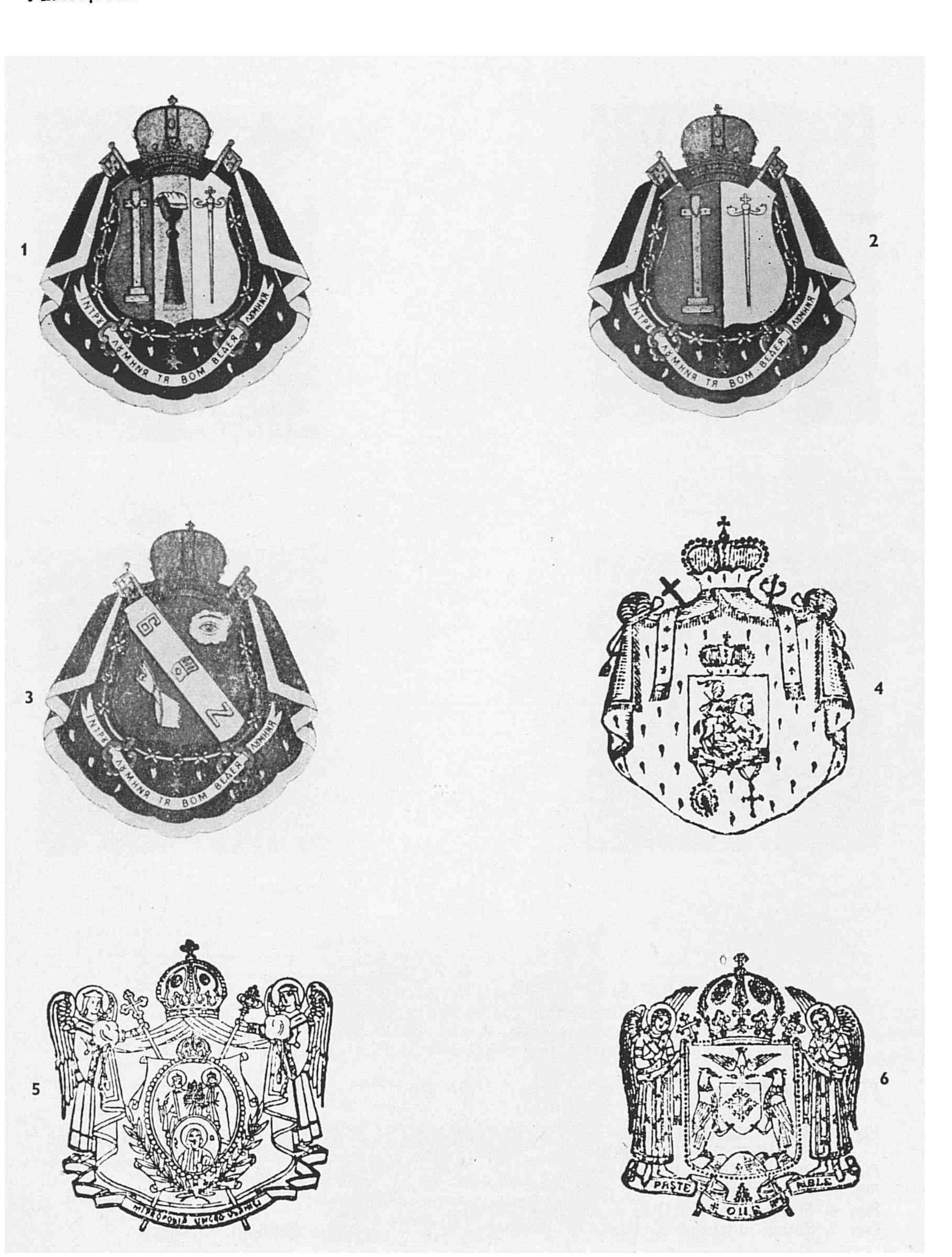
Fig. 2. Proiect de stemă, alcătuit la aceeaşi dată de acelaşi heraldist menţionat, pentru Arhiepiscopia şi Mitropolia Moldovei şi a Sucevei şi Exarhatului Plaiurilor (reprod. după St. D. Grecianu).

Fig. 3. Proiect de stemă, alcătuit la aceeaşi dată şi de acelaşi autor, pentru Episcopia de Buzău (reprod. după St. D. Grecianu).

Fig. 4. Stema mitropoliei Moldovei pe o amprentă sigilară în tuş din 1894 a mitropolitului Iosif Naniescu (1820—1902), aplicată ca ex-libris pe pagina de titlu a unei cărţi din biblioteca sa oferită Academiei Române (Bibl. Acad. R.S.R., C.N.).

Fig. 5. Stema Arhiepiscopiei şi Mitropoliei Ungrovlahiei creată în 1927 de către Comisia Consultativă Heraldică (reprod. după frontispiciul revistei *Glasul Bisericii*).

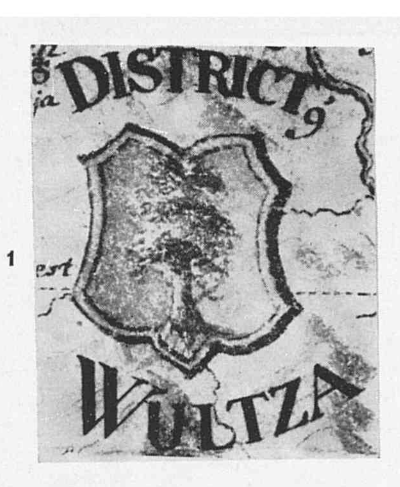
Fig. 6. Stema Patriarhiei autocefale a României creată în 1928 de către aceeaşi Comisie Consultativă Heraldică (reprod. după frontispiciul revistei *Biserica ortodoxă română*).

1
2
3
4
5
6

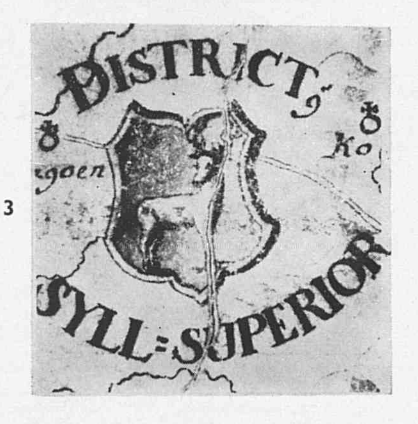
STEME DISTRICTUALE

PLANŞA CXVII.

Fig. 1. Stema judeţului Vîlcea pe harta Olteniei alcătuită în 1722 de către cartograful austriac Friedrich Schwantz (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, DXXVII/5).
Fig. 2. Stema judeţului Mehedinţi pe aceeaşi hartă a Olteniei din 1722 (ibidem).
Fig. 3. Stema judeţului Gorj pe aceeaşi hartă a cartografului austriac menţionat (ibidem).
Fig. 4. Stema judeţului Dolj pe aceeaşi hartă din 1722 (ibidem).
Fig. 5. Stema judeţului Romanaţi pe aceeaşi hartă mai sus citată (ibidem).

1
DISTRICT9
WULTZA

 2
DISTRICT9
MEHEDINIZ

3
DISTRICT9
SYLL=SUPERIOR

 4
DISTRICT9
SYLL=INFERIOR

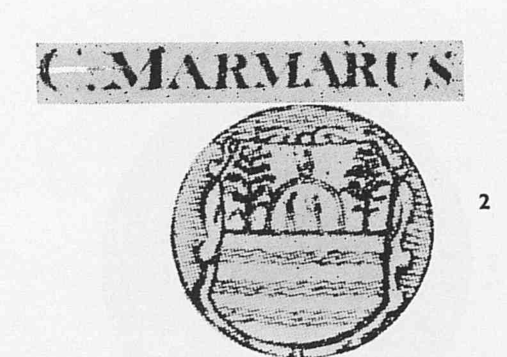
 5
DISTRICT9
ROMUNATZ

PLANŞA CXVIII.

Fig. 1. Stema comitatului Satu-Mare reprodusă pe o hartă din atlasul geografic datînd de la finele sec. al XVIII-lea întocmit de Johann Matheus Korabinszky (v. J.M.K.: *Atlas Regni Hungariae, portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Königsreichs Ungarn auf LX Tafeln*. Fără loc şi an (din timpul domniei lui Francisc al II-lea ca împărat romano-german, 1792—1804), harta nr. LIV; reprod. după V. Meruţiu).
Fig. 2. Stema comitatului Maramureş de pe o hartă a aceluiaşi atlas sus-menţionat (ibidem, harta nr. LVIII; reprod. după V. Meruţiu).
Fig. 3. Stema comitatului Arad de pe o hartă a atlasului mai sus-citat (ibidem, harta nr. LI; reprod. după V. Meruţiu).
Fig. 4. Stema comitatului Timiş de pe o hartă din acelaşi atlas al lui J. M. Korabinszky (ibidem, harta nr. XLVIII; reprod. după V. Meruţiu).
Fig. 5. Stema comitatului Caraş de pe o hartă din acelaşi atlas amintit supra (ibidem, harta nr. XLVII; reprod. după V. Meruţiu).
Fig. 6. Stema comitatului Torontal de pe o hartă din acelaşi atlas menţionat mai sus (ibidem, harta nr. XLVI; reprod. după V. Meruţiu).

1

C.SZATHMARIENSIS

2

C.MARMARUS

3

C.ARADIENSIS

4

Banats
mittlerer Theil
oder
C.TEMESIENSIS

5

BANATS
östlicher Theil
oder
C.KRASSÓ

6

BANATS
westlicher Theil
oder
C.TORONTAL

PLANŞA CXIX.

Fig. 1. Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 6 ianuarie 1782, al lui Nicolae Caragea Voievod (1782—1783), pe un act din septembrie 1782 (Arh. Stat. Buc., Fond Mitropolia Ţării Româneşti, XXXIV/22; reprod. după Maria Dogaru).

Fig. 2. Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 26 decembrie 1792, al lui Alexandru Moruzi Voievod (1792—1796 şi 1799—1801) pe un act din iulie 1800 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 3. Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 23 noiembrie 1797, al lui Constantin Hangerli Voievod (1797—1799) pe un act din mai 1798 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Cotroceni, XXXIII/16; reprod. după M. Dogaru).

Fig. 4. Sigiliul de argint, datat 8 octombrie 1801, al lui Mihai Suţu Voievod (1801—1802, a treia domnie) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, copie în galvanoplastie).

Fig. 5. Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 1809, al Divanului Ţării Româneşti pe un act din mai 1809 (colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 6. Desen în tuş negru după amprenta sigiliului, datat 1812, al lui Ioan Caragea Voievod (1812—1818), însemn imprimat în chinovar pe un act din ianuarie 1815 (Arh. Stat. Buc., colecţ. Diplomatice, 83; reprod. după V. A. Urechia).

1
2
3
4
5
6

PLANȘA CXX.

Fig. 1. Amprenta imprimată în negru de fum, a sigiliului Divanului Cnejiei Moldovei (datînd din perioada 1806—1812 şi dotat cu stemele celor 21 de ţinuturi de la acea epocă ale acestui principat), aplicat pe atestatul dat de Scarlat vodă Callimachi la 6 aprilie 1815 căminarului Zamfirache Ralli spre încredinţarea neamului, stării şi slujbelor acestuia (colecţ. de doc. Flondor; sigiliul original, de fier masiv, fost în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 247, azi la Muz. de Istorie a R.S.R.).

Fig. 2. Stema Moldovei înconjurată de cele 16 steme ale ţinuturilor sale, aflată la baza portretului lui Scarlat vodă Callimachi (1812—1819), tipărit pe frontispiciul ediţiei greceşti a *Codului civil* alcătuit în domnia acestui voievod şi apărut la Iaşi în 1817 (stampă realizată după pictura lui L. Kreuchely de către Blasius Höfel, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, C.S.I./Höfel, B.·4, 306×209, nr. inv. 19566).

Fig. 3. Sigiliul mare domnesc datat 1819, al lui Mihail Suţu Voievod (1819—1821), însemn prevăzut cu stema Moldovei înconjurată de stemele celor 16 ţinuturi ale sale (sigiliul original la Atena; reprod. după Marcu Beza).

Fig. 4. Stemele ţinuturilor Moldovei pe un sigiliu de cristal, datat 1837, al lui Mihai Sturdza Voievod (reprod. după Al. A. C. Sturdza).

1
2
3
4

PLANŞA CXXI.

Fig. 1. Stemele judeţelor Ţării Româneşti în 1818, reprezentate pe frontispiciul vol. III al lucrării *Istoria generală a Daciei*, operă a lui Dionisie Fotino publicată la Viena între 1818 şi 1819 (reprod. după V. A. Urechia).

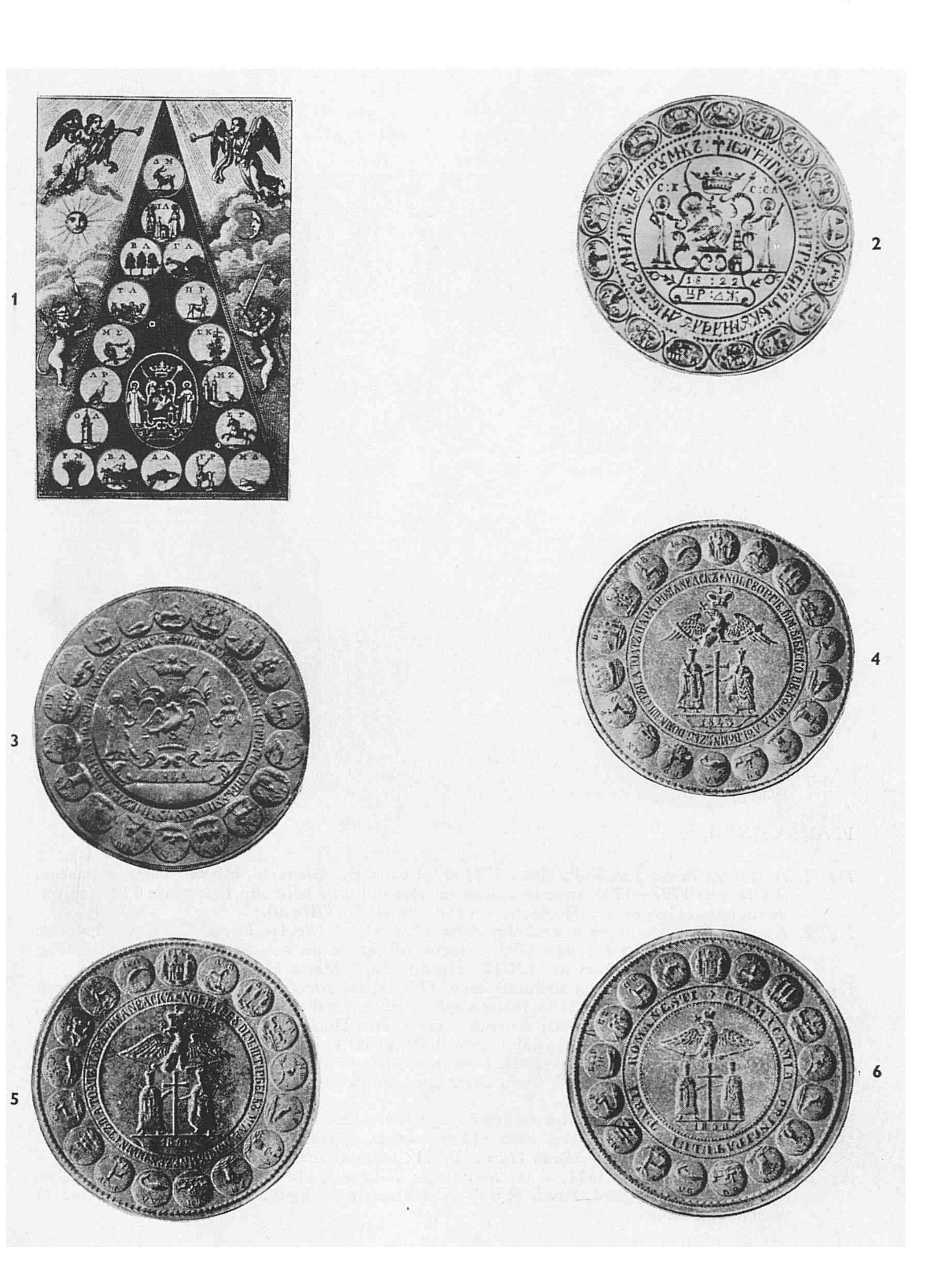
Fig. 2. Sigiliul mare de argint al lui Grigore Dim. Ghica Voievod (1822—1828), datat 1822 şi gravat cu stemele dispuse circular, în medalioane ovale culcate, ale celor 17 judeţe ale Ţării Româneşti de la acea epocă (Muz. de Ist. a R.S.R.; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 3. Sigiliul mare de argint al lui Alexandru Dim. Ghica Voievod (1834—1842) datat 1834 şi gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 18 judeţe ale Ţării Româneşti de la acea dată (fost în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 259, azi la Muz. de Ist. a R.S.R.; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 4. Sigiliul mare de alamă al lui Gheorghe Bibescu Voievod (1843—1848), datat 1843 şi gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 18 judeţe ale Ţării Româneşti de la acea dată (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr., nr. 3037; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 5. Sigiliul mare de oţel al lui Barbu Ştirbei Voievod (1849—1856), datat 1849 şi gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 17 judeţe ale Ţării Româneşti de la acea dată (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr., nr. 3042; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 6. Sigiliul mare de oţel al Căimăcămiei Principatului Ţării Româneşti, datat 1858 şi gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 17 judeţe de la acea dată ale acestui principat (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr. nr. 3052; reprod. după E. Vîrtosu).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CXXII.

Fig. 1. Amprenta în tuş a sigiliului datat 1792 al lui Costache Gherachi, biv vel spătar, caimacam al Craiovei 1792—1793, însemn aplicat pe verso-ul unei jalbe din noiembrie 1792 (colecţ. de docum. George D. Florescu; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 2. Amprentă în tuş negru a sigiliului datat 1794, al lui Nicolae Hangerli, biv vel hatman, caimacam al Craiovei 1794—1795, însemn aplicat pe un act din iulie 1794 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Tismana, LX/17; reprod. după Maria Dogaru).

Fig. 3. Amprenta în tuş negru a sigiliului datat 1795, al lui Alecu Calfoglu, biv vel clucer, caimacam al Craiovei 1795—1796, însemn aplicat pe un act din februarie 1795 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistriţa, LXI/70; reprod. după Maria Dogaru).

Fig. 4. Amprentă în tuş negru a sigiliului datat 1803, al lui Costache Caragea, biv vel postelnic, caimacam al Craiovei 1802—1803, însemn aplicat pe o jalbă odată cu hotărîrea căimăcămiei din 29 octombrie 1803 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Dintr-un lemn; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 5. Amprenta în negru de fum a sigiliului datat 1805 al lui Iorgache Arghiropol, biv vel postelnic, caimacam al Craiovei 1805—1806, însemn aplicat pe un act din noiembrie 1805 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Hurez, IV/31; reprod. după Maria Dogaru).

Fig. 6. Sigiliul de fier, datat 1811, al lui Manolache Lahovari, biv vel clucer, caimacam al Craiovei 1811—1812 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. inv. 54; fotocopie în colecţ. autorului).

PLANŞA CXXIII.

Fig. 1. Amprenta în tuş negru a sigiliului datat 1813, al lui Nicolae Scanavi, biv vel postelnic, caimacam al Craiovei 1813—1815, însemn aplicat pe o jalbă din 20 iulie 1813 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Dintr-un lemn, XXVII/16; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 2. Amprentă în tuş negru a sigiliului datat 1813, al lui Gheorghe Arghiropol, biv vel ban, caimacam al Craiovei 1812—1813, însemn aplicat pe jalbe din ianuarie şi martie 1813 (Arh. Stat. Buc., Fond Mitrop. Ţării Rom., CCVIII/4, şi Fond M-rea Dintr-un lemn, XXVII/13; reprod. după E. Vîrtosu).

Fig. 3. Amprentă în negru de fum a sigiliului datat 1822, al lui Constantin Cîmpineanu, biv vel logofăt, caimacam al Craiovei 1822—1824, însemn aplicat pe un act din nciembrie 1823 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Hurez, XIX/131; reprod. după Maria Dogaru).

Fig. 4. Sigiliul de argint, datat 1 aprilie 1824, al lui Dimitrie Ralet, biv vel hatman, caimacam al Craiovei 1824—1825 (în posesia Ileana Ionescu din Bucureşti; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 5. Amprentă în tuş negru a sigiliului, datat 1825, al lui Alexandru Dimitrie Ghica, biv vel hatman, caimacam al Craiovei 1825—1827 (viitorul domn al Ţării Româneşti dintre 1834—1842), însemn aplicat pe o rezoluţie a căimăcămiei din decembrie 1825 (colecţ. de docum. Gustav Finkelstein; fotocopie în colecţ. autorului).

Fig. 6. Amprentă în tuş negru a sigiliului, datat 1830, al lui Alexandru Scarlat Ghica, biv vel vornic, caimacam al Craiovei 1830—1831, însemn aplicat pe o foaie de zestre din iulie 1830 (colecţ. de docum. George D. Florescu; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

PLANŞA CXXIV.

Fig. 1. Sigiliul de bronz, datat 1824, al lui Neofit Geanoglu ca episcop de Rîmnic, însemn dotat cu stemele judeţelor Olteniei cuprinse în dieceza sa (colecţ. Frasin Munteanu-Rîmnic; fotocopie în colecţ. autorului).

Fig. 2. Amprentă în negru de fum a sigiliului (nedatat) al Seminarului Episcopiei Rîmnicului (cu sediul la Craiova), însemn aplicat pe un atestat din iunie 1852 (colecţ. de docum. Gustav Finkelstein; fotocopie în colecţ. autorului).

Fig. 3. Sigiliul de argint, datat 1840, al lui Neofit al II-lea Geanoglu, ca mitropolit al Ungrovlahiei, însemn dotat cu stema acestei mitropolii înconjurată de stemele celor 18 judeţe de la acea dată ale Ţării Româneşti (copie argintată în colecţ. autorului; tiparul sigilar la Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 77773, nr. secţ. 11287. Reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 4. Stema mitropoliei Moldovei şi Sucevei (însoţită şi de stemele celor cinci judeţe din cuprinsul ei), antet pe actele acestei înalte autorităţi bisericeşti din perioada de la începutul veacului nostru (reprod. după ziarul *Libertatea*, XVI, 1917, nr. 1, p. 1).

Fig. 5. Amprentă în tuş negru a sigiliului, datat 1848, al Ocîrmuirii Episcopiei Rîmnicului, însemn aplicat pe un act din martie 1850 (colecţ. de docum. C. Moisil; reprod. după acelaşi).

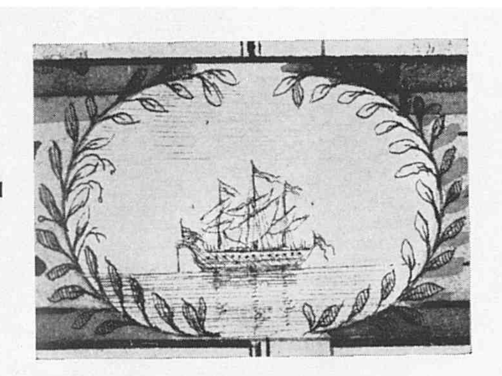
Fig. 6. Stema episcopiei Huşilor (alcătuită din emblemele celor trei judeţe cuprinse în respectiva dieceză), antet pe actele acestei episcopii în perioada 1886—1900 (reprod. după revista *Albina*, IV, 1900, nr. 11 din 10 dec., p. 301).

1
2
3
4
5
6
18 24
CU NOI DUMNEDEU
18 48
VASLUI
FALCIU
TUTOVA

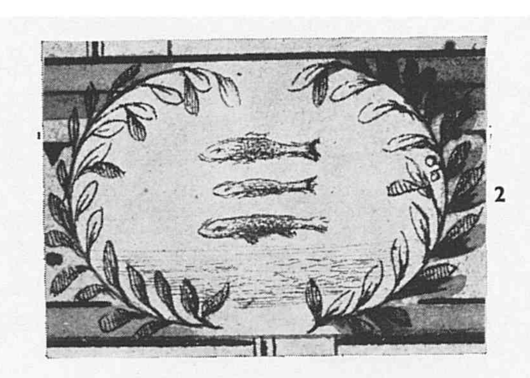
PLANŞA CXXV.

Fig. 1. Emblema ţinutului Covurlui aflată pe harta mss. a Moldovei alcătuită la 1833 de căminarul Petru Asachi conform proiectului de remaniere administrativ-teritorială a acestui principat, hartă desenată în peniţă de Gheorghe Asachi, fratele căminarului (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, harta B XXVIII/2, 138×95).
Fig. 2. Emblema ţinutului Tutova de pe aceeaşi hartă mss. din 1833 a Principatului Moldovei (v. ibidem).
Fig. 3. Emblema ţinutului Iaşi de pe harta Moldovei menţionată mai sus (v. ibidem).
Fig. 4. Emblema ţinutului Dorohoi de pe aceeaşi realizare cartografică sus-amintită (v. ibidem).
Fig. 5. Emblema ţinutului Roman de pe harta citată supra (v. ibidem).
Fig. 6. Emblema ţinutului Bacău de pe aceeaşi hartă din 1833 sus-menţionată (v. ibidem).

1

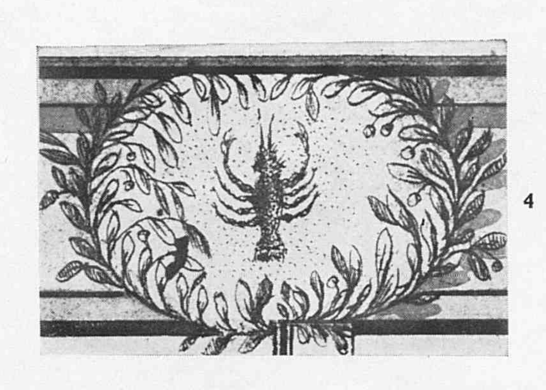
2

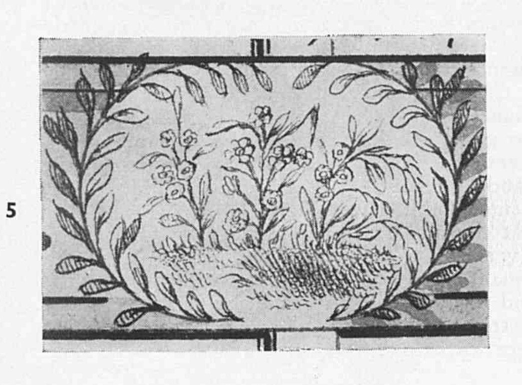
3

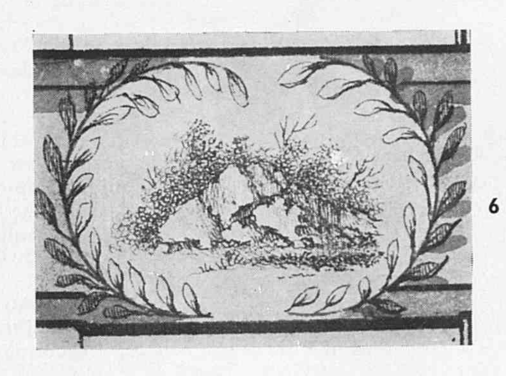
4

5

6

PLANŞA CXXVI.

Fig. 1. Stemele acolate ale judeţelor Ilfov şi Muscel suprapuse peste un scut, plasat în bandă, cu stema judeţului Argeş, toate trei broşînd peste diverse trofee şi peste o fascie de lictor timbrată de o coroană suverană (în chenarul ornamental, în colţul dextru superior, al diplomelor de înălţare în rang din domniile lui Alexandru Ghica şi Gheorghe Bibescu; v. dipl. din 30 august 1837, în colecţ. de docum. Radu Cretzianu şi cea din 6 decembrie 1844, în colecţ. de docum. I. Cîrlova).

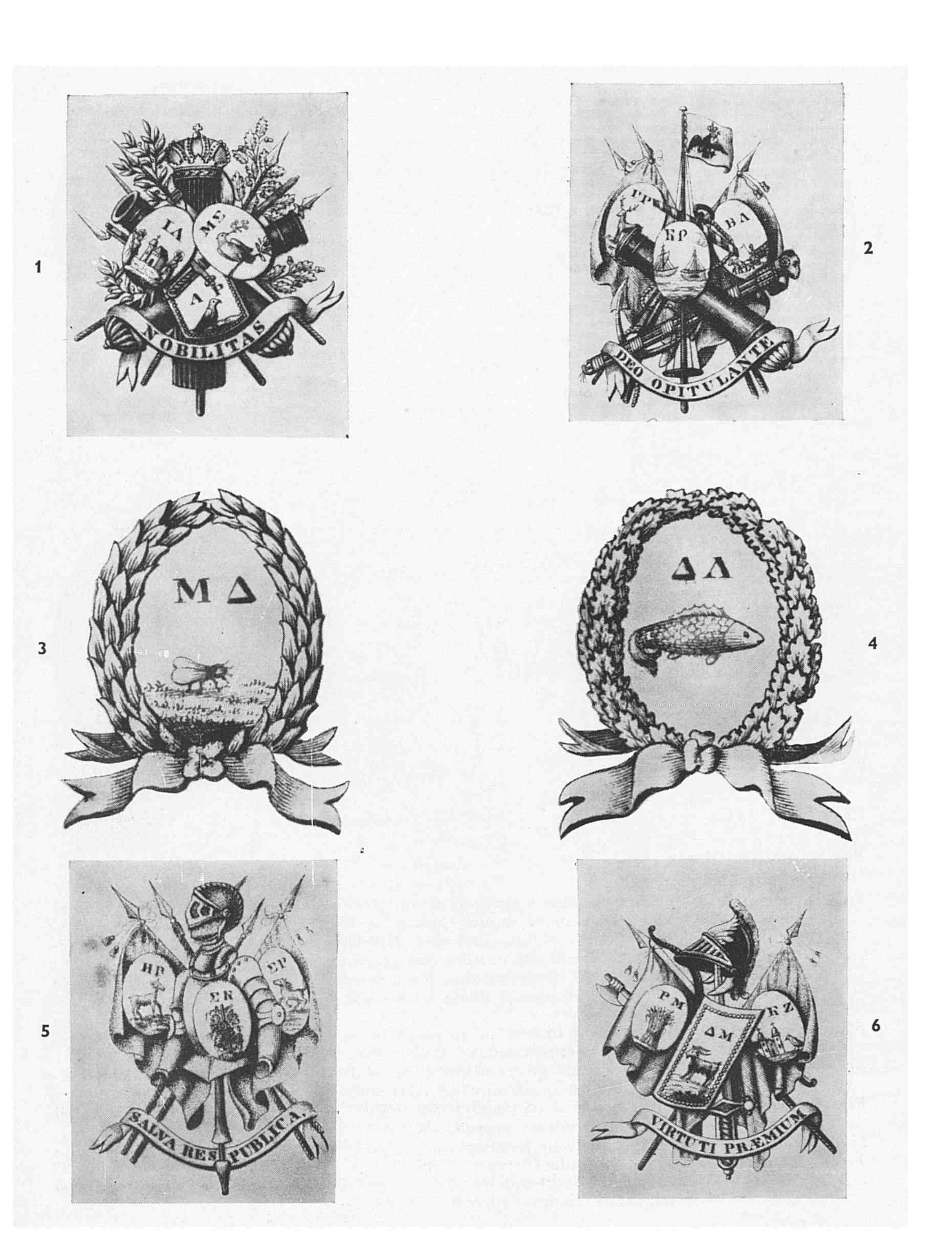
Fig. 2. Stemele judeţelor Gorj şi Vîlcea flancînd stema judeţului Brăila, toate trei fiind inconjurate de trofee de uscat şi navale (v. acelaşi chenar ornamental, în colţul dextru inferior; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 3. Stema judeţului Mehedinţi înconjurată de o ghirlandă de frunze de laur şi reprezentată în baza (la dextra) a aceluiaşi chenar ornamental menţionat (v. ibidem; reprod. ibidem).

Fig. 4. Stema judeţului Dolj înconjurată de o ghirlandă de frunze de stejar şi reprezentată în baza (la senestra) a aceluiaşi chenar ornamental amintit (v. ibidem).

Fig. 5. Stemele judeţelor Prahova şi Rîmnicu-Sărat flancînd stema judeţului Săcuieni plasată pe pieptul unei armuri înconjurată de trofee (v. acelaşi chenar ornamental, în colţul senestru inferior).

Fig. 6. Stemele judeţelor Romanaţi şi Buzău flancînd un scut, plasat în bară, cu stema judeţului Dîmboviţa, toate trei fiind înconjurate de trofee (v. chenarul ornamental al aceloraşi diplome domneşti citate, în colţul senestru superior).

1
ΙΑ
ΜΣ
ΑΡ
NOBILITAS
2
ΓΡ
ΒΑ
ΒΡ
DEO OPITULANTE
3
Μ Δ
4
Δ Λ
5
ΗΡ
ΣΡ
ΣΚ
SALVA RES PUBLICA
6
ΡΜ
ΔΜ
ΚΖ
VIRTUTI PRÆMIUM

PLANŞA CXXVII.

Fig. 1. Stema judeţului Rîmnicu-Sărat tipărită pe frontispiciul numărului 17 din 1 iunie 1844 al periodicului bilunar *Învăţătorul satului*, apărut la Bucureşti între 1 octombrie 1843 şi 1 ianuarie 1849 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice, III, 780; fiecare număr din numita publicaţie cuprindea în frontispiciu cîte una din cele 18 (ulterior 17) steme judeţene ale principatului muntean, înfăţişate în succesiunea lor alfabetică (cf. însă alfabetului cirilic). V. reproducerea în ansamblu a acestor steme districtuale la D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 2. Stema judeţului Mehedinţi tipărită pe frontispiciul nr-lui 11 din 1 martie 1844 al aceluiaşi periodic bilunar sus-menţionat (v. ibidem; reprod. după B. P. Hasdeu).

Fig. 3. Stema judeţului Ilfov tipărită pe frontispiciul nr-lui 10 din 15 februarie 1844 al periodicului amintit (v. ibidem; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 4. Stema judeţului Brăila tipărită pe frontispiciul nr-lui 2 din 15 octombrie 1843 al aceluiaşi periodic citat supra (v. ibidem; reprod. ibidem).

Fig. 5. Stema judeţului Olt tipărită pe frontispiciul nr.-lui 13 din 1 aprilie 1844 al periodicului menţionat anterior (v. ibidem; reprod. ibidem).

Fig. 6. Stema judeţului Săcuieni (Saac) tipărită pe frontispiciul nr.-lui 16 din 15 mai 1844 al aceluiaşi periodic bilunar (v. ibidem; reprod. ibidem).

1

Ж:СЛАМ · РѪМNІКѸ

2

ЖѸДЕЦѸЛ · МЕХЕДІNЦІІ.

3

ЖѸДЕЦѸЛ · ІЛФОВѸ

4

ЖѸДЕЦѸЛ · БРЪІЛА

5

ЖѸДЕЦѸЛ · ОЛТѸ

6

ЖѸДЕЦѸЛ · СААКА

PLANŞA CXXVIII.

Fig. 1. Stema judeţului Muscel gravată într-un medalion circular aflat pe un brîu ce înconjoară globul situat în vîrful obeliscului de bronz oferit în 1845 de către argintarul francez Saget domnitorului Gheorghe Bibescu (fost în Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., azi în Muz. Ist. a R.S.R.; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

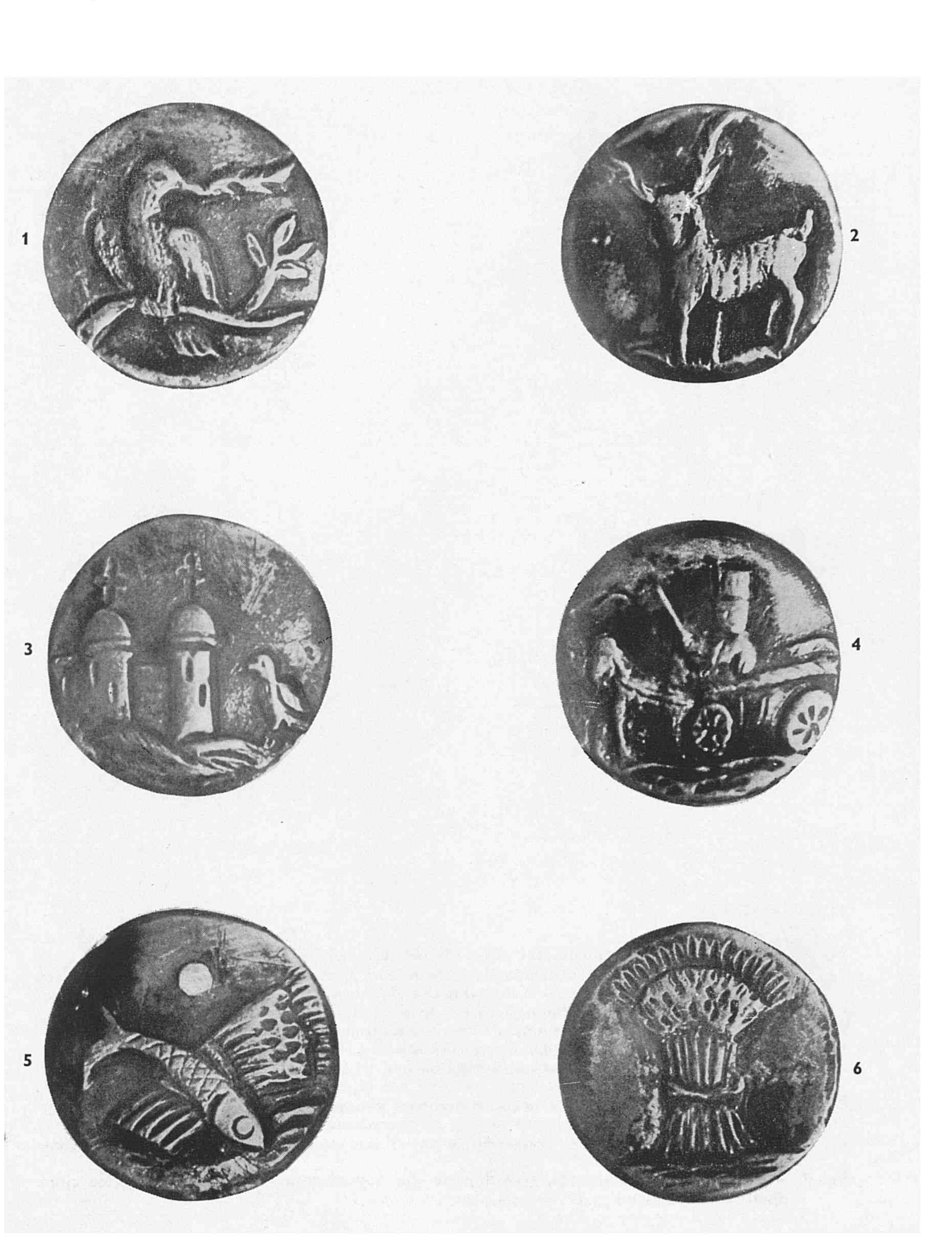
Fig. 2. Stema judeţului Gorj în medalion circular plasat pe globul aceluiaşi obelisc (v. ibidem).

Fig. 3. Stema judeţului Buzău în medalion circular aflat pe acelaşi obiect ca şi precedentele (v. ibidem).

Fig. 4. Stema judeţului Vîlcea în medalion circular, găsindu-se de asemenea pe obeliscul lui Saget (v. ibidem).

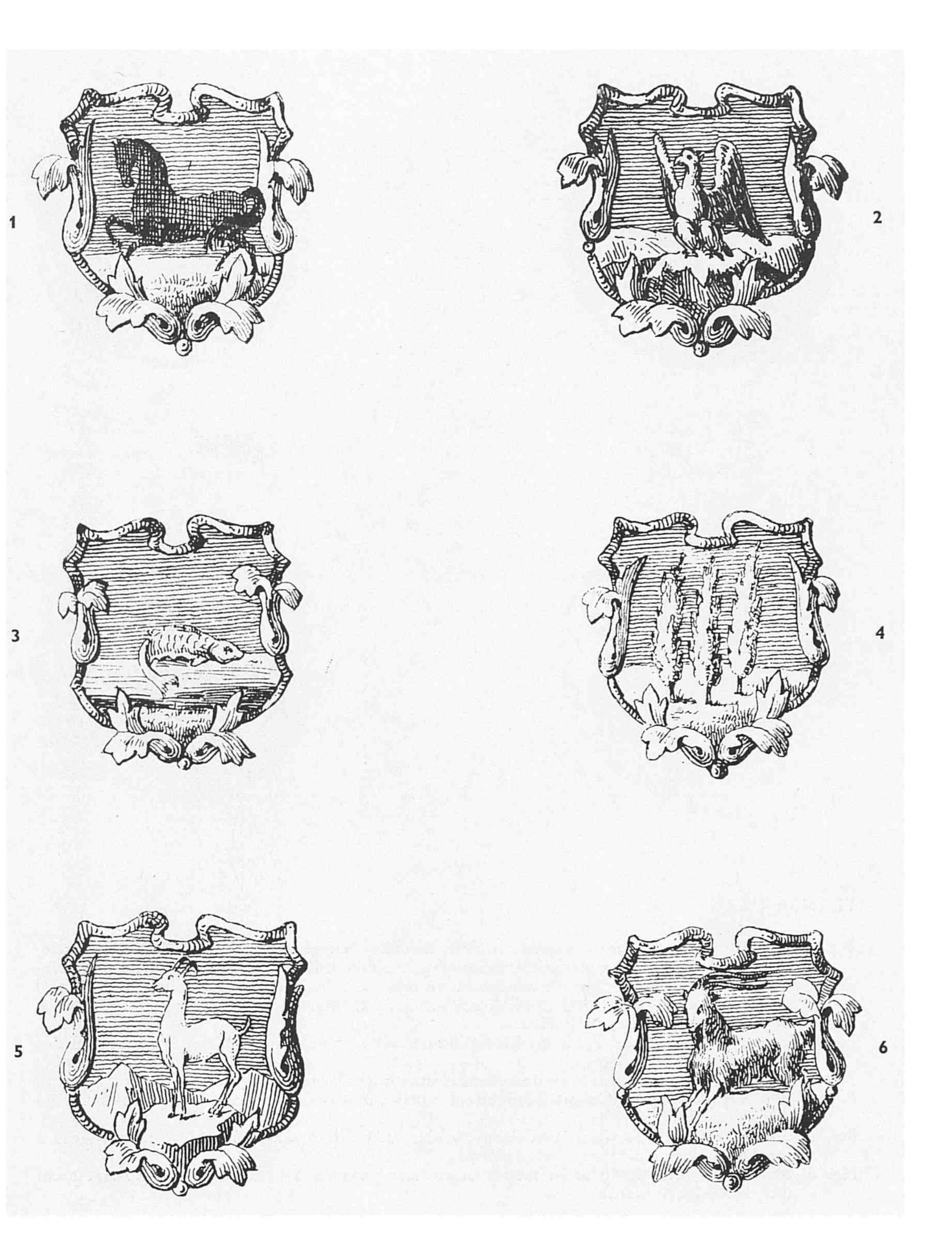
Fig. 5. Stema judeţului Ialomiţa în medalion circular plasat identic ca şi medalioanele anterioare (v. ibidem).

Fig. 6. Stema judeţului Romanaţi în medalion circular făcînd parte din aceeaşi serie de însemne districtuale aflate pe obeliscul amintit (v. ibidem).

1
2
3
4
5
6

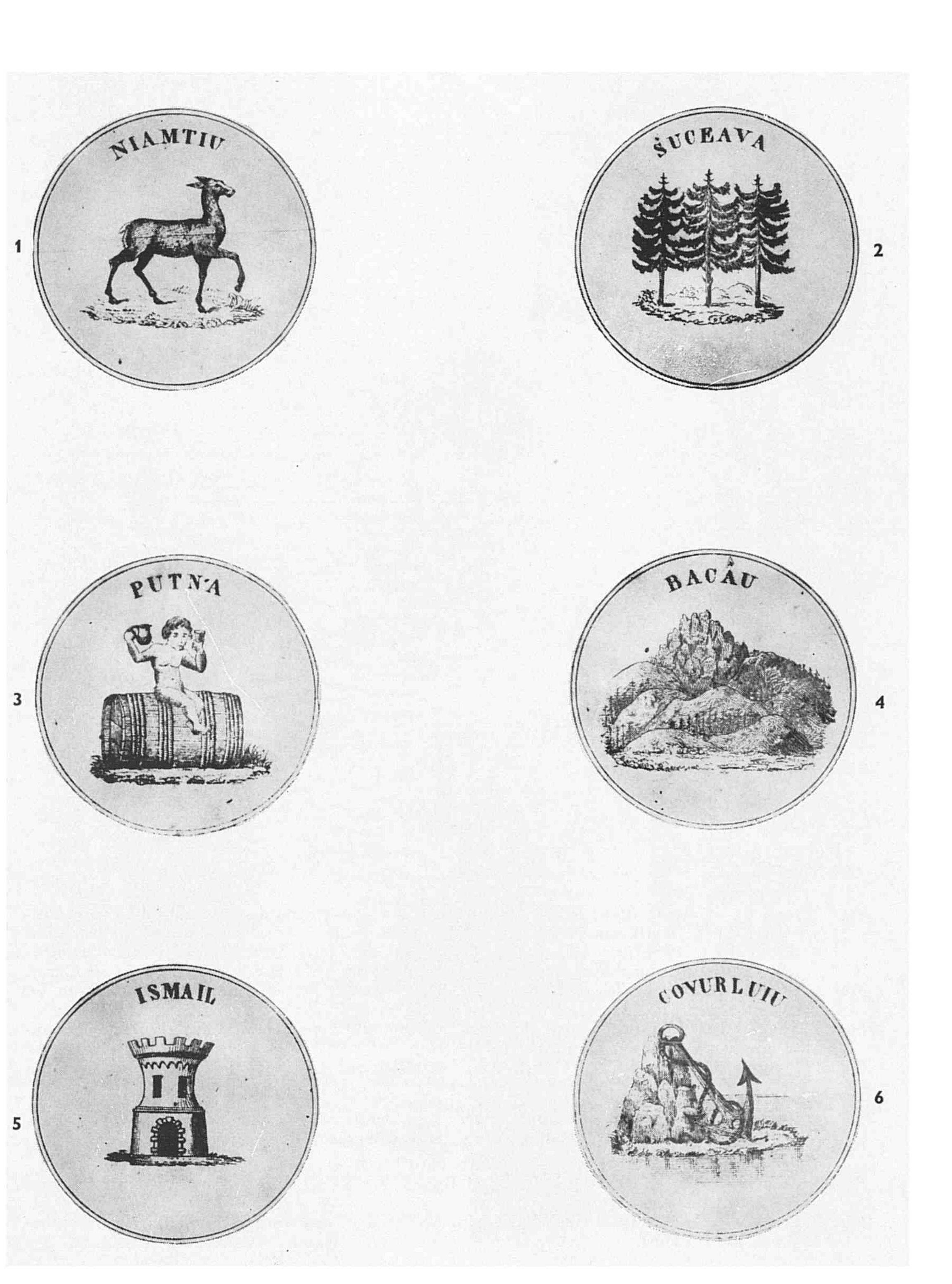
PLANŞA CXXIX.

Fig. 1. Stema judeţului Rîmnicu-Sărat aflată alături de celelalte 18 steme de judeţe ale Ţării Româneşti, în chenarul ornamental ce înconjoară portretul lui Gheorghe Vodă Bibescu desenat în 1843 de către A. Kaufmann din Bucureşti, litografiat de Morin şi imprimat de Lemercier la Paris, precum şi editat de Frederic Valbaum în acelaşi an în Bucureşti (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., III/Kaufmann, A.-1 şi 1 A, 643×478, nr. inv. 549 şi 550; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
Fig. 2. Stema judeţului Argeş gravată pe acelaşi chenar ornamental ce înconjoară portretul domnitorului Gheorghe Bibescu menţionat mai sus (v. ibidem).
Fig. 3. Stema judeţului Dolj aflată pe acelaşi chenar ornamental amintit (v. ibidem).
Fig. 4. Stema judeţului Vlaşca, plasată identic ca precedenta (v. ibidem).
Fig. 5. Stema judeţului Prahova, găsindu-se în acelaşi loc ca şi stemele districtuale anterioare (v. ibidem).
Fig. 6. Stema judeţului Dîmboviţa, făcînd parte din aceeaşi serie de însemne heraldice citate mai sus (v. ibidem).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CXXX.

Fig. 1. Stema ţinutului Neamţ cuprinsă într-un medalion circular înconjurînd, alături de celelalte 14 medalioane cu steme ale ţinuturilor Moldovei dintre 1856—1859, armeriile Principatelor Unite pe compoziţia executată de maiorul Alex. Asachi în atelierul litografic al lui Antohi Partenie din Iaşi (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R.I (Asachi, Al.)-Partenie, A.-43, 311×350, nr. inv. 23815).
Fig. 2. Stema ţinutului Suceava în medalion circular aflat pe aceeaşi litografie din 1859 a maiorului Asachi (v. ibidem).
Fig. 3. Stema ţinutului Putna în medalion circular situat identic ca şi stemele precedente (v. ibidem).
Fig. 4. Stema ţinutului Bacău în medalion circular plasat în aceeaşi compoziţie litografică sus-menţionată (v. ibidem).
Fig. 5. Stema ţinutului Ismail în medalion circular aflat într-o amplasare identică ca şi cea a medalioanelor anterioare (v. ibidem).
Fig. 6. Stema ţinutului Covurlui în medalion circular pe aceeaşi litografie a maiorului Asachi din 1859 (v. ibidem).

NIAMTIU
ŞUCEAVA
PUTNA
BACĂU
ISMAIL
COVURLUIU
1
2
3
4
5
6

PLANŞA CXXXI.

Fig. 1. Stemele judeţelor Ilfov, Muscel şi Ialomiţa aflate în chenarul ornamental al Procesului-verbal din 21 mai/2 iunie 1864 al Comisiei de constatare a voturilor asupra plebiscitului din 2/14 mai 1864, prin care populaţia ţării şi-a exprimat acordul faţă de politica de reforme a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (Muz. de Ist. a R.S.R., vitrină sala 37 Cuza).
Fig. 2. Stemele judeţelor Vlaşca, Dolj şi Tecuci din acelaşi chenar ornamental citat supra (v. ibidem).
Fig. 3. Stemele judeţelor Iaşi, Ismail şi Vîlcea din chenarul ornamental al aceluiaşi act de constatare a voturilor sus-menţionat (v. ibidem).
Fig. 4. Stemele judeţelor Fălciu, Cahul, Rm. Sărat, Mehedinţi, Tutova, Vaslui şi Prahova din acelaşi chenar sus-amintit (v. ibidem).
Fig. 5. Stemele judeţelor Roman, Neamţ şi Brăila aflate în chenarul aceluiaşi act menţionat anterior (v. ibidem).
Fig. 6. Stemele judeţelor Botoşani, Dorohoi, Argeş, Olt, Teleorman, Gorj şi Suceava din chenarul Procesului-verbal citat mai sus (v. ibidem).
Fig. 7. Stemele judeţelor Romanaţi, Bacău şi Buzău din acelaşi chenar al actului amintit supra (v. ibidem).
Fig. 8. Stemele judeţelor Covurlui, Dîmboviţa şi Putna plasate în interiorul chenarului menţionat (v. ibidem).

1

3

2

4

6

5

7

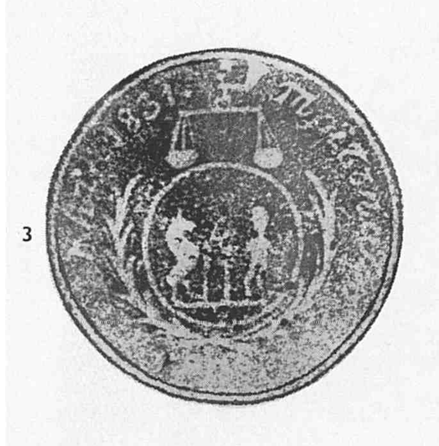
8

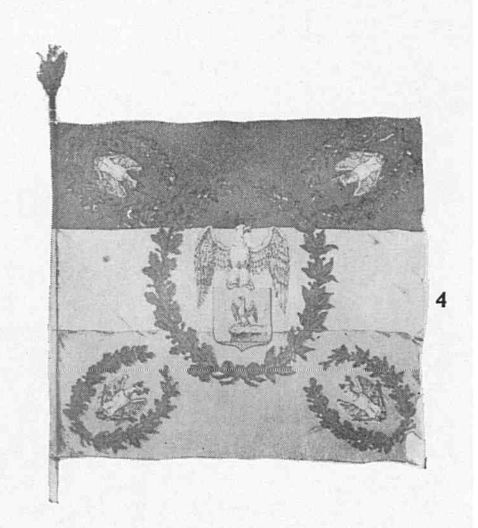
PLANŞA CXXXII.

Fig. 1. Amprentă sigilară în tuş negru, datată 1828, a ispràvniciei ţinutului Iaşi cu emblema respectivului district (reprod. după N. A. Bogdan).
Fig. 2. Amprentă în tuş negru a sigiliului, nedatat, al subcîrmuirii plasei Cobia din judeţul Dîmboviţa cu stema acestui district, însemn aplicat pe o chitanţă din decembrie 1860 (în posesia Petre V. Chiru).
Fig. 3. Amprentă în negru de fum a sigiliului, datat 1831, al tribunalului judeţului Vîlcea (cu stema veche a acestui judeţ) aplicat pe un act judiciar din 1854 (colecţ. de docum. George D. Florescu).
Fig. 4. Stema judeţului Argeş de pe steagul din 1852 al dorobanţilor acestui district (colecţia de drapele a Muzeului Militar Central din Bucureşti; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
Fig. 5. Amprentă în negru de fum a sigiliului nedatat, al ocîrmuirii judeţului Brăila, aplicat pe o adeverinţă din septembrie 1832 (colecţ. de docum. George D. Florescu).
Fig. 6. Amprentă în cerneală albastră a sigiliului, datat 1865, al Consiliului general al judeţului Fălciu (arhiva Consiliului popular judeţean Vaslui; fotocopie în colecţ. autorului. Reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

1

2

3

4

5

6

PLANŞA CXXXIII.

Fig. 1. Stema judeţului Argeş din atlasul geografic şi statistic al României (alcătuit între 1863 şi 1866 şi apărut la Bucureşti în 1866) al maiorului D. Pappasoglu, stemă gravată de H. Bahr pe frontispiciul hărţii acestui district (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, H.V. 415, harta nr. 3; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 2. Stema judeţului Brăila realizată de acelaşi gravor şi aflată în acelaşi atlas din 1866 al maiorului Pappasoglu (v. ibidem, harta nr. 30; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 3. Stema judeţului Cahul (gravată de acelaşi H. Bahr) în atlasul geografic menţionat mai sus (v. ibidem, harta nr. 19).

Fig. 4. Stema judeţului Mehedinţi, operă a aceluiaşi gravor şi reprezentată în aceeaşi lucrare cartografică mai suscitată (v. ibidem, harta nr. 23; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

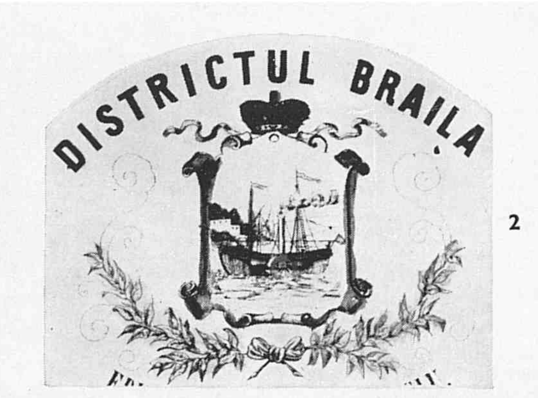
Fig. 5. Stema judeţului Neamţ gravată de acelaşi H. Bahr în atlasul Pappasoglu menţionat supra (v. ibidem, harta nr. 12).

Fig. 6. Stema judeţului Vlaşca figurată de acelaşi gravor şi aflată în atlasul geografic din 1866 anterior amintit (v. ibidem, harta nr. 27).

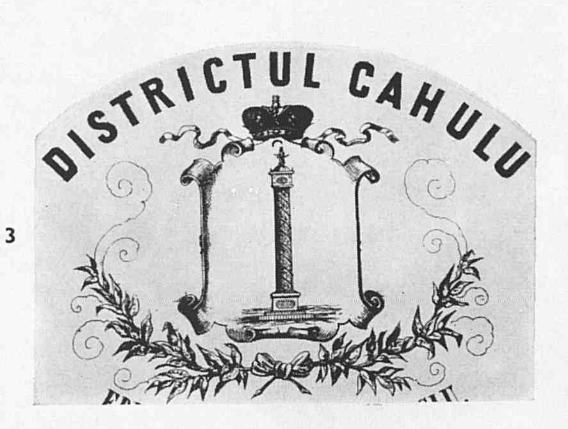
1

DISTRICTUL ARGEŞU

2

DISTRICTUL BRAILA

3

DISTRICTUL CAHULU

4

DISTRICTUL MEHEDINTI

5

DISTRICTU NÉMȚU

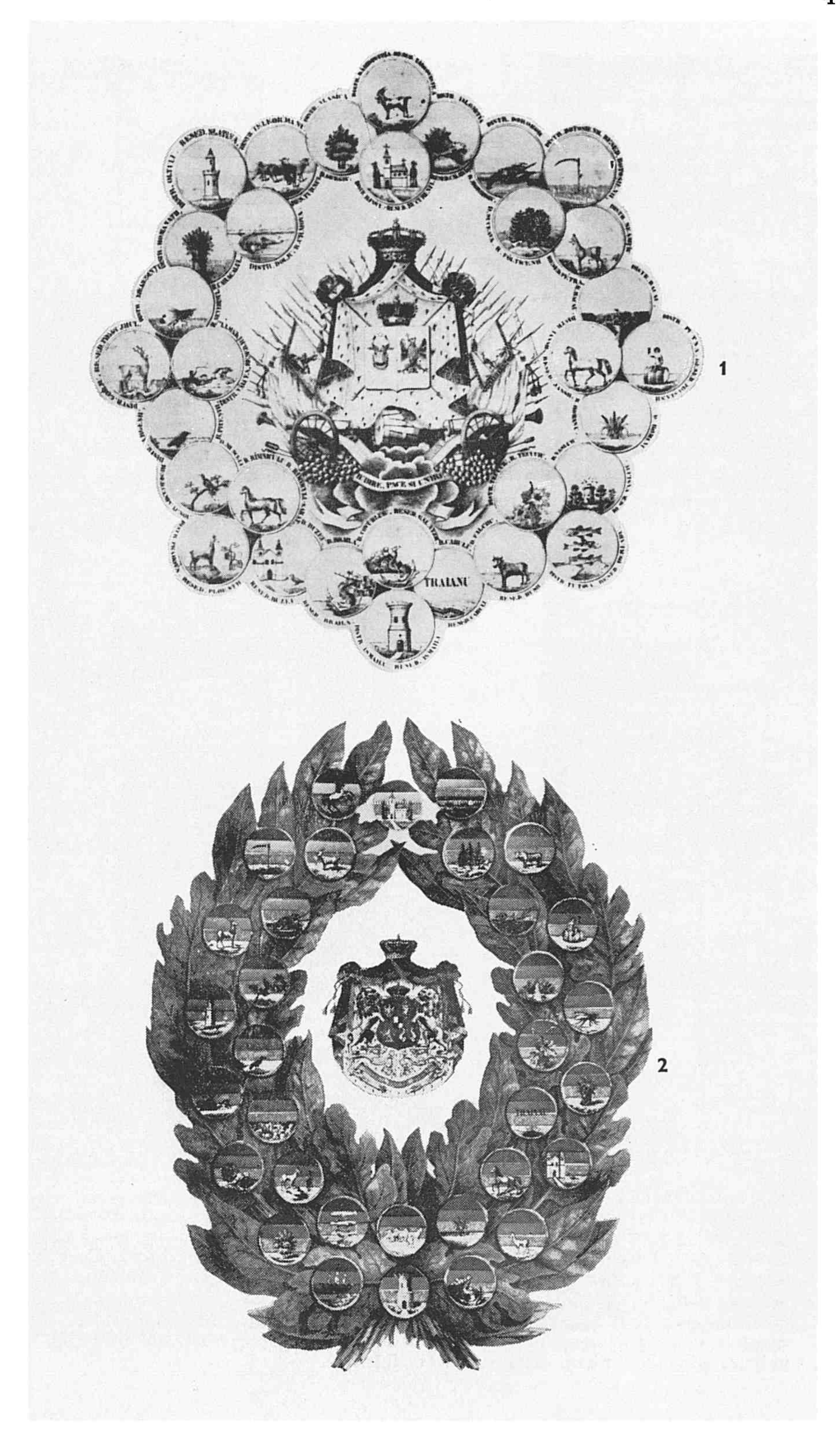
6

DISTRICTUL VLAȘCA

PLANŞA CXXXIV.

Fig. 1. Stemele celor 32 de districte ale Principatelor Unite plasate în medalioane circulare dispuse în formă hexagonală în bordură şi avînd în centru stema ţării înconjurată de trofee, litografie executată la Iaşi în 1860 de către Antohi Partenie (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R.,I/Partenie,A., 36·2, 478 × 310, nr. inv. 552; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 2. Stemele celor 33 de judeţe ale României figurate în medalioane broşînd peste o cunună de frunze de laur ce înconjoară stema ţării de tip 1872 pe o cromolitografie din 1874 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, cromolitografie, 630 × 460, nr. inv. 42917, executată în atelierul tipo·litografic H. Goldner din Iaşi; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

TRAIANU
1
2

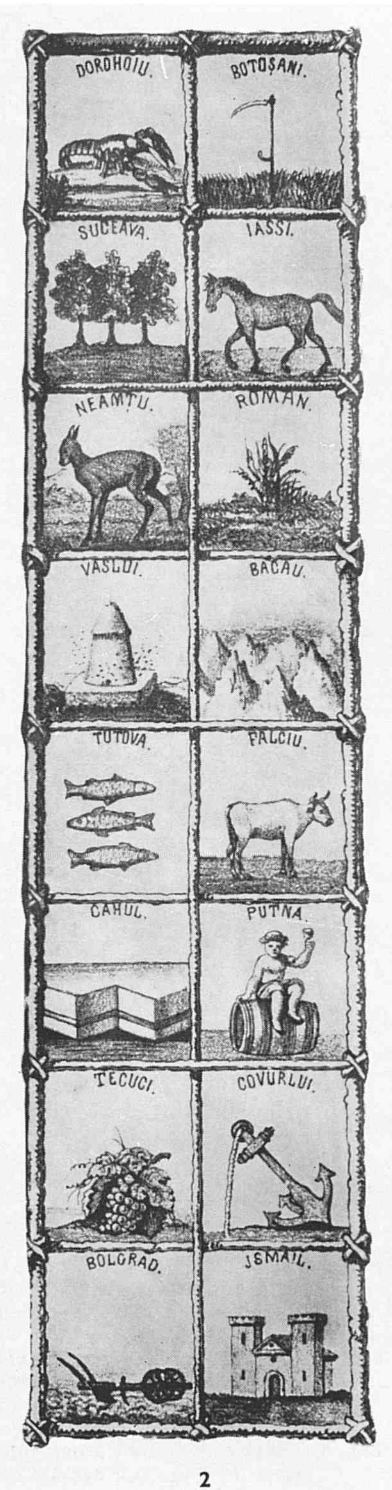
PLANŞA CXXXV.

Fig. 1. Stemele celor 16 judeţe muntene ale României (cel de al 17-lea, jud. Romanaţi, fiind, din motive de simetrie, reprezentat separat) figurate în ansamblu pe o gravură alegorică alcătuită de G. Venrich şi editată de lt. col. D. Pappasoglu în 1878, dedicată Corpurilor legiuitoare ale ţării care declaraseră la 9 mai 1877 independenţa de stat a României (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. 19 III/Venrich, G.-6, litogr. 894 × 457, nr. inv. 725; v. şi Muz. Ist. Mun. Buc., S.M., stampe, nr. inv. 11405, nr. secţ. 373/57).

Fig. 2. Stemele celor 16 judeţe moldovene ale României, reprezentate în ansamblu pe aceeaşi gravură din 1878 menţionată supra (v. ibidem).

GORIU.
MEHEDINŢI.
DOLJU.
VILCEA.
RIMNIC.
ARGESU.
OLTU.
MUSCEL.
TELEORMAN.
DIMBOVITA.
VLAŞCA.
PRAHOVA.
BUZEU.
JLFOY.
JALOMIŢA.
BRAILA.

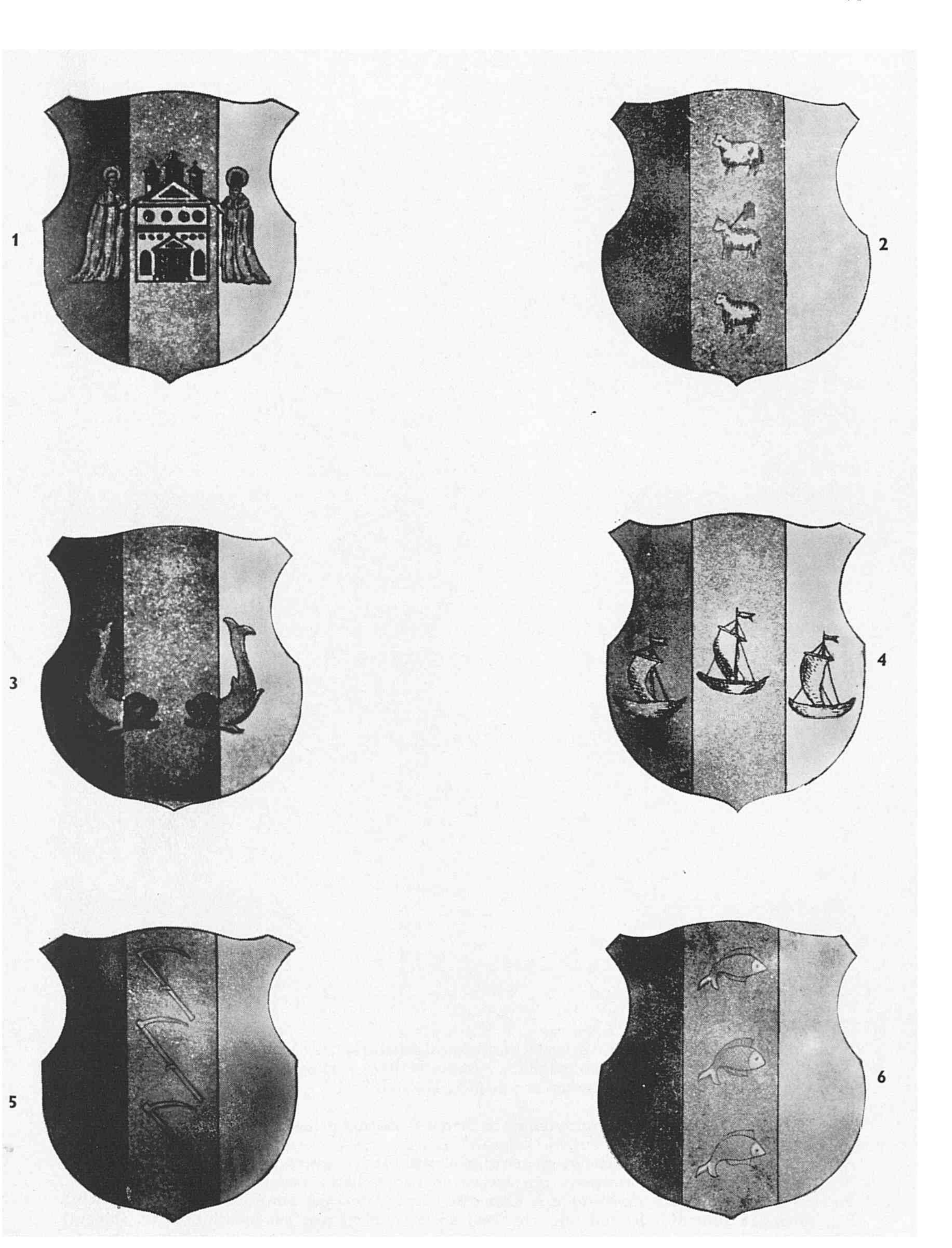
1

DOROHOIU.
BOTOŞANI.
SUCEAVA.
IASSI.
NEAMŢU.
ROMAN.
VASLUI.
BACAU.
TUTOVA.
FALCIU.
CAHUL.
PUTNA.
TECUCI.
COVURLUI.
BOLGRAD.
JSMAIL.

2

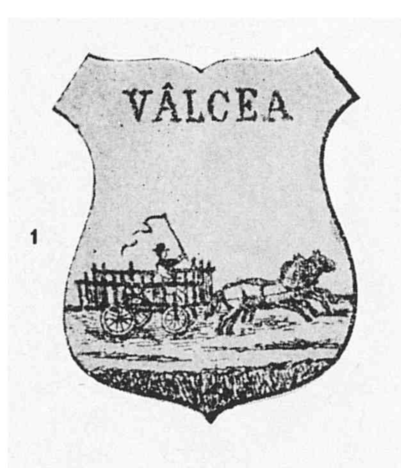
PLANŞA CXXXVI.

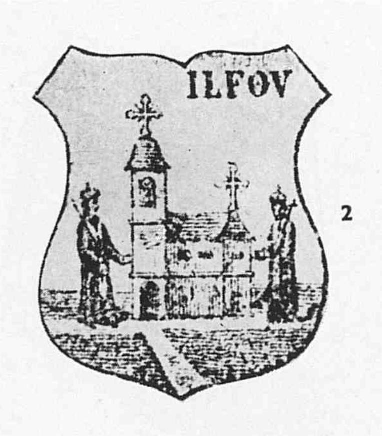
Fig. 1. Stema judeţului Ilfov (în cîmp tripartit în pal în culorile tricolorului românesc), conform proiectului privind heraldica districtuală, elaborat în 1890 către Ştefan D. Grecianu (v. St. D. Gr.: *Eraldica română* . . ., Buc. 1900, anexa de la p. 148, tab. B, fig. 17).
Fig. 2. Stema judeţului Teleorman (cu o partiţiune identică a scutului) conform aceluiaşi proiect heraldic sus-menţionat (v. ibidem, anexa la p. 149, tab. C, fig. 31).
Fig. 3. Stema judeţului Tulcea (idem) conform proiectului heraldic din 1890 citat supra (v. ibidem, fig. 32).
Fig. 4. Stema judeţului Constanţa (idem) conform aceluiaşi proiect heraldic sus-amintit al lui Ştefan D. Grecianu (v. ibidem, anexa la p. 147, tab. A, fig. 8).
Fig. 5. Stema judeţului Botoşani (idem) conform proiectului heraldic districtual menţionat mai sus (v. ibidem, fig. 4).
Fig. 6. Stema judeţului Tutova (idem) conform aceluiaşi proiect citat supra (v. ibidem, anexa la p. 149, tab. C, fig. 33).

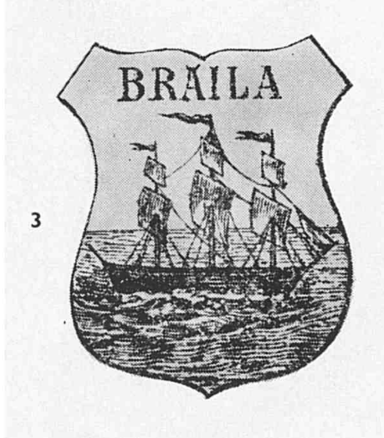

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CXXXVII.

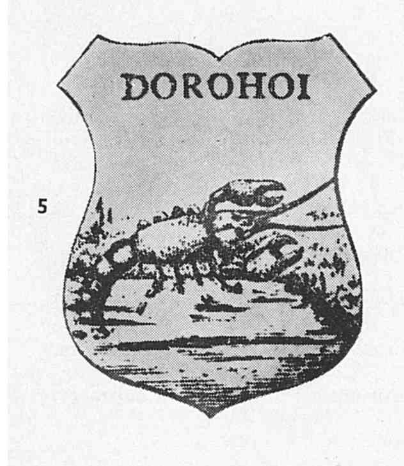
Fig. 1. Stema judeţului Vilcea figurată in chenarul hărţii (aprobată pentru şcolile publice) *România cu ţările vecine* alcătuită de A. Gorjan la 1893 şi executată in lito-tipografia A. Baer şi in Editura Librăriei E. Graeve et Co., Buc., 1893 (535 × 765; in colecţ. prof. G. Dimitriu-Serea).
Fig. 2. Stema judeţului Ilfov reprezentată in chenarul hărţii sus-menţionate a României şi a ţărilor limitrofe (v. ibidem).
Fig. 3. Stema judeţului Brăila din chenarul aceleiaşi hărţi a României din 1893 (v. ibidem).
Fig. 4. Stema judeţului Constanţa din acelaşi chenar al hărţii mai sus citate (v. ibidem).
Fig. 5. Stema judeţului Dorohoi din chenarul hărţii României amintită supra (v. ibidem).
Fig. 6. Stema judeţului Roman din chenarul aceleiaşi hărţi mai sus-menţionate (v. ibidem).

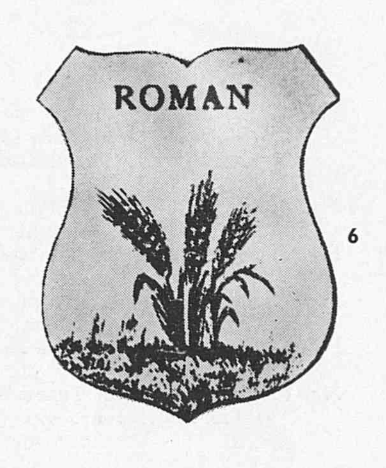
1

2

3

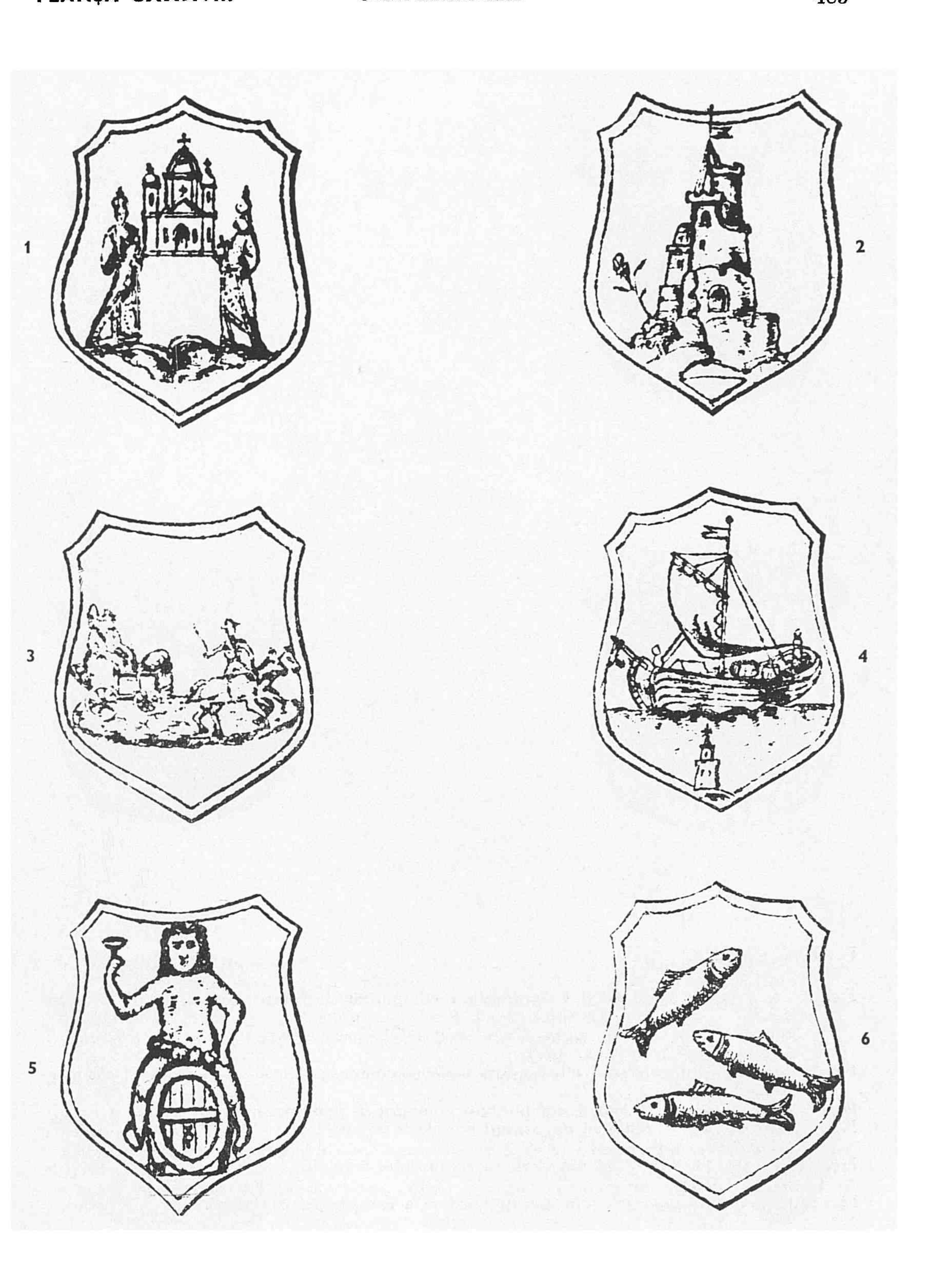
4

5

6

PLANŞA CXXXVIII.

Fig. 1. Stema judeţului Ilfov de pe frontispiciul hărţii acestui district conţinută în atlasul Ministerului de Interne din 1903 (v. *** *Hartele Judeţelor cu Plăşile, Comunele, Satele şi Cătunele Viitoare* (sic). Editate de Min. de Interne, Buc., 1903, 32 de hărţi, 463 × 600; v. harta nr. 15).
Fig. 2. Stema judeţului Olt de pe harta acestui district din atlasul din 1903 al Ministerului de Interne (v. ibidem, harta nr. 19).
Fig. 3. Stema judeţului Vîlcea de pe harta acestui district din atlasul sus-menţionat (v. ibidem, harta nr. 31).
Fig. 4. Stema judeţului Constanţa de pe harta respectivului district din acelaşi atlas din 1903 citat supra (v. ibidem, harta nr. 6).
Fig. 5. Stema judeţului Putna de pe harta districtului respectiv din atlasul citat mai sus (v. ibidem, harta nr. 21).
Fig. 6. Stema judeţului Tutova de pe harta numitului district din acelaşi atlas amintit supra (v. ibidem, harta nr. 29).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CXXXIX.

Fig. 1. Stema judeţului Mehedinţi din bordura compoziţiei heraldico-vexilologice *Cultul drapelului* tipărită în 1913 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Istorie militară, D XX19, reprod. zincografică în culori: *Cultul drapelului. Contribuţii la educaţia patriotică*, Buc., 1913, 84 × 105, nr. inv. 829).
Fig. 2. Stema judeţului Muscel din bordura aceleiaşi compoziţii heraldico-vexilologice sus-menţionate (v. ibidem).
Fig. 3. Stema judeţului Ialomiţa din bordura compoziţiei citate supra (v. ibidem).
Fig. 4. Stema judeţului Botoşani din aceeaşi bordură a compoziţiei zincografice mai sus-amintite (v. ibidem).
Fig. 5. Stema judeţului Vaslui din bordura compoziţiei heraldico-vexilologice anterior menţionată (v. ibidem).
Fig. 6. Stema judeţului Bacău din aceeaşi bordură a compoziţiei citate mai sus (v. ibidem).

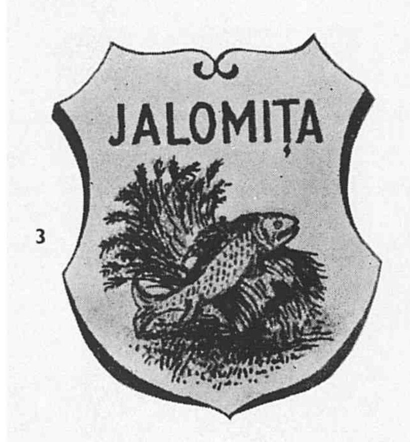
1

2

3

4

5

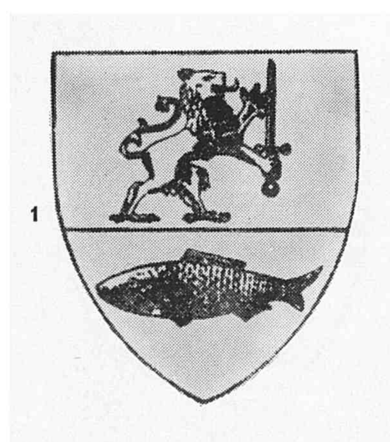

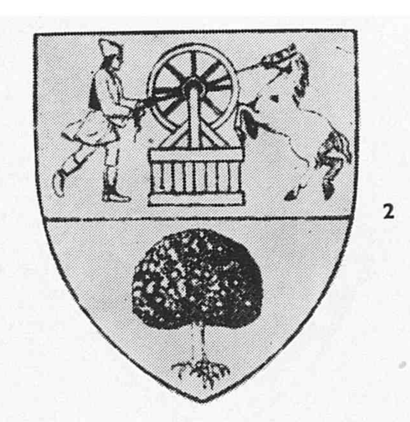
6

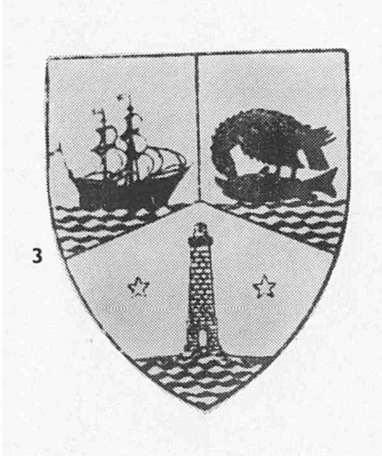

PLANŞA CXL.

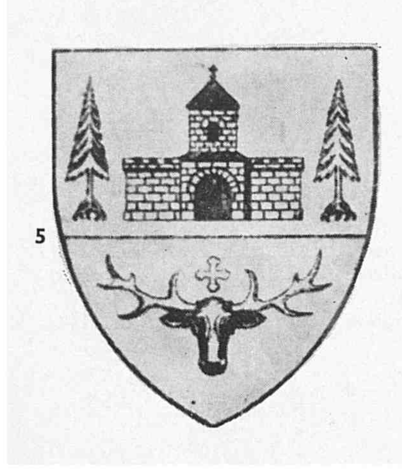
Fig. 1. Stema judeţului Dolj alcătuită de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1922—1928 (v. *** *Stemele Regatului României, judeţelor şi municipiilor, în culori, după originalele Comisiunei Consultative Heraldice* . . ., Braşov, 1935, p. 2, nr. 23).
Fig. 2. Stema judeţului Vîlcea constituită de C.C.H. în aceeaşi perioadă (v. ibidem, p. 3, nr. 70).
Fig. 3. Stema judeţului Constanţa (v. ibidem, p. 2, nr. 20).
Fig. 4. Stema judeţului Tulcea (v. ibidem, p. 3, nr. 66).
Fig. 5. Stema judeţului Cîmpulung-Moldovenesc (v. ibidem, p. 2, nr. 15).
Fig. 6. Stema judeţului Suceava (v. ibidem, p. 3, nr. 58).

1

2

3

4

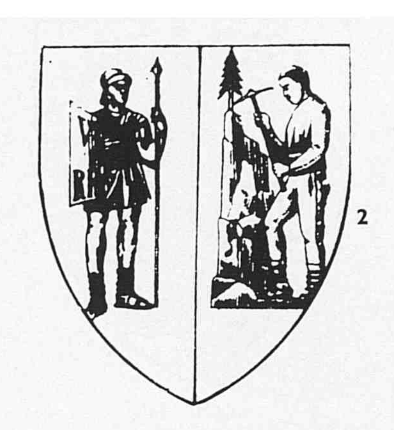

5

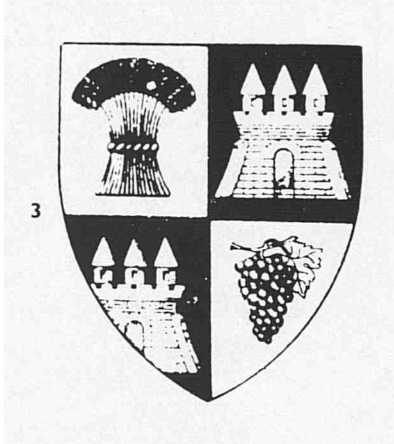

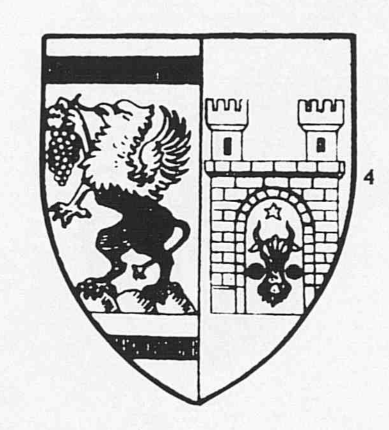
PLANŞA CXLI.

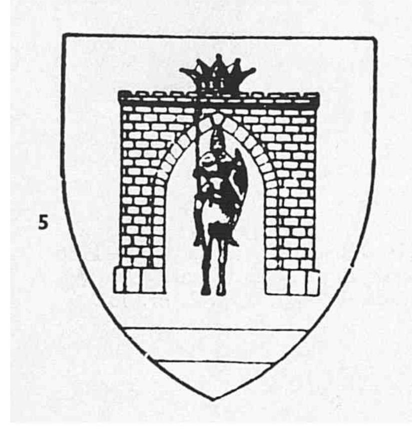
Fig. 1. Stema judeţului Timiş-Torontal creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1922—1928 (v. *** *Stemele regatului României, ale judeţelor şi municipiilor* . . ., p. 3, nr. 64).
Fig. 2. Stema judeţului Caraş creată de C.C.H. în aceeaşi perioadă (v. ibidem, p. 2, nr. 14).
Fig. 3. Stema judeţului Arad (v. ibidem, p. 2, nr. 23).
Fig. 4. Stema judeţului Tîrnava-Mică (v. ibidem, p. 3, nr. 60).
Fig. 5. Stema judeţului Făgăraş (v. ibidem, p. 2, nr. 26).
Fig. 6. Stema judeţului Turda (v. ibidem, p. 3, nr. 67).

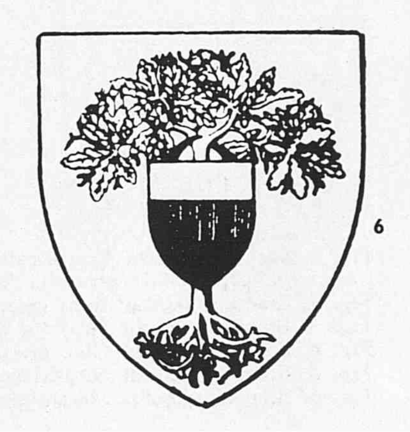
1

2

3

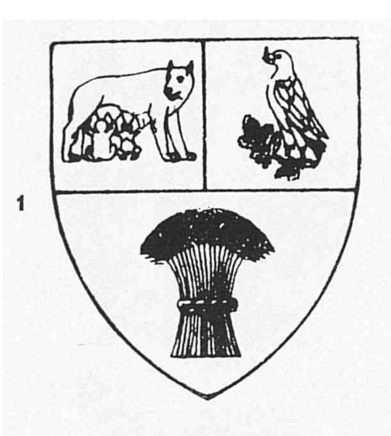
4

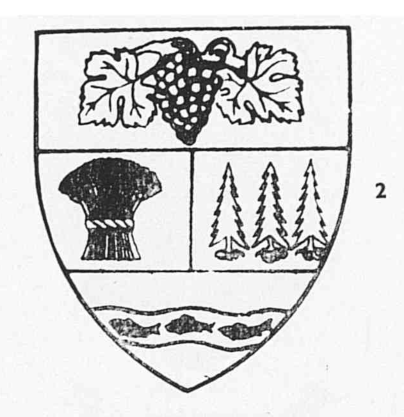
5

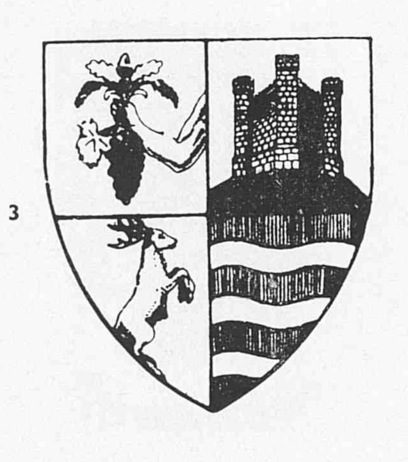
6

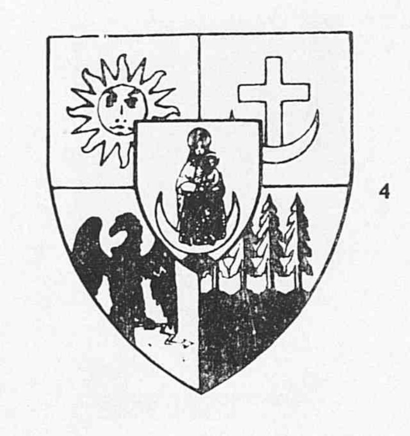
PLANŞA CXLII.

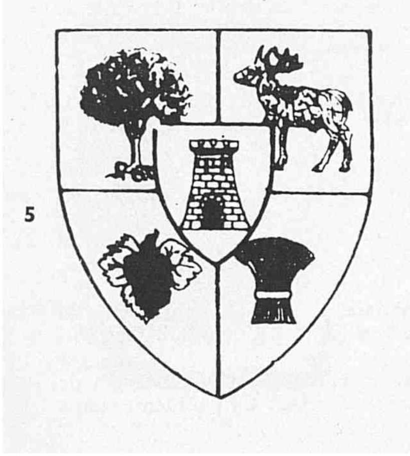
Fig. 1. Stema judeţului Cluj creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1922—1928 (v. *** *Stemele regatului României, ale judeţelor şi municipiilor* . . ., p. 2, nr. 19).
Fig. 2. Stema judeţului Bihor creată de C.C.H. în aceeaşi perioadă (v. ibidem, p. 2, nr. 75).
Fig. 3. Stema judeţului Sălaj (v. ibidem, p. 3, nr. 51).
Fig. 4. Stema judeţului Ciuc (v. ibidem, p. 2, nr. 18).
Fig. 5. Stema judeţului Satu-Mare (v. ibidem, p. 3, nr. 52).
Fig. 6. Stema judeţului Maramureş (v. ibidem, p. 2, nr. 36).

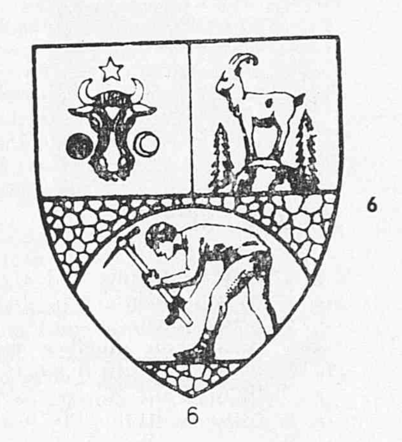
1

2

3

4

5

6

PLANŞA CXLIII.

Fig. 1. Stema judeţului Buzău alcătuită de Consiliul popular judeţean Buzău şi definitivată de Comisia din cadrul fostei Direcţii Generale a Consiliilor populare de pe lîngă Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România (v. Bul. Of. al R.S.R., VIII, 1972, nr. 127 din 16 noiembrie, stema color nr. 11).

Fig. 2. Stema judeţului Constanţa alcătuită de Consiliul popular judeţean Constanţa şi definitivată de aceeaşi Comisie de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R., mai sus citată (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 13).

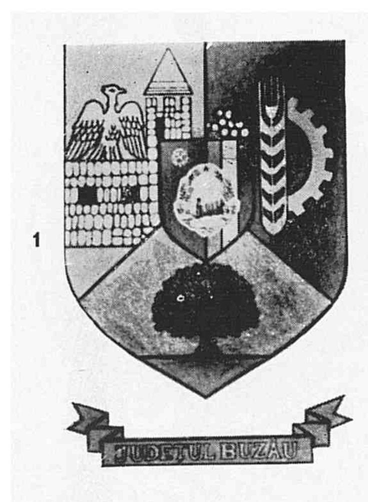
Fig. 3. Stema judeţului Neamţ alcătuită de Consiliul popular judeţean Neamţ şi definitivată de aceeaşi Comisie sus-amintită de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 28).

Fig. 4. Stema judeţului Bihor alcătuită de Consiliul popular judeţean Bihor şi definitivată de Comisia menţionată supra, de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 6).

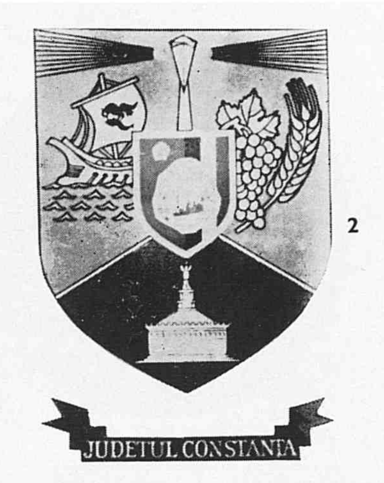
Fig. 5. Stema judeţului Timiş alcătuită de Consiliul popular judeţean Timiş şi definitivată de aceeaşi Comisie citată mai sus, de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 36).

Fig. 6. Stema judeţului Tulcea alcătuită de Consiliul popular judeţean Tulcea şi definitivată de Comisia sus-amintită de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 37).

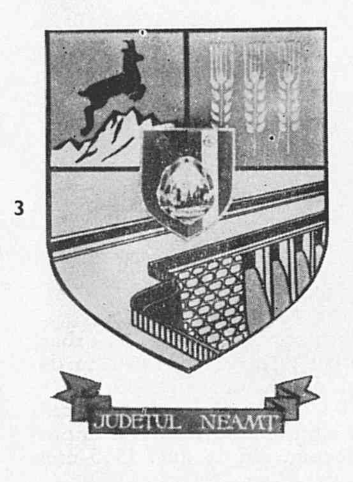
1

JUDETUL BUZAU

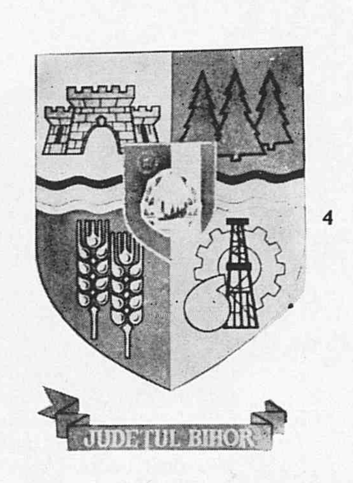
2

JUDETUL CONSTANTA

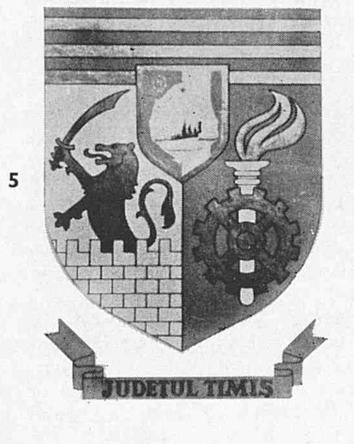
3

JUDETUL NEAMT

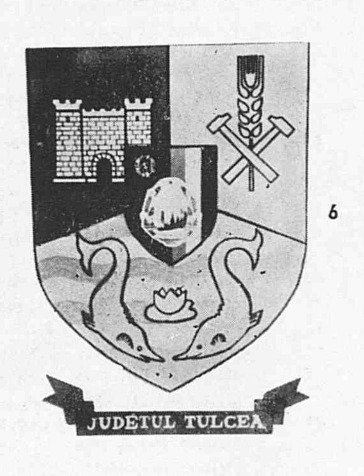
4

JUDETUL BIHOR

5

JUDETUL TIMIS

6

JUDETUL TULCEA

STEME MUNICIPALE

PLANŞA CXLIV.

Fig. 1. Pecetia oraşului Baia cu inscripţia în limba latină şi cu emblema acestui vechi centru urban, însemn al cărui prototip datează din sec. al XIV-lea, perpetuat prin reînnoiri sigilare din sec. al XVII-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., F.-LIII/58 şi 58 A, reprod. foto).

Fig. 2. Pecetia privilegială a oraşului Cluj cu inscripţie în limba latină şi cu emblema acestui centru urban, însemn datînd din sec. al XV-lea, reînnoind un altul anterior, devenit impropriu prin uzură (Arh. ist. a Fil. Acad. R.S.R., Cluj, VI, docum. din 18 aug. 1515 emis de Sfatul oraşului; reprod. după S. Jakó).

Fig. 3. Pecetia oraşului Cîmpulung (Muscel) de asemenea cu inscripţia latină şi cu stema acestei vechi aşezări, însemn datînd iniţial din sec. al XIV-lea, perpetuat printr-o renovare sigilară de la finele sec. al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea (tiparul sigilar a fost în sec. al XIX-lea depus la Arh. Stat. Buc., apoi la 1888 încredinţat Bibl. Acad. Rom., de unde a fost evacuat în 1917 în Rusia; reprod. după Al. Lapedatu).

Fig. 4. Pecetia oraşului Roman tot cu inscripţie în limba latină şi cu stema acestei urbe, însemn datînd din sec. al XV-lea, perpetuat prin reînnoiri sigilare din sec. al XVII-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., IX/9, amprentă sigilară în negru de fum aplicată pe cartea şoltuzului şi a celor 12 pîrgari ai oraşului din 17 mai 1603; reprod. după V. A. Urechia).

Fig. 5. Pecetia oraşului Botoşani cu inscripţie slavonă şi cu emblema respectivei urbe, însemn datînd din sec. al XVI-lea, perpetuat printr-o renovare sigilară datînd din sec. al XVII-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., F-LIII/57, doc. din 20 mart. 1661 şi F-I/24, doc. din 5 aug. 1670; reprod. după Al. Papadopol-Calimah).

Fig. 6. Pecetia oraşului Argeş cu inscripţie slavonă şi cu emblema acestei vechi aşezări urbane, însemn datînd din sec. al XVIII-lea alcătuit după două prototipuri anterioare din secolul al XVI-lea (v. pecetia aplicată în negru de fum pe o carte de mărturie din 28 ian. 1745 a orăşenilor şi preoţilor din Argeş; Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistriţa (Vîlcea), netreb., II/128; reprod. după E. Vîrtosu).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CXLV.

Fig. 1. Stema oraşului Braşov de pe coperta posterioară a unei lucrări de drept civil, operă a lui Ioan Honterus, apărută în acelaşi centru urban la 1544 (v. J.H.: *Compendium juris civilis in usum Civitatum ac sedium Saxonicarum in Transylvania collectum*, Corona, 1544).

Fig. 2. Ornament de la sfîrşitul textului reprezentînd emblema Braşovului, în *Evanghelia cu învăţătură* a diaconului Coressi tipărită în acest oraş la 1581 (Arh. Bis. Sf. Nicolae-Schei din Braşov cît şi Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 29; reprod. după Bianu-Hodoş).

Fig. 3. Stema Transilvaniei înconjurată de stemele celor şapte mari oraşe săseşti ale acestui principat, gravură în lucrarea lui Georg Reichersdorff: *Chorographia Transylvaniae*..., Viena, 1550 (reprod. după A. Veress).

Fig. 4. Stemele oraşelor din Transilvania gravate pe medalia de argint bătută în 1886 în cinstea oraşului Braşov (reprod. după A. Resch).

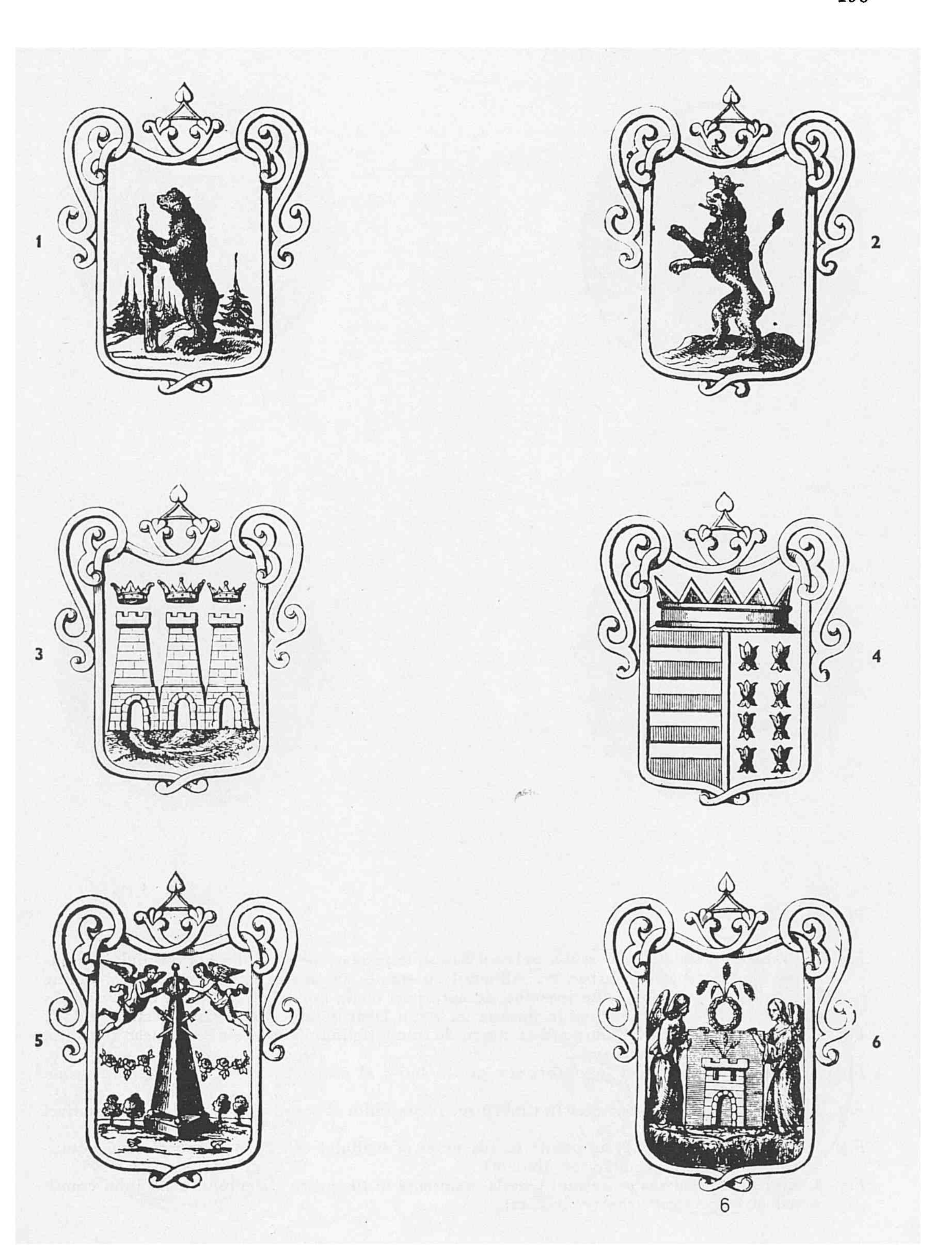
Fig. 5. Stema oraşului Sibiu de pe harta Transilvaniei întocmită de către Ioan Honterus şi apărută la Basel în 1532 (v. J.H.: *Chorographia Transylvaniae*. Sybenbürgen, Basilae, MDXXXII, hartă geogr. 55 × 37,5; Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, H. II 164, DXXVII-1, reprod. Viena, 1898).

Fig. 6. Stema oraşului Sibiu, xilogravură din *Tetravanghelul* tipărit în acest oraş la 1546 de către Filip Moldoveanul (Biblioteca M. E. Saltikov-Scedrin din Leningrad; reprod. după Lidia Demény).

1
2
SEGESWAR · BISTRICIA · CIBINIVM · CORONÆ · COLOSWAR · SABESVS · MEGIES
INSIGNIA TRANSSILVANIÆ PROVINCIÆ
3
KRONSTADT
4
5
6

PLANŞA CXLVI.

Fig. 1. Stema localităţii Agnita (Nocrich) figurată în cuprinsul unui almanah sibian din 1848 (v. *** *Der nützliche Rathgeber. Ein Kalender für jeden Haus- und Landwirth in dem Grossfürstenthum Siebenbürgen für das Schaltjahr* 1848. Hermannstadt, X Jahrgang, 1848, p. 128).
Fig. 2. Stema oraşului Sebeş reprodusă în almanahul săsesc sus-menţionat (v. ibidem, p. 124).
Fig. 3. Stema oraşului Rupea din cuprinsul aceluiaşi almanah din 1848 citat supra (v. ibidem, p. 127).
Fig. 4. Stema localităţii Cincul Mare figurată în almanahul săsesc mai sus-amintit (v. ibidem, p. 125).
Fig. 5. Stema oraşului Orăştie din almanahul sibian sus-menţionat (v. ibidem, p. 124).
Fig. 6. Stema localităţii Mercurea Sibiului din acelaşi almanah anterior citat (v. ibidem, p. 126).

1
2
3
4
5
6
6

PLANŞA CXLVII.

Fig. 1 Emblema heraldică a oraşului Sebeşul Săsesc imprimată pe un bulin al consiliului comunal al acestui centru urban (v. Albumul cu steme, amprente sigilare, anteturi şi buline heraldice, stampile şi alte însemne de autorităţi civile sau religioase din Transilvania în sec. al XIX-lea, album fost în posesia lui Aron Densuşianu, ulterior în colecţ. Flondor).

Fig. 2. Stema oraşului Deva, amprentă în negru de fum a sigiliului consiliului orăşenesc al acestui centru urban (v. ibidem).

Fig. 3. Stema oraşului Arad în timbru-sec pe un bulin al municipalităţii acestui centru urban (v. ibidem).

Fig. 4. Stema oraşului Tg. Săcuiesc în timbru-sec pe un bulin al consiliului comunal al respectivei urbe (v. ibidem).

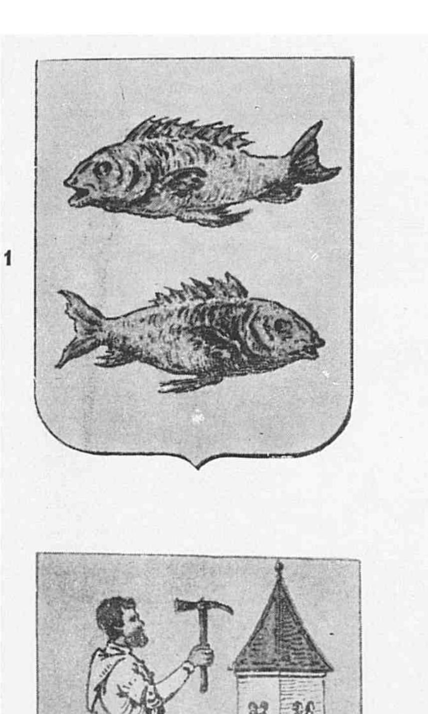
Fig. 5. Stema oraşului Aiud, amprentă în tuş negru a sigiliului din 1878 al judecătoriei comunale a numitei localităţi (v. ibidem).

Fig. 6. Emblema heraldică a oraşului Gherla, amprentă în tuş negru a sigiliului consiliului comunal al respectivei urbe (v. ibidem).

1
TANÁCSA SZÁSZ-SEBES SZ.K. VÁROS
2
DÉVA VÁROS TANÁCSA PECSÉTJE
3
4
KÉZDIVÁSÁRHELY VÁROS TANÁTSA
5
NAGYENYED VÁROS KÖZSÉGI-BIRÓSÁGA 1878
6
SZ.K.R. SZAMOSUJVÁR VÁROS TANÁCSA

PLANŞA CXLVIII.

Fig. 1. Stema oraşului Făgăraş din albumul de heraldică municipală al dr.-lui Karl Lindt apărut la Viena în 1885 (v. dr. K. L., *Städte Wappen von Österreich-Ungarn* . . ., pl. XXVIII, fig. 6).
Fig. 2. Stema oraşului Sighet (v. ibidem, pl. XXIV, fig. 11).
Fig. 3. Stema oraşului Dej (v. ibidem, pl. XXVIII, fig. 5).
Fig. 4. Stema oraşului Lugoj (v. ibidem, pl. XXIV, fig. 8).
Fig. 5. Stema oraşului Turda (v. ibidem, pl. XXVIII, fig. 20).
Fig. 6. Stema oraşului Tg. Mureş (v. ibidem, aceeaşi planşă, fig. 10).

1

2

3

4

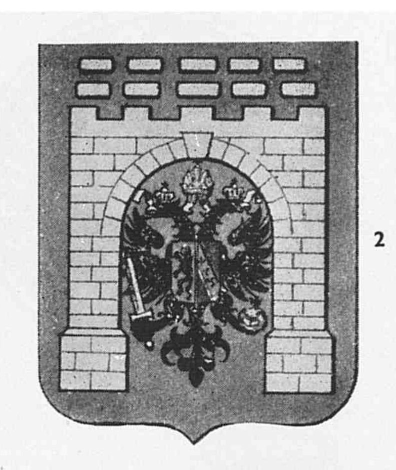

5

6

PLANȘA CXLIX.

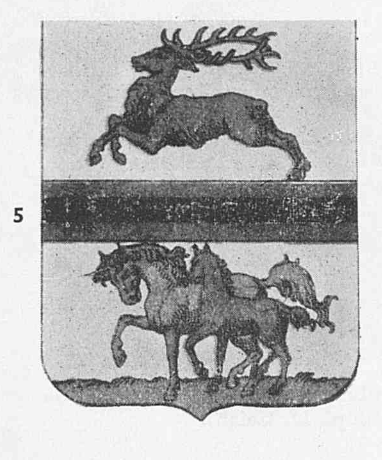
Fig. 1. Stema orașului Suceava în același album de heraldică municipală al dr.-lui Karl Lindt (v. pl. XXI, fig. 20).
Fig. 2. Stema orașului Cernăuți (v. ibidem, fig. 15).
Fig. 3. Stema orașului Siret (v. ibidem, fig. 19).
Fig. 4. Stema orașului Cîmpulung (v. ibidem, fig. 16).
Fig. 5. Stema orașului Rădăuți (v. ibidem, fig. 18).
Fig. 6. Stema localității Cuciurul Mare (v. ibidem, fig. 17).

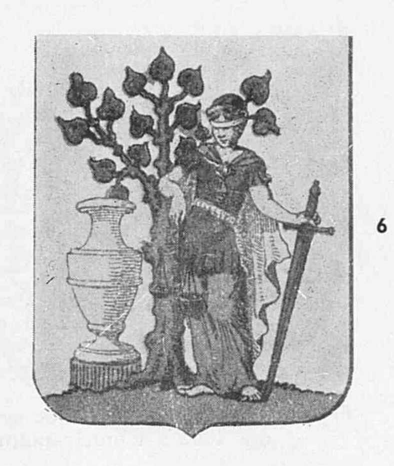
1

2

3

4

5

6

PLANŞA CL.

Fig. 1. Emblema oraşului Brăila înfăţişată pe o pecetie a municipalităţii acestei aşezări urbane, însemn aplicat în negru de fum pe un act din 1832 (v. autorizaţia nr. 166 din 7 sept. 1832 emisă de numita municipalitate; colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 2. Stema oraşului Alexandria reprezentată pe o pecetie, purtînd data 1844, aplicată în tuş negru pe un act din 1847 (v. dovada emisă de Poliţia oraşului Alexandria la 7 dec. 1847 şi legalizată sub nr. 644 din 18 dec. 1847; în colecţ. de docum. George D. Florescu).

Fig. 3. Stema oraşului (unificat) Focşani figurată pe steagul din 1867 al gărzii civice a acestei aşezări urbane (colecţ. de drapele a Muzeului Militar Central din Bucureşti; reprod. după gen. P. V. Năsturel).

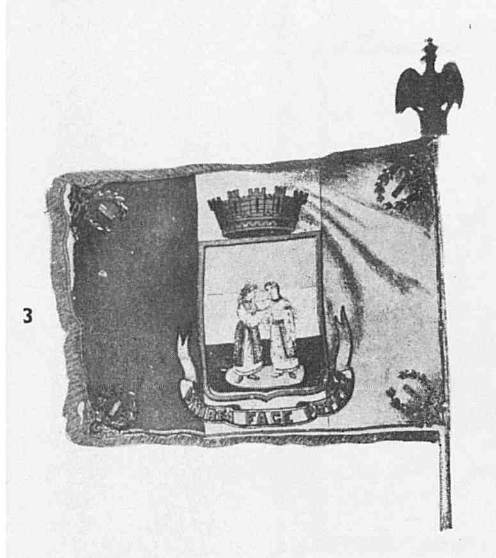
Fig. 4. Stema oraşului Craiova reprezentată pe steagul din 1867 al gărzii civice şi apoi al municipalităţii acestui centru urban (Muzeul Naţional Craiova; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 5. Emblema mai nouă a oraşului Brăila reprezentată pe o pecetie din 1852 a municipalităţii acestui centru urban (reprod. după albumul *Brăila veche — stampe, planuri, hărţi*, Brăila, 1929, pl. III, fig. 6).

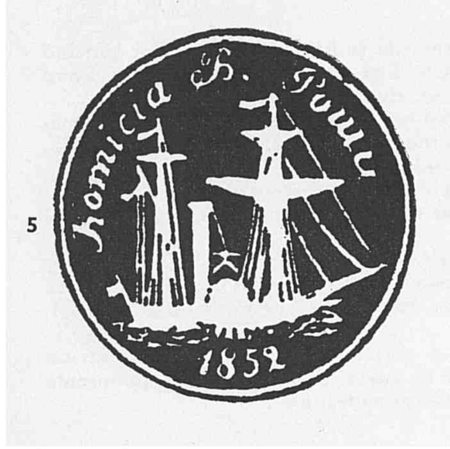
Fig. 6. Emblema oraşului Focşanii moldoveni (cu simbolul ţinutului Putna) înfăţişată pe pecetia din 1862 a municipalităţii acestui centru urban (reprod. după D. Caian).

1
МАГИСТРАТ Ѹ. БРЪИЛИ

 2
1844

3
FACE

 4
COMUNA
CRAIOVA

5
1852

 6
MUNICIPALITATEA ORAȘULUI FOCȘANI
1862

PLANŞA CLI.

Fig. 1. Pecetia din 1828 a lui Costache Cantacuzino, vornic de politie al Bucureştilor purtind ca emblemă municipală acvila Ţării Româneşti (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Primăria oraş Buc., Dos. nr. 5/1831, f. 103; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 2. Pecetia din 1831 a Sfatului orăşenesc al politii (oraşului) Bucureşti, capitala Ţării Româneşti adoptind ca emblemă aceeaşi acvilă cruciată şi incoronată a principatului valah (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 10/1831, f. 106; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 3. Stema oraşului Bucureşti, reprezentind scena Bunei-Vestiri, pe steagul din 1822 al agiei acestui oraş (colecţ. de drapele ale Muzeului Militar Central din Bucureşti; reprod. după P. V. Năsturel).

Fig. 4. Pecetie nedatată, din aceeaşi epocă, reprezentind pe vornicul de politie al Bucureştilor ţinînd in mina dreaptă o filacteră şi in cea stingă cheia oraşului, elemente deasupra cărora se suprapune acvila cruciată a Ţării Româneşti (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 5/1831, f. 74; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 5. Pecetia din 1844 a lui Ioan Oteteleşanu, vornic al oraşului Bucureşti, purtind intr-un scut circular, incoronat princiar, acvila cu zborul in sus a Ţării Româneşti (amprentă sigilară in colecţ. autorului; reprod. după D. Cernovodeanu).

1
2
3
4
5

PLANŞA CLII.

Fig. 1. Pecetia din 1849 a Comisiei văpselii negre din oraşul Bucureşti (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Prim. oraş Buc., Dos. nr. 114/1852, f. 7 verso; reprod. după D. Cernovodeanu).
Fig. 2. Pecetia datată 1831 (în realitate 1851) a Municipalităţii Capitalei Bucureşti (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 109/1859, f. 66; reprod. după D. Cernovodeanu).
Fig. 3. Pecetia din 1851 a Comisiei văpselii galbenă din oraşul Bucureşti (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 44/1859, f. 230; reprod. după D. Cernovodeanu).
Fig. 4. Pecetia nedatată (aplicată pe un act din 1862) a Consiliului Municipal din Bucureşti purtînd ecusoanele acolate şi încoronate ale Principatelor Unite (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 63/1861, f. 42; reprod. după D. Cernovodeanu).
Fig. 5. Antet cu emblema Municipalităţii Capitalei Bucureşti tipărit pe frontispiciul invitaţiilor la banchetul oferit de numita autoritate la 24 ianuarie 1859 în cinstea alegerii lui Alexandru Ioan Cuza şi ca domn al Ţării Româneşti (Muz. Ist. Mun. Buc., invitaţia nr. 366 adresată de Primarul oraşului lui Iorgu M. Ghika; reprod. după D. Cernovodeanu).
Fig. 6. Pecetia din 1862 a Municipalităţii Capitalei României Bucureşti în care reapare ca emblemă a oraşului aceeaşi personificare a sa alegorică sub forma femeii purtînd pe cap o coroană murală şi ţinînd în mîini o balanţă şi un corn al abundenţei (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 62/1861, f. 95; reprod. după D. Cernovodeanu).

1
2
3
4
5
6
1849. KOMICIA BEJICEAII NEГPE
MUNICIPALITATEA CAPITALEI
BUCURESCI 1831
ГАЛБЕНЪ KOMICIA ВЕЛИСЕAII
1851
PRINCIPATELE UNITE
CONSILIULŬ MUNICIPALŬ
DIN
BUCURESCI
MUNICIPALITATEA CAPITALEI ROMANIEI
1862
BUCURESCI

PLANŞA CLIII.

Fig. 1. Stema municipiului Bucureşti fixată conform decretului nr. 1740 emis de domnitoru Alexandru Ioan Cuza la 7 decembrie 1864 (v. ştampila Ofiţerului Stării Civile din circum. 4-a Buc., aplicată pe un extract de deces din 11 mai 1867; colecţ. de docum. George D. Florescu. Reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 2. Stema municipiului Bucureşti modificată în 1865, înfăţişînd tot pe Sf. Dumitru călare (Min. Af. Ext., Arh. ist., Vol. 234, Dos. 12/1864, f. 171, antet pe adresa Primăriei oraşului Bucureşti nr. 2414 din 13 martie 1865 către Ministerul Trebilor Străine; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 3. Stema remaniată în 1868 a municipiului Bucureşti reprezentînd pe Sf. Dumitru pedestru, văzut din faţă (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala I; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 4. Stema municipiului Bucureşti, variantă anterioară de tip 1867, reprodusă ca antet pe acţiunile din 1909 ale Societăţii Comunale a Tramvaielor Bucureşti (v. certificatul nominativ nr. 0055661 al Soc. Com. a Tramv. Buc., în colecţ. autorului; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 5. Stema municipiului Bucureşti, variantă 1878 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 28; reprod. după D. Cernovodeanu).

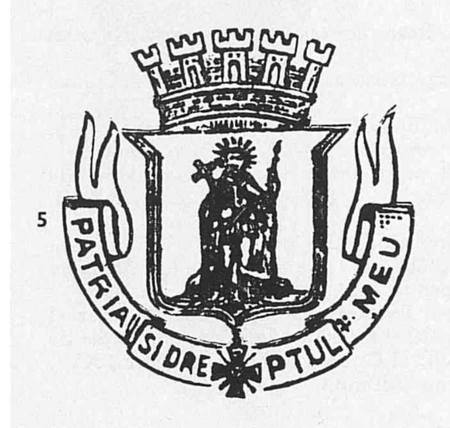
Fig. 6. Stema municipiului Bucureşti în viziunea heraldiştilor germani de la finele sec. al XIX-lea (v. *Meyers Konversations Lexicon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens.* Vierte Auflage, Bd. III, Leipzig, 1888, la articolul Bukarest, p. 611; reprod. după D. Cernovodeanu).

1

2

3
PRIMARIA ORAS. BUCURESCI
PATRIA MEU
SI DREPTUL

4
PATRIA MEU
SI DREPTUL

5
PATRIA MEU
SI DREPTUL

6
PATRIA MEU
SI DREPTUL

PLANŞA CLIV.

Fig. 1. Stema municipiului Bucureşti, variantă 1893 (colecţ. Ileana Ionescu din Bucureşti; reprod. după N. Krupenski).

Fig. 2. Stema municipiului Bucureşti, variantă 1903 (colecţ. Gustav Finkelstein; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 3. Stema municipiului Bucureşti, variantă 1911 (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond. Prim. Oraş Buc., Dos. 57/1911, antet pe copertă; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 4. Stema municipiului Bucureşti, varianta 1921, antet pe o obligaţiune emisă de Primăria oraşului in acelaşi an (Muz. Ist. Mun. Buc., S.M., nr. inv. 71829, nr. secţ. 3031; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 5. Stema municipiului Bucureşti creată la 1930 de către Comisia Consultativă Heraldică şi folosită de autorităţile comunale pînă la 1948 (v. *** *Stemele regatului României, judeţelor şi municipiilor* . . ., Braşov, 1935, p. 4, nr. 72; reprod. după D. Cernovodeanu).

Fig. 6. Stema municipiului Bucureşti realizată de Comitetul Executiv al Consiliului Popular al acestui municipiu prin hotărîrea nr. 28 din 2 iulie 1970 şi folosită oficial de autorităţile de resort pînă la 16 decembrie a aceluiaşi an (v. Bul. Of. al Cons. Pop. al Mun. Buc., XVI, 1970, nr. 3, iun.-iul., p. 27; reprod. după D. Cernovodeanu).

1
PATRIA
ŞI DREPTUL
MEU
2
PATRIA
ŞI DR
MEU
3
PATRIA
ŞI DREPTUL
MEU
4
PATRIA
ŞI DR
TUL
MEU
5
ŞI DREPT
6
CIVITAS
BUCURESTIORUM
NOSTRI

PLANŞA CLV.

Fig. 1. Stema Moldovei adoptată ca stemă municipală a oraşului Iaşi, executată de Gheorghe Asachi şi tipărită ca antet pe buletinele de alegător la alegerile din 1833 ale membrilor Sfatului Municipal al respectivei capitale (Arh. Stat. Iaşi, Fond. Primăria Oraş Iaşi; reprod. după Gh. Ungureanu).

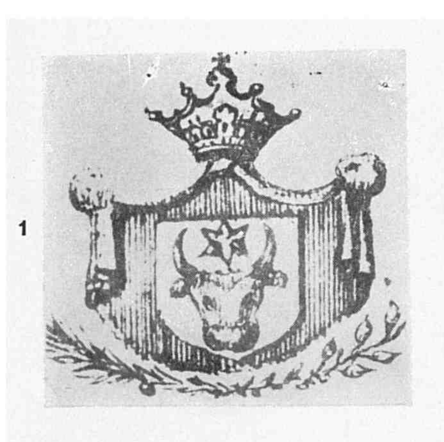
Fig. 2. Proiect de stemă municipală a oraşului Iaşi întocmit în 1851 de către arheologul Gheorghe Seulescu (Arh. Stat. Iaşi, ibidem; reprod. după Gh. Ungureanu).

Fig. 3. Amprentă sigilară din 1834 (cu stema Moldovei din domnia lui Mihai Vodă Sturdza) a Eforiei oraşului Iaşi, aplicată în negru de fum pe o chitanţă eliberată de respectiva autoritate municipală în aprilie 1840 (Arh. Stat. Iaşi, col. Documente, 753/6; reprod. după Gh. Ungureanu).

Fig. 4. Reproducerea în desen a sigiliului din 1834 al Eforiei oraşului Iaşi, însemn dotat cu stema acestui centru urban (reprod. după N. A. Bogdan).

Fig. 5. Amprentă sigilară în tuş negru, datată 1851, a Sfatului orăşenesc al municipiului Iaşi conţinînd emblema acestei urbe (reprod. după N. A. Bogdan).

Fig. 6. Amprentă sigilară în tuş negru, datată 1862, a Municipalităţii oraşului Iaşi conţinînd reprezentarea calului, vechea emblemă a acestui însemnat centru urban (reprod. după N. A. Bogdan).

1

MUNICIPIUM IASSIORUM.
2

3

Ефоріа орашѹлуі Ешіі.
1834
4

5
MUNICIPIUM IASSIORUM
СФАТ: ОРЪШЕНЕСК
1851

MUNICIPALITATEA ORAȘULUI JASSI
6

PLANŞA CLVI.

Fig. 1. Amprentă sigilară in negru de fum, datată 1859, a Municipalităţii Iaşilor, conţinind emblema acestui oraş adoptată la 1851 de către numita autoritate (Arh. Stat. Iaşi, colecţ. Sigilii, nr. 1208; reprod. după Gh. Ungureanu).
Fig. 2. Stema municipiului Iaşi in 1864, antet pe diferite imprimate ale primăriei respectivei urbe (reprod. după N. A. Bogdan).
Fig. 3. Stema municipiului Iaşi in perioada 1871—1872, antet pe diferite imprimate ale primăriei respectivei urbe (reprod. după N. A. Bogdan).
Fig. 4. Stema municipiului Iaşi in 1896, antet pe diferite imprimate ale primăriei oraşului cit şi pe o hartă a aceluiaşi centru urban (reprod. după N. A. Bogdan).
Fig. 5. Stema municipiului Iaşi, gravată pe reversul medaliei emisă in 1896 cu prilejul inaugurării noii clădiri a Teatrului Naţional din numitul oraş (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala III, medalie de bronz aurit, nr. inv. 34031 A; v. şi Muz. Teatrului Naţional din Buc., medalie de argint. Reprod. după George Franga).
Fig. 6. Stema municipiului Iaşi realizată in 1930 de către Comisia Consultativă Heraldică şi folosită de autorităţile de resort pină in 1948 (v. *** *Stemele regatului României, judeţelor şi municipiilor . . .*, p. 4, nr. 87).

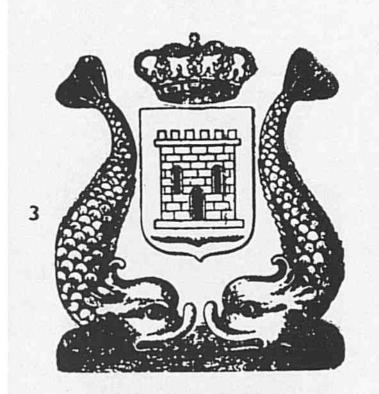
1

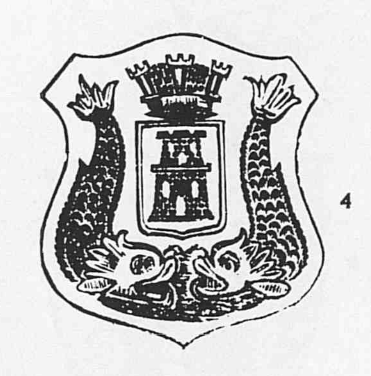
2

3

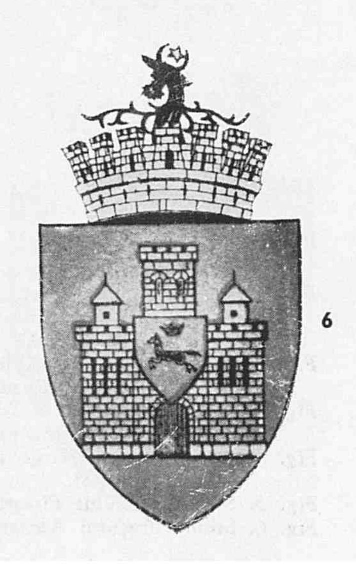
4

5

6

PLANŞA CLVII.

Fig. 1. Stema oraşului Cîmpulung (Muscel) creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul « Realitatea ilustrată»* pe anul 1932, Buc., Ed. Adevărul, 1932, p. 38, nr. 20).

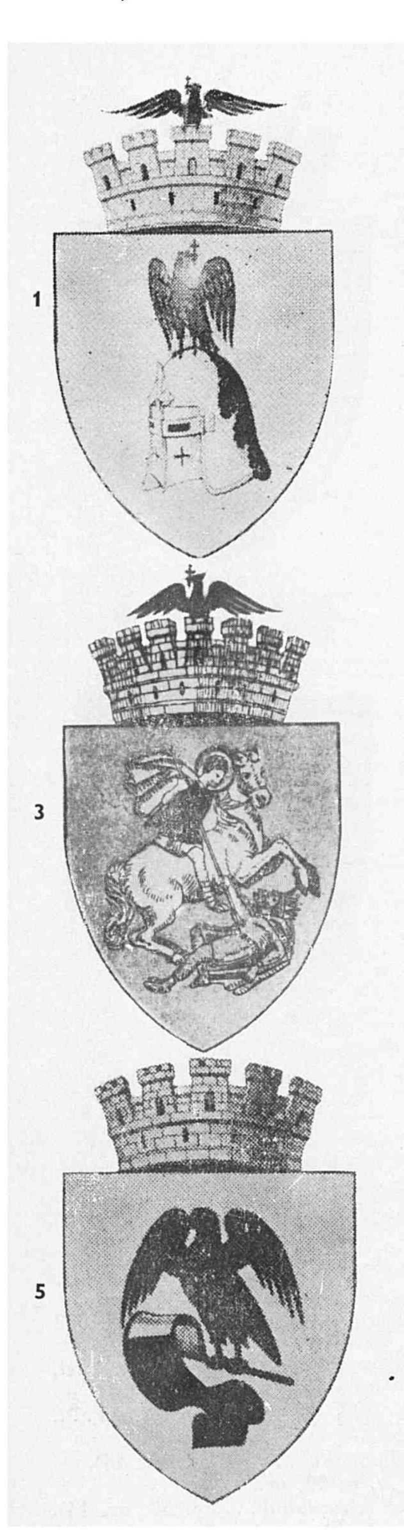
Fig. 2. Stema municipiului Ploieşti creată de C.C.H. în aceeaşi perioadă sus-menţionată (v. *Almanahul . . .*, ibidem, nr. 16).

Fig. 3. Stema municipiului Craiova creată de aceeaşi Comisie în acelaşi răstimp amintit (v. *Almanahul . . .*, ibidem, nr. 24).

Fig. 4. Stema oraşului Tîrgovişte creată în aceleaşi condiţii ca şi precedentele (v. *Almanahul . . .*, ibidem, nr. 38).

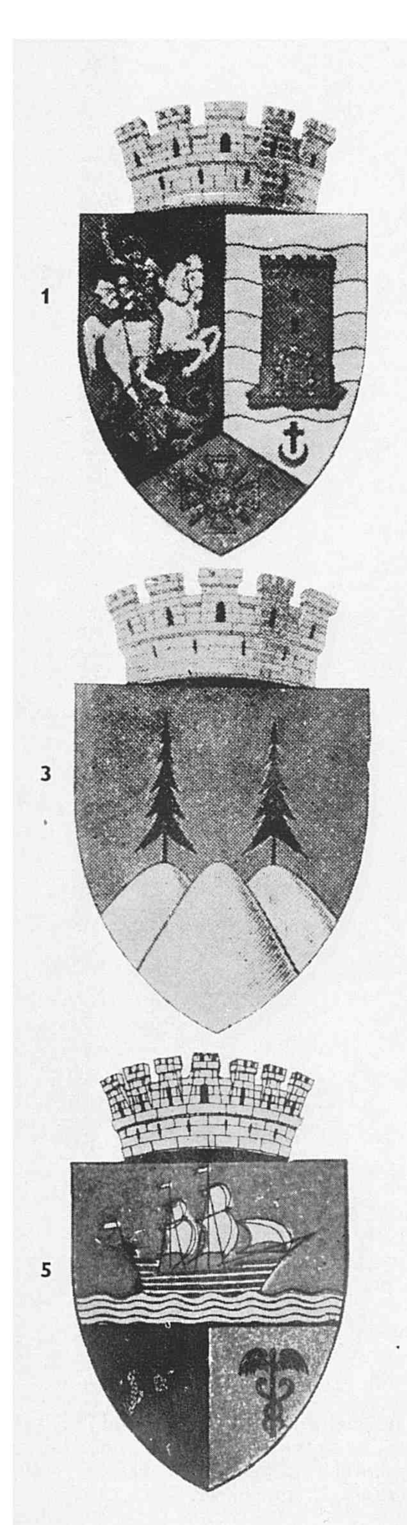
Fig. 5. Stema oraşului Piteşti creată idem (v. *Almanahul . . .*, p. 37, nr. 9).

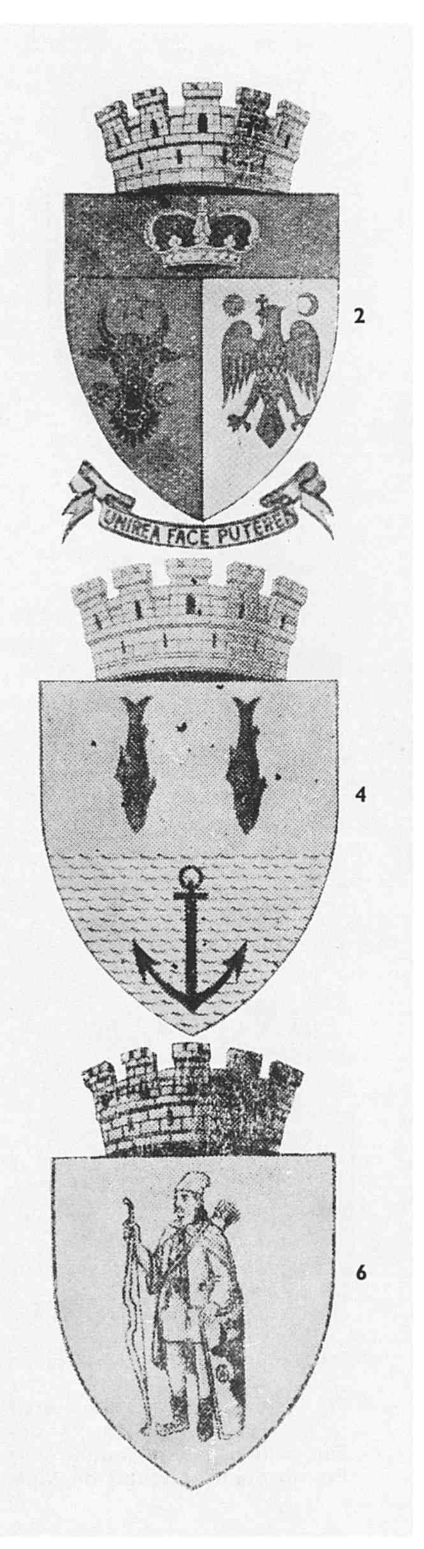
Fig. 6. Stema oraşului Alexandria creată idem (v. *Almanahul . . .*, p. 39, nr. 49).

1
2
3
4
5
6
A. G.

PLANŞA CLVIII.

Fig. 1. Stema oraşului Giurgiu creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul* . . ., p. 36, nr. 41).
Fig. 2. Stema oraşului Focşani creată de C.C.H., în perioada 1933—1936 *(Enciclopedia României*, vol. II, Buc., 1938, p. 625).
Fig. 3. Stema oraşului Fălticeni creată de C.C.H., în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul* . . ., p. 38, nr. 33).
Fig. 4. Stema oraşului Tulcea creată în aceeaşi perioadă (v. *Almanahul* . . ., p. 39, nr. 54).
Fig. 5. Stema municipiului Galaţi creată idem (v. *Almanahul* . . ., p. 39, nr. 65).
Fig. 6. Stema oraşului Cîmpulung Moldovenesc creată idem (v. *Almanahul* . . ., p. 37, nr. 14).

1

2

3

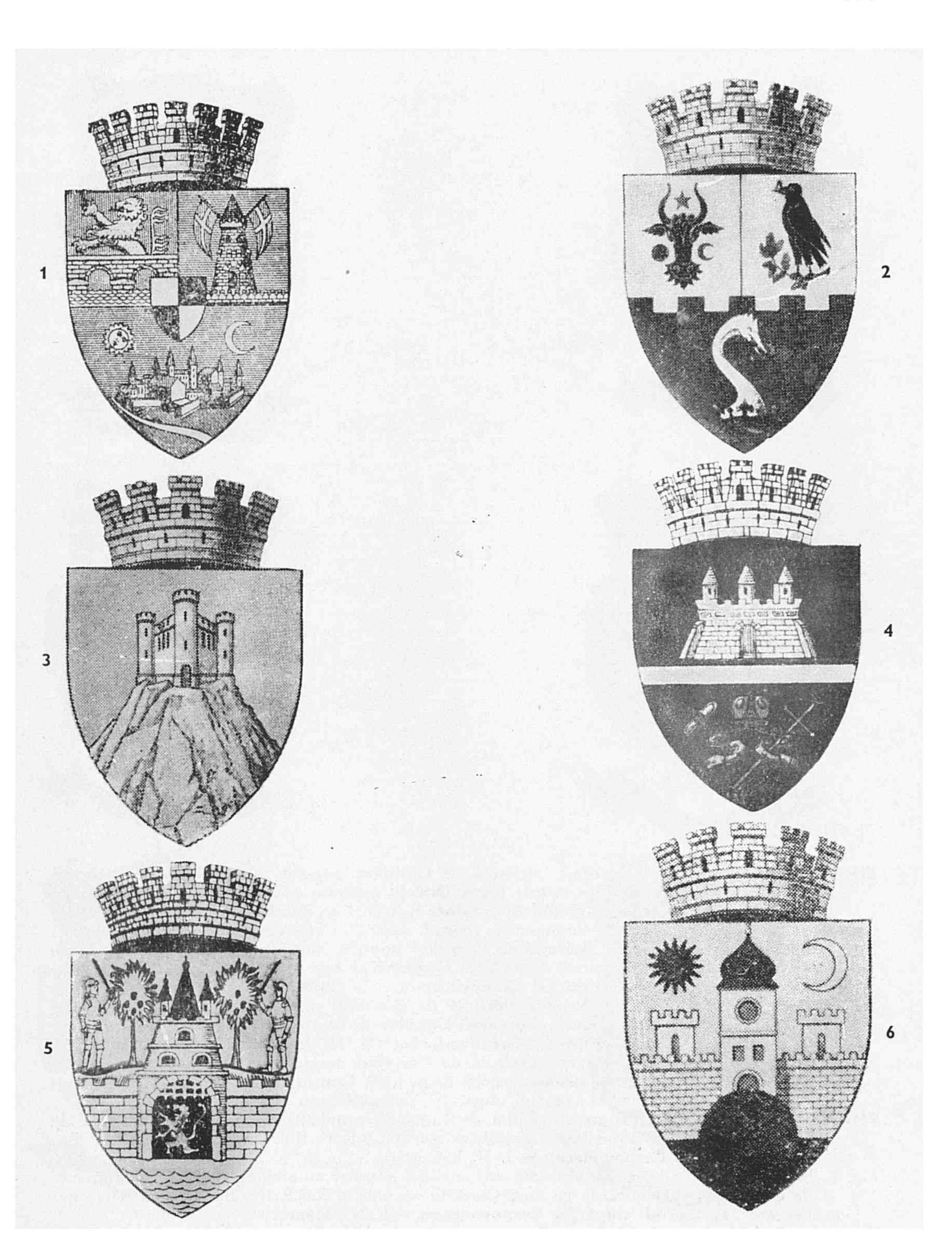
4

5

6

PLANŞA CLIX.

Fig. 1. Stema municipiului Timişoara alcătuită de C.C.H., în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul* . . ., p. 37, nr. 6).
Fig. 2. Stema oraşului Bistriţa alcătuită de C.C.H., în perioada sus-menţionată (v. *Almanahul* . . ., p. 38, nr. 26).
Fig. 3. Stema oraşului Deva creată de aceeaşi Comisie în aceeaşi perioadă (v. *Almanahul* . . ., p. 37, nr. 8).
Fig. 4. Stema municipiului Arad alcătuită de C.C.H. în perioada sus-menţionată (v. *Almanahul* . . ., ibidem, nr. 1).
Fig. 5. Stema municipiului Satu-Mare alcătuită idem (v. *Almanahul* . . ., p. 39, nr. 57).
Fig. 6. Stema oraşului Sf. Gheorghe alcătuită idem (v. *Almanahul* . . ., p. 38, nr. 28).

1
2
3
4
5
6

PLANŞA CLX.

Fig. 1. Stema municipiului Bucureşti alcatuită de Consiliul popular municipal bucureştean şi definitivată de Comisia din cadrul fostei Direcţii generale a Consiliilor populare de pe lîngă Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România (v. Bul. Of. al R.S.R., VIII, 1972, nr. 127 din 16 noiembrie, stema nr. 1; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

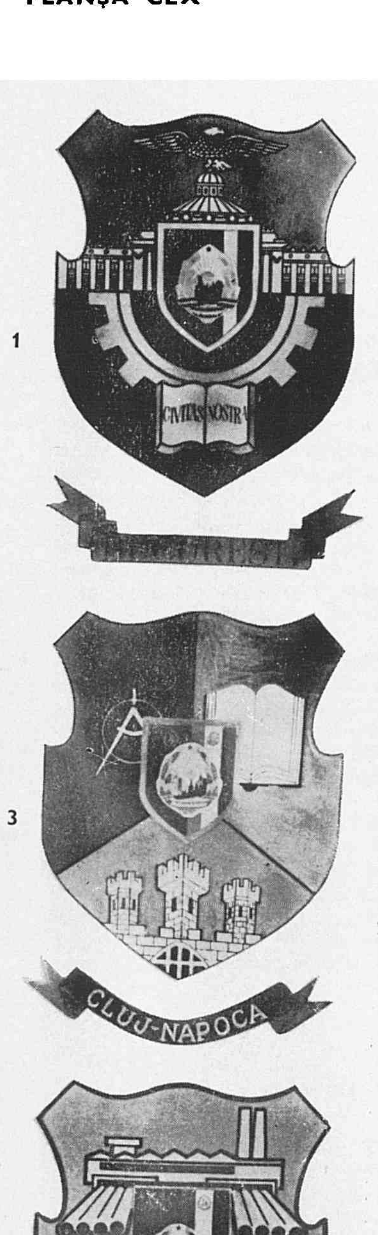
Fig. 2. Stema municipiului Iaşi alcătuită de Consiliul popular municipal ieşan şi definitivată de aceeaşi Comisie mai sus citată de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 62; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 3. Stema municipiului Cluj-Napoca alcătuită de Consiliul municipal clujan şi definitivată de aceeaşi Comisie sus-amintită de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 51; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 4. Stema municipiului Constanţa alcătuită de Consiliul municipal al acestui centru urban şi definitivată de Comisia sus-menţionată de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 52; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 5. Stema municipiului Roman alcătuită de Consiliul municipal Roman şi definitivată de Comisia citată supra de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 73; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

Fig. 6. Stema municipiului Reşiţa alcătuită de Consiliul popular municipal reşiţean şi definitivată de Comisia sus-amintită de pe lîngă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 71; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

1

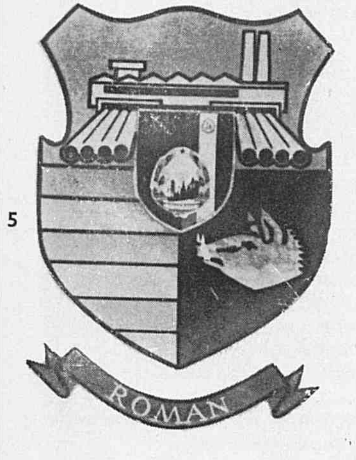
2

IASI

3

4

CONSTANTA

5

6

RESITA

BIBLIOGRAFIE

PARTEA I

CAPITOLUL I

CONSIDERAŢII GENERALE ASUPRA HERALDICII...

BACHELIN-DEFLORENNE, M., *La science des armoiries*, Paris, 1880.
BOUTON, VICTOR, *Noveau traité du blason ou science des armoiries*, Paris, 1863.
EPEN, D. G., VAN, *Grand armorial précédé d'un vocabulaire du blason*, La Haye, 1897.
EYSENBACH, G., *Histoire du blason et science des armoiries*, Tours, 1848.
G(ASTELIER), D(E) L(A) T(OUR), *Dictionnaire héraldique* . . ., Paris, 1777.
GATTERER, JOH. CHR., *Abriss der Heraldik oder Wappenkunde*. . ., Nürnberg, 1766.
GEVAERT, E., *L'art héraldique*, Bruxelles, 1922.
GHEUSI, P. B. (NORBERT LORÈDAN), *Le blason historique. Manuel nouveau de l'art héraldique et de la science du blason*. . . ., Paris, 1892.
GOURDON DE GENOUILLAC, H., *Les mystères du blason*, Paris, 1868.
IDEM, *L'art héraldique*, Paris, 1890.
GRECIANU, ŞTEFAN, D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*. . ., Bucureşti, 1900.
GRITZNER, MAXIMILIAN, *Handbuch der heraldischen Terminologie in zwölf (germanischen und romanischen) Zungen, enthaltend zugleich die Haupt-Grundsätze der Wappenkunst* (în colecţia J. Siebenmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Einleitungsband, Abteilung B.), Nürnberg, 1890.
HEFNER, OTTO TITAN VON, *Handbuch des theoretischen und praktischen Heraldik*, vol. I, ed. a II-a, Görlitz, 1887.
MAGNY, L. DE, *La science du blason*, Paris, 1858.
MAIGNE, W., *Abrégé méthodique de la science des armoiries*, Paris, 1863.
MENESTRIER, F. C., *La nouvelle méthode raisonnée du blason*. . ., Lyon, 1734.
IDEM, *Nouvelle méthode augmentée et raisonnée du blason*. . ., Lyon, 1780.
NĂSTUREL, P. V., GENERAL, *Armele Sf. Imperiu roman*. . ., în R.I.A.F., XIV, 1915–1922, p. 3–32.
PAUTET, J. F. JULES, *Nouveau manuel complet du blason ou code héraldique*. . ., Paris, 1843.
SPENER, IACOB, *Insignum theoria seu opus heraldicum*. . ., Giessen, 1717.

CAPITOLUL II

DESPRE DEZVOLTAREA ŞTIINŢEI HERALDICE...

BLAREMBERG, NICOLAE, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucarest, 1885.
BOGDAN, IOAN, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul* (sic) *XV şi XVI*, Bucureşti, 1902.
BOLLIAC, CEZAR, *Opere*. Vol. I–II. Ediţia, note şi bibliografie de Andrei Rusu, Bucureşti, 1956.
CANTEMIR, DIMITRIE, *Descriptio Moldaviae*, în *Operele principelui D. Cantemir*, tipărite de Soc. Acad. Rom., tom. I, Bucureşti, 1872.
CANTEMIR, DIMITRIE, *Istoria imperiului ottoman. Creşterea şi scăderea lui*. Tradusă de dr. Ion Hodoş, Partea I-a, Bucureşti, 1875.
COSTIN, MIRON, *Opere complete*. Editate de V. A. Urechia. Tomul II, Bucureşti, 1888.
COSTIN, MIRON, *Opere*, vol. I. Ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1965.
COSTIN, NICOLAE, *Cartea pentru descălecatul dintîiu a* (sic) *Ţării Moldovei şi neamului moldovenesc*, în *Letopiseţele Ţării Moldovei*. Publicate... de M. Kogălniceanu, Iaşi, 1852.
[ENĂCEANU], GHENADIE, episcop al Rîmnicului şi Noului Severin, *Eraldica vekie a Românilor*, Bucureşti, 1894.
FOTINO, DIONISIE, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Munteneşti şi a Moldovei*. Trad. de George Sion. Tomul I, Bucureşti, 1859.

GRECIANU, ŞTEFAN D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale...*, Bucureşti, 1900.
HASDEU, B. P., *Arhiva istorică a României*, Tomul I, Bucureşti, 1864.
HASDEU, B. P., *Istoria critică a Românilor din ambele Dacie în secolul al XIV-lea*. Tomul I, Bucureşti, 1873 (şi ediţia a II-a, Bucureşti, 1875).
HASDEU, B. P. *Etymologicum Magnum Romaniae*, Tom. I—IV, Bucureşti, 1886—1898.
IORGA, NICOLAE, *Gheorghe Asachi ca tipograf şi editor după « Catalogul » lui din 1847*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. II, t. XXXIV, 1911—1912, p. 743—767.
LECCA, OCTAV-GEORGE, *Familiile boiereşti române*, Bucureşti, 1899.
METZULESCU, STELIAN, *Semiluna simbol heraldic*, în Gl. Bis., XX, 1961, nr. 11—12, p. 1104—1121.
MOISIL, CONSTANTIN, *Mihail Kogălniceanu şi heraldica naţională*, în Arh. Rom. III, 1939, p. 49—58.
MOISIL, CONSTANTIN, *O descriere heraldică din anul 1841*, în Arh. Rom., III, 1939, p. 286—287.
MOISIL, CONSTANTIN, *Din istoria Şcoalei de Arhivistică*, în Hrisovul, I, 1941, p. 11—45.
NĂSTUREL, P. V., *Eraldica în faţa P.S.S. Episcopului Ghenadie al Râmnicului-Noul Severin*, Bucureşti, 1895.
NICULESCU, REMUS, *Gheorghe Asachi şi începuturile litografiei în Moldova*, în S.C.B., I, 1955, p. 67—112.
ODOBESCU, ALEXANDRU, *Heraldica naţională. Patrupedele androcefale figurate în monumente şi origina lor*, în Conv. Lit., XLII, 1908, nr. 1, p. 497—514.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Îndrumări în cercetări istorice*, Bucureşti, 1943.
UNGUREANU, GHEORGHE, *O viaţă întru luminarea neamului: Gh. Asachi*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 2, p. 46—48.
UNGUREANU, GHEORGHE, *Figuri de arhivişti români. Gh. Asachi, 1788—1869*, Bucureşti, 1969.
URECHE, GRIGORE, *Domnii Ţării Moldovei şi viaţa lor*, în *Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, Ediţia a II-a publicată de Mihail Kogălniceanu, Tomul I, Bucureşti, 1872.
URECHE, GRIGORE, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
URECHIA, V. A., *Schiţe de sigilografie românească*, Bucureşti, 1891.
URECHIA, V. A., *Notice sur les armoiries du peuple roumain*, par —. Paris, 1900, Macon, 1901.

PARTEA II-a

CAPITOLUL I

INTRODUCERE

GRĂMADĂ, NICOLAE, *A existat la români instituţia heraldică?*, în S.C.I., XIX, 1946, p. 26—32.
MOISIL, CONSTANTIN, *O pagină de heraldică românească veche*, Bucureşti, 1949.
PASTOUREAU, MICHEL, *Où en sont les études d'héraldique médievale?* în Revue française d'héraldique et de sigillographie, XXVIII, 1975, bul. no. 45, p. 7—11.
VÎRTOSU, EMIL, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 333—346.

CAPITOLUL II

ŢARA ROMÂNEASCĂ

BIANU, IOAN, HODOŞ, NERVA şi SIMONESCU, DAN, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, tom I—III_{1-2}, IV, Bucureşti, 1903—1944.
BOGDAN, IOAN, *Album paleografic cuprinzînd douăzeci şi şase de facsimile de documente româneşti din sec. XV*, Bucureşti, 1905.
BOLLIAC, CEZAR, *Daco-Romane* (tablou arheologic), Bucureşti, [1861].
BRĂTIANU, GH. I., *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, în Rev. ist., VII, 1921, nr. 4—6, p. 120—128.
BRĂTIANU, GH. I., *În jurul originii stemelor Principatelor române*, în Rev. ist. rom., vol. I, 1931, fasc. 3, p. 233—240.
BUNTA, MAGDALENA, *Un tipar de sigiliu din secolul XVI*, în A.M.N., II, 1965, p. 679—683.
BUNTA, MAGDALENA, *Tiparul sigiliului mare al domnului Ţării Româneşti Pătraşcu cel Bun*, în A.M.N., V, 1968, p. 535—538.
BUNTA, MAGDALENA, *Sigilii domneşti din secolul al XVII-lea*, în S.C.N., IV, 1968, p. 263—275.
BUZDUGAN, GEORGE, LUCHIAN, OCTAVIAN şi OPRESCU, CONSTANTIN, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977.
CARAGIALE, MATEI, *O contribuţie heraldică la istoria Brîncovenilor*, în *Opere*, ed. Perpessicius, Bucureşti, 1963, p. 280—300.
CERNOVODEANU, DAN, *Reprezentări heraldice în vechi tipărituri şi manuscrise româneşti (sec. al XVI-lea)*, în *Tîrgovişte cetate a culturii româneşti*, Tîrgovişte, 1974, p. 135—149.

CERNOVODEANU, DAN, *Unirea țărilor române în sigiliul lui Mihai Viteazul (1600)*, în Familia (Oradea), XI, s.V-a, 1975, nr. 10, p. 8.
CERNOVODEANU, DAN, *Stindardul cel mare al lui Mihai*, în Mag. ist., IX, 1975, nr. 7, p. 14.
CERNOVODEANU, DAN, *Contribuții la studiul însemnelor heraldice ale lui Vlad Țepeș*, în Rev. de ist., t. 29, 1976, nr. 11, p. 1731–1743.
CERNOVODEANU, DAN, *Arms attributed to Wallachia and Moldavia in the XV-th and XVI-th Century European Book of Heraldry and the historical realities they reflect* (referat la al XIII-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică, Londra, 31 august — 7 septembrie 1976) (sub tipar).
CERNOVODEANU, DAN, *Contribuții la studiul însemnelor heraldice ale lui Mihai Viteazul*, în Bis. ort. rom., XCIV, 1976, nr. 7–8 (sub tipar).
CHIHAIA, PAVEL, *Deux armoiries sculptées appartenant aux voïvodes Vlad Dracul et Neagoe Basarab*, în R.R.H.A., I, 1964, nr. 1, p. 151–163.
CHIHAIA, PAVEL, *O emblemă cantacuzină la Muzeul Național de Antichități*, în Rev. muz., V, 1968, nr. 4, p. 357–359.
CÎNDEA, VIRGIL, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în Studii, rev. de ist., XVI, 1963, nr. 3, p. 651–671.
DENSUȘIANU, NICOLAE, *Dacia preistorică*. Cu o prefață de Dr. C. Istrati, București, 1913.
DIMA-DRĂGAN, CORNELIU, *Ex-libris-ul domnitorului Constantin Hangerli*, în Rev. bibl., XXI, 1968, nr. 3, p. 156.
DOCAN, NICOLAE, *Studii privitoare la numismatica Țării Românești*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. II, t. XXXII, 1909–1910, p. 459–567.
DOGARU, MARIA, *Colecția de sigilii a Direcției Generale a Arhivelor Statului din București*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 2, p. 155–175.
DOGARU, MARIA, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715–1821*, în Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 385–421.
DOGARU, MARIA, *Particularités et évolution des ornements extérieurs de l'écu dans les sceaux des princes régnants de Valachie au XVIIIe siècle*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique*, Liège, 29 mai — 2 juin 1972, Braga (Portugal), 1973, p. 191–198.
DRĂGHICEANU, VIRGILIU, *Curtea de Argeș. Călăuza vizitatorului monumentelor orașului*, [București], f.d.
FILITTI, IOAN C., *Despre Negru Vodă*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. IV, mem. 1, 1924, p. 31–68.
FLORESCU, GEORGE D., *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea și cîteva considerații cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, București, 1940.
HASDEU, B. P., *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*, București, 1894.
HELTAI, GÁSPÁR, *Historia inclyti Matthiae Hunnyadis, Regis Hungariae augustissimi...*, Claudiopolis, 1565.
HULSIUS, LEVINUS, *Chronologia in que provinciae sequente pagina nominatae...*, Norribergae, 1596.
HURMUZAKI, EUDOXIU DE, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I_{1-2}, București, 1890 și 1893; vol. IX_1, București, 1897.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Cu privire la monetele lui Mircea cel Bătrîn*, în Cr. Num. Arheol., XIX, 1945, p. 25–27.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Monete vechi românești. Cîteva probleme din numismatica Țării Românești (sec. XIV)*, în S.C.I.M., I, 1950, p. 120–130.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Cu privire la problema realizării unui corpus al monetelor feudale românești*, în S.M.I.M., 1956, vol. I, p. 285–323.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 217–240.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Emisiuni monetare ale Țării Românești în sec. XIV și XV*, în S.C.N., II, 1958, p. 303–344.
ILIESCU, OCTAVIAN, *O nouă contribuție privitoare la istoria monetară a Țării Românești în secolul al XV-lea*, în S.C.N., III, 1960, p. 501–505.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Din trecutul unei steme. O acvilă neobișnuită*, în Mag. ist., V, 1971, nr. 3, p. 27–32.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Ducații Țării Românești cu numele lui Basarab Voievod*, în S.C.N., VI, 1975, p. 139–152.
ILIESCU, OCTAVIAN, *Taina unei monede*, în Luceafărul, XIX, 1976, nr. 49, p. 7–8.
IONESCU, G. M., *Etiopienii în Dacia preistorică*, București, 1926.
IORGA, NICOLAE, *Steagul lui Mihnea Vodă Radu în Muzeul din Belgrad*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. II, t. XXXVI, mem. 16, 1913–1914, p. 529–535.
IORGA, NICOLAE, *Sur le blason des princes roumains*, în Revue héraldique et onomastique (Bruxelles), 1925, p. 1–4.
JEFAROVIĆ, HRISTOFOR, *Stematografia izobrajenie orujih Iliriceskih*, Viena, 1741.
KARADJA, CONSTANTIN, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. VII, mem. 2, 1927, p. 59–91.
METZULESCU, STELIAN și METZULESCU, GEORGE, *Cîteva lămuriri în legătură cu ctitorul catedralei patriarhale. În jurul stemei lui Constantin Șer an și a pietrei de pe mormîntul soției sale Doamna Bălașa*, în Bis. ort. rom., LXXVI, 1958, nr. 9–10, p. 845–860.

METZULESCU, STELIAN, *Stema lui Matei Basarab din tipăriturile bisericești*, în Bis. ort. rom., LXXVII, 1959, nr. 3—5, p. 321—342.
METZULESCU, STELIAN, *Un document heraldic*, în Gl. Bis., XIX, 1960, nr. 1—2, p. 129—141.
METZULESCU, STELIAN, *Un document numismatic*, în Gl. Bis., XXII, 1963, p. 551—561.
METZULESCU, STELIAN, *Importanța heraldicii în ilustrarea cărților și manuscriselor. Ilustrarea prin motivul heraldic « capete de arapi »*, în vol. jubil. al B.C.U.B., București, 1971, p. 109—112.
MIHAIL, PAUL, *Documente inedite ale cancelariei moldovenești din secolul al XVI-lea (din arhiva metocului Sf. Mormînt din Constantinopol)*, în Studii, rev. de ist., XVII, 1964, nr. 2, p. 335—359.
MIRCEA, ION-RADU, *Pecetea inelară a lui Mihnea Vodă Turcitul*, în Hris., III, 1943, p. 103—107.
MIRCEA, ION-RADU, *Pecetia atîrnată a lui Mihai Viteazul*, în Hris., V, 1945, p. 90—96.
MOISIL, CONSTANTIN, *Numismatica și descoperirile de la Curtea de Argeș*, în Cr. Num. Arheol., I, 1920, nr. 6—7, p. 37—41.
MOISIL, CONSTANTIN, *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor. Studiu istoric și numismatic*, în An. I.I.N., 1924—1925, p. 107—159.
MOISIL, CONSTANTIN, *Bule de aur sigilare de la domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în Rev. Arh., I, 1925, nr. 2, p. 249—265.
MOISIL, CONSTANTIN, *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 126—149.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, București, 1931.
MOISIL, CONSTANTIN, *Monetele lui Vladislav I Basarab. Considerații istorice și heraldice*, în Bul. Soc. Num. Rom., XXIX—XXXVI, 1935—1942, nr. 83—90, p. 133—139.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stemele primelor monete românești*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. XXI, mem. 4, 1939, p. 77—88.
MOISIL, CONSTANTIN, *Noi studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., IV, 1940, nr. 1, p. 100—109.
MOISIL, CONSTANTIN, *Cercetări sigilografice. Inele sigilare domnești de aur*, în Rev. Arh., V, 1942, nr. 1, p. 212—219.
MOISIL, CONSTANTIN, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în Rev. Arh., VI, 1944—1945, nr. 2, p. 256—286.
NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, București, 1892.
NĂSTUREL, P. V., *Interpretarea mobilelor eraldice de pe monetele Țării Românești*, în Bul. Soc. Num. Rom., XI, 1914, nr. 21, p. 19—23.
NĂSTUREL, P. V., *Nova plantatio și regii României moștenitori ai împăraților Bizanțiului. Studiu sfragistic din punct de vedere istorico-heraldic*, în R.I.A.F., XV, 1914, p. 1—80.
NICOLAESCU, STOICA, *Documente slavo-române*, București, 1905.
ONCIUL, DIMITRIE, [*Sigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei*], în Anal. Acad. Rom., Mem. secț. ist., s. II, t. XXVII, dezbaterile 1904—1905, p. 169—170.
ONCIUL, DIMITRIE, *În chestiunea bisericii domnești de la Curtea de Argeș*, în Bul. Com. Mon. Ist., IX, 1916, fasc. 34, p. 49—70.
PANAITESCU, P. P., *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du moyen âge*, în Bul. S.H., XVII, 1930, p. 64—67.
PETRESCU, D. C., *Rostul capetelor de arapi în stema Băsărăbeștilor*, în Conv. lit., LVII, 1925, nr. 10, p. 782—789.
POPESCU, MIHAI, *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 150—155.
PROCOPOVICI, ALEXE, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922.
RÉTHY, LÁSZLÓ, *Adalékok a havasalyi vajdoság numizmatikájához*, în Arhaeologiai Ertesitö, XII, 1892, p. 433—436.
RÉTHY, LÁSZLÓ, *Corpus Nummorum Hungariae*, vol. I, Budapest, 1899.
RICHENTHAL, ULRICH VON, *Conciliumbuch zu Costencz*, Augsburg, 1483.
RIETSTAP, J. B., *Armorial général*, vol. I—II, 2e édition, Gouda, 1884. Réimpression corrigée, Berlin, 1934.
ROMANESCU, MARCEL, *Despre steagul lui Mihai Radu*, în Arh. Olt., XX, 1941, nr. 113—118, p. 58—60.
SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Hrisovul și sigiliul lui Mihai Viteazul din 27 iulie 1600*, în Rev. Arh., IV, 1940, nr. 1, p. 161—162.
SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Autografe și sigilii de la Mihai Viteazul*, în Rev. Arh., IV, 1941, nr. 2, p. 296—313.
SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Iarăși sigiliul lui Mihai Viteazul*, în Rev. Arh., VI, 1945, nr. 2, p. 330—333.
SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Contribuții la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521)*, în Rsl., X, 1964, p. 405—434.
SACERDOȚEANU, AURELIAN *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în Rev. muz., V, 1968, nr. 1, p. 5—16.
SEIVERT, JOHANN, *Von dem Wallachischen Wappen*, în Privilegierte Anzeigen (Wien), 1766, p. 180—185 și 188—191.
SEVEREANU, GEORGE, *Monetele lui Dan I Basarab, domn al Țării Românești 1384—1386*, în București, I, 1953, nr. 2, p. 242—258.
SIMIĆ, MILAN, *Grbovi Srbski Zemalia i dinastia*, tabel heraldic, în Glasnik (Belgrad), IX, 1857, pl. anex. la p. 341—348.
SOLIS, VIRGIL, *Wappenbüchlein*, Nürnberg, 1555.

ŞTEFĂNESCU, I. D., *Cu privire la stema Ţării Româneşti. Arborele din peceţile şi bulele sigilare de aur*, în S.C.N., I, 1957, p. 373—388.

STURDZA, D. A., *Memoriu asupra numismaticei româneşti*, în Columna lui Traian, VIII, 1877, nr. 10—11, p. 493—511.

STURDZA, D. A., *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, în Anal. Acad. Rom., s. II, t. VIII, Sect. II, 1888, p. 239—259.

STURDZA, D. A., *Cronica lui Ulrich de Richenthal asupra Conciliului de la Constanţa (1414—1418)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. II, t. XVI, dezbateri 1893—1894, p. 97—106.

SULICĂ, NICOLAE, *Două steme şi autografe domneşti din 1616*, în Şoimii (Tg. Mureş), IV, 1928, nr. 9—10, p. 61—67.

VELCU, A. D., *Steagul lui Constantin Vodă Ipsilanti*, în Cr. Num. Arheol., XVII, 1943, nr. 127—128, p. 178—183.

VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I—XI, Bucureşti, 1929—1939.

VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii domneşti rare din veacul al XVII-lea*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. III, t. XXV, mem. 3, p. 73—87.

VÎRTOSU, EMIL, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în D.I.R., Introd., vol. II, Bucureşti, 1956, p. 333—537.

VÎRTOSU, EMIL, *Tipare sigilare domneşti din secolul al XIX-lea (Ţara Românească)*, în S.C.N., I, 1957, p. 307—355.

VÎRTOSU, EMIL, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1960.

VÎRTOSU, EMIL, *L'apparition et le rôle politique et juridique du sceau princier*, în R.R.H., VI, 1967, nr. 1, p. 57—67.

VITEZOVIĆ, PAUL RITTER, *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, Viennae, 1701.

XENOPOL, A. D., *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, vol. III, Iaşi, 1890.

CAPITOLUL III

MOLDOVA

ANDRONIC, ALEXANDRU, *Stema cu pisanie de pe turnul clopotniţă al mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi*, în Rsl., XV, 1967, p. 255—257.

BACÎRU, LIVIA, *Quelques supralibros des Voïvodes roumains*, în vol. *Bibliophilie au Pont-Euxin*, Constanţa, 1973, p. 96—110.

BĂLAN, CONSTANTIN şi OLTEANU, ŞTEFAN, *Stema cu pisanie din vremea lui Ştefan cel Mare descoperită la cetatea de scaun a Sucevii*, în Bul. Monum. Ist., XXXIX, 1970, nr. 1, p. 58—61.

BALŞ, GHEORGHE, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926.

BERZA, MIHAI, *Stema Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în S.C.I.A., II, 1955, nr. 1—2, p. 69—88.

BERZA, MIHAI, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în S.C.I.A., III, 1956, nr. 1—2, p. 99—128.

[BILLECOCQ, ADOLPHE], *Album moldo-valaque*, Paris, 1848.

BOGDAN, DAMIAN, P., *O străveche matrice de pecetie românească*, în S.M.I.M., I, 1956, p. 245—264.

BOGDAN, IOAN, *Inscripţiile de la Cetatea Albă*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXX, 1908, p. 311—360.

BOGDAN, IOAN, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, publicate de —, vol. I—II, Bucureşti, 1913.

BOGDAN, IOAN, *Album paleografic moldovenesc. Documente din sec. XIV, XV, XVI*, Bucureşti şi Paris, 1926.

BOTEZAT, E(UGEN), *Bourul şi zimbrul*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Şt., s. II, t. XXXVI, 1913—1914, p. 17—40.

BOTEZAT, E(UGEN), *Simbolul de pe stema Moldovei* (referat la al III-lea Congres Naţional de Numismatică şi Arheologie, Cernăuţi, 29 sept. — 1 oct. 1935), în Cr. Num. Arheol., XI, 1935, p. 152 şi urm.

BRĂTIANU, GH. I., *Le poignard scythe de Boureni*, în Dacia, II, 1925, p. 417—419.

BRĂTIANU, GH. I., *Originele stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti*, în Rev. ist. rom., vol. I, 1931, fasc. 1, p. 56—62.

CANTEMIR, DIMITRIE, *Vita Constantin Cantemyrii*, Ed. N. Iorga, Bucureşti, 1923.

CERNOVODEANU, DAN, *Stema Moldovei în armele Cantemireştilor*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXVII—LXIX, 1973—1975, nr. 121—123, p. 277—293.

CERNOVODEANU, DAN, *Heraldica dinastică monetară moldovenească din sec. XIV—XVI şi realităţile istorice pe care le reflectă*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXX—LXXI, 1976—1977, nr. 124—125 (sub tipar).

CIOFU, VALERIAN L., *Un sigiliu moldovenesc din perioada premergătoare Unirii Principatelor*, în Cerc. ist. (Iaşi), L, 1974, p. 265—273.

CONDURACHI, EMIL, *Blazonul lui Ştefan cel Mare*, în Hris., V, 1945, p. 146—151.

COSTIN, MIRON, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

DEMENY, LIDIA, *Xilogravurile lui Filip Moldoveanu*, în S.C.I.A., t. XVI, 1969, nr. 2, p. 229—241.

DEMENY, L(UDOVIC), *Stema Moldovei în prima tipăritură românească din Transilvania*, în Rev. muz., III, 1966, nr. 4, p. 346—348.

DOCAN, NICOLAE, *Die Münzen des Moldauischen Fursten Stephan des Grossen*, în Numismatische Monatschrift-Bläter für Münzfreunde (Dresden), XXXVII, 1902, p. 2771—2815.

DOCAN, NICOLAE, *Notiță despre monetele lui Petru Mușat*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXX, 1907—1908, p. 117—182.

DOGARU, MARIA, *Sigiliile lui Vasile Lupu*, în Rev. muz., VIII, 1971, nr. 1, p. 68—73.

DU CANGE, CAROLUS DU FRESNE, *Illyricum vetus et novum sive Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae...*, Posoni, 1746.

DUMITRESCU, MIRCEA, *Despre stemele domnilor Moldovei Despot Vodă și Gaspar Grațiani*, în Rev. muz., IV, 1967, nr. 6, p. 560—563.

ELIADE, MIRCEA, *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, 1970.

FILIPAŞCU, ALEXANDRU, *Sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri*, Bucureşti, 1969.

FISCHER, E(MIL), *Beitrag zur Münzkunde des Fürstentbumes Moldau*, în Jahrbuch des Bukowinen Landes Museums (Cernăuţi), IX, 1901, p. 3—53.

GASSAUER, RUDOLF, *Influența polonă asupra stemei Moldovei și a altor blazoane de pe monetele moldovenești*, în Bul. Soc. Num. Rom., XXVII—XXVIII, 1933—1934, nr. 81—82, p. 84—88.

GASSAUER, RUDOLF, *Teracote sucevene*, în Bul. Com. Monum. ist., XXVIII, 1935, fasc. 86, p. 145—164.

GHEORGHIESCUL, LEV, *Mormintele, odoarele, înscrisurile și clopotele Monastirii Putna din Bucovina*, în Arh. rom. (Iaşi), II, 1862, p. 301—318.

GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoria Românilor*, vol. I, ed. II-a, Bucureşti, 1935.

GOROVEI, ŞTEFAN, S., *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIVe—XVIe siècles)*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai — 2 juin 1972*, Braga (Portugal), 1973, p. 263—270.

GOROVEI, ŞTEFAN S., *Mușatinii*, Bucureşti, 1976.

GRĂMADĂ, NICOLAE, *Aflarea pecetiei tipar a lui Petru Mușat*, în Glasul Bucovinei, XXII, 1940, nr. 5896 (26 apr.), p. 9.

HURMUZAKI, EUDOXIU DE, *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de —, vol. I_2, Bucureşti, 1893 şi vol. IV_1, Bucureşti, 1882.

ILIESCU, OCTAVIAN, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 217—240.

ILIESCU, OCTAVIAN, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 181—234.

ILIESCU, OCTAVIAN, *Despre legendele celor mai vechi monete moldovenești*, în An. I.I.A., (Iaşi), III, 1966, p. 201—212.

ILIESCU, OCTAVIAN şi FOIT, GRIGORE, *Un tezaur de monete moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea descoperit la Suceava*, în Arheologia Moldovei, V, 1967, p. 145—167.

ILIESCU, OCTAVIAN, *Destăinuirile unei steme. Despot Vodă și heraldica*, în Mag. ist., III, 1969 ,nr.7—8, p. 166—169.

IORGA, NICOLAE, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. II, t. XIX, 1898, p. 193—274.

IORGA, NICOLAE, *Stema Moldovei pe clopotnița bisericii din Todireni (Burdujeni)*, în Bul. Com. Mon. Ist., VIII, 1915, p. 139—140.

IORGA, NICOLAE, *Iarăși știri nouă despre Despot*, în Rev. ist., II, 1916, p. 125—136.

ISTRATI, C(ONSTANTIN), dr., *Biserica și podul din Borzești precum și o ochire relativă la bisericile zidite de Ștefan cel Mare*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXVI, 1904, p. 261—337.

ISTRATI, C(ONSTANTIN), DR., *Din trecutul nostru. Pietrele de identificare și controlă* (sic) *a monedelor din timpul lui Mihai Sturdza Voievod (1834—1849)*, în L.A.R., XII, 1908, p. 395—409.

IVÁNFI, EDE, *A magyar birodalom vágy Magyarország a Reszeinek cimere*, Pest, 1869.

KARADJA, CONSTANTIN I., *Despre stemele românești ale lui Richenthal*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 436—437.

KIRMIS, MAX, DR., *Handbuch der polnischen Münzkunden*, Posen, 1892.

LUCHIAN, OCTAVIAN, *Cîteva știri și ipoteze în numismatica românească*, în S.C.N., VI, 1975, p. 249—251.

MĂNESCU, I. N., *Ce reprezintă stema de pe portretul lui Gaspar Grațiani*, în Rev. muz., VI, 1969, nr. 5, p. 458—460.

MĂNESCU, I. N., *Stema Moldovei*, în Mag. ist., VI, 1972, nr. 5, p. 37—42.

MĂNESCU, I. N., *Stemele lui Dimitrie Cantemir și locul lor în heraldica țărilor române*, în Rev. Arh., L, 1973, vol. XXXV, nr. 3, p. 465—480.

MĂNESCU, I. N., *Contributions héraldiques à l'histoire des sociétés secrètes* (referat la al XIII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică, Londra, 31 aug. — 7 sept. 1976), (sub tipar).

*** *Marca Ţării Moldovei*, în Gazeta de Moldavia, XXII, 1850, nr. 51, p. 209—211.
MATEI, M. D., *O nouă stemă cu pisanie de la Ştefan cel Mare descoperită la Cetatea de scaun a Sucevei*, în Studii şi cercetări de istorie veche, XXIV, 1973, nr. 2, p. 323—329.
MELHISEDEC, episcop de Roman, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în R.I.A.F.,I, 1883, p. 245—310.
METZULESCU, STELIAN, *Crucea Sf. Andrei, simbol heraldic*, în Gl. Bis., XIX, 1960, nr. 11—12, p. 1023—1041.
METZULESCU, STELIAN, *Pagini de istorie religioasă reprezentate în cartografie şi sigilografie*, în Gl. Bis., XX, 1961, nr. 5—6, p. 528—558.
MINEA, ILIE, *Despre stema Moldovei*, în Cercet. ist., I, 1925, p. 401—402.
MOISIL, CONSTANTIN, *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei*, în Rev. Arh., I, 1925, nr. 2, p. 249—265.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, Bucureşti, 1931.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stema Moldovei* (referat la al V-lea Congres de Numismatică şi Arheologie, Iaşi, 14—16 oct. 1937), în Cr. Num. Arheol., XIII, 1938, p. 98—99.
MOISIL, CONSTANTIN, *Probleme de numismatică românească*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. III, t. XXII, mem. 10, 1940, p. 237—246.
MOISIL, CONSTANTIN, *Legendele monetelor lui Petru Muşat*, în Cr. Num. Arheol., XVII, 1943, p. 124—125.
NĂSTUREL, PETRE S., *Un nou hrisov de la Constantin Duca (1702)*, în Hris., V, 1945, p. 103—106.
NĂSTUREL, PETRE S., *Asupra stemelor unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti la începutul veacului al XVII-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 371—376.
NĂSTUREL, PETRE S., *În legătură cu unele danii de la Ştefan cel Mare*, în Rsl., V, 1962, p. 143—149.
NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, Bucureşti, 1892.
NEAMŢU, EUGENIA, *Contribuţii la cunoaşterea stemei dezvoltate a Moldovei lui Ştefan cel Mare*, în Arheol. Moldovei, VI, 1969, p. 329—335.
NECULCE, IOAN, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955.
NIESIECKI, KASPER, *Korona Polska...*, vol. I—IV, Lwow, 1728—1743.
*** *O importantă descoperire la Cetatea de Scaun a Sucevei. Stema cu pisanie din vremea lui Ştefan cel Mare*, în Mitropolia Moldovei şi Sucevei, XLVIII, 1972, nr. 3—4, p. 327—328.
OKOLSKI, SIMON, *Orbis Poloni...*, vol. I—III, Cracoviae, 1641—1645.
PAPACOSTEA, ŞERBAN, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui nou izvor necunoscut*, în S.M.I.M., VI, 1973, p. 43—59.
RĂDULESCU, GABRIELA I., *Sigiliile cancelariei domneşti a Moldovei în anii 1711—1821*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 2, p. 173—218.
RICHENTHAL, ULRICH VON, *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden*, Augsburg, 1536.
ROMSTORFER, K. A., *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*. Publicată în româneşte cu o notiţă istorică de Al. Lapedatu, Bucureşti, 1913.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă şi rolul avut în formarea ideii de unire*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 11—68.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 12, p. 2—10 şi III, 1969, nr. 1, p. 37—47.
ŞAH-NAZAROV, VLAD, *O monetă necunoscută a oraşului Cetatea Albă cu stema Moldovei*, în Cetatea Albă, IV, 1937, nr. 6, p. 4—12.
SANIELEVICI, HENRI, *Stema Moldovei şi aceea a Ţării Româneşti*, [Bucureşti], 1934.
SECĂŞANU, CORNELIU, *Vechile monete moldoveneşti*, Bucureşti, 1941.
SEVEREANU, GEORGE, DR., *Greutăţile monetare din Moldova din 1834—1849*, în Bul. Soc. Num. Rom., II, 1905, nr. 9, p. 14—23.
SLĂTINEANU, BARBU, *Despre teracotele sucevene*, în Bul. Com. Mon. ist., XXX, 1937, fasc. 93, p. 135—142.
*** *Stema Moldovei*, în Icoana lumii, I, 1841, nr. 12, p. 95—96.
STUPNICKI, HIPOLIT, *Herbarz Polski*, vol. I—III, Lwow, 1855—1862.
STURDZA, D. A., *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien (Moldau und Walachei)*, în Numismatischen Zeitschrift (Wien), Bd. IV, 1874, p. 1—86.
TAFRALI, OREST, *Le monastère de Suceviţa et son trésor*, în *Mélanges Ch. Diehl*, Paris, f.d.
ŢABREA, ILIE, *Influenţa polonă asupra primelor monete moldoveneşti* (referat la al V-lea Congres naţional de Numismatică şi Arheologie, Iaşi, 14—16 oct. 1937), în Cr. Num. Arheol., XIII, 1938, p. 97 şi urm.
ŢABREA, ILIE, *Influenţele externe asupra primelor monete moldoveneşti*, în Cr. Num. Arheol., XVIII, 1944, nr. 131—132, p. 263—277.
ŢABREA, ILIE, *Monedele lui Despot Vodă în lumina ultimelor cercetări*, în S.C.N., V, 1971, p. 161—177.
U[RECHIA, V.]A., *Despre marca Moldovei*, în Bul. Instr. Publ. (Bucureşti), [1865, nr. 11], p. 189—190.
VELESCU, OLIVER, *Wappen der Moldau an einer Kirchenburg in Siebenbürgen. Beitrage zur Geschichte der Moldauer Leben*, în F.V.L.K., Bd. 11, 1968, nr. 2, p. 59—63.
VERESS, ANDREI, *Originea stemelor ţărilor române*, în Rev. ist. rom., I, 1931, fasc. 2, p. 225—232.
VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I—XI, 1929—1939.

VÎRTOSU, EMIL, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în D.I.R., Introd., vol. II, Bucureşti, 1956, p. 333—537.
VÎRTOSU, EMIL, *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman reflétées par le sceau du Prince régnant (XVIIe—XIXe siècles)*, în R.E.S.E., IV, 1966, nr. 1—2, p. 197—206.
VOIŢEHOVSKI, V. A., *Inscripţiile de construcţii pe pereţii cetăţii de la Cetatea Albă* (titlu tradus din lb. rusă), în vol. *Europa de sud-est în Evul-Mediu* (titlu tradus din lb. rusă), Chişinău, I, 1972, p. 371—374.
VUIA, ROMULUS, *Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în An. I. I. N. (Cluj), I, 1921—1922, p. 300—309.
WYROSTEK, LUDWIK, *Ród Drágow-Sasów na Wegrzech i Rusi Halickiej*, Krakow, 1932.

CAPITOLUL 4

TRANSILVANIA

ALDÁSY, A., *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának cimerlevelei*, vol. V (1717—1770), Budapest, 1939.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Das richtige Wappen von Siebenbürgen* în S.D.T. (Sibiu), 1930, nr. 17249 şi 17250.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Das Wappen von Siebenbürgen*, în Der Tappert, Mitteilungen des Wappen-Herold (Darmstadt), 1966, p. 1—18.
[BEDEUS VON SCHAARBERG, IOZSEF], *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes.* Ein Versuch von J.B.v.S., Hermannstadt, 1838.
CHIFFLETIUS, J. J., *Insignia gentilicia Equitum Ordinis Velleris Aurei*, Antwerpia, 1632.
EDER, K. I., *De initiis juribusque primaeris Saxonum*, Cibinii, 1791.
IÁKAB, ELEK, *Az erdély erszágos czimerek története*, în Szazadok (Pest), I, 1867, nr. 4, p. 336—352.
JAKÓ, SIGISMUND, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea)*, în D.I.R., Introd., vol. II, Bucureşti, 1956, p. 539—633.
KEÖPECZI, SEBESTYÉN J., *Erdélyi czimere*, în Turul, t. XXXV, 1917, p. 33—48.
MĂNESCU, I. N., *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen (im 16. Jahrhundert)*, (referat la al X-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică, Viena, 14—19 sept. 1970) în *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972, p. 533—538.
MARŢIAN, I(ULIAN), *Contribuţii la eraldica vechiului Ardeal*, în An. I.I.N., IV, 1926—1927, p. 441—446.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, Bucureşti, 1931.
PALMA, FRANCISCUS CAROLUS, *Heraldicae Regni Hungariae specimen, Regia, Provinciarum, Nobiliumque scuta complectens*..., Vindobonae, 1766.
PAPAI, FRANCISC PARIS, *Ars heraldica seu Consuetudinum Heraldicarum*..., Claudiopolis, 1695.
POPESCU, MIHAI, *Sigiliul lui Sigismund Báthori, principele Transilvaniei*, în Rev. Arh., II, 1926, nr. 3, p. 328—332.
POPESCU, MIHAI, *Stema Ardealului cerută de români după 1848*, în Conv. lit., LVIII, 1926, p. 216—218.
REICHERSTORFFER, GEORG, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata*..., Viennae, 1550.
REILLY, F.-I.I., VON, *Schauplatz der fünf Theile der Welt*..., vol. I—II_{1-2}, Wien, 1789—1791.
RESCH, ADOLF, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901.
SCHROT, MARTIN, *Wappenbuch des heiligen römischen Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa*, München, 1581.
SZEGEDI, R. P. IOANNES, *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici*, Tyrnaviae, 1734.
VAJAY, SZABOLCS DE, *Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise*, în *Recueil du IXe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique de Berne, 1968*. Extras, Neuchâtel, [1971], 19 p.
VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I—XI, Bucureşti, 1929—1939.
VERESS, ANDREI, *Bibliografia româno-ungară*..., vol. I—III, Bucureşti, 1931—1935.
ZIMMERMANN, FRANZ, *Das richtige Wappen von Siebenbürgen*, în S.D.T., nr. 17246, p. 2.

CAPITOLUL 5

PRINCIPATELE UNITE

*** *Armorial des Souverains*, Paris, [1864].
ASACHI, GH., *Tableaux de l'histoire moldave*, Iassy, 1833.
ASACHI, GH., *Descriere istorică a tabloului ce înfăţişează pe Alexandru cel Bun*..., Iaşi, 1839.

BENSON, GARY S., *Two early national flags of Walachia and Moldavia*, în The Flag Bulletin (Winchester, Massachusetts, U.S.A.), IX, 1970, nr. 2, p. 62—66.
BERINDEI, DAN, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de Miniştri*, în Rev. Arh., II, 1959, nr. 1, p. 147—163.
BUZDUGAN, GEORGE, *Stema Principatelor Unite (1863)*, în Mag. ist., VIII, 1974, nr. 10, p. 40.
CERNOVODEANU, DAN, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, în Rev. muz. monum., (s. muz.), XI, 1974, nr. 3, p. 67—71.
CERNOVODEANU, DAN, *Contributions à l'étude de l'héraldique d'Etat des Principautés Unies roumaines (1859—1866)*, (referat la al XII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică, München, 9—13 sept. 1974), în R.R.H., XVI, 1977, nr. 2, p. 319—334.
COJOCĂRESCU, MARIA, *Sigiliile Comisiei Centrale de la Focşani*, în Rev. muz., IX, 1972, nr. 4, p. 348.
ELIAN, ALEXANDRU, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 97—179.
IORGA, NICOLAE, *Histoire de la vie byzantine*, vol. III, Bucureşti, 1934.
KOGĂLNICEANU, MIHAIL, *Critica descrierii istorice a tabloului ce înfăţişează pe Alexandru cel Bun...*, în Dacia literară (Iaşi), 1859, p. 74—76.
MĂNESCU, I. N., *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960, p. 517—523.
MOISIL, CONSTANTIN, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, în Cr. Num., I, 1920, nr. 8, p. 53—58.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, Bucureşti, 1931.
MOISIL, CONSTANTIN, *Mihail Kogălniceanu şi heraldica naţională*, în Arh. rom., III, 1939, p. 49—58.
MOISIL, CONSTANTIN, *Steme vechi româneşti. Stemele unite ale Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei*, în Univ., LVIII, 1941, nr. 159 (15 iun.), p. 2.
MOISIL, CONSTANTIN, *Cîteva reminiscenţe din timpul propagandei pentru Unirea Principatelor*, în Arh. Rom., V, 1941, p. 123—132.
NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, Bucureşti, 1892.
NĂSTUREL, P. V., *Steagul şi stema României. Perioada convenţională*, în Albina, revistă enciclopedică populară, IV, 1900, nr. 10, p. 253—257; nr. 11, p. 287—291; nr. 13—14, p. 339—343; IV, 1901, nr. 15—16, p. 392—397; nr. 23, p. 626—631; nr. 37, p. 1014—1016; nr. 38, p. 1047—1051; nr. 39, p. 1058—1071; nr. 47—48, p. 1250—1255; nr. 49, p. 1301—1304; nr. 51, p. 1366—1370; V, 1901, nr. 2, p. 38—42.
NĂSTUREL, P. V., *Steagul, stema română, insemnele domneşti, trofee*, Bucureşti, 1903.
OPRESCU, GHEORGHE, *Catalogul colecţiei Carol Popp de Szathmary*, Bucureşti, 1939.
ORTLEB, A. und G., *Kleines heraldisches Lexikon...*, Kahla i. Th., f.a.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă şi rolul avut în formarea ideii de unire*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 11—68.
ŞTIRBU, CONSTANŢA, *Date noi privind instituirea «Ordinului Unirii», în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în Muzeul Naţional, I, 1974, p. 95—103.
TUCĂ, FLORIAN, *Pro virtute militari*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 5, p. 69.
VASILESCU, ANCA, *Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în Cercetări numismatice, I, 1977, (sub tipar).
V[ELCU], A[NTON], *Steagurile României*, în Enciclopedia României, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 73—84.
VÎRTOSU, EMIL, *Ordinul Jerbei de Aur — un proiect inedit al lui Vasile Alecsandri*, în Cerc. ist. (Iaşi), XIII, 1940, nr. 1—2, p. 702—706.

CAPITOLUL 6

ROMÂNIA

BOLLIAC, CEZAR, *Armele României*, în Buciumul, I, 1863, nr. 33 (27 apr.), p. 131—132.
CERNOVODEANU, DAN, *Independenţa de stat a României reflectată în arta heraldică naţională*, în Rev. muz. monum., (s. muz.), XIV, 1977, nr. 5, p. 42—44.
GRECIANU, ŞTEFAN D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*, Bucureşti, 1900.
MACUREK, IOSEF, *Sjednoceni Rumunu*, Praha, f.a.
MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, Bucureşti, 1931.
NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, (Jubileul de 25 de ani de domnie ai regelui Carol I), Bucureşti, 1891.
NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, Bucureşti, 1892.
NĂSTUREL, P. V., *Steagul şi stema României*, în Albina, rev. enc. pop., IV, 1900, nr. 10 — V, 1901, nr. 2.
NĂSTUREL, P. V., *Marca ţării pe peceţi, clădiri şi monede*, în Albina, rev. enc. pop., V, 1901, nr. 5, p. 117—119; nr. 12—13, p. 325—330; V, 1902, nr. 14, p. 367—369.
NĂSTUREL, P. V., *Steagul, stema română, insemnele domneşti, trofee*, Bucureşti, 1903.

RÉTHY, LÁSZLÓ, *A román Kiralyszag czimere és czimer*, în Turul, t. II, 1884, p. 53–58.
[SEBESTYÉN DE KEÖPECZ, IOSEF], *Noua stemă a României*, în Ilustrația, revistă ilustrată enciclopedică, X, 1921, s. II, nr. 9, p. 1.

CAPITOLUL 7

STEME BOIEREŞTI

A. *Moldova şi Ţara Românească*

BACÎRU, LIVIA, *Ex-libris-ul cu variante al lui G. Em. Filipescu*, în Rev. bibl., XXIII, 1970, nr. 7, p. 428–430.
BARTSCH, FERDINAND, *Les timbres des armoiries des familles de Moldavie et de Valachie*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai — 2 juin 1972*, Braga (Portugal), 1973, p. 67–69.
BEZVICONI, GHEORGHE, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. I–II, Bucureşti, 1940–1943.
BOGDAN, IOAN, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul* (sic) *al XV-lea şi al XVI-lea*, Bucureşti, 1902.
BOGDAN, IOAN, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul* (sic) *Braşovului*, Bucureşti, 1905.
BOGDAN, IOAN, *Album paleografic cuprinzînd douăzeci şi şase de facsimile de documente româneşti din sec. XV*, Bucureşti, 1905.
BOGDAN, IOAN, *Album paleografic moldovenesc. Documente din sec. XIV, XV, XVI.* Cu o introducere şi cu rezumate de N. Iorga, Bucureşti şi Paris, 1926.
CERNOVODEANU, DAN, *Un sigiliu paşoptist inedit*, în Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu, II, 1970–1971, p. 673–679.
CERNOVODEANU, DAN, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines* (referat la al X-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Genealogie şi Heraldică, Viena, 14–19 sept. 1970), în *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972, vol. II, p. 589–595.
CERNOVODEANU, DAN, *Un sigiliu puţin cunoscut al vel logofătului Andronachi Donici*, în Bul. monum. ist., XLII, 1973, nr. 1, p. 39–40.
CHIHAIA, PAVEL, *Udrişte Năsturel şi casele de la Hereşti*, în Rev. Muz. monum., XLV, 1976, nr. 2, p. 23–26.
CORNEL, TH(EODOR), *Figuri contimporane din România. Dicţionar bibliografic ilustrat*, ed. franco-română, Bucureşti, 1909–1914.
DIMA-DRĂGAN, CORNELIU, *L'album héraldique des étudiants d'outre-mer de l'Université de Padoue (XVIIe—XVIIIe siècles)*, în R.E.S.E., X, 1972, nr. 2, p. 271–280.
DUMITRESCU, EMIL, *Sigiliul generalului Gheorghe Magheru*, în Rev. muz. monum., XIV, 1977, nr. 3, p. 21.
GANE, CONSTANTIN, *Pe aripa vremii*, Bucureşti, 1923.
HAGI-MOSCO, EMANUEL, *Steme boiereşti din România.* [Album heraldic], Bucureşti, 1918.
HEFNER, OTTO TITAN VON, *Neues Wappenbuch des blühenden Adels in Königreich Galizien...*, Leipzig, 1863.
HEYER VON ROSENFELD, C.G.D., *Wappen des Adel von Galizien und Bukowina*, în colecţia J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Bd. IV, Theil XIV, Heft 4, Nürnberg, 1898.
LECCA, OCTAV-GEORGE, *Familiile boiereşti române. Istoric şi genealogie (după izvoare autentice)*, Bucureşti, 1899.
MĂNESCU, I. N., *Un portret al lui Miron Costin?*, în Mag. ist., III, 1969, nr. 10, p. 80 şi 99.
METEŞ, ŞTEFAN, *Contribuţii nouă privitoare la familia Bubuş din Moldova*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. III, t. VII, mem. 8., 1927, p. 285–342.
METZULESCU, STELIAN, *Două contribuţii la istoria religioasă din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, în Gl. Bis., XXI, 1960, nr. 3–4, p. 305–315.
MINEA, I. şi BOGA, L. T., *Din trecutul heraldic al boierimii moldoveneşti pînă la sfîrşitul secolului XVI*, în Bul. Soc. Num. Rom., XXIX–XXXVI, 1935–1942, nr. 83–90, partea II-a, Bucureşti, 1944, p. 168–173.
MOISIL, CONSTANTIN, *Inele sigilare boiereşti din colecţia prof. Mihai Seulescu*, în Bul. Soc. Num. Rom., XXIX—XXXVI, 1935–1942, nr. 83–90 (Lucrările primului Congres de Numismatică şi Arheologie, Bucureşti, 1933, partea II-a), Bucureşti, 1944, p. 180–184.
MOISIL, CONSTANTIN, *O pagină de heraldică românească veche*, în Bul. ştiinţific al Secţ. de şt. ist., filoz., econ.-jurid. al Acad. R.P.R. II, 1950, nr. 2–4, p. 53–66. (Extras, Bucureşti, 1949, 12 p.).
MOISIL, CONSTANTIN, *Mărunţişuri sigilografice*, în S.C.N., I, 1957, p. 405–406.
NĂSTUREL, P. V., *Neamul boierilor Pîrşcoveni şi încuscrirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăghici Măgureanu*, Bucureşti, 1906.
NĂSTUREL, P. V., *Neamul boierilor Cantacuzini din ramura lui Şerban Voevod*, în L.A.R., XII, 1908, nr. 1—3, p. 61–74, nr. 4–6, p. 210–234 şi nr. 7–9, p. 317–349.

NĂSTUREL, P. V., *Genealogia Năsturelilor*, în R.I.A.F., XI, 1910, partea I-a, p. 37—71 şi partea II-a, p. 182—330; XII, 1911, partea I-a, p. 7—43.
REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din ţările române*, în Rev. de ist., t. 28, 1975, nr. 7, p. 1095—1098.
REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Steagurile militare ale Ţării Româneşti şi Moldovei în veacul al XVIII-lea*, în Rev. de ist., t. 29, 1976, nr. 8, p. 1192—1213.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *O diplomă de înnobilare din Haţeg*, în Ţara Bîrsei, IX, 1937, nr. 2, p. 134—140.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Hrisovul cu sigilii multiple al lui Vlăduţ Vodă către Braşoveni*, în Rev. muz., VIII, 1971, nr. 4, p. 328—332.
SIEBMACHER, JOHANN, *Das neue Deutsche Wappenbuch*. Aufgelegt von —. Leipzig, 1609.
STEPHĂNESCU, MIHAI, *O piatră de mormînt uitată şi o pecetie necunoscută. Mărturii vechi şi noi despre marele spătar Zottu Tzigara*, în Bul. monum. ist., XI, 1971, nr. 4, p. 58—62.
STURDZA, D. A., *Cronica lui Ulrich de Richenthal asupra Conciliului de la Constanţa (1414—1418)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. II, t. XVI, dezbateri 1893—1894, p. 97—106.
STURDZA-SĂUCEŞTI, MARCEL şi NISTOR, NICOLAE, *Sigiliile boerilor din sfatul lui Radu cel Mare de la Convenţia cu Sibiul din 1507*, în Rev. Arh., X, 1967, nr. 1, p. 73—90.
STURDZA-SĂUCEŞTI, MARCEL, *L'Armorial roumain*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai — 2 juin 1972*, Braga (Portugal), 1973, p. 481—489.
TAFRALI, O., *O pecetie interesantă a lui Zoty de Cigara, ginerele lui Petru Şchiopul*, în Arta şi Arheol., IV, 1931—1932, fasc. 7—8, p. 75.
VĂTĂMANU, NICOLAE, dr., *Cel dintîi «ex-libris» românesc*, în Rev. Medic. (Tg. Mureş), XI, 1964, nr. 2, p. 228—230.
VĂTĂMANU, NICOLAE, dr., *Ex-libris-ul lui Pantaleon Calliarchi*, în Rev. bibl., XXI, 1968, nr. 3, p. 157.
VĂTĂMANU, NICOLAE, dr., *Portretul şi diploma doctorului Anton Fotino*, în Rev. muz., VII, 1970, nr. 6, p. 536—538.
VERESS, ANDREI, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Lit., s. III, t. V, mem. 4, 1931, p. 83—106.
VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, Bucureşti, 1932; vol. VIII—XI, Bucureşti, 1935—1939.
VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii româneşti cu legenda în limba turcească*, în Hris., II, 1942, p. 203—216.
VÎRTOSU, EMIL, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 333—346.
VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii cu însemnele dregătoriei (Ţara Românească, 1786—1829)*, în Rev. muz., II, 1965, nr. 2, p. 152—159.
[VLĂDESCU, NICOLAE], Supliment la [Em. Hagi Mosco], *Steme boiereşti din România*, f. titlu, Bucureşti, f.a.
ZERNICKI-SZELIGA, EMILIAN VON, *Polnische Adel und die demselben hinzugetreten anderländischen Adelsfamilien. General Verzeichniss*, Bd. I—II, Hamburg, 1900.
ZOTTA, SEVER DE, *Spiţa neamului Hăjdău cu unele date noi*, în Arh. gen., II, 1913, nr. 7—9, p. 139—176.
ZOTTA, SEVER DE, *Date nouă* (sic) *cu privire la Andronache Donici (c. 1760 — 4 nov. 1829)*, în Arh. (Iaşi), XXVI, 1915, nr. 1—3, p. 34—44.
ZOTTA, SEVER DE, *Stiri despre Costineşti*, în Rev. ist., XI, 1925, nr. 4—6, p. 70—76.
ZOTTA, SEVER, *Pavel Gore (+ 8 decembrie 1928)*, Chişinău, 1928.

B. *Transilvania*

ANDRÁSSY, GYULA, *Magyarország cimeres Könyve (Liber armorum Hungariae)*, vol. I, Budapest, 1913.
BOGDAN, IOAN, *Originea voevodatului la Români*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. II, t. XXIV, 1902, p. 128—145.
CSÓMA, IÓZSEF, *Magyar nemzetségi cimerek*, Budapest, 1903.
FEJÉRPATAKI, LÁSZLÓ şi ALDÁSY, ANTAL, *Magyar cimeres emlélek*, vol. III, Budapest, 1926.
NAGY, IVÁN, *Magyarorszag családai czimerekkel és nemzekrendi tablakkal*, vol. I—XII + vol. suplim., Pest, 1857—1868.
PUŞCARIU, IOAN I., *Disertaţiune despre împărţirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864.
PUŞCARIU, IOAN, cavaler de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I—II, Sibiu, 1892—1895.
REICHENAU, C. VON, CZERGHEÖ, F. VON, şi BARCZAY, O. VON, *Adel von Siebenbürgen*, în *J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch*, Bd. IV, Theil XII, Heft 8, Nürnberg, 1898.
SÁNDOR, IMRE, *Czimerlevelek*, vol. I—II, Kolozsvár, 1910—1912.
SEBESTYÉN de KEÖPECZ, IÓSZEF, *Portretul unui boier ardelean din timpul lui Mihai Viteazul*, în Flacăra, VII, 1922, nr. 14 (11 mart.), p. 214.
STURDZA-SĂUCEŞTI, MARCEL şi NISTOR, NICOLAE, *Zwei von Michael dem Tapferen in Siebenbürgen verliebene Adelsdiplome mit der rumänischen Trikolore*, în F.V.L.K., Bd. 12, 1969, nr. 1, p. 83—86.
ZOTTA, SEVER, *O diplomă de boier transilvănean pentru un boier din Moldova*, în *Omagiu prof. Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 873—881.

CAPITOLUL 8

STEME ECLEZIASTICE

ALBU, CORNELIU, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolae Olabus*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 1, p. 11—13.
BIANU, IOAN şi HODOŞ, NERVA, *Bibliografia românească veche*, vol. I—II, Bucureşti, 1903—1910.
CAZACU, MATEI, *Cine l-a ucis pe Antim Ivirianu?*, în Mag. ist., III, 1969, nr. 4, p. 43—49.
CERNOVODEANU, DAN, *Heraldica bisericească în ţările române*, în Bis. ort. rom., XCIII, 1975, nr. 7—8, p. 962—968.
CRISTACHE, GHEORGHE, *O ipoteză heraldică*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXVII—LXIX, 1973—1975, nr. 121—123, p. 294—298.
DOGARU, MARIA, *Antim Ivireanul et l'héraldique de la Valachie*, în R.E.S.E., XIV, 1976, nr. 2, p. 317—322.
DOGARU, MARIA, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Bucureşti, 1976.
ENĂCEANU, GHENADIE, arhimandrit, *Petru Movilă*, Bucureşti, 1884.
FILITTI, IOAN C., *Aşezămîntul cultural al mitropolitului Dositei Filitti de la înfiinţare şi pînă astăzi 1827—1910*, Bucureşti, [1910].
GRECIANU, ŞTEFAN D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale...*, Bucureşti, 1900.
KARADJA, CONSTANTIN, *Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (Baden) în anul 1415*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. III, t. VII, mem. 2, 1927, p. 59—91.
KARADJA, CONSTANTIN, *Portretul şi stema lui Grigore Ţamblac şi misiunea sa la Conciliul din Constanţa*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. III, t. XXVI, mem. 6, p. 1—8.
KOVÁCS, ANDREI, *Diplomele de înnobilare şi iconografia lui Nicolaus Olahus*, în Rev. muz., VI, 1968, nr. 2, p. 101—110.
LUPAŞ, IOAN, MOCSONY ALEXANDRU, PUŞCARIU ILARION, MANGREA VASILE şi HAMSEA, AUGUSTIN, *Mitropolitul Andrei baron de Şaguna, scriere comemorativă la serbarea centenarului naşterii lui*, Sibiu, 1909.
NĂSTUREL, PETRE, S. *Asupra stemelor unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti la începutul veacului al XVII-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 371—376.
NĂSTUREL, PETRE S., *O stemă a lui Costandie Filitti, episcop de Buzău*, în S.C.N., II, 1958, p. 439—440.
RICHENTHAL, ULRICH VON, *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden*, Frankfurt a/Mein, 1575.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Cancelaria Mitropoliei Ţării Româneşti şi slujitorii ei pînă la 1830*, în Gl. bis., XVIII, 1959, nr. 7—12, p. 542—586.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Antim Ivirianu arhivist, bibliotecar şi topograf*, în Gl. bis., XXII, 1963, nr. 9—10, p. 862—890.
SACERDOŢEANU, AURELIAN, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în Mitr. Olt., XVIII, 1966, nr. 9—10, p. 838—841.
ŞERBĂNESCU, NICOLAE, *Antim Ivirianu tipograf*, în Bis. ort. rom., LXXIV, 1956, nr. 8—9, p. 690—766.
STURDZA, D. A., *Cronica lui Ulrich de Richenthal asupra Conciliului de Constanţa (1414—1418)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. II, t. XVI, dezbateri 1893—1894, p. 97—106.
TONK, AL., *Diplomele de înnobilare ale lui Nicolae Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 1, p. 13—32.
VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii împărţite şi sigilii săteşti*, în S.C.N., I, 1957, p. 357—366.

CAPITOLUL 9

STEME DISTRICTUALE ŞI ORĂŞENEŞTI

ANDRIŢOIU, M. şi CERCHEDEAN, M., *Sigilii săteşti în comitatele Hunedoara şi Zarand*, în Rev. Arh., XLVIII, 1971, vol. XXXIII, nr. 1, p. 3—26.
ANTOHI, ERHARD, *Zwei Kronstädter Siegelstempel aus d. 14. u. 16. Jahrhundert*, în S.V.J., 56, 1933, p. 256—257.
ARBURE, ZAMFIR, *Basarabia în secolul XIX*, Bucureşti, 1898.
ARBURE, ZAMFIR, *Mărcile districtelor Basarabiei*, Chişinău, 1899.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Zur Wappenfrage der Stadt Sächsisch-Regen*, în S.R.W., 1906, nr. 1—3.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Das Wappen der Stadt Kronstadt*, în K.V.S.L., LI, 1928, p. 152—154.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Das Wappen von Hermannstadt*, în K.V.S.L., LIII, 1930, p. 201—210.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Das Seeblätterdreieck in Wappen der Hermannstädter Provinz*, în S.V.J., 59, 1936, p. 24—32.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Die historischen Wappen des ehemaligen siebenbürgisch-sächsischer Gebietskörperschaften*, Hermannstadt, 1937.
ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Das Wappen von Kronstadt. Zurklärung des Meinungen*, în M.B.S.M, 1944, p. 1—11.

ARZ VON STRAUSSENBURG, ALBERT, *Die historischen Wappen des siebenbürgisch-sächsischer Gebietskörperschaften*, în Siebenbürgischsächsischer Hauskalender, München, 1958, p. 33—34.
AUNER, MICHAEL, *Das Wappen von Hermannstadt*, în K.V.S.L., XXXVI, 1913, p. 69—75.
BALÁZS, ORBAN, *A Székelyföld leirása*, vol. III, Pesta, 1869.
BEDEUS, GUSTAV, *Die Wappen der sächsischen Nation und der Stadt Hermannstadt*, în S.V.J., 58, 1935, p. 304—309.
BELL, MATTIAS, *Compendium Hungariae geographicum*, Posoni et Cassoviae, 1779.
BENKÖ, I. *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranae*, Vindobonae, 1788.
BOGDAN, N. A., *Orașul Iași — odinioară și astăzi. Schițe istorice și administrative...*, Iași, 1904.
BOGDAN, N. A., *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ed. a II-a, Iași, 1913—1915.
BOLLIAC, CEZAR, *O eroare istorică*, în Buciumul, I, 1863, nr. 66, p. 262.
*** *Brăila veche—Stampe, planuri, hă·ți — Album întocmit pentru comemorarea centenarului eliberării Brăilei de sub turci, 1829—1929*, Brăila, 1929.
CAIAN, DIMITRIE F., *Istoricul orașului Focșani*, Focșani, 1906.
CERNOVODEANU, DAN, *Contribuțiuni la studiul stemei municipiului București în secolele XIX și XX*, în București, M.I.M., VIII, 1971, p. 159—177.
CERNOVODEANU, DAN, *Aperçu sur l'héraldique de district et municipale des pays roumains et la création d'armoiries nouvelles de district et de villes (municipes) de la République Socialiste de Roumanie*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai — 2 juin 1972*, Braga (Portugal), 1973, p. 127—138.
CERNOVODEANU, DAN și MĂNESCU, I. N., *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România*, în Rev. Arh., LI, 1974, vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 3—218.
CERNOVODEANU, DAN, *Noi contribuții la studiul stemei municipiului București în secolele XIX și XX*, în Rev. muz. monum. (s. muz.), XII, 1975, nr. 4, p. 73—77.
CERNOVODEANU, DAN, *O variantă necunoscută a stemei de tip 1864—1865 a orașului București*, în Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena, XVI, 1977, p. 249—253.
CERNOVODEANU, DAN, *Independența de stat a României oglindită în heraldica municipală*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXX—LXXI, 1976—1977, nr. 124—125 (sub tipar).
CERNOVODEANU, PAUL și VĂTĂMANU, NICOLAE, *Considerații privitoare la pecețile orașului București în secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în M.I.M., IV, 1966, p. 32—44.
CÎNCEA, IOAN V., *Sigiliile caimacamilor Craiovei*, în Rev. Arh., III, 1936—1937, p. 178—179.
CIUREA, D., *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în S.C.N., VII, 1956, fasc. 2, p. 157—163.
DAHINTEN, OTTO, *Heraldische Überreste in Bistritz*, în B.D.Z., XVIII, nr. 94—96.
DAN, D., *Un document românesc cu marele sigil din tîrgul Baia*, în Jun. lit., IV, 1907, p. 56—57.
DARVASY, MIHÁLY, *Középkori városaink cimereinek eredete és fejlödése*, Budapest, 1942.
*** *Das älteste Stadtsiegel von Kronstadt*, în Anton Kurz, Magazin für Geschichte, Litteratur und alle Denk-u. Meckwürdigkeiten Siebenbürgen, 1 Bd., Kronstadt, 1844, p. 92—96.
DOGARU, MARIA, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715—1821*, în Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 385—421.
DOGARU, MARIA, *Conservarea stemelor județene în sigiliile domnești*, în Rev. Arh., L, 1973, vol. XXXV, nr. 2, p. 295—302.
DOGARU, MARIA, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor folosite de caimacamii Craiovei*, în Rev. muz. monum., (s. muz.), XIII, 1976, nr. 1, p. 53—57.
FILITTI, IOAN C., *Raportul Președintelui Comisiei Consultative Heraldice adresat ministrului de Interne asupra activității comisiunei între 1921—1938*, București, 1938, 30 p. (mss. în Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva I. C. Filitti, mss. rom. 354, A 2026).
GIURESCU, CONSTANTIN C., *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.
GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoricul podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918* (cu 124 documente inedite, 1624—1864 și 3 reproduceri), București, 1969.
GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, 1975.
GRECIANU, ȘTEFAN D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*, București, 1900.
HURMUZAKI, EUDOXIU DE, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, București, 1878 și vol. IX, București, 1897.
IÁKAB, ELEK, *Az erdély erszágos czimerek törtenete*, în Századok, I, 1867, nr. 4, p. 336—352.
IONESCU, DIMITRIE GH., *Vechea stemă a orașului Buzău*, în An. I.I.A. (Iași), XI, 1974, p. 267—272.
IVANYI, ISTVÁN, *Lugos rendezett tandcsú város. Törtenete adatok és vazlatok*, Szabafka, 1907.
JAKÓ, SIGISMUND, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în D.I.R., Introd., vol. II, București, 1956, p. 539—633.
[KOËPECZY], SEBESTYÉN, IOSEF VON, *Das Wappen von Kronstadt*, în M.B.S.M., II, 1937, p. 11—28.
[KOËPECZY], SEBESTYÉN, IOSEF VON, *Das Wappen von Kronstadt*, în S.V.J., 61, 1938, p. 281—284.
KOËPECZY, SEBESTYÉN, IÓZSEF, *Kolozsvár cimere*, în Kolozsvári Szemle, 1944, p. 266—267.
KOËPECZY, SEBESTYÉN, IÓZSEF, *Kolozsvár szabad Király város cimere*, în Kolozsvári Szemle, 1944.
LAPEDATU, ALEXANDRU, *Sigiliile Romanului și Cîmpulungului muntean*, în Conv. lit., XL, 1906, p. 1140—1142.

LAPEDATU, ALEXANDRU, *Antichităţile de la Baia*, în Bul. Com. monum. ist., II, 1909, nr. 2, p. 53—64.
LINDT, KARL, DR., *Städte Wappen von Österreich-Ungarn nebst dem Landeswappen und Landesfarben*, Wien, 1885.
MARIENBURG, LUKAS IOSEPH, *Das Kronstadten Wappen*, în Siebenbürgische Provinzialblatt, 1. Bd., 1805, p. 193—216; 2. Bd., 1807, p. 180—190.
MERUŢIU, V., *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş pînă în Banat. Evoluţia teritorială*, Cluj, 1929.
MÎRŢU, FLAMINIU, *Un sigiliu inelar al unui « judeţ » al Cîmpulungului*, în Rev. muz., VII, 1970, nr. 5, p. 436—437.
MOISIL, CONSTANTIN, *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 126—149.
NÉMETI, IOAN, *Scurt istoric al sigiliilor oraşului Baia Mare*, în Marmaţia (Baia Mare), I, 1969, p. 16—21.
NYÁRY, ALBERT, *A heraldika vezérfonala*, Budapest, 1886.
ORENDI, JOHANN, *Zur Wappenfrage der Stadt Sächsisch-Regen*, în S.R.W., 1906, nr. 4.
PANAITESCU, PETRE P., *Oraşe din Moldova (Observaţii asupra originii unor oraşe din Moldova)*, în Mag. ist., III, 1969, nr. 9, p. 9—17.
PAPADOPOL-CALIMAH, ALEXANDRU, *Notiţă istorică despre Botoşani*, în Anal. Acad. Rom., s. II, t. IX, Secţ. II, Mem. şi notiţe, 1887, p. 93—130.
PAPADOPOL-CALIMAH, ALEXANDRU, *Notiţă istorică despre Bîrlad*, Bîrlad, 1889.
POPESCU, MIHAI, *Oraşe şi cetăţi din Transilvania*, Bucureşti, 1943.
REICHERSDORFFER, GEORG, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata*..., Viennae, 1550.
SCHÖNHERR, GYULA şi CSÁKO, ELÈMER, *Nagybánya város XIV sed-i pecsèti*, în Turul, XXIV, 1906, p. 1—2.
SCHWANTZ, FR., *Tabula Valachiae Cisalutanae*, Viena, 1722.
SPOREA, CORINA, *Din trecutul satelor săcelene. « Compania Oierilor » români din cele şapte sate săcelene. Sigiliul cu stema medievală a Săcelelor*, în Drum nou (Braşov), XXVIII, 1971, nr. 8361 (25 nov.), p. 2.
* * * *Stemele judeţelor fixate de Comisiunea Consultativă Heraldică*, Bucureşti, 1928.
* * * *Stemele Regatului României, judeţelor şi municipiilor*, în culori după originalele Comisiunei Consultative Heraldice, aprobate şi promulgate cu Înaltele Decrete publicate în Monitorul Oficial, Braşov, 1935.
* * * *Stemele judeţelor României*, în Enciclop. Romîniei, vol. II, Bucureşti, 1938, p. 19—515.
* * * *Stemele municipiilor şi oraşelor din România*, în Enciclop. României, vol. II, Bucureşti, 1938, p. 523—697.
STENNER, FRIEDRICH, *Das Wappen der Stadt Kronstadt*, în Kronstädter Zeitung, 1903, nr. 49 şi 50.
STEPHĂNESCU, MIHAI G., *Drapeaux militaires roumains du XIXe siècle aux armoiries des districts et des villes*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai — 2 juin 1972*, Braga (Portugal), 1973, p. 467—475.
SZEGEDI, R. P. IOANNES, *Cerographia Hungariae*..., Tyrnaviae, 1734.
TIMON, SAMUEL, *Imago Antique Hungariae*, vol. II, Cassoviae, 1733.
UNGUREANU, GHEORGHE, *Sigiliul oraşului Iaşi în secolul al XIX-lea*, în Rev. Arh., IX, 1966, nr. 2, p. 83—100.
URECHIA, V. A., *Sigiliul tîrgului Petrei (judeţul Neamţ). Notiţă istorică*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist., s. II, t. X, 1887—1888, p. 235—245.
URECHIA, V. A., *Schiţe de sigilografie românească*, Bucureşti, 1891.
[VELCU, ANTON D. şi POTOCKI, ANDREI], *Steagul Agiei din timpul domnitorului Grigore Dimitrie Ghica (1822—1828)*, în Bul. Muz. Mil. Naţ., I, 1937, nr. 2, p. 19—20.
VÎRTOSU, EMIL, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în D.I.R., Introd., vol. II, Bucureşti, 1956, p. 333—537.
VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii de tîrguri şi oraşe din Moldova şi Ţara Românească*, în A.U.B., Ist., 1956, nr. 5, p. 131—155.
VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii împărţite şi sigilii săteşti*, în S.C.N., I, 1957, p. 357—366.
VÎRTOSU, EMIL, *Note şi discuţii sigilografice*, în S.C.N., III, 1960, p. 519—539.
VÎRTOSU, EMIL, *Bucureştii şi sigilografia*, în M.I.M., IV, 1966, p. 123—129.
ZIMMERMANN, FRANZ, *Das mittelalterlichen Siegel der Stadt Kronstadt u.d. Burzenländer Distrikten*, în K.V.S.L., I, 1878, p. 107—110 şi 116—121.
ZIMMERMANN, FRANZ, *Das älteste Siegel der Stadt Hermannstadt*, în K.S.V.L., I, 1878, p. 2—5.
ZIMMERMANN, FRANZ, *Das mittelalterliche Siegel der Stadt Bistritza*, în K.V.S.L., V, 1882, p. 97—98.
ZIMMERMANN, FRANZ, *Das Wappen der Stadt Hermannstadt*, în A.V.S.L., XVII, 1883, Bd. 2, p. 338—346.
ZIMMERMANN, FRANZ, WERNER C. şi GUNDICH, G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen*, Editat de —, Sibiu, 1892—1937.

INDICE

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Ş

T

W

X

Z

LISTA ABREVIERILOR

Arheol.	Arheologia.
Anal. Acad. Rom.	Analele Academiei Române.
Acad. R.P.R.	Academia Republicii Populare Române.
Acad. R.S.R.	Academia Republicii Socialiste România.
A.M.N.	Acta Muzei Napocensis (Cluj).
An. I.I.A.	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie (Iaşi).
An. I.I.N.	Anuarul.Institutului de istorie naţională (Cluj).
Arh.	Arhiva.
Arh. gen.	Arhiva genealogică (Iaşi, Dăvideni, Iaşi).
Arh. Olt.	Arhivele Olteniei (Craiova).
Arh. Rom.	Arhiva Românească (Iaşi, Bucureşti).
Arh. St. Buc.	Arhivele Statului Bucureşti.
art.	articol.
A.U.B.	Analele Universităţii din Bucureşti.
A.V.S.L.	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.
Bd.	Band.
B.C.U.B.	Biblioteca Centrală Universitară Bucureşti.
B.D.Z.	Bistritzer Deutsche Zeitung (Bistriţa).
Bibl.	Biblioteca.
Bibl. ist.	Biblioteca istorică a Institutului « N. Iorga ».
Bis. ort. rom.	Biserica ortodoxă română (Bucureşti).
Buc.	Bucureşti.
Bul. Com. mon. ist.	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice (Bucureşti).
Bul. Instr. Publ.	Buletinul Instrucţiunii publice (Bucureşti).
Bul. monum. ist.	Buletinul monumentelor istorice (Bucureşti).
Bul. Muz. Mil. Naţ.	Buletinul Muzeului Militar Naţional (Bucureşti).
Bul. Soc. Num. Rom.	Buletinul Societăţii Numismatice Române (Bucureşti).
Bul. S.H.	Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine.
Bul. Şt.	Buletin ştiinţific al Academiei R.P.R.
C.C.H.	Comisia Consultativă Heraldică.
Cerc. ist.	Cercetări istorice (Iaşi).
cf.	conform.
Col.	Colecţia.
Columna	Columna lui Traian (Bucureşti).
Conv. lit.	Convorbiri literare (Iaşi, Bucureşti).
Cr. Num. Arheol.	Cronica numismatică şi arheologică (Bucureşti).

D.I.R.	Documente privind istoria României.
doc.	document,-ul.
Dos.	Dosar.
D.T.N.	Din trecutul nostru (Chişinău).
ed.	ediţia.
Edit.	Editura.
Enciclop.	Enciclopedia.
E.S.P.L.A.	Editura de Stat pentru Cultură şi Artă.
f.	filă.
facsim.	facsimil.
fasc.	fascicolă.
fol.	folio.
fr.	francez,-ă.
F.V.L.K.	Forschungen zur Volks-und Landeskunde.
germ.	german, -ă.
Gl. Bis.	Glasul Bisericii (Bucureşti).
h.	hartă, hărţi.
Hris.	Hrisovul, Buletinul Şcoalei de Arhivistică şi Paleografie (Bucureşti).
ilustr.	ilustraţii.
Inst. Ist.	Institutul de Istorie « N. Iorga » din Bucureşti.
Introd.	Introducere.
jud.	judeţ,-ul.
Jun. lit.	Junimea literară (Iaşi, Cernăuţi, Suceava).
K.V.S.L.	Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (Sibiu, Iaşi).
L.A.R.	Literatură şi artă română (Bucureşti).
lb.	limba.
Mag. ist.	Magazin istoric (Bucureşti).
M. Banat.	Mitropolia Banatului (Timişoara).
M.B.S.M.	Mitteilung des Burzenland Sächsischen Museum (Braşov).
mem.	memoriu.
Mem. Secţ. ist.	Memoriile Secţiunii istorice.
Mem. Secţ. lit.	Memoriile Secţiunii literare.
Mem. Secţ. şt.	Memoriile Secţiunii ştiinţifice.
M.I.M.	Materiale de istorie şi muzeografie.
Min. Af. Ext.	Ministerul Afacerilor Externe.
Mon. Of.	Monitorul Oficial.
M. Olt.	Mitropolia Olteniei (Craiova).
M-rea.	Mănăstirea.
mss.	manuscris.
nr.	număr.
nr. inv.	număr inventar.
p.	pagină.
pl.	planşă.

R.E.S.E.	Revue des Etudes Sud-Est Européennes (Bucureşti)
Rev. Arh.	Revista Arhivelor (Bucureşti).
Rev. bibl.	Revista bibliotecilor (Bucureşti).
Rev. de ist.	Revista de istorie (Bucureşti).
Rev. enc. pop.	Revistă enciclopedică populară.
Rev. fil. R.P.R.	Revista filateliştilor din Republica Populară Română.
Rev. ist.	Revista istorică (Bucureşti).
Rev. ist. rom.	Revista istorică română (Bucureşti).
Rev. medic.	Revista medicală (Tg. Mureş).
Rev. muz.	Revista muzeelor (Bucureşti).
Rev. muz. monum.	Revista muzeelor şi monumentelor (Bucureşti).
R.I.A.F.	Revista pentru istorie, arheologie şi filologie (Bucureşti).
R.R.H.	Revue Roumaine d'Histoire (Bucureşti).
R.R.H.A.	Revue Roumaine d'Histoire de l'Art (Bucureşti).
rom.	român, -ă.
Rsl.	Romanoslavica (Bucureşti).
s.	seria.
Soc. Acad. Rom.	Societatea Academică Română.
S.C.B.	Studii şi cercetări de bibliologie (Bucureşti).
S.C.I.	Studii şi cercetări istorice (Iaşi).
S.C.I.A.	Studii şi cercetări de istoria artei (Bucureşti).
S.C.I.M.	Studii şi cercetări de istorie medie (Bucureşti).
S.C.N.	Studii şi cercetări de numismatică (Bucureşti).
S.C.S.	Studii şi cercetări ştiinţifice (Iaşi).
S.D.T.	Siebenbürgisch-Deutsche Tageblatt (Sibiu).
S.M.I.M.	Studii şi materiale de istorie medie (Bucureşti).
S.R.W.	Săchsisch-Regener Wochenblatt (Reghinul Săsesc).
supl.	supliment.
S.V.J.	Siebenbürgische Vierteljahrschrift (Sibiu).
t.	tom, -ul.
tab.	tabel, -ă.
Taf.	Tafel.
trad.	traducere.
Univ.	Universul (cotidian) (Bucureşti).
v.	vezi.
vol.	volumul.

RÉSUMÉ

Science héraldique. On ne peut parler d'étude méthodique de la science héraldique en Roumanie qu'à partir de la seconde moitié du XIXe siècle, étude ayant eu son origine dans la nécessité où se sont trouvées les autorités de ressort à établir les armoiries du nouvel état national créé en 1859. Toutefois, avant cette époque, on doit faire mention des noms de Georges Asachi, Georges Seulesco et César Bolliac qu'on peut considérer comme pionniers dans le domaine de la science roumaine des armoiries. Par la suite, cette même discipline a été illustrée par Michel Kogalniceano, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza et St. D. Greciano, pour connaître un vrai essor à la fin du siècle dernier et au début de l'actuel, grâce aux érudits ouvrages du général P. V. Năsturel. Après 1918, l'intérêt pour la science du blason s'est généralisé en Roumanie, de précieuses études dans ce domaine étant à signaler parmi lesquelles celles d'Em. Hagi-Mosco, C. Moisil, A. Sacerdoţeanu, E. Vîrtosu, G. I. Bratiano, M. Berza et autres. Actuellement, la science roumaine des armoiries enregistre un puissant revirement depuis la création en 1971 de la Commission d'Héraldique de Généalogie et de Sigillographie près l'Institut d'Histoire « N. Iorga » dont les membres, par leurs différents ouvrages, apportent des contributions de valeur au continuel développement de cette discipline dans le sud-est européen.

Art héraldique. Les armoiries d'état des trois principautés roumaines ont connu une apparition et une évolution différentes, conformément aux conditions historiques spécifiques de chacun de ces territoires. Ainsi l'aigle valachique, signalée sur des vestiges sigillaires et monétaires dès la seconde moitié du XIVe siècle, date d'une époque antérieure et se rattache à certaines traditions qui précèdent la fondation de l'état féodal valaque; de même, le rencontre d'aurochs de la Moldavie doit être considéré comme un très ancien symbole de cette principauté, préexistant de beaucoup à la constitution de l'état féodal moldave en 1359. Quant à la Transylvanie, l'apparition de ses armoiries s'est produite bien plus tard, à savoir à peine au XVIe siècle, pour aboutir ensuite à l'octroi de 1659 et finalement à celui de 1765.

Les armes dynastiques des Bassarab et des Muşat posent également des problèmes concernant leur exacte origine; comme suite des dernières recherches, il semble que les symboles armoriés portés par les membres de ces maisons régnantes constituent autant des armes de concession que d'assomption. Quant aux armoiries des boyards moldo-valaques, elles sont classées en trois périodes distinctes: *l'époque classique* (XIVe—XVIe siècles), *l'époque moyenne* (XVIe—XVIIIe siècles) et *l'époque moderne* (XVIIIe—XXe siècles), leur apparition initiale étant due exclusivement à l'auto-concession, phénomène en étroite contingence avec l'exercice du « droit du sceau » pratiquement illimité dans les pays roumains (comme partout d'ailleurs); cette circonstance a donné à l'héraldique nobiliaire de Valachie et de Moldavie un caractère nettement sigillaire dont il faut toujours tenir compte. Par contre, l'art du blason developpé chez les nobles roumains de Transylvanie ne provient nullement d'une auto-concession, les armoiries de ce genre ayant été octroyées d'une manière expresse à leurs titulaires par les différents voïvodes et princes transylvains se succédant à travers les siècles au gouvernement de ce territoire.

Concernant les armes des Principautés Unies, la présente étude à réussi à démêler l'inextricable fouillis d'inombrables variantes d'armoiries parues à l'époque sur des en-têtes et des sceaux officiels et sur différents autres objets en usage sous le règne du prince Cuza, établissant à chacune le type précis auquel elles appartenaient, fixant ensuite une classification rigoureuse de toutes ces variantes d'armoiries avec la période exacte de leur emploi par les autorités d'état. Quant aux symboles héraldiques adoptés après 1866 par les corps législatifs de la Roumanie en vue de la constitution des armes définitives du pays, leur sanction par le pouvoir suprême en 1867 et ensuite en 1872, les a rendu pratiquement irréversibles, n'étant donc plus soumises aux multiples fluctuations de représentation iconographique comme par le passé. Après l'accomplissement de l'unité nationale de l'état roumain en 1918, les armoiries du pays on été remaniées en 1921, en leur étant naturellement ajouté les symboles héraldiques des provinces revenues à l'ancien territoire habité par ce peuple. Finalement l'instauration à la fin de 1947 du régime républicain en Roumanie a nécessité la création de nouveaux insignes d'état qui ont pris cette fois-ci l'aspect d'emblème et non plus d'armoiries. Par la suite, l'emblème de la République Populaire Roumaine a été soumis à quelques modifications de détail lors de la proclamation en 1965 de la République Socialiste de Roumanie.

Continuant l'analyse du phénomène héraldique développé sur le territoire des pays roumains à travers les siècles, il nous reste encore de faire mention de l'armorial ecclésiastique ainsi que de celui municipal et de district. Ainsi, le haut clergé et les autorités de l'Eglise ortodoxe du pays ont fait usage à partir du XVIIe siècle d'armoiries spécifiques aux prélats et aux institutions du rite oriental, armoiries qui ont souffert certains remaniements d'après le style et les circonstances spéciales de chaque époque à part. Enfin l'armorial municipal et de district (le premier signalé dès le XIIIe siècle en Transylvanie et dès le XIVe en Moldavie et en Valachie, le second connu à partir de la même période sur le territoire transylvain, mais seulement depuis le début du XVIIIe siècle sur celui moldo-valaque) a présenté certaines caractéristiques leur conférant un cachet propre. Ainsi, les armoiries des villes et des districts — représentées dans la majorité des cas sur les sceaux officiels des autorités de ces unités administratives-territoriales — ont généralement illustré soit les symboles des principales occupations des habitants de ces endroits, soit les produits agro-viticoles cultivées dans les régions respectives, soit enfin la faune et la flore se trouvant dans ces mêmes zones.

En conclusion, nous rappelons que l'art héraldique roumain présente deux caractéristiques spécifiques, à savoir: a) la plupart des armoiries (princières, des boyards, ecclésiastiques, municipales ou de district) proviennent d'une auto-concession et b) le caractère nettement sigillaire de ces insignes armoriés imprime à ces productions un aspect à part.

SUMMARY

Heraldic science. We cannot speak about a methodical study of heraldic science in Romania before the beginning of the second half of the XIX-th Century, the study originated in the necessity in which the competent authorities found themselves to establish the coat of arms of the new national state created in 1859. However, before this period, we will mention the names of George Asachi, George Seulescu and Cesar Bolliac who should be considered as pioneers in the field of Romanian heraldic science. Subsequently, the same discipline was illustrated by Michael Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza and St. D. Grecianu and flowered vigorously at the end of the last Century and at the beginning of the present one, owing to general P. V. Năsturel's erudits work. After 1918, interest for the science of armory became general in Romania; we will mention valuable studies in this branch of research among which those by Em. Hagi-Mosco, C. Moisil, A. Sacerdoţeanu, E. Vîrtosu, G. I. Brătianu, M. Berza and others. At present, the Romanian science of armorial bearings records a remarkable development since the creation, in 1971, of the Commission of Heraldry, Genealogy and Sigillography by the Institute of History „N. Iorga" in Bucharest, the members of which, by their work, have notably contributed to the permanent development of this discipline in South-East Europe.

Heraldic art. The coats of arms of the three Romanian principalities have appeared and evolved in a different manner according to the specific historical conditions of each of these territories. Thus, the Wallachian eagle, noted on sphragistic and monetary vestiges since the second half of the XIV-th Century, dates back to an earlier period and is connected to certain traditions that precede the foundation of the Wallachian feudal state; likewise, the Moldavian ureox's head cabossed must be considered as a very ancient symbol of this principality, in existance long before the creation of the Moldavian feudal state in 1359. As far as Transylvania is concerned, its coat of arms was apparead much later, i.e. not before the XVI-th Century, to result afterwards in the grant of 1659 and finally in that of 1765.

The dynastic armorial bearings of the Basarab and Muşat families, also pose a number of problems concerning their exact origin; as a result of the latest research, it seems that the coats of arms borne by the members of these reigning houses are constituted both by granted arms and assumed arms. As to the Moldo-Wallachian boyards' coats of arms, they are assigned to three distinct periods: *the classical period* (XIV-th — XVI-th Century), *the middle period* (XVI-th — XVIII-th Century) and *the modern period* (XVIII-th — XX-th Century), their initial appearance being due exclusively to self-concession, a phenomenon in close connexion with the practice of the „right of seal", practically unlimited in the Romanian countries (moreover, in the vast majority of countries also). This circumstance has given to the Wallachian and Moldavian assumed nobiliary heraldry a distinctly sphragistic character, which should always be taken into consideration. On the contrary, the achievement of arms developed by the Romanian nobility of Transylvania proceeds by no means from self-concession; family

coats of arms were expressly granted to the possessors by the Transylvanian Voivodes and Princes succeeding through the ages to the government of this territory.

As regards the coat of arms of the United Principalities, the present study has succeeded to disentangle the inextricable jumble of innumerable variants of armorial bearings circulating at this period on official letter headings and seals and on various other objects in use in Prince Cuza's reign. It has succeeded to establish for each object the precise type to which it belongs; it has afterwards drawn up a rigorous classification of all these achievement of arms variants and the exact period of their utilization by the state authorities. As regards the armorial bearings adopted after 1866 by the Romanian Parliament in view of the elaboration of the country's definitive coat of arms, their approval by the supreme executive power in 1867 and then in 1872, made them practically irreversible. They were therefore no longer subjected as they has been in the past to the multiple fluctuations of iconographical representations. After the accomplishment of the national unity of the Romanian state in 1918, the country's official coat of arms was modified in 1921, adding to it, of course, the symbols of the provinces recovered by the ancient territory inhabited by the Romanian people. Finally, the establishment in this country at the end of 1947 of the republican government has created the necessity of bringing out new state symbolical iconographic elements which, this time, have borne the aspect of an emblem and no longer that of a coat of arms. Afterwards, the emblem of the Romanian People's Republic was the subject of some changes of detail on the occasion of the proclamation, in 1965, of the Socialist Republic of Romania.

To continue the analysis of the heraldic phenomenon developed on the territory of the Romanian countries through the ages, we must also mention ecclesiastic armorial bearings as well as municipal and district coats of arms. Thus, the high clergy and the Orthodox Church authorities of the country have used ever since the XVII-th Century the heraldic achievements specific to prelates and to the institutions belonging to the Oriental rite; this armorial bearings were subjected to various changes according to the style and to the special circumstances of each separate period. Finally, the municipal coat of arms as well as that of the districts, possessed a number of characteristics conferring on each an individual aspect; the municipal coat of arms has apparead since the XIII-th Century in Transylvania and since the XIV-th in Moldavia and Wallachia, while district armorial bearings were known beginning from the same period on Transylvanian territory. It was only since the beginning of the XVIII-th Century that district arms have appeared in the Moldo-Wallachian principalities. Thus, the town and district armorial bearings — represented in the majority of cases on the official seals of the authorities of these administrative-territorial units — has generally ilustrated either the symbols of the principal trades and occupations of the inhabitants, or the agricultural and viticultural products cultivated, or finally the flora and fauna of the area.

In conclusion, we should keep in mind that Romanian heraldic art possesses two specific qualities, i.e.: a) the most of the princely, nobiliary, ecclesiastic, municipal and district coats of arms originate from self-concession and b) the distinctly sphragistic aspect of these armorial bearings has given special characteristics to all this achievements.

KURZFASSUNG

Die Heraldische Wissenschaft. In Rumänien setzte das methodische Studium der Heraldik erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ein, als die zuständigen Behörden sich veranlasst sahen, das Wappen des neuen, 1859 gegründeten Nationalstaates zusammenzustellen. Erwähnt seien George Asachi, George Seulescu und Cezar Bolliac, die bereits vor diesem Zeitpunkt als Vorläufer der rumänischen Heraldik gelten können. Später konnte die gleiche Diszipline Namen wie Mihail Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza und St. D. Grecianu aufweisen und mit den gelehrten Werken des Generals P. V. Năsturel gegen das Ende des 19. und zu Beginn des 20.Jahrhunderts ihren richtigen Aufschwung nehmen. Nach 1918 verallgemeinerte sich das Interesse für die Wappenkunde und es erschienen zahlreiche Werke, darunter jene von Em. Hagi-Mosco, C. Moisil, A. Sacerdoţeanu, E. Vîrtosu, G. I. Brătianu, M. Berza u.s.m. Mit der Gründung des Ausschusses für Heraldik, Genealogie und Sphragistik des Geschichtsinstituts „N. Iorga", dessen Mitglieder mit ihren Werken diese Disziplin in Südosteuropa ständig bereichern, tritt 1971 ein Wendepunkt in der Entwicklung der heraldischen Wissenschaft in Rumänien ein.

Die Wappenkunst. Die Entstehung und Entwicklung der Staatswappen der drei rumänischen Fürstentümer wurden von deren Geschichte bedingt. Der bereits in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts auf Siegeln und Münzen vorkommende walachische Adler geht auf ältere Zeiten zurück und knüpft mit Überlieferungen an, die der Gründung des walachischen Feudalstaates vorangehen; der moldauische Auerochsenkopf dürfte ebenso als uraltes, der Entstehung des moldauischen Feudalstaates im Jahre 1359 weit vorangehendes Sinnbild des Fürstentümes gelten. In Siebenbürgen aber kam das Wappen bedeutend später auf, und zwar im Laufe des 16. Jahrhunderts, bevor es 1659, bzw. 1765 vom Herrscher verliehen wurde.

Rätselhaft bleibt auch die genaue Herkunft der Hauswappen beider Fürstengeschlechter (Bassarab in der Walachei und Muşat in der Moldau). Aus den neueren Untersuchungen geht hervor, dass die Wappenbilder dieser Dynastien sowohl von Herrschern verliehen, wie auch selbst angenommen waren. Was die Wappen der walachischen und moldauischen Bojaren anbelangt, kann man sie in drei unterschiedliche Zeitabschnitte einreihen: 1. *klassische Periode* (14. — 16.Jh.); 2. *mittlere Periode* (16.—18.Jh.) und 3. *moderne Periode* (18. — 20.Jh); da die Wappen ursprünglich aus der Selbstverleihung hervorgehen und dieser Brauch mit dem in den rumänischen Fürstentümern — wie übrigens in den meisten Ländern — praktisch unbegrenzten „Siegelrecht" eng zusammenhängt, haftet der walachischen und moldauischen Heraldik ein gewisser sphragistischer Charakter an, der ständig zu berücksichtigen ist. Die im rumänischen Adel Siebenbürgens entwickelte Wappenkunst geht hingegen keineswegs auf die Selbstverleihung zurück; den Trägern wurde ihr Wappen vielmehr von den Woiwoden und Fürsten durch Adelsbrief regelrecht verliehen.

Dem Verfasser des vorliegenden Werkes ist es gelungen, das Gestrüpp der unzähligen Spielarten des Staatswappens der Vereinigten Fürstentümer zu entwirren, welche zur Zeit des Fürsten Cuza auf offiziellen Siegeln, Briefköpfen und anderen Gegenständen erschienen, deren Urbild festzustellen und sie in Klassen einzuteilen, unter genauer Angabe ihres Gebrauchs seitens der Behörden. Den nach dem Jahre 1866 von den rumänischen Gesetzgebenden Körpern endgültig

angenommenen heraldischen Sinnbildern wurde 1867, bzw. 1872 Gesetzkraft verliehen, wodurch sie einen unabänderlichen Charakter bekamen und den unterschiedlichen bildlichen Darstellungen nicht mehr unterworfen waren. Als der rumänische Staat im Jahre 1918 seine nationale Einheit vollendete, wurde das Staatswappen im Jahre 1921 umgebildet und um die Sinnbilder der neueinverleibten, von Rumänen von altersher bevölkerten Provinzen bereichert. Die Einführung des republikanischen Regimes (Ende 1947) machte ein neues Staatswappen notwendig, was allerdings kein eigentliches Wappen, sondern ein Emblem sein sollte. Anlässlich der Ausrufung der Sozialistischen Republik Rumänien im Jahre 1965 wurden einzelne Änderungen an dem Staatswappen vorgenommen.

Unsere Untersuchung der in den rumänischen Fürstentümern entwickelte Wappenkunst schliest mit der Erwähnung der Kirchen-, Stadt- und Kreiswappen ab. Seit dem 17.Jahrhundert trugen die hohe Geistlichkeit und die Behörden der orthodoxen Kirche eigene, den Prälaten des orientalischen Glaubensbekenntnisses vorbehaltene Wappen, welche im Laufe der Zeit unter Umständen Änderungen erlitten. Eigene Merkmale weist ebenfalls die Stadt- und Kreisheraldik auf, erstere wird bereits im 13.Jahrhundert in Siebenbürgen, im 14.Jahrhundert in der Moldau und der Walachei erwähnt, zweitere erscheint zur gleichen Zeit in Siebenbürgen, aber erst zu Beginn des 18.Jahrhunderts in den beiden anderen Fürstentümern. Stadt und Kreiswappen, die zumeist auf den offiziellen Siegeln der zuständigen Behörden abgebildet sind, werden zu Sinnbildern der von den Ortsbewohnern ausgeübten Berufe, oder geben die in den betreffenden Provinzen blühende Bodenerzeugnisse sowie heimische Tierarten wieder.

Zum Abschluss sei daran erinnert, dass die rumänische Heraldik zwei eigene Merkmale aufweist: 1. die Wappen der Fürsten, Bojaren, Kirchenwürdenträger, Städte und Kreise sind meistens selbstverliehen; 2. der auf den Siegelwesen hinweisende Ursprung der Wappen setzt ihnen ein eigenes Gepräge auf.

Coli de tipar: 35,5 din care pag. planşe 320. Tirajul: 4800 ex. Bun de tipar: 26 IX 1977

Întreprinderea poligrafică „Arta Grafică"
str. Şerban Vodă Nr. 133 — Bucureşti
Republica Socialistă România
Comanda nr. 786

ERATĂ

	în loc de:	se va citi:
p. 74 (rîndul 10 de sus)	Odată ajuns domn, considerentul că deși aparținea (ilegitim) ramurii dinastice directe a Basarabilor, el era totuși mai legat de cea colaterală a Craioveștilor, . . .	Odată ajuns domn, considerentul că aparținea ramurii dinastice a Craioveștilor, . . .
p. 95, nota 45	adoptînd	adoptăm
p. 129, nota 2	1638	1538
p. 162 (rîndul al 8-lea de sus)	LXXII, 3	LXXI, 3
p. 162 (rîndul al 17-lea de sus)	LXXII, 4	LXXI, 4
p. 198 (ultimul rînd)	heraldice se află	heraldice care se află
p. 201 (rîndul al 19-lea de jos)	statului	statutului
p. 300 (ultimul rînd)	1847	1857
p. 543 (coloana 1, rîndul al 14-lea de sus)	Alexender	Alexander
p. 543 (coloana 2, rîndul al 18-lea de sus)	000,000.	536, 540, 541.
p. 546 (coloana 2, rîndul al 3-lea de sus)	000;	541;
p. 547 (coloana 1, rîndul al 12-lea de sus)	000.	532.
p. 549 (coloana 1, rîndul al 13-lea de sus)	Gennouillac	Genouillac

Spre deosebire de ceea ce s-a crezut pînă în trecutul apropiat, rolul Cruciadelor în apariția stemelor în Europa a fost aproape nul; factorul hotărîtor care a determinat, în a doua treime a veacului al XII-lea, elaborarea însemnelor armoriate trebuie pus în legătură cu evoluția echipamentului militar. Heraldica a luat așadar naștere din contopirea într-un sistem bine închegat a diverselor elemente emblematice preexistente — sigilii, scuturi de luptă şi steaguri (personale sau de grup) — dintre care ultimele par a fi jucat rolul cel mai însemnat în viitoarea alcătuire a stemelor. Ca o consecință a unor astfel de împrejurări, studiile cele mai recente şi mai autorizate de peste hotare au ajuns la concluzia că între secolele XIII şi XV oricine a putut să adopte armerii după bunul său plac, cu singura condiție de a nu uzurpa vreo altă stemă anterior constituită, legislațiile restrictive în acest domeniu începînd a fi semnalate de-abia în ultimii ani ai veacului al XV-lea. Într-o asemenea situație, apariția şi la români a însemnelor heraldice devine perfect explicabilă, respectivele steme constituind un caz tipic de aşa-numite « arme de asumpțiune » (adică autoconferite) a căror confirmare ulterioară de către un domnitor oarecare spre a deveni « arme de concesiune » nu s-a mai produs niciodată din considerente politice şi religioase bazate pe unele tradiții ancestrale ale poporului nostru, tradiții ce l-au determinat să-şi însuşească de o manieră specifică proprie practicile heraldice medievale vest şi central-europene.

ȘTIINȚA ȘI ARTA HERALDICĂ ÎN ROMÂNIA

Fenomenul autoconcedării de steme fiind la noi cu precădere legat de așa-numitul « drept de sigiliu » — practic nelimitat — faptul a dat heraldicii românești, fie domnești, fie boierești, orășenești sau districtuale, un caracter net de HERALDICĂ SIGILARĂ. Tot astfel, studierea aprofundată a însemnelor armoriate din Europa medievală a scos la iveală natura extrem de fluctuantă a aspectului lor — atît în perioada de apariție cît și ulterior, pînă la cristalizarea sistemului — așa încît lipsa de fixitate constatată și în alcătuirea stemelor românești, indică faptul că țările noastre s-au încadrat și ele în același proces general european de transformare, din inițiativă proprie, a simbolurilor emblematice în simboluri heraldice. Prelungirea în timp a acestor fluctuații de aspect ale stemelor dezvoltate pe meleagurile românești a constituit tocmai specificul heraldicii noastre autohtone bazată exclusiv pe autoconcedare, fenomen menținut și perpetuat în evoluția artei blazonului la noi doar în această fază inițială de liberă dobîndire a însemnelor armoriate, fără recunoașterea lor expresă de către voievozii țărilor române.

Lei 46